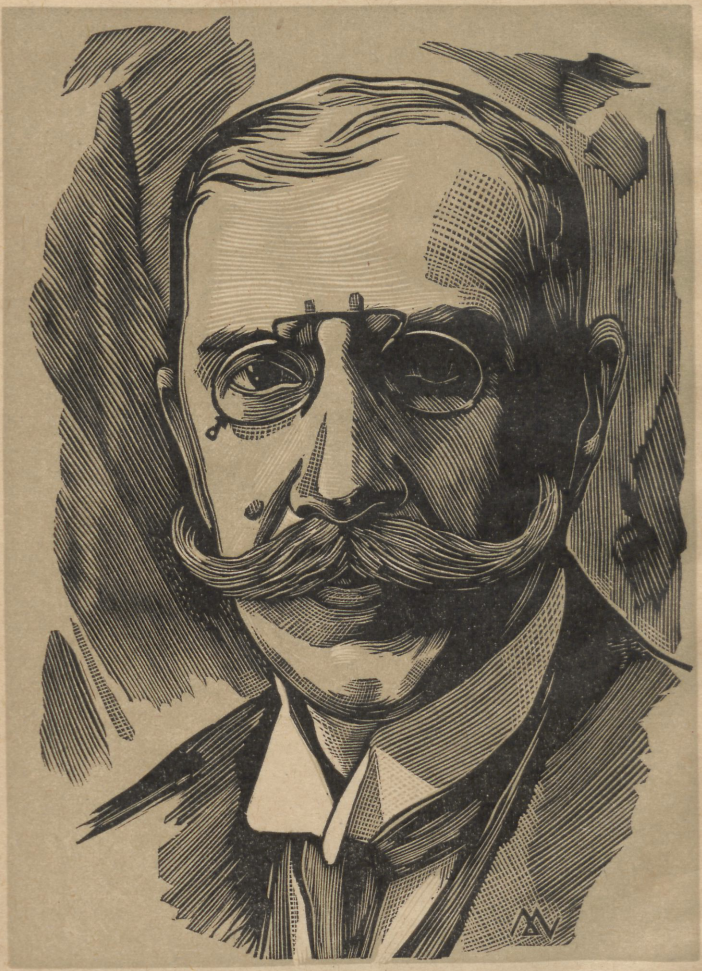
A-15691

EDUARD VILDE

MAHTRA SÕDA

MAHTRA SÕDA

EDUARD VILDE

MAHTRA SÕDA

RK
ILUKIRJANDUS JA KUNST

KILTER, KUBJAS, AIDAMEES...

Kilter, kubjas, aidamees,
need on põrgus kõige ees.
Rahvariim.

„Uusi ahteid maha, teie vedelvorstid! Mis palvetundi te peate? Paluge kui palju tahate, põrgu lähete siiski kõige oma laiskusega!"

Ta polegi nii kuri, see laia lõuaga, tugeva, jändriku kehaga must vanamees seal tolmupilve sees, tahmase ukse kõrval. Ta pragab ja kirub ainult nii kombe pärast ja ka sellepärast, et ta muud abinõu ei tunne, et neid venivaid, lossilangenud tondikujusid seal põhkudes vähegi elustada, ning lõpuks sellepärast, et temalt valju vastutust nõutakse, kui töö õigeks ajaks valmis ei ole. Ja kuna ta kärgib ja paugub ja ikka tüsedamaid sõnu otsib, tuksub ta laia suu ümber vahel salajane naeratus, mis pikkamisi ta lagedat lõuga mööda alla tihedasse, pulstunud habemesse ronib, habemesse, mis nagu vildist võru ta kurgualust ja poolt kaela ümbritseb. Ei, Vidiste Mart, Vaitla mõisa rehepapp, polegi nii kuri, nagu ta suuga püüab olla, ja et kõik rehelised seda teavad, siis laseksid nad teda rahuga pragada, kui mitte kilter kepiga ka rehes ei seisaks ja kui see pikk, kondine, jutukehv pilvetõukaja mitte alati nii pahas tujus ei oleks, et ta suu asemel enamasti

keppi tarvitab, millel palju selgem keel on kui Rehe-Mardi sõimurikkal suul.

„Uusi ahteid maha! Ärge varastage mõisahärra ööd, nagu te tema päevi varastate! Kes toidab teid, kui te saksa ei toida!"

„Me toidame teda ja iseendid koa," uriseb üks noor teomees pigimusta higi põselt pühkides.

„Ja-jah, sina oledki mees teisi ja ennast toitma!" algab nüüd ka kilter laisa, nohiseva häälega. „Just sina, see venimuste peamees! Mis sa oma koodist nii kaua tunnistad? Tahaksid talle vist elu sisse puhuda, et ise lööma hakkaks?... Ja sina, Triinu, juba jälle kükitad maha nagu munas kana! Juba su kintsud jälle kipitavad! Oota, ma lasen su varre otsa siduda ja su laisa kehaga ahtele pihta anda!"

Juba lähenebki ta oma kardetud pajukepiga. Aga Kiltri-Kaarli kepi eest kaob kõik, millel veel vähegi elu sees on. See, kes paigale jääb, on väsimuse pärast nii kange ja tuim, et ta lööki enam kartagi ei märka.

Varsti on uued ahteladem ed maas, pindad võetakse jälle varnast, paarid heidavad kokku, ja edasi läheb öine töötants üle sahiseva vilja, läbi paksu halli tolmu, ning pillimänguks on jälle vartade igavene ja kõigile nii tuttav kilk—kõlk! kilk—kõlk! kilk—kõlk!

Rehepapid teavad palju tontidest jutustada. Öised varjud petavad nende silmi, öised hääled nende kõrvu. Öö peidab oma musta tiiva all palju salapäraseid viirastusi. Unine, poolmagav silm võiks tervet pilti, mida rehealune praegu pakub, suureks viirastuseks pidada. Tõmmuhall, kuni süsimust on terve ruum. Rasvaküünlad tahmaseis laternais oma kurva kollase helgiga on tontide silmad. Kiired, mis neist vaevaga läbi tolmuse ruumi poevad, kahvatavad eemal ikka enam ja enam surnukarvalisteks. Pikad, laisad varjud roomavad üle põranda, ronivad seinu mööda üles, tõstavad oma hiiglapäid sarikateni. Väljas ulub sügisene tuul, nagu tahtes kogu maailma valu ja viletsust ühises vägevas nutu-

laulus, maailma ääreni kostvas suures ahastuskisas kuuldavale tuua. Reheväravad nuuksuvad, katus ägab ja oigab, pilved aga puistavad pisaraid alla — ojadena, nagu tahaksid uputusega kõike kinni matta, mis alt mustavast sügavikust nutu ja kaebe kujul ülespoole kerkib ilmaruumi rahu ja vaikust rikkuma.

Kari tonte, vaime, kooljaid, mis seal tuhmis tolmupilves, nelja nõest mustava seina vahel liigub! Neil ep ole silmi, neil ep ole suud, nina ega kõrvu; neil pole ka aju enam, mis mõtleks, ega südant, mis tundlikult tuksuks. Nad on tööriistad, nagu need kaks kokkuseotud puud nende käes, mida nad pindaks kutsuvad. Pint ja Mihkel — Mihkel ja pint; Liisu ja pint — pint ja Liisu — kõik üks, ütle, kuidas tahad. Ühel pole rohkem soove kui teisel, ühel pole rohkem nälga ja janu kui teisel. Sest nälja ja janu tundmiseks on tundmust vaja — pindal aga tundmust ei ole ja Mihklil ja Liisul ka mitte.

Neljas rehi nädalas. Nelja rehe vahel üks öö puhkust. Kaks päeva ja kaks ööd järjestikku rasket tööd, siis üks öö und, ja jälle kaks päeva ja kaks ööd järjestikku rasket tööd. Ning leivakotis aganane leib.

Kilk—kõlk! kilk—kõlk! mats—pots! mats—pots! Juba hakkavad löögid siin-seal oma heledat kõla kaotama, juba käib mõni pindapaar nõrgalt potsudes ja matsudes maha. Mõni toetab, kui lade läbi löödud, selja vastu seina ja jääb sinna kui puutomp seisma. Ükski ei lausu teisele enam sõna, ükski ei vaata enam teise peale, nad ei näe enam üksteise nägusid, ei tunne enam üksteise kogusid, nad ainult aimavad, et nende ümber inimesed liiguvad ja et nad ka ise liiguvad. Kõik on nagu paksu, läbitungimatu udu sees, hääled kajavad neile nagu kaugelt, kaugelt metsa või mere tagant kõrvu. Mõnede silmad on täiesti kinni, nad liiguvad ainult kehalise tunde järgi; teised vahivad klaasiste, tardunud pilkudega eneste ette maha.

Kaks noort ja nõrka, poiss ja tüdruk, üks ühest, teine teisest lademest, on ahte pööramise ajal salaja pimedasse nurka istunud.

Kilter, kes ise ka unega meeleheitlikku võitlust peab, lööb silmad lahti, vahib valjult ringi, näeb teist laisklejat, läheneb talle varvaste peal ja tõmbab poisile hea vopsu mööda selga. Magaja ärkab, aga ta nägu ei ilmuta mingit valutunnet, ta ei saa arugi, mis sündinud on, ja tahab uuesti norgu lasta. Alles teine ja kolmas hoop ajavad ta jalule. Tüdruk on terasem ja õrnem: ta suust lipsab esimesel hoobil väike „ai!", ja enne kui järgmine sajab, on ta juba töö juures.

„Teie unekotid! Või siin on teie magamiskamber!" nohistab kilter, kuna ta enda silmad vägisi kinni kipuvad.

„Liigutage käsa, liigutage käsa!" noomib rehepapp, kuna ta väravast välja vahib, märgates murega ikka helkjamaks minevat koidukuma.

Sõimu ja kepi varal aetakse elusaile ja elutuile tööriistadele uut jõudu tardunud liikmetesse. Jälle tõusevad ja vajuvad käed, jälle kõlksuvad ja matsuvad pindad, jälle sahisevad õled ja jälle soriseb vili savist põrandale — kaunis, kuldne vili, millest mõisas nii peent valget püüli, nii puhast magusat leiba tehakse, leiba, milles ei ole aganaraasu ega kliipõrmu.

Kui päikesetera taevaveerel sätendades põlema süttib — vihm on üle läinud —, siis on rehi pekstud, neljas sel nädalal, juba nii mitmes sügise jooksul.

Kuidas? Kas neil pole hea meel, et töö on tehtud? Kas nende rinnas ainustki sädet sellest elustavast, õnnestavast tundmusest ei tärka, mida inimene maitseb lõpulejõudnud ja kordaläinud tööst? Oh ei! Nad magavad püstijalu ega tunne sellepärast midagi. Ning teiseks pole nende töö veel ammugi lõpul. Nende töö algab alles. See siretav tulikuul seal hallil taevaserval, mille kuldsed kiired praegu unest ärkavat, karastatud loodust suudlevad, see on neile öistele töötontidele kohutavaks märgutuleks, et neid juba uus, niisama ränk tööjärg ootab. Veel kaksteistkümmend tundi tööd, sõimu, keppi, aganast leiba, unega heitlemist — siis alles tuleb puhkeaeg, kallis magus laupäeva-õhtu . . .

Kilter annab vaimudele käsud kätte ja paneb mõisa poole. Kubjas pole veel ilmunud. Seda silmapilku tarvitavad mõned, et leivakotist palukest leiba võtta ja seda poolkinniste silmadega nosima hakata. Teistel, kes ei tea enam, mis nälg ja janu tähendavad, on ülemaks varaks uni. Pool elu viieminutise suikumise eest! Nad langevad jalult, nagu oleks neid püssikuul tabanud. Varsti kükitab neli, viis norisejat rehe välise seina ääres — mitte mõisa pool küljes, vaid seal, kuhu oodatava kupja või opmani silm mitte kohe ei ulatu.

See varastatud uni ei kestnudki kauem kui viis minutit. Äkitselt, nagu maa seest kerkinud, seisis kubjas rehe nurga ääres. Vaevalt oli ta pilk räästa all kössitajaid riivanud, kui juba ta toomingane vemmal tõusis ja lähemale uinujale pihta patsus.

See oli üks noorevõitu tüdruk, kes süües oli magama jäänud. Ta hoidis leivatükki käes, huuled olid purused ja suu nähtavasti veel täis. Uni oli näljast võitu saanud, enne kui sööja suutäit sai neelata.

Et ta esimesel hoobil mitte kohe püsti ei karanud, siis andis kubjas talle veel teise. See käis talle otsekohe pähe ja nii õnnetult, et juuste seest verd hakkas tilkuma.

„Elajas!"

See lühike, vagune hukkamõist tuli uriseval basshäälel ühe suure teomehe suust, kes nüüdsama oli rehest astunud, et magajate seast oma talu vaimupoissi üles vapustada. See suikus pekstava tüdruku lähedal.

„Kes ütles „elajas"?"

„Mina."

„Kes on „elajas"?"

„Sina."

Kramplik võpatus läbistas noore kupja keha. Ta seadis enda hüppele kui murdja. Välkuvad silmad õgisidki juba vastast. Siis vingus vemmal õhus ja langes vaheda vopsuga teomehe tugevale turjale.

Võllamäe Päärn seisis paigal, nagu peaks aru, mida nüüd teha. Pikaline, nagu ta suur keha liikuma, oli ka ta aju mõtlema. Ta jõudis alles siis otsusele, kui veel teine vemblahoop ta õlale sadas. Nüüd pahvas nagu must tuli tal silmast, kaks veresoont ta otsaesisel paisusid sõrmejämedusteks — siis oli ta kupja kraes kinni, tõstis ta õhku, tuuseldas teda paar korda, ning lähemal pilgul lendas väheldane, nigel mehike paar sülda eemale lepapõõsasse.

See kõik sündis üheainsa silmapilguga, nii et ükski vahele poleks saanud minna, kui seda keegi oleks tahtnudki. See võimalus näis aga väga küsitav olevat, sest kõik töölised püsisid rahulikult paigal, ja kes väsimusest liiga tuim ep olnud, selle näole ilmus koguni kahjurõõmus elevus või ka murelik jahmatus sündmuse tagajärgede pärast.

Kubjas oli ruttu jälle jalul. Esimeses viha- ja häbituhinas tahtis ta uuesti teomehe kallale tormata, aga kuna ta oma mahakukkunud vemmalt üles tõstis, näis ta teisele otsusele jõudvat. Tõmmupunase näo ja väriseva suuga pöördus ta töörahva poole:

„Teie kõik nägite, mis siin praegu sündis! Ma tahan viimast päeva Vaitla kubjas olla, kui see krants mitte oma sada sirakat ei saa! Ja küll ma sind isegi õpetan, Võllamäe Pearn, oota aga! Siga, lurjus niisuke!"

Ta oleks oma võimetus vihas edasigi sõimanud, kui mitte nüüd verine vaimutüdruk ta tähelepanu poleks äratanud. See oli vaheajal oma olekust aru saanud. Ta nägi verd oma kätel ja riietel ning põletav valu peas tegi ta täiesti ärksaks. Ta hoidis nuttes pead kinni ja valuviha litsus tal susiseva hüüde suust: „Niisuke mõrtsukas!"

Kubjas kähvas kõige kehaga tüdruku poole ümber.

„Ah, sina sõimad mind mõrtsukaks! Ah, sina, lirva, julged mulle koa vastu hakata! Sina — sina —"

Ja enne kui ta suu uusi sõnu leidis, tõusis ja vajus vemmal ta käes, matsatas aga vastu maad, sest tüdruk oli kassi väledusel hoobi eest ära sööstnud ja puges meeste selja taha. Kui lööja talle

sinna järele tahtis tormata, jooksis ta Võllamäe Päärnale otsekohe vastu rindu.

„Võiksid ta nüüd juba rahule jätta, ta on juba verine," urises viimane rahulikult, nagu poleks tema ja kupja vahel midagi sündinud.

„Kas see sinu kuradi asi on? Ma võin teda peksta, et ta enam oimugi ei liiguta, — see on minu õigus! Mul on härra käest käsk inimesi õpetada, kui nad vastased on. Mina kannan oma keppi auga — sina aga, sina lontrus, sina pea suu ja — ja — —"

Ta hääl lõi ümber vihaseks vingumiseks ja kriiskamiseks, kuna ta suu ääres kramplik vihanutt tuksus. Linavalged juuksed, millelt kübar oli maha kukkunud, seisid kõrvade ääres kentsakalt turris, kollakad silmad tulipunases näos, valgete ripsmete vahel ja niisama valgete kulmukarvade all pildusid sädemeid ja kitsahuuleline suu, mida hõre valge piimahabe piiras, seisis veertelt vahul. Kes teda nõnda nägi, pidi oletama, et ta meest, kelle peale ta oma sappi kallas, veriselt vihkab.

„Küll sind juba tuntakse, sa kangekaelsete kuningas! Kus iialgi vastuhakkamist ja tõrkumist on, seal oled sina ninamees! Koha pealt kihutati sind minema, nüüd oled teise ori. Juba su isa oli mässaja, terve su suguselts on mässajad, aga kõige suurem võllanägu oled sa ise! Ja kelle eest hakkab sihuke seisma? Kulbi Kaie, selle ilmamoa lidu eest, kelle peale õige inimene ei tahaks sülitadagi."

„No-noh, oled tal ju isegi võersil käind!" tuli summutatud häälitsus eemalt poiste seast.

„Kes teab, kes Kaie pojukese õige isagi on!" torkas keegi veel, mispeale poiste ja tüdrukute salgast sume naerukõhin läbi käis, nagu tuul kuivi lehti sahistab. Tüli kupja ja teomehe vahel oli nende roidunud vaime suutnud ergutada.

Kupja-Prits tegi, nagu ei kuuleks ta midagi. Ta märkas, et kõik tema vastu olid, ning see teadmine tegi ta ettevaatlikuks. Et oma kartust peita, kärkis mees seda südimalt vihaaluse peale edasi:

„Tunnista üles, mis sohisõprus sul on selle tüdrukuga! On sul nõu temaga papi juurde minna? Võid ju minna, kes sind keelab, ega sest kellelgi kahju ole, et teda nii paljude sõbristega jagama pead. Aga ära sina tule mind keelama, kui ma saksa käsku täidan ja laisklejatele jalgu alla teen! Vasta, mis salaühendust sa selle tüdrukuga pead?“

Iga vastuse asemel tõukas Võllamäe Päärn oma suure tolmuse viltkaabu kuklasse ja pööras käratsejale selja. Tahtes või tahtmata sülitas ta kuuldavalt haopinu peale, kui ta teomeeste ja vaimude salgast välja astus.

Kupja-Prits nägi ainult muigavaid nägusid. Ta punetavad palged tõmbusid sinakaks, kramplikult hoidis ta käsi vembla ümbert kinni, aga ta jäi paigale. Tundmus, et ükski, mitte ükski tema poolt ei ole, tema sõna ja tegu heaks ei kiida, rõhus ta nähtavasti maha. Ta aimas ka väga õieti, kust see tuli. Nad vihkasid ja põlgasid teda. Seda tegid nad esiteks ta liialdatud valjuse ja teiseks sellepärast, et ta alles kuue kuu eest üks nende seast oli olnud, nüüd aga kupjakeppi kandis. Kuue kuu eest alles oli ta ühes nendega härrat ja opmanit, kubjast ja kiltrit vandunud, oli nendega ühes käe salaja rusikasse kiskunud, kui kellelegi ülekohut sündis, oli nendega ühes keelatud und maganud ja nendega kannatanud, kui sundija kepp nende pihta parkis. Ja nüüd seisab ta nende ees ja keerutab ise keppi, mõistab hukka, mida ta ise kah on teinud, peab kohut nende üle, kes tema kaaslased on olnud, nuhtleb neid süü eest, mida ta ise enne mitte süüks ei pidanud. Nad peavad teda äraandjaks, seda märkab Prits väga hästi, ning jätab sellepärast tegemata, mida ettevaatus mitte tingimata tarvilikuks ei tunnista.

„Noh, mis te vahite seal veel?“ kärgib ta korraga. „Tüdrukud, kas kilter teile ei öelnud, kus kardulimoa on? Ja teie, mehed, kas te kord kündma ei soa?“ Ning lühidalt ja hammustavalt annab ta teomeestele, kes minema pöörduvad, veel mõned tarvilikud juhatused.

Seejuures veeretab ta aju palaval kiirusel kättemaksumõtteid. Mitte ainult Päärnale ja Kaiele ei taha ta kätte maksta, vaid, kui võimalik, neile kõigile, kes on julgenud teda irvitada, teda käsualuste ees püüdnud nöögata ja narritada. Kuna teomehed ja vaimud oma leivakotte ja kuubesid korjavad, nuusib kubjas rehe ümber seisvaid hao- ja puuvirnu. Te teab ju omast käest, et neis ikka midagi peitub, misüle h e a kubjas silmad kinni pigistab. Pritsul pole aga asja pime olla. On nad ju kõik tema vaenlased.

„Ahaa — kotike rapperukkid! Kui osavasti pinusse pistetud!... Ja siin — nojaa, veel teine samasugune kotike!... Mehed — pidage! Kelle need kotid siin on?"

Mehed on juba minemas, käänavad aga kupja möirgava hüüde peale kangeid kaelu õla poole.

„Siia tulge!"

Pöörduvad küll aeglaselt ümber ja vahivad, aga kupja ja ta kottide juurde ei lähe keegi.

„Siimu-Tõnu Mats, see on sinu kott!"

„Ei ole."

„Mis sa valetad!"

„Ei ole!"

„Ja see kott on Tõntsu Joagupi oma!"

„Eksid."

„Sinu neh!"

„Ei juhtugi!"

„Mehed, tunnistage, kelle need kotid on!"

Ja Prits veab kotid meeste juurde, kes mitte tema juurde ei taha tulla.

„Kas need pole Matsi ja Joagupi kotid?" turtsub ta neile näkku.

Mehed vahivad, tunnistavad, kõngutavad päid — ükski ei tunne kotte.

Kubjas katsub seepeale tüdrukutega õnne. Sama pahatahtlik, tõrges ja pilges vaikimine. Üks ninatark astub ette ja teeb, nagu nuusutaks ta kotikeste haisu. Teised pahinal naerma.

„Kasige minema!“ hüüab Prits. „Küll opman teie varganägude jälile soab!“

Ja kuna töölised minema pöörduvad, lohistab kubjas kotid rehe poole tagasi.

Rehes on vaheajal väike nali sündinud, mille nägemiseks Kupja-Prits tegelaste õnneks liiga hilja tuleb.

Kuna Rehe-Mart reheall pekstud vilja juures toimetab, poeb Hansu-Jüri Jaan rehetoast välja, tema kannul Vidriku Villem. Mõlemad vahivad kartlikult ringi, kui väljast Kupja-Pritsu kärkimist kuulevad. Kaks teist poissi on veel rehes. Need pilgutavad teineteisele silma, kui Jaani ja Villemit näevad. Üks neist võtab pinda seinalt ja torkab selle varrega Jaani kõrge viltkaabu külge. Sedamaid on Jaan viljasambaks muutunud: mida torukaabu oma suures sisikonnas on peitnud, sajab teomehe keha mööda maha rehe põrandale.

Poisid itsitavad, Jaan ise kahvatab. Rehepapp aga pöörab selja poiste poole ja hakkab kõigest väest aevastama.

„Villem!“ hüüab ta korraga.

„Mis?“

„Tule seie!“

Villem läheb.

„Kas sa, kurat, ei kuule, mis õues on? Ruttu lähed rehetuppa tagasi!“

Villem kaob kui tuul rehetuppa ja tühjendab seal oma kaabu.

Teine kord, kui õues on vaiksem ja pimedam ...

„Head päeva, Mart! ... Head päeva, Mart!“

„Head päeva, võrukaelad!“

Kuna mehed rehe tagumisest väravast välja poevad, tikub kubjas eespoolsest kotikestega sisse.

„Rehepapp, mis pagan see on, kõik haopinud rapperukkid täis!“

„Hea viljakas oasta — mis muud.“

„Soo, või viljakas oasta! Moakeeli hüütakse seda aga varguseks.“

„Varguseks neh. Kui oasta hea, eks siis ole igaühel võtta... Aga misjaoks sa siis haopinusid mõetmas käisid?“

„Ma ei mõetnud neid, vaid otsisin vargust.“

„Kuda see koht sulle siis nii tuttav oli?“

„Kuda tuttav?“

„Kuda sa's just sealt teadsid vargust otsida?“

Prits riivab luurava pilguga musta vanameest, kuna ta kotid tema jalge ette viskab.

„Mul on õigus igalt poolt vargust otsida — seks olen mõisa kubjas.“

Rehepapp jääb vaheliti kätega tema ette seisma ja mõõdab teda oma muheleva pilguga jalatallast pealaeni.

„Prits, need ehk on su enese kotid, mis sa mullu sügise pinudesse unustasid... Sul vist oli neid vahel nii palju, et kõiki ei jõudnud meeles pidada.“

Kupja-Prits — Kupja-Prits ei ütle midagi.

Kupja-Prits — teeb teist juttu.

VAHIMEES, KUS VITSAD?

Pärast lõunat tõi kubjas Võllamäe Päärnale väljale käsu, ta pidavat õhtul paruni juurde minema. See oli inetu kollane pilk, mille ta seejuures teomehe peale heitis. Päärn ei lausunud kupjale musta ega valget, vaid hüüdis oma kõrvile: „Vagu!“ ja kündis rahuga edasi.

„Kas kuuled, õhtu härra juurde!“ kordas Prits vahedamalt.

Kui Päärn ka nüüd midagi ei kostnud, näitas kubjas talle selja tagant rusikat ja hakkas siis suure hoolega tema kündi uurima. Künd oli aga nii laituseta, et teomehe vihasem vaenlanegi sellest viga ei leidnud. Kupja-Prits sammus siis ka keppi vangutades varsti minema.

Kulbi Kaiele tõi aidamees kartulimaale käsu, et ta õhtul härra ette mõisa pidavat minema. Ehk küll tüdruku süda paha oli aimanud, ehmatas ta siiski nii, et käed hakkasid värisema.

„Härra ette?“ küsis ta. „Mis ma kurja olen teind?“

„Kust mina seda tean?“ vastas aidamees. „Mind ju ööst reheliste juures ei old.“

Et rehest jutt oli, siis teadis Kai väga hästi, millise asja pärast teda paruni juurde kutsuti.

„Ta peksis mu ju veriseks, ja nüüd kutsutakse veel kohtu ette!“ hakkas ta kaebama, kuna tal jämedad pisarad üle tööporise palge veeresid.

„Aga sa ei tohi sundijat sõimata,“ lisas aidamees õpetlikult juurde, kuna ta, et tüdruku kurtmisest pääseda, ruttu edasi kõndis.

Päärn ja Kai said õhtul härraga juba mõisa õues kokku. Parun Heidegg tuli põllult ja pöördus parajasti ümber viinaköögi nurga härrastemaja poole, kui teomees kübarat tõmmates ja alandlikult kummardades talle lähenes.

„Parunihärra on mind täna mõisa kutsund.“

„Kes sa oled? Ah soo — Võllamäe Päärn.“

Parun kaldus kogu oma kehaga teomehe poole ümber ja lõi oma terashallid, läbitungivad silmad, mida vesised sõõrid ja suured laukortsud ümbritsesid, nagu raudnaelad Päärna näo külge kinni. Teomehe suur keha seisis natuke aega küürus tema ees, käed kobasid harjunud kombel ta säärte poole, siis aga, kui parun sammu tagasi nihkus ja nägu tal ikka valjemaks, tõrjuvamaks muutus, ajas Päärn enese jälle sirgeks ja seisis nüüd oma täies pikkuses ja kerekuses mõisniku ees.

„Päärn,“ ütles parun Heidegg pehmemalt, kui ta karmi näo järgi oleks võinud arvata, „Päärn, sa ei ole oma meelt veel sugugi parandand. Sa oled veel seesama vastane hunt, kes sa kahe-kolme aasta eest olid.“

„Parunihärral on õigus.“

„Soo — või mul on õigus.“ Heidegg astus mehele jälle lähemale. „Kui sa ütled, mul on õigus, siis tähendab see, et sa oma meelt parandada ei tahagi. Mis?“

„Tahan küll, aga parunihärra sundijad ei lase.“

„Ei lase? Sina, häbemata, kargad täiesti ilma asjata kupja kallale ja peksad teda orjade ees, ning julged mulle veel öelda, et minu sundijad sind ei lase meelt parandada!“

„Kubjas lõi mind ilma asjata, ja mina ei peksnud teda mitte, vaid viskasin niisama oma kallalt ära lepapõesasse.“

„Pea lõuad! Kupjal on õigus sind lüüa, ta võib sind lüüa, millal tahab — see on minu käsk! Aga s i n a ei tohi kubjast lüüa — kas kuuled! Sina ei tohi kupja külge näppugi pista — kubjas on minu käsu peal väljas, kubjast peab iga ori kartma nagu mind ennastki!“

„Aga see ei või parunihärra käsk olla, et kubjas tohib ilmsüüta inimesi peksta.“

„Ilmsüüta inimesi teie seas ei olegi! Teie kõik olete võrukaelad, vargad ja laisklejad! Iga hoobi, mis teile antakse, olete ausasti ära teeninud... Aga kuda sa julged mulle suu sisse öelda, et kubjas sind ilma süüta löönd? Sa oled ju kubjast kõigi ees sõimand, oled temale „s i g a“ öeld?“

„Ei, „elajas“.“

„No vaata — „elajas“! Ja mispärast ütlesid talle „elajas“?“

„Sellepärast, et ta tüdrukule pähe lõi, nii et veri välja tuli.“

„Kas see oli sinu asi?“

„Ei old.“

Vist kunagi polnud parun Heidegg ühe teomehega, liiati niisugusega, kelle peale ta parajasti vihane oli, nii pikka juttu ajanud. See suur tugev „võrukael“ aga, kes praegu ta ees seisis ja kes kõige oma talupoegliku rumaluse juures midagi ilmutas, mida teistelt temasugustelt naljalt leida ei olnud, nimelt julgust ja teatavat loomulikku huumorit, see huvitas vägisi parun Heideggi.

„Kas Kai on sinu naine või pruut?“ küsis ta.

„Ei ole.“

„Või hea sõber?“

„Mitte põrmu.“

„No miks sa tema eest siis seisid?“

Sellele küsimusele jäi Päärn vastuse võlgu. Ta silm otsis härra jalgade pealt seletust. Viimaks mõmises ta:

„Ma ei või verd näha.“

Kui mitte nii raske süüalune ta ees ei seisaks — parun pahvataks selle vastuse üle vististi naerma. See hiiglatugev kiskja seal, ja ei või verd näha! — Parun ei naera aga mitte, vaid hüüab rämedalt:

„Ma saadan su haakenrihtri juurde!“

„Kas mõisas vitsu ei ole?“ küsib Päärn.

Parun vahib talle otsa, pöörab siis selja, kõnnib mõne sammu edasi-tagasi, urgitseb kepiotsaga maad ja küsib viimaks:

„Mõisa vitsad on sulle siis armsamad kui haakenrihtri omad?“

„Armsad pole nad mulle kummadki,“ vastab teomees. „Aga kui parunihärra mu aagrehi juurde soadab, siis peab parunihärra mulle kirja kaasa andma, ja kas parunihärral seda tööd ja tüli vaja!“

Võllamäe Päärn teab nimelt oma õelt, kes mõisas toatüdrukuks on, et parunihärra kõigist maailma halbustest midagi nii väga ei vihka kui kirjutamist. Iga kirja, ka kõige lihtsama kallal istub ta mitu tundi, on vihane kui lõvi, karjub igaühe peale, kes tema piirkonnast sel ajal mööda läheb, loobib ühe sule teise järel nurka ja viib, kui jäle töö viimaks valmis on, selle proua kätte parandada. Proua teeb aga kirjast tihti hoopis uue kirja, ja selle peab siis parun ümber kirjutama. Seejuures vannub ta jälle kui pagan ja tuju on tal terveks päevaks rikutud.

„Kui ma teaksin, et sa meelt parandaksid, Päärn, siis ei saadaks ma sind mitte haakenrihtri juurde,“ ütleb parun oma suuri halle vurrusid näppides.

„Parunihärra teab, et aagreht ka mitte suur meeleparandaja ei ole. Parunihärral on ehk minu kadund isa veel meeles?“

Päärn ütleb seda häälega, millest tasane tümin kajastub, ja ta mõnus-rahulik nägu on korraga tõsiseks muutunud.

Ka paruni palgel on muutust märgata. Ta pahem silmaäär hakkab tuksuma, ta pikad vurrud satuvad liikuma ja ta nihkub teomehest pisut, pisut eemale.

„Hea küll, Päärn,“ ütleb ta siis, „sa pead mõisa tallis viiskümmend soolast saama.“

„Nelikümmend, parunihärra, ja mitte soolast,“ vastab teomees.

„Sa tingid? Hea küll — nelikümmend, aga nelikümmend s o o l a s t ! Ja nüüd pea lõuad!“

Seega pöörab parun Heidegg oma kohtumõistja-palge Kulbi Kaie poole, kes kogu aja nuttes ja võbisedes Päärna selja taga on seisnud.

„Mis su nimi on?“

„Kai!“

„Kelle vaim sa oled?“

„Tooma-Tõnu Mihkli.“

„Sa oled kubjast sõimand — saad mõisa tallis kolmkümmend soolast.“

„Kulla, pai parunihärra —“

„Vait!“

„Armu, parunihärra, armu!“

Kai langeb põlvili ja sirutab käed paludes välja, parun pöörab talle aga selja ja teeb kähku minekut. Ta on aga vaevalt viis sammu edasi saanud, kui Võllamäe Päärn korraga ta kõrval seisab.

„Parunihärra, veel üks sõna!“

„Mis sa veel tahad?“

„Milla parunihärra mulle mu isa koha jälle tagasi annab?“

See on häbematuse tipp! Mehe käest on vastuhakkamise pärast koht ära võetud, ja nüüd, kus ta vastuhakkamise pärast jälle karistuse all seisab, tuleb ta kohta tagasi nõudma!

Parun Heidegg ei tea, mida vastata. Kui ta seda hiiglast mitte pisut ei kardaks — ta ei tea isegi õieti, miks ta teda kardab — ja kui ta temast lugu ei peaks — ta ei tea isegi õieti, miks ta temast lugu peab —, siis laseks ta selle jultunu jalapealt kinni siduda ja haagikohtuniku juurde vedada. Et aga parun Heidegg seda meest kuidagi pisut kardab ja temast kuidagi pisut lugu peab — vahest muuseas tema hunnitute töökäte pärast —, siis ei vasta ta muud kui:

„Isa koha annan sulle tagasi, kui meelt oled parandand ja sundijatele enam vastu ei hakka. Oma küsimise eest saad aga kümme soolast juurde... Talli mõlemad!"

Ütleb ja sammub eel talli poole. Mõlemad süüdlased järgnevad pikkamisi.

„Vahimees, kus vitsad?"

Küllap sel vitsad valmis on!

„Vahimees, kahele soolvett!"

„Valmis, parunihärra!"

Kolmas nuhtlusealune on nimelt veel. Selle on opman üles andnud. Viieteistkümne-aastane poisike. Kündis hooletult. Jättis suurte kivide ääred terveks ja ajas looklevad vaod. Viisteistkümmend hoopi ilma soolaseta.

Soolaseks nimetatakse Vaitla mõisas nimelt seda, kui vitsad enne peksmist ja peksmise ajal soolvette kastetakse. Haagikohtuniku juures sada hoopi või Vaitlas viiskümmend „soolast" — see on ükskõik. Et parunihärra mitte meeleldi kaebekirju ei kirjuta ega haagikohtunikku iga tühja asja pärast tülitada ei taha, siis püüab ta oma mõisas ise korda pidada ja valib raskemate süüde tarvis „soolase". Tagajärg sama, aukartus mõisapolitsei ees aga seda suurem.

Esimene, kes tallis käsile võetakse, on see viieteistkümne-aastane teomees, kes ei taha õigeid vagusid künda. Ta lõdiseb kui haavaleht, nutab, nagu sünniks talle suur ülekohus, ega mõista ärevuse pärast oma püksinuppe lahti teha, vaid nabistab särgi

preesi kallal, nagu oleks selle lahtipäästmist vaja. Vahimees läheb talle appi. See mees teab, mis vaja. Varsti on poisi punane ihu paljas ja saab ruttu veelgi punasemaks. Ta karjub nii, et kogu mõisaõu kajab. Esimesed hoobid panevad ta karjuma, järgmised juba röökima. Inimesed, kes õues liiguvad, kahvatavad ja jooksevad ruttu tuppa. Naisterahvad pistavad näpud kõrvadesse ja poistel kukub süda saapasäärde. Parun Heidegg aga seisab tallis karjuja juures, näeb, kuidas iga hoop verise vorbi selle ihusse lõikab, ja julgustab peksvat vahimeest takka, et ta mitte õigust silmast ei kaotaks. Parun Heidegg ei taha ega tee ju muud kui õigust. Süüdlasi peab karistama, muidu lähevad inimesed hukka.

Poisi järel võetakse tüdruk käsile. See palub veel ikka armu, ehk ta küll teab, et see midagi ei aita. Ta on pool-surnud häbi pärast, et ta meeste ees oma ihu peab paljastama. Vahimees, tugev, kaleda näoga vanamees, kastab vitsad suurde pütti soolase vee sisse, ja ta kurb tegevus algab. Tüdruk kisendab veel heledamalt, veel pöörasemalt kui poiss. Ta hääl muutub pärastpoole kuivaks kiilumiseks, mis kuuljale üdini tungib.

Siis järgneb Võllamäe Päärn. Tema ei karju. Ainust häälitsust ei tule ta suust. Sunduseta on ta selja ihukattest vabastanud, sunduseta heidab peksupingile. Ta surub pea käte vahele ja pigistab hambad tugevasti kokku, tundes, kuidas soe veri ta ihu mööda hakkab maha nõrguma; ja alles pärast neljakümnendat hoopi tungib ta rinnast esimene mahasurutud korin, mis viimati muutub ähkimiseks. Kui jagu täielikult käes, kargab mees maast, kohendab oma riideid ja heidab seejuures paruni peale pilgu, millest viimane selgesti aru ei saa: peitub selles hammustunud viha või üksnes valu.

Mõnel mõisnikul on kombeks pekstuid lasta vitsakimpu suudelda ning härrat karistuse eest tänada. Parun Heidegg ei nõua seda. Ta noomib ainult nuhelduid mõne isaliku sõnaga, et nad nüüd õpetust võtaksid ja edaspidi süütegudest hoiduksid. Siis

pöörab ta neile selja ja sammub tallist välja. Ta on vaheajal hea isu saanud ja õhtulaud ootab teda. — —

Sedaaegu, kui tallis süüdlasi karistatakse, sünnib mõisa puiestikus väike etendus.

Seal jalutab Vaitla prantsuse koolipreili parun Heideggi neljateistkümne-aastase tütre ja kümneaastase pojaga. Preili Juliette Marchand on alles lühikest aega siin ja üldse Eestimaal. Ta tuli Peterburist. Pärit on ta Prantsuse Šveitsist.

Preili Marchand juhtis parajasti laste tähelepanu sügisese looduse ilule, näitas neile, kui maalimisväärt kaunis on mets oma mitmevärvilises ülikonnas ja kui kosutavalt mõjub tema karge tõsidus inimese hingele. Seal korraga kahvatas noor daam, võpatas tagasi ja asus nagu kaitset otsides või seda pakkudes tütarlapse ja poisikese ümbert kinni. Ta suured mustad silmad vahtisid sügavas jahmatuses mõisa poole — sinnapoole, kust praegu üks hääl kostis, mis tal näis vere soontes tarduma panevat.

„Mu jumal, mis seal on?" karjatas ta.

Paruni lapsed vaatasid teineteise otsa ja naeratasid.

„Seal tapetakse kedagi! Appi, appi!"

Ja preili Marchand tahtis jooksu panna, lapsi enese järele rebides.

Kuna väike Kuno preili ehmatuse üle naerma hakkab, tallist tuleva kisa vastu aga näpud kõrva topib, ütleb Ada von Heidegg koolipreilile vaigistades:

„Ärge muretsege, see pole midagi."

„See pole midagi? Seal karjub ju üks inimene, kellele vist elu kallale kiputakse!"

„Ei, keda karistatakse. See on keegi, kes midagi paha on teinud ja kellele papa laseb vitsu anda."

„Vitsu? Aga see ei ole ju mitte lapse hääl?"

„Miks peab tal siis lapse hääl olema? ... Ah soo," lisab preili Ada juurde, „teie arvate, et ju tavaliselt lastele vitsu antakse. Ei, meil saavad ka täiskasvanud vitsu, kui nad paha on teinud."

Preili Marchand vahib tütarlapsele otsa, nagu arvates, et see temaga nalja heidab. Preili von Heidegg aga on üsna tõsine.

„Ja suuri inimesi lüüakse nii, et nad karjuvad — et nad n õ n d a karjuvad?“ hüüab prantslanna.

„Jaa, preili Marchand! Mida teie siis arvate? Neid ei lööda ju mitte naljapärast, vaid neid karistatakse süü eest.“

„Aga kas teil siis kohtuid ei ole?“

„See o n kohus, preili Marchand.“

Välismaalanna vahib tütarlapse peale, kes nii rahulikult kõneleb, ja ta nägu peegeldab arusaamatust, uskmatust ning ikka selgemini esiletikkuvat õudu.

„Preili von Heidegg, kas teie siis ehmatust ei tunne? Kuno, miks sa ei põgene? Kas see kisa siis teie närve ei põleta?“

„Preili Marchand,“ kostab tütarlaps, „meile ei ole see ju miski uudis. Meie oleme seda küllalt ennegi kuulnud. Meie peaksime küll mamma tahtmist mööda toas olema, kui tallis inimesi nuheldakse, et meie seda inetut kisa ei kuuleks, aga täna meile sellest ette ei teatatud, mida papa vist unustas. Nüüd aga, preili Marchand, ruttame küll koju!“

Kuid preili Marchand polnud põgenemise peale nii valmis. See üdi küpsetav ja hinge lõhestav valukisa, mis läbi vaikse puiestiku lõikas ja linnud okstelt lendu hirmutas, näis neiu jalad maa külge naelutavat. Ta tõstis ristis käed üles ja hüüdis paluvalt Ada on Heideggi poole, kes venna eeskujul oma kõrvu kätega hoidis:

„Kas te ei võiks oma isa juurde joosta ja selle inimese eest paluda?“

Ada väristas pead.

„Kuhu te mõtlete, preili Marchand! Papa ei salliks iganes, et lapsed oma nina tema asjusse topivad.“

„Aga mida võiks see inimene siis olla teinud?“

„Taevas teab. Vahest hooletu või laisk või vastane olnud, vahest ka varastanud. Inimesed on ju nii hukkas, nagu papa ja

valitseja alati ütlevad. Ilma kepita ja vitsata ei saa sugugi läbi. Ja nõnda on lugu igas mõisas, mitte üksi meil, preili Marchand."

Preili Ada seletas seda vana inimese asjaliku tõsiduse ja rahuga, kuna ta ilusast näost nagu murelik tusk paistis inimeste ilmparanemata halbuse pärast.

Kisa lõpeb korraga. Preili Marchand tõmbab kergemalt hinge. Ta äigab käega oma helevalge otsaesise üle, millel külm higi seisab. Preili Ada ja Kuno on näpud kõrvust võtnud. Viimane naerab ja ütleb kelkivalt:

„Küll teie aga olete arg, preili Marchand! Vaadake m i n d — kas mul on hirmu? Mitte põrmu. Nojaa, teie olete ju ka naisterahvas!"

„Kuno, sa meeldiksid mulle enam, kui sa sellesarnast kuuldes ka hirmu tunneksid," vastab õpetajanna rõhutud rinnast.

Nad hakkavad kiiresti mõisa poole sammuma. Kiirustaja on preili Marchand. Ta hoiab laste kätest kinni ja tõmbab neid enesega kaasa. Ta tõttab, kas tahtes või tahtmata, otsekohe sinnapoole, kust hädakarjumine oli kostnud. Nad on aga vaevalt sada sammu edasi jõudnud, kui koolipreili jalg äkitselt peatub ja ta nägu uus kahvatus katab.

„Veel üks õnnetu!" sosistab ta. „Ja — naisterahvas!"

„Lähme ruttu koju, preili Marchand!" hüüab nüüd ka Ada von Heidegg kartlikult, sest koolipreili ehmatus näib talle külge hakkavat.

„Ada, kas siis ka n a i s t e r a h v a i d vitstega pekstakse?" küsivad prantsuse neiu veretuks valgunud huuled.

„Jaa, preili Marchand."

„Kes neid peksab?"

„Vahimees."

„Meesterahvas!"

„Jaa."

„Ja kus teie isa on?"

„Seal juures vist."

„Vaatab pealt, kui naisterahvast lüüakse? Palja ihu peale lüüakse?“

„Jaa, jaa, jaa!“ hüüab Ada-preili kärsitult ja ta maasikpunased huuled lähevad mossi. „Ma ei saa aru, mis siin nii palju küsida on! Papa on ju kohtumõistja ja tema käsul karistatakse süüdlast, olgu see meeste- või naisterahvas.“

„Preili Marchand,“ küsib Kuno, kuna ta oma kepikesega rohulatvu ja lillepäid tee kõrval niidab, „kas teile ei meeldi, et pahad inimesed vitsu saavad?“

„Ei, ma ei ole sellega mitte harjunud.“

„Kuidas teie kodus siis pahu inimesi karistatakse?“

„Neilt võetakse mõneks ajaks vabadus, või nad tasuvad oma süü rahaga.“

„Võetakse vabadus?“

„Jah, nad pannakse üksikusse tuppa elama, kus nad teistest inimestest eraldatud on.“

„Ei muud midagi?“

Kuna väike Kuno kasteheinapäid peksab, on preili Marchand tema õe piha ümbert kinni hakanud.

„Ada,“ ütleb ta pool-paluvalt, „kas me ei võiks neid inimesi näha saada, keda praegu löödi?“

„Näha saada? Mistarvis?“

„Ma tahaksin nendega paar sõna rääkida.“

„Millest siis?“

„Neilt küsida, mis süüd nad on teinud.“

„Seda saame papa või valitseja käest paremini teada.“

„Ada, ma tahaksin nende enestega kõnelda, kolm sõna paljalt!“

Ada von Heidegg kehitas õlgu nagu inimene, kes teisest põrmugi aru ei saa. Siis jäi ta preili kahvatanud näole vahtima ja naeratas. Guvernantidel on enamasti ikka oma pentsikud iseäraldused ja veidrad tujud. Tal oli peaaegu himu seda Juliette Marchand'ile öelda, aga ta sai veel sõna sabast kinni ning tähendas selle asemel:

„Noh, kui see teile just nalja teeb, siis võime neile ju tee peale vastu minna. Aga papa ei tohi meid seejuures mitte näha.“

Nad pöördusid põigiti läbi puiestiku mõisa kaugemate kõrvaliste hoonete poole, kust tee küla poole mööda viis. Pekstava naisterahva kiljumine oli vaheajal vaikinud, talli poolt ei tulnud enam mingit kahtlast häält. Nad jõudsid puiestikust välja aida ja viinaköögi vahele, kui esimene karistusalune, viieteistkümneaastane teopoiss, sealt juba mööda oli läinud. Seevastu lähenes neile talli poolt nuheldud tüdruk. Ta nuuksus kramplikult, pühkis silmi ja lonkas. Preili Marchand, Ada ja Kuno hoidusid aia äärde, suurte remmelgate varju. Kui tüdruk mööda oli minemas, hüüdis teda Ada-preili eesti keeli. Ent Kai ei võtnud seda kuuldavaks, kätega nägu varjates tahtis ta neist mööduda. Kuno aga jooksis ta juurde ja hüüdis karedalt:

„Kuule sina, preilid tahavad sinuga rääkida!“

Tüdruk vaatas oma nutust tursunud silmadega ümber, ning nähes, et pikk, sirge preili hellalt kutsuval ilmel mõne sammu tema poole astus, jäi ta alandlikult seisma.

Ada hakkas prantsuse neiule tõlgiks.

„Koolipreili tahab teada saada, mis paha sa oled teinud, et täna vitsu said.“

„Kubjas lõi mu veriseks, ja ma ütlesin talle „mõrtsukas“.“

„Miks kubjas sind lõi?“

„Mu silmad olid natuke kinni läind — olin väga väsind.“

Preili Marchand laskis küsida, kas tal väga raske töö olnud. Kai vastas, et ta kaks päeva ja kaks ööd järjest olevat magamata töötanud.

Preili Marchand pigistas käed kramplikult risti ja heitis tüdruku peale niisuguse pilgu, et see nagu koer, kes head inimest aimab, tema juurde jooksis ja ta käist suudles. Preili Marchand ei märganud oma kohmetuses muud teha, kui paitas ta poriseks nutetud põske. Siis lonkas Kulbi Kai küla poole edasi.

Varsti lähenes ülevalt talli poolt hiiglasuur, karuturjaga talu-

poeg. Ta tõmmu nägu punetas, silmadel olid veripunased punsunud ääred ning suu oli ta nii kõvasti kokku litsunud, nagu ei peaks sealt mõnel ajal enam sõnakestki välja tulema.

Seda meest pidasid kolm ootajat tolleks esimeseks pekstuks, kes nii kohutaval viisil oli karjunud, kuna nad eel äraläinud vaimupoissi ep olnud näinud. Ada tundis Võllamäe Päärnat, sest see oli ju toatüdruk Maie vend ja käis vahel mõisas õde vaatamas.

„Päärn, miks sa täna peksa said?" hüüdis tütarlaps heleda häälega.

Noor talupoeg ei peatanud sammu, ei lausunud sõnagi, aga ta heitis tee ääres seisva peene seltskonna peale pilgu, mis preili Marchand'i südame silmapilguks tuksumast seisma pani. Sellest pilgust välkus midagi välja, mille sarnast Juliette'ile veel kunagi inimesesilmast vastu polnud lennanud. Nagu kaitstes ja ühtlasi kaitset otsides hakkas noor neiu Ada ja Kuno ümbert kinni ja kiskus nad tee äärest tagasi.

Tummalt, sirgelt, kangelt sammus Võllamäe Päärn nendest mööda.

Mitte asjata ei kutsutud seda meest kangekaelsete kuningaks.

HUNTAUGU MIINA

Hämariku värvid loodepoolsel taevaserval on tuhmiks kahvatanud, mustad pilverünkad katavad viimased kollakad vöödid kinni, sügisene pimedus heidab tihedalt ja rängalt külma niiskuse käes lõdiseva looduse peale. Metsatukad on süsimustad ega kohise, aasadelt tõuseb tõmmu udu ning väetilt vaakudes vilguvad siit ja sealt mõned tulesilmad läbi tumma pimeduse.

Kui Võllamäe Päärn mõisa ligikonnast välja on saanud, muutub ta käik pikaldasemaks. Ta suured, tugevad liikmed hakkavad nüüd alles tundma, et neile on liiga tehtud. Nädalane töö ja

vitsad pole ka selle hiiglakeha kohta halvava mõjuta jäänud. Ta tunneb seljas hõõguvat, põletavat valu, mis iga jalaastega kogu keha üle laguneb, ning külje sees pisteid, mis ta kurgust tasaseid ägamisi välja pigistavad. Särk on tal selja küljes kinni nagu liimitud, ja kust see käies lahti käriseb, seal tekib tundmus, nagu rebitaks tükk nahka ihu küljest lahti. Noormehe suu on kuiv, nii et keel kurgulae külge kinni jääb. Õnneks pole tal hobust ajada — selle viis vaimupoiss juba koju.

Enese eel tee peal näeb Päärn korraga üht inimest seisvat. See näikse teda ootavat. Ligemale jõudes tunneb ta Kulbi Kaie ära. Päärn tahab temast sõna lausumata mööda minna, aga tüdruk asub tema kõrvale ja sammub temaga koos edasi. Ta näikse ootavat, et Päärn rääkima hakkab. Kui seda mitte ei sünni, astuvad nad mõne aja vaikides kõrvuti edasi.

„Pearn," algab Kai viimaks ja tõmbab poissi kergelt kuuekäisest.

„Mis sa tahad?"

„Ole meheks, Pearn!"

„Mis eest?"

„Et minu eest seisid."

„Milla ma sinu eest seisin?"

Imelik küsimus. Kai püüab läbi pimediku temale otsa vaadata. Ta näeb, et Päärna kulm on kortsus, nägu tume.

„Kas sa minu eest siis täna ei seist?" küsib ta agraselt.

„Ei."

„Kelle eest siis?"

„Sinu eest mitte."

„Aga sa ütlesid ju, kui Prits mind lõi —"

„Ütlesin, mis ütlesin, seda oleksin muidu koa öeld — sina või mitte sina."

Päärn hüüab seda nii karedalt, et tüdruku suu kinni jääb. Kai võib ju arvata, et inimene, kes on viiskümmend hoopi saanud, mitte kõige paremas tujus ei saa olla. Seepärast vaikib ta mõne

aja. Aga ta vaene süda tunneb siiski nii elavat tänutundmust isiku vastu, kes enda peale tema pärast nii raske nuhtluse on tõmmanud, et ta seda mitte ei suuda avaldamata jätta. Ta näppab teda jälle käisest ja nüüd tugevamini kui enne. Seejuures astub ta temale poole kehaga tee peale ette.

„Pearn," ütleb ta pool-sosistades, kuna ta kõrge, täidlane rind särgi all nähtavalt tõuseb ja vajub ja kuna ta oma suured läikivad silmad paluvalt ta näo külge liidab, „Pearn, sa oled minu peale kuri, et see õnnetus minu pärast sinu peale tuli. Sul on ju õigus. Aga ma ei taht tänamata olla. Ole meheks, Pearn!" Ja ta hakkab tugeva pigistusega poisi käest kinni.

Päärn uriseb midagi alpusest ja tühjast ajaviitmisest, raputab oma käe lahti, rõhub tüdruku veidi kõrvale ja hakkab nii pikki samme võtma, et Kai talle naljalt järele ei saa.

Nad on aga veel kaunis ligistikku, kui keegi neile tagant järele jõuab. Kai vaatab esimesena ümber ja tunneb tulija ta kogust ära. Päärn näeb teda, kui ta neist mõlemast kiirendatud käigul mööda püüab. Mõlemad mehed vahetavad ühe pilgu, ja kummagi käed kisuvad rusikasse. Möödarühkija vahib veel kord tagasi; ta silm viibib pilkavalt enne tüdruku, siis poisi peal, ning keppi vangutades ja vilistades tõttab ta edasi.

See on Kupja-Prits. Läheb külasse laupäeva-õhtut viitma. Läheb kas vanemate poole või Huntaugule.

„Kai," hüüab Päärn korraga vihaselt, „jää minust ometi kord maha!"

„Miks?"

„Mis sa ripud siis mu sabas! Mul pole sinuga ju midagi pistmist!"

Tüdruk jääb seisma, nagu oleks talle pähe löödud. Ta vahib laial silmal pahasele mehele järele, ta käsi kobab nagu otsimisi üle hõljuva rinna.

Tummalt, ilma kordagi tagasi vaatamata tõttab Päärna suur, kõrge kogu edasi, kuni ta vidusse kaob.

Lähemal teelahkmel jõuab mees kupjale järele; see pöördub aga pahemat kätt Huntaugu poole, kuna Päärn otsekoosi edasi sammub. Tema saun ja Uuetoa talu, mille teomees ta praegu on, pole enam kaugel. —

Huntaugul on rahvas õhtusöögil, kui Prits sisse astub. Tubli vaagen tanguputru aurab valgeks küüritud laual, pütt kaljaga ristitud, tilgastanud piima on selle kõrval, ning kordamisi käivad puust lusikad pudru ja piima sisse. Peremees ja perenaine istuvad, tütar, tüdruk ja poiss seisavad püsti, kuna teomees naisega eraldi toa ühes nurgas sama laupäevase roa juures tegevuses on.

Kitsik, tahmaste seintega suitsutuba on täis sooja leitsakut, inimeste higihaisu ja hingelõhna ning salalikult imbuvat vingulehka. Tõsiselt vahivad mustavad parred aukliku savipõranda peale alla, laialt ja suureliselt haudub määratu kerisahi nurgas ning leelõukal laulab kilk oma igapäevast viisi.

„Tere koa, siitpere rahvas! Jätku leivale!"

Kupja tervitus võetakse vastu, ilma et keegi söömises vahet peaks. Ta pole nähtavasti nii haruldane külaline, et tema tulek kellegi tähelepanu äratab. Ainult Miina näo üle lendab vähene vari, millest pole aru saada, on see meelehea, tusk või veel midagi muud.

Prits seisab natuke aega, kaabu peas, ukse all, vahib aeglaselt ringi, silitab kuue tinanööpe ja tätsab paar korda ühelt jalalt teisele. Siis, kui peremees täie suuga on ligemaleastumist maininud, jalutab ta laisalt või uhkelt — see jääb kahevahele — ahju ääres seisva pingi poole. Alles sinna maha toetades võtab ta kübara peast. Siis tõmbab piibu ja kirjutest hilpudest tehtud tubakakoti, mille krookpaela otsi punased topsud ehivad, püksitaskust ja hakkab vanamehe pikaldusega piipu toppima.

„Noh, Pärtli Prits, mis mõisas koa uudist kuulda?" küsib Huntaugu Mihkel pikema aja järel.

Prits võtab põleva peeru ahjunurgalt, „nuuskab sel nina", popsib leegist piibu põlema, sülitab enne veel ja kohendab enda vastamiseks valmis. Tema meelerahu tundub kõigile tehtuna.

„Mis siis suuremat! Eks Oadu reakind juba — — ah soo, see põld jo täna väillas.“ Ta vahib seejuures viiliti teomehe poole nurka. „Ääh, mõisas peeti jälle kord natuke kohut.“

„Kelle üle siis?“

„Ääh, kolme üle korraga ... Kahele anti va soolastki.“

„Kes nad koa olid?“

Prits tõmbab mitu popsu piipu, enne kui ükskõikselt kostab: „Oja Joani poiss ja va Kulbi Kai ...“

„Kulbi Kai? Kas opman seda's enam ei sälli? Hakkab vist juba jumetuks jääma.“

Naerdakse mõistamisi.

„Küllap vist, kes niisuguse peale enam voatab!“ kostab kubjas. „Võllamäe Pearn üksi näib ta poole hoidvat — enam, kui ta tervisele kasulik oleks.“

Sööjad vaatavad üksteise otsa. Miinal jääb lusikas putru kinni. Ta sõstrakarva silmad vilguvad vargsi rääkija poole, siis peidab ta nad oma pikkade pruunide ripsmete alla.

„Mis on siis Pearnal Kaiega tegemist?“ küsib perenaine.

„Pagan teda teab! Mis poistel heldemeelsete tüdrukutega juhtub tegemist olema! Vähemast seisab teise eest nagu mees naise eest.“

Tekib väike vaheaeg nagu kunagi, kui kuulatajad arvavad, et jutustaja luiskab, ja kui seda talle ei juleta öelda.

„Aga sa reakisid ju kolmest, kelle üle kohut peetud?“ võtab Huntaugu Mihkel jutuotsa jälle üles.

„Kolmest neh!“

„Kes see kolmas siis oli?“

„Võllamäe Pearn ... Sai mehike täna õhtu viiskümmend soolast!“

„Viiskümmend soolast!“

Sööjatel jäävad lusikad kõigil pudru sisse või suu ette peatuma, kuna nende silmad jutustaja poole pöörduvad. Peretütar Miina nihkub lauast sammukese tagasi; ta nägu on märksa valgem kui muidu.

„Pearn? Mis pattu tema siis tegi?“ küsib perenaine, kelle emalik silm tütre nägu on riivanud.

„Vasta hakkas. Eks seda meest juba tunta! Tahtis Kulbi Kaie eest seista, kargas kui koer minu kõrisse kinni, et ma tüdruku rehe taga julgesin unest äratada.“

„Sina muidugi mõisa kohe kaebama!“ kohmab Huntaugu teomees nurgast.

„Mis sina's oleks teind?“ nähvab Prits vastu. „Kui sulle inime rusikatega kallale tormab — kõige teorahva ees — ja sind ära püüab kägistada — mis kubjas ma's veel olen, kui sellega lepin! — Andsin teisele paar sirakat kepiga ja viskasin lepapõesasse . . .“

Ta hakkab nüüd pikalt ja laialt seletama, mis rehe juures täna hommikul oli sündinud, kuidas riid peale hakanud ja lõppenud ning missugune tagatipp sel õhtul mõisas olnud. Kõik mõistavad, et ta seejuures enda isikut, oma tegemist ja rääkimist mitte kõige halvemast küljest ei valgusta. Iseäranis püüab ta seda lugu, kuidas nad Päärnaga rehe juures rinnutsi koos olnud, nõnda kujutada, et tema mehise vahvuse üle keegi kahevahele ei peaks jääma.

Perekond on vaheajal söömise lõpetanud. Mihkel istub pingiotsale külalise juurde, kes talle tubakakotti pakub. Tüdruk hakkab lauda koristama, kuulatab aga ühes poisiga teraselt Pritsu juttu, kuna perenaine midagi kambrisse läheb viima. Miina on toast korraga kadunud, ilma et keegi oleks tähele pannud, millal ta läks, isegi Prits mitte.

Viimane märkab, et peremees pealtkuulajaist ainus on, kes talle õigust annab või anda püüab, mida ta vaheletähendustega nagu „ja-jah“ ja „neh, neh“ kinnitab, ja et ta oma poolehoidjaile tänulik oskab olla, siis tõmbab ta kusagilt taskust väheldase pudeli mõisa puskarit välja ja pistab selle poolsalaja peremehele pihku. Kuid varsti märkab ta, et Miinat enam toas ei ole, ja ta pilgud lähevad rahutuks.

„Noh, perenaine, kuhu siis tütreke jäänd?“ küsib ta viimaks, kui ema vilust, pimedast kambrist peeruga tuppa tagasi on astunud.

„Kas teda's toas põle?“ küsib see vastu.

„Põle enam näha.“

„Tea minagi, kuhu jooksis.“

„Käib ehk vahel koa Uustalul?“ *

„Tea nüüd tüdrukute asja, kus käivad.“

Pritsu jutulõng on korraga nagu katki lõigatud. Koputab piibu tühjaks, pistab tasku ja jääb enda ette maha vahtima.

Ka teomees on söömise vaheajal lõpetanud ja tõmbab kere nurgas oleva koiku peale maha. Varsti kuulutab vägev norskamine, et väsimus tast on võitu saanud. Naisterahvastel on veel toimetamist; nad käivad sisse ja välja ega pane enam peremehe ja külalise juttu tähele.

Kui Prits on mõne aja kortsus kulmul vaikinud, kangutab Mihkel pudeli pealt prundikese ära ja pakub riista, mille kaelast puhastamata piirituse vänge lõhn tõuseb, kupjale.

„Eks hakka peale!“

„Hakka ise!“

Joovad siis kordamisi lonksu.

„Noh, kas mõisas koa uutest seadustest midagi on kuulda?“ küsib Huntaugu peremees, et juttu jälle joonde seada.

„Ei midagi,“ kohmab Prits vastumeelselt.

„Või ikke veel kõik vagune! Sa taevake, kui kaua neid seadusi tehakse! Milla juba hakati reakima, et tehakse ja tehakse, ja pärast jälle, et juba valmis, juba tulekul, juba kuulutakse välja! Või ikke veel ei kõppu ega kappu!“

„Usu nüüd taluinimeste lori.“

„Kas siis opman mõnda sõna põle pilland?“

---

* Talu, kus Võllamäe Päärn teomeheks oli, hüüti kahe nimega: Uuetoa ja Uustalu.

„Või meie, sundijad, tohime siis välja plärada, mis mõisas teatakse," kostab Kupja-Prits iseteadliku muigutusega.

„Noh, mulle võiksid ikke sõnakese kõrva õhata. Lähen mina siis niisuguste asjadega turule võih."

„Sinule?" vastab Prits kulme tõstes. „Mispärast sa mulle parem oled kui teised? Oma sõprust põle sa mulle veel näidand. See peab ikke juba mees olema, kellega ma salajuttu hakkan puhuma."

„Kas mina's mees ei ole?"

„Põle sa seda veel näidand. Soa oma lapsestki jägu..."

Huntaugu peremees märkab, kuhu külaline sihib, mis tal südamel pakitseb. „Ah soo," naeratab ta, „sa reagid meie Miinast? Kas su asjad temaga siis juba selged on?"

„Kust nad selgeks said, kui eest ära joostakse, kui aga nägu näitan!"

„Ära joostakse? Miina oli ju praegu veel siin..." Mihkel vaatab toas ringi ja teeskleb imekspanekut. „Noh, küll tuleb varsti, ega ta kaugele läind."

Prits sülitab ja toetab küünarnukid ristis kätel põlvedele.

„Või see täna esimest korda on, et ta mu eest ära jooseb," algab ta pahasel pominal. „See mood on tal ju alati. Ma ei mõista, mis tal minu vasta peaks olema? Põle ma ju kõige viimane meeste seast. Kas ma põle ausa ameti peal, mida iga hilpharaka kätte ei usta? Võin oasta või poari pärast aidamees olla — härra ja opman on minuga enam rahul kui ühegi teise sundijaga; võin koa igatahes kõige parema talukoha vallas soada — nimetan muudkui, ja käes ongi."

„Usun, vennas, usun! Ää nüüd tühja nii pahanda..."

Aga valge peaga noormees urab tasakesi edasi: „Sinule võiksin koa ennem head kui paha teha. Istud ju kaua küll siin liivahunniku otsas ja kasvatad karuohakaid. Mis viiepäeva-koht see sul on? Mõnel kahe- ja kolmepäeva-mehel rohkem salves ja lautas kui sul kõige paremal oastal! Sõnake minu suust opmanile

või parunile, ja sul on koht käes, mis mehe tööd koa tasub ... Võiksin sulle ju siis koa koduväiks tulla — poega sul põle, ja minu vanal kaks veel kodu ... Kas nii või nii — igapidi soaksime kaupa."

„Miks ei soaks," ütleb Huntaugu vana mõttes.

„Aga ei soa siiski!" muigutab Prits mõrult.

„Kudas ei soa! Kas ma sulle põle öeld: tee tüdrukuga asi tahedaks, ja mina ütlen kohe oamen."

„Tee tahedaks, tee tahedaks!" osatab Prits. „Aga tee siis tahedaks, kui teine ligigi ei anna! Eks ma ole talle juba tähendusi teind, aga siis reagitakse „liiast noorusest", tahetakse veel „kasvada" ja naerdakse viimaks nagu rumalale poisikesele näkku ning pistetakse jooksu."

„Tütarlapse koerust nüüd!"

„Aga vanemad peavad koerusest jägu soama!"

Mihkel popsib mõtlikult kustunud piipu, keerab siis kolu pealt ära ja tilgutab varrest õli maha.

„Ainust last vägise sundima hakata — see koa nii veider," mõmiseb ta viimaks. „Olen eidega juba reakind ja aru pidand — arvab teine, et võiks ehk veel oasta või paar majas olla ... Tee siis naistega!"

Perenaise nimetamine näib Kupja-Pritsu tuju veelgi pahemaks tegevat.

„Ja-jah, see sinu eit! See näikse minu peale koa kõõrdi vahtivat. Ma ei mõista, mis ma temale olen teind."

„Ää nüüd rumalat juttu aja, Prits," tõreleb Mihkel. „Tema vahib sinu peale nagu iga poisi peale, kes ta kallist tütart tahaks ära viia. Eks naisi tunta!"

„Kas ta selle Uuetoa veankaela peale mitte teisiti ei voata kui minu peale?" küsib Prits luuraval pilgul. „Ja kas Miinake ise mitte liig sagedaste Uuetoal külas ei käi? ... Kuule, Huntaugu, pane minu sõna tähele: selle nadikaelaga sul õnne ei ole! Opman ega härra ei salli teda silma otsas. Aagrehi juures on vitsad tema

jaoks ammu juba valmis — tal tuleb aagrehi vahet enam käia kui küla ja mõisa vahet."

„Kuule, Prits," püüab Mihkel teda vaigistada, „sinu meel läheb taga hapumaks, nii et vist parem oleks, kui suu jälle seks teeksid. Siis ajame mõistlikku juttu." Ja Mihkel tõmbab lonksu pealt ning pakub pudelit kupjale, see aga tõrjub tagasi ja tähendab vahedalt:

„Mõistlik jutt oleks see, kui mulle võiksid öelda, mis mul loota on."

„Minu poolt aina head," kinnitab peremees. „Mis oleks, kui veel natuke ootaksid?"

„Mistarvis?"

„Noh, juba selle tarvis, et mina ja ema tüdrukule meele soaksime pähe panna."

„Tahate seda siis teha?"

„Minu käsi selle peale."

Nad andsid teineteisele kätt. Lepingu kinnituseks jõid siis mõlemad pudelist. Et majalised üksteise järel jälle tuppa kogunesid, siis tuli seega Pritsu õrnasisulisele jutule lõpp. Ta viibis veel mõne aja ja näis Miina tagasitulekut ootavat; kui see aga ikka veel viibis, jättis mees jumalaga ja läks. Ütles veel vanemate poole Pärtlile minevat. —

Uuetoa saunas peeti vaheajal teistviisi laupäeva-õhtut.

Ahi oli peatselt küdenud, suurem suits ukse kaudu välja läinud. Tõmmusinakas vingupilv ulatus veel ainult hurtsiku poole kõrguseni maha. Hagude hõõguvate raagude seas visisesid ahjus veel mõned vettinud kännud karmu ajavate tukkidena. Peale punaka kuma, mis ahjust paistis, ei valgustanud pisikest viletsat hurtsikut mingi tuli.

Ahju suu ees istub kaks inimest: teomees Päärn ja tema vana ema. Päärn kükitab madalal järil, selg ahjupaiste poole, ema istub tema kõrval puupakul. Päärna veriseks pekstud, mustav ja sinav selg on paljas, ema võiab seda viina sisse kastetud takutopiga.

„Pojuke, pojuke, küll nad sind on lõhkund!“ sosistab vanake taoti, kuna ta käsi hellalt üle paatunud verevorpide käib ja ta kustunud silmist mõni soe pisar viina sekka poja ihule langeb. „Ütle, Pearnake, kas on väga valus?“

„Annab juba tagasi. Tean, et hea tohter oled.“

„Aga siis, kui ta sind rahkis — kas siis valutas?“

„Seda ma ei tund. Mu hing oli nii täis, et midagi ei tund.“

„Justkui mu kadund Rein!“ sosistab eit. „Reagid nagu su isagi, kui ta aagrehi juurest tuli ja ma ahju suu ees ta selga võidsin nagu nüüd sinul. Kas mäletad, Pearn, isa ütles koa: „Kui ma kõhuli pingi peale heitsin ja soldati vitsakimp mu seljas tantsima hakkas, siis põles mu hinges niisuke viha, et mu silmade ees kõik veripunane oli ja ma midagi ei tund, nii kui oleks mind vihel-dud“ ... Ja siiski oli pool-surnd, kui koju jõudis.“

„Mäletan, ema, mäletan,“ ümiseb Päärn ja ta käsi kahmab iseenese peast karvustades kinni. „Ja kas tead, ema, mispeale ma mõtlesin, kui ta mind lööma hakkas? Mõtlesin isa peale ... Tea isegi, kudas ta mulle meelde tuli.“

„Sa oled tema poeg, sellest su õnnetused tulevadki. See viha, mis tema peale ikka tuli, kui keegi midagi tegi, mis tema meelest liig oli, see ei anna ka sinu hingele rahu. Selle viha eest, mis sind kas või kuradile sunnib vasta hakkama, said mõisalt juba poisi-kesepõlves keretäisi ja ikka veel põle sa targemaks soand. Ka su isa ei soand targemaks; ennem kui alla andis, laskis enese surnuks peksta.“

Jah, see on kurb mälestus, mida nad seal praegu arutavad. On kolm aastat möödas, kui Võllamäe peremees Rein Rüütel haagi-kohtuniku juures vastuhakkamise ja löömise süü pärast kaheksa-kümmend hoopi sai, mille tagajärjel ta põdema hakkas, kuni suri.

Süütegu ise sündis ühel talvisel õhtul. Vallas valitses rõuge-taud. Võllamäe talus olid teomees ja perepoeg mõlemad haiged. Seepärast oli peremees ise läinud metsast heinu tooma. Tuisk oli teed hange ajanud, nii et Rein pimeda kätte jäi. Kuna ta ühe

käega koormat hoiab ja teisega hobust õigel teel püüab pidada, kuuldub selja tagant aisakellade helin. Rein katsub teed pooleks teha, et saksa või „antvärki", kes järel tuleb, tarviliku viisakusega mööda lasta. Aga sedamaid tunneb ta, kuidas koorem kalduma hakkab; vist on teine reejalas juba kraavikaldast või hangeveerest üle sattumas ning koorem võib iga silmapilk kukkuda. Seepärast peatab ta hobuse. Selja tagant kajavad aga sedamaid karedad hüüded: „Tee lahti, mees, tee lahti!"

„Tee on lahti," vastab Rein.

„Eest ära, lurjus! Kas sa ei näe, et saks sõidab!" Ja hobused aetakse Reinule peaaegu selga.

„Saks võib koorma kõrvalt mööda sõita!" hüüab mees vastu.

„Jaan, anna kuradile piitsa!" kajab seepeale vahutav vihahüüe saanist kutsarile, ning juba vihiseb viimase piits Reinul kõrvade ümber. Üks hoop riivab Reinu silma, nii et see tuld lööb.

Valu paiskab mehe südame nii meeletut viha täis, et ta oma piitsaga pimesi paar hoopi vastu annab. Saanis karjatab keegi — Rein ei tea, kas kutsar või parun. Alles pärast kuuleb, et ta oma härrat on löönud. Lähemal pilgul lendab saksa saan, mille ees hobused veidi peruks on saanud, koormast mööda, sest tee ongi lahti, aga talupoja koorem kukub ümber, sest regi on teest kõrvale sattunud.

„Kes see lurjus oli?" kuuleb Rein veel saanist parun Heideggi hüüet, mispeale kutsar kostab, et see vist Võllamäe Rein olnud.

Saksale vastuhakkamise ja saksa löömise süü eest läheb Võllamäe peremees haagikohtuniku ette ja saab seal nuhtluse, mis ta haua äärele viib. Ta on suur ja tugev mees, aga juba vana, kehajõud tööst kurnatud, tervis halvast toidust ja varasematest hoopidest nõrgendatud. Ta hakkab kiduma ja põdema, kuni surmale suigub.

Aga mitte ainult silmapilk süttiva viha polnud poeg isalt pärinud, vaid veel paar omadust, mida talupojas tol ajal vähe salliti ja mis õnnetustele ning äpardustele ikka teiseks ja kolmandaks põhjuseks said. Need ebavoorused olid kangekaelne jonn oma

õiguse tagaajamisel, kui nad teadsid enestele ülekohut tehtud olevat, ja võitmatu sisemine sund vastasele öelda sõnu, mis hästi pihta käivad ja seepärast kahekordselt haavavad. Neil mõlemal puudus tulus võime teravat nalja- või kibedat pilkesõna kurku neelata või keele alla peita. Et niisugused „sündinud veankaelad" hästi roomata ega kintsu kaapida ei mõista, on ainult loomulik. Ja seegi oli nende õnnetus.

Näiteks poleks Võllamäe Reinul mitte vaja olnud surra, kui ta päeval pärast öist riidu oleks mõisa läinud ja parunilt põlvitades oma süüd andeks palunud. Ka oleks ta võinud vanduda, et ta ainult härra hobuseid või, kõige pahemal puhul, tema kutsarit tahtnud lüüa. Parun poleks teda vahest mitte lausa karistamata jätnud, aga ta poleks teda haagikohtuniku juurde saatnud, vaid talle ehk mõisa tallis poole vähema nuhtluse lasknud anda. Või kui ta süü siiski haagikohtuniku tasuda oleks jätnud, siis oleks ta oma kaebekirjas julgesti pehmendatud nuhtlust soovitanud. Igatahes: Rein oleks ellu jäänud.

Mida teeb aga toosama Võllamäe Rein? Ta kutsutakse talitaja kaudu mõisa. Parun tahab teada saada, kas see tõesti Rein oli, kes talle eile õhtul teel vastu hakkas ja teda lõi. Kutsar võis pimedas eksida.

Reinu silm on peaaegu kinni paistetanud, härra põsel märkab ta väikest punast jutti. Niipea kui härra Reinu silma näeb, teab ta, et tal õige süüalusega tegemist on.

„Või sina oledki see eilne teeröövel!" kukub ta kohe kärkima.

Rein vastu: „Ei mina ole, aulik parunihärra!"

„Ära valeta! Su silm näitab ju, et oled."

„Mu silm näitab, et ise röövlite käes olin!"

Vaene Rein, kas sul seda oli tarvis öelda! Kas sa ei võinud oma keelt selle vastusega parem kõhtu neelata!

Mehe saatusekell on löönud. Seotud kätega viiakse ta haagikohtuniku juurde ja kirjutatakse talle seal kaheksakümmend punast paragrahvi ta kuuekümne-aastase patuse keha peale.

Ta jääb raskesti haigeks, toibub mõne aja pärast vähe, kiratseb aga tasakesi edasi põdeda, kuni aasta pärast vagusi mulda poeb.

Kahju, et nii vähestele surmatunnil aega jääb järelejääjaile häid õpetusi anda. Seda sünnib enamasti aina luuletatud juttudes. Ka Võllamäe Reinul polnud seks mahti. Vikatimees kiirustas väga takka. Ja ometi oleks seda õpetust nii tarvis olnud. Oma pojale oleks ta pidanud ütlema: „Painuta oma turja, talitse oma keelt, lepi ülekohtuga, kui sul vägevatega tegemist on. Vihastada võid üksnes omasuguste üle.“ — Rein aga ei öelnud seda, vaid sosistas, kui ta kustuv silm poja peale langes, ainult veel: „Poeg, nad võtsid mu elu!“

Ja kuna poeg isa viimasest õpetusest ilma jäi, pole imeks panna, et ta nüüd ise hakkab lollusi tegema. Esimese suurema teeb juba ära, kui isa külm keha veel koduse katuse all puhkab.

Päärn valvab teiste seas terve öö uinunud isa juures. Ta istub tummalt surnu peatsis ja vahib ainiti tema vahakarva näo, ta aukus silmade ja sinise suu peale. Ta kare käsi puhkab taoti isa hallidel juustel, taoti libiseb silitades neist sügavatest vagudest üle, mis mure, töö ja vanadus väsinud teekäija palgele on kündnud.

Hommikul tõuseb ta istmelt ja kaob majast. Keegi ei tea, kuhu ta on läinud.

Päärn läheb mõisa. Mis sinna? Oma esimest suuremat rumalust tegema.

Nõuab parunihärra jutule. Lastakse ka ette.

„Noh, Päärn, mis sul siis südame peal on?“

„Tulin parunihärrale teada andma, et mu isa eile õhtu suri.“

„Võllamäe Rein? Soo, soo! — Noh, suurt kahju mul temast just ei ole, oli va vastane krants.“

„Parunihärra, ta oli minu i s a!“

„Noh, oleksid võind omale ka mõistlikuma valida.“

Päärn on näost valge, ta käed värisevad.

„Minu isa ütles surres, et parunihärra ja aagrehihärra tema elu on võtnud.“

Parun Heidegg on temaga kõneldes talle selja pööranud ning aknast välja vahtinud. Nüüd kähvab ta äkitselt ümber, nagu oleks teda tagant hammustatud.

„Soo, või sinu isa ütles —? Noh, siis oli ta surres seesama hunt mis eluajalgi. Oma keretäie oli ta seega ausasti ära teenind."

„Parunihärra!" möirgab korraga Päärn, nagu oleks teda tuliste pihtidega pitsitatud.

Nüüd alles vaatab parun Heidegg terasemalt mehe peale. Mis ta selle näost loeb, peab iseäralik olema, sest ta põrkab kahvatades tagasi, nihkudes ühe tugitooli taha, ja ta käsi kahmab kirjutuslaua poole, kus hõbedane kell seisab. Seda kõigest väest helistades karjub ta nii, et mõis kajab: „Tohver! Tohver!"

Toapoiss ilmub. Ta jääb küsivalt parunihärra otsa vahtima. See vaatab talupoja peale. Päärn seisab liikumatult keset tuba.

Parun tõmbab käega üle habeme. Ta näo üle jookseb tõmmu puna kuni juuste juurteni.

„Ei midagi ... Mul on sind pärast vaja," ütleb ta viimaks toapoisile. Ja kui see minekut teeb, lisab valjult juurde: „Ka sina võid minna, Päärn! Meie räägime sest asjast teine kord edasi ..."

Päärn astub toapoisiga ühes välja.

Loll temp on tehtud.

Parun Heidegg ei anna talupojale iganes andeks, et ta teda on kartnud — nii kartnud, et ta selle üle on häbi tundnud. Parun Heidegg annab nii mõnegi väikese süü andeks, kui teda mõistetakse paluda, aga kui keegi kangust näitab ja kui see kangus nii kaugele läheb, et parun Heidegg oma rahu kaotab, et parun Heidegg koguni kardab, siis — siis on asi halb.

Vaevalt on Võllamäe peremees maetud, kui lese ja poja käest koht ära võetakse. Parunihärral on Võllamäe talu tarvis sündsam peremees kui Päärn Rüütel. Väänkaelad ja vastased krantsid ei kõlba peremeesteks ...

„Hea küll, ema," ütleb Päärn oma hämaraist mõtteist ärgates, „soab sestki mearimisest! Ehk annad mulle nüid ka puhta

särgi — vana on natuke kore.“ Ja jalaga lükkab ta ahju ees maas olevat verist särki.

Sel silmapilgul nagiseb uks, läheb lahti ja üks naisterahvas, suurrätik ümber, astub sisse. Ta esimene vaade langeb ahjupaistel istuva poolalasti mehe ning selle mustava selja peale ja suust lipsab tal ehmatusehüüe. Nagu nõutult jääb ta ukse juurde seisma.

Ema ja poeg on ümber vaadanud.

„Näe, Huntaugu Miina!“ ütleb esimene.

Ere puna tungib Päärnale põske. Tal on häbi — mitte sellepärast, et ta ihu paljas on, vaid sellepärast, mida Miina ta ihu peal näeb.

„Ema, anna nüid särk kord juba seie!“ hüüab ta pahaselt, kuna ta selga tüdruku eest püüab peita.

Kuid viimane astub ruttu ligemale, hakkab mõlema käega poisi õlgadest kinni, kummardab ja vaatleb tumma ahastusega timukatööd, mida siin inimese ihu kallal on tehtud.

„Pearn,“ ütleb ta kugistava häälega, „küll nad on sind purend!“

„Ei või kurta, töö on puhas,“ naeratab Päärn. „Aga kust sina's tead?“

Tüdruk ei vasta. Päärn tunneb asevastust oma seljal: kaks palavat piiska kukub sinna.

„Ema, too särk seie!“

Varsti on Päärnal puhas särk seljas. Ema paneb rinna eest preesi kinni. Tükil ajal ei lausu ükski musta ega valget.

Kui Päärn viimaks söandab külalise peale vaadata — ta tunneb ikka veel päris lapselikku häbi —, on viimase nägu muutunud. Miina silmas ei ole enam pisaraid, ta näos mitte enam seda kaastundmust, mis ta häälest praegu veel värises, ta hoiab nagu võõralt eemale.

„Ma küsisin, kes sulle minu asjast reakis?“ ütleb Päärn, et midagi öelda.

„Pärtli Prits.“

„Jah, ma nägin, ta läks teie poole.“

„Niisuke lihunik!“ sõimab ema.

„Mis ta siis vestis?“ pärib Päärn edasi.

„Üht ja teist,“ kostab tüdruk lühidalt.

„Tõtt või valet?“

Miina rätik on õlgadele vajunud. Ta pruunid silmad vahivad tõsiselt ja kalgilt üle Päärna ahjutulle.

„Kes nüid täpilt teab, mis tõsi, mis vale on! Aga valelik reagib vahel koa tõtt,“ vastab ta.

„Mis sinul siis korraga on?“ küsib eit, kellele Miina muutunud olek ka silma puutub. „Teed ju, nagu oleksid pahane.“

Tüdruk näib enesega salaja võitlevat. Viimaks tõstab ta pead, astub otsustava sammu järil istuva Päärna poole ja kopsab:

„Prits reakis, et sa täna Kulbi Kaie pärast peksa olla soand.“

„Sain.“

„Ta ütles, sul olla miski sõprus Kaiega.“

„Eks ta öeld koa, et Kaiega koos külasse tulin?“

„Seda ma ei mäleta, aga ta ütles, et sa Kaie eest nii oled seist, et raginal tema kallale oled läind.“

„Siis reakis ta esimest korda elus nii palju tõtt, et valet on ainult pool... Ma läksin ta kallale alles siis, kui ta mind oli löönd.“

„Miks ta sind siis lõi?“

„Sellepärast, et ma Kaie eest seisin.“

„Miks sa siis seisid ta eest?“

„Sellepärast, et ta midagi kurja ei teind, kui Prits ta pea veriseks lõi.“

„Kas see siis sinu asi oli?“

„Ei, aga kui sinu pea veriseks lüiakse ja keski su eest seisab, siis on vist hea küll — mis?“

Miina vaikis, nagu mõtleks ta küsimuse üle järele. Siis nihkus ta Päärnale veel ligemale, ta silmas lõi midagi lõkkele.

„Sellepärast üksi, Pearn? — Kui ma teaksin, et sellepärast üksi? ... Aga sa ütled, et — et —"

„Mis ma ütlen?"

„Et sa Kaiega koos ..."

„Mis sest? Prits käib sinul tihtipealegi võersil! Võib olla, et täna kosjaviinadki taskus olid."

Miina vaikis ja pööras näo ära. Vägisi kippus talle midagi kibedat silma.

„Kuulge, lapsed," ütles saunaema, kui ta mõlema vaidlust kentsakalt suud muigutades natuke aega oli pealt kuulanud. „Minu arust ei ole teil asja ees, teist taga üksteisega nägeleda. Kõik paljas lapselik kadedus! Kui te teineteisele loodud olete, siis soate kokku, olgu tosin Kaie ja Pritsu teie vahel mustaks kassiks."

„Ma tahan aga teada soada, kuda Pärtli Prits tohtis öelda, et Pearn Kaie eest seist, nagu mees naise eest, ja miks Pearn Kaiega koos külasse tuli, nagu ta ise ütleb." Miina ütles seda pool-trotslikult, pool-paluvalt, kuna tal ikka veel nutuvõru suu ümber seisis.

„Ja mina tahan teada soada," vastas Päärn heasüdamliku osatamisega, „mis see Kupja-Prits iga laupäe-õhtu Huntaugul kuukab, kui Miinal temaga midagi tegemist ei ole!"

„Sa tead väga hästi, et mul temaga midagi tegemist põle!"

„Ja sina niisama hästi, et mul Kaiega midagi tegemist põle!"

Ema lööb naerdes käed kokku mõlema kempleva oina üle, kellest kumbki järele ei taha anda, ja hüüab: „Pearn, võrukael, seleta siis ometi ära, kus ja kuda sa Kaiega teel kokku said? Et sul selle tüdrukuga midagi matti põle, seda võin arvata. Nagu ma oma poega ei tunneks!"

Päärn jutustabki siis lühidalt, kuidas Kai teda teel oodanud, selle eest tänada tahtes, et ta tema eest hommikul rehel oli seisnud. Tema, Päärn, öelnud aga, et tal tema tänu vaja ei olevat, ning püüdnud tast lahti saada. Seal jõudnud Kupja-Prits neile järele, ja tema, Päärn, arvanud kohe, et kui see mees Huntaugule läheb, küll ta seal siis kõik, mis ta hommikul ja praegu näinud, pahu-

pidi pöörab ning Huntaugu rahvale oma vastasest jubedaid asju luiskab.

Miinal näis nagu kivi rinnalt langevat. Juba istus ta Päärna lähedale paku peale ja piilus talle nagu kahetsedes kõrvalt näkku. Ta uskus seda meest. Päärna sõna, et lugu nii ei olevat, vaigistas teda täiesti. „Arvasin seda isegi," ümises ta enam enesele kui teistele ning naeratas.

„Aga tulid mind siiski usutama," tähendas Päärn ja pööras oma tõmmu, kergelt rõugearmilise näo, mille üle praegu aga nagu päikesepaiste voolas, tüdruku poole. „Nüid kuuluta aga koa, kuda Pritsu käbarad Huntaugul käivad. Vanamees pidada ju kõvasti nõu tulevast opmani-isandat väimeheks võtta."

„Noo-noh, enne pean mina ta meheks võtma," vastas Miina, ja ta häälel oli helkjas kõla.

„Või nüid selle järele küsitakse! Kas Huntaugul haopinust rohtu ei soa? ... Ja kas Prits pole viks poiss, või mis? Mõisavanemad rahul, moona küll, et naist-last toita, või kui Huntaugu vana tahab, palub härralt talle suurema ja parema koha, ning see võtab Pritsu koduväiks. Kõik läheb nagu lepse reega!"

„Aga kui mina ei taha?"

„Sinu tahtmine nüid midagi maksab!"

„Küll ta maksab! Ema koa minu poolt. See sallib Pritsu nagu koer luuavart. Ütleb iga kord, kui teist näeb: Näe, va salakoi tuleb jälle!"

Päärn ohkab, toetab oma suure mustja pea käe najale ja vastab: „Mis see kõik aitab! Toadi käes ikke jäme ots."

„No ega ta mind ometi vägise sundima hakka!" hüüab Miina trotsliku kulmutõstmisega. „Sestsoadik, kui Mari mehel on, peetakse ja hüitakse mind ju ainumaks lapseks, ja ma tahaksin näha soada, kuda nad seda ainumat last sunnivad põlatud mehele minema!"

„Noh, siis tuleb keegi teine ja viib su ära!"

„Miks?"

„Sellepärast, et mina praegu kellegi naisevõtja ei ole. Olen väeti saunamees, kel ema toita, teomees, kel peretütrele midagi põle pakkuda. Mõisnikuga asi ka nii rikkis, et isakohta tagasi või muud teist koa loota ei ole. Ja ega sinu toat mind, vastast hunti, keda mõis ei salli, koduväiks julge võttagi, kui ta viimati tahakski. Näed isegi, lood on kurvad."

Miina põsed, talutüdruku kohta haruldaselt õrnad, lõid Päärna põhjendatud kartusest hoolimata elavalt kumendama. Juba paljas teadmine, et Päärn, nagu näha, kosjamõtet üldse peas veeretas, elustas ja õnnestas noort neiut.

Need kaks inimeselast polnud teineteisele nimelt kunagi otsekohese sõnaga öelnud, mis lootused neil vastastikku teineteise kohta on, veel vähem oli kumbki sõna „armastus" suhu võtnud. Kui ühe küla lapsed tundsid nad teineteist nii kaua, kui kummagi mälestus tagasi ulatus, — Päärn Miinat juba peaaegu ta sündimisest saadik, sest ta oli temast kuus aastat vanem. Selle vanusevahe pärast polnud neil õrnemas eas muidugi suuremat läbikäimist ega sõbrustamist olnud. Lugu muutus aga, kui lapsest vanem plika ja viimaks leeriealine tüdruk oli sirgunud. Kummagi teadmata ja tahtmata, iseenesest sigines neile tundmus südamesse ja teadmine pähe, et neid miski asi ühendab, et nad teineteist vajavad, et neil teineteise kohta nii õigusi kui kohuseid on. Nende meelest oli nagu enesestmõistetav, et nad kokku püüdsid saada, et üks teise saatusest osa võttis, et üks teadma pidi, mis teine tegi. Selle olukorra põhjustest ei andnud nad iseenesele ega vastastikku teineteisele mingit aru. Nende meelest oli lihtsalt, nagu peaks see nii olema ega võiks teisiti ollagi.

Alles viimasel ajal oli kumbki iseendas selgusele jõudnud, et nende suhetel miski tagajärg, miski lõpp peaks olema, ilma milleta neil õiget otstarvet ei tundunud olevat. See mõte oli neile pähe tekkinud, kui Miinale hakkas lähenema noormehi, kellest teada oli, et nad naist otsivad, ja kui inimesed Päärnalt ikka sagedamini hakkasid küsima, millal ta kosjatee jalge alla võtab.

Nüüd teadsid korraga mõlemad, mis neil teha on, kuigi nad seda teineteisele selge sõnaga ei ilmutanud. Alles täna õhtul, mil armukadedus nende meeli erutas, kus neile kartus südamesse lõi, et nende ühendusel ka muu lõpp võiks olla kui see, mida nad loomulikuks ja soovitavaks pidasid, — alles praegu oli noormehe suust sõnu kukkunud, mis otsekohe eesmärgi poole sihtisid. Kentsakas ainult, et Päärna kosimine sellega algas, et ta ütles, ta ei v õ i v a t kosida. Ta loetles mõrsjale takistusi, mis nende paarimenekut k e e l a v a t.

Kuid Miina poleks armastav naine olnud, kui ta neid takistusi ilmvõitmatuks oleks pidanud. Ei, tal olid kohe võimalused käepärast, kuidas neist üle saada.

„Kuule, Pearn," algas ta pentsiku tõsiduse ja kindlusega, kui ta esimesest hakkamatusest oli üle saanud ja peiu ema kätt pihus hoides üürike aega järele mõelnud. „Minu esimene töö olgu, et ma selle Pärtli Pritsu Huntaugult ära hurjutan. Ma raputan ta enesest lahti. Ma vihastan ta nii ära, et ta meile enam nägugi ei näita, et ta mind vihkama hakkab nagu ussi aia all."

„Kuda sa seda tahad teha?"

„See olgu minu mure."

„Ja siis?"

„Noh, siis ei ole ka minu isal temaga enam asja."

„Aga ega see mind veel naisevõtjaks tee! See ei muretse mulle veel kohta kätte, kuhu naise võiksin viia."

„Kas sa siis Huntaugule koduväiks ei taha tulla?" küsis Miina naerdes ja punastades.

„Jah, kui võetaks! Aga kui sa Pritsu ära hurjutad, siis põle sellega veel öeldud, et tema asemele muid ei tule, kes su vanamehele enam hakkavad kui mina."

„Võid julge olla, et ma neile kõigile ust näitan."

„Siis näitab sulle vanamees ehk midagi, mis veel kibedam on. Sa teed ju, nagu oleks valitsus Huntaugul sinu käes."

Miina pea läks püsti. „No seda võin sulle öelda, Pearn: mind

sundida ei soa keegi! Ennem lasen enese tükkideks raiuda, kui mehele lähen, kelle poole veri ei tõmma! Ennem joosen metsa ja jäängi sinna!"

Noormehe suu ümber mängis silmapilguks õnnelik naeratus, siis aga laskis ta pea jälle murelikult norgu. Kuid nüüd tuli ema o m a nõuannetega.

„Sa arvad, Pearn, et Huntaugu Mihkel sinust enam lugu peaks, kui peremees oleksid, ja muretsed, et sulle kohta ei anta. Kas tead, meie Mai võiks ehk sinu heaks mõisas midagi teha. Ta on viks tüdruk, proua on temaga väga rahul — mis siis, kui ta prouat paluks, et see paruniga reagiks? Ja kui sa siis veel ise paruni palvele läheksid?..."

„Küsisin ju täna paruni käest isa kohta tagasi — ta lisas mulle selle eest kümme hoopi juurde!... Kui veel lähen paluma, soan ehk uue keretäie."

„Aga kui proua sinu eest palub?"

„Nagu meie parunit ei tuntaks! Nagu see mees naiste palvetest midagi peaks!"

„Aga noor parun tulla varsti tagasi ja mõis minna tema kätte."

„Reagitakse küll. Aga mis sest? Enne kui vana oma ostetud uude mõisa läheb, õpetab noorele ära, kes ta vallas lambad, kes oinad on. Ää arva, et noor tui on, kui vana kull oli. Ja eks opman jää ju noorele nõuandjaks ja silmaselgitajaks!"

„Aga kuule, Pearn!" tuli Miina elavalt vahele, „meie isa reagib, nagu igal pool reagitakse, et uus seadus või uued vakuroamatud tulla, et talupoeg on mõisa alt prii ja et orjus keelatakse ära ja et igaüks võib moad soada, nii palju kui tahab. Ja mineva pühapäe öeld Sepa Ants Mahtrast — tead jo, on va kirjatundja mees ja talitaja koa —, Sepa Ants öeld Juuru kiriku kõrtsis, et uus seadus juba valmis ollagi, aga saksad pidada seda veel salajas. Keiser olla oma käe juba ammugi alla teind."

Päärn ohkas. Pahem käsi lihkus tal seliti üle särgi all hõõguvate ristluude. „Tean küll, et seda reagitakse. Aga seda reagi-

takse juba nii kaua, kui mina elan. Rahval on raske elada, mõisaorjus käib üle jõu — teate isegi, et uppuja hea meelega tahaks kuival olla. Mis inimesed igatsevad, sellest ütlevad siis varsti, et tulebki... Jumal teab, kas neil juttudel jälgu all on, ja kuigi on — mis ma sest kasu soan, kui uus seadus poarikümne oasta pärast tuleb? Mida saks ei taha, see ei tule."

Ema ja Miina tahtsid midagi vastata, aga saunauks läks korraga lahti ja Uuetoa talu noor peremees astus sisse. Ta näis murelikus ärevuses olevat ja astus kohe, kui oli lühidalt teretanud, oma teomehe juurde.

„Mis nad kuradid siis sinuga täna on teind?"

„Eks poiss reakind."

„Reakis muidugi, aga ma ei taht pea uskuda! Kas neil prohvustel on paremat teomeest terves vallas, kui sina oled? Ja sihukesegi naha võtavad maha!... Jumala eest, kui see salakoi, see Pritsu-krae, praegu mu käes oleks, ma lööks ta laiaks kui konna!"

„Tasa, tasa, Jüri!" naeratas teomees. „Kui Pritsusse puuduksid, põeksid varsti samasugust selga kui minagi."

Jüri aga pani veel täie suuga kurja ja sattus nii vihasesse ärevusse, et näost üsna punaseks tõmbus.

Jüri ja Päärn ei seisnud teineteisega mitte peremehe ja sulase jalal, vaid nad olid vanad sõbrad ja kaugelt sugulasedki. Ka nende vanemad elasid põlises sõpruses ja läbikäimises. Pealegi oli Jüril nõu Päärna õde Maie, mõisa toatüdrukut, lähemal ajal Uuetoa perenaiseks kosida. Kui Päärnale isa surma järel kohta edasi ei antud, võttis Uuetoa Peeter, Jüri isa, ta oma teomeheks ja pani ta emaga oma sauna elama. Muidugi elas Päärn selle sõpruse tõttu paremini kui mõnigi muu teomees võõra peremehe juures ja leivakotist leidis ikka midagi, mida teistel igatahes ei olnud. Jüri isa oli juba vana, seepärast oli ta talu mõisniku loaga tänavu kevadel poja kätte andnud. Et aga emagi elatanud oli, siis sai noore perenaise puudumine majas iga päevaga tuntavamaks.

Kuna Jüri ja Päärn tänast peksuasja ja muid mõisa olusid edasi arutasid, kusjuures noor peremees sõbrale juhtunud õnnetuse pärast ühest ärevustuhinast teise sattus ning Kupja-Pritsu ja kogu mõisa peale tuld ning tõrva sajatas, hakkas Huntaugu Miina minekut tegema.

„Kuule, Miina," hüüdis Uuetoa peremees talle järele, „kui sa nüüd sellele valge peaga nuuskurile, kes nii tihti Huntaugule kooditab, mitte ei näita, kuhu puusepp on augu seina sisse jätt, siis ma sind enam tüdrukuks ei peagi! See on ju paljas nahk mehe kõrval! Seda peaks va Huntaugu koa ära nägema."

„Küll ma ta sauna kuumaks kütan," naeris noor tüdruk paljutähendava käeviipega.

Ent Miina poleks võinud aimata, et see saunakütmine nii pea tuleb. Vaevalt on ta Uuetoa krundist välja külatänavale jõudnud ja seal sada sammu edasi kõndinud, kui kusagilt teeäärse aia najalt üks inimesekogu lahkneb ja temale põiki teele ette astub. Pimeduses ei tunne Miina teda ära ja tahab temast ruttu mööduda, kuid ta käest hakatakse tugevasti kinni ja Pärtli Pritsu hääl ütleb:

„No-noh, või nii uhkeste tahetakse mööda vehkida! Ehk jätkub minu vaesekese jäuks laupäe õhtu koa poar sõna!"

„Mis sa mu'st siis tahad?"

„Eks tahaks koa teada soada, kuda „haige" käsi käib. Käisid teda jo voatamas ja vist koa rohitsemas."

On muidugi rumalus, et Prits südames pakitsevat kosjajuttu selle pilkega alustab, seega on ta asja kohe hakatusest peale rikkunud. Ja nõnda hammustabki neiu:

„Käisin, kus käisin — tegin, mis tegin: on mul vaja s i n u l e sest aru anda!"

„Noh, nii võerad me jo ei ole, et sa mulle ei võiks vastata."

„Nii tuttavad põle me koa mitte, et sul õigus oleks küsida, kus ma käin ja mis ma teen, ja mul oleks hea meel, kui me teineteisele täieste võeraks jääksime."

Prits hammustab endale huulde. Kui nii pime ei oleks, siis näeks Miina, kuidas ta näost halliks tõmbub. Aga tal on nähtavasti püüe rahulikuks ning leplikuks jääda, ja ta küsib:

„Mis sul siis täna on? Oled vist pahema jalaga sängist tõust? Kas ma paha pärast küsin. Tead jo, mis mõtted ja nõud mul on. Kas see mulle siis ükskõik võib olla, et sa teistega sõbrustad ja minule ligigi ei anna."

Miina hakkab tigedalt naerma. „Mõtted ja nõud! Mis mõtted ja nõud need siis õiete on?"

„Seda küsi oma isa käest. See teab kõik. Ja tema tahtmine on, et sa minu poole hoiad ja mitte iga jooksiku ja tuuletallaja poole, kellest eluilmas naise võtjat ega naise toitjat ei soa."

Ka selle sõnaga oli Prits ettevaatamatu; ta kallas ainult õli tulle, kui ta meest laimas, kellele ta täna nii suurt ülekohut oli teinud ja keda armastav neiu nagu meeste eeskujuks pidas. Miina käsi tuksatas, nagu tahaks ta teotajale suu peale lüüa, näis aga paremaks arvavat temale oma põlgust vagusamal, ent seda mõjuvamal kombel tunda anda.

Ex bibl. univ. Tar

„Kas tead, Prits," ütles ta isepärase põletava poolnaeruga, milles poiss ta teravaid hambaid salvamisi aimas välgatavat, „niisukesi poissa, nagu sina oled, läheb tosin naela peale! Sinusugune ei maksa jo selle mehe porist jalavarvast ära, keda sa hulguseks sõimad! Mis sa tundsid koa, kui ta su täna hommiku nagu takutopi rehe reastasse tõstis ja siis lepapõesasse paiskas? Sina ajad nina püsti, et sa mõisa kubjas oled, ja sõimad teist jooksikuks, et ta teomees on! Kas tead, Prits, seda teist peab igaüks meheks, sind mitte keegi... Ja mina pidada isa käest küsima, mis mõtted ja nõud sul minuga on? Kui sa kosija oled, siis ütle enne minule oma mõtted ja nõud, — ära karda, et ma su ilma vastuseta jätan!"

„Mis vastuse sa mulle siis annaks?"

„Tahad seda kuulda soada?"

„Jaa."

„Ma ütleks sulle: ära raiska oma aega ega kuluta oma taldu asjata Huntaugule lonkides! Mina ei salli sind. Võid oma mõtete ja nõudega mujal õnne katsuda!“

„Miina!“

„Mis veel?“

„Ää tee, et kahetsed, mis praegu suust välja ajasid!“

„Ei, ma kahetsen üksi, et ma sulle seda juba varem ei öeld!“

„Ja mina keelan sulle ära veel jalga Uuetoa sauna tõstmast!“

„Sina? — Uist!“

„Mina jah! Sest mul on sinu isa käest sõna, et sa minu omaks soad. Ja kui sa heaga ei taha, siis teame koa, kuda vastaseid plikasi s u n n i t a k s e.“

„Sunnitakse? Sina tahad mind sundida?“ hüüdis Miina ja astus poisile nii lähedale, et ta tuline hingeõhk temale vastu nägu käis. „Kas tead, Prits, kui sa nüüd veel oma koive Huntaugul näitad, siis ässitan Muri su peale! Sina võid Kulbi Kaiele kosja minna, Huntaugu Miinale sa ei kõlba!“

Kõigest kehast värisedes, näost lõkendades pöördus tüdruk minema, enne kui Prits parajat vastust suutis leida. Ta tõttas lendaval sammul edasi ja oli noormehe silmist varsti kadunud. Aga ta kuulis, kuidas see talle rämedal häälel järele hüüdis:

„Sa pead mind veel tundma õppima, tüdruk!“

TULEVANE HÄRRA

Parun Heideggi perekond oli päeva täis rõõmsat ärevust mööda saatnud, enne kui videviku ajal suur neljahobuse-tõld, üleni porine, trepi ette veeres. Tema lähenemisest oli väle tallipoiss, kes puiestiku ääres oli vahil seisnud, juba viis minutit varem teate toonud, nii et kirjud laternad suurel trepirõdul, mis vanikute, kirjute lipukeste ja kodus maalitud vapikestega oli

ehitud, veel enne jõuti põlema panna, kui tõld treppi saabus. Enne veel, kui toapoiss tõllaust täiesti avada sai, kajas trepilt kallile tulnukale paljuhääleline „tere tulemast“ vastu, kuna sama sõna ka päratu suurelt transparendilt, mis rõdult härrastemajja viivale uksele oli kinnitatud, kirjute tulitähtedega alla rõõmsate inimeste peale vaatas.

Tõllauks avanes ning väledalt ja tiredalt ilmus esile sale, vilajas noormees pikas pruunis reisimantlis. Ta oli trepi vähestest astmetest paari hüppega üle ja seisis lähemal pilgul keset käte ja rindade, suude ja põskede metsa. Nad tahtsid teda peaaegu lämmatada kaisutuste ja suudlustega.

„Poeg, vend, Herbert, meie Herbert!“ kajasid valjud ja poolvaljud, hõiskavad ja liigutatud hüüded läbisegi. Ainult vähe aega lasti seda rõõmutoojat trepil ja rõdul seda kirjut ning kumavat ehtestikku imetleda, mille hell armastus tema auks oli valmistanud, siis viidi ta, sest et vilu tuul puhus ja vihma sadama hakkas, võiduröömul heledasti valgustatud, mõnusa soojusega varustatud tubastesse ruumidesse.

Vähemasti veerand tundi vältas, enne kui noor parun selles küsimis- ja pärimismarus, mis kuuest suust korraga ta peale paiskus, mahti sai üldse huuli kõnelemiseks avada. Ja kui see tal viimaks võimalikuks sai, oli ta esimene sõna kõikide suureks naeruks:

„Kas teil süüa on? Mu kõht on tühi kui hundil!“

Oo, selle eest oli hoolt kantud! Ruttu läks käsk laua katmiseks, ja kui vana, juba veidi kõverate säärtega väike Tohver oma vesihalli nudipea ukse vahelt sisse pistis ja teatas, et kõik valmis on, kanti külaline peaaegu kätel söögituppa.

Seal põles mugav tuli kaminas, helevalgelt kaetud laud raske hõbeda, vana portselani ja kristalliga vaatas tulnule nii meelitavalt vastu ning toast hõljus läbi see isevärki kodune lõhn, millest ta nii kaua oli ilma olnud, mille ta aga kohe ära tundis, kui jala üle läve tõstis.

Nad polnud ootuseärevuses peaaegu terve päeva midagi söönud, sellepärast asusid nüüd, kuna see lõuna- ega õhtusöök ep olnud, kõik lauda ja sõid, sest et esimene rõõmutuhin möödas oli, külalise auks ja eneste terviseks õnnistatud isuga. Seejuures kõneldi enam silmade kui suuga. Emaliku õrnusega viibis paruniproua muidu nii uhke ja külm pilk poja ilusal mehisel näol, ja kui Herbert ikka jälle tormiliselt ta kätt suudles, vajutas ta selle käe iga kord nagu õnnistades noormehe tõmmuruuge pea peale. Parun jälle tõstis taoti oma pikki halle vurrusid, mida ta ikka tegi, kui ta millegagi iseäranis rahul või millegi üle uhke oli. Herberti vanema õe, kuueteistkümne-aastase Adelheidi peen, pisut kõrk nägu avaldas kõigepealt uudishimu; neiu silm oli venna suu küljes kinni, oodates, mis Herbert oma pikast teekonnast ja välismaa elust huvitavat jutustab. Ada, Kuno ja kaheteistkümne-aastane Raimund pusklesid tükk aega istmete pärast, sest igaüks tahtis vennale ligemal istuda; võit jäi Adale ja Raimundile, mispeale Kuno nutma hakkas ja seega veel paremini eesmärgile jõudis, sest nüüd võttis Herbert ta oma põlvele, süües ühe käega.

Vaitla mõisa tulevane härra oli kodus! See sõnum lagunes praegu vist mõisa kaugemate eluhooneteni laiali. Parun Herbert Heidegg oli kaks aastat Saksamaal viibinud, et seal ühes suures, eeskujulikus mõisas tegelikku põllutööd õppida, kuna ta enne seda Tartu ülikoolis paar aastat poliitilist ökonoomiat oli kuulanud. Kuni lähema jüripäevani võis ta tarkuse korjamise vaevast puhata; siis aga pidi ta valitsuse Vaitlas täielikult enda peale võtma, sest vana parun läks ühte hiljuti Ida-Harjumaal ostetud mõisa, mille ta odavasti oli omandanud, mis aga endise omaniku kaudu sedavõrd hooletusse oli sattunud, et ainult nii tubli ja vali põllumees, nagu parun Rüdiger Heidegg ise, võis loota seal peatsemalt tarvilikku korda jalule seada. Paruni kolmas mõis, mitte kaugel siinsest, oli ühe saksa valitseja hoolel. Herbertile Vaitlasse abiks ja vilunud toeks pidi jääma senine opman Winter.

„Ja nüüd ütelge, mu kallid, mis teil kodus ka uudist on?“ küsis parun Herbert, kui ta oma nälja oli kustutanud ja enam mahti leidis oma õdesid-vendasid lähemalt silmitsema hakata. „Pagana pihta, olete teie aga kõik suureks kasvanud!“ hüüdis ta enne veel, kui ta oma küsimuse peale vastust sai.

„Iseäranis mina,“ tähendas Adelheid ja ajas oma pika, sihvaka keha täiele pikkusele.

„Mina ka! Mina ka!“ hüüdsid seepeale Ada, Raimund ja Kuno läbisegi ning igaüks näitas püsti tõustes vennale oma pikkust, kusjuures kõik kolm seda kavalust tarvitasid, et varvastel seisid.

Herbert naeris oma karge, kõlava häälega.

„Aga te pidite mulle ju koduseid uudiseid jutustama?“ küsis ta.

„Kas sa ei sooviks parem tunnikest puhata?“ ruttas paruniproua murelikult vahele. „Sa oled vististi väga väsinud.“

Kuid Herbert suudles mamma näpuotsi ja kostis, et talle õnneliku ärevuse pärast und ometi silma ei tuleks, kuigi teekond küllalt väsitav olnud. Ta paluvat ainult luba riideid vahetada, siis tahtvat ta kogu pika õhtu oma armsatega mööda saata, et öösel seda magusamini puhata.

Herbert läks oma tuppa, mis juba paari nädala eest proua käsul suure hoolega oli korda seatud. Ka siin teretas teda see nii tuttav kodune lõhn, millel on omaduseks mälestusi äratada ja korraga tervet endist elu üllataval selgusel vaimusilma ette moondada. Herbertil oli korraga kõik meeles, kuidas ta siin toas elanud, mis siin sündinud, mida ta siin teinud ja mõelnud oli, nagu oleks see kõik alles viimaseil päevil olnud. Toa sisseseade oli kõik nii hoitud, nagu see oli olnud noil aastail, mil Herbert oli kodus üliõpilasena oma vaba aega nautinud.

Vana Tohver ruttas noort parunit nagu toonagi ümmardama. Viimane oli nii heas tujus, et ta üsna seltsimehelik-sõbralikult toapoisi käekäigu järele küsis. Tohver tänas õnnest punastades ja avaldas omalt poolt rõõmu noore härra tagasijõudmise üle. Kõik teenijad ja kogu vald oodanud noort parunit õiglase igatsusega.

„Aa! Kas siis minust nii palju head loodetakse?“ naeratas Herbert, pesuvaagna juures kätele seepi hõõrudes.

„Muidugi,“ vastas Tohver elavalt, „loodetakse saada heldet härrat.“

„Aa? Kas siis praegune härra helde ei ole?“

Tohver oli kitsikuses, aga või siis niisugune „riivitud“ toapoisihing kitsikusse kinni jääb.

„Miks mitte, parunihärra, aga inimesed on inimesed: kui neil hea on, siis tahavad veel paremat saada. Millal on teenija ja talupoeg oma eluga rahul?“

„Mis nad minust siis iseäranis loodavad?“ küsis Herbert, enne kui vett näole tõstis.

Tohver kehitas kentsakalt üht ja siis teist suunurka. „Jah, parunihärra, kui m i n a seda kõike teaksin, ja kui nad seda i s e õieti teaksid! Kaks sõna on mul meeles, mis suust suhu käivad ja mida Ants Aadule, Mats Mihklile järele räägib, need on: „uued seadused“ ja „kergendused“.“

„Uued seadused — kergendused,“ kordas parun Herbert Heidegg, kuna ta peene valge lõuendrätiga nägu kuivatas. „Jaa, jaa — justkui Saksamaalgi! Uusi seadusi — kergendusi nõuab ka seal igaüks, ja keegi ei mõtle selle peale, et need, kellelt nad kergendusi nõuavad, oma kergused käest peavad andma... Kas ehk sinagi, vana hea Tohver, kergendusi soovid?“

„Ei, parunihärra, seks olen liig kõrges ametis.“

„Ainus inimene, kellelt ka rahulolu kuulen!“ naeris Herbert. „Aga ega sa head jootraha ei põlga?“

„Ei, parunihärra, nii rasket pattu ei suuda ma oma hinge peale võtta!“

Selle naljaga oli vana kaval Tohver endale „kergenduse“ kättegi muretsenud — seda teadis ta väga hästi. Noor parun viitis, kui ta tujus oli, selle vana ausa teenijaga, kes juba kolmkümmend aastat oli Heideggisid ümmardanud, juttu ajades ja naljatades hea meelega aega, ning just Tohvri peaomadus, ta

alaline lõbus meel, paelus teda. Jootraha, mille Tohver sai, polnud tolle aja määralt mitte just suur, aga need paar sõna, millega ta selle saamiseks oli suud kulutanud, olid ikkagi ausasti makstud. Nõtke, graatsiline kummardus, mille ta juurde lisas, sihtis juba tuleviku poole...

Parun Heidegg leidis perekonna täiel arvul pidulikult valgustatud saalis eest. Lapsed võtsid ta uue rõõmuhooga vastu ja viisid ta ühele tugitoolile, mille ette igaüks endale tooli või tabureti tõi. Paruniproua istus suurel, kirsikarva sametiga kaetud sohval, kuna parun aeglaselt, käed selja peal, mööda triibulist põrandakangast piki saali edasi-tagasi jalutas.

„Ja nüüd siis kraamige oma kodused uudised välja!" hüüdis Herbert, kuna ta väikese Kuno jälle oma põlvele upitas. „Sina, Adelheid, võid peale hakata. Kirjutada sa, paha laps, mulle suurt ei viitsinud, vahest olid kellegi muuga elavamas kirjavahetuses kui oma vaese vennaga?"

„Ma vihkan kirjutamist nagu papagi," naeris vanem preili, „ja mind ei huvita praegu muud midagi kui tants. Sellest sulle aga kirjutada — kui asjata!"

„Miks asjata?"

„Sest et sa ise vist tantsulõbu rohkem maitsesid kui mina, kes ma sellega alles hakatust tohtisin teha."

„Sa eksid, õeke, ma pole Saksamaal mitte palju tantsinud, ei ka muud lõbu maitsenud, ma tegin t ö ö d."

„Tööd?"

Adelheid heitis pool-hämmastunud, pool-umbuskliku pilgu venna peale. Vana parun aga astus poja juurde, pani mõlemad käed ta õlgadele ja ütles soojalt:

„See tunnistus, mille tõe kohta mul kahtlust ei ole, rõõmustab mind, poeg! Sul on varstigi mahti näidata, mis vilja su töö kannab. Mul ei ole midagi selle vastu, et noor inimene oma elu maitseb, aga ta ei tohi tööd mitte silmast kaotada, iseäranis kui ajad nii keeruliseks on minemas kui praegu. Meie peame nüüd

tõesti ise hakkama tööd tegema, mitmekordse hoole ja jõuga, muidu tuleb meile kitsikus kätte."

„Ma tean, papa, mida sa mõtled," ütles Herbert isa kätt põse vastu surudes. „Kuid sellest kõneleme lähemalt, kui kahekesi oleme. Mind huvitavad uuendused, mis siin vaheajal lõpule on jõudnud, üliväga."

Jutt läks nüüd naiste kätte, kes oma „uudistega" ilmusid. Kõnelejad olid Adelheid ja Ada. Paruniproua heitis ainult siin ja seal mõne seletava või täiendava sõna sekka. Kõik, millest räägiti, käis muidugi ainult lähema ja kaugema ümbruse aristokraatlikkude ja „literaatlikkude" perekondade kohta. Sündimised ja suremised, kihlused ja laulatused, kõiksugu muud õnnelikud ja õnnetud juhtumused mängisid neis arutustes peaosa, ja iga asja kohta avaldas võõrsilt tulnud noormees, kelle elujuured ju siinse seltskonna mullas kasvasid, elavat osavõttu.

„Kas tead, Herbert, meil on ka uus guvernant!" hüüdis Kuno korraga.

„Soo? Kuhu siis see vana hea preili Ritter jäi?"

„Läks mehele," vastas Raimund. „Ta elab nüüd Tallinnas."

„Ja uus — kust see tuli?"

„Peterburist."

„Ega ometi venelanna?"

„Ei, prantslanna. Onu Stackelberg soovitas teda meile. Ta oli enne kindral Davõdovi juures."

„Noor või vana?"

„Noor."

„Hea või tige?"

„Ta on ju alles teist nädalat siin."

„Kas sellest siis kohe aru ei saa?" naeris Herbert. „Ta on teile ju ometi mõned tunnid andnud."

„Ta on hea," otsustas nüüd Raimund.

„Aga ta on mõnes asjas nii imelik," lisas Ada mõttes juurde, „nii teistviisi, kui preili Ritter oli."

„Mis asjas siis?“

„Ta ei küsi meilt näiteks mitte ainult seda, mis raamatutes seisab, mis ta meile õppida annab, vaid pärib üht ja teist teada, millest raamatutes midagi ei ole... Ta näitab aknast välja puude ja loomade ja inimeste peale, ja küsib siis, mis aga meelde tuleb, ja meie peame vastama.“

„Kas see siis raske on?“

„Ei. Aga preili Marchand seletab neid asju siis ikka teisiti, kui meie talle vastame. Tema leiab enamasti, et meie vastused õiged ei ole.“

„Ja kui te õieti ei vasta, kas ta siis pahandab?“

„Ei iialgi,“ ruttas Raimund vahele. „Preili Marchand ei pahanda ühegi vastuse üle, olgu see kui võõriti tahes. Ta seletab iga kord pikalt ja laialt ära, miks see ja see asi nii on ja mitte nii.“

„Aga talle ei näi meil hästi meeldivat,“ ütles Ada.

„Miks nii?“

„Ta oli juba kaks päeva haige. Ja mispärast? Ehmatas, kui inimesed karjusid, kellele tallis vitsu anti.“

„Laps, niisuguseist asjust ei räägita mitte,“ ütles paruniproua. „Kui ma ei eksi, on preili Marchand natuke põdura tervisega,“ lisas ta Herberti poole juurde.

„Ei, mamma, preili Marchand ehmatas,“ kinnitas Ada. „Kuno ja mina nägime seda, sest me olime temaga puiestikus. Ta värises kõigest kehast ja hakkas appi hüüdma, sest ta ei teadnud, mis see oli. Ta ütles meile ka, ta ei olevat niisuguste sündmustega harjunud.“

Noore paruni otsaesisele ilmus kerge pilv. „Miks teie siis sel ajal väljas olite?“

„Jalutasime puiestikus.“

„Ega teadnud, mis tallis sündis?“

„Ei... Aga preili Marchand oleks ju karjumist ka tuppa kuulnud, sest need inimesed...“

„Ada, ma ütlesin sulle, et sa pead vaikima!“ lõikas paruniproua Heidegg lause pooleks.

Parun Herbert püüdis jutule lõbusamat pööret anda ja küsis seepärast ruttu: „Kas preili Marchand on ilus või inetu?“

Vastaja oli Raimund, ja jälle käis ta otsus preili Marchand'i heaks.

„Ta on ilus, Herbert,“ ütles poiss peaaegu vaimustusega. „Tal on nii ilusad mustad silmad ja sinised juuksed...“

„Sinised juuksed!“ Kuno ja Ada hakkasid suure häälega naerma, kuna Adelheid oma kirsspunaseid huuli kärsutas.

„Jah, sinised juuksed,“ kinnitas Raimund, kelle pikergune kahvatu nägu sügavtõsiseks jäi, kuna ta silmad mõtlikult venna otsa vaatasid. „Kui päikese või tule valgus preili Marchand'i juuste peale paistab, siis on need sinised, muidu aga mustad. Kui sa seda näed, Herbert, siis ütled ise, et mul on õigus.“

„Rumalus! Kõik rumalus!“ hüüdis preili Adelheid ja kõpsis kärsitult jalga vastu põrandat. „Preili Marchand on guvernant nagu kõik teised — mitte targem, mitte rumalam — mitte ilusam, mitte inetum, küll aga palju tujukam, kui vana hea preili Ritter oli.“

„Ja nüüd küllalt preili Marchand'ist, lapsed,“ kuuldus paruniproua Heideggi külm, terav hääl. „Ma ei armasta mitte, et teenivatest inimestest nii palju räägitakse, selleks pole nad meile küllalt tähtsad. Ma usun, lapsed, meil on paremaidki jutuaineid.“

Paruniproua soovi mööda räägiti mõni aeg muist asjust kui „teenivatest inimestest“, siis aga kaldus jutt kogemata jälle niisuguste peale. Kuno oli koolihärra Gottlieb Lustigi nime nimetanud, ja Herbert küsis, kas see kena mehike veel oma ametis püsib ja kuidas ta käsi käib. Härra Lustig oli nimelt üks neist algupärastest inimestest, kelle paljas nimi paneb huuled naeratama. Tõendati, et ta, õppetunnid välja arvatud, kolmel päeval ainult kolm sõna räägib, öösel prillidega magab ja und näeb ainult lilledest ja rohtudest. Ta oli nimelt kirglik taimeteadlane,

ehk ta küll ülikoolis oli usuteadust õppinud. Vist juba seitsmendat, kaheksandat aastat pidas ta parun Heideggi majas koduõpetaja ametit.

„Oo, härra Lustigi käsi käib hästi!" hüüdis Kuno. „Ta õpetab nüüd preili Marchand'ile eesti keelt."

Adelheid ja Ada hakkasid naerma.

„Mis, teie prantslanna õpib eesti keelt?" küsis noor parun.

„Jaa," kinnitas Kuno, venna ja õe naermise üle pahanedes. „Ma ise kuulsin, kuidas preili Marchand härra Lustigi käest küsis, mis olevat eesti keeli: „Kuidas sa elad?". Härra Lustig ütles seda, aga kui preili Marchand veel teist korda küsis, siis ei vastanud härra Lustig enam, vaid kirjutas sõnad talle paberi peale ja ise pani ruttu minema."

Herbert naeratas. „Sellest tunnen onu Lustigi ära! Aga mis otstarbeks õpib siis preili Marchand eesti keelt?"

„Ta armastab keeli õppida," seletas Raimund tõsiselt. „Ta oskab peale prantsuse keele veel saksa ja itaalia keelt ning on Peterburis lühikese ajaga ka üsna palju vene keelt õppinud... Eesti keelt ei õpeta temale mitte üksi härra Lustig, vaid ka Tohver ja Mai. Preili Marchand oskab eesti keeli juba „tere hommikust", „tere lõunast" ja „tere õhtust" öelda."

„Teie prantslanna on ju siis päris imeloom!" naljatas Herbert, kuna ta Kunot põlvel kiigutas. „Aga nüüd, lapsed, tulge minuga kaasa! Tohver on vist juba minu reisipaunad mu tuppa kandnud. Ma tõin teile välismaalt kõigile midagi kaasa. Mis papale ja mammale määratud, selle toome siia. Läki minu tuppa!"

Üldine rõõmukisa tõusis, tormati hüpates ja näseldes venna kallale ja veeti ta hurraa-hüüetel saalist. Õnnelikul, liigutatud naeratusel vaatasid vanemad õitsvale, elurõõmsale salgale järele. Tõesti, nad võisid öelda, taevas oli nende abielu õnnistanud, nende perekondlik õnn oli täielik. Nagu selle tundmuse sunnil lähenes parun Heidegg abikaasale, võttis ta käe, suudles seda ning siis suudles ta ka tema põske ja otsaesist.

JULIETTE MARCHAND

Parun Herbert Heidegg nägi härra Gottlieb Lustigit ja preili Juliette Marchand'i õhtulauas. Ta raputas õpetajal kui oma vanal tuttaval, kes paar minutit enne prantslannat tuppa astus, sõbralikult kätt ja oli talle mõnda naljatavat küsimust esitamas, kui preili Marchand ukse vahele ilmus. Mõlemad härrad, kes ukse ees seisid, astusid veidi kõrvale. Noor parun tutvustas ennast koolipreiliga sedamaid ise — üliviisakalt, aga vilult, nagu tema kui majahärra poja seisukoht seda „teeniva inimese" suhtes nõudis. Tema ees seisis umbes kahekümnenelja-aastane täidlase pikkusega sale naine lihtsas tõmmupruunis kodukleidis, mis ta valgele peenele näole veelgi kahvatuma jume andis; iseäranis neiu kaunis kõrge, kaunilt võlvitud otsaesine kumendas sügavmustade juuste raamist nagu tükk helevalget marmorit välja. Kuid ukseesine polnud küllalt valgustatud ja teretus oli liiga lühike ning pealiskaudne, kui et Herbert prantslanna välimusest sel silmapilgul täielikku pilti oleks võinud saada.

Preili Marchand kummardas kergelt proua ja härra poole ning võttis vagusi temale määratud paigas, Ada ja Kuno vahel, istet, kuna koolihärra Lustig tema pahemal käel, Kuno ja Raimundi vahel, istus. Need paigad olid laua alumisel poolel. Üleval istus vana parun laua otsas, proua tema paremal käel ning Herbert ja Adelheid mamma vastas. Niihästi härra Lustig kui ka preili Marchand olid parun Herberti kaugemad vastasistujad. Lauda valgustasid heledasti kaks suurt paljuharulist hõbedast küünlalühtrit.

Alles siin, täielikumal valgustusel, võis noor parun uue koolipreili nägu selgemini näha, ja kui ta keset jutuvestmist ema ja isaga selle poole esimese tunnistava pilgu saatis, jäi sõna tal suus seisatama ja ta silm võõra naisterahva näole peatuma; ta lõpetas oma lause alles siis, kui vana parun oli selle lõpetamist talle meelde tuletanud. Nüüd hakkas Herbert sagedamini võõra

daami poole vaatama, kuna ta jutt sedavõrd kasinamaks ja teiste kuulamine hooletumaks sai.

Herbertil oli ühe isepärase tundmusega tegemist. Ta hingest kerkis küsimus: Kus oled sa seda nägu juba näinud? Ta vaatas uuesti neiu peale ja pidi kostma, et see nägu talle võõras on. Aga kui ta siis jälle vaatas ja silmad ruttu mujale pööras, et järele mõelda, pöördus tundmus, et ta seda nägu juba ennem on näinud, seda tungivamalt tagasi. See imelik mäng kordus mitut ja mitut puhku. Herbert meeliskles, kas preili Marchand'il vahest kogemata mõne tema tuttavaga sarnasust ei ole. Ta ei leidnud ühtegi, kelle kohta see oletus oleks võinud käia. Või oli ta seda või selle sarnast nägu kusagil pildi peal näinud? Aga kus? Asjata murdis ta sellegi üle pead. Ja kui ta siis uuesti prantslanna nägu proovis, imestas ta oma eksituse üle, sest see nägu oli talle tundmata, täiesti tundmata...

Raimundi otsuse Juliette Marchand'i välimuse kohta leidis Herbert õige olevat: neiu oli ilus. Ta oli aga veel enam, palju enam kui seda, mida ilusaks kutsutakse. Ilus tavalise määra järgi ta nii ei olnudki kui seda, mis ta näole teatud defineerimatu mõnu andis, mis kõige suuremal kaunidusel võib puududa. See mõnu tuli nähtavale igas peapöördes, silmavaates, suuliigutuses, ses kombes ja taotsuses, kuidas ta istus, kätt tõstis või rääkis... Ja Raimundil oli ka õigus, et tal on ilusad silmad ja sinakad juuksed. Need olid tõesti haruldaselt kaunid mustad silmad, mis nagu kaks imelampi seda tõsist, alabastervalget nägu valgustasid, ja tulepaistel oli neiu juustel tõesti tunduv tõmmusinakas läige.

Noorel parunil tekkis põue korraga tungiv soov preili Marchand'iga mõnd sõna vahetada, et tema häält kuulda. Ta ootas kärsitusega, kuni tähelepandav takt vanemate vastu, kes temaga kõnelesid, nii kaugele on täidetud, et „teenivaid inimesi" jutust osavõtmisele võiks tõmmata. Seks oli vaja, et kõnelus härraste eneste seas rohkemat aega oleks kestnud ja et pikem vaheaeg

oleks saabunud. See silmapilk jõudiski viimaks kätte. Aga et oma sisemisest tungist mitte märku anda, tarvitas Herbert kaudset teed: ta pöördus oma esimese küsimusega Gottlieb Lustigi poole.

See väheldane, suure peaga, alati vaikiv härra juhtis oma suured läikivad prilliklaasid, mille taga pisukesed silmad peitusid, mille värvi ükski ei tundnud, tähelepanelikult noore paruni poole ja vastas selle pealiskaudse küsimuse võimalikult väheste sõnadega ära, et siis jälle oma taldriku peale maha vaadata. Herbert tegi viisakuse pärast veel teise küsimusega katset, ja kui ta sellele jälle niisama korrapärase kui lühikese kostuse oli saanud, pöördus ta väikese vaheaja järel koolipreili poole.

„Teie kodu on Šveitsis, preili Marchand?"

„Jaa, parunihärra, Genfis."

Neiu kõneles saksa keelt kerges šveitsi murdes. Aga mitte see ei pannud küsijat kuulatama, vaid hääl, mis talle teisest lauaotsast kõrva puutus. Ka see madal, pehme hääl, mis mõne suurema kella metalliheli meelde tuletas, pani Herbertile küsimuse ette: kellelt oled sa seda enne kuulnud? Ja ta pidi lähema juurdluse järel ka siin kostma: ei kelleltki ega kusagil, ehk see sulle küll tuttav on.

„Genfis?" kordas ta siis. „Oo, ma tunnen seda hurmavat linna sinise järve ja rohelise jõe ääres. Käisin alles möödunud suvel teie hunnitut kodumaad vaatamas. Mul oli raske sealt lahkuda. Ma poleks uskunud, et kõrgmägestikul inimese kohta nii ülivaldav võluvus võiks olla."

„Teie armastate loodust, parunihärra?"

Jälle see madal, kumisev kellahääl — jälle see tungiv tundmus: sa oled seda või seesugust kuminat enne kuulnud!

„Jaa, preili Marchand, vist mitte vähem kui Rousseau, teie kodulinna suurim ajalooline kodanik. See tähendab, ma õppisin loodust alles teie mägedel ja järvedel, teie orgudes ja kuristikkudes armastama. Ma luuletasin Rigi harjal oma esimese salmiku — muidugi päikese tõusu puhul."

„Teie luuletate?“

„Harilikult mitte,“ naeris Herbert. „See oli mu esimene ja viimane katse. Mu sõbrad hoiatasid mind halvale teele sattumast — ma — uskusin neid... Aga kuidas teile meie maal meeldib, preili Marchand?“

„Looduse suhtes?“

„Oh ei! Meie kõhn loodus ei või teile meeldida.“

„Siiski, parunihärra. Loodus on ikka huvitav, esinegu ta missugusel näol tahes. Ka kõige kõhnem loodus pakub uudist, pakub midagi, mis väärib tähelepanu, armastust, naudingut.“

„Rõõmustan, et meie loodus teie silmas armu leiab,“ vastas Herbert, „aga minu küsimus oli üldisem.“

„Kas mulle olud ja rahvas meeldivad?“

„Jaa, preili Marchand. Ma kuulen nimelt laste käest, et teie meie rahvakeelt õpite. Sellest järeldan, et teil nõu on kauemaks meie maale jääda.“

„Ei,“ vastas Juliette, „selleks otstarbeks ei õpi ma eesti keelt mitte. Mulle meeldib see keel ta üllatav-kaunilt kõlalt ja teiseks tahaksin rahvaga, kelle seas elan, tema enda keeles kõnelda, et teda mõista.“

„Teid huvitab meie rahvas?“

„Mind huvitab iga rahvas, parunihärra, — võiksin peaaegu öelda, iga inimene.“

Vanemad härrased vaatasid üksteise otsa. Need olid muhelevad pilgud, mis ütlesid: igal guvernandil omad veidrused! Parun Herbert imestas seda vastust ka, aga ta pilk ei naeratanud.

„Hm,“ ütles ta, „ma usun, et maailmas on palju igavaid rahvaid ja palju igavaid inimesi. Pealegi ei või meie siin rahvast rääkida, kui teie meie talupoegi mõtlete; rahvas, kellel kõik seisused on, võib ju selles mitmekesisuses palju huvitavat pakkuda, iseäranis tema haritud liigid. Need inimesed aga, kes siin eesti keelt räägivad, on kõik ühe seisuse liikmed — talupojad, ja pealegi äärmiselt igavad talupojad.“

„Selles on mul teine arvamine.“

Paruniproua Heidegg heitis kõneleva pilgu mehe peale. Preili Marchand'i vastus ei meeldinud talle nähtavasti.

„Ja milline, preili Marchand?“ küsis Herbert.

„Ma näen, et need talupojad on väga virgad töölised, — juba see huvitab mind.“

„Või virgad?“ hakkas vana parun Rüdiger suure suuga naerma. „Jaa, jaa, preili Marchand, ma näen juba jälle, kui ekslikele otsuseile naised oma liiga pealiskaudsete tähelepanekute järgi jõuavad! Või meie talupojad virgad! Eestlase laiskus on ju otse vanasõnaks saanud!“

„Aga ma tean ju, et nad tõusust loodeni tööl on ja ka öist tööd raskeks ei põlga. Ja seejuures on nad siiski nii verivaesed. Minu kodumaal ei ole tööpäev mitte nii pikk, öine töö on tundmata, ja talupoeg elab võrratu jõukamalt, hoolimata sellest, et tal heast tasasest põllust nii suur puudus on.“

„Kas teie oma kodumaa põllumajanduslikke olusid tunnete?“ küsis parun Heidegg.

„Natuke. Minu isal oli maal suurem piima- ja juustuasjandus, enne kui linna elama asusime.“

„Teie nimetasite öist tööd, preili Marchand,“ võttis parun Herbert sõna, „ja mõtlete seega vist meie rehepeksu. Aga see ei ole mitte alaline töö, vaid ajutine, mööduv, ilma milleta läbi ei saa ... Ja mille järgi otsustate, et meie talupoeg nii väga vaene on?“

„Ma otsustan seda nende elumajade, riietuse ja toidu järgi. Ma pole nii viletsaid hurtsikuid, nii halbu ihukatteid ja nii musta leiba kusagil mujal näinud. Ma arvasin, et see, mida paar töömeest kord väljas sõid, turvas on, aga see oli, nagu lapsed mulle ütlesid, leib — tavaline talupoja leib.“

Kuno ja Ada hakkasid laginal naerma ja kinnitasid, et preili Marchand teomeeste leiba tõesti turbaks pidanud. Preili lasknud endale tükikese seda leiba anda, maitsenud seda ja — jäänudki arvamisele, et see leib ei ole.

„Teie vaatate välismaalase silmaga meie olude peale, preili Marchand," ütles Herbert nagu vabandava lahkusega. „Kas te kusagil Venemaa mõisas olete viibinud?"

„Ei."

„Sellepärast! Muidu otsustaksite teisiti."

„Aga teie, parunihärra, olite Venemaal?"

„Ka mitte. Aga sealsed olud on mulle kirjeldustest tuttavad."

„Kui meie talupoeg vaene on," ütles vana parun täie suuga, kusjuures ta pikad vurrud elavalt üles ja alla kõikusid nagu kõrkjad tuule käes, „siis tulebki see tema laiskusest ja tuimusest. Tuimus on laiskuse kõrval eestlase teine peatundemärk, tema teine rahvusviga."

Viisakalt ja vagusalt nagu kunagi kostis koolipreili: „See ei ole mitte hästi arusaadav, parunihärra. Ma olen lugenud, eesti rahval olevat kõrge väärtusega rahvaluule, muu seas suur rahvaeepos, mis tuumalt teiste põhjamaa rahvuste kuulsatest lugulauludest sugugi taha ei jäävat. Sellest selgub, et eesti rahval ärgas vaim peab olema või vähemalt kord o l i. Kas ma eksin, parunihärra?"

„Oma talupoegade luuletustest, kulla preili, ei tea ma tõesti midagi!" naeris vana parun. „Ma arvan, need on enamasti külarätsepate ja vanade naiste tehtud."

Selle nalja üle naersid peale paruni enda veel proua ja kõik lapsed Adelheidist allapoole.

„Aga nende luuleanne ei tee neid virgemaks ega terasemaks," lisas parun Rüdiger juurde. „Näete juba nende nägudest, mis vaimu lapsed nad on."

Juliette Marchand tahtis midagi kosta, aga juba tegi parun teist juttu. Näis, nagu kahetseks ta, et ta säherdusist asjust ühe naisega nii kaua mõtteid oli vahetanud, pealegi „teeniva" naisega. Ja et proua uuest jutuainest nii õhinal kinni hakkas, ilmutas ainult, et ka tema senist vaidlust kõlbmatuks oli pida-

nud. Muidugi oli pajatuseks nüüd niisugune aine valitud, et koolipreili sellest osa ei võinud võtta.

Varsti seepeale tõusti lauast, ja kui preili Marchand oma küsimuse peale, kas teda veel vaja on, proualt eitava vastuse sai, lahkus ta ühes härra Lustigiga seltskonnast.

Vaevalt olid mõlemad uksest väljas, kui Raimund Herberti ette astus, käed vaheliti rinnale pani ja asjatundja iseteadvusega intiimselt küsis:

„Kas mul ei olnud õigus, et ta on ilus?"

„Jaa, mu poiss," vastas Herbert üsna tõsiselt.

„Ja kas ta juuksed ei ole tulepaistel sinavad?"

„Sul on terav silm, Raimund."

„Ta meeldib siis sulle?"

„Meeldib? Seda ma veel ei tea," kostis Herbert mõtlikult, nagu kaugele eemale vaatava pilguga. Ta pani käe poisi õlale ja jalutas temaga pikkamisi vanemate järele teistesse ruumidesse.

Paruniproua näis tusane olevat.

„Neil prantslastel on näotu komme ennast seltskonnas ülal pidada," ütles ta saalis istet võttes. „Nad võtavad vahel enestele julguse ja vabaduse, et seda päris piinlik on näha ja kuulda."

„Kuidas nii?" küsis Herbert mamma tugitooli taha seisma jäädes.

„Kas sa seda ise praegu ei näinud? Naine, kes läheb härradega vaidlema, pealegi oma peremehega —"

„Ja asjadest, millest ta midagi ei tea," lisas parun Rüdiger samuti laitvalt juurde.

„See on ju ilmkuulmata!"

„Aga preili Marchand'il on kord oma vaated ja arvamised —" püüdis Herbert lepitada.

„Arvamised! Arvamised! Noorel naisel avalikest asjust arvamised!" naeris vana härra pilkamisi. „Ma ei mõista, misjaoks minu lastekasvatajal vaateid ja arvamisi vaja on?"

„Ma tahtsin öelda, et preili Marchand ainult minu küsimuste peale vastas," püüdis Herbert seletada. „Ma küsisin temalt, kuidas talle meie maal meeldib, ja ta avaldas seeüle oma mõtteid. Et ta seda otsekoheselt tegi, just see oli mulle meele järgi."

„Ta näikse ninatark olevat, püüdes ennast segada asjadesse, mis temasse ei puutu," pahandas proua edasi.

„Mamma, sinu otsus on minu meelest liiga kare," tähendas noor parun. „Minu arust on preili Marchand'il ainult terane vaim ja lahtine silm kõige kohta, mis teda piirab, ja need omadused ei ole halvad, iseäranis mitte lastekasvataja juures. Minu arvates mõjub niisugune kasvataja lastesse palju ergutavamalt kui mõni tuim, elutu õppemasin, nagu seda vana paks preili Ritter oli."

„Noh, preili Ritter ei teinud meie lapsi tuimaks, nagu isegi näed!"

„Jumalale tänu, et ta seda ei suutnud!" naeris Herbert.

„Poiss, poiss," ähvardas teda parun Rüdiger sõrmega. „Sa tuled välismaalt — mulle tikub peaaegu kahtlus peale, et sa mõne niinimetatud „moodsa aate" salaja üle piiri vedasid."

„Jumal hoidku, papa! Ma räägin ainult, mis igaühele käegakatsutav on. Oma vanast kindlast alalhoidlikust mõttesihist pole ma tolli võrra taganenud... Ja nüüd head öö, mamma, head ööd, papa! Ma tunnen juba tublisti reisiväsimust."

Ta andis mõlemale suud, suudles ka lapsi ja läks oma tuppa. Aga ehk ta küll tõesti väsinud ja unine oli, istus ta siiski veel sängi vastas oleva väikese, madala diivani peale, pani sigari suitsema, sirutas enese välja ja hakkas sigari sinistele suitsurõngastele, mis lae poole keerlesid, mõtlikult järele vahtima.

Imelik! Igast rõngakesest paistis talle üks nägu vastu, esiotsa tuhmilt, segaselt, siis suurenedes, selgenedes, lõpuks aga jälle nagu udu sisse kadudes. Aga ta ilmus jälle, ilmus ikka jälle ja — kadus niisamuti.

Herbert võttis riided seljast, puges sängi ja kustutas küünla. Pilkane pimedus valitses toas. Ta arvas nüüd oma ärritatud meelte pettemängu lõppevat. Ent eksis. See valge, tõsine nägu nende põhjatult sügavate mustade silmadega seisis ta ees, ja ta põuest kerkis uuesti see tungiv ja sundiv küsimus: kus oled sa teda enne näinud? . . .

Preili Juliette Marchand oli samal ajal oma kambris veel ärkvel. See oli nägus buduaaritaoline ruumike, mida ta oma käsi oli ehtinud paljude väikeste asjakestega, mis talle kui kodumaa ja lapsepõlve mälestused näisid kallid olevat: nurgas väikesel püstriiulil isa ja ema, vendade ja õdede päevapildid haruldaste värviliste konnakarpidega tähnitud raamikestes, siis mõned vanad head plastikatooted pronksist ja portselanist seal ning teistel alustel, arvkond gravüüre ja värviminiatuure seintel, enamasti Helveetsia motiividel, ning mitmed algupärased nippasjakesed väikesel kirjutuslaual. Elaniku eraomandusena tuntavad olid ka üks prantsuse gobelään voodi kohal seinal ning mõõduka suurusega pärsia vaip põrandal. Kerge, intiimne lõhn nagu värskeist lilleõilmeist hõljus läbi ruumi.

Preili Marchand istus meirohelises vanamoodi tugitoolis, oli pea kaugele tagaspidi ajanud, käed kukla taha risti pannud ning vahtis mõttes ühe pooluimase sügisese kärbse poole, kes seal valge aknariide küljes mannetult roomas.

Korraga tõusis ta üles ja avas ukse. Ta oli lühikesi, tippivaid samme kuulnud. Ta tundis neid. Nõnda taotses Tohver läbi pika vahekoja kõndida. Vana toapoiss läheneski uksele, millest lai valgusetriip pool-valgustatud vahekotta paistis.

„Tohver!“

„Jaa, vreilen.“

„Kas magama lähete?“

„Jaa, vreilen.“

„Ehk võiksite veel viieks minutiks minu juurde tulla?“

„Kui vreilen soovivad!“

Tohver kõneles koolipreiliga saksa keelt. Ta oli uhke, et ta kellegagi saksa keelt võis kõnelda. Kolmkümmend aastat oli ta seda keelt õppinud, raudse hoolega õppinud, iseäranis nooremas eas, ja siiski ei suutnud ta parunit ning selle perekonda nii kaugele saada, et need teda ta virkuse vilja oleksid lasknud maitsta ja teda saksa keeli käskudega austanud. Nad näisid kõik nagu kadedad olevat, et toapoiss sedasama keelt kõneleb mis nemadki, ja alandasid teda alati selle „va laia moakeelega", mida nad iga talupojaga rääkisid. Kord oli Tohver parunit otsekohe palunud temaga saksa keelt kõnelda, ta oskavat seda ju selgesti, kuid parun oli ta armetul kombel välja naernud ja öelnud, et siis peab ta ju edaspidi iga röhkiva harjaslinnuga saksa keelt kõnelema — need mõistvat seda veel paremini kui Tohver. Ja proua oli talle saksa keele õppimise omal ajal otsekohe ära keelanud.

Harva oli siis vaesel toapoisil mahti oma kallist vara kasutada ja ta püüdis viimasel ajal ainult sellest tröösti leida, et ta toatüdruk Maiele korrapärast saksa keele õpetust jagas. Et aga tema saksa keel halb ei võinud olla, selgus juba sellest, et see prantsuse preili igast lausest aru sai. Kui tänulik ta temale selle eest oli!

Tohver astus koolipreili kambrisse. Mõnd käsku oodates jäi ta ukse juurde seisma.

„Istuge, Tohver! Istuge sinna minu vastu!"

Vaata, mõtles Tohver, see on ainus peenem inimene, kes minust sellepärast lugu peab, et ma saksa keelt oskan ... Ja kohmetuse ning uhkuse vahel vaakudes toetas ta oma väikese keha tooli äärele.

„Tohver, teie olete ometi eestlane?" algas preili Marchand, sulenoaga oma roosasid küüsi viilides.

„Mina? Ei, vreilen."

„Kuidas? Teie ei ole mitte eestlane?"

„Ei. Ma räägin ju saksa keelt ... Minu vanemad olid eestlased."

„Teie vanemad olid eestlased ja teie mitte? Sellest ei saa ma aru.“

„Jaa — kuidas vreilen siis arvavad? Eestlased on talupojad, mina pole aga mitte talupoeg, ma olen paruni teener, ja ma räägin saksa keelt.“

Preili Marchand naeratas. Ta hakkas mõistma: eestlane tähendas siin maal talupoega ja talupoeg tähendas eestlast. See oli ju omast kohast õpetlik, aga oma küsimusega oli ta mujale sihtinud.

„Ma tahtsin teada saada, Tohver, kas teie siin maal olete üles kasvanud ja rahvast täiesti tunnete.“

„Muidugi, vreilen.“

„Ja armastate seda rahvast?“

See oli keeruline küsimus. Tohver nihutas ennast sinna-tänna ja vahtis nagu abipaluvalt preili otsa, kelle süsimustad silmad teda tooli külge kinni naelutasid. Ta ei mõistnud teda.

„Ma tahtsin teie arvamist teada saada, Tohver,“ ütles koolipreili julgustava, tema kitsikusest ülevaatava pilguga. „Kas arvate, et meie mõisa talupoegade käsi hästi või halvasti käib? On nad rikkad või vaesed? On nad õnnelikud või õnnetud? On neil vähe või palju tööd? On nad oma eluga rahul või soovivad paremat?“

Tohvri näo üle lendas nagu valguse-paiste — ta mõistis. Aga enne kui ta vastas, vaatas ta argselt ringi ja näis ukse poole kuulavat.

„Ei, vreilen,“ sosistas ta ettepoole sirutatud kaelaga, „nad pole rikkad, ega ole õnnelikud, ega ole oma eluga rahul. Nende elu on koeraelu!“

„Miks nii?“

„Raske töö — aganane leib — vitsad.“

„Kas see igas mõisas nii on?“

„Kuidas muidu! Vahet on, kui juhtub hea härra olema. Kus hea härra, seal vähem vitsu. Ka töö olla mõnes mõisas kergem, aga mitte palju. Rikkaid talupoegi ma ei tunne.“

„Kas nende maad on nii sandid?“ päris preili Marchand edasi.

„Ega nad head ole, parema maa hoiab mõis endale,“ kostis Tohver. „Ja neid ei saa korralikult harida.“

„Miks mitte?“

„Sest et mõisatöö aja ära võtab.“

„Siis teevad nad mõisale enam tööd kui iseenestele? Kas mõis neile nii soodsat palka maksab?“

Tohver vahtis laial silmal koolipreili otsa; ta ei taibanud seda küsimust jällegi hästi.

„Palka? Nad ei saa mõisast kopikatki palka.“

„Kuidas? Nad teevad mõisale palgata tööd?“

„Jaa, vreilen! Mõisale nad p e a v a d tööd tegema, ja kes neile selle eest palka maksab!“

„Peavad? Kuidas nii — peavad? Minu teada ei ole siitmaa talupojad enam pärisorjad.“

„Aga nad elavad mõisniku maa peal ja peavad selle eest mõisale tööd tegema.“

„Kas nad selle maa eest renti ei maksa?“

„Jaa, vreilen, tööga maksavadki renti.“

„Mitte rahaga?“

„Kust talupoeg nii palju raha võtab! Ja kes siis mõisa töö ära teeks!“

„Kas talupoegade rent siis nii kõrge on? See tähendab — kas neil selle rendi eest nii palju tööd on teha?“

„Kui palju?“

„Et nad o m a põllud peavad hooletusse jätma?“

„Jaa, vreilen,“ ütles Tohver, jälle kartlikult ukse poole vahtides ja oma häält sosinaks surudes. „Minu kadunud vanemad ütlesid alati, et pärisorjus nii kibe pole olnudki kui praegune teorjus. Töö olnud kergem ja talupojad saanud mõnes kohas palju paremini süüa kui nüüd ... Aga — palun väga, et vreilen küsimust pahaks ei paneks: miks vreilen nende asjade järele nii väga pärivad?“

Juliette naeratas. Ta oli vana toapoisi imestust oma küsimuste üle juba ammugi märganud ja leidis selle põhjendatud olevat. Sest mis oli temal, parun Heideggi laste kasvatajal, Vaitla mõisa talupoegade, nende töö ja eluga tegemist? Nii võis Tohver oma seisukohalt küsida, ja Juliette mõistis seda seisukohta.

„Ma tahan teile öelda, mispärast ma neist asjust huvitatud olen," vastas ta, kuna ta mustad, läikivad silmad mõttes küünlatulle vahtisid. „Ma olin vaevalt mõned päevad siin mõisas elanud, kui mind üks kole sündmus nii väga ehmatas, et haigeks jäin. Siin peksti inimesi. Neid peksti nii, et nende südantlõhestavat valukisa igaüks mõisas kuulda võis! See läks mulle hinge, Tohver. Mul oli hale meel nendest, keda peksti, ja kui ma kuulsin, et siin talupoegi üldse pekstakse, iga vähema kui süü eest pekstakse, siis oli mul hale meel k õ i g i s t teie talupoegadest. Minu kaastundmus kasvas aga veel, kui nägin, et siin ühelgi muul neist haledat meelt ei ole, et neid p õ l a t a k s e — sellest hoolimata põlatakse, et nad nii viletsates majades elavad, nii jälki leiba söövad, nii jämedas riides käivad ja nii rasket tööd teevad. Ma pole säherdusi asju enne näinud, Tohver."

Ta oli pikkamisi ja selgesti, iga tähtsamat sõna rõhutades kõnelnud, et toapoiss oma puuduliku saksa keele mõistmisega tema seletusest aru saaks. Tohver sai ka tõesti preili kõne sisust aru, vaatas aga siiski niisuguse näoga rääkija peale, nagu seisaks ta mõne mõistatuse ees. Imelik saks, see uus koolipreili! Preili Ritter kuulis tihtipealegi talupoegade peksukisa, aga või ta sellest midagi välja tegi või kellegi käest küsima läks, kuidas talurahva käsi käib! . . . Tohvril enesel ei olnud ka mitte just kivi põues ligimese häda kohta; ta oli siinses mõisas oma pikal teenistuseajal juba asju näinud, mis ka tema rinna kuumaks tegid ja ta käe salaja rusikasse ajasid, sest ülekohus oli vahel liiga karjuv. Kuid inimene harjub kõigega, iseäranis kui ta ikka üht ja sedasama näeb ja tal mahti ei ole maksvaid olusid teissugustega võrrelda. Ta hakkab loomulikuks pidama, mis teda muidu hämmastaks ja võõrastaks, ta saab

tuimaks ja osavõtmatuks häda kohta, millel lõppu ei ole ja mis igal pool ühesugune on; avalik ülekohus kaotab tema silmas viimaks oma kareda näo. Seepärast imestas Tohver seda võõrast naisterahvast, kes ärevusse sattus asjade pärast, mida siin keegi vaevaks ei võtnud tähelegi panna, millest peened inimesed, iseäranis „saksad", hea kombe pärast rääkidagi ei tihanud.

„Teie käest, Tohver, palusin selgitust ja õpetust sellepärast, et teie seisuselt kumbki ei ole — ei talupoeg ega mõisnik," kõneles preili Marchand edasi. „Teie ei hakka siis ühte liiga kiitma ega teist laitma... Kas võiksite mulle lähemalt seletada, kui suur on see töö, mida talupoeg rendi asemel mõisnikule peab tegema?"

Toapoiss lõi kartlikuks. Ta pilk ei riivanud nüüd mitte ainult ust, vaid vilksas sõõri ka mööda seinu ja põrandat.

„Ega vreilen ometi härrastele viiksata, et meie neist asjust siin oleme rääkinud?" küsis ta imeliku nurgelise naeratusega.

„Kas neid asju siis salaja peetakse?" imestas preili. „Ma usun, igaüks teab ja tohib teada, kui palju talupojad mõisale tööd teevad?"

„Õige küll, vreilen, õige küll, aga — mis parem, see parem!" Ja Tohver hõõrus elavalt oma mõlemat kõrva.

„Kui teie sellest endale paha kardate, siis muidugi täidan teie soovi," vastas Juliette ruttu.

Tohver tõstis oma tooli temale veidi ligemale.

„Ma võin ju vreilenile mõndagi rääkida," sosistas ta pika kaelaga, „aga kõige parem oleks, kui ma teile teine kord härra kirjutustoast vakuraamatu tooksin — ma tean, kus ta seal seisab."

„Vakuraamatu — mis see on?"

„Seal on sees, kui palju talupoegadel kohtade eest mõisale umbkaudu tööd on teha ja maksusid maksta, kuigi sellest seadusest enam täpilt kinni ei peeta."

„Teie tahate mulle seda raamatut ilma härra teadmata tuua? Ei, Tohver, seda ma ei soovi. Kui ma seda peaksin lugeda himus-

tama, siis palun seda ise parunilt. Sedapuhku saab küllalt sellest, kui mulle umbkaudu teada annate, kui raske töökoorem talude peal seisab. Ma olen põllumehe tütar ja saan teie seletustest vististi aru."

Tohver tegi siis, mida ta oma konarliku, paindumatu saksa keele kaudu teha võis. Appi tuli talle see, et ta majanduslikke asju, nagu alaline maainimene kunagi, kaunis hästi tundis ja et preili niihästi ta keelest kui ka tema seletuste ainest kergesti jagu sai. Ta andis oma terasele kuulajale kõigepealt väikese ülevaate kõigist tööpäevadest, mis teatava suurusega talu rentnik aasta jooksul mõisale tegema peab, kujutas töö liikisid, ühe ja teise töö raskust, tööpäeva pikkust või jaotöö umbkaudset suurust. Siis kirjeldas ta talurahva koduseid töid mõisa jaoks ning jõudis viimaks kõiksugu maksude juurde valla, kiriku ja posti heaks, mis talupojal vilja ja igasugu tarbeasjade kujul õiendada olid.

Näiteks võttis ta ühe Vaitla mõisa kuuepäeva-koha, millel umbes kaheksateistkümmend tündrimaad keskmise headusega krunti oli. Preili Marchand kuulis, et säherduse koha rentnik aasta läbi iga päev ühe töölise hobusega ja teise ilma hobuseta mõisa tööle pidavat saatma. Neid nimetatakse teomeheks ja vaimuks. Neid kaht inimest on peremehel üksnes mõisa töö tarvis vaja ülal pidada, muidugi ka hobust või hobuseid, keda teine tööline tarvitab. Siis järgnes pikk rida töid, mille tegemiseks veel üht, kaht ja rohkem abitöölisi nõutakse, osalt jala, osalt hobusega. Neid töid kutsuti abiteoks. Peremees pidi seks veel abivaimud välja saatma; aga ka peremees ise ja perenainegi astuvat teatavateks töödeks, mis rutulist ärategemist või paremat oskust nõuavad, mõisa orjusesse. Abiteoks loeti: külvipäevad, sõnnikuveopäevad, äestamispäevad, heinapäevad, lõikusepäevad, korrapäevad, lambaniidu-, linaharimis-, killavoori-, viinaköögi- ja veel mõned päevad.

„Kui palju need tööpäevad aasta kohta umbes välja teevad?" küsis Juliette.

„Kui õieti mäletan, siis tuleb hobusepäevi umbes kolmsada ja jalapäevi ligi kolm ja pool sada — kokku siis kaugelt peale kuuesaja päeva.“

„Ja see pole veel mitte kõik, mida mõis talupojalt nõuab?“

„Oh ei,“ naeratas Tohver. „Sügisel ja talvel, mil välised tööd puhkavad ja mil ka taluinimene suvisest ja sügisesest raskusest hinge tahaks tagasi tõmmata, hakaku naistepere mõisale tulisti koduseid töid tegema. Seal on umbes viisteistkümmend leisikat linu lõugutada ja ropsida, siis kaheksa naela linu kõige peenemaks lõngaks kedrata ja kangaks kududa, või selle asemel kakskümmend naela villu kraasida, kedrata ja riideks teha, või kakskümmend naela takku kedrata ja kududa... Ja nüüd jõuame maksude juurde, vreilen.“

„Maksude juurde? Teie pole veel lõpul?“

„Ei. Talupoeg peab mõisale veel kõigist oma põllusaakidest, loomadest ja kätetöödest osa andma. Seal on kõigepealt kümnisevili: kaks tündrit rukkeid, kaks otri, kaks kaeru, ka nelikümmend leisikat heinu. Siis toob talupoeg mõisa veel ühe lamba, keda „kohtulambaks“ nimetatakse, kaks „kohtukana“ ja „kohtuhane“ ning kolmkümmend „kohtumuna“; edasi ühe neljavakase „kohtukoti“, kolm naela „töömargalõngu“, peened kui hing, oma linadest kedratud, mitu kütkeköit, mitu paari saunavihtu, nelikümmend leisikat õlgi ja viis sülda „adrasüllapuid“... Aga nüüd on veel kroonule aastane „pearaha“ maksta. Selle maksab mõis välja, kuid talupoeg teeb mõisale selle eest terveni kolmkümmend kaheksa jalapäeva.“

Tohver seletas siis, et teopäevade arv ja maksude suurus iga kuuepäeva-koha pealt mitte just ühesugune ei ole, vaid maapinna headuse järgi ning muil põhjusil pisut kõikuvat. Väiksematel taludel muidugi olevat sedavõrd kasinam töö- ja maksukoorem kanda, kui neil vähem krunti on, kusjuures samuti maa headus kaasa otsustavat.

Juliette'i arusaamist raskendasid kõik need võõrad mõõdud ja

asjanimed, mis toapoiss talle loetles, viimaseid jaolt koguni eesti keeles, aga ta jõudis ometi sellele selgusele, et talupoeg maatüki eest, mis temal, ta perekonnal ja perel vaevalt hinge sees hoiab, mõisa terve töö peab ära tegema, nii et härral palga eest ainustki töölist pole vaja pidada, ja et talupoeg peale selle veel oma pisukesest sissetulekust peab aitama mõisnikku toidu, ihukatte ja tarbeasjade poolest varustada.

„See on ometi kõik?" küsis ta. „Või leiate ehk veel midagi?"

„Jaa, vreilen," vastas Tohver. „Need olid talupoja kohused m õ i s a vastu. Aga tal on ka veel avalikke maksusid. Valla magasiaita annab ta mõne mõõdu tali- ja suivilja, siis kirikuõpetajale igast viljast üheksa karnitsat, koorma puid, teise heinu ja naela linu ning peale selle köstrile mõne karnitsa rukkeid ja otri ning natuke heinu... Talupoeg aitab siis veel posthobuseid toita, kellega üksnes härrased sõidavad, nimelt siis, kui halva tee pärast oma hobuseid ei raatsi tarvitada. Postijaama on tal moona viia kaks vakka kaeru ja kaheksa leisikat heinu... Samuti peavad talupojad mõisa vahimehe oma kulul ülal — sellesama, kes neile tallis vitsanuhtlust annab."

„Aga ütelge, Tohver, mis jääb siis talupojale endale üle?"

„Leib, millele tulega ligi ei tohi minna," naeratas toapoiss.

„Mis see tähendab?"

„Muidu läheb leib põlema nagu turvas, sest nii aganane on ta."

Preili Marchand mõistis: ta ise oli ju seda leiba turbaga võrrelnud. „Aga kui talupoeg mõisa nii palju päevi teeb," küsis ta hirmunud näoga, „kust ta siis üldse veel aega võtab enda põldude harimiseks, lõikuseks, heinateoks, rehepeksuks ja nõnda edasi?"

Tohver kehitas õlgu. „Võtku, kust tahab, kes selle järele küsib! Eks sellega ole vilets küllalt. Ilusa ilmaga ole kõige perega mõisa heinamaal ja lõikuseväljal — oma hein kõrbeb päikese käes ära või jääb vihma kätte ja vili pudeneb maha. Ainult vahetevahel, kas või pühapäevil, võib talupoeg kibedal tööajal ka iseenda peale mõelda. Mõisapäevad aga olgu tehtud ja kõik maksud õiendatud."

Preili Marchand oli üles tõusnud. Ta kõndis mõne tiiru üle toa ja avas siis ühe akna, millest ta natuke aega välja vaatas.

»Tohver, see on ju pärisorjus, nagu ma seda raamatuist olen lugenud!« pöördus ta korraga jälle vana teenri poole.

»Meie kutsume seda teoorjuseks,« kostis see samuti üles tõustes.

»Ja teie talupojad on sellega rahul? Nad ei tõsta nurinat, ei kaeba riigivalitsusele?«

»Jumal hoidku, vreilen, kes meil tohib nuriseda või kaevata! Ja kuhu talupoja kaebus ulatub! Kui kaebab, saab vitsu. Kõik ta kohtumõistjad ja ülemused on mõisnikud. Mine nüüd mõisnikule mõisniku peale kaebama!«

»Teil on muidugi ka üsna ilma maata inimesi?« küsis õpetajanna, kui oli üürike aega kokkupandud kätega mõtetes seisnud. »Kuidas nende elukord on?«

»Jah, neid on meil küllalt,« vastas Tohver. »Viimasel kahe-, kolmekümnel aastal on mõisnikud hulgakaupa talusid, mõnes kohas terved külad seks hävitanud, et maid mõisale võtta. Oli maata inimesi juba vanasti palju, siis on neid nüüd veelgi juurde siginenud. Need inimesed orjavad talupoega ja orjavad mõisa ühtlasi. Pole nad taludes sulaste või tüdrukutena kindlas teenistuses, vaid on neil kusagil oma väike hurtsik, siis teevad nad selle ilma maata hurtsiku eest mõisale jälle päevi — mees ühe päeva nädalas aasta ümber, naine kaks päeva nädalas jüripäevast mihklipäevani. Niisama peavad talusulaste naised, ehk nad küll mõisalt midagi ei saa, mitte ulualustki, öeldud määral päevi tegema. Ja seejuures ei saa nad tööpäeval mõisast süüagi — igaühel olgu oma leivakott kaasas. Peale selle on neil naistel mõisale veel kolm naela linu või kaheksa naela takku lõngaks kedrata.«

»Seetõttu on siis arusaadav, et teie rikkaid talupoegi ei tunne,« ütles Juliette nukra naeratusega. »See on maa, kus ainult mõisnik rikas on.«

»Jõukamaid inimesi on meil alama rahva seas siiski ka,« tähendas Tohver, kes täpselt asjalik ja õiglane püüdis olla. »Need

pole aga lihtsad talupidajad, vaid kõrtsmikud, kaupmehed, möldrid ja teised äriajajad, ning aidamehed ja muud sundijad mõisas, kes oma palgale ja moonale peremehe varandusest salaja lisa on mõistnud muretseda.“

„Veel üks küsimus, Tohver: kuidas on teil koolidega lugu? Kas käivad lapsed koolis ja kes peab koole ülal — mõisnik või talupoeg?“

„Koolidest ei tea ma palju jutustada,“ ütles Tohver teist kõrva sügades. „Meie vallas kooli ei ole, paljudes naabervaldades ka mitte. Neid olevat aga siin ja seal, kus hea härra on, ja seal saab koolmeister vist osalt mõisast moona, kui tal pisut maad ei ole.“

„Siis kasvavad lapsed teil täiesti ilma õpetuseta üles?“

„Enamasti jah. Hädavaevalt õpivad terasemad lugema. Kirjutada ei oska peaaegu keegi. Mina ise õppisin paruni laste käest natuke varesejalgu tegema ja olen seda tarkust siis mõnele mõisateenijale edasi õpetanud.“

„Ma tänan teid, Tohver, ega taha teie öörahu kauemini raisata,“ ütles koolipreili, kuna ta käe kergesti toapoisi õlale pani. „Mind rõõmustab, et teil tundlik süda rinnas tuksub, muidu poleks te mulle oma rahva hädapõlvest nii kujukat ülevaadet võinud anda. Minge puhkama, Tohver!“

Kui Juliette üksinda oli, hakkas ta meeliskledes jälle ühest seinast teise kõndima. Enne seda pani ta akna kinni, sest külmavärin käis tal üle ihu. Ta mõtles selle peale, mida ta siin praegu oli kuulnud, ning selle peale, mida ta poole tunni eest õhtulauas oli pidanud kuulma. Temale oli arusaamatu, kuidas neil külluses elavatel õnnelikkudel inimestel, kelle seas õrn armastus, peen hoolivus ja soe osavõtt üksteise kohta nii valdavalt esinesid, nende viletsate vastu seal väljas, kellelt nad oma külluse, kogu oma ainelise õnne said, muud tundmust üle ei jäänud kui jäine ükskõiksus, südametu põlgus, halastamatu pilge. Laiskust, tuimust, hooletust heitsid sellele rahvale ette need, kes kõike nende ihujõudu o m a

tuluks tarvitasid, kes neile selle eest algelisematki vaimuvalgust ei andnud, vaid neid iga vähema kui eksimise eest kõige häbistavama nuhtluse alla heitsid.

Tema, Juliette, ei olnud poliitikaga ega muude avalike asjadega kunagi lähemalt tegemist teinud, ta ei tunnistanud ennast ühelegi parteile alluvaks ega hoidnud ühegi kindlasti piiritletud püüdesihi poole. Ta oli lihtsalt inimene, kel on lahtised silmad ja vastuvõtlik süda. Seepärast otsustas ta asjade üle, mida ta siin poolteise nädala jooksul oli näinud ja kuulnud, ainult oma inimliku ja isikliku tundmuse järgi. Tal kumises ikka veel kõrvus see üdisse puuriv valukisa, mis tema teatud õhtul mõisapuiestikus oli kahvatama ja värisema pannud, ja tal seisid ikka veel meeles nende ohvrite näod, kellele ta oma kaastundmuseõhinas oli püüdnud läheneda. Nagu pekstud koer oli tüdruk, keda ainult sellepärast oli nuheldud, et tööväsimus ta silmad pooleks minutiks sulgenud, tema kätele suud andnud — üksnes kaastundliku pilgu eest, mis temale selle paremini riietatud võõra silmast vastu lendas. Ja meeles oli Juliette'il ka tolle hiiglasuure töömehe vaade täis märatsevat, lepitamatut häbiviha, mille ta selle mehe laste peale oli heitnud, kes teda praegu otsekui kõige suuremat kurjategijat, nagu tigedat looma oli lasknud piitsutada — ainult selle eest, et tal oli põues inimlik süda, mis avalikku toorust oli hukka mõistnud. Sest toatüdruk Mai, Päärna õde, oli Juliette'ile Tohvri abil teataval õhtul jutustanud, mispärast tema venda ja seda töötüdrukut oli pekstud. Õpetajanna oli Maie näinud nutvat, ta kurbuse põhjuse järele pärinud ja nii kõik teada saanud.

Kuna preili Marchand õhtuse jutu peale söögilauas tagasi mõtles, pidi ta eneselt võõrastades küsima, miks ka see noormees, kes kauemat aega vabamal maal oli viibinud ja sealseid olusid näinud, siinse talupoja eest ühtegi kaitsvat või vabandavat sõna ei kulutanud, kui ta oma isa ülekohtust otsust selle talupoja kohta kuulis. Ei, ta oli koguni veel märkusi teinud, nagu poleks talupoja töö siin nii raske, kui seda arvatakse! Puudus neil siin kõigil

siis arusaamine töö raskusest või puudus neil üldse inimlik süda ligimese vastu väljaspool nende kõige ligemat hõimkonda?

Juliette ei leidnud vastust. Ta otsustas aga neid küsimusi lähemalt juurdlema hakata. Ka veel teisele otsusele jõudis ta sel õhtul: ta tahtis endale võimalikuks teha kord külasse minna ja pilgukest heita eesti talupoja elumajja, ta perekonda ja kodusesse ellu. Ta leidis sellest otsusest nii palju ergutust ja huvitust, et mõnel ajal ei mallanud magama jääda.

KUPJA-PRITSU ÄHVARDUS

See oli nädal pärast seda, kui Huntaugu Miina oli Kupja-Pritsule külatänaval „sauna kütnud". Järgmisel laupäeva-õhtul oli Prits jäänud Huntaugule tulemata, seevastu kutsuti aga Mihkel pühapäeval poisi kaudu Pärtlile. Ema ja Miina polnud veel kirikust tagasi, kui Pärtli peremehe käskjalg käis Mihkli järele, kes hambavalu pärast oli koju jäänud; ja kui nad tulid, oli isa juba läinud ning tuli alles õhtu eel tagasi.

Haige hamba peale oli talle nähtavasti head rohtu valatud, sest ta ei hoidnud enam põske kinni, oli jalul veidi lõtv ja punetas näost, nagu oleks vihtlemiselt tulnud. Heas tujus ei olnud ta aga sugugi.

Ta leidis kodunt ainult perenaise ja tütre eest. Teomees naisega ja teised kodakondsed olid külasse läinud. Sellega näis Mihkel üsna rahul olevat.

Piip nagu varn suus, astus ta sõna lausumata tuppa, jättis kaabu pähe, tuikles söögilaua juurde, ulatas kaljakapa järele, jõi hea janu, sülitas ja hakkas siis kobaval pilgul kedagi poolpimedas toas otsima. Ta silm viibis natuke aega naise peal, rändas aga siit edasi ja jäi viimaks Miina külge kinni.

„Tüdruk, sa oled suur põrsas!" oli ta esimene sõna.

Keegi ei vastanud. Mihkel laskis enese pikkamisi, kätega tuge otsides, laua ääres olevale järile. Ta lähem segane pilk puudutas juhtumisi jälle naist.

»Ja sina, Viiu, põle mitte parem.«

»No mis me sulle oleme teind?« küsis perenaine enam heal kui halval tujul.

Läks tükk aega mööda, enne kui Huntaugu taat vastas. Esmalt vahtis ta oma kõikuva pilguga ühe pealt teise peale, siis enda ette maha ning viimaks hakkas rahulikult piipu toppima.

»Teie olete minu vaenlased — teie mõlemad!« käratas mees korraga vihaselt.

Kuid Huntaugu ema ei ehmatanud selle üle liiga. Ta tundis oma Mihklit. Kui see natuke nokastanud oli, siis vihastas ta vahel õlekõrregi üle maas.

»Mis juttu sina siis ajad!« kostis ta rahulikult. »Kas tead, toat, parem oleks, kui sa kere maha tõmmaksid.«

»See on minu asi! Sul põle minule käskusi anda. M i n a olen siin majas käskija — mina üksi! Kas kuulete! Ja kui näen, et mu sõna ei kuulata, siis — siis ma näitan, kes siin käskija on!... Teie mõlemad olete mu vaenlased!«

Ema ja tütar vaatasid tõsiselt teineteise otsa. Neil ei puudunud aimus, millest jutt oli, kuna nad teadsid, et Mihkel Pärtlilt tuli; ka oli Miina emale öelnud, et ta Pritsuga mineval laupäeval riius olnud.

»Aga kui te arvate, et võit teile jääb,« kiskus Mihkel riidu edasi, »siis olete rabas! Hulguseid ja jooksikuid ma oma majasse ei võta — kas mõistate!«

Viiu ja Miina olid vaiki kui hiired. Mihkel tõmbas mõne popsu piipu, jõi jälle kapast, vahtis natuke aega oma pastlaninadele otsa ja kähvas siis uuesti üles: »Tüdruk, sa oled Pritsule mineva laupäe häbemata sõnu öeld. Oled luband Muri ta kallale võtatada, kui ta veel Huntaugule tuleb. Sina pesemata, kas see on noore

tüdruku suu mehe vasta? Kas sinu vanemad sulle niisukesi sõnu on õpetand? Häbene oma silmad peast!"

Mihkel näis vastust ootavat, ja kui seda ei tulnud, võttis ta ärevus hoogu.

„Ja sina, kes sa selle tüdruku ema oled," pööras ta lõua Viiu poole, „sa oled veel tema nõus ja lased teda külas ümber lipata, kus aga tahab! Sul peaks ometi nii palju aru peas olema, et näed, kus mees on, kes naist võib võtta, ja kus hilpharakas on, kes emagi ei jõua toita."

Nüüd kargas aga ka Viiu tasane süda veidi üle maksa.

„Kuule, vanamees," ütles ta, „sa teed ju, kui oleksid oma tütrega loadal. Kes enam pakub, see soab! Lasid enese vist Pärtlil kloasi karjajoaguga ära osta. Kui sa ütled, et mina Miinat lasen külas ümber lipata, siis ajad suust välja, millest isegi aru ei soa. Oled ju isa kodu — eks voata lapse järele, kui ta ümber lippab!"

„Või mina olen loadal! Või mina lasen enese kloasi viinaga ära osta!... Kas tead, naine, ma tahan sulle nüüd ühe sõnaga ära öelda, mis Huntaugul seadus on. Tehke mõlemad kõrvad lahti! Ületuleva neljapäe tuleb Pärtli Prits kosjaviinadega. Sina, Miina, võtad tema viinad vasta. See on minu käsk!"

Miina tunnistas isa teraselt, nagu tahaks selgusele jõuda, mil määral viin tema mõistuse üle valitseb. Ta pidi tunnistama, et isa mitte nii joobnud ei ole, kui et tema sõnadele ei maksaks tähendust anda. Ühtlasi puges talle see kartus südamesse: nad olid Pärtlil kõik koos, pidasid aru, meelitasid isa, tõotasid talle kõiksugu tulusaid asju, ja isa tegi kauba küpseks. On ta nüüd kaine või joobnud — mis tehtud, on tehtud.

„Pritsu viinasi ma vasta ei võta," ütles Miina vagusalt, aga kindlasti.

Mihkel võpatas püsti. Ta nägu oli enam lollakas kui kuri. Prahvatades langes ta rusikas laua servale.

„Sina ei võta vasta? Sina ei võta vasta?" kärkis ta. „Kas tead, tüdruk, mis ma siis teen?"

»Noh?«

»Terve küla kutsun kokku ja annan sulle kõigi ees keretäie, mis sulle eluajaks meelde jääb!«

Ema pilgutas Miinale vargsi silma — tütar mõistis. Ta ei lausunud isa ähvarduse peale musta ega valget ja ka Viiu vaikis. Poleks nad seda mitte teinud, oleks riid suureks võinud minna. Mihkel oli muidu küll kaunis vagune mehike, aga kui viinakurat teda ässitas, võis ta ka vägivaldseks saada. Ema ja tütar, nagu teineteise mõtteid mõistes, otsustasid ära oodata, mida ta homme selge peaga räägib.

Vanamees jäigi, kui ta mõne aja veel kurjustanud ja kiuselnud oli, viimaks rahule, osalt ka sellepärast, et teomees naisega ning tüdruk ja karjapoiss koju tulid.

Paraku ei toonud aga järgmine päev Mihkli meelele muudatust. Kavatsus Miinat Pärtli Pritsule naiseks anda istus tal sügavate juurtega peas ja ta mõtted nähti ühtelugu selle ümber keerlevat. Tema ise oli järgmisel päeval esimene, kes jutu sest asjast jälle üles võttis. Kõigepealt kõneles ta naisega. Ta ei tarvitanud enam karedaid sõnu, ei hoobelnud oma isaliku meelevallaga ega korranud oma eilset ähvardust tütre kohta, kuid igast lausest, mis ta avaldas, kuuldus kõmisevalt välja, et ta otsus on kindel ja et ta tahab seda täide saata.

Huntaugu Mihkel oli küll mees, kes naisele ja teistelegi nii mõneski asjas järele andis. Ta näis seda oma aeglasest, rahuarmastavast loomusest tegevat — ta ei viitsinud vaielda, see eksitas tema meelerahu, mida ta kalliks pidas. Aga k u i ta siis kord millegi asja pärast oma õigust hakkas taga ajama, siis tegi ta seda äravõitmatu, visa jonniga, siis ei nihkunud ta oma seisukohast tolli võrragi, kas võetagu tal pea otsast. Viiu ja Miina teadsid seda paraku liiga hästi; seepärast kohkus esimene ja hiljem ka teine üsna ära, kui Mihkli plaan ja selle kindlus neile teatavaks said.

Huntaugu peremees andis naisele kõigepealt teada, et ta Miina kosjaasja eile Pärtlil tahedaks teinud. Prits käinud nädala sees

härralt naisevõtmise-luba palumas ja saanudki. Härra kiitnud teda ta hoole ning usinuse eest ja lubanud talle moona juurde. Prits küsinud, kas parun ei tahaks Huntaugu peremehele mõnda head kuuepäeva-kohta anda, nii et tema, Prits, Mihklile võiks koduväiks minna, — pidavat see ju, kui Miina ka ära läheb, talu täiesti võõraste palgalistega pidama. Härra mõelnud järele, öelnud siis, et ta Huntaugu Mihklist kui korralikust ja alandlikust peremehest lugu peab, ning lubanudki talle parema koha anda, kui mitte mujal, siis oma teistes mõisades. Lisanud veel juurde, et tal olevat nõu Huntaugu Mihklit ühes või teises mõisas viinaperemeheks panna, sest ta teadvat, et Mihkel viinaajamist hästi tunneb.

„Kuule, vanamees," ütles Viiu siin vahele, „kas oled julge, et kõik koa õige on, mis Prits sulle reakis?"

„Noh, kui see vale on, eks ma soa seda paruni käest varsti kuulda," kostis Mihkel. „Lähen nende päevade sees härra jutule, ta on mind last kutsudagi."

Aga siis öelnud parun Pritsule veel, et ta ei tahtvat nii head kubjast, nagu Prits on, mitte kohe lahti lasta, sest mõis minevat tuleval kevadel noore paruni kätte ja sellel olevat kergem, kui tal hakatuses ustavad ja vilunud sundijad abiks on. Prits pidavat siis veel vähemasti aastaks teenistusse jääma. Seda parema koha tahtvat parun kevadel tema äiale anda.

„Jah, seda ütles vana saks, aga noor ehk mõtleb teisiti," heitis Viiu jälle sekka.

„Ei, selle vastus on koa juba teada. Vana härra soatki Pritsu otsekohe noore paruni jutule, et ta tema käest — ta on ju meie tulevane härra — koa naisevõtmise-luba paluks. Noor härra öeld, ta olla kõigega rahul, mis vana parun luband ja tõotand."

„Aga kas sa koa selle peale mõtled, vanamees," ütles perenaine, kelle kõhn, kahvatu, kortsurikas nägu ikka tumedamaks tõmbus, „et Pärtli Prits mitte hea inimene põle. Ta on kiuslik, salalik ja torm-uhke."

„Mene ikke, mene!“ lõi Mihkel käega. „Minu vasta põle ta kiuslik ega salalik old, ei koa ilmaski uhke. Ja kui ta mu väiks soab, siis on seda veel vähem karta. Kus sul need inglid siis on, kellele oma last tahad panna! On siis see teomees seal mõni talleke võih? Kas tead, see tõmmaks sinu ja su lapse naha poar korda päevas maha! On jo samasugune mõrtsukas, kui ta isagi oli. See julges saksagi peksta, ja poeg, häbemata, kippund jo pärast seda koa otse mõisa toas paruni kallale... Mõtle ometi järele, eit, kui inime enam saksagi ei karda, kui ta saksa lööma kipub — mis hoolib siis niisuke naisest või sinust ja minust? Ja oleks ta kulla sisse kastetud — mina teda oma majasse ei võtaks! Prits teeb mulle head — see närakas paneks mu ju lausa saksa viha alla. Siis ehk võetaks mul seegi liivaauk, kus praegu kükitan, varsti käest.“

„Hea küll, Mihkel,“ ütles Huntaugu ema seepeale ja vaatas mehele kindlasti silma, „aga kui nüid su laps selle mehele ei taha minna, keda sa tallę pakud, — mis siis?“

„Ei taha minna — ei taha minna!“ osatas Mihkel ja ta otsaesisele ilmus vinkjas vari. „Ise oled elatand inimene, aga ajad lapse juttu! Miks ta ei taha minna? On tal siis kedagi paremat oodata? Kas ta võib öelda, et sel mehel midagi viga on? Seda ta ei või öelda, ja paremat põle tal koa teada — seepärast peab ta temale minema.“

„Sa tahad teda siis sundida?“

„Sundida!“ Mihkel köhatas ja silus oma pikka lõuga, mida lühike hallakas habemekõrs kattis. „Kui ta mõistlik on, siis põle sundi vaja. Hakkab aga tühja jonni ajama, noh, siis pean näitama, et olen isa, kes vastasest lapsest jägu soab. Ja sina, kes sa ta ema oled, pead mind aitama.“

„Selles ma sind küll ei aita, Mihkel,“ vastas Huntaugu ema vagura kindlusega. „Minu nõu oleks see: laseme Pritsu veel oodata, vähemast oastagi.“

„Ta ei taha oodata!“ hüüdis peremees turtsakalt. „Ja mis asja pärast oodata? Kellele see oasta kasu toob — Miinale, Pritsule või

minule? Praegu on mul paremat kohta loota — kes teab, kuda lood oasta pärast on!"

Viiu hoidis põllenurka näpus ja vahtis mõttes selle triipude peale.

„Mihkel," ütles ta korraga pehmelt, peaaegu paluvalt. „Ma tean, et tüdruk seda meest ei salli. Sa pead tema kallal siis vägivalda tarvitama. Mõtle koa natuke jumala peale! Jumal ei salli, et kellegile ülekohut tehakse. Vanamees, ää ole niisuke õel türklane! Jumal ei anna sulle seda andeks."

Juba hakkas Huntaugu isa viha võtma, ta sülitas äkki vastu seina. „Jumal ja jumal — ülekohus ja ülekohus! Kas jumal siis seda sallib, et laps vanemale vasta hakkab ja talle kahju teeb? Jumal tahab, et laps vanemat austab ja tema sõna kuulab — vaat, seda tahab jumal! Ja nüüd jäta mind oma jumalaga rahule!"

Seega lõpetas ta läbirääkimise naisega. Nad olid nelja silma all kõnelnud. Mihkel püüdis ka tütrega nelja silma all kokku saada, mis tal natuke hiljem aidas ka korda läks.

Ta seletas lühikese poriseva sõnaga, mis tüdrukul oodata ja teha olevat, ja tähendas, et ta tema eilset vastuturtsumist tähele ei panevat, selle koguni andeks andvat, kui aga Miina nüüd meelt parandab ja sõna kuulab. Seega pööras ta tütrele selja ja tahtis aidast välja astuda, ilma mingit vastust ootamata.

„Isa!"

„Mis?"

„Vii Pärtli Pritsule sõna, et ta mulle mitte kosja ei tuleks!"

Miina ütles seda tasa ja alandlikult. Aga kui Mihkel pöördus ja talle näkku vaatas, leidis ta sealt midagi, mis teda mõtlema pani, jah, üsna kohmetuks tegi.

„Mis sa ütlesid, tüdruk?"

„Ütlesin, et Pärtli Prits ei pruugiks asjata vaeva näha."

Huntaugu peremees ei mõistnud selle peale sõnagi lausuda, muudkui kogu ta keha näis kasvavat, ülespoole kerkivat, silmad laienesid, suu läks lahti ja lõug jäi rippuma. Ta käsi sirgus ja

näitas välja haopinu poole. Selle tumma ähvardusega pööras ta vastasele lapsele selja.

Nagu tume, õnnetusega ähvardav kõuepilv lasus sest päevast Huntaugu talu koduse elu peal. Nähti ainult kortsus kulme, hämaraid silmi, kinnipigistatud huuli. Kui keegi sõna kõneles, siis oli see ainult tarbe pärast. Poiss ja tüdruk ei julgenud enam kuuldavalt naerdagi peremehe, perenaise ja Miina mossis nägude pärast.

Ema ja tütar olid isekeskis asjast kõnelnud, ilma mingisugusele abitõotavale otsusele jõudmata. Miina teadis ainult seda, et ta Pritsule minna ei taha, ja ema ainult seda, et tütar õnnetu oleks, kui ta sellele mehele läheks. Aga seal sündis emaga nädala jooksul ime. Ta hakkas võimalikuks pidama, et Miina Pritsule läheb, ning võimalikuks pidama, et ta oma saatusega viimaks üsna rahul on. Huntaugu Viiu oli nimelt nende tõotuste üle, mis Kupja-Prits Mihklile andnud, lähemalt järele mõelnud. Suurem ja parem koht, rohkem loomi, rohkem vilja, rohkem piima, rohkem linu ja villu; Mihkel mõisas viinaperemees, tütar mõisas kupja naine. Tuleb mõne aja pärast isamajja tagasi: ega ta tühjalt tule, mõisa sundijal on ikka võimalik midagi tallele panna; siis algab ju otse nägus elu!...

Jaa, jah, kellel kõht tühi, müüb läätseleeme eest oma õigused ära, miks ta ei peaks siis teise õnnekest selle eest ohverdada tahtma! Kui Huntaugu ema kõik need tõotatud tulud ükshaaval oma kaaluva ja hindava vaimu eest laskis mööda käia, kahanes halbus, mis kaasa oli võtta, mäe suurusest liivatera väiksuseni. Sa taevake, nagu poleks üks mees viimati niisama hea kui teinegi! Egas ta vigane ole! Tal ju terved jalad all, inimese pea otsas, suu põigiti nina all nagu igal teiselgi. Näib tüdrukut armastavat, ega ta muidu talle järele jookseks. Ja kui ta teda armastab — noh, ega ta temale siis või paha teha. Natuke kiuslik, salalik — sa taevake, igal inimesel oma vead! Ega Mihkelgi kõige parem mees ole — elada võib ikka! Ja inimene harjub ju kõigega — vastu-

armastus tuleb iseenesest. On aga paar last juba majas, siis pole armastust mehe vastu enam hädasti vajagi.

Ses mõttes ja sihis hakkas Huntaugu eit tütrele ka tähendusi tegema. Kui ta seda esimest korda tegi, jäi Miina talle laial silmal otsa vahtima. Siis pööras näo ära — paar suurt, kuuma pisarat rippus tal ripsmetes. Ema märkas seda ja andis kohe järele. Ta ei olevat ju paha pärast rääkinud, ei tahtvat teda pooltki sundima hakata, ainult koduse rahu pärast mõelnud, et ehk võiks ka nii teha... Kui ta aga teist ja kolmandat korda niisuguste tähendustega tuli, ei hakanud Miina enam nutma, vaid pigistas huuled kõvasti kokku ja ta silmad vaatasid üle ema pea mõõtmatusse kaugusesse. Tummalt kuulatas ta ema sõnu, tummalt pööras talle lõpuks selja.

Nädala teisel poolel käis Huntaugu peremees mõisas paruni jutul. Ta tuli sealt väga heas tujus tagasi, sest härra oli tõotusi, mis ta Pritsule andnud, tema vastu kinnitanud. Kindlat selgust uue talu kohta, mida ta Mihklile tahtvat anda, tal küll veel ei olevat, seda võivat ta alles mõne aja pärast saada; aga Mihkel tohtivat julge olla, et tema ja ta tulevase väimehe palvet meeles peetakse.

Huntaugu taat jutustas seda kodus võiduröömuga naisele. Ta silmavaatest, ninatõstmisest ja kogu olekust paistis pakil välja, kui tähtsaks meheks ta ennast nüüd korraga pidas. Ja kui uhke oli ta oma tulevase väimehe peale! Prits siin ja Prits seal — Pritsu nimi oli tal nüüd järjest suus.

Ka Huntaugu ema silma ees seisis Kupja-Prits, see „salakoi", see „kiuslik" ja „torm-uhke" inimene, nüüd korraga hoopis teisel kujul ja valgustuses. Kõik selle mehe vead ja puudused kahanesid täpikesteks, mida silm enam ei suutnud selitadagi. Seevastu kasvasid ta headused ja voorused nii hoopsasti, et Viiu viimaks pead pidi väristama, miks ta sihukest tublit poissi enne nii halvaks oli pidanud.

Lähemal pühapäeval oli Huntaugul väike võõrus.

Pärtli Jaan naisega ja Prits tulid külla. Mihkel näis nende tulekust midagi olevat teadnud, sest ta oli toobi viina koju muretsenud ja kalja lasknud haududa. Kas ta sellest perenaisele midagi oli öelnud, oli Miinal teadmata; ema aga polnud tütrele Pärtli rahva tulekust midagi teatanud.

Kui Huntaugu vanamees vahest salaja oli kartnud, et vastane tüdruk trotslikus meelepahas külaliste vastu ehk kuidagi vaenu üles näitab, rüve või nipsakas on või nendest eemale hoiab, siis eksis ta. Miina võttis kõigi teretuse rahuliku käeandmisega vastu, jäi tuppa nende hulka ja vastas igale küsimusele, kuigi lühidalt ja vilult. Kosjaasjast otsekoosi ei kõneldud. Näis, nagu oleks neil isekeskis otsuseks tehtud tasa ja targu teole minna. Prits ise oli kõige tagasihoidlikum. Ainult taoti pöördus ta eemalt mõne pealiskaudse küsimusega neiu poole, olles seejuures lahke ja viisakas, nagu poleks tema ja Miina vahel iganes midagi kõverat sündinud, nagu poleks tema see meeski, kelle peale Miina oli ähvardanud koera ässitada, kui ta veel jala Huntaugule pistaks.

Pärtli Jaan oli pikk kuivetu mees punaka pea ja täiesti punase habemega. See lühikeseks kärbitud tihe habe kattis ainult ta lõuaalust ja põskede veeri, kuna lõug ise ja põsed lagedad olid, samuti ninaalune. Tal olid pisukesed helehallid pilusilmad, mis alati vett tilkusid ja üleni märjas ujusid. Need kentsakad silmad punakate ripsmete vahel ja samasuguste kulmukarvade all lasksid mehe totramana paista, kui ta oli. Sest Jaan polnud vaimselt sugugi töntsim kui Huntaugu vanamees ja paljud teised, ei, ta oli mõnes asjas koguni kavalam kui üks või teine ta üleaedseist. Mõisas peeti temast kui korralikust, sõnakuulelikust ja härra poole hoidvast peremehest lugu, kes opmanile või parunile salaja nii mõnegi näpunäite andis, kui külarahvast mõni mõisa vara puutunud, metsas käinud, rehelt või viinaköögist midagi kaasa toonud. Selle eest tasuks oli tal lootus lähemal ajal talitajaks saada. Jaani väärtust tõstis ülemuse silmas ka veel see, et ta jumalakartlik oli, virgasti kirikus käis ja kodus lugemistunde pidas.

Pritsu ema oli väike, tasane, vähese jutuga eideke, kellel majas vist palju ütlemist ei olnud. Kõrge villane munamüts peas, valge rätik üle, näol eimidagiütlev naeratav ilme, nii istus ta liikumata nurgas nagu puust nikerdatud kuju. Jämeda, rämeda mehehäälega, mis tema kasina kehasuurusega sugugi kooskõlas ei seisnud, heitis ta vahetevahel mõne mageda sõna üksluise jutu sekka.

Jutt läks alles siis elavamaks, kui õhtul söögilauas viinatops sõõri hakkas käima. Sunniti naisigi tublisti suud niisutama. Pärtli Jaan oli joomises esiotsa kaunis tagasihoidlik ja tõrjus klaasile vastu, pärast aga, kui esimesed lonksud mõjuma olid hakanud, sattus mees nii heasse tooni, et ise jõi ja teisi ergutas. Nüüd hakkasid Mihkli ja Jaani suust juba sõnad väimees ja minia kukkuma ning Pritsule ja Miinale pilgutati kelmikalt silma.

Palju kaugemale aga ei mindud. Nähti üldiselt juba rahul olevat, et Miina, kes söögilauas toolil istuva Pritsu kõrval seisis, sellega mõne sõna vahetas ja ka Pärtli isa küsimuste ja naljatuste peale tõrkumata kostis. Suurt meelehead näis aga nii Pärtli rahvale kui ka Mihklile enesele see tegevat, et Huntaugu perenaine külaliste vastu eriti lahke ja jutukas püüdis olla. Mihkel pani seda endamisi otse imeks. See oli meelemuutus, nagu paremat soovidagi polnud!

Väike joot lõppes ilma nähtava tagajärjeta, aga nii lahkujad kui ka mahajääjad olid sellega pealtnäha täiesti rahul. Huntaugu taat, kelle keel juba kaunis tüma oli, ütles Miinale veel, kui ta ukse külaliste järel oli kinni lükanud: „Kuule, tüdruk, ma arvan, sinust soab viimaks veel asja."

Järgneva nädala kestel hakati Miinale aegsasti märku andma, missugune tähtjas sündmus tal neljapäeva õhtul oodata olevat. Miina tegi, mida häbelikud tütarlapsed säärasel puhul ikka teevad, — ta vaikis, pööras näo ära ja puges kõrvale. Kesknädala õhtul tegi ta aga emaga ise asjast juttu. Ta küsis, et kas Prits ikka tõesti homme õhtul viinadega tulevat. Viiu kinnitas talle seda haruldase elavusega.

„Kuule, ema," ütles Miina täieliku rahuga, „kui sina tüdruk oleksid ja sulle tuleks kosilane, keda sa ei taha, — mis sa siis teeksid?"

„Kas sa siis Pritsu ei taha?"

„Seda sa ju tead. Aga vasta, mis ma küsisin."

„Mis ma teeksin? Ma mõtleksin tubliste järele ja ütleksin: Prits on mees nagu iga teine, leiba on tal aga rohkem kui mõnel muul, vanemad tahavad mind temale panna, kui ma talle ei lähe, vihastan hulka inimesi, oma vanemaid koa — ma võtan ta siis parem vasta ... Voata, laps, nii teeksin mina."

„Ja kui sul oleks teine peidmees, keda sa maha ei taha jätta — mitte miski hinna eest?" päris Miina.

„On sul siis teine?"

„Ma ütlesin — kui s i n u l oleks."

„Noh, siis mõtleksin jälle järele, ja kui näeksin, et see teine küll hea mees on, aga mind võtta ei või, ja kui vanemad koa ta vasta on, siis — võtaksin ikke esimese."

„Kas tõesti?"

„Muidugi."

See oli pikk, pikk vaade, mille Miina nüüd ema peale heitis. See oli merehädalise vaade, kelle kätest viimne laevakild on ära libisenud ... Siis aga süttis Miina pruunis silmas ere lõke, ta surus hambad kokku, lõi käe puusa ja hakkas äkki naerma. Mida ta naeris, jäi emale mõistatuseks.

Tähtjas õhtu aga jõudis kätte. Peremees ja perenaine olid päevatöö aegsasti lõpetanud ja istusid elevil soojaks köetud ja puhtaks pühitud toas. Miina oli aita läinud endale paremaid hilpe ümber panema. Väljas oli pehme ja selge ilm, kuu paistis, tähed siretasid, sügav vaikus suigutas küla. Ja toas pragises põlev peerg, laulis kilk — ka siin oli nii ootusrõõmsalt vagune, nii pidulik, nii mõnus.

Miina tuli aidast, parem seelik seljas, punane pärg peas, ja läks pimedasse kambrisse, kust ta midagi näis otsivat. Mõne aja

pärast tuli ta sealt jälle välja ja ütles enese aita tagasi minevat. Ema ja isa ajasid teineteisega aeglast vanainimese-juttu ega pannud tütart suuremat tähele.

Korraga hakkas Muri väljas raginal haukuma. Ühtaegu oli vankri mürinat kuulda, mis varsti vaikis, kuna värav seepeale kräunus. Poiss jooksis toast välja, tüdruk takka järele. Teomees ja ta naine lõpetasid ruttu õhtusöögi, viimane koristas kähku laua. Kosilased tulid.

Lootusrõõmsal naerunäol puges valgepealine kubjas madalast uksest sisse; tema järel tuli aidamees, kelle ta endale isameheks oli palunud. Viimane oli lühike, punetava näoga mees, kelle pahem silm kõõrdi vaatas ja kes ühtepuhku köhatas, nagu keegi, kes tahab kõnelema hakata.

Teretati pererahvast käepigistusega, võeti istet, topiti piibud peigmehe kotist täis ja hakati veidi kohmetut juttu vestma, kuna hall kibe suits kolmest suust ja piibust üles tahmaste parte poole keerles. Perenaine istus rahutult mõne minuti mehega ühel pingil, hakkas siis ootavaid pilke välise ukse peale heitma, ja kui see ikka veel lahti ei läinud, tõusis üles ja läks välja. Tüdruk ja poiss olid juba tuppa tagasi tulnud. Viimane oli kosilase hobuse eest hoolt kandnud.

Perenaine aga läks ja jäi.

See, kelle pilk nüüd ukse poole hakkas vilksama, oli Prits. Ta kannatas, kannatas — viimaks pöördus peremehe poole: „Kas teil kõik inimesed veel kodu põle võih?“

„Kõik on minu teada kodu,“ vastas see rahulikult.

„Peenike pere vist häbelik?“ tähendas isamees köhatades.

„Võib olla. Noh, küll eit teeb julgust.“

Aga see julgusetegemine näis liiga kaua aega võtvat; ei tulnud eite, ei tütart. Toas hakkas olukord üsna piinlikuks minema. Viimaks ometi ilmus Viiu, aga ilma Miinata. Perenaise nägu oli ehmunud, ta pilk süstis üle toa, siis lükkas ta pimeda kambri ukse lahti ja astus sinna sisse. Teda kuuldi seal kobavat, nagu otsiks ta mi-

dagi; varsti astus ta aga jälle välja, müksas möödudes Mihklile külge ja tõttas välise ukse kaudu ruttu jälle õue.

Peremees läks talle sinna vähese aja pärast järele.

„Kuule, Mihkel, Miina on kadund!“

„Kuda kadund?“

„Teda põle kuskil!“

„Ää aja rumalat juttu!“

„Teda põle aidas, põle kambris, põle õues . . .“

„Kus ta siis on?“

„Oh, mu jumal, kui ma seda teaksin!“ Ja Mihkel nägi alles nüüd, kuidas ta ärevusest värises.

Huntaugu peremees oli tükk aega vait. Ta seisis paigal kui sammas, suu, silmad, ninasõõrmedki laiali lahti aetud. Siis hakkas ta äkki aida poole vehkima. Tõukas ukse pärani ja hüüdis: „Miina! Miina!“ Kui vastust ei saanud, kiitsas üle läve sisse ja kobas väikese pimeda ruumi kätega läbi. Ei midagi. Siis käis sõõri ümber aida, tuli jälle toa juurde tagasi, uuris selle seinataguseid, otsis tütart rehealt, laudast, õueaiast — kõik asjata.

Viiu oli teda seejuures püüdnud aidata. Nüüd seisid nad toaukse ees kuupaistel jälle vastastikku ega söandanud kumbki sõnakest lausuda.

„Kas põle kurat lahti, kui ta mulle selle tembu mängis!“ pingutas end viimaks kähisev hüüe Mihkli rinnast välja.

„Missuguse tembu?“

„Et kosilase eest putku pani!“

Emale oli see mõte juba ammugi tulnud, Mihkli kinnitav kartus ajas tal käed kurgu alla risti ja suu hääletuid sõnu maigutama.

„Ruttu, Viiu, joose Uustalu sauna — voata, kas ta seal ei ole! Enne soada Liisu Anipajule ja Joak Tooma-Tõnule — seal ta ju ka käib. Mina püian Pritsu ja isameest nii kaua vaigistada.“

Nad astusid mõlemad tuppa tagasi. Kuna Mihkel jälle külaliste juurde istus, kutsus perenaine poisi ja tüdruku välja. Kõik kolm jäid mõneks ajaks kadunuks. Suure vaevaga ainult suutis Hunt-

augu peremees oma ärevust varjata ja mingit pajatust alustada, aga terve lugu oli kosilastelegi juba nii võõrastav, et Prits ja aidamees aiva ringi luurasid ja Mihkli otsitud sõnu tähelegi ei pannud.

„Kus Miina siis on?" tuli kubjas viimaks otsekohese küsimusega välja.

„Küll ta ikke varsti tuleb."

„Kas ta's kodu ei oldki?"

„Oli küll. Vast pool tundi enne sinu tulekut käis veel toas."

„Ja nüid?"

„Võib olla, et miski asja pärast kellegi üleaedse juurde lippas."

Oodati veel. Oodati pool, oodati kolmveerand tundi veel. Siis ilmus perenaine. Ta nägu oli kollane kui vaha. Mihkli küsivale pilgule vastas ta tumma peaväristusega. Ja siis tuli tüdruk ja siis poiss. Nad kumbki ep olnud Miinat külast leidnud. Teda ei olevat siin, ei seal täna nähtud.

Rõhuv, hinge painav vaikus valitses silmapilguks pisukeses palavas ruumis. Siis kähvas Kupja-Prits istmelt.

„Ta jooksis minu eest ära!" pitsitas ta läbi hammaste, nii et see nagu nõelussi vihane susin kuuldus. „Ja kas teate, kus ta on? Uustalu saunas!"

„Ei, seal teda ei ole," hüüdis perenaine nuttes, „sealt ma ju praegu tulen!"

KOMBELISED VAATED

Baltimaa rüütlid lasksid tol ajal oma lastele kuni nende küpsema eani enamasti kodust kooliõpetust anda. Kuna tütarde haridus koduse koolitusega tavaliselt lõpetatuks peeti, panid Eestimaa mõisnikud oma pojad veel aastaks või paariks Tallinna Toompea rüütlikooli. Sealt astusid noored mehed lühikeseks ajaks väeteenistusse, et sellest lipnikuna või leitnandina lahkuda ja kodus

põllumeheks hakata. Mainitud keskkooli Tallinnas lõpetasid ainult vähesed; aastal 1861 kirjutab keegi, et viimase kahekümne viie aasta jooksul olevat ainult viiskümmend Tallinnamaa rüütlipoega Toompea kooli läbi teinud. Pole siis imeks panna, et Tartu ülikooli nii vähe mõisnikkude poegi astus, ja et needki, kes seal olid, väga harva mõne õppeosakonna lõpetasid. Nad lahkusid sealt, kui nad — enam lõbu kui teaduse pärast — mõne aja üliõpilaspõlve olid maitsenud, ilma mingi teadusliku aukraadita.

Ka parun Heideggi majas oli kaks kodust kasvatajat, teine teisest soost, sellest ajast peale järjest ametis olnud, kui vanemad lapsed — preili Ursula, kes kolmandat aastat mehel oli, ning Herbert ja Adelheid — olid õpiealisteks saanud. Herbertki oli otseteed kodust Toomkooli ülemaisse klassidesse astunud, kuid ta oli üks neist, kes kursuse lõpetasid, et seepeale ülikooli minna. Sealt aga oli ta ilma lõppeksamiteta lahkunud ja siis, nagu juba tähendatud, Saksamaale ühte Lääne-Preisi mõisa tegelikku põllumajandust läinud õppima. Temal oli nimelt see niisama kiiduväärne kui tol ajal kaunis haruldane auahnus tubliks, edenenud ja selginud teadmisega põllumeheks saada, et moodsaid uuendusi, millest kultuurses Euroopas nii palju kõneldi ja kirjutati, ka enda, ajast nii väga mahajäänud kodumaal maksma panna. Parun Rüdiger Heidegg, ehk küll üks vanameelsemaist alalhoidlastest, kes ilma õigusteta talupoega kõige tulusamaks põllutöömasinaks pidas ja iga moodsat edu ausast südamest põlgas, polnud poja õpihimule kahel põhjusel takistusi teinud: esmalt armastas ta seda oma kõige vanemat poega väga ja teiseks oli ta rikas küllalt, et poega lasta »katseid« teha; läksid need õnneks — hüva, läksid nad luhta — noh, kahi ei murdnud kaela.

Adelheid Heidegg oli preili Ritteri all oma üldise hariduse omandanud. Preili Marchand harjutas teda ainult veel prantsuse keele kõnelemises, klaverimängus ja laulus. Päris õpilasteks prantsuse koolipreilil ja härra Lustigil olid siis Ada, Raimund ja Kuno.

Kuna härra Gottlieb Lustig vana vilunud ja ammuproovitud

koolimehelik jõud oli, kellest härrased palju lugu pidasid, polnud nad preili Marchand'i hindamises veel otsusele jõudnud. Vanematele näis veidi kahtlane, et prantslanna laste tõendusel teist õppeviisi tarvitas kui preili Ritter, et ta raamatule elust ja loodusest tuge otsis. Aga et kumbki neist suurem kasvatusteadlane ei olnud, siis ei julgenud nad Juliette'i õppeviisi sedapuhku veel ei hukka mõista ega heaks kiita — esimest seda vähem, et Herbert, nende õpetatud poeg, säherdust „elavamat õppeviisi" oli kiitnud. Preili Marchand'i oskustest võisid nad õigupärast ainult kolme asja veidi arvustada; need olid ta prantsuse keel, mis kahtlemata hea oli, ta klaverimäng ja laulmine. Kui nad kaht viimast preili Ritteri omadega võrdlesid, siis jäi võit tingimata prantslannale. Isegi vana parun, kellele muusika kaunis tundmata maa oli — proua seisis ses kunstis kaunis kõrgel —, tundis vahel teatavat lõbusat jubedust, kui Juliette'i väledad sõrmed üle klahvide libisesid ja ta pehme, painduv altohääl mõne itaalia aaria või prantsuse rahvalaulu kuuldavale tõi.

Üldiselt võis Juliette enesele tunnistada, et ta paruniga paremini läbi saab kui prouaga ja nende vanema tütre Adelheidiga. Mõlemad viimased püüdsid tema vastu tihti seisuseuhkust, jah, seisuslikku kõrkustki lasta välja paista, midagi, mida ta alles siin, Eestimaa mõisas, sel varjamata näol tundma õppis. Vene kõrgemas seltskonnas, kindral Davõdovi majas Peterburis, polnud talle sellesarnast mitte tuntavaks saanud. Seal oli temast kui naisterahvast ja haritud inimesest, pealegi kui välismaalasest, igal viisil lugu peetud ja tema kohta neidsamu viisakusemäärusi tähele pandud, mis kõigi seltskonnaliikmete kohta maksid. Parun Heideggi üle ei võinud Juliette ses suhtes mitte just nuriseda. Ta oli isandlik-jahe, aga korrektne. Vahest ergutas tema rüütlimeelt ka prantsuse neiu mittetavaline ilu, mäherduse nautimiseks naljalt ükski süda vana küllalt ei ole.

Härraste seast kõige enam meeldis koolipreilile parun Herbert. See oli ainus, kes temaga kui „teeniva inimesega" ühtluse jalal

püüdis läbi käia. Tema värske, vilgas olemus, ta otsekohesus mõtlemises ja kõnelemises, ta terane meel ja selge silm nii mõneski asjas, kõigepealt aga ta laialisem haridus olid tegurid, mis preili Marchand'isse, kes end siin nii üksildasena tundis, mõjumata ei võinud jääda. Nende mõlema arvamised põrkasid küll sagedasti vastamisi, sest parun Herbert oli vanematele õigust rääkinud, kui ta ütles, et ta välismaal oma alalhoidlikust balti mõttelaadist midagi ei ole kaotanud, ent Juliette leidis vähemasti, et ta vastasel vaimu oli, et ta oma arvamisi oskas kaitsta ja et ta, kus vaja, järele ning vastasele õigust raatsis anda.

Mõned väikesed sündmused, millele Juliette oma süütuses mingit tähtsust ei suutnud anda, said lähemal ajal põhjuseks, et majaproua olek tema kohta mitte ei paranenud, vaid et mainitu oma seisuslikku iseteadvust temale hoopis iseäralikust küljest näitas ning selle mõiste väga kindlasti ära piiras.

Kuno või Ada oli paruniprouale ühel päeval järgmise kaebuse ette kandnud. Nad jalutanud preili Marchand'iga aias. Seal töötanud vana aednik Laur. Kui nad temale lähenenud, võtnud vanamees nagu kunagi mütsi peast ja seisnud palja peaga, kui Kuno temaga kõnelnud. Sellest hämmastunud preili Marchand ja andnud aednikule märku, et ta jälle oma pea kataks. Ja kui vanamees seda ei teinud — vist ei saanud ta koolipreili märguandest aru —, läinud preili Marchand ja pannud mehele mütsi ise pähe, misjuures ta käte, näo ja saksa keele abil Laurile püüdnud selgeks teha, et tal nende ees vaja ei ole palja peaga seista — mütsi kergitamisest olevat teretuseks küllalt.

Seda kaebust kuuldes hakkasid paruniproua silmad otse välkusid pilduma. Jalamaid laskis ta preili Marchand'i enda juurde kutsuda. Ärevate sõnadega päris ta temalt sündmuse kohta seletust. Kas olevat õige, et ta aednikule nõu või käsu andnud paruni laste ees mütsiga seista.

Preili Marchand kukkus nagu pilvist.

„Jaa," ütles ta, „mitte ainult laste, vaid ka minu ees."

„Mispärast?“

„Esmalt sellepärast, et vanal hallil mehel laste ja minutaolise noore ees palja peaga ei kõlba seista, ja teiseks sellepärast, et ilm oli vilu ja tuuline.“

„Aga see mees on eestlane, talupoeg — ta peab oma härraste ees palja peaga seisma, ka minu laste ees!“ hüüdis paruniproua.

„Seda ma ei teadnud, proua von Heidegg,“ vastas Juliette rahulikult. „Ma olin arvamisel, et lastele peab vanaduse vastu aukartust õpetama. See põhjeneb minu teada kristlikul kombeõpetusel.“

„Kristlikul kombeõpetusel põhjeneb ainult, et alam ülemat, ori isandat peab kartma ja austama, mitte ümberpöördult. Seda palun teid tähele panna, preili Marchand, teie volipiirid ei ulatu mitte nii kaugele, et võiksite siin uusi seadusi anda, liiati säherdusi, mis teenijate kohusetunnet leivavanemate vastu võivad nõrgendada. Seadused jätke paruni ja minu teha.“

„Seda nõu mul ei olnudki, paruniproua.“

„Siis olete veel lastele pikalt ja laialt seletanud, et talupoeg samasugune inimene olevat kui nemadki, et inimestel jumala ees mingisugust vahet ei olevat ja et järelikult üks inimene teist ei tohtivat halvemaks pidada — see olevat patt ... Kui ma teid tohin paluda, preili Marchand, siis hoidke säherdused õpetused nii kaua tarvitamata tallel, kui te edaspidi mõnes kodanik u-perekonnas koha võtate. Mina sooviksin, et minu lapsi selle vastu kasvataks ja ette valmistataks, et neil kord paljude inimeste üle on valitseda, kelle seas nad peavad korda pidama, — ma nõuan oma lastele seisusekohast kasvatust.“

„Mitte kristlikku?“

„See ei ole mitte kristlik kasvatus!“

„Mind on nõnda õpetatud, paruniproua.“

„Ma ütlesin juba, et nõnda võib kodanikulapsi õpetada.“

„Ma ei ole mitte „kodanikulaps“. Minu isa on rüütel.“

Dorothea von Heideggi sinihallid silmad suurenesid, ta pikk kõhetu keha laias krinoliinis nihkus pisut tagasi.

„Teie isa on rüütel?“ kordas ta pikkamisi. „Teie passil ei seisa sellest midagi.“

„Minu perekond ei tarvita enam rüütlinime sellest peale, kui ta Prantsusmaalt Helveetsia vabariiki asus ja Genfi kantonis kodanikuõigused omandas.“

„Ei tarvita enam? Soo!“ Ja proua näole ilmus vastu tahtmist lai üllatus. „Kuid see on teie eraasi,“ pöördus ta kõrgilt ära. „Minu juhtnööre aga palun teid tingimata tähele panna, preili Marchand!“

Teine kokkupõrge järgnes mõni aeg hiljem. Kuno oli toatüdruku peale millegi tühise asja pärast vihaseks saanud ja teda koolipreili nähes jalaga nii tugevasti vastu säärt löönud, et tüdruk valu pärast nutma hakkas. Preili Marchand sundis poissi tüdrukult kohe andeks paluma, ja kui poiss seda ei teinud, andis ta temale karistuseks ühe kirjaliku eratöö.

Pahura lapse lähem uid aga oli mamma juurde õpetajanna peale kaebama minna. Tagajärjeks oli uus kokkupõrge kahesuguse kombeõpetuse vahel.

„Minu soov oleks, preili Marchand,“ algas proua von Heidegg, kui koolipreili tema palge ette oli ilmunud, „et teie laste karistamise eksimuste pärast, mis väljaspool õppetunde sünnivad ning kooliõpetusega mitte otseses ühenduses ei seisa, minu enese hooleks jätaksite.“

„See tähendab, ma ei pea mitte ka väljaspool õppetunde lastesse kasvatades püüdma mõjuda,“ küsis Juliette, „vaid minu tööalaks on üksnes teaduslik õpetus?“

„Vähemasti soovin, et teie mitte oma voliga niisuguseid eksimusi karistama ei tõttaks, vaid et neid enne minule teataksite ja mind karistuse üle lubaksite otsustada.“

„Ma pean aga tähendama, paruniproua, et see minu kui kasvataja meelevalda laste kohta väga nõrgendaks, — asi, mis minu

arust mitte hea ei ole. Mul on ikka voli olnud lapsi, keda pean aitama kasvatada, eksimuste eest, mis minu silma all sünnivad, otsekohe ise karistada."

„Teie lubate, preili Marchand, et ma oma majas ise määrusi teen," vastas proua von Heidegg. „Niisugune voli oli küll preili Ritteril, teie eelkäijal, ka mõnel muul minu endisel kasvatajal, kuid need olid kõik — kuidas pean ütlema? — vanemad inimesed... Teie, preili Marchand, olete oma kutsele minu arust veel liiga noor, mida ma sellest märkan, et teie laste eksimuste üle mitte küllalt asjalikult ei otsusta."

„Kui ma küsida tohin, paruniproua: missugust eksimust peate praegu silmas?"

„Minu kõige nooremal pojal olevat poole tunni eest toatüdrukuga väike nägelemine olnud. See on ju nii tühine, lapselik asi..."

„Kuno lõi toatüdrukut jalaga," ütles koolipreili vahele.

„Soo? Lõi? Ma ei kiida seda mitte heaks, preili Marchand. Küsida tuleb aga, kas toatüdrukul enesel süüd ei olnud, kas ta last mitte ei ärritanud..."

„Ei, ta ei teinud Kunole midagi paha. Mai palus teda ainult, et poisike aknalt, mida ta tahtis pühkida, maha tuleks."

„Kuno jutustas teisiti. Aga olgu. Selle eksimuse eest oleksin teda ka ise karistanud. Nüüd jõuame aga teie eksimuse juurde, preili Marchand. Teie olevat nõudnud, et minu poeg toatüdrukult andeks palub!"

„Jaa, sest et ta temale ülekohut oli teinud. Kasvatatavale lapsele peab minu arust järjest püütama selgeks teha, mis on õigus, mis ülekohus. See kasvatab tema õiguse- ja kohusetunnet, kasvatab ühtlasi tema karakterit."

„Aga nõrgendab teenijate lugupidamist ja kartust härraste vastu, hävitab ka rüütlilapse iseteadvust ja iseseisvust," hüüdis paruniproua teravalt vahele. „Ma oleksin leppinud, kui te Kunole tema lapseliku süü eest väikese karistustöö oleksite määranud —

andekspalumise nõue aga oli liialine... Nagu öeldud, preili Marchand, — edaspidi palun mulle säherdusi juhtumusi ainult teatada; karistuse mõistan m i n a."

Ta pöördus ümber ja kahises oma moodsas laiuses teise tuppa — preili Marchand võis minna!

Juliette oli enam kurb kui vihane, kui ta oma tuppa läks. Ta armastas oma kutset, pidas oma ülesannet — tärkavate inimvõsude kasvatamist enda käe järgi juhtida — kõrgeks, tundis õnnelikku rõõmu nähes, kuidas üks või teine seemneterake, mis ta laste hingesse oli heitnud, idanema ja võrsuma lõi. Veel ei olnud vanadus ja tüdimus tema aatelist õhinat suutnud summutada. Kuid sel kombel tööd edasi teha, köidetud kätega, kitsalt ärapiiratud ringis, pealegi nõuete järgi, mis tema aadetele otsekohe vastu käisid, — kas oli see veel võimalik? Esimese hooga tuligi talle mõte koht sedamaid üles öelda ja siit peatselt lahkuda. Aga et Juliette põhimõtteliselt mingit otsustavat sammu ärevusetujus ei taotsenud astuda ja et ta kellegi peale kauaks viha ei suutnud kanda, siis jõudis ta järgmise päeva vältel otsusele veel paigale jääda ja ära oodata, kuidas tulevik kujuneb.

Tema aga oli kasvatuse, välise ümbruse ja selles maksvate vaadete poolest nii väga teises maailmas üles võrsunud, et ta siin, temale nii võõral pinnal, ka seal komistas, kus teised takistuseta kõndisid. Ta ei teadnud ega märganud kivide eest hoiduda, mis teda komistama panid. Ta arvas nagu kunagi täiesti lubatut tegevat, aga seal osutus korraga, et see on keelatud. Seetõttu polnud imeks panna, kui esimestele „vääratustele" veel teisi järgnes.

Ühel kuival, päikesepaistelisel pühapäeval novembrikuu algul oli ta Ada ja Raimundiga ette võtnud pikema jalutuskäigu, mis neid viis külmetanud, halli konariku ja jääkildudega kaetud maanteed mööda lähema küla esimeste hurtsikuteni. Juliette'ile, kes neid hurtsikuid mõtlikult silmitses, torkas korraga meelde, et tal ammugi nõu oli olnud eesti talupoja elumaja kord ka seestpoolt vaatama minna. Seks oli praegune silmapilk kõigiti sünnis:

nad olidki juba külas ja elanikud, keda Juliette nende kodus näha tahtis, pühapäeva tõttu vististi kodus. Õpetajanna avaldas lastele oma nõu ja küsis neilt, kas nad sooviksid temaga kaasa minna. Juba palja uudishimu pärast olid mõlemad kohe päri, sest nad polnud külasauna enne kunagi jalga pistnud. Öeldud, tehtud. Nad pugesid enne ühte suuremasse suitsuhoonesse, silmitsesid, mis silmitseda oli, jutustasid mõne sõna elanikkudega — preili Marchand muidugi Ada ja Raimundi tõlkimise abil — ja jõid janu pärast talupoja kaljagi. Juhtumisi olid nad Uustalu peresse sattunud. Et aga ahi parajasti küdes, siis peletas kibe suits nad varsti toast. Siit mindi lähedal olevasse pisukesse popsisauna. Vaevalt mahtusid kõik tillukesse tahmasesse ja pimedasse urkasse, ja kui nad sees olid, said seal vaevalt paigast liikuda. Juliette tundis seal kohe selle suure tugeva töömehe ära, kes teataval õhtul mõisas vitsu oli saanud ja kes tema ning parunilaste peale nii põleva pilgu oli heitnud, kui ta neist trotsiva vaikimisega mööda sammus. Juliette teadis, et see on toatüdruk Maie vend, ning aimas, et see kortlik vanaeideke seal ahjusuu all on tema ema. Alandlikult, nagu Uustalu rahvaski, olid ka selle hurtsiku elanikud härraste sisseastumisel istmelt tõusnud ja alandlikult ning viisakalt kostis see suur, tõsine töömees igale lahkele küsimusele, mis koolipreili talle Ada või Raimundi kaudu esitas.

„Ja niisugustes koobastes elavad inimesed!“ hüüdis preili Marchand koduteel. „Tõesti, ma poleks uskunud, et maailmas seesugust viletsust on! Ma panen imeks, et suits, ving ja halb lõhn neid ei tapa.“

„Talvel olevat neil ka veel loomad toas!“ ütles Ada põlastavalt.

„Loomad toas? Mispärast?“

„Vist on loomadel laudas liiga külm.“

Juliette'il oli nii rõhuv surutus südames, et ta kogu teel enam sõnagi ei rääkinud. Ja see tundmus vaevas teda tagantjärele veel paar päeva. Ta silma eest ei tahtnud kustuda hale pilt, mille ta eesti talupoja elumajast oli saanud.

Et aga ta käigul külasse kodus miski halb tagajärg võiks olla, seda ei taibanud Juliette kuidagi arvata. Ja siiski oli see nõnda. Ada oli kohe selsamal õhtul vanematele ilmutanud, kus preili Marchand nendega oli käinud. Nüüd sündis midagi üllatavat. Proua andis teenijatele tormilise käsu lastel riided, millega nad külataredes olid käinud, särgini silmapilk seljast võtta ja uued asemele tõmmata. Siis pidas ta lastele äreva noomituskõne, et miks nad koolipreili kutse vastu olid võtnud, ning viimaks kutsuti peasüüdlane ise kohtu ette. Teiseks kohtumõistjaks oli seekord vana parun.

„Preili Marchand," algas viimane, kuna proua vihast värisedes mööda tuba tiirles, „teie olete täna minu lastega küla majades käinud."

„Jaa, parunihärra."

„See oli teist väga ettevaatamatu!"

„Ettevaatamatu?"

„See oli enam — see oli andeksandmatu!" hüüdis proua häälega, mis nagu pika piitsa hoop õhus vingus.

„Ma ei mõista mitte —?" kogeles Juliette nõutult. „Kas ähvardas meid seal miski hädaoht? Need olid kõik väga vagusad, leplikud inimesed . . ."

„Seesugune hädaoht mitte," vastas parun validalt. „Aga ma ei armasta mitte, et minu lapsed nii roojastes kohtades käivad, nagu on talupoegade elumajad. Nad võivad sealt kergesti kõiksugu mustust ja roppe loomakesi kaasa tuua . . ."

„Ka haigusi!" hüüdis proua vahele.

„Aga meie viibisime mõlemas hurtsikus ainult silmapilgu," ütles preili Marchand kahvatanud näoga.

„See on ükskõik," tähendas parun. „Minu lastel ei ole sealt midagi otsida. Kas võiksite mulle öelda, preili Marchand, mis otstarve oli teil neisse majadesse minna?"

„Ma tahtsin neid seestpidi näha ja ka näha, kuidas neis elatakse."

„Ja see huvitab teid! Ma pean tunnistama, teil on peene, hari-

tud daami kohta üsna iseäralik maitse! Kas meil siis midagi kaunimat näha ei ole, midagi, mis minu laste südant võiks harida ja meelt ülendada. Minu hobusetall ilusate teraste loomadega on seks palju sündsam kui niisugune ilge saun seal külas!"

„Ja teie olete minu lapsi seal lubanud juuagi — riistast, millest talupojad joovad!" süüdistas proua tuksuvate huultega.

„Meie jõime kõik..."

„T e i e võite ju juua, see pole minu asi," nähvas Dorothea von Heidegg, „minu lastele aga oleksite seda pidanud keelama."

„Ma ei näinud põhjust, jooginõu oli kõigiti puhas. Ka ei viinud ma lapsi mitte vägisi neisse majadesse, vaid küsisin neilt, kas nad minuga ühes tahavad sisse astuda, ja nad olid nähtava meeleheaga päri."

„Preili Marchand," lõpetas parun Heidegg, „teie olete ju vaba inimene ja võite oma jõudeaega tarvitada, kuidas soovite, kuid seda palun teid kui majaseadust tähele panna: minu talupoegadest ja teenijaist peate erineda võima, seda nõuab teie kui minu laste kasvataja kutse, sest teil on suure vara eest vastutada."

„Või sellepärast kõik!" mõtles Juliette täis mõrudust, kui ta oma tuppa tagasi läks. Seal hakkas ta aru pidama, kas mitte siiski kõige parem ei oleks põgeneda õhkkonnast, mis teda ümbritses ja milles tal hing kippus kinni jääma. Ta arutas seda küsimust peaaegu terve öö ja jõudiski viimaks otsusele juba homme parunile oma lahkumist teatada. See oleks sündinudki, kui mitte härra von Heidegg abikaasa ja vanema tütrega just sel ajal, kui preili Marchand'i õppetunnid lõppesid, kodunt ära poleks sõitnud — kuhugi naabermõisa võõrsile. Juliette jättis siis asja teiseks päevaks, aga enne seda sündis midagi, mis talle tõuke andis ülesütlemist veelgi edasi lükata.

Lõunalauas sai preili Marchand parun Herbertiga kokku. Viimasele paistis neiu tõsine, kahvatu nägu silma ja ta küsis nähtava osavõtuga selle põhjuse järele. Kui Juliette põiklemisi kostis, tähendas noormees kuivalt:

„Ahaa, ma aiman! Ma kuulsin sellest. Kui te pärast lõunalauda mulle mõne minuti võiksite ohverdada, siis oleksin teile tänulik, preili Marchand.“

Nad võtsid pärast sööki väikeses saalis istet.

„Ma loen teie näolt mingisugust küpse otsust, preili,“ algas Herbert, kui ta ühele aromaatsele välismaa sigarile oli tule otsa pannud. „Kas aiman õieti?“

„Jaa, parunihärra, ma olen tõesti ühele otsusele jõudnud,“ vastas Juliette.

„Ja see on?“

„Kas te seda mitte ka ei aima?“

„Võib olla. Teil on minu vanematega midagi meelevastast arutada olnud. Ma kuulsin ka, mis asja pärast. Ma usun aga, või õigemini, ma loodan, et see teile põhjust ei anna meilt lahkuda.“

„Siiski, härra von Heidegg. Ma olen otsusele jõudnud oma ametit siin maha jätta.“

Noore paruni silmist lendas peaaegu kohkunud pilk neiu poole. „Ma julgen loota, et see otsus veel mitte nii kindel ei ole, et teie seda muuta ei võiks,“ ütles ta.

„Muuta? Mispärast? Ma ei teinud oma otsust mitte kergel meelel, mitte ilma tungivate põhjusteta. Mul ei ole mitte viisiks ilma aru pidamata otsuseid teha.“

„Ja need tungivad põhjused on?“

„Ma ei suuda siin majas oma ülesannet täita. Minu kasvatusviis ei meeldi teie vanematele — see tähendab, ma ei täida nende nõudeid. Oma kasvatusviisi aga, mis minu tõetundmustel põhjeneb, ei või ma muuta, — see tähendab jälle, et mulle antud tööpõld m i n u nõudeid ei täida. Mis on siis loomulikum, kui et ma lahkun?“

„Kas teie otsusele mitte kõigepealt teravad sõnad ei mõjunud, mida vahest minu vanematelt pidite kuulma?“

Preili Marchand väristas pead. „Ei, parunihärra. Ma ei pane ärevuses räägitud sõnu mitte nii väga kaalule. Minu otsuse kohta

mõõduandev polnud mitte mu leivavanemate kõnetoon, vaid asi ise. Meie arvamised kombeõpetusest ja seega kasvatusest üldse lähevad teineteisest nii väga lahku, et meie vastastikune vahekord nüüd ja edaspidi ainult piinlik võib olla. Ja seda vahekorda kannatada pole kummalgi poolel tarvis."

Herbert Heidegg mängis oma sigaripitsiga. Ta silmad vaatasid maha, nägu oli sügavtõsine. „Ma usun, et see vahekord sugugi nii piinlik ei tarvitseks olla, kui kumbki pool teist püüaks mõista," ütles ta siis ja lõi silmad laialt koolipreili peale.

Juliette vastas tema vaatele küsiva pilguga. Ta ei saanud aru, kuhu koosi teine sihtis.

„Vaadake, preili Marchand! Teie tulete teiselt maalt ja teisest ühiskonnast siia meile. Seal, kust teie tulete, valitsevad teised olud, teised kombed ja teised vaated kui siin. Kui teie seda arvesse võtaksite, siis mõistaksite minu vanemate seisukohta, ja kui te seda mõistaksite, siis leiaksite vististi läbisaamisviisi, mis teie vastastikuse vahekorra rahuldavaks teeks."

„Ja see läbisaamisviis oleks?"

„Te peate endale tunnistama, preili Marchand, et teie neid kombeid ja vaateid, mis te oma kodumaalt kaasa olete toonud, olgu need teie teades kui õiged ja head tahes, siin meil mitte maksvaks ei suuda teha. Seks on meie olud Šveitsi ja kogu Loode-Euroopa omadest ajalooliselt palju teisemad."

„Kuidas? Kas kristlik kombeõpetus igal pool üks ei ole? Kas teil ei õpetata mitte: Sa pead oma ligimest armastama nagu iseennast? Kas teil mitte ei sunnita halli pead austama? Kas teil mitte ei usuta, et kõik inimesed jumala ees ühesugused on, et siis üks ei tohi teist halvaks pidada? Ja kas teil mitte õigeks ei peeta, et ligimene ligimesele ei tohi ülekohut teha? Sest need ongi põhimõtted, mille õpetamise pärast ma paruniprouralt ja parunilt olen pidanud etteheiteid kannatama."

„Ma tean, preili Marchand," tähendas Herbert. „Mulle on lugu aednikuga tuttav, ja ka see, et teie Kunot Maie löömise pärast

karistasite, ning lõpuks teie eilne käik külasse... Ma pean möönma, et meil seesama kristlik kombeõpetus maksab mis teilgi. Kuid õpetus on nägelik, elu on tegelik. Kristlikus kombeõpetuses on mõndagi, mis ühtede olude kohta sünnis on, teiste kohta aga mitte."

„Kombeõpetus käib siis olude järgi?"

„Näib nii, preili."

„Siinseile oludele ei ole siis mitte omane õpetada, et ligimene ligimest peab armastama ja austama ega temale mitte liiga tegema?"

„Nii üldiselt ei või meie sellest mitte rääkida," ütles Herbert, kelle näo üle kerge puna levis. „Seadke endale kõigepealt meie olud silma ette. Kõrgesti haritud mõisnikul on tegemist täiesti harimata talupojaga, kel iga kombeline iseseisvus puudub. Sellele talupojale nüüd näidata, et mõisnik teda enesetaoliseks inimeseks peab, tema aupakkumise-kombeid liialisteks arvab ja temaga kõigiti ligimese-jalal seisab — kuhu see meid viiks?"

„Kuhu siis?"

„Korratustele, preili Marchand! Meie, rüütlid, oleme siin maal ainsaks autoriteediks. Kaob see autoriteet, siis kaob ka üldine kord."

„Sellest järgneb, parunihärra, et kristlik moraaliõpetus siin maal rüütli kohta ei käi, vaid üksnes talupoja kohta. Moraaliõpetus käib siin siis seltskonna kihtide järgi ja seega muidugi ka moraal ise."

„Teie järeldus on loogiline, preili," naeratas Herbert pilku langetades.

„Seetõttu ei ole siis sugugi imeks panna," jätkas Juliette, „et Kuno minult ühel päeval võis küsida, kas talupoeg pärast surma ka taevasse saab... Miks siis mitte? küsin mina vastu. — Jaa, vastab laps, papa ütleb ikka: Talupoeg on lojus, ja lojused ju taevasse ei saa."

Herbert von Heidegg kortsutas kulmu. „Ma tean, preili Marchand, meil on oma vead, aga meie olud on kord niisugused, meie

talupoeg seisab vaimselt tõesti väga madalal järjel. Paraku, paraku!"

„Paraku? Teie sooviksite siis, et teie olud mitte niisugused ei oleks? Miks te neid ei paranda?"

Julgesti ja uhkesti tõstis parun Herbert korraga pead. „Meie teeme seda, preili Marchand, meie töötame juba üle kuuekümne aasta oma talupoegade elukorra parandamise kallal. Mida Eestimaa rüütelkond oma talupoegade eest juba on teinud, sellesarnast ei tunne naljalt ajalugu, ja ta on seda teinud vabatahtlikult, ainult inimesearmastusest ning määratute aineliste ohvritega. Juba kaheksateistkümnenda aastasaja lõpul, pimedal pärisorjuse-ajal, mil talupoeg ihu ja hingega rüütli oma oli, leidus meie seas mehi, kes oma talupoegadele ise vabatahtlikult tähtsaid õigusi andsid ja need õigused kindlateks seadusteks tegid, neid seadusraamatuks kokku võttes. Aastal 1795 algas talupoegade seisukorra üldine korraldamine seega, et rüütelkond maapäeval talupoegade töökoorma ära määras ja selle kõrgendamise ära keelas, et neile omanduse-õigus anti, nende karistusi pehmendati ja mõisnikul pärisorjade müüki kitsendati. Aastal 1802 ilmus uus korraldav seadus, misläbi talupoja õigusi uuesti täiendati ja rohkendati ning millele juba 1805 veel vabameelsem ja põhjalikum talurahvaseadus järgnes. Eestimaa rüütlisoo suurem ja ohvrimeelsem tegu talupoja heaks sündis aga aastal 1816 seega, et ta täiesti vabatahtlikult ja ilma mingisuguse tasuta pärisorjuse lõpetas, talupoja priiks inimeseks kuulutas, talle kõik vaba kodaniku poliitilised õigused andis ja temaga majanduslikult üksnes mõlemalt poolt kokkulepitud vaba kontrahi põhjal ühenduses tahtis seista ... Meie pole aga kõige uuemalgi ajal talupojast osavõtmatult mööda läinud. Meie töötame oma olude tervendamiseks alatasa edasi ja peame seejuures esimeses reas ikka talupoega meeles. Viimasel paaril aastakümnel, 1839. aastast peale, pole peaaegu ainustki maapäeva möödunud, kus mitte ka talurahva maaküsimust poleks arutatud, ja selle pikaldase, aga põhjaliku töö vili on jälle uus talurahvaseadus, mis

mineval aastal, 1856, valmis sai ja mida tuleval aastal suuremalt osalt tahetakse maksma panna. Ka see uus seadus annab hiilgava näite Eestimaa rüütli altruismist, jah, endasalgamisest. Mitte ainult, et ta selle seadusega talupojale igal viisil võimalikuks tahab teha nõndanimetatud teoorjusest raharendile pääseda, pealegi ostuga maa pärisomanikuks saada; mitte ainult, et ta neile, kes teoorjusesse soovivad jääda, töökoormat umbes 26—27 protsendi võrra alandab, vaid mõisnik ohverdab talupojale ka veel oma põlistest, ilmpuutumata omanduse-õigustest midagi: ta määrab suure osa oma krundist maaks, mida ta ise enam ei tohi tarvitada, mis ainult talupoegade päralt jääb ja mida ta neile kas rendib või müüb. Ning seda kõike teeb mõisnik ainult sel sihil, et meie talupoeg oma elukorra poolest tõuseks, varaliselt ja vaimselt kosuks ja kasvaks... Teie näete, preili Marchand, et meie oma olusid väga hoolsasti oleme püüdnud parandada."

„Vabandage, parunihärra," vastas preili Marchand, „mulle on aga arusaamatu, miks kõik need senised parandustööd talupoja varaliseks ja vaimseks kosutuseks nii vähe on mõjunud, et talupoeg ikka veel kõige suuremas ihu- ja vaimuvaesuses elab. Ta toidab oma kõhtu viletsasti ning vaimu ei saa sugugi toita, sest et koolid puuduvad."

„Seejuures süüdi on suurelt osalt tõesti eestlase rahvuslik viga — tuimus, millega ühineb laiskus, ihuline ja hingeline laiskus. Eestlane võib ainult pikkamisi edeneda."

Juliette väristas pead. „See põhjus pole minu meelest tõenäoline, või kui ta seda peab olema, siis tuleb küsida, millel see tuimus põhjeneb. Teie talupoja peal lasub — lubage, et avameelne olen —, ta peal lasub praegugi veel nii raske töökoorem, et ma aru ei saa, kuidas ta selle alla ei nõrke."

„Teie tunnete tema töökoorma suurust?"

„Jaa, umbes; ma olen selle järele pärinud. Kui nüüd tema seisukord varem, mitu aastasada järgemööda, veelgi raskem oli — ja see pidi raskem olema, sest teie jutustasite hilisemaist parandus-

test —, siis on ainus loomulik ja tõenäoline põhjus tema tuimuseks see, et ta üleliigse töö, liiga valju nuhtluse ja puuduliku elatisega ihuliselt ja hingeliselt ära on kurnatud. Ta on töölooma madalusele langenud."

„Ma ei salga, et teie järelduses tõtt peitub," tähendas Herbert oma sõrmede kallal nokitsedes.

„Ja neist parandustöödest ja seaduseandmistest, härra von Heidegg, millest mulle praegu nähtava asjatundmisega jutustasite, olen ma veidi teissuguseid arvamisi kuulnud, nimelt Peterburis kindral Davõdovi majas. Seal käis palju kõrgemaid riigiametnikke, ministreid, senaatoreid, riiginõukogu liikmeid jne. ning mõnikord kaldus jutt, mida mul mahti oli vahel kuulatada, ka Baltimaa olude peale. Õieti rohkesti kõneldi uuest Eestimaa talurahvaseadusest, mida teiegi praegu mainisite, sest härrade seas oli liikmeid neist komisjonidest, kes selle seaduse kallal olid kaasa töötanud. Mul on näiteks see nende üldine väide meeles, et Eestimaa mõisnikud tavaliselt alles siis olevat tõtanud talurahva olukorda parandama, kui karta oli, et seda tööd ülemalt poolt tahetakse ette võtta, nii et nende huvisid hädaoht ähvardas. Mõisnikud rutanud säherdustele kavatsustele ikka „priitahtlike" pakkumistega ette, et aga uuendustööd iseeneste kätte saada. Ja kui see nende hoolde oli usaldatud, mis enamasti sündinudki, siis mõistnud nad endi huvisid väga osavasti talurahva kahjuks silmas pidada. Leppige, parunihärra, et ma seda väidet kaunistamatult kordan, aga mind huvitab asi ja ma tahaksin tõde kätte saada."

„Ah jaa, preili Marchand," naeratas Herbert, „need Peterburi bürokraadid on ju alati meie vastased olnud! Nad on meie tööd enam takistanud kui edendanud ... Et meie muu seas ka eneste huvisid oleme silmas pidanud, on ainult loomulik ja enesestmõistetav."

Muidugi ei suutnud võõramaine isik noorele rüütlile, kes ainult vanade lööksõnu kordas, ajalooliste andmetega ära näidata, kui suureks peaasjaks mõisnikkudele kõigis uuendustes ja parandus-

tes, mida nad „talurahva-armastuse“ lipu all olid ette võtnud, nende eneste majanduslikud tulud olid olnud, kuidas nad mitte ainult valitsejate ja valitsuste moraalsel sunnil, vaid ka muutunud aegade ja olude kibedal pitsitusel parandused käsile võtsid, et talurahva langenud majanduse tõstmisega ka iseeneste majandust jälle ülespoole upitada. Kas ei andnud näiteks Eestimaa rüütelkonnale aastal 1795 muu seas asja talupoegade peale mõelda keisrinna Katariina meelepaha, mida ta seeüle avaldas, „et eesti talupoeg ühes oma varaga mõisniku täielik omandus on, keda ta võib müüa, hobuse vastu vahetada ning sundida haritud maa pealt täiesti metsiku maa peale elama asuma“? Kas ei tulnud aastal 1802 ettevõetud agraar-uuendus muu seas sellepärast teoksile, et keiser Aleksander I ja tema vabameelsed nõuandjad Eestimaa talurahva olude üle pahased olid; nad kõnelnud sagedasti vägivallast, mida mõisnikud talupoegade vastu tarvitanud, ning eesti rahva karjuvast vaesusest ja tema õiguseta ja kindluseta seisukorrast. Eestimaa rüütelkonna peamees von Berg tundis keisri meelepaha ja soovitas seepärast maapäeval paranduste ettevõtmist, sest muidu olevat karta, et riigivalitsus asja ise käsile võtab ja seadused teeb, mis rüütelkonna huvidele on vähem kasulikud.

Otse seesama põhjus sundis rüütleid määratu rutuga, poolteise aasta jooksul, jällegi uut parandatud maaseadust sepitsema, mis 1805 ilmus ja tähendusrikast nime kandis: „Eestima Tallorahva Seadus Moisavannematest noutud ja meie Suure armolisse Keisri Herra kinnitud“. Riigivalitsusel oli nimelt nõu olnud Eestimaa tarvis samasugust komisjoni asutada, nagu see Liivimaa jaoks juba oli sündinud, et talurahvale uut oludekohast seaduseraamatut soetada lasta: kõik talurahva tarvitusel olev maa pidi uuesti mõõdetama ja vanad rootsiaegsed vakuraamatud, milles talupoja orjuse koorem tema käes oleva maa suuruse ja headuse järgi oli ära määratud, jälle maksma pandama. Ka pärisorjuse lõpetamine aastal 1816 sündis iseäranis selle tõttu, et riigivalitsusel nõu oli Eestimaa talupoegadele sedasama korraldatud seadust anda, mis

Liivimaa talurahval oli, ja et ta tahtis Eestimaa mõisade krunte lasta üle mõõta. Kartes kulusid, mida niisugune mõõtmine ja kallite komisjonide ülalpidamine sünnitaks, veel enam aga valitsuse enese iseseisvat korraldust peljates palusid siis Eestimaa rüütlid keisrit, et ta pärisorjuse Eestimaal lõpetaks, mis muidugi ka sündis. Viimanegi korraldus, aastal 1856, võeti ju riigivalitsuse algatusel ja sunnil ette. Siseasjade ministeeriumi nõudel valis rüütelkond komisjoni, kes 1816. aastal tehtud määrused pidi läbi vaatama, et neid täiendada ja muuta ning Liivimaa seadlustega võimalikult sarnaseks teha.

„Kõigepealt ei tohi meie unustada järgmist tähtsat põhjust, mis sundis siinseid rüütleid parandustöid eneste kätte igatsema ja riigivalitsusest vahel ka ette ruttama," kõneles Herbert Heidegg edasi. „See sündis, preili Marchand, eriti sellepärast, et üksnes nemad siinseid keerulisi olusid läbi ja läbi tunnevad, mida Peterburi bürokraatidest aga mitte ei või tõendada. Mõisnikkudel oli siis põhjendatud kartus, et Peterburi härrad rohelise laua taga, ilma et neil meie asjust aimugi oleks, seadused teevad, mis kuhugi ei kõlba. Üksnes meie tegelik tarkus sundis meid välja astuma, kui ebatarkus tahtis tööle asuda."

„Meie jutt on aga nüüd asjast, millest see peale hakkas, hoopis kõrvale kaldunud," ütles Juliette Marchand. „Meie kõnelesime minu siit majast lahkumisest ning teie ütlesite, ma pidavat ühe läbikäimisviisi leidma, mis mulle siiajäämise võimalikuks teeks. Ma küsisin, missugune säherdune läbikäimisviis teie arvates võiks olla, parunihärra, ega ole seepeale veel mitte vastust saanud."

„Vastuse tahan teile anda: tehke minu õdede ja vendade kasvatusega, nagu preili Ritter tegi. See tähendab: ärge püüdke neid kasvatada, vaid üksnes koolitage neid. Jätke kasvatus vanemate hoolde. Sel kombel hoiduksite arvamiste kokkupõrke eest, nagu teil seda minu vanematega on olnud."

„Mis tähendab, ma peaksin poole osa oma ülesandest ja kohustest kõrvale jätma?"

»Jaa, preili Marchand.«

»Kas arvate, et minu töö mulle siis veel mingit lõbu, mingit huvi pakuks?«

»Võib olla, et see siis vähem lõbu ja huvi pakub,« vastas Herbert, »aga mõtelge seepeale, et see töö poolitamine tarvilik on, minu vanemate seisukoht kasvatuse suhtes nõuab seda.«

»Ja milleks peaksin selle poolitamise teoksile võtma? Üksnes sellepärast, et võida siia jääda, et oma kohta kinni pidada? Ei, parunihärra. Ma ei ole nii väiklane egoist, et sel hinnal oma ameti vastu võiksin truudust murda. Ma pean oma ametit kas täiesti, täidan oma ülesannet hakatusest otsani, või ma loobun temast.«

»Ehk täitke siis oma ülesannet, kui see peab olema, preili Marchand,« hüüdis Herbert, »aga hoiduge targu asjadest, mis pahandust sünnitavad!«

»Aga kuidas võin ma teada, mis pahandust sünnitab? Mul polnud aimugi, et kristlik kombeõpetus, nagu mina seda õpetan, pahandust sünnitab, ja ometi oli see nõnda. Mul on võimatu iga kord ette ära kaaluda, mida teie vanemad sallivad ja mida mitte.«

»Teie tahate siis oma otsuses kindlaks jääda ning siit lahkuda?«

»Jaa.«

Parun Herbert Heidegg tõusis istmelt ja astus koolipreili juurde. Ta vaatas sooja, tungiva pilguga tema peale, kusjuures ta ise kergesti punastas.

»Aga kui mina teid palun oma otsust muuta?«

»Teie palute, parunihärra?«

»Jaa, preili Marchand!«

»Mis teil sellest on, kas ma siin olen või mitte?«

»Ma ei tea, aga mõte, et teid siin enam ei ole, rõhub mind,« ütles parun Heidegg häälega, mis püüdis kerge olla, aga vägisi paluvaks sulas. »Püüdke vähemasti mõni aegki veel läbi saada, preili Marchand, — m i n u pärast!«

»Teie pärast?«

„Jaa. Meie elu siin maal on muidugi väga üksik, igav ja ühetooniline. Mulle on päris vajaduseks saanud teiega mõtteid vahetada, hoolimata sellest, et meie seejuures vahel elavasse vaidlusse satume, et meie arvamised nii mõneski asjas lahku lähevad. Ma ei teaks, mida oma vabadel silmapilkudel peale hakata, kui teid mitte enam siin ei oleks. Preili Marchand, ma palun teid: jääge paigale, ärge ütelge oma kohta mitte üles!"

Noormehe ilmes ja vaates oli midagi, mis hetkeks Juliette'i suu sulges ja teda meelisklema sundis. Ning siis tikkus talle tunne peale, et ta ei suuda palvele vastu panna, kuigi ta südametunnistus seejuures pitsitust kannatab. Pikkamisi tõstis ta pilgu jälle noore paruni poole ja kostis:

„Kui ma teile seega meelehead teen, härra von Heidegg, siis võin ülesütlemise veel mõneks ajaks edasi lükata — ütleme kevadeni. Mul oli muidugi nõu tuleval suvel oma kodumaale tagasi reisida."

„Ma tänan teid selle kingituse eest, preili Marchand!" hüüdis Herbert ja pigistas soojalt Juliette'i kitsast valget kätt.

MIINA SAATUS

Kupja-Pritsu luhtaläinud kosjakäik, veel enam aga Huntaugu Miina äkiline kadumine sünnitasid kogu vallas muidugi suurt tähelepanu. Kui kadunud pruuti terves külas asjata oli otsitud, oli peigmees isamehega kirudes ja sajatades Huntaugult ära sõitnud, kohkunud vanemaid arusaadavasse härmi ja muresse maha jättes.

Muidugi algas uurimine ja järelekuulamine teisel päeval uuesti, ei andnud aga mitte paremat tagajärge. Paar inimest oli Miinat õhtul külavainut mööda kiirel sammul näinud minevat, kuid nad polnud temalt küsinud, kuhu ta läheb, ning külas ei olnud ta

üheski talus sees käinud. Huntaugu Mihkel andis asja viimaks talitajale teada. Aga ka selle uurimine ei toonud selgust. Miina jäi kadunuks, nagu oleks ta maa alla vajunud. Kõige suuremat südamevalu kannatas Huntaugu perenaine. Ta nuttis ööd kui päevad, süüdistades ennast ja oma meest valjuses, mis nende lapse põgenema oli ajanud, ja kujutles endale juba salaja, kuidas Miina surnukeha kusagilt jõest või järvest leitakse ja koju kantakse.

Õnneks olid aga kõik kartused põhjuseta. Ühel heal päeval tuli Mihkli ja Viiu vanem tütar Mari, kes naabervallas ühel kolmepäeva-talunikul mehel oli, hobusega Huntaugule. Viiu tõttas talle punaseks nutetud silmadega vastu ja hüüdis juba eemalt pisaraist lämmatatud häälega:

„Mari, meil on suur õnnetus sündind! Meie Miina on mitmendat päeva kadund."

Mari aga ei ehmatanud selle sõnumi üle sugugi, ta suu ümber tuksus koguni nagu tagasihoitud naer.

„Kes käsib tüdrukut sundida niisukese mehele minema, keda ta ei salli!" vastas noor naine hobust aia külge sidudes. „Jah, nüid, kus putku pani, on teil vesi ahjus!"

„Sina tead siis, miks ta kadund on?"

„Tean küll."

„Kust sa tead?"

„Miina enese käest."

Huntaugu eide vana koltunud näo üle lendas lai rõõmuläige. „Mari, kulla pai laps, siis tead ju ka, kus Miina on! Teil on ta! Mu süda nagu aimaski seda, ja täna tahtsin jalad selga võtta ja teie poole teele minna."

„Oleksid seda juba poar päeva varem võind aimata," naeris Mari. „Kuhu ta teie arust siis mujale pidi minemagi kui oma õe juurde! Jah, Miina on meil, ja terve pealegi."

„Jumalale tänu!" hüüdis eit käsi ristates. „Mihkel, Mihkel," pööras ta siis hõikava suu toa poole, „meie Miina on leitud! Vanamees, meie Miina elab ja on terve!"

Varsti pistis Huntaugu peremees oma murepilvise palge ukse vahelt välja, nägi oma vanemat tütart ning tuli ruttu välja. Eit seletas talle mõne lendava sõnaga, mida ta ise praegu oli teada saanud. Seepeale viidi külaline, kes vanemail nagu raske kivi südame pealt oli võtnud, sooja tuppa.

„Kuule, toat," algas noor perenaine seal pool-naljatava tõrelemisega, „kas see koa mehe tegu on, et oma lihast last vägise sunnid meest võtma, keda ta silma otsas ei salli! On sul Miina mehelepanemisega ülepea nii suur häda? Ta on ju su ainus kodune laps. Annad teise ära, jääd päris võeraste inimestega. Kas sul armastust oma lapse vasta südames põlegi?"

„Kas temal on minu vasta armastust?" torises Mihkel magushapult. „Kui ta vähegi oma isa peale oleks mõeld, ega ta mulle siis seda tükki oleks mängind. Ta teadis väga hästi, mis kasu ma kõik soan, kui Prits mulle väimeheks tuleb."

„Oh, sa vaene," nöökas Mari, „parun luband sulle suurema ja parema koha anda, aga kas tahtsid siis selle pisku eest oma last ära müia? Tead, toat, ma oleks Miina asemel just niisama teind ja koa redusse joost!"

„Miks sa teda siis nüid koju ei toond?" küsis Mihkel.

„Ta ei tuld. Ta ei tule enne koju, kui isa ja ema kindla sõna annavad, et nad teda Pritsule ei pane. Just seda sõna tulin talle siit viima."

„Ta ei tule koju?" Mihkli silm hakkas vihaseks minema. „Ta peab tulema, muidu lasen ta talitajaga vägise tuua! Seda ta ometi peaks teadma!"

„Tasa, tasa, toadike!" naeris Mari. „Kui sa talitajaga tuled, siis võiks kergeste juhtuda, et teda meil enam ei olegi."

„Kas kuuled, vanamees, kas kuuled!" oli nüüd emal tuli takkus. Mitmepäevane piin tütre saatuse pärast oli ta südame pehmeks teinud. Ta heitis nüüd täiesti Mari kilda ja katsus ka palumisega kangekaelsesse mõjuda. „Toat, anna seekordki veel järele!" ütles ta meelitades. „Käsi laps koju tulla, jätame ta mõneks ajaks

rahule, anname talle mõne kuugi aega, ja küsime siis uueste. Võib koa olla, et Prits teda nüid enam ei tahagi. Ta oli tema peale hirmus vihane, kui siit läks. Tahab ta teda aga ikke veel, noh, siis katsugu edaspidi uuesti õnne."

„Emal on õigus," lisas Mari juurde. „Kõige parem oleks, et teie temale aega annaksite asja järele mõelda. Vägise ei soa teda ometi mitte papi juurde vedada. Ta jooseks uueste ära, ja siis on võimalik, et teie teda enam ei näe. Sest sel tüdrukul on midagi sees, mis ennem murdub kui paindub. Kas teate, mis nägu tal oli, kui ta meile hommiku sisse astus, pikast teest väsind ja nutust roidund? Ma ei tund teda pea äragi! Oli kui hauast tõust. Vahtis mulle otsa nagu teisest ilmast, ei soand tükil ajal sõna suust, vabises aga, mõlemad käed kõvaste rusikas. Hakkasin teist pisut tõrelema, et ta niisukese lapsetembu ära teind ja vanemate juurest ära joost, aga siis hüüdis, enesel silmad tuld täis: „Vägise ei lase ma ennast Pritsule panna, kas võetagu mu hing!""

Huntaugu Mihkel oli tütre pärast tõsiselt mures olnud, enam, kui ta oli lasknud välja paista; aga nüüd, kus ta teadis, et Miina elus ja terve on, polnud mitte kerge tema uuesti ärganud jonnist võitu saada. Ema ja tütar pidid temaga kaua rääkima ja kõik põhjused ette tooma, mis näitasid, et siin ainult heaga midagi on korda saata, mitte vägivallaga, kuni ta hakkas järele andma ning viimaks torisedes otsustas:

„Hea küll, ta võib koju tulla ja ma tahan talle poar kuud aega anda aru pähevõtmiseks. Teie mõlemad peate tal seejuures abiks olema: ehk leiate kolme peale kokku niipaljuke oimu, et mõistate, mis mina õieti tahan. Ma ei taha jo muud kui h e a d — head enesele ja head teile kõigile."

„Aamen!" muigas Mari. „Küll me peame meeles, kui hea mees sa oled. Ma tahan seda ka Miinale reakida."

Ja sellega sõitis ta koju. Juba järgmisel päeval tuli Miina isamajja tagasi.

Seal tehti, või püüti teha, nagu poleks midagi juhtunud, ning

Miina, selle eest tänulik, sidus põlle ette ja asus tööle, otsekui oleks ta selle veerand tunni eest pooleli jätnud.

Mihkel aga ootas järgnevail päevil, et nüüd, kus Miina tagasitulek teada, Kupja-Prits Huntaugule ilmub või teda laseb Pärtlile kutsuda. Ei sündinud aga ühte ega teist. Vist oli Pritsu viha ja häbi nurjaläinud kosjakäigu üle, misläbi ta kogu valla pilke alla oli sattunud, nii suur, et ta Huntaugu rahvaga enam tegemist ei tahtnud teha. Seks oletuseks sai Mihkel varsti Pritsu isa kaudu kinnitust. Ta juhtus Pärtli Jaaniga ühel päeval külatänavas kokku. Mees ei tahtnud üleaedse teretustki vastu võtta. Kui Huntaugu vanamees temaga siiski juttu tegi, ütles Pärtli Jaan läbi hammaste irisedes:

„Tõmma enesel seelik enne seljast, kui mehega tuled reakima! Teiste lapsi ilma ees häbisse soata, kas see on kellegi temp!"

„Nagu mina seda oleks taht!" püüdis Mihkel ennast vabandada. „Kas mina teadsin, et tüdruk punuma paneb? Kas ma Pritsule nõu ei and temaga enne puhast kaupa teha ja siis viinadega tulla! Aga nad on poar nädalat enne riius, ja siis tuleb kosja!"

„Mis eest sina's isa oled! Tead küll, mis sa minu ja Pritsu vastu Pärtlil tõotasid: tüdruk peab minu sõna kuulama, võite selles julged olla!... Säh sulle sõnakuulmist! Jooseb ära, ja kui redust väilla tuleb, tehakse veel pai pealegi! Mina oleks oma lapsele nahatäie and, et ta seda eluaeg oleks meeles pidand!"

„Ega see nahatäis talle veel kingitud ole," kaitses ennast Huntaugu vanamees. „Ma arvan aga, et niisukeses asjas heaga paremini võib läbi soada kui pahaga. Hinge ei või ma tal ju võtta, sest ei soaks Prits koa mitte kasu. Olen tüdrukule aega and järele mõelda ja meelt parandada. Kui Prits teda ei taha jätta — tulgu ja püidku temaga reakida; ma usun, tüdruku meel on nüid pehmem kui enne ilmaski, kui aga poiss oma asja oskab mõistlikult ajada."

„Ei ma usu, et mu poeg ennast läheb narriks tegema," vastas Pärtli Jaan kõrgilt. „Nagu temasugusel poisil tüdrukutest puudu,

keda sünniks võtta! Tal neid iga sõrme jaoks tosin! Huntaugu Miina võib Uustalu teomeest oodata — see talle koa veel liiga hea!"

Ütles ja pööras Mihklile selja.

Pärtli peremehe meelepahast võis Huntaugu Mihkel kergesti järeldada, kui suur pidi poja enese viha olema häbi pärast, millesse ta Miina kaudu oli sattunud. Ei olnud kauemini imeks panna, et Prits Huntaugul enam nägugi ei näidanud. Ja kui Mihkel temaga paar nädalat hiljem kirikuõues vastamisi juhtus, pööras kubjas näo kõrvale ja sammus, nagu äsja ta isa külatänaval, üleaedsest teretamata mööda. Temagi kandis, nagu näha, otse tüdruku isa vastu suurt viha.

Mihkli arvates oli siis Prits oma kosjanõu jäädavalt varna riputanud. Et temal, Mihklil, seetõttu mõisast veel midagi oleks loota, tahtis enam kui kahtlane olla, sest kättemaksuks tegi kubjas seal muidugi kõik, mis võis, et parun oma lubadused tagasi võtaks. Huntaugu taadi meelemõrudus seeüle polnud mitte vähene ja seda andis ta tütrele ja naisele — sest viimast pidas ta samuti süüdlaseks — sagedasti küllalt maitsta.

Aga ehk Miina küll kodus palju kannatada sai, täitis ta põue siiski julgustav rahulolu: võis ta ju nüüd hakata lootma, et ta vastumeelsest kosilasest tõesti on lahti saanud, et ta julge ettevõte, tema eest põgeneda, mitte asjatuks ei jäänud. Ning see lootus tõi teise veel parema kaasa: Võllamäe Päärn võis temale jälle hakata lähenema. Miina uskus nimelt Päärna tublidust ja mehisust nii väga, et ta iialgi tõsiselt ei kartnud, nagu peaks Päärn kauemaks ajaks praegusse seisukorda jääma, nagu ei antaks talle mõisast viimaks siiski ta isa talu või mõnda muud kohta kätte, nii et ta ennast võib iseseisvaks teha. Parun oli talle ju öelnud, et kui ta meelt parandab ega sundijaile enam vastu ei hakka, siis olevat tal lootust Võllamäe peremeheks saada. Vahest annab aga ka Huntaugu vana aegamööda järele ja võtab Päärna kui tugeva, usina ja hoolsa poisi viimaks siiski koduväiks vastu.

Oh seda rõõmu, mis Uustalu saunakeses valitses, kui Miina pärast oma tagasitulekut ühel õhtul sinna ilmus! See rõõm ei avaldunud eeskätt mitte sõnades, vaid üksnes poja kui ka ema silmades. Need vaatasid nii täis tänulikku liigutust noore tüdruku peale, et sellele tundmus rinda asus, nagu oleks ta oma põgenemisega jumal teab kui suure vägiteo ära teinud. Viiel minutil ei lausunud ükski sõna. Viimaks ütles Päärn häälega, millesse ta sõitlevat nurinat püüdis panna:

„Ise noor tütarlaps, aga kasaka hing rinnus! Kas aru peas: jooseb vasta ööd vanemate majast ja kaob kui tina tuhka! Kas sa sugugi ei mõeld, kui hulga inimestele sa niisukese tembuga muret teed? Ma usun, nad keegi ei soand öösi nahka silma peale, sama kui meiegi."

„Jah, oleks sa kuuld, kuda Pearn asemel ähkis ja puhkis — nagu haige oli teine!" kõneles saunaeit. „Ja kas tead koa, et ta sind üks öö käis salaja otsimaski?"

„Kus siis?" küsis Miina naeratades.

„Mis sest nüid veel pärida ja arutada!" lõi noormees käega, kuna ta häbelikult ja ühtlasi pahaselt nurka vahtis. „Käisin kord naillapärast metsast läbi — see oli kõik . . ."

„Kus te arvasite mind õieti olevat?" päris Miina, keda lugu, et ka Päärn teda oli käinud otsimas, äärmiselt huvitas. „Kui metsas käisid, kas siis mõtlesid mind mõnes oksas kõlkuvat?"

Poja asemel aga kostis ema. Esiotsa ei olevat nad ehmatuse pärast midagi head teadnud arvata; siis aga, kui Miina juba kaks, kolm päeva ära olnud, ilma et teda kusagilt oleks leitud, tulnud neile mõlemaile korraga mõte: kuhu ta mujale võis minna kui õe juurde! Pane tähele, öelnud Päärn emale, sealt ta ikka välja tuleb! Ja see lootus aidanud nende muret vaigistada.

Miina saatis Uustalu saunas õnneliku tunni mööda. Ilma et ta Päärnaga tulevikust sõnagi oleks kõnelnud, tundsid mõlemad siiski iseäralikku kergust ja lõbu südames: kardetav vastane oli ju võidetud! Nad arvasid Pritsu loomust nii palju tundvat, et otsus-

tada võida: selle mehe uhkus ei luba teda enam mõelda tüdrukule, kes talle nii häbistava ninanipsu mängis. Selle julgustava lootusega lahkusidki nad teineteisest.

Paraku eksisid nad aga. Sest mõni nädal hiljem sündis midagi, mis tunnistas, et Prits ihaldatud tüdrukut veel mitte polnud unustanud. Sellest andis ta Miina isale üsna ootamatul viisil märku.

Huntaugu vaimupoiss tõi peremehele ühel laupäeva-õhtul mõisast teate, et kubjas ootavat teda täna õhtul kõrtsis, tal olevat temaga midagi läbi rääkida. Mihkel ajas silmad pärani, Viiu vaatas tütre otsa, see läks näost valgeks. Peremees aga tõmbas üsna ahinal parema kasukatüki selga — väljas valitses ammu juba kõva tali — ja läks kõrtsi.

Kubjas oligi juba seal. Naeratava suuga tõttas ta Huntaugu peremehele vastu. Tema punetavast näost selgus, et ta endale topsist juba ohtrasti oli tuju nõutanud. Ta oli jalatallast pealaeni lahkus ja sõprus ise. Kui ta Mihklil kätt oli pigistanud, nagu poleks nende vahekorda iganes vähem kui pilveke tumestanud, viis ta tema sedamaid leti kõrval olevasse väikesse tuppa, kus kõrtsmik harilikult oma paremaid sõpru ja mõisateenijaid laskis istuda.

Nad olid siin üsna üksinda. Prits küsis sedamaid pool toopi viina välja. Mihkli imestus kasvas iga pilguga.

„Huntaugu vana," algas noor kubjas Mihklile õla peale lüües, „kaks nii mõistlikku meest, nagu meie oleme, ei peaks teineteisega ninavingu pidama. Kas mõistad?"

„Mõistan küll," vastas Mihkel, „aga või see minu poolt tuli."

„Ega sinagi just süita ole, oled paraku va nartsumoodi mehike, aga kas tead — unustame ära, mis mööda on! Tegin ise koa vigu, seda näen alles nüüd ... Siin minu käpp, Huntaugu vana, lepime ära ja püiame edaspidi targemad olla."

Mihkel võttis valge peaga poisi sõbrakäe tõrkumata vastu. Ta näole ilmus imestuse kõrvale nüüd veel lai meelehea. Nähtavasti tundis ta hästi kõdi, et leppimine Pritsu poolt tuli, ja veel nii südamlikul kujul.

Nad jõid kordamisi teineteise terviseks ja panid siis piibud tossama. Prits pööras jutu seepeale kohe soovitud suunda.

„Mul on tüdrukust kahju," ütles mees avameelselt, kuna ta väävlikarva silmad laual põleva rasvaküünla leegikese sisse vahtisid. „Hakkan nüid alles tundma, et mul tast kahju on. Ptüi kurat, et me nii lolliste peale hakkasime!"

„Lolliste neh," kinnitas Huntaugu vana. „Sa oleks talle pidand aega andma, teda meelitama, peibutama, talle enam ligi toppima..."

„Jah, eks kahjust soa inimene targaks. Aga nüid, toat, nüid on mul teine nõu, kui tütart mulle veel tahad anda."

„Milla mina teda sulle olen keeland! Ütlesin ju su isale, et tulgu Prits ja hakaku otsast peale."

„Hakkangi otsast peale!" hüüdis kubjas läikivail silmil. „Ja mitte enam pahaga, mitte enam nii rüsinal, vaid pikkamisi ja heaga — aina heaga."

Ja nüüd seletas ta lähemalt oma uut plaani. Ta tahtvat Miinale kevadeni aega anda. Selle aja vältel püüdvat ta temale aga viisakalt, alandlikult, sõbrustades ja meelitades läheneda. Olevat vaja, et nad sagedamini kokku saaksid, olgu Huntaugul, olgu Pärtlil, olgu teistes tuttavates taludes või mõisas. Jõulu teisel pühal olevat Pärtlil tema vanema venna pulmad. Ärgu Mihkel kogu perekonnaga tulemata jäägu, kutse saavat ta varsti. Ainult üht olevat tingimata vaja: Mihkel pidavat oma mehesõnaga tõotama, et ta ühtegi teist kosilast Huntaugul enne vastu ei võta, kui asjad tema, Pritsu, ja Miina vahel ühte- või teistviisi selged on.

Selle tõotuse andis Mihkel ilma lähema mõtlemiseta.

„Muret pead koa kandma, et emagi minu nõus on," tingis Prits veel.

„Ta oli sinu nõus ja on edaspidigi, las mind aga ohje hoida," hüüdis vanamees kõmiseva kindlusega.

Ja nüüd viinutati ja piibutati, tõotati ja kinnitati poole ööni. Ikka jälle tuli visa kosilane uuesti oma tunnistusega, et ta Mii-

nat jätta ei võivat, tüdruk olevat temale nii südamesse kasvanud, et ta öösiti enam unerahu ei leidvat. Rusikaga lauale lüües seletas mees, et ennem oma pea kaotab, kui sellest naisest ilma jääb. Ja kas tema ei olevat poiss, keda iga tüdruk võiks vastu võtta? Mida olevat ta Miinale teinud, et see teda nagu katku kardab? Kas ta ei tõstvat teda emanda ausse? Ta tahtvat teda kalliks pidada kui kullatükki, kõik ta soovid täita, teda hellitada nagu saksa last... Ja ise sattus ta seejuures viina ja tundmuste mõjul viimaks nii härdasse tujju, et silmad sirinal vett hakkasid jooksma. Olid mõlemad üsna tümad mehed, kui viimaks kõrtsist lahkusid. Prits saatis tulevast äia veel tükk maad küla poole, enne kui mõisa tagasi pöördus...

Hirmuga märkas Miina, et Huntaugul sest õhtust peale endised tuuled puhuma hakkasid. Isa ei käinud talle küll mitte enam nõudlikult ja sundivalt peale ja oli karedate sõnadega ülepea kasinam kui enne, aga kus ta tütrele iganes märku võis anda, et ta tema suhtes oma endistest plaanidest ja nõuetest kinni peab, seal ei jätnud ta seda tegemata. Juba hakati Pärtli rahvaga jälle läbi käima, pealegi elavamalt kui enne; juba ilmus Prits jälle laupäeva- või pühapäeva-õhtuil Huntaugule; juba sigines isale jälle sagedamini puskaripudeleid koiku taha nurka.

Pritsu olekut tema vastu ei olnud Miinal just kurta. Noor kubjas oli tema vastu väga sõbralik, väga viisakas, peaaegu alandlik, ei rääkinud iialgi oma luhtaläinud kosjast ega Miina pagemisest, ei puudutanud üldse ainsa sõnagagi oma ettevõtte kordamist, mis tal ju kahtlemata nõuks pidi olema. Sest tema naljatavat väidet, ta ei sallivat, et üleaedsete seas tühjade asjade pärast pahaseid nägusid nähakse — sõnad, mis ta oma esimesel külaskäigul avaldas —, seda Miina ei uskunud.

Nii mindi siis ka jõulu teisel pühal Pärtlile pulma. Miina oli väga tema tahtmise vastu pruuttüdrukuks määratud — tema peiupoisiks sai muidugi Prits. Söödi, joodi ja tantsiti ning pingutati sõprusele ikka kõvemad vitsad ümber. Kupja sõprade poolt mõis-

teti asja tihti ka nõnda korraldada, et Miina ja Prits nende kodus kokku said. Nii oli siis Pritsu ettevõte kõigiti õigeile röövbastele seatud ja pidi tema arvates eesmärgile veerema.

Aga kui visa kosilane enesele mõne kuu pärast küsimuse ette pani, kui jõudsasti ta vanker oli sõitnud ja kas eesmärk mitte juba paistma ei hakka, siis pidi ta käe rusikasse tõmbama ning tunnistama, et ta ikka samal kohal seisab. Sel tüdrukul pidi saatan ise ihus asuma! Mitte ainust sooja pilku polnud ta kogu selle aja kestel temale tasuks kinkinud kõigi tema helluste eest. Endist otsest vaenu ei avaldanud ta mitte enam tema vastu, tõrjuvaid ega põlastavaid sõnu ta enam ei tarvitanud, aga niisama kindlasti tõrkus ta vastu igale õrnusele ja soojusele Pritsu poolt ja oskas ta peale nii jahedat tuult lasta puhuda, et vaesel poisil vahel vihapisarad silma tikkusid.

ODAV TÖÖJÕUD

Mida kauemini preili Marchand Eestimaal elas, seda enam hakkas ta märkama, kui madalal, algelisel astmel siin majandus kõigi selle tähtsamate harudega veel püsis. Juliette võis seeüle põhjalikumate teadmiste puudusel küll ainult pealiskaudselt otsustada, kuid vahe siinsete ja nende olude vahel, mida ta välismaal üldiselt oli tähele pannud, oli mõnes asjas nii silmatorkav, et temagi neid pidi nägema.

Mäherdusi tööriistu näiteks tarvitas suur rikas mõis, mida haritud omanik valitses, oma põldude harimiseks! Peaaegu samasuguseid nagu verivaene, harimatu talupoegki, kellel ainult tilluke maariba käes oli! Muinasaegsed nagu õiguslikudki olud mõisniku ja talupoja vahel, olid ka siinsed adrad, äkked, viljapeksuriistad, piimatalituse-abinõud jne. Kõik puust, kõik vilets, toores kodune töö. Kõige väiksemadki põllutöömasinad, mida välismaal juba talupoegki tarvitas, puudusid kas täiesti või suuremalt osalt. Kõik

töö tehti käsitsi ära, käsitsi nende ajast jäänud vahenditega. Ja nõnda polnud lugu mitte üksnes Vaitlas, vaid ka mujal, kuhu koolipreili — vahel härrastega kaasa sõites — nägema oli sattunud või millest ta endale oli lasknud jutustada.

Kui ta seeüle kord parun Herbertile oma võõrastust avaldas, oli see õlgu kehitades kostnud: „Jah, meie oleme ajast maha jäänud, aga ka selles on meie olud süüdi: meil on liiga palju odavat tööjõudu olnud — milleks siis kalleid masinaid ja välismaa tööriistu osta!“

Nende odav tööjõud oli orjastatud talupoeg. See oli masin, mis midagi ei maksnud, paranduskulu ei nõudnud, vananemist ei kartnud. Mitte odav polnud see tööjõud, vaid täiesti maksuta. Ta kündis, äestas, külvas, niitis ja lõikas; ta peksis vilja, haris linad, noppis kartulid, ajas viina, niitis lambad, ketras lõngad, kudus kangad, talitas loomad, vedas põllutooteid turule, — ja kõige selle eest ei nõudnud ta muud midagi kui siilukest maad, mida mõisnikul tarvis polnud. Ta oli rahul tööpäevaga, mis kestis suvel kuni seitseteistkümmend tundi ja ajuti, rehepeksuajal, kuni nelikümmend kaheksa tundi. Ta maksis oma piskust, mis tal elusolemiseks vaja, oma isandale veel kümnist — üksnes selle eest, et too temalt sedagi ei võtaks. Ta kattis oma ihu takuga, lõuendi ja villa viis isandale.

Mistarvis siis kalleid masinaid ja välismaa tööriistu osta, kui nii tulusat tööjõudu küllalt saadaval on!

Preili Marchand ei näinud — või nägi seda harva —, kuidas need „odavad tööjõud“ oma ürgaegsete tööriistade ja puruvaeste loomadega isanda aasal ja nurmel vaevlesid, kuidas kolmeteistkümne-aastased väetid poisikesed kuklajõuga sahka maa seest tõstsid, kuidas alaealised tütarlapsed ja raskejalgsed naised põletava päikese käes heina- või lõikustükkidel higistasid ja kartulivagudes küürutasid, kuidas tüdrukud ja poisid, päevatööst surmani väsinud, ööd läbi pinta rapsisid, kuidas teopoisid läbi tuisu ja tormi killavooriga linna poole liikusid, kuidas korratüdrukud,

ihu niudeni jääga kaetud, oma viletsais takuseelikuis läbi lumehangede mõisa ja küla vahet vantsisid ... Preili Marchand ei näinud ka, kuidas igal pool, ühe kui teise töö juures, kupja ja kiltri, aidamehe ja opmani kepp neid maksuta masinaid liikvele pani ja nende käiku korraldas. Oleks ta kõike seda näinud, ta oleks käed risti pannud ja veel tungivamalt küsinud, kas siis siin maal kristlikku kõlblust, kristlikku ligimesearmastust sugugi ei tunta!

Preili Marchand nägi ainult, mis talle mõisas ja selle ligiümbruses vahel silma paistis. Nüüd, talvisel ajal, oli sedagi vähe. Seal all, karjalautade juures, talitasid külmetavad korratüdrukud lühikesis koredais kõrtsikuis loomade ümber, söötsid, jootsid ja lüpsid neid, kuna niisama kehvalt riietatud mehed ja poisid loomadele põhku, aganaid ja heinu vedasid. Naised külast tulid linadega, mis nad mõisale olid lõugutanud ja ropsinud, et neid siin puhtaks sugeda. Mõni aeg hiljem ilmus jälle hulgakaupa kõrgete munakujuliste mütsidega naisi ja võrusarnaste pärgadega tüdrukuid, kellele paruniproua välja jagas linu ja takku ja villu, mis nad regedel koju viisid.

Oleks preili Marchand nüüd talvel nende inimeste nõgiseisse, suitsvaisse, õlgedega kaetud hurtsikuisse võinud pilku heita! Ta oleks imestanud, kuidas küla on väikesteks vabrikuteks muutunud, kuidas kõigi nende naiste ja tüdrukute ja plikade käed aina seks nii nobedasti liiguvad, et oma isanda kirstusid kõiksugu kalli ja üliküllase riidevaraga täita.

Talvine päev on lühike — vaja õhtust ja ööst lisa võtta, sest isanda tööd on palju. Kaheksa naela linu loelõngadeks kedrata, nii peenteks, et nad saksale särgilõuendiks kõlbavad, see pole naljaasi. Või on sul villad, siis sega neid, kraasi kaks korda ja lase ka lõngaks, nii et näpud kuumavad. Ja ega takudki iseenesest lõngaks saa. Ning peale selle on sul veel enda pere ja perekond katta.

Astugem sisse säherdusse väikesse vabrikusse, milleks talutuba talvisel ajal on moondunud. Käesuurusest tahmasest, kustunud

ruuduga aknakesest ei paista juba lõunast saadik enam valgusekumagi sisse. Armetu peerutuli peab, kui ahi ei köe, süsimusta ruumi valgustama, et näeks töötada. Paks, umbne leitsak täidab kitsikut ruumi, milles silm peale kõige tarvilikumate majariistade — laua, järide, seina najale ehitatud, põhuga täidetud puusängi, mille all on haisev kanatool, — mingit ilu- ega ehteasja ei näe. Varnad seinas, vanad jämedad riided küljes. Üleval tahmased parred, all künklik, auklik savipõrand. Nurgas päratu suur, kogu ruumi jõhkralt valdav kerisahi, mille peal tüdruku või poisi jaoks magamisase.

Kui kallis aga on see suur rait, tusase näoga ahi talveajal, kui väljas mühav tuisk uksi raputab ja terve hurtsiku hangede alla matab, või kui pakane aiateibad raksuma paneb, akna ja ukse tollipaksuselt härma ajab! Tema ümber on siis tihedalt koos kogu vabrik. Leelõukal saadab töötav kodakond oma pika, üksluise talve mööda. Perenaine, tüdruk, tütar, kõik ketravad — osalt mõisa, osalt endale. Ahjunurgas või peerujalal põleb üks peerg teise järel söeks, lapsed kohendavad ja uuendavad neid järjest — see on nende amet, nende osa üldisest tööst. Tüdruk, kes mõisale ketrab, pingutab ja silib piinliku hoolega koonla ja värtna vahel jooksvat lõnga, et see peeneks saaks kui hing ja et sellele ainust lipsukest sisse ei jääks. Sest kui viht väikesest rõngast või sõrmusest läbi ei lähe, siis on proual tüli lahti. Ema voki juures kükitab Mann, aabits ja tikk käes, ja õpib tähetarkust. Kui ta väsinud on, läheb järg Jütsi kätte, kes praegu on veel peerusüütaja. Ka mehed hoolitsevad valguse eest: nad kisuvad hulgakaupa peergu tagavaraks partel hoolsasti kuivatatud lõmmudest. Muidu sepitsevad mehed pastlaid, lusikaid või luudi teha. Nõrk, halepunakas peeruhelk valgustab peremehe kõhna, kõva, konarikku nägu, loitleb perenaise närtsinud põskedel, värvib tüdrukute noori punapalgeid kurva, unise kumaga. Jutustatakse, naerdakse, lauldaksegi, kuni väsimus halvates kõigi kallale asub ja raske võitlus tukkumisega algab.

Teises talus on villaketruse talgud. Kuus kuni kaheksa nooremat ja vanemat tüdrukut istuvad sõõri pisukeses soojas ruumis oma „kitsede" taga ja keerutavad lõnga. Elav jutuvadin, naer ja laul aitavad töö igavust unustada. Mõned poisid on väljast neile seltsiks tulnud — see ülendab lõbu. Perenaine aga vaadaku, et talgulised halva kõhutäie üle nurisema ei hakka, ja taat on va kibedagi eest hoolitsenud. Küll on hea, kui see töö jällegi kaelast saab, sest mõisavanemaga pole nalja heita — oma tööga aega küllalt! Ei jõua sa viimast ise teha, siis anna tasu eest teiste kätte — vallas vaeseid küllalt, kes toopi tangu tarvitsevad.

Preili Marchand oli ammugi märganud, kui vali ja järeleandmatu perenaine oli paruniproua Heidegg. Häda igale külanaisele, kelle töö tema nõudeid ei täitnud, ja need nõuded olid väga suured. Linase lõnga proovimiseks oli temalgi sõrmusejämedune hõbedast rõngas. Kellel kolm värtnat loelõnga valmis, tuli seda mõisa haspeldama ja vihti lugema. Ei jooksnud viht rõngakese sees küllalt lahedasti, see tähendab, oli lõng veidi jämedam juhtunud, kui seadus määras, — oo seda hävitavat tuld, mida proua silm pildus, oi neid häbistavaid sõnu, mis ta suust voolasid! Siis seisis tema ees raske süüdlane, kelle pattu ta küllalt hukka ei suutnud mõista.

Ja missuguse piinliku hoolega ei vaadanud ta kangaid üle, mida talle kevade poole tooma hakati! Iga väikegi kudumisveake sütitas ta viha, iga töö eest, mis tema rahulolekut ei võitnud, määras ta lähemaks aastaks karistuse, harilikult pahema töö, ning jättis süüdlase tavalisest kingitusest, mütsiriidest, ilma. Mütsisitsi said temalt veelgi mõned, villast mütsiriiet aga ainult mõned vähesed, need, kelle auahnus või kartlik hool neid päris meistritööd oli sundinud tegema.

Proua von Heideggist räägiti, et ta teenijate nähes ja nendega kõneldes peaaegu kunagi ei naerata. Veel vähem naeratavat suud nägid temast külainimesed: need tulid värisedes ja läksid joostes.

Ja sellele kristlikule, pealegi väga jumalakartlikule naisele ei

tulnud mõttessegi, et ta neile inimestele, kes ta kirstusid rikkusega täitsid, mida ta tuttavaile perenaiseliku uhkusega armastas näidata, kui mitte muud, siis tänugi võlgneb. Tal seisis ühes kõrvalises kambris salvesuurune kirst. Avati selle kaas, siis valgendas vaatajale nagu lumehang vastu. See kõik oli helevalgeks pleegitud lõuend, mille ilu ja peenus iga asjatundja suust imestushüüdeid meelitas. Millal ta seda salvetäit lõuendit tahtis ära tarvitada, oli arusaamatu. Ja kangur lõksutas iga päev veel uut juurde. Ei, proua von Heidegg ei tänanud neid „odavaid tööjõude", kes talle võimaldasid peaaegu ilma vabrikuta ja kaupmeheta läbi saada. Ta oli ses kindlas arvamises üles kasvanud ja elanud, et need tööjõud, need kodused maksuta masinad on tema päralt, temale loodud, taevalt tema meelevalla alla antud. Mis maksis nende töö selle sitsitüki kõrval, mis tema arm neile otsekui aumärgiks annetas!

Eesti rahva nooremasse minevikku tagasi vaadates on huvitav näha, kui osavasti rüütel endale talupoja odavat tööjõudu oskas alal hoida ja temale ühtlasi „vabadust" anda. Ta tegi üht kui teist nii põhjalikult, et tal odavast tööjõust tänapäevani puudust pole tulnud, kuna teda ennast ohvrimeelse vabastajana austatakse.

Pealiskaudselt vaadates peab imeks panema, kui kergetel põhjustel Eestimaa rüütel talupojale aastal 1816 priiuse kinkis. Valitsus tahtis pärisorjusele Eestimaal samasuguse seadusliku kuju ja aluse anda, mis sellel oli Liivimaal. Seks oli vaja arendavaid komisjone ametisse panna ning mõisade maad üle mõõta. Sellest tekkivat rahalist kulu kartes oli Eestimaa rüütelkond valmis enda omanduse-õigust talupoja isiku kohta ohverdama ja aastal 1811 valitsuselt pärisorjuse täielikku lõpetamist paluma, mis siis 1816 ka seadusandlikuks teoks sai. Et see kingitus nii kergest südamest tuli, siis võib küll järeldada, et ta liiga kallis polnud. Või olid siinjuures vahest vabameelsed, inimsõbralikud aated otsustavad? Ei tarvitse salata, et Eestimaa rüütlite seas leidus ka heatahtlikke, heldemeelseid mehi, kellesse õhtu poolt tulnud humanitaarsed

mõtted olid mõjunud. Kuid nende käes oli väeti vähemik. Enamiku poolt aga tuli vabaduse nime all kingitus, mille odavuse üle kinkijad ise vististi rõõmuga käsi hõõrusid, — see tähendab, kui üldse võib midagi kingituseks nimetada, mis andjale kasu, saajale aga kahju toob.

Kasu asemel tõesti kahju sai balti talupoeg kingitud vabadusest, vähemasti hulgaks ajaks*. Sest mida hakkab inimene priiusega peale, kui tal midagi pole suhu pista? Rüütel ütles: Sa oled prii, aga kui elada tahad, pead mind orjama nagu ennegi, sest maa, kus sa elad, on minu. Ja sa pead mind rohkemgi orjama kui seni, sest nüüd ei määra sinu töökoormat enam vakuraamatugi nõrk seadus, vaid nüüd panen sulle „vastastikuse vaba lepingu" näol ise peale tingimused, mida pead vaidlemata vastu võtma, sest kuhu sa hingega lähed! Uus seadus annab sulle küll õigusi, mida sul enne ep olnud, aga oleme hoolt kandnud selle eest, et sa neid ei saa tarvitada. Seadus, mis need õigused sulle annab, võtab nad sinult ka ära. On ju kõik valitseja- ja peremehe-õigused sinu kohta ikka veel meie käes, ja sinu priiuse tuum on ainult see, et meie sind enam ilma maata ega ükshaaval müüa ei tohi nagu enne.

Õigus talupoegi m a a g a müüa oli mõisnikule tõesti alles jäänud. Et maapinnal ilma teoorjuseta siin peaaegu mingit väärtust ei olnud, siis ostis ostja maapinnaga kõigepealt õiguse teoorjuse kohta. Mõisnikud, kes vallarahva pearaha tasumise vastutusest

---

* Üks Baltimaa rüütel ise, Otto von Rutenberg, peab oma Läänemere kubermangude ajaloo raamatus tunnistama: „Kui keiser Aleksander I kolme Läänemere kubermangu pärisorjadele meie (XIX) aastasaja teisel aastakümnel esimese ja pühama inimõiguse, priiuse oli tagasi andnud, sattusid priikslastud seepeale olekusse, mis oli peaaegu kibedam kui pärisorjus ise." — Teine balti mõisnik, Axel von Gernet Eestimaalt, ütleb oma raamatus „Geschichte und System des bäuerlichen Agrarrechts in Estland" otsekohe Tallinnamaa olude kohta: „Et talupojaseisus (1816. a. antud) seaduse läbi vaimse ja majandusliku kultuuri olukorra järgi küllalt kaitstud ei olnud, siis langes ta astmelt astmeni alamale: ta jäi vaeseks, tema majanduslik kindlus hakkas kõikuma, side, mis teda ta kolde külge köitis, läks lõdvaks. Talurahva langus ilmus nähtavale samal ajal, kui mõisniku majandus õitsema lõi..."

olid lahti saanud, kes enam kohustatud ei olnud ikaldusaastail talupoegi toitma ja õnnetuse kordadel neid aitama, olid õiguse saanud talupoegi täiesti saatuse hooleks jätta. Nad teadsid, et talupojad ilma maata ei või elada, et nad neilt pidid rentima maad tingimustel, mis nemad ise määrasid, ja et mõisniku põllud seepärast mitte kesasse ei tarvitsenud jääda. Nõnda polnud neil vaja talupoegadest enam midagi hoolida, nende tööjõudu mitte hoida, kuna enne nende oma tulu neid oli sundinud selle eest muretsema, et talupoeg mitte nälga ei sureks, sest muidu oleksid nad pidanud raha eest uusi talupoegi ostma. Üks Liivimaa rüütel, kes pärisorjuse eest seisis, tunnistas kõige suurema südamerahuga: „Mõisahärra võib ilma suurema kahjuta välja kannatada, kui temal mõni talu või koguni suurem osa talusid ilma rentnikuta jääb, sest ta võib maid ise tarvitada, seks on tal jõudu; aga renditalupoeg ei või mitte ilma taluta elada, tal pole jõudu oma hobuseid ega muid loomi ülal pidada, ta on sunnitud oma kapitalist elama ja saab lühikese ajaga kerjajaks. See sunnib teda kõige raskemail tingimustel maad rentima, et ellu jääda, ja sagedasti ei suuda ta oma kogukondlikke kohuseidki täita."

Ka „vabas" põlves jäi siis talupoeg täiesti mõisniku meelevalla alla, ja mitte vähemaks ei jäänud viimase poolt selle meelevalla kurjasti tarvitamine, vaid arenes koguni veel sagedamaks. Talupoeg ei saanud nimelt mitte vabadust, vaid üksnes vabaduse välise kuma. Mitte pärisorjus, mitte orjapõli ei hävinud, vaid ainult sõna, millega seda nimetati. Priius andis talupojale õiguse mõisahärraga vabatahtlikke lepinguid teha. Et aga talupojal kõik vahendid puudusid härralt kergemaid tingimusi välja pingutada ja ta ses suhtes otse mõisniku armu alla oli antud, siis ei jäänud ta töö- ja maksukoormad mitte ainult endisesse suurusesse, vaid neid veel kõrgendatigi märksa. Vanad, 1805. aastal seatud vakuraamatud kaotasid oma maksvuse ning vaba leping rentnikuga, kes maad iga hinna eest vajas, tegi mõisnikule kergeks rohkem renti nõuda, kui talunik ennast kahjustamata suutis anda.

Priius andis talupojale õiguse oma kubermangus ühe mõisniku alt teise alla minna. Aga talupoeg õppis varsti nägema, et mõisnikkude rendi-, see on orjusetingimused olid igal pool ühekõrgused, nimelt liiga kõrged, sest kes neist ei pidanud oma tulu silmas. Mujaleasumine ei toonud talupojale siis mingit kasu, vaid ennem kahju. Ta jäi parem endise koha peale ning maksis töö ja põllutoodetega rohkem renti, kui et teist peremeest hakkas otsima. Et aga mõisnikul ka õigus oli talupojale rendikontrahti üles öelda, siis kasvas sellest veel hädaoht, et teda hurtsikust, kus ta oli sündinud ja põliselt elanud, välja visatakse, kui ta mõisniku tingimusi pimesi vastu ei võta; siis oleks ta nurmedelt, mida ta isa ja isaisa verise higiga olid väetanud, pidanud lahkuma ja naise-lapsega otsima teist isandat, kes ta vahest veelgi raskemail tingimustel oleks vastu võtnud. Nii sundisid teda olud kõigega rahul olema, mida temalt nõuti, ja tegid ta veel rohkem rõhutud orjaks, kui ta pärisorjuse ajal oli olnud. Kaevata ta seeüle kuhugi ei võinud, sest kontrahid kokkulepitud tingimustega olid ju seaduspäraselt siduvad. Nii polnud talupojal ka õigusest — oma asupaika vahetada tohtida — mingit kasu.

Siis oli talupoeg priiuse kaudu veel õiguse saanud maid ja muud kinnisvara omandada, teenistuse, rentimise ja mitmesuguste tööde kohta igaühega priitahtlikke lepinguid sõlmida, oma isiku ja omandusega igal teistelegi riigialamatele lubatud kombel tegutseda. Kuid talle oli keelatud linnadesse elama asuda, linnades liikumata varandust omandada, linnaelanikkude teenistusse astuda ja linnakrunte rentida! Teise sõnaga: talupojal oli võimalik ainult lepinguid teha, mis teda põllutööst ei lahutanud, ta võis lepinguid teha ainult maal, Eestimaal ja Eesti kubermangu mõisnikkudega. Nõnda oli senine feodaalisand oma „odavaid tööjõude" endale ka edaspidiseks osanud tallel hoida.

Aga veel enam oli ta ses suunas teinud. Talupoeg, kes Tallinnamaalt omavoliliselt ära läks, anti selle priiuseseaduse järgi valla kasuks soldatiks. Seda rõhuvat määrust oli mõisniku seisukohalt

vaadates tarvis, sest härrad nägid ette ära, et nende päratud koormatused isegi kannatliku, iga surumise ja pigistamisega leppiva eesti talupoja võiksid sundida kodumaalt lahkuma ja naaberkubermangudes ulualust ja peatoidust otsima, hoolimata tema suurest armastusest oma kodukolde vastu. Kuid sellest määrusest polnud veel küllalt. Sama karistus pandi ka neile talupoegadele peale, kes õiguse ja seaduse põhjal julgesid passe paluda, et ainult teises vallas või maakonnas maad või teenistust võtta. Valdades, mille hingekirjas nad seisid, tunnistati nad „äraolijateks". Valla volinikud võtsid sääraste eest liisku ja nad läksid soldatiks, sest seadus ütles: Kui liisk niisuguse vallaliikme peale langeb, kes vallast välja on läinud (kuigi loaga), ja ta võõras vallas suhetesse astub, mis seaduse järgi soldatiks-minemisest vabastavad, siis peab ta siiski oma valla eest soldatiks minema. Seeläbi polnud Eestimaa talupoeg mitte ainult oma kubermangu, vaid ka oma valla külge köidetud. Ei tahtnud ta lähemal nekrutivõtmisel soldatiks saada, siis pidi ta valda jääma, mille hingekirjas ta seisis, pidi oma härrale odavaks tööjõuks olema.

Nii sündis siis, et priius talupojale, kes juba muidugi vaene oli, aegamööda veel suurema vaesuse tõi. Rüütli plaan talupoega priiks lasta, aga valitsust ja meelevalda tema üle leivakotis enda kätte jätta, läks nii hästi korda, et Eestimaa mõisad iga aastaga hinnas tõusid, sest et nad iga aastaga enam tulu tõid, ilma et nende omanikud selleks mingisuguseid tähtsamaid parandusi majandusviisi või tööriistade alal oleksid ette võtnud*. Et talurahva arv esimestel aastatel pärast priiuse andmist üsna ruttu kasvas, siis said mõisnikud odavaid tööjõude ikka veel juurde, ja mida rohkem neid oli, seda odavamaks nad muidugi läksid.

---

* Üks mõis, mis 1820. a. ümber 6479 rubla hõbedat maksis, müüdi mõni aasta hiljem 15 760 rbl. eest; teine osteti 23 000 rublaga ja müüdi neli aastat hiljem 31 300 rbl. eest; kolmas maksis ostes 35 700 rbl., kümne aasta pärast müües juba 70 600 rbl.

Eestimaa talupoeg oli nelikümmend aastat vabadust maitsenud, aga ta oli vaesem ja viletsam kui pärispõlves. Vabadus oli talle õiguse andnud kinnisvara omandada, aga mitte ainuski peremees kogu Tallinnamaal polnud veel nii kaugele kosunud, et endale oleks jõudnud talu osta. Ja talupoja kosutamiseks oli see vabadus ometi antud. Mis ime siis, et praegune teoori uut päästvat seadust kirglikumal õhinal ootas kui pärisori neljakümne aasta eest priiust. Ta ootas seda, nagu pika hävitava põua aegu taevaservalt pilvekest oodatakse.

See ootamine kestis juba kaua. See põhjenes aina paljal kumul. Ainult õhus heljuvate kuulujuttude järgi teadis talupoeg, et midagi on teoksil, midagi on tulekul. Kindlasti ei teadnud ta kunagi, millal saksad seadusi tegid, see jäeti harilikult salajaks. Esiteks ei sündinud saksa seisusliku kõrkusega kokku talupojaga avalikest asjust juttu ajada ning teiseks võtsid või tegid saksad enestele sagedasti otse kohuseks hoida seaduslikke uuendusi, kui need talupojasse puutusid, kuni nende maksmahakkamiseni ainult eneste teada. Balti rüütlitel polnud nimelt millegi ees nii suurt hirmu kui talupoegade rahutuste ees.

Nii kirjutab Eestimaa tuntud vabameelne rüütelkonna peamees Jakob Georg von Berg, kes aastal 1802 talupoegade elukorra parandamise küsimuse maapäevale ette pani, oma mälestustes selle aja kohta: „Seltskonnal (muidugi mõisnikkude seltskonnal) oli see kindel arvamine, nagu valitseks maarahva seas ilmtaltsutamata üleannetuse ja vastuhakkamise vaim; see põhjendamata arvamine, mis tekkis mõne pahura inimese tegudest, kelle järgi siis kogu rahvaklassi üle otsustati, maalis nii paljudele kõige hirmsamad verepildid silma ette...“ Berg ise võitles niisuguste ebaarvamiste vastu, pani nende peale aga siiski nii palju rõhku, et ta „ainult äramõõdetud sammudega teoksile (uuenduste andmisele) minemist ja kõige suurema ettevaatuse tarvitamist“ sündsaks

pidas. Ka 1816. a. antud priiuseseadust ei juletud kohe maksma panna, sest et „võõriti mõistmist ja eksitusi“ talurahva poolt kardeti, vaid 14 aasta peale oli antud „järkomöda minnemisse pärrast ue Seisusse sisse“ nõndanimetatud ettevalmistuse-seadus.

Ainult ääri-veeri mööda sai siis talupoeg kuulda, kui saksad maapäeval arutasid asju, mis tema huvidesse puutusid. Opman pillas vahel kogemata mõne tähenduse; toapoiss või toatüdruk, kes sugu saksa keelt mõistis, püüdis härraste ümbruses mõne lausekatke kinni ja kandis selle edasi; kaupmehelt linnas võidi kõbinat kuulda jne. Sellest oli juba kaua, kaua aega tagasi, kui Eestimaa talupojad säherdusi mahapillatud või õhku lendlema jäänud sõnu uutest seadustest hakkasid korjama. Paljud tohtisid Võllamäe Päärnaga öelda, et nad neist seadustest juba nii kaua kuulevad, kui elavad. Sest juba seitse aastat pärast seda, kui priiuseseadus oli lõplikult ja täielikult maksma hakanud, aastal 1839, hakati maapäeval talupoja olukorra muutmise pärast aru pidama, ja see uuendustöö ei kestnud mitte vähem kui seitseteistkümmend aastat! Tehtud seaduse kuulutamiseni läks siis veel kaks aastat aega.

Need olid tormilised maapäevad tol ajal! Sund paranduste ettevõtmiseks oli suur: ühel pool varaliselt ja vaimselt ikka madalamale langev talupoeg, kes otse hukatuse äärel seisis ja mõisniku enda tuludele kippus hädaohuks saama, sest et ta töö- ja maksuvõime hävines; teisel pool riigivalitsus, kellele talupoja häda tundmata polnud ning kes sellest riigi huvidele pidi kahju kartma. Aga kes siis tahab hea meelega midagi ohverdada! Balti rüütli enesearmastus ja omakasupüüd oli aastasadade jooksul, mil ta oli maa ja rahva pärisomaniku põlve kitsendamata lõbuga maitsenud, nii suureks kasvanud, nii temale verre ja üdisse läinud, et ta otse kuritööks pidas, kui temalt midagi nõuti nende heaks, kes temale ta paradiisliku põlve võimaldasid. Seepärast leidis iga nõue, mis sinnapoole sihtis, et mõisnik talupoja heaks enda omanduseõigustest midagi peaks laskma kärpida, otse vihast vastupanu.

Eestimaa rüütelkonna auks peab aga ütlema, et ta mitte täies arvus säherdusel kitsarinnalisel seisukohal ei püsinud. Maapäev jagunes enamasti kaheks, vahel ka kolmeks erakonnaks: puruvanameelseiks, vabameelseiks ja parajuslasteks. Vabameelsed, kes uuenduste eest välja astusid, tegid seda vahest vähem südamehelduse kui terasema majandusliku ja poliitilise vaate ning laiema vaimse silmaringi tõttu. Nad ütlesid enestele: Nii ei lähe enam; mida kauemini me viivitame, seda raskemaks läheb töö, sest tegemata ei või see jääda. Vanameelsete pilk aga ei ulatunud nende hetkelistest isiklikkudest huvidest üle, nad ei mõelnud homse peale. Nad ei öelnud enestele: Mida sa täna ei anna, pead homme kahekordselt andma.

Vabameelne tiib nõudis kõigepealt talupoja majandusliku aluse kindlustamist. Pärisorjuse kaotamisest saadik, kus mõisnikul talupoja elatamise eest enam mingit vastutust ei olnud, sest et tal sellest tulu polnud, oli viimane maa poolest täiesti lindpriiks saanud. Mõisnik ajas ta kohast välja, võttis maa endale — mingu talupoeg, kuhu tahab. Sel kombel hävitati terved suured külad. Talupojal, kes igatahes pidi kartma, et ta talust ilma jääb, polnud seetõttu vähematki sisemist sundi oma nurme ja aasa eest mingit hoolt kanda: ta ajas päevast päeva läbi ja kurnas maad ära. Taheti seepärast talupoja majanduslikku seisukorda tema enese kui ka mõisa tuluks tõsta, siis oli vaja talle rohkem asumiskindlust muretseda. Lähem samm ses sihis võis olla, et mõisniku õigust — oma maad talupoja alt heaksarvamist mööda ära võtta — seaduspäraselt kitsendati. See võis kas seeläbi sündida, et mõisniku ja talupoja vahel kauaaegsed või koguni põlised kontrahid seaduseks tehti; või veel põhjalikumalt seeläbi, et mõisnik oma maast teatava kindla osa määrab üksnes talupoegade tarvitada, ilma et tal õigust oleks seda otstarvet oma tuluks muuta.

Vabameelsete poolt esitatigi säherdused ettepanekud. Iseäranis viimane sai kogu seaduseandmises kõige tähtsamaks. Oh seda vihatormi, mis vanameelsete poolt nüüd valla pääses! Nende oman-

dust taheti puudutada! Nendelt taheti ära võtta õigus enda isikliku omandusega teha, mis tahavad! Hurjutades näitasid nad talurahva priikslaskmise seadusele, milles kõik maapind selge sõnaga nende ilmpuutumatuks, äravõtmatuks omanduseks oli tunnistatud, — jah, nad olevat ju talupojale priiuse just sel tingimusel andnud, et nad endi kinnisvara vastuvaidlematuiks peremeesteks jäävad! Pikkade, suuremalt osalt kirglike võitluste järel võitis viimaks siiski vabameelsete niisama tarvilik kui loomulik parandusenõue, kuigi mitte ilma tähtsa kitsenduseta: tehti otsuseks kõik maa, mis aastal 1846 talupoegade käes oli olnud, talurahva maaks tunnistada, kuid kuues osa sellest maast pidi mõisniku vaba tarvitamisvoli alla jääma, et ta sellele tarbe korral võiks mõisa sulased elama asetada.

Niisama visalt pidasid vanameelsed kinni „vabast kontrahist", mis priiuseseadusega oli maksma hakanud ja mõisnikule nii palju kasu, talupojale nii palju kahju oli toonud. Et „vabast" rendilepingust juttugi ei või olla seal, kus üks pool teise majandusliku ülemvõimu all seisab, oli vabameelseile ammugi selgeks saanud. See „vaba kontraht" oli just talupoja langemise üks peapõhjustest, ning maapäevadel oldi ju koos, et talupoja seisukorda parandada. Leiti, et endine vakuraamat talupoega mõisniku pigistuste eest palju rohkem oli kaitsenud kui nüüdne vaba leping „vaba võistluse" põhimõttel. Seepärast oli ka tulevikuks seaduse paragrahve vaja, misläbi — vähemasti teorendi kohta — talupoja rendikohused selgete arvudega oleksid ära määratud. Ka see ajakohane nõue küpses otsuseks.

Rüütelkonna otsustesse mõjusid tähtsamalt, kui see talle meeldis, riigivalitsuse juhtivad, parandavad, täiendavad ja korraldavad määrused. Oh neid komisjone, keda teoksil olev seadus pidi ära igama, enne kui see küpseks viljaks sai! Rüütelkond oli omapoolse seadusekava — paljude võitluste järel isekeskis ja väliste võimudega — riigivalitsuse käsul 1849. aastaks valmis teinud. See ei läinud aga sel kujul läbi ja anti täiendada ning parandada ühe

komisjoni kätte, kes koosnes kroonu kui ka mõisnikkude asemikkudest ning asus Tallinnas. Nüüd läks see Peterburis ühe valitsuse-komisjoni kätte, kus ka jälle mõisnikkude volimehed kaasa töötasid. Kõige kibedama tuleproovi pidi aga seadus viimaks läbi tegema nõndanimetatud Läänemere komisjonis Peterburis, kus seda jälle täiendati ja muudeti, enne kui see viimaks riiginõukogu kätte heaksarvamisele jõudis. Alles 5. juunil 1856 oli uus „Eestimaa talurahva seadus" nii kaugel, et kõigekõrgema kinnituse sai.

Kuid maksma ei pandud teda seepärast veel mitte. Seda oli enne vaja saksa ja eesti keelde tõlkida. See töö tehti järgmisel aastal. Maksvusse pidi seadus astuma jüripäeval 1858.

Tume kõmin, et keiser uuele seadusele „käe juba ammugi alla teind", levis talurahva seas juba enne, kui see vahest oli sündinud. „Tuimal" talupojal on head kõrvad, kui midagi õhus heljub, millest ta endale hädas abi loodab. Aga — lisati umbusklikult juurde — saks hoiab seadust meie eest salajas. Kindlamaid tõendusi selle kohta, et oodatud seadus tõesti olemas on ja et see ka tõesti maksma pannakse, hakati alles 1857. aasta kevadel saama. Siin ja seal olid mõisnikud talupoegadele juba ise tunnistanud, et säherdune uudis tulekul on, nimelt sel puhul, kui neilt üht või teist kergendust oli mindud paluma. Talupojad lähenesid mõisavanemaile säherduste soovidega just sel kavalal tagamõttel, et neilt uuest seadusest midagi kuulda saada. Ja vahel läks nende nõu täide.

Juuru kihelkonnas sai alaline janunev pärimine uue seaduse järele osalt seeläbi kustutust, et Mahtra mõisa valitseja Rosenberg talupoegadele selge sõnaga vastas, uus seadus olevat peatselt tulekul. Mahtra peremehed läksid nimelt 1857. aasta kevadel mõisa, et uute kontrahtide tegemist nõuda. Ka neil keerles uus seadus peas ja nemadki arvasid, et see keisri tahtel juba peaks maksma, kuid mõisnikud ei taha seda teada anda. Muidugi nõudsid nad uutesse kontrahtidesse mitmesuguseid kergendusi. Opman aga

seletas neile, et ei võidavat uusi kontrahte teha, sest vaja olevat uus seadus ära oodata, mille määruste põhjal neid peab tegema. Seni jäävat kõik vanaviisi, nii ka peremeeste orjuse- ja maksukoorem.

Mahtra meestel oli sest seletusest, kuigi see neile muidu ei meeldinud, kindlus käes, et mõisavanemad uut seadust enam salata ei püüa. Asi seegi! Mahtra peremeeste ja teiste käest, kes mõisast samasugused vastused olid saanud, lagunes rõõmusõnum kaugele üle kihelkonna. Kuid oli ka umbusklikke küllalt, kes Uuetoa teomehega ütlesid: „Mis saks ei taha, see ei tule." Parun Heidegg näiteks polnud oma peremeestele veel poole sõnagagi viiksatanud, et neil midagi on oodata, ning paarile pärijale kostis ta oma rüvedal viisil: „Kas pole teil laiskvorstidel juba hea põli küllalt? Või kergendusi soovite! Siis sööksid ju täid teid ära!"

Parun Heidegg ise oli uue agraarseaduse loomisest maapäeval elavalt osa võtnud. Muidugi seisis ta vanameelsete tagurlaste liigis, ja seal mitte viimases reas. Ta ep olnud küll mitte suurem kõnemees, ei lasknud ennast ka mitte komisjonidesse valida, sest et ta oma pead raskema tegeliku tööga ei raatsinud vaevata; tema tugevus oli palju enam selles, et ta oskas rüütlite ringkondades eraviisil soovipärast meeleolu luua, nende arvamiste peale enda seisukohalt mõjuda, neile oma mõtteid sisendada ja nende endi arvamisi, kui need vabamat värvi kandsid, kõigutada ja kukutada. Niisugust misjonitööd tegi ta visa õhina ja osavusega niihästi kodus oma lähemate naabrite seas perekondlikel kooskäimistel kui ka Tallinnas maapäevade istungiaegadel klubis, võõrastemajas ja Petenbergi viinakeldris Pikal uulitsal, tuttavas „magusas augus", klaasi veini ning austrite juures.

Parun Heideggi arvates oli talupoeg teatavasti ise süüdi oma viletsas elukorras, oma varalises ja vaimses hädas. See kõik tuli tema tuimusest, laiskusest, hooletusest. Talupoega ei võinud mingisugused kergendused aidata — ei, vaid need pidid ta veel hoopis ära rikkuma. Parun Rüdiger Heidegg oleks hea meelega talupoja

töö- ja maksukoorma suurendamise ning kõiksugu karistuste kõvendamise poolt hääletanud, kui seda maapäeval oleks juletud ette panna. Ta võitles kõigest jõust põlise kontrahi, talumaade omavolilise äravõtmise õiguse kitsendamise, talumaa äramääramise, teoorjuse kergendamise ja talupoegade liikumisvabaduse laiendamise vastu. Kõik seletused ja arutused, mis nende õiguste poole kaldusid, põrkasid tema rinnalt tagasi, nagu oleks seda veel esivanemate raudriie katnud. Ainus asi, mis teda ja temameelseid viimaks siiski poolikule järeleandmisele sundis, oli kartus, et riigivalitsus uuendustöö rüütelkonna käest või vähemasti tema juhtiva mõju alt ära võtab — mis ju ka osalt sündis — ning seaduse valmistab, mis vabameelsete nõuetest veel kaugemale läheb.

Nagu mujal, nii polnud ka Vaitla valla talurahva seas tervel 1857. aasta talvel põnevamat jutuainet kui uus seaduseraamat. Et parunilt selle kohta midagi teada ei saadud, siis katsuti opmani juures õnne. Kuid see oli härraga täiesti ühte laadi mees: uhke, kõrk, kinnine, talupoja vastu kaastundmuseta. Pealegi oli tal peremehelt kindel käsk uuenduse tulekust vaikida, sest „kes kurat teab, mis need vastased hundid enestele pähe võtavad!". Opman Winter andis siis küsijaile veel tüsedama vastuse kui mõisnik ise, ta näitas neile oma jämedat okslikku keppi ja kostis: „Vaadake, seda toob teile uus seadus!"

Painati siis alamaid sundijaid küsimustega. Kuid need ei teadnud isegi midagi selgemat. Kupja-Prits tegi endale küll vahel näo ette, nagu peituks kogu seaduseraamat oma 1315 paragrahviga tema peas, kuid see oli paljas kelkimine: tema kui kõige noorem sundija ei teadnud asjast rohkem kui talupojad isegi. Seepärast jättis ta oma tulevase äiagi, kes temalt saladust kõige visamalt püüdis välja uurida, tumeda tõe ja palja vale vahele vaakuma.

Pärast esimesi kokkupõrkeid vana paruni ja paruniprouaga elas koolipreili Marchand Vaitlas vagusamat põlve. Ta hoidus suuremaist ettevaatamatustest — mitte koha kaotamise kartusel, vaid ära nähes, et pahandused mingit tegelikku tulu ei tooks, et ta olukorda siinses majas muuta ei suudaks ja et tal siin ju ainult mõni kuu veel oli viibida. Teiseks olid lapsed teda nii väga hakanud armastama, et nad tema peale mitte enam iga tühise asja pärast ei läinud kaebama; jah, preili Marchand'i mõtte- ja tundelaad oli neis enestes teadmatult juba sedavõrd hakanud mõjuma, et nad nii mõnegi asja, mis neid enne oleks pannud võõrastama, nüüd üsna loomuliku ja kohase leidsid olevat. Sest Juliette tegi oma kasvatustööd, millest teda ta südametunnistus ei lubanud loobuda, nende kallal vagusasti edasi, enamasti üsna teadmata ja tahtmata, sest ta õpetas ju ainult, mida talle enesele oli õpetatud. Lastele oli ühtlasi tema elustav, õppimist kergendav ja lõbustav õppeviis ikka enam maitsema hakanud. Nad rääkisid vaimustusega preili Marchand'i õppetundidest, neid ikka ja ikka jälle preili Ritteri igava, pedantliku tuupimisega võrreldes. Iseäranis tundis vagusa, pehme loomuga Raimund uue koolipreili vastu aukartust ja kaitses teda südilt iga kõvera sõna vastu, mis teiste suust juhtus kukkuma. Ja et lapsed kasvatajaga nii rahul olid ja temast enam midagi paha ei kõnelnud, siis polnud ka vanematel asja tema elu kauemini kibestada.

Üksnes Adelheid von Heidegg ep olnud preili Marchand'i sõber. Viimane ei teadnud temale midagi olevat paha teinud, püüdis teda koguni soojuse ja peene taktiga enda poole tõmmata — asjata. Mitte ainult, et paruni tütar guvernandile igal parajal ja mitteparajal puhul nende seisuslikku vahet torkaval viisil püüdis meelde tuletada, vaid Juliette'il oli sagedasti koguni tundmus, nagu vihkaks teda see väike, vaevalt lapseeast väljavõrsunud tütarlaps. Kaua ei saanud ta, hoolimata kõigest peamurdmisest,

selle nähtuse põhjust kätte, viimaks aga jõudis selgusele, mis ta head südant kibedasti haavas: Adelheid von Heidegg oli temale kade — kade tema välimuse jume pärast! Ta näis karvat, et see tema kaunis keskpärase ja tavalise ilu peale varju heidab.

Juliette oli nimelt seltskondlikel koosolemistel märganud neid mürgiseid pilke, mis Adelheidi silmist tema poole süstsid, kui ta nooremate härradega pikemasse pajatusse sattus, kui tema laulmine nende kiitust leidis või kui teda sagedamini tantsule paluti. Ja ometi ei võinud Juliette midagi selle vastu, et need noored, kõrgid rüütlid oma seisuseuhkuse vahel nii väga unustasid, et nad „teeniva inimesega" rohkem tegemist tegid, kui sünnis oleks olnud, rohkem, kui Adelheid ja teised seltskonna pärisliikmed seda soovisid. Juliette ei teinud nende ligitõmbamiseks tõesti midagi. Paljud neist härradest olid temale oma kommetes ja mõtetes otse vastumeelt. Aga nad tulid, nagu kärblased tulekuma ümber kogunevad. Nad imetlesid prantslanna omapärast ilu, nautisid tema mitte-igapäevast vaimu, maitsesid tema kõne mõnu ning julgesid isekeskis ja ka teiste kuuldes seda oma imetlust väljendada. Seda aga ei sallinud väike nägus noor parunipreili.

Tema tusk kasvas aegamööda seda suuremaks, et ta naiseliku meeleteravusega ka oma kõige vanemast vennast midagi märkas, mida kahtlemata tuli Juliette'i ilu võiduks lugeda. Herbert Heidegg ilmutas ju selle tüdruku kohta tundeolu, mis mitte kaugel ei olnud soojast sõprusest, austusest või — veelgi naeruväärsemast. Herberti pilgus läikis midagi väga kahtlast, kui ta Juliette'i ilmumist märkas, kui ta äkki tema häält kuulis, kui ta temaga esimesi sõnu vahetas. Ja ta näole jäi püsima nii helkjas kuma, ta häälde nii palju sulavat elavust, et Adelheid võõrastades teda silmas hakkas pidama ja viha pärast punastas, kui leidis, et ta tähelepanekud õiged olid ja õigeks jäid.

Ta oli selle kohta vennale toona paar nõelavat tähendust teinud. See ei püüdnud salatagi. Herbert kostis kõige suurema rahuga:

„Jaa, preili Marchand on ilus — koguni väga ilus! Miks ei peaks ma sest ilust rõõmu tundma?“

Adelheidi ka üsna ilus nägu moondus korraga üsna inetuks.

„Sinu maitset pidasin seni paremaks.“

„Õeke, kui sa seda ütled, siis oled kade.“

„Kade? Kelle peale? Preili Marchand'i peale? Naeruväärt!“

„Kuidas?“ küsis Herbert. „Ma arvan, preili Marchand'i ilu on vaidlematu. Meie noored härrad ligidal ja kaugel vähemasti on selles täiesti ühisel arvamisel.“

Kui Herbert ei eksinud, siis kahvatas ta õeke. Adelheidile oli selle sõnaga nagu pikk terav okas südamesse pistetud. Sellest pilgust peale vihkas ta seda teenivat inimest, kelle ilu suurtsugu mehed ei häbenenud imetleda.

„Ma arvan kõigepealt,“ vastas ta väriseva häälega, „et parun Herbert Heideggile mitte sünnis ei ole meie koolipreili ilu nii silmatorkaval kombel kummardada. See rikub niisugused inimesed ära. Meie Mai on ju ka ilus tüdruk . . .“

Herbert naeris tütarlapse kentsaka kadeduse üle, tundis aga seejuures imelikku kipitust südames. Ta oli nüüd tagantjärele peaaegu ehmatanud. Millest? Ta ei teadnud seda isegi. Viimaks pidi ta endale tunnistama: sellest, et tema olekut Juliette'i vastu oli tähele pandud. Ja kes oli seda teinud? See tütarlaps nooruke, kes muidu igas asjas nii pealiskaudne ja ükskõikne oli. Kui see juba oli niisugusele leidusele jõudnud, siis . . . Ta jättis mõtte pooleli ja läks ruttu välja külma talvise õhu kätte.

Adelheidi näriv viha Juliette'i vastu tuli mõni aeg hiljem väga piinlikul viisil veel avalikumalt nähtavale. Märtsikuus pühitseti tema seitsmeteistkümne aasta sünnipäeva ebatavalise pidulikkusega. Külaliste hulk oli haruldaselt rohke, nende seas muidugi palju noori preilisid ja härrasid. Terve helkjas mets laiu krinoliine ja kahisevat siidi mühas sabakuubede mustal segul hiilgavalt valgustatud piduruumides. Palju kulda ja kiirgavaid kive, hulk lilli ja läikivaid silmi. Noored sihvakad neiud, tugevad vilajad

mehed. Palju jumekaid, peeni, põlisest haridusest läbijoonitud nägusid. Missugune vahe nende vahel siin säravas saalis ja nende vahel seal suitsvais saunus! Siin tervis, ilu, ramm — seal kidurus, kõhnus, näotus. Toit, õhk, ümbrus, tegevus — kuis on nad siin ja kuis on nad seal mõjunud! Siin on nad kasvatanud toreda palmimetsa, seal viletsa kanarbiku...

Adelheid Heidegg, seltskonna hellitatud sünnipäevalaps, esines oma valges kleidis ilusana kui õis. Ta oli enda välimuse ees nähtava püüdega hoolitsenud. Aga teisi temasuguseid oli veel palju, ka ilusamaidki. Need olid aga kõik kaunis harilikud balti saksanäokesed, mille hulgas ka väga igapäevased ja isegi inetud ei puudunud. Seal võidi nüüd öelda mis tahes, aga kui koolipreili Marchand oma lihtsas kollases kleidis, kollane roos sinimustis juustes, piduliste sekka ilmus, siis käis meesterühmadest liikumine läbi, umbes nagu see, mida sünnitab äkiline tuulepuhang noores metsas. Iga pilk näis midagi ärevat hüüdvat. Sel prantslannal oli midagi, mis teistel puudus. See ei olnudki vahest ta ilu ise, vaid midagi, mis oli selle ümber või küljes, midagi, milleks kindlasti piiratud seletus puudus.

Juliette tundis oma seisukorda siin majas ja selles seltskonnas ning määras selle järgi enda oleku. Ta oli tagasihoidlik, tõsine, mõõtupidav igas asjas, enamasti hoidudes oma kolme kasvandiku seltsi, nendega juttu ajades ja muul viisil nende aega viites. Tema imetlejadki olid algul jahedad ja püüdsid seltskonna ees lasta paista, nagu ei paneks nad teda suurt tähele. Seda nõudis harjunud takt nende vanemate, sugulaste ja kogu kõrgestisündinud seltskonna vastu.

Sel ajal oli preili Marchand'il laialt mahti külalisi oma kõrvalistest istepaikadest lähemalt silmitseda ja nende juttu siin ja seal pealt kuulata. Vanad härrad, paljaste ja poolpaljaste pealagedega, lottilaskunud põskede, kortsuvajunud silmaaluste ja iseteadlikult muiglevate suudega — mõni veel pikk ja püst, mõni juba vimmas kuklaga —, kõnelesid enamasti põllutööst, kurtsid oma talupoe-

gade üle või kiitsid oma hobuseid, jahikoeri ja püsse, millele järgnes siis pikk rida jahilugusid ikka uutes teisendites. Vanemad prouad, pool-uppunult istudes krinoliinides otsekui heinasaadude sees, juuksed oimude peale siledalt maha kammitud, jutustasid palju oma lastest, kõiksugu perekondlikest juhtumustest, oma peremamslitest ja toatüdrukutest ning nende halbadest omadustest. Siin kui seal oli palju kaebust kombeliselt ikka alamale langevate inimeste ja voorusest ning vanadest paleustest lahkulööva aja üle. Teadused, kunstid, kirjandus pakkusid jutuks harva ainet. Maa-aristokraatia seisis neist asjust kaunis eemal. Tema vaimsed huvid ei kerkinud ses suhtes väikekodanluse, isegi talupoegkonna omadest palju kõrgemale.

Noor seltskond pühendus täiesti lõbule. Kerge, pealiskaudne jutuvestmine hepitamise toonil oli üldine. Ammu kuuldud naljatused, peened, viisakad, aga mitte algupärased meelitussõnad lendlesid. Kõigele lõbutsemisele krooni pähe pani aga viimaks tants, mille järele kõik need kaunid väikesed neiujalad siidkingades kärsitu kõpsutamisega olid ammugi oodanud. Tantsiti tugevuse, tervise, vererikkuse täie hoo ja kirega.

Kõigepealt paistis välismaa neiule silma see üliviisakas, ümmardav ning tihti väga südamlik olek, mida kõik külalised, noored ja vanad, üksteise vastu ilmutasid. Üksmeel, rahu ja rõõm valitsesid selles seltskonnas. Siin mõistis üks ühte ja teine teist. Nende arvamised kõlasid kokku, nagu nende huvid kokku kõlasid. Neil olid ühesugused ihad ja ühesugused püüded, seepärast austas ja armastas igaüks teisega ühes iseennast. Juliette pidi eneselt imestades küsima, kas siis need on samad isikud, kes väljaspool seda õhkkonda, seda ollust, milles nad isekeskis elavad, nii väga teiseks muutusid, kõik oma viisakuse, peenuse, hingelise soojuse korraga nagu raudsesse tuppe tõmbasid ja püsti ajasid ainult teravad, kriimustavad okkad? Olid need siin samad inimesed, kes oma teenijaid lasksid halastamatul kombel veriseks peksta, seda külmavereliselt pealt vaatasid ja nendega kunagi sõbralikku, soo-

jast hingest tulevat sõna ei vahetanud, kõnelemata sellest, et nad neile töökoorma peale panid, mille raskus neile kui tegelikele põllumeestele ei võinud tundmata olla?

Härrad jõid virgasti ja vahvasti, sest likööorid ja veinid olid head: selle poolest oli rikka parun Heideggi kelder kuulus. Traditsioonilist balti rikkust osutas ka söögilaud, millele maajunkurliku isutüsedusega au tehti. Nad sõid ja jõid ja olid rõõmsad ning mõnuõnnis elunauding paistis igalt palgelt.

Tantsuks sai preili Marchand proualt käsu klaverit mängida. Teda nähti aga klaveri taha unustada tahetavat. Ta mängis tund aega järgemööda, ilma et teda oleks lunastatud. Siis halastas Herbert ta peale ja laskis härra Lustigi kätte otsida, kes, nagu see tema viis, piduruumidest salaja oma üksikusse kambrisse oli pugenud; ta pidi asemikuna klaveri taha istuma.

Nüüd oli Herbert esimene, kes guvernandi tantsule viis. Tema eeskuju järgi tegid varsti ka mitmed teised härrad. Nad võisid ju muidugi ka koolipreiliga tantsida, seda ei pandud liiaks ega suurt tähelegi, aga et preili Marchand aegamööda nagu pidu üheks tähtsuseks hakkas saama, et temaga varsti rohkem tantsiti kui mõne vähem nägusa paruni- või krahvitütrega, et tema seltsi härrade poolt nähtavasti otsiti, et mõni temaga väga elavasse kõnelusse sattus — see hakkas mõnele viimaks piinlikult silma paistma.

Kõige piinlikumalt Adelheidile, ja iseäranis veel sellepärast, et ta koolipreili ümber nägi paari härrat, keda ta salaja enese imetlejaiks luges. Herberti viisakuse üle Juliette'i vastu oli tal süda teadagi juba ammu täis.

See oli ühel tantsu-vaheajal. Saalist olid paarid jalutades teistesse ruumidesse läinud, kus nad salgakestena koos seisid või sõõrides istusid. Adelheid oli tähele pannud, et preili Marchand tema kahe austaja seltsis väikeses saalis kamina ees istub ja nendega mingi asja üle elavusega mõtteid vahetab. Adelheid kuulis Juliette'i ta kumiseva kellahäälega paar korda naervatki, kuna ta muidu ikka nii tõsine oli. Sellest oli küllalt. Preili Adelheid

astus väikese seltskonna juurde ja ütles nii teravas toonis, nagu see tal iganes võimalik oli: „Preili Marchand peab härradele vist loengut talupoegade viletsast elukorrast?“

Mõlemad härrad vaatasid üles.

„Miks te seda arvate, preili?“ küsis teine.

„See aine on ju preili Marchand'i ratsu,“ vastas Adelheid näotu naeratusega. „Ma usun, kui preili Marchand'il võimus oleks, ta paneks talupojad mõisa elama, meid kõiki aga vabadikusaunadesse.“

„Ei, seda ma ei teeks,“ vastas koolipreili rahulikult.

„Mida siis?“

„Kõigepealt ei pilkaks ma vaesust, vaid tunneksin halastust.“

„See tähendab, meie oleme metslased, kes halastust ei tunne? Ainult preili Marchand'il on helde süda!“

„Seda ma ei väitnud — nii üldiselt ei tahtnud ma otsustada... Mis puutub minusse, siis pean küll tunnistama, et mulle kaastundmus südamesse tekkis, kui ma kord säherduses elumajas käisin, mida teie, preili von Heidegg, vabadikusaunaks nimetasite. See ei olnud tõesti mitte koht, kus inimesel sünniks elada, see oli must, pime koobas, kus ma naljalt loomagi ei laseks elada. Ja kui ma sest ärarääkimata kurvast pildist haledust tunnen, siis ei loe ma seda enesele ei häbiks ega ülekohtuks.“

Adelheidi roosiline pale tõmbus purpurseks, ta silmad kiindusid nagu naasklid koolipreili näkku.

„Kas see mõni eriloeng minule peab olema?“ küsis ta.

„Ei, ma avaldasin ainult oma arvamist inimliku kaastundmuse kui ilusa vooruse üle,“ kostis Juliette ikka veel kõige suurema rahuga.

Aga just see rahu, mis vastasele võimalikuks tegi tema lööke mõjuvalt tõrjuda, ajas väikese preili nii ärevile, et ta oma sõnade kaalumise täiesti unustas.

„Preili Marchand,“ ütles ta valjusti, „teie vooruseõpetusest sooviksin enda tulul hea meelega ilma jääda. Peale selle tahaksin

teile tähendada, et teie oma seisukorda meie majas võõriti mõistate: esiteks ei ole teil mingisugust õigust minuga sel toonil kõnelda, ning teiseks pole teie paik mitte siin saalis härrade hulgas, vaid seal — klaveri taga!"

Sügav vaikus järgnes neile sõnadele. Ümberringi jäädi seisma, sest neid oli kaugele kuuldud. Sügav kahvatus kattis Juliette'i nägu, aga ta jäi vagusasti, nagu uimastuses, oma istmele paigale.

„Adelheid," kuuldus nüüd korraga Herbert Heideggi hääl; noor parun seisis äkitselt, nagu maa seest tõusnud, õe kõrval ja pani käe ta õlale. „Adelheid, kõige vähem on s i n u l õigust preili Marchand'iga sel toonil kõnelda ja temale meie majas eeskirju anda. Selleks pole sinul kelleltki voli. Preili Marchand ei ole meie majakorda ka kuidagi rikkunud; et ta täieõiguslik seltskonnaliige on nagu sinagi, siis võib ta istuda, kus tahab, ja klaverit mängida, kui ta tahab ... Nõnda, õeke, seisavad lood," lisas ta naeratada püüdes juurde, et juhtumuse tõsist nägu pehmendada.

Härrad tegid varmalt teist juttu, et piinlikust olukorrast rutemini üle saada, kaugemalolijad astusid elavalt sosistades kõrvale. Preili Adelheid aga märkas, et ta oli oma nõrkuse ohvriks sattunud, et ta oli sündsuse piirist välja läinud ja selle eest kibeda karistuse saanud, — ta kadus väikesest saalist kui tuul.

„Kui ma tohin paluda, preili Marchand?" ütles Herbert koolipreilile käsivart pakkudes, kuna mõlemad teised härrad viisakalt üles tõusid.

Juliette ärkas nagu unest. Ta võttis noore paruni käsivarre vastu. Pikkamisi sammus Herbert temaga teistele jalutavaile paaridele järele.

„Kas olete vihane, preili Marchand?" küsis ta tasa.

„Ei, ainult ehmatanud!"

„Teil on õigus vihane ja ka ehmatanud olla. Ma tahan selle eest muret kanda, et minu õde teilt andeks palub. Et seltskonna rahu mitte rikkuda, ei nõudnud ma seda temalt kohe."

„Ma ei soovi seda andekspalumist mitte, parunihärra," vastas Juliette kindlalt. „Ma ei ole mitte nii õrn, et ma eluga vilumatu lapse ärritatud sõnu nii haavavaiks peaksin. Teie kaitsmisest saab mulle küllalt — ma tänan teid!"

Herbert vaatas laia, imestava, palavaks muutuva pilguga Juliette'i marmorvalgele näole alla.

„Kui hea te olete!"

„Hea? Ma ei pea sellest headusest ise mitte palju lugu. Ma ei või mitte liiga hea olla, kui ma vihkamiseks asja annan."

„Ah, see lapsik vihkamine!" lõi Herbert käega.

„Aga ka sel lapsikul vihkamisel on oma põhjus. Ma arvan seda tundvat. Kui meeleldi ei tahaks ma teie õele selgeks teha, et tal minu poolt midagi karta ei ole, ja et ma õnnelik oleksin, kui ma tema usalduse ja armastuse võidaksin — seni pole ma temale suutnud läheneda... Kuid meie viibime juba liiga kaua selle asja juures."

„Ma tahan hoolt kanda, preili Marchand, et minu õde viisakusepiirisid teie vastu enam ei riku," ütles parun kortsus kulmul. „Ja nüüd võime tõesti millestki muust kõnelda... Mul on teid millegi eest tänada, preili Marchand."

„Mind?"

„Jaa. Ma pean tunnistama, teie arvamised meie talupoegade viletsast põlvest on mind mõtlema pannud, ja ma olen tulemusele jõudnud, et teie seisukoht selles asjas mitte nii väga võõras pole, nagu mu meelest esialgu näis. Ma usun, et meie olusid võib parandada — see on kiiremas korras, kui meil üldiselt arvatakse. Peaasi oleks aga, et selles ühed hakatust teeksid, küll siis teised järele läheksid."

Juliette'i suur ja sügav pilk puudutas soojalt noore paruni põske.

„Ma rõõmustan selle tunnistuse üle," ütles ta, „aga mille eest te mind tänate?"

„Selle eest, et minu mõtlema panite. Ma viibisin kaks aastat Preisimaal, õppisin sealseid olusid tundma, nägin küll, et talupoeg

seal märksa paremal järjel elab kui meil, kuid arvasin selle nähtuse põhjuseks üksnes preisi talurahva paremat kultuuri, saksa rahvuse suuremat töövirkust ja paremat iseloomu. Vaheajal olen aga mõne teie väite üle aru pidanud. Teie arvates on eestlase tuimuse põhjuseks olnud tema senine kauaaegne raske elu ning vaimuvalguse täielik puudumine. Parandataks neid puudusi, siis oleks loota, et ka meie talupoeg saaks teraseks, elavaks, mõtlevaks põllumeheks. Teil on selles vististi õigus."

Juliette pidi tahtmata naeratama. Või see oli siis mõni tarkus, mis peamurdmist nõudis! Ja seda pidi temake neile „kõrgesti haritud" meestele, kes seda maad siin valitsesid, õpetama tulema! Näis, nagu oskaksid need härrad üksnes eneste ja oma seisuskonna olukorra üle järele mõelda ning selle parandamiseks abinõusid leida — kõik muu oli neile võõras ja tume.

Herbert näis olevat selle nii vähe tantsupidukohase jutuaine valinud, et aga midagi kõnelda ja seeläbi Juliette'i ja iseennast halva vahejuhtumuse mõju alt päästa. Või tahtis ta mõtetega, mida ta suure elavusega arutama hakkas, preili Marchand'ile meeldida? Võib ka olla, et ta selle jutuaine taha mingit teist peitis, millega ta nii järsult ei usaldanud välja tulla. Olgu, kuidas oli — ta hakkas neiule oma majanduslikke kavatsusi ette arutama, nagu kõnniks tema kõrval mõni kaaspõllumees, keda asi üliväga huvitab.

Kõigepealt olevat tal nõu oma talupoegadele, kui mõis tema valitsuse alla on saanud, nii palju kergendusi anda, et nad varaliselt kosudes raharendile ja viimaks kohtade omandamisele jõuaksid. Kui võimalik, tahtvat ta uues seaduses määratud orjusekergendustest veel kaugemalegi minna; iseäranis nõndanimetatud abitegu soovivat ta väga kitsendada, kui mitte hoopis kaotada. Ta kahetsevat väga, et tema isa oma valdades mitte koole ei olevat asutanud. Uus seadus tegevat aga koolide asutamise valdadele enestele kohuseks, sest iga kogukond, millel rohkem kui 300 hinge on, pidavat omal kulul kooli asutama ja seda ülal pidama, kuna

vähemad vallad seks võivat ühineda. Rüütelkond seevastu kutsuvat omal kulul kaks kooliõpetajate seminari kubermangu kohta ellu ja muretsevat nende täieliku ülalpidamise eest. Temal, Herbertil, olevat nõu oma valla kooli tähtsalt toetada ning alati selle järele valvata, et sinna ainult tublid jõud õpetajaiks ametisse seataks. Ühtlasi tahtvat ta mõisnikkude seas mõtet õhutada kõrgemate talurahvakoolide asutamiseks, olgu kihelkonna, olgu kahe, kolme kihelkonna tarvis.

Preili Marchand vaatas sooja, rõõmsa pilguga tema otsa.

„See on teie tõsine nõu, parunihärra?"

„Jaa," kostis Herbert. „Osalt tärkas see mõte mulle juba välismaal pähe, sest ma nägin seal, kuidas nii mõnigi asjaajamine koolis käinud talupojaga kergem ja lihtsam on kui meie nüride „looduseinimestega"; kindlaks ettevõtteks tegin oma mõtte aga alles siin, kus teie teravad, aga õiged arvustused minusse mõjuma hakkasid."

„Teie olete sellega kahtlemata õigel teel, parunihärra," ütles koolipreili, käsi nagu tänulikult rinnakergendusel kokku pannes, „ja ma olen julge, et teie oma ettevõtteid kunagi ei kahetse. Need vaesed inimesed siin on ju iga kaastundliku pilgugi eest tänulikud."

„Iseenesest mõista," kõneles noor parun edasi, „viskan oma mõisas kõik vananenud majapidamisrämpsu aegamööda kolikambri. Ajakohased tööriistad — masinad, see on minu juhtsõna. Kogu põlluasjanduse sean uuele järjele."

„Kas teie uuendusplaanides veel üks punkt ei seisa?" küsis Juliette lühikese tumma vaheaja järel.

„Missugust mõtlete?"

„Ihunuhtlust. Kas te seda toore keskaja jõledat jätist oma mõisas ka mitte kolikambri ei heida?"

„Jaa, preili Marchand, ka selle peale olen mõelnud," vastas Herbert. „Uue, varsti ilmuva seaduse järgi on mõisniku poolt mõistetava koduse karistuse määr palju madalamale seatud: leiva-

vanema õigust mööda võib ta teenijat, töörahvast ja päevilisi vastupanu, hooletu töö või rahurikkumise eest ainult kaheksateistkümne vitsahoobiga karistada või neid kaheks päevaks vee ja leiva peale kinni panna, kuna see nuhtlus siiamaani harilikult kuni viiekümne hoobini ulatus. Mul on nõu ihulist karistust ainult kõige tungivamail korril tarvitada."

„Siiski? Teie ei taha ihulist karistust mitte täiesti kõrvale heita?"

„Aegamööda, preili Marchand! Mõtelge ometi, et mulle, kui ma sest karistusest loobuksin, mingit võimu kätte ei jääks, mille abil oma majas teenijate ja tööliste seas korda pidada! Nende hulgas on palju tooreid, pahuraid, hukkaläinud inimesi."

„Aga teile jääb ju vangistuskaristus ja vist ka rahatrahv?"

„Armas sõbranna, kui ma teid nii tohiksin kutsuda," vastas Herbert viisaka naeratusega, „teie peate mind vabandama, kui väidan, et teie kaastundlik süda ja hell inimesearmastus, mida ma ju kõrgesti hindan, selles asjas oma nõuetega võimaluse piiridest välja lähevad. Teie ei tunne veel maad ega rahvast, preili Marchand. Mitte ainult mõisnik kui majaisand ja mitte ainult mõisapolitsei kui valitsuslik ametikoht ei nuhtle süüdlasi ihuliselt, vaid seda teevad ülepea kõik meie alamat liiki kohtud: talupoegade eneste vallakohus ja sellest ning mõisapolitseist kõrgem maakohus ehk haagikohtunik. Meie karistusseadused kogu riigis põhjenevad teatava piirini ihunuhtlusel, ja et lugu nii on, tuleb küll üksnes sellest, et seaduseandjad kindlasti teavad: meie maal ja meie rahvaga ei saa ilma selleta läbi."

„Aga see rahvas on ju näilikult nii vagune, nii roomav-alandlik," tähendas Juliette.

„Jah, sellepärast, et ta kindlakäelise valitsuse all seisab, et ta kardab. Heitke aga ära, mida ta kardab, siis on vaikus ja alandus varsti mööda."

„Ei, parunihärra," vastas Juliette Marchand vaba, võiduka kindlusega, „selle arvamise vastu võitlen kõige jõuga. Vabadus

pole veel kusagil ega kunagi toorestades, kombeliselt rikkudes rahvastesse mõjunud — see mõju on ainult vägivallal. Nagu vägivald ise toores on, nii võib ka vili, mida ta külvab, ainult toorus olla."

„Ma olen ju, nagu öeldud, selle poolt, et ihunuhtlus kaoks," kõneles Herbert edasi, „aga ta võib ainult aegamööda kaduda, mitte äkitselt. Mis te selle kohta, preili Marchand, ütlete, kui ma teile igapäevaste nähtuste järgi tõendan, et meie talupoeg ihunuhtlust nii väga ei vihkagi! Ta võtab ennem vitsad vastu, kui rahatrahvi maksab, — seda on meil enam kui üks kord juhtunud."

„Sest et tal raha ei ole!"

„Oo, tal oleks niipalju raha!"

„Siis tuleb see sellest, et teie talupojal inimlikku autunnet ega iseteadvust ei ole, — ja see jälle tuleb sellest madalast inimlikust ning seltskondlikust tasapinnast, kuhu ta maha on rõhutud. Tehke, parunihärra, oma talupoeg priiuse ja hariduse kaudu mõtlevaks ning vabalt tundvaks inimeseks, ja teie näete, et ta ennem oma viimse riidehilbu seljast müüb, kui alandavale ja häbistavale ihunuhtlusele alistub."

„Jaa, preili, see ei lähe aga mitte ühe löögiga — see nõuab aega. Ja mida nii kaua peale hakata, kuni talupoeg praegusest seisukorrast välja saab?"

„Teile jääb ju, nagu tähendasin, veel vangistusnuhtlus."

Noor Heidegg raputas naeratades pead.

„Seda peaaegu ei peetagi karistuseks. Mis viga tööta istuda! Kuigi söök napp — kas kodus palju paremat? Pealegi on mõisnikule, eriti kibedal tööajal, otse kahjuks töölist kinni pidada."

Juliette'i näo üle lendas vari.

„Omakasul ei peaks siin otsustavat mõju olema, härra von Heidegg. Teil on hea ja aus süda, teie tahate teistele mõisnikkudele moodsate uuendustega eeskuju hakata andma — kas ei oleks kõrge, kallis, paleuslik ja kõigiti aadlimehe kohane ka räägitavas asjas rada raiuda, teistele valgustades teed näidata? Püüdke selle aatega tutvuneda ja sõbruneda, härra von Heidegg!"

Paluvalt ja sisendavalt puutus neiu helisev metallihääl noormehe kõrva. Herbert vaatas sügava, tunnistava pilguga kõneleja peale ja jäi mõttesse.

„Ma tahan katset teha, preili Marchand, ma tahan katset teha!“ ümises ta siis.

„Ja ma soovin teie katsetele kordaminekut!“ hüüdis Juliette tänuliku soojusega.

Nad olid mõne minuti eest sihvaka samba otsas seisva kogusa lillevaasi juurde peatuma jäänud ja seal seistes kõnelnud. Nende juurde astus nüüd üks keskealine härra kahe noorema kaaslasega, mispeale Herbert, kellele muud kohused meelde tulid, suurde saali ruttas.

„Mulle kostsid siit küljest poliitilist maiku sõnad kõrva,“ algas kõige vanem härra lähenenute seast lahke, viisaka naeratusega; „ma kuulsin midagi uuest seadusest, majanduslikest uuendustest, hariduse mõjust ja viimaks ihunuhtlusest. Imestusega nägin, et parun Heideggi jutuosaline on — noor naine ...“

„Mispärast imestusega?“ küsis Juliette niisama lahkesti vahele.

„Noh, naine ju nii tõsiste asjade üle harilikult ei kõnele, kõige vähem lõbusal pidul. Jaa, jaa, need välismaalased! Nad võtavad kõigest osa, mis taeva ja maa vahel liigub ... See on aga ilus ja eeskujulik teist, preili Marchand, et te meie talurahvale nii soojalt haridust ja kombelist tõusu soovite!“

Härra, kes Juliette'i ees seisis, oli tugeva kasvuga, täidlase, lihava koguga ja habemest täiesti lagedaks aetud näoga. See lai, laadikas nägu teraste, uurivalt vaatavate diplomaadisilmadega tuletas muide elavalt Martin Lutherit meelde. Külaline kandis pikka musta saterkuube, pikkade, poole põseni ulatuvate teravate otstega valget kraed ning valget kaelasidet. Kõige selle järgi polnud raske teda vaimulikuks meheks pidada, kes ta oligi. Preili Marchand tundis teda: ta ees seisis Juuru kirikuõpetaja Berg. Juba mõneski seltskonnas oli ta seda härrat näinud ja paar korda tema saksakeelset jutlust kirikus kuulnud.

Tunni aja eest oli Juliette teda suures saalis piduliste seas tähele pannud. Teda huvitas see mees oma osavate läbikäimisviisidega. Alati kumendas seltskonnas tema suurel, tugeval näol lahkuse ja pehmuse mahe kuupaiste, alati mängis ta huulte ümber sõprust ja usaldust äratav naeratus, kui ta kellegagi kõneles, ning iga sõna, mis ta suust tuli, oli sile, ümarik, igast kühmust, nurgast ja mõlgist puhtaks poleeritud. Kõik veeres, mis ta ütles. Tema sõna ei võinud kedagi pahandada ega haavata, kedagi ägedamale vaidlusele ahvatleda. Oma saksakeelseis jutlustes oli ta vahel tugev ja tüse, aga ilma torkava teravuseta, ikka leplikule alusele jäädes.

Juliette oli saalis imeks pannud, kui osavasti õpetaja Berg igast jutuvestmisest võis osa võtta. Ta kõneles vanade prouadega lõuendist ja kalevist, noorte preilidega luulest ja tantsust, vanade härradega hobusekasvatusest ja põrnatõvest ning noorte härradega jänesejahist ja „Estonia" korporatsiooni pidujoominguist. Igast ainest hakkas ta mõnusa, joviaalse huviga kinni ning igale oskas ta midagi öelda, millega see võis rahul olla.

„Ka varalist edu soovin teie talurahvale, õpetaja-härra," vastas Juliette vaimuliku mehe tähenduse peale. „Ja parun Heideggiga vaidlesime praegu küsimuse üle, kas ei sünniks ihulist karistust, mis minu meelest nii haridusevastane on, ka teie maal täiesti lõpetada."

„Jaa, preili Marchand," ütles õpetaja, „need on tähtsad küsimused, kahtlemata väga tähtsad küsimused, ja teie soovide suunas sünnib julgesti kõik, mis veel mitte pole sündinud. Meie Eestimaa rüütelkonnale — need härrad siin võivad seda kinnitada — ei või keegi ette heita, et ta oma talupoegade eest jõudu ning aja nõudeid mööda pole hoolitsenud. Varsti, preili Marchand, hakkab uus talurahvaseadus meie maal maksma — hiiglatöö, mis seitseteistkümmend aastat on kestnud ja mille soetajad suuremalt osalt üksnes meie aadlimehed olid. See uus seadus pole midagi muud kui üksainus suur ja hiilgav näide Eestimaa rüütelkonna ohvrimeelest talupoegade vastu."

„Kuid ihunuhtlus jäävat ses seaduses paraku maksvusele," tähendas Juliette.

„Paraku?" võttis nüüd õpetaja kaaslastest sõna teine härra, tulipunase peaga noormees; ta kõneles katkestatud lausetes ja veidi läbi nina. „Paraku, ütleb preili Marchand? Tahaksin teada saada, kuidas saab inimestega ilma peksuta läbi? ... Ainus abinõu hukkaminemise vastu ... Proovitud abinõu ... Rohi laiskuse vastu ... Vabadus unenägu ... Vabadus ilma kepita luule ... Midagi härdaile südameile ... Pehmus lausa patt ... Talupoeg pururumal ... Ja toores ..."

Seepeale rääkis kirikuõpetaja teine kaaslane. See oli keegi hiiglasuur, valkja pea ja põriseva basshäälega noor krahv. Ta kõneles isevärki uhke hooletuse, õigemini lohakusega ja naeris peaaegu iga lause järel ilma mingisuguse põhjuseta.

„Preili mõtleks ihukaristusest teisiti, kui ise paar nädalat mõisnik või valitseja oleks — hahaa! Aasta pärast oleks mõis mokkas — hahaa! Talupojad sööksid silmad peast, varastaksid kui kaarnad, ükski ei tuleks enam tööle, ajaksid oma loomad mõisa orasele — hahahaa! Preili mõtleb, et ihunuhtlus on neile nii kibe. Tühja kah! Nad ei karjugi. Saavad ju teil siin nagu meilgi peaaegu iga päev rooska — kas preili on kisa kuulnud?"

„Jaa, krahvihärra, ja väga haledatki!" vastas Juliette.

„Need on tüdrukud — hahaa! Need kriiskavad nii moe pärast — hahaa!"

„Ei, ka meeste karjumist olen kuulnud."

„Need on noored poisid, need karjuvad koeruse pärast — hahaa! Meil ei karju peaaegu keegi. Nad on selle karistusega nii väga harjunud, peavad seda nii igapäevaseks asjaks, et silmigi ei pilguta, kui talli kästakse minna — hahaa! Tahaksin hea meelega teada saada, kuidas preili nendega loodab toime saavat, kui ta vitsa ja kepi ahju viskab — hahaa! See oleks ju niisama hea, kui soldat viskaks lahingus püssi maha, seletades, et ta tahab vaenlast palja käega võita — hahahaa!"

Preili Marchand vaikis selle vaimurikka kõne peale. Tema asemel ütles õpetaja Berg heldel, lepitaval näol:

„Ihunuhtlus on ju kahtlemata väga näotu karistusviis — selles olen täiesti preili Marchand'i poolt. Aga maailmas leidub veel paljugi halbusi, mis teataval ajal ja teatava ajani paraku tarvilikud on. Seda peab kahetsema, südamest kahetsema, aga sinna ei saa midagi parata. Ainult jumala tahte ja abiga võime ka selles asjas paremuse poole edeneda. Kui evangeeliumi valgustavad kiired meie talurahva kombeelusse sügavamalt mõjuma hakkavad, siis jõuab viimaks kätte ka aeg, kus meie maa valitsevad ja juhtivad võimud, kelle kätte jumal rahva saatuse on usaldanud, ihulise karistuse kui äratuntud halbuse rõõmuga nurka viskavad. Sest meelehead ei tee neile selle karistusviisi tarvitamine tõesti mitte."

„Siis ei mõju jumalasõna praegu veel mitte soovitaval määral teie talupoegadesse?" küsis Juliette.

„Paraku ei! Hingeline tuimus, patupimedus on siin veel väga suur."

„Aga ma näen, et teie talupojad võrdlemisi virgasti kirikus käivad."

„Kõrtsis käivad virgasti, kirikus magavad — hahaa!" kostis vaimuliku härra asemel valge peaga noor krahv.

„Mu otsus ei käi mitte kõigi kohta, minu armas preili," ütles kirikuõpetaja. „Minu koguduses on ka palju ärksaid hingesid ja nende elu on kombeliselt laituseta. Aga te, teate — umbrohukülvaja ei uinu, ta on ka m i n u nisupõllul ööd ja päevad väsimatult tööl. Palju, palju võitlust on mul tema vastu veel ees."

„Iseäranis, et kooli ei ole teie võitlust toetamas," tähendas koolipreili.

„Väga õige, mu kallis preili! Sellele on aga meie mõisavanemad juba mõelnud ja varsti hakkab igas vallas plaanikindel koolitöö peale, millele ma kõigest hingest edu soovin. Ma olen suur koolisõber, preili Marchand, ja enda seaduslikku mõju ja meelevalda

oma kihelkonna koolielu kohta tahan kõigiti viljakandvalt maksma panna. Ma loodan, et meie talurahva vaimsel ja kombelisel elul on aastakümne pärast juba hoopis teine nägu." *

Nüüd seltsis nende juurde veel üks helkja lakaga Koljat — krahvi vanem vend. Tal oli neljakandiline päratu suur pea, ilmatu suured pungis silmad ja kaugele ettepoole ulatuv tugev alumine lõualuu. Kel selle härra suurus ja tugevus esimest korda silma ees seisis, ilma et ta tema kõnelemist oleks kuulnud, ehmatas otse ära, kui krahv suu lahti tegi: hääl, mis sest hiiglakerest kuuldavale tuli, oli naise, oli lapse hääl. See vastuolu keha suuruse ja hääle kilkava peenuse vahel mõjus vägisi naerma-sundivalt. Ka preili Marchand naeratas, kui krahv pärast esitlust — Juliette tundis seni ainult nooremat venda — kõnelema hakkas.

„Ma kuulsin härraseid talupoja koolitamisest juttu ajavat," ütles ta. „Sellest võiksin teile ilusa loo vesta —"

„Ega see liiga pikk ole?" küsis tema vend murelikult.

Lapsehäälne krahv oli nimelt oma „lugude vestmisega" kardetud isik seltskonnas. Tema vestmisel ei olnud otsa, sest et ta lugude arvul otsa ei olnud; ühest loost järgnes teine, teisest kolmas, kolmandast neljas, ja kõige hullem oli veel, et neist ühestki suuremat asja ei olnud, neil puudus huvitav, teritatud lõpp. Kui viimane naljakas tahtis olla, seda aga polnud, siis sattusid pealtkuulajad tuttavasse piinlikku seisukorda: nad oleksid pidanud naerma, ei suutnud aga naerda.

---

* Rahvakoolide asutamine arenes aga väga aeglaselt, sest nagu Tallinna ülemkooliõpetaja Blagoveštšenski oma raamatus „Der Ehste und sein Herr" („Eestlane ja tema isand") tõestab, polnud Tallinnamaal aastal 1861 veel mitte 1000 kooli olemas, nagu neid pidi olema, vaid ainult viiendik osa sellest arvkonnast, nimelt mitte iga 300 hinge kohta ei olnud kooli, vaid alles iga 1500 hinge kohta. Mitte ainult terved kihelkonnad polnud veel ilma koolideta, vaid üks terve ringkond 6 kihelkonna, 39 valla ja umbes 23 000 elanikuga! Kolmel ringkonnal kokku 10 kihelkonnaga, 125 mõisaga ja umbes 70 000 inimesega polnud rohkem koole kui 13 vaevalt 300 õpilasega. 554 valla kohta tuli ainult 206 kooli ja 300 000 eestlasest käis ainult 6600 hinge koolis.

„Olgu pikk või lühike — küll ta härraseid huvitab," vastas krahv vennale. „Lugu näitab, kuhu koolitamine talupoja viib. Tooreks läheb teine — tooreks, uhkeks ja albiks. Jah, minu härrased, see on täpilt õige... Mineval suvel vaabati, nagu tuttav, meie elumaja. Maalrisellide seas oli üks — — kuid ega ma seda lugu härrastele juba ennemalt pole jutustanud —?"

Krahvile juhtus nimelt sagedasti see äpardus, et ta üht ja sedasama lugu ühele ja samale inimesele mitu korda jutustas... Tema küsimuse peale ohkas keegi. See oli tema vend. Selle kaaslane valetas, kui ta eitavalt vastas, Juliette ja pastor aga kuulsid lugu tõesti esimest korda.

„Kui meie maja vaabati," jutustas naisehäälega hiiglane edasi, „oli maalrisellide seas üks, kes meie vallast pärit. Ta oli meie endise kõrtsmiku poeg. Minu papa loal oli ta linna kooli pandud ja pärast meistri juurde õppima antud. Rääkis saksa keelt — muidugi koledat, muinasjutulist — ja oskas üsna head tööd teha. Aga kui toores, härrased, kui toores!... Ühel heal päeval astun saali, mille põrandat parajasti värvitakse. Kolm selli töötavad, nende seas kõrtsmiku poeg. Vaatan, vaatan — õige, üks suitsetab! Arvan, et võtab mind nähes paberossi suust — ei mõtetki! Pintseldab edasi, müts peas, pabeross suus. Tossutab kui korsten. Mis te arvate, härrased, mis ma nüüd ütlesin? Ma müristan: „Pabeross suust, lurjus!"" (Krahvi müristamine oli tütarlapse kiljatuse sarnane, mispärast kuulajate suud tuksuma hakkasid.)

„Ja tema vastas?" küsis keegi seltskonnast.

„Jah, mõtelge, mis niisugune vastas! Vahib mulle otsa ja küsib: „Miks?" — „Sa näed, kes sinu ees seisab!" põrutan. Kas teate, mis ta teeb? Vahib otsides ringi ja imestab: „Sina? Kellega te õieti räägite?" — „Sinuga!" — Väristab pead ja sipsib rahulikult edasi töötada, nagu kõneleksin ma mõne muuga. — „Suits suust maha!" kärgatan uuesti. Tema aga vastab: „Siis kui otsa saab!" — „Siin on keelatud suitsetada!" hüüan. Nüüd aga, härrased, kõige tooruse tipp — ta vastab mulle: „Suitsetate ju ise ka!""

„Kas suitsetasite siis ise ka?“ küsis preili Marchand.

„Jah,“ vastas krahv.

Ei olnud midagi parata — preili Marchand puhkes lustakalt naerma ja härrad naersid kaasa, millest selgus, et krahvi lool see-kord lõppteritus ei puudunud...

„Aga veel teise, palju parema loo võin teile sellelt alalt jutustada,“ algas krahv uut hoogu võttes. „Mõtelge ometi —“

Kuid punase peaga parun, kes oli ihunuhtlust kiitnud, pani käe jutustaja õlale ja hüüdis läbi nina: „Täname — saab sellestki!... Sul on õigus... Koolitamine kahjulik talupojale... Ei näe uhkuse pärast enam oma nina... Toores — vastane — suureline... Just minu mõte... Talupoja haridus sonimine... Unine aade... Haridus kõrgemate kihtide jaoks... Kündmiseks pole kirjatundmist vaja... Viimaks ei taha keegi enam sõnnikut vedada... Vabandage, preili, tugevat sõna!“

Kirikuõpetaja oli seltskonnast nägematult kadunud.

Tema asemel lähenes Herbert von Heidegg ühe väheldase, elavalt kõneleva vanaldase härraga, kes konkjal ninal kuldseid prille kandis.

„Ohoo,“ hüüdis noor parun väikese sõõri peale pilku heites, „kolm ühe vastu — see on liig! Siin, preili Marchand, toon teile vabameelse kaaslase; teie kahekesi koos lööte kõiki vastaseid... Härra von Seydlitz Liivimaalt, mõnda kuud mõisnikuks Eestimaal, — preili Marchand, kellest teile jutustasin.“

„Heidegg rääkis mulle teie vaadetest meie olude kohta,“ algas võõras härra elavalt ja peaaegu säherdusel toonil, nagu seisaks ta maapäeva kõnetoolis, „ja ma ütlen teile juba kohe, et ma nendega sõbrustan. Meie talupojal oli õigus uuendusi nõuda, põhjalikke uuendusi, ja see õigus peab talle ka edaspidi jääma. Nurka kõik vana risu ja rämps — edasi vabaduse ja hariduse teel! Meie senine hooletus, külmus, enesearmastus on meile juba kibedaid vitsu toonud ja toob neid edaspidi veel rohkem. Oodake aga ära, mu härrad! Meie oleme enam kui kuussada aastat vibu liiga pin-

gul hoidnud — see maksab end kätte. Pange tähele, mis tuleb, kui me nüüd uue seaduse maksma paneme! See annab talupojale suurema liikumisõiguse. Talupoeg võib kogu Vene riiki elama asuda. Kas aimate, mu härrad, mis see tähendab? Selle õiguse taga varitseb tont, mis meile väga kardetavaks võib saada. Kas arvate, et talupoeg selle õiguse tarvitamata jätab? Nii rumal ta ei ole! Ei, mu härrad! Meil algab varsti talupoegade väljarändamine sisemistesse kubermangudesse määral, nii et teil kõigil silmad niiskeks lähevad!"

„Siis mõistate liikumisõiguse laiendamise hukka — hahaa!" tähendas noorem krahv võidurõõmsalt.

„Mitte uneski!" hüüdis Liivimaa härra. „Ma kahetsen palju enam, et täielik liikumisvabadus juba ammugi maksmas ei ole — vähemasti pärisorjuse lõpetamisest saadik. Siis ei magaks meie praegu mitte enam ega hakkaks alles silmi hõõruma, kui hilja on. Oleks vaba liikumine maksmas olnud, siis tooksid mõisad meile praegu kahe- ja kolmekordse tulu, sest kogu meie majapidamine käiks edenenud teaduse teed, meie väljadel töötaksid moodsad masinad ja muud tööriistad — kõigepealt aga terased, virgad, puhanud inimesed. Meie senine maksuta tööjõud saab meile nüüd karistuseks. Niipea kui talupoegadel suurem liikumisvabadus käes, pagevad nad Venemaa määratuisse rohtlaantesse ja meil on varsti tööliste puudus peos — see tähendab, kui me mitte oma talupojale ruttu suuri kergendusi ei tee. Neid kergendusi aga oleksime neile ammugi pidanud andma, siis oleksid nad nüüd oma kolde külge nii kinni kasvanud, et keegi väljarändamise peale ei mõtleks. Mida tegime aga meie? Meie kurnasime talupoja ära ja tahame seda, nagu märgata, edaspidigi teha! Sel kombel peletame talupoja, ilma kelleta me läbi ei saa, ise võõrsile — tee on tal ju nüüd lahti. Ma tahan seda teile meelde tuletada, kui mu sõnad tõeks hakkavad minema."

Ses sihis ja toonis kõneles härra von Seydlitz edasi ning riivas ühte ja teist avalikku küsimust. Ta arutused tunnistasid, et ta oli

rohkesti lugenud, rohkesti näinud ja rohkesti mõelnud. Ta ep olnud inimsõbralik sonija, kelle süda kõneles, vaid teravmeelne, ärgas majandusmees, kes käis kindlate nägelike põhimõtete järgi ning järeldas tõsiste tegelike nähtuste järgi.

Muidugi ei jätnud mõlemad krahvid ega punapealine noor parun uuendustesõpra ilma vastuseta. Tekkis vaidlus, mida Juliette ja Herbert vaikides kuulasid, sest härra von Seydlitz sai oma vastastega üksinda väga hästi valmis. Mitte ainult, et ta osavam kõneleja oli kui need kolm, vaid tal oli ka palju enam peas, ta esitas löövaid näiteid ja arvusid, seadis igale väitele kindlad toed alla. Juliette'ile selgus, et see, mida tema lihtsast inimlikust kaastundest rõhutud ja kurnatud talupoja heaks soovis, selle vabameelse mõisniku suus tegeliku elu hädatarvilikeks nõueteks muutus, ja just mõisniku enda seisukohast vaadates. Avalikud olud kogu maailmas olevat — nii umbes seletas härra von Seydlitz — kindlasti äranähtavas sihis muutunud ja vägevasti muutumas. Kes seda tähele ei tahtvat panna, endist kõikumatuks arvavat ja sellega edasi püüdvat elada, jäävat varem või hiljem kitsikusse. Mis saja aasta eest sünnis olnud, olevat seda praegu palju vähem ja tulevikus toovat see otse hukatust. „Meie, Baltimaa suurkrundipidajad, ei suuda üldisele võistlusele vastu panna, kui senise majapidamisviisi juurde jääme," arutas prillidega härra, „ja me oleksime sunnitud selle juurde jääma, kui me varaliselt ja vaimselt surmatud hingedega peaksime tööd tegema. Odavaid tööjõude jääb meile, kui talupoja elukord sündsalt paraneb, ikka veel küllalt, sest et kõik maapind on meie; meil on aga e l a v a i d tööjõude ja m a k s u v õ i m e l i s i alamaid vaja, alamaid, kes nende kätte usaldatud maapinnast seal peidus olevaid varandusi enda ja meie tuluks paremini oskaksid välja tuua. Väikepõllumehe võistlust ei ole meil äranähtava ajani karta, sest mida nemad suudavad, suudame meie sajakordselt, ja nemad peavad maapinna meilt lunastama — hinna eest, mis meie määrata jääb; meie aga müüme, mida me kunagi pole ostnud."

„Aga teie ostsite ju oma mõisa!“ ütles peene häälega krahv vahele.

„Jah, aga kust ma selleks raha sain?“ küsis härra von Seydlitz kaastundliku naeratusega.

„Seda ma ei tea.“

„Aga mina tean. Ma müüsin oma Liivimaa mõisa ära — võimalikult soodsasti muidugi. Selle oli ostnud minu isa, kes oli enne oma mõisa ka soodsasti ära müünud. Ja tema oli oma mõisa, meie perekonna põlise omanduse, päranduse teel saanud, ja selle mõisa esimene omanik, meie perekonna esiisa, oli ta „laenuks“ või — kingituseks saanud. Nõnda oli kapital, millega ma siin uue mõisa ostsin, minu kätte sattunud, ja ma võin järelikult küll öelda, et ma maad, mida oma talupoegadele tahan müüa, mitte pole ostnud. Talupoeg peab aga oma maa meilt tõesti raha eest ostma.“

Tants pidi jälle algama, ja preili Marchand tõttas klaveri taha, et mängimiskohustust härra Lustigi käest jälle endale võtta. Varsti läksid ka vaidlejad lahku. Härra von Seydlitz, see valge ronk mustade seas, kelle majanduspoliitilised arvamised seltskonna enamiku poolt nii vähe vastukõla leidsid, hakkas jälle Herberti käsivarrest kinni ja sammus temaga suure saali poole. Praegune vaidlus oli talle vähe huvitust pakkunud, sest vastaste nõrkus oli liiga tunduv; Herbertiga vahetas ta nende asjade üle meeleldi mõtteid, sest siin oli tal tegemist mehega, kes asja sisse suutis tungida.

Härra von Seydlitz oli üks neist väheseist mõisnikest, kellest talurahvas head rääkis, olgugi et ta alles kuuendat kuud oma uut mõisa valitses. Kõigepealt oli ta inimeste vastu lahke, püüdis igaühele õigust teha ega sallinud sundijate üleliigset valjust. Teenijad ja talupojad olid neid nii haruldasi omadusi uue härra loomuses peagi märganud ja kiidukõned sellest lagunesid peagi üle terve kihelkonna.

Niisama elavalt kiideti selle mõisniku abikaasat. Proua von Seydlitz oli ühe vana ja kuulsa Liivimaa aadlisoo võsu, mis teda aga mitte ei keelanud alama rahva vastu kaastundlikku südant ja

lahtist kätt näitamast. Tema juurde ei tulnud taluperenaised oma koduste töödega mitte värisedes ega lahkunud mõisast joostes. Ei läinud loelõng rõngast läbi, siis ei visanud proua seda mitte tagasi, et vaene naine o m a linadest uue ja peenema ketraks, nagu proua von Heidegg nõudis, vaid ta lausus ainult paar õpetavat sõna tulevikuks ega jätnud ka halba ketrajat ja kudujat väikesest vastukingitusest ilma. Ta kuulas valla vaeste järele, andis haigetele maksuta rohtu ning tema ja ta mehe esimene töö uues kohas oli külakooli asutamine, milleks praegu mõisa materjalist ja osalt mõisa tööjõuga maja ehitati.

Preili Marchand õppis ka proua von Seydlitzi tänasel pidul tundma, ja see võitis oma armastusväärse lihtsuse ning usaldust soetava lahkusega kohe Juliette'i südame.

Adelheid von Heidegg oli pahandavast juhtumusest saadik väga halvas tujus. Isegi tantsimine, mida ta noore, elurõõmsa neiu täie õhinaga armastas, ei teinud talle enam lõbu. Ta veeretas oma väikeses ilusas peakeses alatasa mõtet, kuidas sellele „ninakale prantsuse mamslikesele" ja ühtlasi oma vennale, kes viimast nii „naeruväärsel kombel" oli kaitsenud, teda aga, Adelheid von Heideggi, kogu seltskonna ees häbistanud, — kuidas neile mõlemaile kätte maksta. Asja otseteed mammale kaevata, see ei läinud hästi; Adelheid tundis end salajas süüdlasena ja kartis Herbertit, kes enese eest kostes juhtumusele soovimatu värvingu oleks andnud. Ta otsustas viimaks parajat pilku ära oodata, et vastastele selja tagant hoopi anda.

Õhtu tõi peale tantsu veel laululõbu. Sünnipäevalaps oli, nagu seltskond teadis, laulja; samuti leidus külaliste seas daame ja härrasid, kes võisid endid kuulata lasta, ning lõpuks laulis ju ka Heideggide prantsuse koolipreili. Üldisel soovil astus preili Adelheid klaveri juurde; preili Marchand'i asemel nõudis ta härra Lustigi endale saatjaks, mida esimene mitte imeks ei pannud.

Noor neiu laulis üsna kauni halja ning helkja häälega, kuid tuimalt ja hingetult. Viisakuse pärast oli aga kiiduplagin tormi-

line. Õhetaval palgel läks Adelheid mamma juurde ja ütles talle sosinal: „Ma ei taha, et preili Marchand täna õhtul laulab!“

„Aga kui külalised soovivad?“

„Siis tee võimalikuks, et seda soovi ei täideta.“

„Miks siis, laps?“

„Ta on alp, edev, täispuhutud elukas! Meil on täna suurem seltskond kui kunagi enne. Kui ta sellelt kiitust saab, siis mõtleb enesest ei tea mis!“

„Aga kuidas teda laulmast keelata, kui ta seda teeb üldisel nõudel?“

„Kui proua von Berneck ja härra von Mohrenschild on laulnud, siis anna lihtsalt märku tantsu uuesti algamiseks. Tee seda, armas mamma!“

„Hea küll, mu laps!“

Ja proua von Heidegg suudles tütart põsele.

Kuid Adelheidi nõu läks paraku nurja. Seltskonnas oli palju neid, kes Vaitla eksootilise iluduse võluvat laulmist olid kuulnud, ja need ei tahtnud sest lõbust ilma jääda. Vaevalt olid proua von Berneck ja härra von Mohrenschild oma dueti lõpetanud, kui saksa ja prantsuse keeli preili Marchand'i järele hakati nõudma. Küll ruttas proua von Heidegg Juliette'ile käsku andma kohe tantsuks mängima hakata, mis ka sündis, aga selle vastu protesteeriti valjusti, iseäranis nooremate härrade poolt, ning hambaid kiristades pidi Adelheid kannatama, et vihatud vastane siiski noodilehega pinevil ootavate kuulajate ette astus ja laulma hakkas. Temale mängijaks oli koguni proua von Seydlitz heitnud, kellega Juliette viimasel veerandtunnil oli muusikast juttu ajanud.

Niipea kui prantslanna oli laulma hakanud, kadus Adelheid saalist. Ta värises viha pärast, ta väikesed valged käekesed kiskusid kronksu, aga siiski ei mallanud ta nii kaugele minna, et ta poleks kuulnud seda hõbeselget, sulades hinge voogavat kellakuminat, mis saalis praegu seltskonda liigutas ja vaimustas. Nagu tahaks preilike mõruduskarikat endale kiuste põhjani tühjendada,

kuulas ta ukse taga seda kiidutormi pealt, mis ta vastasele osaks sai, ning pidi kannatama, et see üldisel nõudmisel veel kaks laulu samasuguse tagajärjega ette kandis.

Kui tants oli peale hakanud, läks Adelheid saali tagasi ja leidis mamma väga pahasena eest. Emaliku kadedusega märkas proua von Heidegg isegi, et see „teeniv inimene" tema majas nii oma väliste kui vaimsete omaduste tõttu hakkas mängima osa, mis tema seisusega enam kooskõlas ei olnud, ja et ta Adelheidi peale otse varju kippus heitma. Proua meelepaha oli seda suurem, et tal mingit abinõu käepärast ep olnud, millega selle mõju vastu võidelda.

„Ma ei võinud seda keelata, armas laps," ütles ta tütrele tasahiljukesi. „Aga ma tahan talle märku anda, et ma tema trallitamist oma saalis ei salli."

Adelheid litsus hambad tummalt kokku ja laskis oma ilusad tigedad silmad luurates ringi käia.

Herbert tantsis nüüd enamasti seisuskohaste daamidega, kuna Juliette Marchand, ehk küll klaverimängust härra Lustigi läbi varsti vabastatud, istudes pealt vaatas, tantsukutsed tagasi lükkas ja viimaks saalist kadus.

Kümme minutit hiljem otsis Herbert tema vana paruni kirjutustoa kõrval olevast raamatukoguruumist üles. Preili Marchand istus aknal ja luges, kui noor parun sisse astus. Tuba oli vaikne. Ainult üksikud nõrgad helid tantsumuusikast kostsid veel siia.

„Nii kaugele ja nii üksikusse paika põgenenud?" küsis noor Heidegg taskurätikuga palgelt higi pühkides.

„Jaa, ma olen veidi tüdinenud!"

„Aa, tüdinenud! Kas teile meie härrad ei meeldi?"

„Oo jaa, härra von Seydlitz meeldib mulle väga."

„Aga see on ju naisemees!" naeris Herbert.

„Ma ei loe seda veaks."

Heidegg laskus ühte nahksesse klubitooli ning kahmas ka endale ühe raamatu asjaks kätte. Kuna ta seda lehitses, käisid ta

pilgud taoti Juliette'i poole, kelle nägu püsis laual põleva lambi täies valguses.

„Ma otsisin teid, preili Marchand," ütles parun pikema vaheaja järel.

Juliette vaatas raamatu pealt üles. „Mind? Mistarvis?"

„Tahtsin teid teie laulmise eest tänada. Mu põues väriseb praegu veel imeline pühalik kaja."

„Tänan kiituse eest, parunihärra!"

„Ja veel midagi tahtsin teile öelda, preili Marchand. See on veelgi „imelisem". Päästke mind ometi kord sest peamurdmisest, millele teie hääl, veel enam aga teie nägu, terve teie olemus mind sunnivad! Minu meelest on nimelt, nagu oleksin teie häält juba enne kusagil kuulnud, teie nägu, teie silmi, suud, lõuga, kogu teie kuju juba enne näinud. Ja ometi ei tule mulle meelde, kus see võis olla! Esimesest pilgust peale, kus teid nägin, hakkas mulle see küsimus külge, ja ta on mind seni piinanud, ilma et vastust leiaksin."

Juliette lõi silmad juurdleva tunnistamisega noormehe peale.

„Seda ma ei tea, härra von Heidegg. Mina ei ole teid mitte enne näinud kui siin mõisas."

„Kas olete Preisimaal viibinud? Vahest Berliinis?"

„Ainult läbi sõitnud. Lõuna-Saksamaal olin kord mõne kuu, nimelt Münchenis."

Herbert väristas pead.

„Seal ma pole käinud."

„Teid petab vist minu juhuslik sarnasus mõne teise inimesega."

„Seda olen isegi mõelnud, jõudsin aga otsusele: ei!... Siis saavutasin lõpptulemuse, mis kipub vägisi õigeks jääma. Kas tahate seda kuulda, preili Marchand?"

„Jaa," kostis neiu imestava pilguga, kuna paruni silmad laialt, uurivalt ja nagu kartliku tõsidusega tema näol viibisid.

„Ma usun nimelt, et ma teid kunagi pole näinud," algas Herbert. „Ma pole teid sel t ä i u s e l näinud, nagu te praegu mu ees

istute, vähemasti mitte oma lihaste silmadega. Ma olen teid ainult j a o k a u p a näinud. Kord nägin teie silmi, teine kord teie kaela ja kukalt, kolmas kord teie lõuga, neljas kord teie suud — ja nõnda edasi... Teie ei mõista mind?"

Juliette eitas.

„Meie jõuame varsti selgusele. Nagu teada, tuleb elus harva ette, et teile ühe inimese juures või küljes kõik meeldib, millest selle inimese nägu ja kuju koosneb. Teie leiate oma isikliku maitse järgi vahest tema pea ilusa olevat, tema kael ei meeldi teile aga mitte, või teile ei meeldi see viis, kuidas ta oma pead kannab. Teie peate tema silmi ilusaiks või vähemasti veetlevaiks, aga tema suul või lõual või ninal on midagi, millest sooviksite, et see mitte nõnda ei oleks. Teie peate tema kasvu kauniks, aga teid pahandab tema kõnnak, tema kehaliikumine. Ja kuidas tunnete end alles petetud, pahandatud olevat, kui ilusast, nõiduvast suust korraga inetu hääl tuleb! Nõnda on lugu elavate inimestega. Sama lugu kordub, kui vaatleme maalisid ja kujusid. Meie isiklik maitse ja tunne, mille järgi ju kõige üle otsustame, teevad siin samasuguseid vahesid meeldiva ja mittemeeldiva, rõõmustava ja pahandava vahel."

„Seda ma mõistan," tähendas Juliette.

„Hea küll. Kas on teie meelest tõenäoline, et inimese aju, või ütleme fantaasia, või koguni alateadvus kõik need meeldivad osad, mida silm määramatul arvul ja määramatu aja vältel paljudes paikades elavate ja eluta kujude juures ükshaaval on näinud, kokku kogub ja alal hoiab ning neist siis ise täieliku inimese ühte seab, inimese, kelle välimus kõiki neid tingimusi täidab, mis räägitaval isikul on selle inimese kohta, kes temale peab meeldima — igas suhtes meeldima?"

„See tähendab, teie arvate, et inimese luulevõime endale alateadlikult nähtavast maailmast kogutud ainete järgi midagi inimliku paleuse taolist loob?"

„Jaa."

„See on ehk võimalik. Meie fantaasia ei saa ju mujalt aineid kui üksnes nähtavast maailmast.“

„Kas teile, preili Marchand, on silma alla juhtunud niisugune inimene, keda nähes teile pakitsev küsimus pähe tekib: kus oled sa teda enne näinud, kus tema häältki enne kuulnud, kuni viimaks otsusele jõuate, et te teda kunagi pole näinud ega kuulnud?“

„Ei mäleta. Aga peab siis säherdune inimene ikka meeldiv olema? Kas ei või fantaasia ka mittemeeldiva inimese kuju sel viisil osade kaupa kokku seada?“

„Seda ma ei tea. Mulle pole seda juhtunud. Ma arvan aga, et kui meie enestele paleusi soetame, siis on need ikka meeldivad. Kuid ime pole mitte selles, et meie endile nähtavast maailmast kogutud ainetest paleusi loome, vaid selles, et see paleus meile korraga elusana vastu astub. See ime ongi minule juhtunud.“

„Teile?“ küsis Juliette, kuna imelik pitsitav tunne ta hingamist takistas, nii et ta näost ehmatus paistis.

„Jaa, minule,“ kostis Herbert. „Mul on õigus, kui väidan, et ma teid ennemini olen näinud, ent ka mitte ei ole näinud, et ma teid osade kaupa olen kogunud, kuni teie kuju mu vaimus valmis. Seda valmissaamist märkasin alles, kui teid elavana enese ees nägin — ei, ma märkan seda täiel selgusel ja kindlusel alles tänasest õhtust saadik, alles praegu . . .“

Kumbki neist polnud tähele pannud seda ilusat ruuget neiupead, mis paari minuti eest praokile jäänud ukse vahele ilmus ning millest kaks kaunist, ent praegu siiski nii inetut silma kiirgava pilguga tuppa piilusid. See peake kadus nagu vari, kui Herbert end toolil liigutas. Ja kui noormees nüüd oma viimaste sõnadega koolipreili poole pöördus, tõmmati uks äkitselt laiali ning proua von Heideggi kalk ja lõikav hääl sai kuuldavaks:

„Herbert!“

„Jah, mamma!“

Noor parun tõusis kähku ja ruttas ukse poole.

„Ma tahaksin teada saada, mida see tähendab?“

„Mis siis, mamma?“

„See videvikutund siin üksikus ruumis guvernandiga!“ Proua von Heidegg rõhutas eriti viimast sõna. „Sa peaksid teadma, Herbert, et sul külaliste vastu kohustusi on!“

„Need ei ole ju mitte üksnes minu külalised.“

„Ükskõik! Igatahes ei peaks sa ennast laskma seltskonnast ära meelitada.“

„Meelitada? Mind pole keegi meelitanud, mamma.“

Kuid tema vastust ei pandud tähele; paruniproua pöördus „meelitaja“ poole.

„Ja teile, preili, pean tähendama, et ma oma majas niisuguseid — kuidas pean ütlema —, niisuguseid k o r r a t u s i ei salli. Teil võib ju sellest, mis on kõlbeline, väga kaugeleulatuv arvamine olla; aga ma pean teid paluma seda minu majas maksvaks tegemata jätta.“

Juliette oli istmelt tõusnud.

„Ma ei ole ühegi kõlblusnormi vastu eksinud, paruniproua.“

„Mitte? Kentsakas!“ Ja proua vaatas pilklikult irvitades Juliette'i pealt Herberti peale ja siis mööda seinu ringi. „Ma tahaksin siis teada saada, miks te mitte klaveri taga ei istu?“

„Ma olen mängust tüdinenud, paruniproua, ja tulin biblioteeki meelt lahutama. Et ma siia üksinda ei jäänud, pole mitte minu süü.“

„Mamma, sa teed preili Marchand'ile otse ülekohut,“ võttis nüüd Herbert viisakal, aga kindlal ja julgel toonil sõna. „Mina otsisin preili Marchand'i siit üles, võtsin tema juures istet ja ajasin temaga juttu ... Ma usun, preili Marchand on meie kodakondne, kellega meie kõik igal ajal ja igal pool vabalt võime läbi käia. Ma ei näe selles mingisugust ülekohut, et meie siin raamatukogus istume, mis igaühele avatud on.“

Proua von Heidegg ei teadnud tõesti midagi, mis tal selle vastu oleks öelda, seepärast hüüdis ta ainult: „Vait, Herbert, meie kõneleme sest asjast veel!“ ja koolipreili poole: „Et te tüdinenud olete, siis võite magama minna.“

Herbert ja Juliette astusid proua järel kambrist. Kui esimene jala kirjutustuppa pistis, nägi ta, kuidas sealt üks valge kleit põgenes, krinoliiniga silmapilguks ukse vahele kinni jäi, siis aga teise ruumi kadus.

Herbert teadis nüüd, kes ema oli siia juhatanud.

Väikesest saalist läbi sammudes nägi ta oma kõige vanemat õde kahe kavaleri vahel seisvat ja kuulis teda laginal naervat. Neiu silmast lendas nii rõõmuküllane pilk venna poole, et see tahtmata veidi peatus. Siis aga pühkis Herbert ühe tolmukübeme oma käiselt ning astus õest püsti peaga mööda.

Juliette oli õnnelik, et ta võis oma tuppa kaduda. Ta pea kihas, rind pakitses. Veel kunagi polnud ta rahu ja puhkuse järele nii elavat tungi tundnud kui praegu.

Enne kui ta oma eluruumi jõudis, juhtus ta aga veel midagi nägema, mis ta põues õhetavale mõrudustundele jälkuse juurde lisas. Et oma tuppa minna, pidi Juliette läbi kõndima kaunis pikast vahekojast, mis maja ruumid pikuti kahte ritta jaotas. Möödudes ühest valgustatud võõrasteruumist, mille uks lahti oli, nägi ta seal kahte inimest. Üks oli see pikk noor krahv, kes saalis oli tunni aja eest talupoegade toorust ja üleannetust haugutanud; ta püsis seljaga ukse poole. Tema ees seisis toatüdruk Mai puhtas riides, valge põll ees, ja hoidis kandmikku käes, kuna krahv klaasist vett jõi. Klaasi pahemas käes hoides leidis krahvihärra kohase olevat paremaga toatüdruku kumja rinna külge tikkuda, nii et Mai kergesti karjatades ja kõrvuni punastades tagasi võpatas. Säherduseks lõbuks ep olnud see taluinimene kõrgestisündinule siis mitte liiga madal... Nagu tagakihutatu põgenes Juliette läbi vahekoja oma toa poole, laskus seal otseti sohvale ja peitis näo kätesse...

All saalis küsiti tema järele. Proua von Heidegg seletas täie südamerahuga, preili Marchand paluvat ennast vabandada — ta pidanud ägeda peavalu pärast seltskonnast lahkuma.

Ühel heal päeval aprillikuu algul sai Huntaugu peremees mõisast käsu sedamaid opmani jutule minna. Mihkel oletas, et ehk tahetakse uuest kohast rääkida, sest jüripäev polnud kaugel, ja läks rõõmsa lootusega teele. Aga ta nägu venis pikaks ja ikka pikemaks, kui opman kutse põhjust hakkas seletama.

„Mihkel, sul on kodu noor viks tütar kui maasikas," algas Winteri-isand oma rasvase, pisut vänge ja alati veidi kähiseva häälega.

„On küll, opmanihärra."

„Päris kahju oleks, kui niisuke ilus tüdruk külasse jääks jämedat talutööd tegema; niisuke peaks peenema ameti peale saama, siis saaks ka peenema mehe."

„Ta jo mu ainuke kodune laps — täib mul teda siis peenema ameti peale anda, või kuhu siis?"

„Mõisa, Mihkel! Ma kihutasin oma tüdruku ta suurte lõugade pärast minema. Nüüd on mul uut tüdrukut vaja. Saada Miina mõisa!"

Mihkel kohkus. Seks oli tal mitu põhjust. Kõigepealt oli ju mõte üsna pöörane — oma ainust palgata töölist teise teenistusse anda. Teiseks oli opman Winter kogu vallale jõhkra, vägivaldse isikuna tuttav, kelle juures tüdrukud kaua ei püsinud, sest et ta neid vähema kui süü eest lõi. Ning kolmandaks teati, et ta oma suurt meelevalda mõisas naiste vastu ka muul viisil kurjasti tarvitas: kui rahva suu õigust rääkis, siis oli vallas vähemasti pool tosinat „kasulapsi", kel kõigil üks isa oli, ning seda isa ei otsitud mitte külapoiste hulgast.

„Opmanihärrad naillatavad vist," ütles Huntaugu peremees alandlikult. „Miina läheb jo varsti mehele — Kupja-Pritsule, nagu härrad teavad, — ja siis peaksite jälle uut tüdrukut otsima."

„Kubjas teda mulle ju ise soovitaski," vastas valitseja. „Tüdruk ei andvat teisele külas ligi — Prits arvab, et see mõisas pare-

mini läheb, kus tüdruk alati ta lähedal ja silma all on. Tuleb aeg, et tahavad pulmi teha — ega mina keela!"

„Kubjas ise soovitas?" venitas Mihkel korrata. „Sellest põle ta mulle sõnagi lausund!"

„Ta ei saand seks ju aega, alles eile rääkisime," seletas opman, lisas aga siis käskivalt: „Aga mis seal nii palju aru pidada ja kaubelda! Ma tahan su tütart tüdrukuks saada, sina saadad ta homme mõisa, ja asi nudi!"

„Opmanihärrad ehk lubavad..."

„Midagi ei luba! Ära hakka siin pikka jörisema! Ise veel mees, kes paremat kohta ootab! Kas sul põle häbi!"

„Miina ei oska jo põrmugi saksamaja peent tööd — opmanihärra ehk põle rahul..."

„Küll ma ta välja õpetan," naeris opman, käed püksitaskutes. „Ja jumal teab mis peent tööd mul ei olegi — olen ju poissmees. Eks me näe: kui tüdruk terane ja sõnakuulelik on, siis tahan ka ta isa peale mõelda. See sulle ju ükskõik, kas toidad ja katad o m a last või võtad ta asemele võera teenija."

„Kas siis on ikke loota, et mõisavanemad mind jüripäevaks meeles peavad?" andis Mihkel juba järele.

„Kui m i n a tahan, sünnib kõik, kui m i n a ei taha, võid Huntaugul kärvata! Ja seega jumalaga, vanamees, — homme ootan Miinat."

Alandliku kummardusega lahkus Huntaugu peremees valitseja juurest ja läks kõigepealt Kupja-Pritsu üles otsima. See elas aidamehe ja kiltriga ühes majas, mõisa viinaköögi ligidal, ning juhtus parajasti kodus olema.

„Prits," ütles Huntaugu isa, kui ta kupjale üsna härdalt oli kätt andnud, „mis hullu tembu sina oled teind? Opman ütles, sa olla meie Miinat temale tüdrukuks soovitand."

„No jah! Mis siis?"

„Kas sa siis ei tea, et mul teda enesel tarvis on?"

„Tahad teda mulle jo naiseks anda! Siis jääd tast muidugi ilma."

„See on teine asi. Aga nüid — anna ainus laps võera juurde teenima ja võta ise palgaline majasse.“

Kubjas hakkas asja seletama.

„Voata, Mihkel! Miina jääb minu vasta selleks, mis ta ikke oli: külm kui jääpurikas, tumm kui puupakk. Kas arvad, et ma aru ei soa, kust see tuleb? Ta käib salaja Uustalu saunas, seal loratakse talle kõiksugu asju ette ja pannakse tüdruku pea pettustega kihama. Mis ta nõnna minust hoolib! On ta aga külast ära ja siin minu silma all, siis soan ehk rohkem mahti temaga mõnda mõistlikku sõna reakida. Siin peab ta mind alles tundma õppima ja siis ehk tuleb meie asjast midagi väilla.“

Huntaugu vanamees taipas, et kupjal oli enda seisukohast õigus. Ta polekski vastu olnud, kui aga selgesti oleks teadnud, et temale sellest kasu tuleb. Seepärast ütles ta kuntskoppi: „Aga mul ei täi tütart ära anda. Kui mehele läheb, on teine asi. Aga võera juurde teenima anda — seda ma ei taha.“

„Kas seda opmanile ütlesid?“

„No jah!“

„Siis olid pururumal! Opman vihastab ja teeb su härra silmis nii mustaks, et suu kõigest võid puhtaks pühkida.“

„Kas arvad siis, et mul midagi loota oleks?“

„Muidugi! Nii kaua kui sa minu ja opmaniga hästi läbi soad, on sul kõik loota, mis süda himustab, ja kui veel Miina kord minu naine on —“

„Hea küll, hea küll,“ muheles Mihkel piipu toppides, „eks ma siis tee kõik, mis saksad soovivad! Soadan Miina homme opmani juurde ja jään ise head kohta ootama. Soan selle jüripäevaks kätte, on hea, kui mitte, siis võtan tüdruku jalamaid jälle koju tagasi... Sinu käest oleks mul aga veel midagi küsida.“

„Mis siis?“

„Kas võtaksid siin järele voadata, et tüdrukule liiga ei tehta?“

Kupja-Prits silitas lõuga. „Muidugi! Võid ju isegi arvata, et ma

oma tulevase naise eest valvel olen. Ega's opman talle liiga julge tehagi, kui teab, et ta minu pruut on."

Kui Huntaugu peremees kodu poole läks, pakitses tal kartus südames, et Miina ehk nõudele, mis teda isamajast pidi lahutama, vastu paneb. Sel tüdrukul oli ju palju tahtejõudu, julgust ja visadust. Aga oma suureks imestuseks pidi Mihkel nägema ja kuulma, et Miina ettepanekuga varsti nõusse jäi.

„Pead opmanile tüdrukuks minema," ütles isa. „Nõutakse — ei ole midagi parata."

„Võin jo menna," vastas tütar, kui ta natuke aega oli järele mõelnud.

„Või nii kerge südamega jätad meid seie maha?"

„Mis elu mul siingi on, et kahjatseda! Ma olen nii tüdinend ja närvetand sest igavesest torinast hommikust õhtuni selle va Pritsu asja pärast, et isegi juba miskisuguse äramineku peale mõtlesin."

„Aga Pritsule oled mõisas jo seda ligemal, — lähed talle otse kaenlasse!"

„Küll ma temaga aegu soan. Kõik on mulle kergem kui sinu alatine nõelamine ja puurimine. Opman, hea mees, tuleb oma käsuga nagu kutsutud."

Vastuseis tuli hoopis teiselt poolt: Huntaugu ema hakkas opmani käsu ja Mihkli lubamise üle urama ja hädaldama. „Kas sul ka aru peas on?" hüüdis ta peaaegu pisarsilmil. „Sa annad oma viimse lapse majast, ja kellele? Selle türklasele, kellest ükski head ei tea reakida!"

„Võin ma siis opmani käsule vasta panna?" kaitses ennast peremees. „Tead ju, mis meil mõisast kõik on oodata."

„Aga kui mina Miinat menna ei lase?"

„Ema," ütles Miina, „lase mind pealegi menna! Mul üsna hea meel, kui isa sedaviisi parema koha soab! Opmanile sõrgu vasta toetada on paha asi. Ja ära minu eest muretse, mul on küüned ja hambad."

Nii pidi ema järele andma ning Miina lahkus järgmisel päeval isatalust, et minna mõisa teenima. Nuttes vaatas eideke talle järele ja Mihkelgi tundis oma südame härda olevat. Nad ei kõnelnud teineteisega terve päeva sõnagi ega maitsenud söök kummalegi.

Miinale sai aga opmani juures eriline lahke vastuvõtt osaks. Winteri-isand silmitses tüdrukut teraselt nagu parisnik ostetavat hobust laadal, ja ta laialt naeratav nägu ilmutas, et ta kaubaga rahul on. Vanaeit, kes ajutiselt oli opmani majapidamist juhatanud, pidi uuele tüdrukule kohe süüa andma ja peremees ise ajas Miinaga tükk aega mõnusasti juttu.

Winter oli umbes neljakümne-aastane keskpärase kasvuga mütakas mees, pea pool-paljas, habet vähe, punetav nägu kuu-ümarik, kõht opmanlik. Tema omapärasus oli, et ta inimesele, kellega kõneles, kunagi otsa ei vaadanud, vaid teda ainult kõrvalt riivas ja silma alles siis täie vaatega teise peale heitis, kui see temale otsa ei vahtinud. Kui ta Miinat silmitses, vaatas see maha. Niipea aga, kui tüdruk silmad tõstis, oli opmani pilk hoopis teisal.

Õhtuks ilmus Prits kööki. Ta oli mahe ja magus. Sõbralikult küsis ta Miina käekäigu järele ja tähendas poolnaeratusel pilutamisi: „Noh, nüid soab sust viimaks veel peenike inimene, kes oskab ilmas elada. Ja selle eest pead minukest tänama."

„Sind?"

„No-jah. Mina sulle jo selle koha muretsesin."

„Kudas nii?"

„Kas siis isa ei öeld?"

„Ei."

Miina kõneles õigust: Mihkel oli kodus ütlemata jätnud, et opman Kupja-Pritsu soovitusel Miinat endale tüdrukuks hakkas nõudma, ja sellest oli ta, tundes tütre sallimatust Pritsu vastu, vist seepärast vaikinud, et mitte Miina oodatavat tõrkumist mõisamineku vastu veelgi suurendada.

„Opman küsis minu käest," seletas Prits edasi, „et kas ma tema jaoks viksi tüdrukut ei tea. Miks ei, ütlesin, kõige viksim

on Huntaugu Miina; kel niisuke neitsik majas, ei see tunne päris perenaisest puudust. Ja sina, Miina, — ma usun, sa võid oma eluga siin koa täitsa rahul olla."

„Eks soa näha."

Prits istus köögilaua servale, kõigiti tehes, nagu oleks tal majas vaba voli. Vanaeit, aidamehe ämm, oli juba koju läinud.

„Kuule, Miina," võttis kubjas vähese vaikimise järel uuesti sõna. „Olgu see elu siin nii hea kui tahes, aga ma arvan, et sa kauemaks siiski teise teenijaks ei jää, ja külasse tagasi ei taha sa koa enam minna. Ütle ometi kord õiglasest südamest: kas tahad mulle tulla või ei?"

Miina vaatas kannatlik-tüdinenud ilmel pliidi all pragisevasse tulle, mille punakas paiste ta näol heitles. „Sa tead jo, Prits, et ma mitte ei taha," kostis ta siis pehme, sõbraliku häälega. „Meie ei ole teineteisele loodud. Minu veri ei tõmma sinu poole, ma tunnen seda selgeste, ja sina peaksid sellest kord aru soama."

„Aga Uustalu sulase poole tõmmab?"

„Olgu sellega, kuda on, aga sinu ja minu vahe on nii, nagu ütlesin," lisas Miina lepitavalt ja ühtlasi lohutavalt. „Kuule, Prits, ole ometi mõistlik mees, löö minust lahti, otsi omale teine, ja kõik on korras. Miks sa ennast ja mind nii väga piinad? Nagu tüdrukuid ilmas enam ei olekski!"

„Ei, minu jaoks põle muud kui sina!" litsus Prits hammaste vahelt, kuna ta pilk himuralt Miina kuju mööda tiiries. „Sinu pean soama, ehk ma ei taha ühtegi. Ja ma ütlen sulle, tüdruk, sa t u l e d mulle, lorise nii palju ja nii kaua vasta kui tahad!"

„Ja kui ma siiski ei tule?" küsis Miina teritatud toonil. „Vägise sa mind ometi ei soa ja heaga oled küllalt juba katsund."

Prits astus üsna tüdruku suu juurde, ta silmad kiiskasid, alumine huul võbises.

„Kui ma sind ei soa, siis tuleb õnnetus! Mitte mina üksi ei soaks seda kahjatseda, vaid sa ise veel palju enam. Annan sulle

veel kord hea mehe poolest nõu: ole mõistlik ja heida alla, muidu . . .“

„Muidu?“ küsis Miina.

Prits ei kostnud. Ta vahtis maha, nägu nurgeline ja tuhkhall. Siis tõstis ta pead ja ütles häälega, milles suur ärevus värises:

„Ma ei taha sulle muud öelda, kui et su käsi pahaste käib, kui sa minu mõistlikku nõu kuulda ei võta. Annan sulle arupidamiseks veel aega. Ole nii kaua ettevaatlik. Ja kui sul abi vaja läheb, siis mõtle minu peale. Head õhtut — mõistja mõistab!“

Et Pritsu sõnad mingisugust ähvardust sisaldasid, see oli Miinale selge, kuigi ta kindlusele ei jõudnud, missugust. Vahest oli see paljas hirmutamine teatud otstarbeks. Igatahes aga võttis Miina otsuseks ettevaatlik olla ja silmad alati lahti hoida. Kui mingit õhtu karta on, mõtles ta, siis võib see ainult Pritsu enese poolt tulla. Sellest õhtust peale vaatas ta enne magamaheitmist ikka hoolega järele, kas kõik uksed ja aknad majas ja eriti köögis kõvasti kinni on.

Kuid midagi paha ei sündinud. Miina pidi ainult imeks panema Pritsu visadust, millega see oma kosjapüüet jätkas. Ainust päeva ei jäänud vahele, kus ta nina mitte korraks opmani kööki poleks pistnud, et uue tüdrukuga mõnda sõna vahetada. Ei ilmunud ta hommiku vara, siis lõuna, ja kui mitte lõuna, siis õhtu. Mehiselt summutas mees enda viha tüdruku külmuse üle ning näitas alati rõõmust, lootlikku nägu. Ta rääkis ainult igapäevaseid, ükskõikseid asju, küsis vahel murelikult Miina käekäigu järele ning aitas tal puid peenemaks lüüa ja kaevust vett tuua.

Harvemini kui kubjas käis Miinat teine külaline vaatamas. See oli Võllamäe Päärn. Kui ta esimest korda tuli, oli ta ilme vidune ja hääl tusane.

„Soatsid meile küll sõna, et mõisa teenima lähed,“ algas ta, „aga oleksid minu käest ka ikke võind nõu küsida, enne kui sihukese tembu teed.“

„Tembu? Kas see siis nii paha oli?“

„Noh, kas sa's ei tea, keda teenid?“

„Tean küll,“ vastas Miina, „aga kui ma oma töö ära teen ja ta käsku täidan, mis ta mulle siis ikke võib teha? Ennem teenin hirmuga võerast, kui kodu iga päe silmi vesistan.“

Päärn oli järil ukse kõrval istet võtnud. Ta põrnitas padade ja pottide poole pliidil. „Kudas ta su vasta siis on?“

„Ah opman? Siiamaale väga hea. Põle ma tema suust veel santi sõna kuuld.“

„Seda pahem,“ urises Päärn.

„Kudas nii?“

„Püüab sind vist meelitada. Meelitab hiirt rasvaga. Ehk läheb viimati lõksu.“

„Ole üsna mureta, Pearn. Minust põle hiirt tema rasvale. Kas sa mind siis ei tunne? — Oleksin eluga siin üsna rahul, kui see va Prits mind liig palju ei käiks tülitamas. Ta on kui takjas mul külles.“

„Seda võisid ette arvata, aga tulid siiski mõisa!“

„See oli opmani kõva käsk. Tead isegi, mis lootused mu toadil on. Hakka mõisaga jonni ajama, visatakse sellestki hurtsikust väilla. Ka vanemate pärast võtsin siis võera leiva vasta.“

Kui aga Päärn järgmistel kordadel tuli — enamasti õhtuti —, ei porisenud ta enam Miina siiatuleku üle, näitas aga kurba, rõhutud meelt. Miina arvas tema muret mõistvat ja püüdis teda tröösti da.

„Sa mõtled, et Prits mu viimaks siiski ära ahvatleb?“ ütles ta. „Seda ära karda. Tema minust jägu ei soa. Ma püian opmani nii truuilt teenida, et ta minuga enam rahul on kui ühegi tüdrukuga ennemalt. Siis põle Pritsu eestkostmist vajagi, kui isa tahab paremat kohta soada. Ma ise palun opmani, et ta saksaga mu isa pärast reagiks.“

Päärn ohkas — mispärast, seda ta ei öelnud. „Miina,“ ütles ta siis minekut tehes, „kui sulle kudagi ülekohut tehakse, ükskõik kelle poolt, siis reagi kõik mulle. Kas tõotad seda?“

„Kellele, kullake, peaksin siis veel reakima kui mitte sulle!“ vastas tüdruk käsi tema pea ümber lüües.

Aga tal ei olnud lähemal ajal asja kellegi peale kaebust tõsta. Prits oli viimasest tormijooksust peale tüma, et seo kas või näpu ümber, ning opman Winter esines päris eeskujuliku leivaisana. Miina näis tema lugupidamises iga päevaga tõusvat. Lai rahuldusepaiste valgustas valitseja lihavat nägu, kui noor nägus tüdruk talle lauda kattis, sinna hoolsasti valmistatud toidud peale kandis — Miina oli aidamehe ämmalt keedukunstis õppust saanud — ning teda ka muidu nii usinasti ja osavasti ümmardas. Opman Winteril näis otse püüdeks olevat halba nime, mis tal ta valjuse pärast rahva suus oli, uue tüdruku silmis haljaks puhastada ja ennast laimu ohvriks teha, veeretades süü endiste teenijate ärakannatamatu hooletuse, laiskuse või kelmuse peale. Enam kui üks kord tähendas ta Miinale, kui ta teda jälle kord oli kiitnud:

„Näed nüüd isegi, et iga õige inimene minuga läbi saab! Kas oled mu suust paha sõna kuuld? Kas ma ei pea sust lugu nagu oma õest? Need, kes mind siunavad, on logardid ja vastased, kellele ükski peremees hea küll ei ole, olgu ta kas või ingel.“

Esimese paha sõna kuulis Miina oma leivavanema suust alles järgmise juhtumuse puhul.

Ühel õhtul oli Päärn teda jälle vaatama tulnud. Ta istus köögis nagu kunagi ukse kõrval ja vaatas tüdruku toimetamist pealt. Seal avanes väline uks ja Kupja-Prits astus sisse. Vihatud vastast eest leides kahvatas ta ning Miina märkas, kuidas ta kollased silmad tuld lõid. Ta tiirutas paar korda nagu vihane kukk põrandal ringi, siis pööras oma pikaks ja kitsaks veninud nina teomehe poole:

„Mis niisuke siis veel mõisas kuukab! Kas sa ei tea, kust tee Uustalu sauna poole läheb?“

„Eks teine „niisuke“ tea koa, kus on mõisa kupjatuba,“ vastas Päärn julge rahuga.

„Lõuad pea! M i n a võin käia, kus tahan, — seks olen mõisa sundija! Sina aga tee, et siit jalamaid kaod!“

„Mul käskijat!“ pomises Päärn pilkliku muigega, kuna ta oma vägevaid koibi sirutas. „Mul sama õigus siin olla kui sinulgi.“

„No seda tahaksin näha soada!“ kriiskas Prits, algav vaht suu ääres. „Kohe korjad oma koodid siit köögist, või ma lähen opmani juurde, ja siis on sul hea saun jälle valmis!“

Päärn jäi paigale kui tomp, pea paukuja poole kentsakalt viltu, nagu kuulatades. Prits näis nõu pidavat, kas vastasele ise kallale karata või tõesti väljast abi otsida. Juba seadiski ta ennast hüppele, kui Miina äkki ta käsivarrest kinni haaras.

„Olge ometi mõistlikud!“ tõreles ta pool-paluvalt. „Teie mõlemad olete võeras majas ja lähete siin riidu! Seega teete üksnes mulle paha. Kui opman seda kuuleb, siis pean mina teie pärast tapelda soama. Kas seda tahategi või?“

„Siis aja see lontrus uksest välja!“ hüüdis kubjas, kelle lõug võbises nagu püülikotike.

„Pearn, ole mõistlik ja hakka minema,“ palus Miina.

Aga ta tundis seda „vastast hunti“ siiski liiga vähe, oletades, et see vastase eest nii kergesti taganeb, liiati kui näeb, et viimane seda oma võiduks võib lugeda. Päärn sülitas ja vastas aeglase rahuga: „Ei, ma jään veel istuma.“

Nüüd rapsas Prits enda Miina käest lahti ja tormas uksest, mis opmani korterisse viis, tulisijalu sisse. Miina teadis, et Winteri-härra kodus on. Ta istus „kunturis“, nagu ta oma kirjutustuba kutsus, ja oli mõisa äriraamatute kallal töös.

„Pearn, mine ära! Mine nüid ometi ära!“ palus Miina käsi ristates. „Sa tead jo, mis nad sulle jälle teevad!“

Kuid Päärn oli juba nii visalt vastupanusse kiindunud, et kõige härdam palve teda enam mõjutada ei võinud.

„Miks ma peaks ära minema? Ma põle ju paha teind. Istuma jään, tüdruk, — seie paika jään istuma!“

Nüüd kuuldus vali kärkimine toast. Silmapilk hiljem sigis opmani tulipunane nägu piitade vahele. Tema selja tagant lipsas kubjas kööki.

„Välja!“ karjus opman vahutava vihaga nii Päärna kui Pritsu poole. „Välja sina — välja mõlemad! Minu köögis ei ole teil kummagil midagi otsida — sinul ka mitte, Prits!“

„Aga, opmanihärra, — aga, aulik opmanihärra!“ püüdis kubjas enese eest seista.

„Vait!“ raksus Winter edasi. „Ma olen sind juba ennemgi siin näind luusivat. Minu teenijal sind tarvis põle, viidad tal ainult aega. Kasi oma korterisse! ... Ja sina, teomees, mis sa siin vahid? Kas sa, lontrus, ei tea, kus küla on? Või minu kööki täis sülitama! Korista kohe oma pikad koivad!“

Sõideldu ajas seepeale aeglaselt oma pikad koivad püsti, lähenes senisele vastasele, lõi käe tal seltsimehelikult piha ümber ja ütles heasüdamlikult: „Lähme, vennas, pealegi minema, sest nagu isegi näed: meid siin ei sallita.“

„Miina,“ pöördus opman nüüd validalt tüdruku poole, „ma ei luba mitte, et sa minu köögist niisukese tuikongi teed. Ma ei taha siin ühte ega teist enam näha. Ma tean ju, et nad sulle mõlemad ligi topivad, aga ma tahan, et minu majas ornung valitseb. Kui nad veel tulevad, siis ajad nad kohe välja. Kubjas teab, kust tee minu kunturisse läheb, ja see teomees teab, kus ta saun on.“

„Pearn on minu hea sõber — ta tuli mind voatama,“ viiksatas Miina.

„Niisugust sõprust põle aga vaja!“ kärgatas opman. „Hoia minu köök edaspidi temast ja kõigist muudest poistest täitsa puhas!“

Keeras kannapealt ümber ja läks tuppa tagasi. Seda suurem aga oli Miina üllatus opmani sulav-pehmest lahkusest, kui ta temale veerand tundi hiljem õhtusööki läks viima.

„Põle sul vaja kurvastada, Miina, et kuri olin,“ ütles isand oma pikavarrelist piipu nurka pannes. „Õpetust on noorele inimesele vaja. Võid isegi mõista, et ma sihukesi riiukukki köögis

ei taha sallida. Ja mis kasu sulgi neist oleks: võtjat neist kummastki ei saa, küll ma neile riivi ette lükkan, sest ma tahan sind omale jätta. Ole siis mõistlik tüdruk, Miina, ja sul peab minu juures kuldne elu olema."

UUS SEADUS VÄLJAS!

Kui uus „Eestimaa Talurahva Seadus" 1857. aasta jooksul saksa ja eesti keelde oli tõlgitud, ilmus „Eestimaa Kubermangu Ajaleht" 21. apr. 1858 vene keeles ametlik kuulutus, et seadus sama aasta jüripäevast, 23. aprillist peale maksvusse astub. Talurahvale teatati uue seaduse ilmumist kirikutes kantslist ja juhatati talitajaid kihelkonnakohtusse, kus neile seaduseraamatud kätte pidi antama.

Talurahva pärastistes eksiarvamistes ja visas umbusalduses oli osalt süüdi see kindluseta ja ühtluseta viis, kuidas temale uue seaduse ilmumist teada anti. Kirikutes pidi seda, nagu vanastigi harilik, kolmel pühapäeval järgemööda tehtama. Seda ei sündinud aga. Õpetajad olid mitmes kihelkonnas esimese „mahaütlemise" järel märkuse saanud — kuulutust järgmistel pühapäevadel mitte enam korrata. Teistes kihelkondades määrasid kirikuõpetajad ette ära pühapäeva, mil nad kogudust uue seadusega avalikult ja pidulikult tahtvat tutvustada. Oodatud pühapäev jõudis kätte, rahvast voolas murruna kirikusse, kuid seal teatati kõigi võõrastuseks, et järgmisel pühapäeval kihelkonna-kohtuhärra oma ametikohas seadust ilmutab, ja nimelt mitte kõigile, vaid üksnes talitajaile. Kuid seegi tõotus ei läinud igal pool täide, vaid juba öeldi järgmisel pühapäeval kirikus jälle, et uut seadust mitte kohtus ei seletata, vaid edaspidi kord talitajate koosolekul — vist siis vallamajades. Nii jäeti ka seaduse kuulutamine kõigest pidulikkusest ilma. Kihelkonnakohtunikud ei võtnud enamasti vae-

vakski vallavanemaile uue seaduse kohta mingit seletust anda, kui nad neile raamatud kätte andsid, vaid juhatasid neid, kui nad ise kõigest aru ei saavat, kirikuõpetajate juurde seletust pärima. Nõnda sündis ka Juuru kihelkonnas. Oli aga ka hingekarjaseid, kes enne seaduse mahaütlemist piduliku jumalateenistuse pidasid ning ülendavas tänupalves mõisavanemate peale taeva õnnistust maha palusid nende suurte õiguste ja eesõiguste eest, mis nad talurahvale oma armust olid kinkinud. Et aga talupoeg neid õigusi ainult keisri poolt oli oodanud, pealegi mõisniku tahtmise vastu, siis kõngutati säherduste kiidujutluste üle kahtlevalt pead. Kui palju oli neid kihelkondi, kus juba kantslist teati öelda, et mitte terve seadus 23. aprilliga maksma ei hakka, seda pole teada; talurahva üldine kindel arvamine aga oli kohe see, et ammuoodatud seadus täielikult jõusse on astunud. Alles palju hiljem avaldati seletus, et need punktid uues seaduses, mis teorendi kohta käivad, alles siis maksma hakkavad, kui talumaad on mõõdetud ja hinnatud. Enne seda aga oli ametlik leht „Maavalla Kuulutaja" kindla teadaande toonud, et uus seadus 23. aprillist peale täies ulatuses on maksma hakanud ja et vana seadus niisama täiesti maksvuse on kaotanud. See aitas segadust teadagi suurendada.

Uue seaduse teatajate seas oli ka J. V. Jannseni „Perno Postimees", mis 1857. aastal oli ilmuma hakanud. Et aga sellel eriti Tallinnamaal, kus rahvas vaimuvalguse poolest väga madalal seisis, hoopis vähe lugejaid oli, siis ulatus tema hääl ainult mõnda vähesesse kihelkonda. Kuid ääri-veeri mööda, suust suhu kuuldi siiski, et ka see rahvaleht teatas, nagu oleks uus seadus kuulutamisest peale täiel jõul maksmas.

Uus seadus väljas! Ometi kord väljas! See rõõmusõnum lagunes esimeste avalikkude teatuste järel nagu kulutuli laiali. Rahva rusutud rinnast tõusis kergendusohe, ta muljutud selg lõi sirgemaks, ta kustunud silmast tungis lootuse koiduhelk. Keiser on meie hädast kuulnud ja meile appi tõtanud! Ei aidanud midagi,

et mõisnik vastu pani, et ta seadust meie eest püüdis varjul pidada! Nüüd on ta meil käes, ja mis ta käsib ning annab, üksnes seda tahame teha ja vastu võtta!

Vaevalt olid talitajad uued seaduseraamatud kihelkonnakohtust koju toonud, kui nende juurde algas igal pool päris rahvarändamine. Igaüks tahtis kallist asja enda silmaga näha ja tema sisu enda kõrvaga kuulda. Orjuse võrratu ja võimatu lasu, mille all talupoeg oli äganud, oli lootused nii pingule ajanud, et uuest raamatust oodati nagu taeva ilmutusi. Rahva vaestes valgustamata peades olid kõiksugu unistused tekkinud, mis oma julguse ja segaduse poolest igast piirist üle küündisid. Soniti mõisaorjuse täielikust kaotamisest, maksuta maa jagamisest ja kõiksugu isikulistest priiustest, mida enestele lähemalt ei mõistetud kujutledagi. Pühaliku aukartusega vaadeldi kallist raamatut talitaja laual, ja nii mõnigi kohkus, kui selle nii suure nägi olevat — kaugelt peale 300 laia lehekülje 1315 paragrahvi ning paljude lisade, plaanide ja tabelitega! Kust otsast niisugust lugema hakkad — päris väike piibel! Ja või see lugemine isegi nii kerge on! Oli ju talitajaidki, kes lugeda ei mõistnud, ja see, mida lugemiseks kutsuti, oli raskelt roomav veerimine tiku abil. Kuid julge pealehakkamine on pool võitu. Ja oma silm on kuningas. Kästi küll õpetajalt seletust küsida, kui ise aru ei saa, aga mine tea, kuidas see seletab. Õpetaja saks nagu iga teinegi. Või temagi talupojale head soovib. Ja kirjeldamatu õhinaga asuti seaduseraamatu uurimisele, löödi isekeskis vaidluslahinguid tumedate kohtade pärast, kisti raamatut ühe käest teise kätte ja nähti öösel aina seadusepunktidest und. Mõnes paigas olevat seda uurimistööd nii põhjalikult tehtud, et raamat meeste käes lagunes ...

Õige vilets lugemismeister oli ka Vaitla valla talitaja. Kui peremehed esimesel õhtul tema juurde kokku tulid ja panid ta uut seadust ette lugema, sai mees lähemal poolel tunnil ainult raamatu pealkirja ja paari sissejuhatava paragrahviga toime ning needki jäid pealtkuulajaile tumedaks, sest seaduse keel on

raske. Ja seejuures tilkus lugejal õiglane vaevahigi otsa eest. Tema abimees ja teised valla ametnikud polnud ka mitte osavamad.

Kustutati siis esimest uudishimu peaasjalikult raamatu välimuse vaatlemisega. Köide käis käest kätte nagu mõni imeasi. Üks leidis üht, teine teist tähendada.

„Kõige esite voadake, mehed, järele, kas koa keisri käsi all on," ütles Tõntsu Peeter, kelle vigased silmad ainult raamatu pikkust ja laiust seletasid.

Hakati kõigekõrgema allkirja otsima, sihiti raamatut eest ja tagant.

„Ei ole näha kuskil," ütles Siimu Jüri.

„Mis sa reagid — näe, siin jo on," õpetas Pärtli Jaan, kes piiblit ja palveraamatut kaunis soravalt oskas lugeda. „Siin seisab jo suurte tähtedega: „Suure Auliko Keisri Herra ja kõige Vene riigi Isivalitseja nimel . . .""

„Jah — n i m e l," hüüdis Tooma-Tõnu Mihkel, „aga kus seisab keisri käsi, mis ta ise on alla teind? Tema „nimel" võisid jo saksad jumal teab mis teha ja kirjutada!"

„Näe, rida läheb jo edasi, — miks sa pooleli jätsid, Joan?" hüüdis keegi Pärtli peremehe kõrvalt.

„Isivalitseja nimel," loeb Jaan edasi, „Isivalitseja nimel Valitsejast Senatist antud käsk."

„Säh sulle! Sinati käsk on küll üleval, aga kus keisri käsi?" hüüdsid hääled läbisegi. „Loe alamalt — käsi pannakse jo ikke alla!"

Jaan loeb pikkamisi ja komistades: „Reiks—raadi—kohto Pea—vanema nimel on ennast alla—kirjotanud: Krahv D. Blu——blu—Bluuu . . ."

Ümberringi ainult pikad näod. Sõna „krahv" ei meeldi kellelegi. „Misuke krahv?" hüütakse umbusklikult. „Mis ta nimi on?"

„Krahv Blu—Bluu—Bluu—dov . . ."

„Kust mõisast see peaks olema?"

„Mene nüid tea kõiki saksu! Aga see põle õige allkiri, mehed! Olgu ta küll mõni kohtuhärra, aga ega siis temakese käsi tohi seadusel all olla.“

„Too roamat seie, ma voatan ise,“ hüüab Oina Kaarel pahaselt. „Näe, teise külle peal veel kirja küll!“

Ta on kehv lugeja, aga vapper veerija. Südisti algab ta teiselt leheküljelt: „R—e—re—i—k—ik—reik; s—r—sär—reiksär; a—a—a—aa; d—i—di—reiksäradi; ar—va—mi—ne—arvamine: reiksäradi arvamine . . .“

„Mis pagana arvamine?“ nurisetakse mitmest suust. „Mis sa meile arvamisi loed, loe allatehtud kätt!“

„Ahaa — käsi on siin! Näe, siin seisab: Käe—käe—kiri: Rii—gi—riigi; si—si—si—siker—riigisiker; t—ä—r—tär—riigisikedar; V. B—u—t—But; k—o—v—Butkohv.“

Jälle võõras allkiri! Meeste ärevus kasvab. Keegi kolmas kisub raamatu enda kätte. Soritakse ja otsitakse edasi. Kolmanda käest läheb seadus neljanda ja viienda kätte. Keisri allkiri ja täiesti ülestähendatud nimi puuduvad tõesti. Viimaks leiab keegi järgmised laused: „Suure Keisri Herra käso peale: et Eestimaa Talorahva seadust t u l e b p e e t a v a k s t e h a.“ Ja teisest kohast: „Suur Keisri Herra on Reiksraadi-kohto Täie Kogoduse mõistmist Eestimaa Talorahva Seaduse pärast, ning mis Eestimaale asunud Rootsi talopoegade pärast senna juurde on pandud, Kõige Armolikumalt k i n n i t a n u d j a k ä s k i n u d t ä i t a.“ Ning lõpuks: „Suur Keisri Herra on seda läbivaadanud.“

See näikse sedapuhku mõnda vaigistavat, täiesti rahul pole nad aga mitte. Korraga hüüab üks:

„Aga kus on kroonu kull?“

Nüüd algab kroonu kulli kibe otsimine. Otsitakse eest, otsitakse keskelt, otsitakse tagant — kroonu kulli pole! Uus ehmatus.

„Põle keisri kätt, põle kroonu kulligi!“ kuulduvad urisevad hüüded. „Mis seadus see on, kus kroonu kulligi põle!“

„Talitaja, kas tõid kihelkonnakohtust koa õige seaduse koju?“

küsib Huntaugu Mihkel. „Kihelkonna-kohtuhärra ehk pistis sulle undrehti seaduse käppa.“

„Ega saksu või uskuda,“ mõmiseb Allika Mats, läbi hammaste sülitades.

„Tõin, mis mulle anti,“ vastab talitaja.

„Eks sa's voadand, kas on kroonu kulligi sees. Keisri kätt muidugi põle. Nad võivad sinna ju trikkida, mis tahvad, et on „kästud“ ja „kinnitud“ ja „läbi voadatud“ — aga kes teeb seda tõeks?“

„Sättisid ehk roamatu vene või saksa keelest undrehti moakeelde — ei julend siis kulli lasta peale teha.“

Talitaja sai pahaseks, sest et ta meestele selgust ei suutnud anda, ja hüüdis: „Mis te nüid jorate selle roamatu kallal! Ise ei teagi veel, mis sees on! Olgu kätt ja kulli või ei — peaasi ikke, et seadus ise hea on. Kui teist lugejat ei ole, siis andke roamat minu kätte ja minge koju; poari päeva pärast ütlen teile siis, mis seal meie kohta on öeldud.“

Selle ettepanekuga ei oldud nähtavasti rahul. Uudishimu oli liiga suur, kui et oleks tahetud ilma vähema kui selguseta koju minna. Pealegi oli umbusaldus, mis talupojast saksa vastu iialgi ei lahkunud, tugevasti äratatud. Olid need seda seadust nii kaua varjul hoidnud ja teda nii tõrkumisi lasknud kuulutada, siis võis ka karta, et nad ehk raamatu enesegi kallal midagi on teinud, mis talupojale tulus pole.

„Mis need valged lehed siin tähendavad?“ hüüdis korraga Uuetoa Jüri, kes raamatu natukese aja eest enda kätte oli saanud. „Näe, iga trikitud lehe järele ikke üks valge leht!“

Koguneti Jüri ümber, pisteti pead kokku ja nähti alles nüüd, et pooled lehed seaduseraamatus tõepoolest valged olid.

„See on krutsku — pange tähele!“ hüüdis Huntaugu Mihkel.

„Aga misuke?“

Vahiti üksteise otsa ja peeti aru.

„Noh, eks te sest siis aru soa!“ hõiskas Ojasilla Madis. „Sak-

sad mõtlevad sinna pärast uusi seadusi peale trikkida, kellest keiser midagi ei tea! Tunnistavad siis tühjaks, mis nüid on trikitud, ja pistavad päivi ja maksusi valge lehtede peale, nii palju kui tahvad!"

Tusane vaikus järgnes sellele seletusele. Ikka rõhuvamalt heitis umbusaldus meeste südametele. Jah, oleks keegi teadnud tõenäoliselt selgeks teha, mida need valged lehed tähendavad, et need lihtsalt raamatu tarvitaja kirjalikkude märkuste tarvis raamatusse olid köidetud! Aga üks oli niisama tark kui teine ja kõik koos ühesugused umbusklikud, seepärast tuli igamees oma seletusega, ja kes seda ei uskunud, jäi vähemasti kindlale arvamisele, et valged lehed seaduseraamatus, millel keisri kätt ega kroonu kulli peal ei ole, midagi head ei tähenda.

„Aga ehk pannakse sinna peale prii moa, mis meile antakse!" hüüdis keegi, kes püüdis asja peale vähem mustade prillide läbi vaadata.

„Ei, sinna pannakse aakenrehtli hoobid peale, mis neile antakse, kes lähevad prii moad soama," pilkas keegi naljahammas.

„Kas teate, mehed," pani Hiire Joosep, küla nahkur, ette. „Kisume need valged lehed roamatust väilla, siis ei soa sinna midagi peale trikkida."

„Kas sa hull oled," sõitles talitaja kätt raamatu järele ulatades, „või sina tohid seaduseroamatust lehti välja kiskuda!"

„Ei, seda küll ei tohi," kinnitasid kõik teisedki tõsiselt. „On ta meile seaduseks antud, siis peame teda nii kaua seaduseks pidama, kui ei tea, et ta undrehti seadus on."

Raamatut silmitseti ja lehitseti aga vaheajal hoolega edasi.

„Kuulge, mehed, siin on ju saksa või vene keeli kirja koa peal," leidis Oina Kaarel korraga, „seda põle keegi veel tähele pand! Näe, siin teise lehe peal, kohe üleval otsas — kaks rida, üks suurem, teine pisem."

Leitigi raamatu nimelehelt kaks rida võõra keele sõnu. Aga mis see aitas! Keegi ei mõistnud neid lugeda, liiati nende tähen-

dust seletada; ei teatud sedagi, kas olid vene või saksa keeli... Kuid varsti leiti nõu. Tõntsu saunas elas ju va ühe silmaga Ott, vana soldat, kes kogu valla vene keeli läbi sõimas, kui pea soe oli. Saadeti sellele talitaja poiss kohe järele.

„Too teine kas või parsilt maha," hüüdsid peremehed poisile kaasa.

Ott ilmuski varsti. Poiss oli talle vist juba rääkinud, milleks teda tarvitatakse, sest mehel oli väga iseteadlik nägu ja kõpsuv kõnnak.

„Vene keelt lugeda oskad?" küsis talitaja.

„Kas edaspidi või tagurpidi?" vastas Ott.

„Loe edaspidigi!"

Seati seaduseraamat lauale kroonumehe ette ja näidati talle võõrkeelsed read tikuga kätte... Ott astub ligemale ja hakkab silmi seletama. Seletab ja seletab. Kummardub kord ligemale, siis nihkub kaugemale. Viimaks pistab oma käsnataolise punase nina üsna paberi peale.

„Tuld!" hüüab ta äkki, ehk küll aknaaugust veel küllalt valgust paistab.

Poiss toob peeruga tuld. Nüüd loeb Ott sorinal puhast selget vene keelt. Meeste näod löövad rõõmsaks.

„Noh, mis ta seal ütleb?"

„Mis ta ütleb? Ütleb: „Seda seadust peab saks ja talupoeg ausasti pidama.""*

„Kes seda ütleb?"

„Noh, eks seda's tea: Soovorup**, kes siis muu? Nimi seisab jo all."

„Kas lugesid koa õieti?"

„Eks loe ise paremini!"

---

* Tõepoolest seisid raamatu peal sõnad: „Государь Императоръ изволилъ разсматривать." (Keisri Härra võttis heaks läbi vaadata.) Ja rida alamal: „Подписалъ государственный секретарь В. Бутковъ." (Alla kirjutanud riigisekretär V. Butkov.)

** Suvorov, Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindralkuberner.

Mehed pole küll „Soovorupi“ allkirjaga täiesti rahul, nad lootsid ometi viimaks keisri enda kätt leidvat, aga natuke vaigistatud ja julgustatud on nad siiski, sest nüüd teatakse, et raamatu peal on ka vene keelt, ja kui kindralkuberner, kelle nimi neile mitte kuulmata pole, omagi allkirjaga kinnitab, et saks ja talupoeg seda seadust peab pidama — ega ta siis nii väga „undrehti“ või ollagi.

Himukamalt andutakse seaduseraamatu sisu uurimisele. Kolm, neli meest asuvad talitaja ümber ja võtavad kõigepealt paragrahvide „Juhataja“ käsile. Otsitakse sõnu „priimaast“, „kergendustest“, „teoorjuse keelust“ jne. Kuid raske on üldse midagi leida ja veel raskem seda, mida süda soovib. „Juhatajas“ räägitakse rohkesti kontrahtidest — „rendi- ja teokontrahtidest“ — ja kõiksugu rentidest, nagu „raharendist“, „viljarendist“, „mitmesugusest rendist“ ja „päris raha- ehk viljarendist“, ning siis kroonu- ja vallamaksudest ja paljust, paljust muust, kuid soovitud sõnu ei tule ettegi. „Priimaast“ on niisama vähe juttu kui orjuse kadumisest. Ainult „talumaadest“ ja „mõisamaadest“ kõneldakse ning nimetatakse mitmel korral „tegu“, „teokaupa“ ja „teokontrahti“ — jah, räägitakse isegi „jäädavast teokaubast“. Kadunud ei või siis „tegugi“ olla.

Püütakse seepeale jälile saada, mis seal „rajapanemisest talomaa ja mõisamaade vahele“ jutustatakse. Ahah, siin ongi! Kibe veerimine algab: „Mõisnikud annavad talorahva igaveseks pruukimiseks kõik seda haritud maad, s. o. kõik need põllumaad, heinamaad, karjamaad ja õuemaad, mis 9. Jaani-kuu päeval 1846. aastal talokohtade päralt ja talopoegade käes olnud, aga mõisnikute kätte jäävad nende maade üle need pärisõigused, mis selle Seaduse-raamato sees edaspidi nimetud on. Aga kui kohto ees tõeks tehakse, et talopojad oma poole enam maad kiskunud, kui nendele kirjotud kontrahtide ehk suusõnaga tehtud kauba läbi pruukida luba oli ... siis se ma saab maha arvatud. Mõisa herra kohus on niisugust asja kohto ette ülesanda ja tõeks teha. Sedamõda seletab

kohus seda ära ...“ Edasi räägitakse siis, et mõisa- ja talumaa vahele rajad pannakse ja et „ükspäinis möisa herral on öigus möista, kus ja kuda“ need rajad pannakse.

Et talurahvale „igaveseks pruukimiseks“ maad antakse — see koht meeldib meestele, palju vähem aga see, et mõisniku kätte maa „pärisöigused“ jäävad, sest siis on talupoeg ikka tema võimu all — priimaast ei tohi enam rääkidagi — ja mõisnik võib ka talupoja parema põllu ära võtta, kui see aja jooksul juurde oli tehtud, ning viimast oli mõisa vaikival nõusolekul sagedasti sündinud.

Edasi kuulevad mehed, et mõisnik talumaast kuuendiku osa mõisa külge võib võtta, et seda oma tahtmise järgi kasutada, ja et tema „taluperemeestele, kelle kää need maad pruukimas on“, võib üles öelda.

Ka see koht ei ole meestele mokkamööda. Nõnda võib ju üks ja teine neist oma talust või selle osadest ilma jääda, kui härra maad endale soovib. Nii ei jää siis mitte kõik maa, mis 11 aasta eest talupoegade käes oli, viimastele „igaveseks pruukimiseks“, ilma et mõisnik seda tohiks endale võtta. Tõesti, need punktid ei täida meeste lootustest veel midagi.

Sorides ja tuustides jõutakse pikkamisi rendikontrahtidesse puutuvate määruste juurde. Kes mõisahärra käest koha võtab, peab temaga kontrahi tegema, „olgo se teo peale, ehk raha- või viljarendi ehk mitmesuguse rendi peale“, ja „kontrahti sisse peab köik üleskirjotud saama, mispeale nemad teineteisega on kaupa teinud ...“. Leitakse ka need punktid üles, milles mitmesuguseid rendiviise lähemalt seletatakse. Meestele kõige lähemal kui vana vilunud asi on „teokaup“. Raharendist ja muudest rendiliikidest ei tea keegi midagi, need on uued asjad, mille pärast ei maksa pead murda — niisama vähe nagu kohtade ostmise pärast, sest raha, seda kallist asja, pole ju kellelgi. Raamatus räägitakse „aastade-mööda teokaubast“ ja „jäädavast (pölisest) teokaubast“. Esimest ei või pikema aja kui kaheteistkümne aasta peale teha, teine

tehakse „ilma nimetamata aja peale, kus talokohta mitte muido kui kohto möistmise läbi ei või peremehe käest ära võtta“, ja nimelt kontrahi täitmata jätmise, pahade eluviiside ja viimaks selle pärast, „kui tema (rentnik) möisaherrale ehk kogudusele üsna kahjuks on . . .“.

Igameest huvitas nüüd kõigepealt küsimus, kas seisab uues seaduses midagi „teokauba“ tingimustest; kas on mõisnikul voli „tegu“ tegevate peremeeste käest senisel arvul päevi ja senises suuruses maksusid nõuda, või on keiser ses suhtes kergendusi määranud . . . Kästakse mõisnikuga kaupa ja kontrahti teha. See luba oli ju ennegi! Aga mine tee siis mõisnikuga kaupa ja kontrahti. Ta ütleb sulle: pead nii ja nii palju tegema ja nii ja nii palju maksma, — ning kui tingima hakkad, viskab su uksest välja ja paneb teise mehe koha peale, kes kõigega rahul on.

Eks leitudki viimaks peatükk kätte, kuhu „seadmised ni hästi aastade-möda teo kui jäädava teo pärast“ olid sisse pandud. Seal ütleb § 127: „Kõige suurem tego ja maks, mis teokontrahti läbi ühe talo koha peale võib panna, on se: et iga koha pealt, kus 9 tiinu keskmist sugu põllomaad on, 450 puuda keskmist sugu heinu ja 400 ruutsülda öuemaad, ning karjamaad seda möda, kuda § 26 on seatud, peab aastas 250 hobusepäivi ja 250 jalapäivi tehtama, möisa rehed peksetama, nõnda kuda § 162 seletab, veiked möisa-kohtomaksud maksetama ja kedrust kedratama, sedamöda kuda lisalehed D ja E näitavad . . .“ Lõpuks märkus, et I tiin on 2400 ruutsülda.

See seadusepunkt pani mehed üksteise otsa vahtima. Nende nägudele kippus rõõmus helk tõusma, aga midagi takistas seda. Selle lootusekuma sünnitasid kõigepealt sõnad, et kõige kõrgem tegu, mida ühe talukoha peale võib panna, on 250 hobuse- ja 250 jalapäeva. Seni olid kuuepäeva-peremehed kumbagi liiki päevi 300 ja kaugelt peale 300 teinud. See tähendas ju kergendust — kokku sada ja peale saja päeva aastas! Aga mis mõõt on see 9 tiinu? On see endine 18 tündrimaad, või vähem või rohkem? On see

endine kuuepäeva-koht või mitte? Vene tiin olevat 2400 ruutsülda — aga või siis talumehe pea sellest suurusest kohe selget pilti saab!

Alles pärastpoole, kui targemailt oli õpetust päritud ja ise paremini aru peetud, jõuti võõra mõõdu kohta selgusele. Ja see selgus polnud jällegi meeldiv. Sest uus mõõt ähvardas talupojalt hulga maad ära võtta. Talumaad olid nimelt mõõdetud vana rootsi mõõduga. Kui kuuepäeva-talul seni 18 tündrimaad keskmist põldu oli, pidi ta nüüd 9 tiinu (tessatini) saama, see on, tervelt 2,32 tündrimaad vähem, kui praegu ta päralt on.* Alles pärastpoole leiti ka, et uus seadus oma uue mõõdumäärusega mitte ainult talupoja maad ei vähendanud, vaid selle maa peale ka veel uusi maksusid pani. Karja- ja aiamaa oli 1805. a. antud seaduse järgi maksust prii, ainult põllu- ja heinamaa eest oli maksta; uus seadus aga nõudis rentnikult, kellel 9 tiinu põldu, karjamaa eest 20 külimittu ja aiamaa eest 5 külimittu rukkeid.**

Sedapuhku ei märganud keegi, kui väga see kergendus kokku sulas, mis teopäevade vähenemise kujul seaduseraamatust välja hiilgas. Ükski ei mõistnud välja arvata seda talupojale tekkivat kahju, mis kasvas maa kahanemisest uue mõõdu tõttu, karja- ja

---

* Eestimaa mõisnikkude 1802. a. asutatud Krediitkassa oli mõisade peale laenu andmiseks rootsi tündrimaa asemele vene tiinumõõdu tarvitatavaks võtnud, kuna mõisniku ja talupoja vahel rootsi mõõt edasi maksis. Krediitkassa võttis määraks, et tündrimaa, millel 1377 ruutsülda ja 27 ruutjalga, on poole vene tiinu suurune, see on, ainult 1200 ruutsülda. 1856. a. talurahvaseadus tegi aga Krediitkassa ärilise mõõdu ühes tema hindamisviisiga ka majanduslikkude vahekordade kohta maksvaks, ja see tõi talupojale kahju, mõisnikule aga kasu. Et vahe ühe tündrimaa ja poole tiinu vahel 177 ruutsülda ja 27 ruutjalga või peaaegu kaheksandiku osa tündrimaast välja teeb, siis on vahe 18 tündrimaa vahel, mis enne kuuepäeva-talu all oli, ja 9 tiinu vahel, mis talle uue seaduse järgi määrati, 156 600 ruutjalga ehk 2,32 tündrimaad. (Tündrimaa eest tegi talupoeg mõisale ühe hobuse- ja ühe jalapäeva nädalas.)

** See on ühe tiinumaa rendi hind ehk 1,75 tündrimaad põldu. Arvame selle arvu kokku 2,32 tündrimaaga, mis talupoeg uue mõõtmise läbi kaotab, siis saame 4,07 tündrimaad, ja see on peaaegu n e l j a n d i k o s a kogu kuuepäeva-rentniku maast.

aiamaa maksu alla panemisest ning lõpuks sellest, et aja jooksul „enda poole kistud maad“ talupojalt jälle taheti ära võtta.

Et nimelt oma põllukrunti suurendada, olid talupojad oma maa kõrval olevaid harimata maasiilusid arendamisele võtnud, neist enestele lisa soetades. Need higi ja vaevaga viljakandvaks haritud maaribad pidi ta nüüd mõisnikule tagasi andma või nende eest enesele laskma orjust peale panna.

Kui mõisnikud tõendasid, et nad olevat uue seaduse kaudu talupojale 26 protsenti ta teoorjusest kinkinud, siis oli see määratu liialdus. Ülalmainitud kahjusid kokku arvates võis talupoeg julgesti öelda, et tema orjust ainult kuuendiku osa võrra oli kergendatud, et temalt selle eest aga rohkem kui viiendik osa ta krundist ära võeti.

Uue tiinumõõdu kohta jõudsid Vaitla valla peremehed oma esimesel koosolekul viimaks otsusele, et 9 tiinu ikka vist senist kuuepäeva-talu tähendab, sest ega kohti ometi hakata täiesti ümber valama, nagu talitaja arvas. Asi seegi siis, et teopäevi niisuguse talu pealt aastas peale saja päeva võrra oli kahandatud. Seal hüüdis aga korraga Uustalu Jüri, kes kõnesolevat seadusepunkti teiste vaidlemise ajal oli üksinda uurinud:

„Mehed, abiteost ei seisa siin midagi! Ei reagita poole sõnagagi vaimupäevadest, teise inimese päevadest, peremehe- ega perenaisepäevadest!“

„Mis? Kas külvi-, sõnnikuveo-, heina-, lõikuse-, kartulivõtmise-, viinaköögi- ja killavooripäivi üleval ei ole?“ hüüdsid rõõmsalt erutatud hääled.

„Ei ole!“ vastas Jüri, kelle ümber mehed ruttu sõõri kogunesid. „Siin reagitakse üksnes rehepeksust, kedrusest ja kohtumaksudest.“

„Vaimupäevad seisavad ehk teises kohas.“

„Ei või teises kohas seista,“ arvas Jüri, „sest siin öeldakse ju selgeste ära, et see'p see kõige suurem tegu ja maks on, mis teokontrahi läbi ühe talukoha peale võib panna. Ei juhatata ka kuhugi teise kohta roamatus.“

„Noh, siis on abitegu kadund, mis muud!“

„Nojah, kergendust peab ometi olema!“

„Loe see koht veel kord ette!“

Jüri luges.

„Meile ei jää siis muud,“ rääkisid peremehed läbisegi, „kui kuuepäeva-koha pealt 250 hobuse- ja 250 jalapäeva teha.“

„Ja mõisa rehed peksta, kohtumaksud maksta ja kedrus kedrada,“ lisasid teised.

„Aga kus kümnisemaks?“ hüüab Huntaugu Mihkel.

„Õige jah — kus kümnisemaks?“ kordavad hääled.

Raamatu kallal nosivad seaduseuurijad pistavad ninad jälle sügavamale.

„Kümnisemaksust ei hingata koa midagi,“ seletavad nad varsti. „Nimetakse üksipäine „veikeid mõisa-kohtumaksusi“. Kadund needki!“

Vaheaeg tekib. Vahitakse mõtlikult üksteise otsa. Näib, nagu hoitaks arvamist kurkudes kinni.

„Noh, see läheks juba vähegi,“ .kohmab viimaks üks. „Peale saja päeva ja 4 kuni 6 tündrit vilja kingitud! Aga voadake järele, ehk leiate veel midagi, mis laseb hinge tagasi tõmmata.“

„Voadake parem järele, kas abiteost ja kümnisemaksust siiski kuskil teises kohas ei reagita,“ annab Ojasilla peremees nõu, kes enne ei julge rõõmustada, kui kindel selgus käes.

Uuritakse jälle peatükkide ja paragrahvide nimekirja, lüüakse üks ja teine koht raamatus lahti — ei leita vaimupäevadest ega kümnisest midagi.

„Aga kui see kadund on, siis peaks sest ometi midagi öeldud olema,“ arvab talitaja, kuid temale kostetakse: „Mis sest siis öelda — mis üleval põle, see on kadund!“

Meeste seast kerkib nüüd küsimus üles, kuidas on lugu kohtumaksude ja ketrusega; ehk teeb uus seadus siingi kergendusi. Läheb päratu aeg mööda, enne kui „lisalehed D ja E“, kus ketruse ja kohtumaksu määrused ülal, raamatu tagumisest otsast üles lei-

takse. Sealt nähakse, et mõlemad kohustused määralt kahandamata on jäänud. Ketrus on endisega täiesti üks, kohtumaksud on siin ja seal välist nägu muutnud, püsivad aga läbistikku vanas suuruses.

Lõpuks vaadatakse veel järele, mis seaduses on rehepeksust öeldud. Seda seletatakse viies punktis. Tööd on rehelistele veidi kergendatud ja töökord kindlamaks määratud. „Et rehelistel rehepeksmise töö kergem oleks" — loeb Uuetoa Jüri — „seatakse, et ni kaua kui 3 söömavahet arvatakse, s. o. 24-ma Leikusekuu päävani, töötegijatele igakord esimine söömavahe teisel pääval peab järele jäätama ... Selle aja sees, kui rehed ööse peksetakse, ei pea üks töötegija enam kui 3 rehte nädalas peksma ... Rehed peksetakse öö ajal 24-ma Küünlakuu päävani."

Peremeeste koosolekud talitaja juures kestsid järgmisil õhtuil edasi. Viidi kõik kaasa, kes mõistsid osavamini lugeda, ning innukalt jätkati uue seaduse uurimist. Küll teda pigistati, et ta veel mõne kergenduse välja annaks! Küll teda sõõrutati, aga piima ei tulnud siiski enam!

Mitte ainult need ei tundnud pettumust, kes kuldseist mägedest olid soninud, vaid lõpuks ka kainemad ootajad. Uus seadus kohendas ja korraldas talupoegade üldisi asju: kogukondlikke olusid, kohtu, politsei, kooli jne. kohta käivaid seadlusi, kuid isiklikke tulusid üksikuile ei pakkunud see mitte, ehk olgu siis, et seks loeti talupoja laiendatud liikumisõigust, mille järgi ta nüüd kogu Vene riiki võis elama asuda. Kuid seegi õigus oli kõrvalmäärustega liiga väga kitsendatud. Väljarändamiseks oli niihästi mõisahärra kui ka valla luba vaja, ja välja rännata pidi aasta jooksul ainult nii palju inimesi tohtima, et nende arv vallaliikmete hulga kohta üle 5 protsendi ei ulatu. Peale selle pidi väljarändaja palju tunnistusi muretsema ja palvekirju kirjutama ning 80 rubla hõbedat pidi tal taskus olema. Et vallapolitsei mõisapolitseile alludes täiesti viimase meelevalla all seisis, siis võis mõisnik väljarändamist ka lubade keelu kaudu takistada. Otseseid ja isiklikke kasusid üksikuile

ei sisaldanud aga seadus sellepärast mitte, et mõisnik enesele ikka veel ülisuure meelevalla talupoja kohta oli kätte jätnud, et viimane varaliselt ja poliitiliselt ikka veel rüütli ülemvalitsuse alla pidi jääma. Mõisniku ja talupoja majanduslik vahe jäi veel „priikontrahi" alusele, kuna priius ainult mõisniku pool oli, ning talupoja kohtumõistjaks jäi ikka ainult mõisnik ise. Kui peremehed esimeselt koosolekult veel sellegi rõõmunatukese nagu valguskiireks oma pimedaisse hurtsikuisse võisid kanda, et uus seadus teoorjust veidi kergendab, et vaimupäevad ja kümnisemaks kaovad, siis sammusid nad lähemail õhtuil norgus pea ja tühja põuega kodu poole.

Seal toodi ühel päeval sõnum valda: kihelkonna-kohtuhärra laskvat peremeestele teatada, et nad nüüd, kus uus seadus väljas, mõisahärradega selle seaduse põhjal uusi lepinguid võivad teha — olgu teoorjuse, vilja- või raharendi peale. Varsti pärast seda, maikuu algul, kogunesid Vaitla talupojad mõisa. Nad nõudsid noore paruni järele, kes ju jüripäevast peale oli peremeheks saanud. Kuid noore asemel viidi nad vana parun Heideggi ette, — noor olevat Tallinna sõitnud, teatas Tohver meestele.

Et parun Rüdiger Heidegg oma perekonnaga ikka veel siin viibis, tuli sellest, et tema uue mõisa härrastemaja aprillikuus jaolt maha oli põlenud. Praegu ehitati maja kallal, ja kuni selle valmissaamiseni, umbes jaanipäevani, pidi vana parun poja juurde jääma.

Mehed ei läinud mitte hea meelega tema jutule, seda vähem, et neil ju temaga kontrahte polnud teha. Aga parun Heidegg oli neid käskinud sisse astuda, ja kolm, neli peremeest täitsid tema käsku, kuna teised välja ootama jäid. Harilikul viisil, käed püksitaskutes, selg pooleldi meeste poole, kulm validalt kortsus, nii võttis parunihärra mehi vastu.

„Mis tarvis?"

„Tulime noore parunihärraga uue seaduse järele kontrahtisi tegema," võttis meeste seast talitaja sõna.

„Mis uue seaduse järele?“

„Parunihärra teavad, nüüd on ju jüripäevast soati uus seadus väillas, ja kihelkonna-kohtuhärra ütles, et võib uue seaduse järele uusi kontrahtisi teha.“

„Soo, mis siis vanadel viga?“

„Eks seal ole veel see abitegu sees, ja see on ju nüid kadund.“

„Abitegu kadund? Misuke abitegu teil kadund on?“

„Noh, need vaimupäevad ja teise inimese päevad ja leikusepäevad — eks parunihärra tea ise paremini kui meie.“

Parun keeras kannapealt ringi ja jäi põrnitades talitajat vahtima.

„Kas sa lolliks oled läinud või? Ise tahad talitaja olla ega teagi, mis seaduses seisab!“

„Tean küll, parunihärra,“ vastas mees tasa ja alandlikult. „Seaduses seisab 127. numbri all, et kel üheksa tiinu põllumoad on, see peab mõisa 250 hobusepäeva ja 250 inimesepäeva tegema, mõisa rehed peksma, kedruse kedrama ja veiked kohtumaksud maksma. Aga vaimupäivi ja abivaimupäivi ega muud abitegu seal ei seisa.“

„Soo! Kes selle siis ära teeb?“

„Eks parunihärrad pea inimesi palkama,“ ütles Uuetoa Jüri vahele.

„Või nii! Härra peab raha eest inimesi palkama, ja teie magate kodus!“ Ning parun Heidegg hakkas laial pilkel naerma.

„Keisri seaduses seisab sedasi,“ kaitses ennast Jüri. „Meie kõik voatasime järele.“

„Sul on vist himu vallakohtus naha peale saada!“ kooldus parun karjudes Uustalu peremehe poole.

Jüri vaikis. Tal polnud vähematki himu naha peale saada, ei vallakohtus, mõisas ega haagikohtuniku juures. Tema asemel julges aga Tõntsu peremees sõna võtta.

„Meie oleme küll rumalad taluinimesed, parunihärra, aga ses uues seaduses seisab tõesti, mis talitaja praegu ütles, ja kohe täpptäpilt, ja keiser on selle seaduse ometi teind . . .“

„Selle seaduse oleme meie, teie mõisavanemad, teinud," nähvas parun, „ja keiser on meid selle eest kiitnud ja tänanud, sest meie oleme teile laiskvorstidele enam lubanud, kui teie väärt olete!"

„Noh, siis on jo saksad meile ikke kergendusi luband! Kas ehk parunihärra ei taha seda lubamist täita?"

„Jaa, aga sinna läheb veel aega — vähemasti kümme aastat."

Meeste laienevad silmad pöörduvad vastakuti. Tume vaikus valitseb hetkeks.

„Aga on ju kuulutud, et uus seadus jüripäevast käima hakkas," tähendab teiste selja tagant Mullika Mats, „ja üksi need kohtuasjad, mis vana seaduse ajal peale hakkasid, mõistetakse veel endist viisi."

„Ja kihelkonna-kohtuhärra and ju teada, et peremehed võivad mõisahärradega uue seaduse järele kontrahtisi teha," lisas Tooma Tõnu.

„See on vale, et kihelkonna-kohtuhärra seda on öeld," kärgib parun Heidegg, „ja vale on ka, et teie uue seaduse järele tegu hakkate tegema. Teie, oinad, pole ju seadusest aru saanud! Teie ei tee mitte üksnes abitegu endist viisi edasi, vaid kõik teie orjus jääb veel kümme aastat sekssamaks, mis ta praegu on! Ja kas teate, mispärast? Teil on ju palju rohkem maad käes, kui seadus lubab. Seepärast mõõdetakse teie kohad kümne aasta sees üle, ja mis rohkem on, võetakse ära!"

Säh sulle uudist! Nõnda seletatakse uut seadust siin paigas! Mehed seisavad kui soolasambad. Nad heidavad ehmatanud, abi ja armu otsivaid pilke valju seletaja peale. Rääkida ei märka ega oska enam ükski. Ruumi täidab vaikus, et võiks nööpnõela kukkumist kuulda.

„Noh, mis te vahite?" hüüab parun. „Kui teil muud midagi polnud rääkida, siis kasige minema!"

Meestesse sigineb pikkamisi jälle pisut elu, pool-uimaselt kobivad nad üksteise järel uksest. Eeskojas vaatavad neile niisama kohkunud näod vastu, nagu neil enestelgi on, sest paruni räus-

kamist oli sinna selgesti kuulda. Terve salk jääb kokku seisma, ilma et tükil ajal ükski sõnakest räägiks Siis pilgutab üks ühele, teine teisele silma, et vaja siit kardetavast kohast minekut teha, ning peaaegu kikivarbail, ehk küll pastlad müra ei tee, liigub paljastatud peadega meestesalk ukse poole. Alles mõisa õues juletakse vana kulunud ja tulitanud viltkaabu, mis on raske ja suur kui vettinud ämber, pikkade sugemata juuste peale tõsta. Varsti kaovad meeste takused kintspüksid, mustad vasknööbilised kamsikud ja torukübarad puude ja põõsaste taha. Mõisaõues ei julge nad oma asja hakata arutama. Mitte ainult täna, vaid alati täidab neid siin nende ähvardavalt kõrkide hoonete vahel isesugune rõhuv või halvav tundmus.

Nende seast puudus üks. See oli Huntaugu Mihkel. Niipea kui mehed olid toast välja astunud, puges Mihkel, kes eeskojas kuulajate seas oli seisnud, kohe ukse vahelt vargsi paruni juurde.

Juba aegsasti kõverdus mees sügavasti küüru. Vaikides ootas ta, kaabu pihus, kuni härra rääkima hakkab.

„Mis s i n a tahad, Mihkel?"

Mihkel pani kübara põhjuli põrandale, lidutas paruni ees ja kaapas mitu korda ta põlvi.

„Eks tuld parunihärrasi uue koha eest tänama. Käisin juba kord mõisas, aga siis põld vana ega noort parunihärrat kodu."

Ja jälle paitab ta mõisniku pehmeid pükse.

„Hea küll! Hea küll!" tõrjub Heidegg tagasi meest, kelle käed on räpased ning kelle habemest ja riietest tõuseb piibu, tahma ja higi hais. „Mine, seisa seal ukse juures!"

Mihkel poeb pool-upakil ukse juurde.

„Kohaga oled siis rahul?"

„Jah, parunihärra. Eks ta ole moade poolest ikke vähe mõistlikum kui Huntaugu, ja suurem koa."

„No vaata, kuda sinu härrad su eest hoolt kannavad. Aga teie, talupojad, pole ilmaski rahul... Kas sina vahest ka nende killast oled, kes arvavad, et mõisale enam pole vaja vanaviisi tegu teha?"

„Oh ei, parunihärra! Kus nüid minusugune seda julgeb arvata! Eks tee, mis saks nõuab. Eks saksad tea seadust kõige paremini.“

„See on mõistlik, Mihkel,“ kiidab parun, käed ristluil, edasi-tagasi liikudes. „Ütle neile teistele, et nad on lambapead. Ja ärgu keegi julgegu vaimu välja saatmata jätta — kohe läheb haaken-rihtri juurde! Küll see siis vitsad ja kepid tantsima paneb.“

„Küll ma ütlen neile, parunihärrad!“

„Ja sina paned tähele, mis nad isekeskis räägivad ja mis nõu nad peavad, ja tuled siis mõisa ja ütled mulle.“

„Küll, küll, parunihärrad!“

„Võid nüüd minna.“

Jälle sügav küürutamine, jälle põlvepaitus, ning uus kuuepäeva-peremees poeb toast.

Mihkel on jüripäevast saadik tõesti uue koha peal. See võeti ühe vaesuse ja võlgade sisse sattunud peremehe käest ära. Nii-hästi opman kui ka parun on Mihkli vastu sõna pidanud, ja mees oskab selle eest tänulik olla.

Huntaugu talu käis Võllamäe Päärn enesele kauplemas. Aga vana parun, kelle käes veel peremehevoli oli, näitas talle ust, sest opman, kes Päärna nõu tundis, oli temast paruni ees mõne laitva sõna pillanud, ja et parun seda meest ka ise mitte kõige paremast küljest ei tundnud, siis oli sellest küllalt. Heidegg andis talu ühe oma valla peremehe pojale.

Kuna endine Huntaugu, nüüdne Ristmäe peremees opmani poole sisse astus, et seda head meest ka tänada ja tütart vaatama minna, sammusid teised peremehed rõhutud meelel küla poole.

Vinge kevadine tuul puhus piki halli aasa, üle lagedate, mada-late väljade, kõigutas kaskede raagus oksi, pani männid salapära-selt sahisema ja mängis mulluse rohu koltunud tukkadega. Kalgi, sumeda läikega vaatas päike sinihallist taevast ärkamise ja vaba-nemise eest võitleva looduse peale alla. Õhus oli midagi teravat ja lõikavat, ses külmas, kaledas päikesehelgis midagi haavavat ja piinavat. Ja kogu maastik, nii kaugele kui silm ulatus, näis nagu

tummas haleduses ujuvat. Seal polnud midagi, mis vaadet oleks rõõmustanud, lohutanud. Näis, nagu lasuks mõne saladusliku vande võim aasal ja nurmel, metsal ja võsal.

Küla kõhnad põllud olid veerjad ning kive täis, mis otsekui hambad surnupealuust irvitasid. Ühelt poolt piiras neid võseriku ja mätastega kaetud heinamaa, millel hiljuti lahtilastud külakari rohuliblekesi ja kulusalgukesi otsis. Vaesed loomad! Talv oli nagu pikk tõbi neist üle käinud: lahjad, et loe küljekondid ükshaaval ära. Näljaaplusega närisid väetikesed rohutüügaste kallal, et aga midagi kõhtu saada.

Paremal käel levis küla kesaväli, pahemal hiljuti hange alt tulnud, kahvatult haljendav rukkioras. Kesapõllud polnud paremad kui keskel olev suiviljaväligi, kive ja künkaid täis. Ühel künkal kasvas suur kahar mänd, mille all rahva jutu järgi keegi reisija oli tapetud. Külapoolses servas oli maapinnal mõnest kohast nagu nahk võetud: seal ei tärganud peale kidurate ohakate midagi haljendavat. Külamehed viisid sealt rahku ja kruusa teetegemiseks ja põrandate täitmiseks.

Mehed sammusid tummalt maha vahtides üksteise kannul mööda porist, veeloikudega kaetud ja sügavate rööbastega läbistatud teed. Mis nüüd peale hakata — ajab seaduse valeks! oli ühe kui teise mõte ja ohkamine.

„Vaja õite ära kuulata, mis noor ütleb, kui koju tuleb," tähendas talitaja viimaks.

„Mis ta ütleb! Saks on saks. Mis üks ütleb, seda ütleb teine koa."

„Jah, ega isa oleks võind nii julgesti reakida, kui ta teaks, et pojal teised mõtted on."

„Noh, peab ikke ära ootama, mis noor arvab."

„No kas põleks kurat lahti, kui vana seadust veel kümme oastat tahvad edasi nihutada! On nad seda uut seiemaale salaja pidand, eks siis peavad veelgi edasi. Ega keiser sest midagi tea."

„Ega tea neh, kui nad ei taha. Voadake, mehed! Seaduses seisab, et see moa, mis 9. jaanikuu päeval 1846 talurahva käes oli, peab

olema talumoa. Teame jo kõik, milla seda uut seadust landstoa peal tegema hakati. Sest on just nii palju aega. Ja kuulda oli ju poari oasta eest, et keiser seadusele käe alla pand. Eks see ole kümme oastat! Ja tema ütleb nüid, et seadus hakkab alles kümne oasta pärast käima! Need kümme oastat, mis keiser meile veel vana põlve jättis, on jo ammu mööda!"

Seletus oli meeste meelest tõenäoline. Sest mis otstarbeks siis rahvale uut seadust kuulutatakse, kui see alles kümme aastat hiljem maksma hakkab!

„Noore paruni juures käime ära, ja kui see sedasama laulu laulab, siis õpetaja ja kihelkonna-kohtuhärra juurde," pani talitaja ette.

Mehed olid nõus.

Nad lähenesid külale.

Nagu mutimullahunnikud paistsid madalad, vildakud, pigimustad hurtsikud. Korratult segi seisid nad oma õuekeste, lohakile langenud lautade ja längu vajunud aitadega poollagunenud roigasaedade vahel. Küla keskel oli vainu paarikümne sülla pikkuse porilombiga, milles kevadel krooksusid konnad, suvel pöörlesid sead. Mühavalt võrsuv roheline sammal hoonete katustel andis märku, et neil juba pikk iga seljataga on. Siin ja seal olid nad õõnsaks vajunud ja ungaste ümbruses paistsid roovlatid ja sarikate otsad välja. Katuste varesed olid jaolt mädanenud: need kohad, kust taeva vesi püüdis sisse tungida, nähti olevat parandatud linaluude, õlgede ja sasiga, millele roikaid, puuhalgusid ja vanu äkkeid vajutiseks peale oli pandud, et tuul parandusi ei lõhuks. Tarede seinad olid koerakaelanurkadega üles raiutud; rehealustel vaevlesid osalt õlest, osalt tahutud laudadest tehtud väravad ees.

Raskeks oli välisele valgusele tehtud neisse hädaurgastesse sisse pääseda. Kambri seintes näikse paar augukest olevat; ühele on tükk klaasi, teisele puust varvad ette pandud, et kassid sisse ei poeks. Talvel, kui sissekippuv külm ähvardab kaljaastja haani

külmetada, maetakse aknaauk nadidega kinni. Aiad, mis viletsaid hoonekesi piiravad, on veel parandamata. Naised on neid talvel tublisti lõhkunud, et paja alla puid saada.

Peremehed jäid vainule veel pisut seisatama, nõu pidades, millal noore paruni juurde minna ja kes sinna läheb — kas kõik, või „katseks" mõni üksik. Nad toetasid seljad aiaroigaste najale ning otsisid piibunossid, põiest tubakakotid, taela, kivi ja tuleraua välja ning said alles kauema koksimise järel vängelt lõhnava tubaka oma õlist lurisevates piipudes tossama. Nende tõsised, murelikud pilgud rändasid aeglaselt ja mõtlikult üle tahmase küla, üle lagedate väljade ja kahvatanud karjamaade kuni kaugelt mustava kuusemetsa palistuseni. Küla asetses laial seljakul ja vaba vaadet kogu ümbrusele eksitasid siin ja seal ainult madalad lepikud ja noored kasetukad.

Nõõ ja nõõ! kostsid külapõldudelt maad kordavate kündjate hüüded, millega kaasas käisid laksuvad piitsalöögid. Aga mis mõjus kõik nõõtamine ja piitsutamine neisse kurvalt kõrvu lingutavaisse tööloomadesse! Nad olid ju paljas luu ja nahk. Seda nahka kattis vana karv nagu topiline, pulstunud vaip. Armetute puusahkade taga tuigerdasid täiskasvanud meeste seas ka lapsealised poisikesed, kes oma väeti jõuga ummistunud sahka vaevalt tõsta ja pöörata suutsid.

Paaris kohas pandi kartuleid. Pruunikalt mustavail põllusiiludel liikusid naised ja tüdrukud takuseis määrdunud seelikuis, mille alt poriga kaetud sääred ja jalad paistsid, pead takuste rätikute sisse seotud, pikkamisi edasi, pillates pooleks lõigatud musti kartuleid värskeisse vagudesse, mida poisid lõpmiseni väsinud hobustega ajasid.

Meeste silm ulatub ka mõisa väljadeni, mis seal lõuna pool, kirikuteest saadik, külapõldudega kokku jooksevad. Ka seal töötavad n e n d e inimesed ja n e n d e loomad. Nagu hall ahel liigub kartulipanijate lai rind mööda mustavat lagendikku edasi, kuna siin ja seal kündjad oma söömavahetükkide kallal higista-

vad. Keppidega mehed seisavad nende juures, ja enam kui üks kord päevas vuhisevad nende hoobid ühe või teise tööorja seljale. Veider vabadus, mida need inimesed juba peale neljakümne aasta maitsevad!

Peremehed oma arupidamises arvavad viimati sündsamaks, et kõigi asemel väike saatkond noore paruni jutule läheb, ja nimelt juba ülehomme, sest toapoiss Tohver öelnud talitajale, et uus härra homme õhtul linnast koju tuleb. Mis see kolmele, neljale ütleb — nii järeldavad mehed —, seda ütleks ta ju kõigilegi. Kuid keegi ei taha ennast hea meelega lasta saadikuks valida. Käik viidab aega — täna ongi kallis tööpäev asjata kaotsi läinud — ning teiseks on nad kartlikud: mõisa nimi juba mõjub neisse peletavalt. Pakuti tänagi juba vitsu — kes teab, kas seda tunahomme tõeks ei tehta! Viimaks jõutakse siiski ühendusele: talitaja kui valla pea ja kolm kõige vanemat ja aulikumat peremeest, vanad kulupead, peavad mõisa minema.

Selle otsusega lahkuvad mehed koost ja igaüks kaldub aeglasel, nukral kõnnakul oma suitsuhurtsiku poole. Nad viivad rasked, musta murega täidetud südamed koju. Uudiseks on neil kaasas valju peremehe sõna: Peate veel kümme aastat vanaviisi edasi orjama! Ja kes seisab sellegi eest, et kümne aasta pärast sama sõna ei korrata.

SÕIT MAHTRASSE

Äraräägimatu põnevusega ootas kaks päeva hiljem terve vald peremeeste saatkonna tagasitulekut noore paruni juurest. Kel vähegi mahti oli, tõttas vainule, ja mitmed läksid neile isegi teele vastu.

Meeste tumedad näod ei kuulutanud midagi head. Nende pead olid norgus ja käik elutu.

„Kas ei soand noorega kokku?“

„Miks ei soand!“

„Noh, mis ta lausus?“

Läks rohkesti aega, enne kui saadikud midagi vastuseks kohmasid, nii mõru näis nende meel olevat.

„Mis ta lausus? Sedasama mis vanagi,“ ütles viimaks talitaja. Jutustasid siis pikkamööda oma lookese ära.

Noor parun võtnud nad üsna lahkesti vastu. Olevat teisem saks kui vana. Rääkivat vagusalt, karjumata ja kärkimata, ei vihastavat igast sõnast ja laskvat ka talupoegi rääkida. Aga seadust seletanud umbes samuti nagu isagi. Kõik jäävat vanaviisi, kuni talumaa mõisamaast on lahutatud, mõõdetud ja hinnatud. Ja selleks olevat kümme aastat aega määratud. Tema arvavat aga, et kümne aastaga seda tööd terves kubermangus valmiski ei saadavat. Mõisad võetavat jaoskondade kaupa mõõtmisele; jaoskondi olevat kubermangu kohta üheksa ja liisuga otsustatavat, missuguses järjes jaoskonnad mõõtmisele võetakse. Kus vallas maad mõõdetud ja hinnatud on, seal hakkavat küll sest ajast peale uus seadus maksma, aga eks liisu-asi ole liisu-asi. Ka olevat mõisal tõesti õigus talult, millel rohkem maad on, kui uus seadus lubab, seda ära võtta või selle eest talupojale orjust ja maksu lisada. Ja pealegi võivat mõisnik mõisamaad talumaa vastu vahetada ja peresid nii ümber seada, kuidas ise tahab.

„Soo! Siis võtab peremehelt moa ära, mis vähegi moa nime kannab, ja annab liiva, nõmme või turvasoo vasta?“ hüüdis üks erutatud hääl.

„No-jaa, eks saks tee ikke, mis tahab! Ta pidada aga nimepoolest nii palju põldu, heinamoad ja karjamoad asemele andma, kui talupojalt ära võtab.“

„Ja orjus ja abitegu ja kümnisemaks jäävad siis ikke vanaks?“

„Nii öeldi. Oma heast südamest tahab meile edaspidi — jumal teab, milla see edaspidi on! — natuke kergendust teha, vist vaimupäivi vähendada. Andis nagu märku, et ta seda kohe teeks, aga isa pärast, kes veel siin, ja teiste mõisnikkude pärast ei julge.“

Ühed ohkasid, teised sülitasid, kolmandad hakkasid suures ärevuses kiruma.

„See on pettus!“

„Nad valetavad mõlemad!“

„See on seaduse rikkumine!“

„Saksad ei taha meile keisri seadust kätte anda! Keiser on abiteo ära keeland, orjust ja maksusi vähendand, aga nemad kuradid püiavad seda maha salata ja seletavad seadust undrehti!“ Niisugused hüüded kajasid läbisegi, meeste näod punetasid ja silmad välkusid.

„Mina abitegu enam ei tee — tulgu, mis tuleb!“ möirgas korraga üks härjaturjaline kerekas peremees, Oina Kaarel, kelle päratu suur käsi oli rusikasse läinud.

Teised ei lausunud selle märguandliku hüüde peale esiotsa midagi, aga nende tõsised, mõtlevad näod tunnistasid, et sõnad neile südamesse olid läinud.

„See oleks ju rumalus,“ karjus Kaarel edasi, „kui meie seda väilla ei nõua, mis keiser meile on luband! Meie teame jo kõik, mis seaduses seisab. Kuda nemad tohivad seadust rikkuda! Mehed, jätame abiteo tegemata!“

Teised vaikisid ikka veel, talitaja aga, va arglik mees ja oma ametit meelde tuletades, hakkas vaigistama. Ei see ikka minevat. See olevat ju saksale vastuhakkamine! Sellest ei võivat midagi head tulla. Parem veel mujalt põhjani järele kuulata, kuidas seadusega lugu on, ja siis nõu pidada, mis teha.

Tema rahustavad sõnad muutsidki meeste meeli, sest nii mõnelgi oli sama hüüe kurgus pakitsenud, mis nad Oina Kaarlilt olid kuulnud. Mindi siis jälle lahku, teadagi veel raskema südamega kui paari päeva eest.

Täna oli laupäev. Õhtul, kui Päärn teolt tuli, ütles talle Uuetoa peremees: „Päärn, kui sa liiga väsind ei ole, siis pistame hobuse ette ja sõrgime Juuru poole.“

„Mis sinna?“

„Laupäeva-õhtat pidama. Mitte just Juuru, vaid Mahtrasse. Mul on jo seal üks kaugelt sugulane, selle juures võime ööd olla ja homme sealt kiriku minna.“

„On sul siis Mahtrasse asja?“

„On ikke koa. Mul ei lähe see uus seadus peast. Sellega põle asjad õiged. Tahaks kuulda soada, mis Sepa Ants Mahtras arvab — tunned jo mu sugulast, talitaja seal. Ta va nupukas ja kirjatundja mees, ehk on Mahtra meestel selgus juba käe.“

„Noh, sõidame siis,“ vastas Päärn, kui ta natuke oli aru pidanud, „nii suur mu väsimus ei ole. Aga kui loodad, et saksad seal teistviisi seletavad kui meil, siis vist sõidame muidu. Nad jo kõik ühes nõus.“

Seda arvas Jürigi. Aga selgust peab ometi nõutama. Ja kui Sepa Ants ka õiget otsust ei tea anda, siis võib veel pühapäeval Juuru kirikhärra juurde minna. Kihelkonna-kohtuhärra öelnudki, et see peab seletust andma.

Hobune oli varsti rakkes ja Jüri ning Päärn, mõlemad pühapäeva-riides, võtsid istet puuvankril, mille rattad armetul kombel kräunusid, nagu tahaksid mõlemale pealistujale teekonna tagajärge ette kuulutada.

Päev oli pooles lõunas, kui nad Mahtra külale lähenesid. See asetses madalal aruseljakul, noore kaasikuga kaetud aasade keskel; ühest küljest piiras seda vähe suurema ja tihedama aasametsa nõgus palistus. Taluhooned olid niisama armetud kui Vaitlaski, osalt veelgi korratumad, sest Mahtra elanikkude seas oli palju puruvaeseid. Mõis ise, mis heinamaa kaskede vahelt paistis, polnud hoonete poolest ka just suurem asi: ühekordne madal puust härrastemaja tavalise rohuaiaga, kivist viinaköök, vanadusest pehastanud laudad ja aidad.

Varsti peatusid Jüri ja Päärn Sepa pere õueväravas. Siin oli talu, kus elas Mahtra talitaja Ants Tertsius. Oli pealiskaudselgi silmitsejal varsti märgata, et Sepal valitseb peremees, kes korda armastab ja raugematu virkusega jõukamale järjele on jõudnud.

Elumajal oli kaunis sile, korralikult paigatud katus peal, rehevärav uus, ait nägus, aiad terved, õu porist puhas ja laupäeva õhtuks koristatud ning pühitud. Kuskil ei vedelnud veo- ega tööriistu, need kõik asetsesid oma seatud paigal.

Jüri ja Päärn olid arvanud, et Sepa rahvas on juba puhkusele läinud, kui nad pärale jõuavad, aga oma üllatuseks ei leidnud nad mitte ainult kõiki veel ärkvel, vaid talitaja kaunis avar maja oli viimse nurgani elavalt juttu puhuvaid külalisi täis. Mõlemad juurdetulijad märkasid sedamaid, et siin mingit koosolekut peeti, sest võõrad olid kõik meesterahvad, kelle seast Jüri mitmed Mahtra peremehed ära tundis. Varsti taibati ka koosoleku otstarvet: laual talitaja ees valendas lahtilöödud seaduseraamat, ja sõnad, nagu „vaimupäevad", „teise inimese päevad", „sõnnikuvedu", „lõikus" jne., kostsid neile vastu. Jutt oli nii elav, et nende tulekut peaaegu tähelegi ei pandud. Sepa peremees nägi külalisi alles siis, kui need juba natuke aega ukse all olid seisnud.

„Näeh, sealt tuleb ju võera valla mehi koa meie nõupidamisele," ütles Ants Tertsius istmelt tõustes ja külalistele sõbralikult lähenedes. „Ja voata, keda veel näengi: Uuetoa Jüri ja Võllamäe Pearn! Kust teie siis nii hilja veel tulete?"

Rääkija oli umbes neljakümneaastane, keskmise kasvuga mees. Ta hallidest, elavatest silmadest paistis midagi, mis kohe usku soetas nii tema teguvõimesse kui ka tema mõtte ärksusse. Tugevasti raputas ta oma karedate töökätega sugulase ja tuttava kätt ning hüüdis kambri poole, kuhu kodune pere oli kogunenud, et lapsed uutele külalistele istmeid muretseksid.

„Tulime kuulama, kudas teie pool koa uut seadust seletakse," vastas Uuetoa peremees. „Meie saks tahab vägise vana seadusest kinni pidada."

See ütlus äratas silmapilk Mahtra meeste elavamat tähelepanu. Kõigi silmad ja suud pöördusid võõra valla peremehe poole. „Justkui meilgi," sõnasid mitmed hääled. „Ja mis Vaitla saks teile siis hambasse puhus? Miks ta ei taha uut seadust vasta võtta?"

„Ütleb, et enne vaja moad ära mõeta, ja see töö võtta vähemast kümme oastat aega. Siis alles tulla kontrahid.“

„No-jah, neil kukkedel kuulukse igal pool üks laul olema,“ ütles Adra Hindrek Mahtra peremeeste seast. „Nad on selles asjas kokku reakind ja peavad igal pool ühed sõnad. Kas teete siis abitegu ikke edasi?“

„Oleme edasi teind.“

„Aga seaduses seda jo ei seisa!“

„Ei seisa küll, aga mis sa teed ära! Meie vana parun ähvardas juba peksuga, kui julgesin viiksatada, et seadus abitegu ei nõua. Tont teab, mis seadus see ülepea ongi! Ei ole keisri kätt ega kroonu kulli peal. Valgeid lehti roamat täis — triki või kirjuta peale, mis tahad! Kas te seda koa olete tähele pand?“

„Miks ei ole,“ tähendas Sepa Ants, „ma nägin seda kohe. Aga olgu see seadus nüid, mis ta on — kui nad sedagi täidaks, mis seal sees seisab! Vaimupäevadest põle terves roamatus mitte täppigi, aga mõis nõuab tervet tegu vana seaduse järele. Ega te vist teagi, et meie abiteo üksvahe juba tegemata jätsime?“

„Noh, mis siis sai?“

Talitaja läks oma istmele tagasi ja hakkas jutustama.

Maikuu esimestel päevadel läinud Mahtra peremehed mõisa uue seaduse järgi kontrahte tegema. Nagu tuttav, valitsevat Mahtra mõisa opman Rosenberg, kuna omanik, härra von Helffreich, oma teises mõisas, Piiumetsas, elavat. Meeste soovi kuuldes saanud opman pahaseks. „Mis uusi kontrahtisi te tahate teha?“ karjunud ta meeste peale. „Kas arvate, et vanad head küllalt põle?“ Mehed kostnud küll, et uus seadus uute kontrahtide tegemist lubab ja nõuab, kuid valitseja teinud, nagu ei teaks ta sellest midagi, ja öelnud, et kõik endist viisi jääb. Mehed maininud siis, et kihelkonnakohus ju teada andnud, et kontrahtide uuendamist vaja on. See teade pannud Rosenbergi-isanda mõtlema, ja ta vastanud meestele, et peremehed pidavat nii kaua ootama, kui

härra ise Mahtrasse tuleb, siis võivat nad tema enesega uute kontrahtide üle rääkida.

„Hea küll," öelnud peremehed, „kui teie uusi kontrahtisi ei või teha ja härrat ennast ootate, siis jätame meie ka abiteo nii kauaks tegemata, kui uued kontrahid valmis on, sest uus seadus on jüripäevast soadik käimas, ja miks meie peame siis jumalamuidu mõisale päivi tegema, kui seadus need ära on kaodand!"

Läinud koju ja jätnudki päevad tegemata. Aga varsti kutsunud opman peremehed mõisa kokku. Nüüd tõusnud temaga suur vaidlus uue seaduse üle. Mehed toetunud sellele, mis seaduses 127. numbri all orjuse kohta on öeldud, nimelt et kuuepäeva-koht, millel 9 tiinu keskmist maad on, nüüd veel ainult 250 hobuse- ja 250 jalapäeva teeb, mõisarehed peksab, ketruse ketrab ja väikesed kohtumaksud maksab. Kõik abitegu aga olevat kadunud. Opman Rosenberg seevastu seletanud seadust hoopis teistviisi — umbes nõndasama, nagu Jüri oma härrast öelnud. Mis seaduses teoorjuse kergendamisest seisab, see hakkavat alles siis maksma, kui maad on üle mõõdetud, talumaa mõisamaast lahutatud, rajatud ja väärtuse järgi takseeritud.

„Aga on jo kirikus selge sõnaga kuulutud, et uus seadus 23. aprillist peale tervelt käimas on," vastanud mehed, „ja sellest põle kuskil sõnagi lausutud, et mõni tükk vana seadust edasi maksma jääb. Kes seda enne on kuuld, et uus seadus väilla kuulutakse, kui vana veel edasi kestab!"

„Teie ei mõista seadust lugeda," vastanud opman. „Seal on jo öeldud, et moad tulevad üle mõeta, sest muidu ei tea, kellel rohkem, kellel vähem moad on, ja ilma selleta ei või uusi kontrahtisi teha."

„Aga seaduses seisab koa," vastanud mehed, „et kõik see moa talupoegade kätte jääb, mis 9. jaanikuu päeval 1846 nende päralt oli. Härra võib jo maid üle mõeta lasta ja mõnel tüki käest ära võtta, kui tahab, aga ega sellepärast meie pea vana orjust edasi tegema, mis seadus maha on kustutand."

Nii kestnud käre vaidlus pikka aega edasi. Kui mehed seletanud, et nad ei taha abitegu enam edasi teha, siis öelnud valitseja viimaks: „Teie kõik olete oma sõgeduse pärast suures eksituses, aga olgu! Kas teate, mis ma teile ütlen? Tehke oma tegu vanaviisi edasi, ja ma maksan teile iga päeva, iga tunni puhta rahaga väilla, kui kohus peaks mõistma, et teil õigus on ja et teie uue seaduse järele abitegu ei pea tegema."

Opmani suur kindlus pannud meeste meeled kõikuma. Kui ta nii julgesti tõotab päevad ära maksta, pealegi härra teadmata, nagu oma taskust — küll ta siis ikka midagi teab! Muidugi olnud ja olevat praegu veel meeste arvamine kindel, et kõige selle taga suur kavalus varjul on, et saksad tahavad talupoegi keisri käsust hoolimata uutest õigustest ilma jätta. Siiski võetud nõuks abitegu sedapuhku veel edasi teha, kuni kuskilt kindel selgus on saadud, kuidas lugu uue seadusega õieti on. Ka võlgu jäänud päevadki tahtvat peremehed ära tasuda, sest vastupanust võivat rohkem paha kui head välja tulla.

„Härra enesega põle te asjast siis veel reakind?" küsis Võllamäe Päärn.

„Ei ole. Tulla teine alles pärast nelipühi Mahtrasse. Eks me siis muidugi lähe tema enese püha pale ette oma nurinaga."

„Nemad reagivad ühtepuhku moade mõetmisest," võttis Peerupuu Jaak sõna, „aga maid mõedetakse juba ammugi meil kui ka Kose kihelkonnas. Eks te ole näind neid ohvetserisi, kes ühes ja teises kohas mõedavad? Noh, see'p see mõetmine ongi, ja küllap see valmiski soab, sest meie poolt kadusid ohvetserid juba ära. Nemad aga puhuvad meile ette, nagu tuleks veel suur moamõetmine, mis kurat teab kui palju aega võtab! Kõik on vale ja pettus — pange tähele!"

Kõnelejal oli omast kohast õigus, sest sel ajal laskis sõjaväe peastaap Eestimaast sõjakaarte valmistada ning seks otstarbeks „maad mõõta". Muidugi polnud aga sel ettevõttel Eestimaa talurahvaseadusega midagi ühist.

„Andke, mehed, siis meile koa head nõu, mis peale hakata," ütles Uuetoa Jüri. „Sellepärast me Mahtrasse tulimegi. Ants, sina oled va tuttav nupumees — mis sa tahad siis nüid õite ette võtta? Kas sina koa arvad, et meiega kelmust tehakse?"

Mahtra talitaja vahtis mõtlikult oma suuresooneliste käte peale. „Selge teadmine on peaasi, enne ei või midagi öelda," vastas ta siis. „Mul on linnas tuttav kaupmees, va ärgas ja mõistlik mees, oskab koa vene ja saksa keelt; selle juurde tahan korraks minna. Enne aga katsun kuskilt mõne vene keeli seaduseroamatu kätte soada ja lasen siis teda sellest järele voadata, mis 127. numbri all õite seisab."

„Kästi jo kirikhärra käest seletust küsida," tähendas Jüri.

„Jah, selle juurde vaja koa minna," ütles Ants Tertsius. „Läheksin homme juba, aga teda põle homme kodu — on köstripüha. Noh, nädala pärast on nelipühid, siis olen muidugi kirikus ja lähen koa õpetaja jutule... Õigust öelda — ega ma sest suurt ei looda. Kui saksad meid petta tahvad, ega siis kirikhärragi õigust tohi reakida."

Alles hilisel öötunnil lahkusid Mahtra peremehed talitaja majast. See oli küll juba mitmes koosolek lühikese aja sees olnud, aga nagu ennegi, nii läksid mehed ka täna rahutul ja rõhutud meelel koju, sest arutatav asi jäi tumedaks nagu ennegi; kuskilt ei leitud ihaldatud valgusekiirt, mis oleks pimeduses teed näidanud.

Kui Mahtra mehed olid läinud, muretses Sepa perenaine, hilisest ajast ja külaliste vastutõrkumisest hoolimata, veel kehakinnitust lauale, kuna peremees viimastega nii kaua aeglast ja üksluist külajuttu puhus. Vahetati ikka veel mõtteid uue seaduse kui ka muude talurahva huvidesse puutuvate asjade üle, kuni perenaine viimaks, kui juba lauas istuti, jutu kõiksugu perekondlike asjade peale juhtis. Külaliste hobuse eest oli vaheajal sulane hoolt kandnud ning tüdruk hakkas neile kambripõrandale põhkudest, vanadest kuubedest ja kasukatest magamisaset valmistama.

Talu sisemine värk oli samasugune nagu tolleaegseis peredes igal pool. Kuigi Sepa Ants mõnest muust Mahtra peremehest jõukam oli, siis ei paistnud see parem seisukord mitte just sellest välja, mis inimese koduse elu mugavamaks, mõnukamaks ning nägusamaks teeb — mitte paremaist majariistadest, pehmemaist magamisvõimalustest või toakaunistustest —, vaid see tuli nähtavale ainult paremini täidetud aidasalvede, priskemate ning rohkemate loomade ja hoolsamini haritud põldude näol. Toa- ja riideuhkust ei jõudnud ega mõistnud tolleaegne Tallinnamaa talupoeg veel suuremat taga ajada; hea oli, kui kõht paremini täis sai kui vaesel nälgival vabadikul, kui leib sugu vähem aganaid sisaldas, silgud tünnist niipea otsa ei lõppenud ja pühapäeviti ka päntsake liha lauale tuli, vähemasti sügisest kevadeni.

Sepa talu tuba oli päeval pime kuni poolpime nagu külatared kunagi. Oli ju peavalgustajaks ainult ukse sisse lõigatud suur auk, sest see käelaiune, nõgise klaasitükiga täidetud avanduseke, mis nagu tusane silm maja tagumise seina seest paistis, ei võinud naljalt valgustava akna nime pälvida. Mainitud suurest ukseaugust tossas sisemine suits välja ja pääses väline valgus sisse. Sealt hüppasid sisse ja välja kanad, kass ja koer ning mõnikord toetas siga oma tõsise, mõtleva nina ta veerele, et pererahvale oma keeli tere hommikust öelda. Sellest august tuleva valguse paistel tehti päevaajal ära kõik tubased tööd ja toimetused: seal kedrati, kraasiti villu, kooti kangast, tahuti pütilaudu või vankrikodaraid, pandi teomehele leivakotti, söödi, soeti päid, riietuti kirikuminekuks. Sellest kohast vähe eemal valitses hämarik, kuna ahju ees nurgas, kus asetsesid puuhalud, ahjuroop, luud ja pada, nii pime oli, et tõuka kas või teisele otsa. Tagaseinas seisis teomehe ühesambaline poludi ehk nõndapilgatud „postvanker", mille alla varbadest kanatool oli ehitatud. Talvisel ajal unistasid seal magavad kanad sees ja kukk pidas hommikul oma ärataja-ametit; praegu oli see elanikkudest tühi. Vilets, nagu säng ise, oli ka selle sisu: pahnaks magatud õled küljealuseks, õlevihk peapadjaks, igapäevane kamp-

sun selle pehmendamiseks ja vana katkine kasukatükk soojendavaks vaibaks.

Eespool seina ääres seisis peremehe ja perenaise abieluvoodi peaaegu samasuguse täitega: siingi sasi all ja õlg peatsis, muudkui takune lina, paar liblepatja ja karm villane tekk andsid voodile meeldivama näo. Tüdruku ase oli harilikult pinkidel või põrandal, lapsed magasid ahju ääres nurgas. Pikk valge söögilaud kambri pool seinas, lihtsad pingid ja järid siin ja seal, paar vokki kaarduläinud rataste ning vanast rauapuust tehtud istmega nurgas. Tagumise seina küljes rippusid mõned kodused tööriistad: oherdi, peitel ja kirves. Rehealuse ukse kõrval seisid veetõrs, toober ja ämbrid.

Kogu ruumi üle valitses aga võimsalt määratu ahi, see talumaja auväärt kivikants. See mahutas poole tuba enda alla ja oli nii kõrge, et roni redelit mööda üles sooja otsima, kui pakasel talvel töölt või sõidult tuled. Ahju külgi elustasid rahulikult jalutavad prussakad ja selle pragudes pidasid kilgid laulupidu. See andis sooja tervele toale, oli keedu- ja küpsetuskohaks ning kinkis tuhka leeliseks, millega pesu pesti, sest seep oli taluinimesele tol ajal liiga kallis — leelis ja kurikas täitsid selle aset. Ahju lähedal, lae all, põigiti üle toa, käisid tahmased parred, mille peal sügisel vilja kuivatati, kuna seal talvel niisked haod ja puuhalud laopaiga leidsid.

Nõndanimetatud kamber oli talvel külm ja niiske, sest kahe, kolme jala paksune ahjumüür, mis selle ruumi vastu ulatus, ei suutnud seda soojendada. Seda polnud tarviski, sest kambris ei elatud kunagi. See oli talule ainult ligidaseks toiduvaralaoks: seal seisis laudadest lihtsalt kokkulöödud kapp piimanõude, silgupüti ja aganaste leivapätsidega. Kambris asetses ka tuttav kalja-astja, mis üheski talus ei puudunud, ja selle kõrval vahest pikem pink, millel odra- ja rukkijahukotid lasusid. Teisest nurgast, õrrelt, paistavad vanad riided ja üks rohkesti paigatud riidega kasukas. Siin ja seal mõni tühi kott, kokkuseotud köis, naelakarp ning üht ja teist kolu maas.

Teist laadi sisuga tagavara- ja vanavaraladu oli jälle talu koda ehk vöörus. Siin seisid kangasjalad, peerulõmmud, kelgujalased, paar painardit, kaks puuhangu, mille harud nööriga seotud olid ja pulk lõugade vahel, rauapuud, roostesse läinud sirbid, vikatilöed ning mõndagi muud. Vist pakkus Sepa talugi kambrilakk sama vaadet nagu see paik igas muus tolleaegses külatares: see oli pime, et löö silmad ära, pennil kõlkusid vihad paariti, mõned rehavarred maas, vanad rehepüksid roovilati küljes, kaaneta kastiloks katuse serva all...

Pärast sööki roomas nii peremehe kui külaliste kallale tööinimeste raske väsimus. Uni lasus korraga tinaselt kõigi laugudel. Teomees ja lapsed olidki juba asemetele pugenud, tüdruk ehitas endale pinkide peale poludit ja perenaine juhatas Jürile ja Päärnale põleva peeruga kambri põrandale tehtud sängi kätte, et seepeale mehega ka oma koikut üles otsida. Mõni minut hiljem magas kogu talu. Vägev norskamine kostis igast nurgast, norskamine, mis oleks akna ruudud põrisema pannud, kui neid oleks olnud. Selle mürina sekka saagisid kaks kilki leelõukas oma igavest, talupojale nii kodust unelaulu — laulu täis murekurba vaesuseluulet...

Järgmisel hommikul lahkus Uuetoa peremees selle tõotusega Sepalt, ta tahtvat nelipühi keskmisel pühal ka Juurus olla, et kuulda saada, kuidas kirikhärra Antsule uut seadust seletab. Ta lubas ühtlasi oma valla talitajat taga ajada, et ka see ühel või teisel viisil püüaks selgust muretseda.

Paari kuiva ja tuulse ilma tõttu oli porine tee kaunisti tahenenud ja mõlemad mehed jõudsid oma vinguval „nahkvankril" puhanud kõrvi armust üsna aegsasti Juuru. Hoolimata sellest, et oli „köstripüha", leidsid nad sealt väga rohkesti rahvast eest. Kiriku lähem ja kaugem ümbrus ning kõrtsiesine olid kirikuliste hobuseid täis ning ikka veel voolas sõitjaid ja jalainimesi igast küljest juurde. Teedel siin ja seal, kiriku ümbrust ehtivate puude all, kirikukõrtsi ees ja vankrite vahel seisid suuremad ja väikse-

mad rahvasalgad elavas jutuajamises koos. Ärevuseni küündiv elevus paistis kõigi nägudelt. Näis, nagu poleks nad täna mitte jumalateenistuse ega muu tavalise asja pärast siia kokku tulnud, vaid mingil üsna haruldasel põhjusel.

Jüril ja Päärnal ei olnud raske mõistatada, mis kirikuliste meeli nii väga erutas. See ärevus ei tulnud ju täna esimest korda nähtavale, vaid inimesed, kes läinud pühapäeval olid kirikus käinud, olid seda juba siis märganud. Rahvas kogunes siia, et isekeskis talurahva põlevamat päevaküsimust — uut seadust — arutada. Üks vald tahtis teiselt teada saada, kuidas asjast seal mõeldakse, mis sealsed saksad rääkinud ja teinud on ning kust üldise tumeduse ja segaduse kohta, mida kurikuulus paragrahv 127 sünnitas, usutavat selgust võiks saada. Igas salgas ja rühmas, eriti kus peremehi ja perenaisi rohkesti koos oli, keerles ja väänles jutt ikka kahtlase abiteo ümber. Niisugune nõupidamine oli juba enne jumalateenistust elav, võttis aga siis, kui kirik oli välja tulnud, veel suuremat hoogu, muuseas ka kõrtsis.

Jüri ja Päärn jäid kord ühe, kord teise salga juurde seisatama, et mõttevahetust pealt kuulata. Mis nad tunni jooksul kõik kuulda said, võis kõige selgema pea kirjuks ajada! Igamees püüdis seadust, selle tarvitamist mõisnikkude poolt, selle maksvust või mittemaksvust omal viisil seletada, arvustada, kahtlustada või kinnitada. Ikka imelikumad arvamised ühe kui teise asja kohta said kuuldavaks. Näis, nagu oleks siin uus Babüloni torni ehitus käsil, mis keelte asemel meeled segamini ajas.

Kõigist neist arutustest ja vaidlustest selgus kindlusega see, et rahvas oli igal pool nii elavalt käärimas, nagu seda enne keegi ep olnud näinud. Eeskätt tundsid endid kõik uuest seadusest oma kaua soetatud ja väga liialdatud lootustes petetud olevat. Mis neile pakuti, seda oli liiga vähe. Aga et seda piskut ka veel kätte ei tahetud anda, et seda rinnu keelati, ilma et keegi rahvale usutavalt oleks seletanud, mispärast — see pani isegi mõistlikud pead kihama. Ja sinna juurde, nagu õliks tulle, tuli veel üks uudis,

mida Jüri ja Päärn täna esimest korda kuulsid. Rahvas teadis rääkida mitmest mõisnikust oma ja naaberkihelkondades, kes olid abitegu jüripäevast peale vähendanud; jah, jutustati koguni ühest saksast, kes uue seaduse nõuded terveni oli vastu võtnud, abiteo täiesti kõrvale heitnud ja muud orjust nõnda vähendanud, nagu see uues seaduses on ette kirjutatud.

Teadagi, et säherdused sõnumid nende meeli ei vaigistanud, kelle mõisavanemad senisest teokorrast kinni pidasid, vaid palju enam rahva senise kahtluse, et saksad uue seadusega „kelmust" tahavad teha, päris kindlaks teadmiseks muutsid. Sest kui mõned saksad abitegu vähendasid või selle koguni kõrvale heitsid, siis oli ju selge, et seadus seda käskis. Juba peeti mitmes vallas kõvasti nõu Tallinna kubernerile või Riiga kindralkubernerile kaebama minna, ja kui see ei aita, siis kas kuni keisri aujärjeni tungida. Teiselt poolt teati jutustada, et siit ja sealt mehi salaja Liivimaale läinud vene preestritelt nõu ja seaduse seletamist paluma.

Nende uudistega sõitsid Jüri ja Päärn Juurust koju ja laotasid neid koos teistega, kes sel pühapäeval samuti kirikus olid käinud ja neid kuulnud, vallas laiali. Ka Mahtra meeste tegelikust tõrkumisest abiteo vastu tõid peale Jüri ja Päärna veel teised kirikulised sõnumeid.

Juba esmaspäeva õhtul kogunesid peremehed jälle talitaja talusse kokku, et aru pidada, mida mõisa nõudmise ja keeldumise vastu ette võtta. Ehk küll kõigi ärevus suur oli, leidsid vastupanu poole sihtivad ettepanekud siiski vähe vastukõla. Vägivald oli neile kõigile, kes nad mõisniku ees olid harjunud värisema ja roomama, kaunis võõras mõiste. Iga sinna kalduva mõtte tagant kerkis haagikohtuniku kohutav kuju keppide ja vitsakimpudega ning sulges kõige julgemad suud. Talitaja ja teiste vanemate ning mõistlikumate peremeeste vaigistusel võeti taas nõuks ikka edasi püüda selgust muretseda, kõigepealt kohaliku kirikuõpetaja käest. See oli ju nende hingekarjane ja isalik nõuandja, ta pidi ometi poole suugagi tõtt kuulutama, olgu peale, et ta ka ise saks oli.

On siis viimaks kindlus käes, et keisri seadust on muudetud või võõriti seletatud — noh, siis on ikka veel aega mõjuvamal viisil oma õigust taga pärida.

Selle otsusega lahkusid peremehed koosolekult.

JUURU KIRIKHÄRRA JUURES

Nelipühi teisel pühal pärast jumalateenistust kohtas Uuetoa Jüri Ants Tertsiust kirikukõrtsi ees, kui see Maidla talitaja Ants Piibu ja Koka Madisega, Atla talitaja abilisega, juttu vestis. Nende jutuaineks oli muidugi jälle „uus vakuroamat", nagu rahvas hiljuti ilmunud seadust tavaliselt hüüdis, ning Mahtra talitaja kutsus mõlemat ametivenda kirikhärra juurde kaasa, et „kuulda soaks, mis koguduse hingekarjane vaimupäevadest lausub".

„Noh, sa tunned kirja — mene sina eel, meie poeme tagajärel ukse vahelt sisse," otsustas Maidla talitaja.

„Sina, Jüri, võiksid koa mesti lüia, et meid rohkem oleks, kes papi seletust kuulevad," pajatas Sepa Ants, sugulasele teretuseks kätt andes.

„Mina põle jo vallaametnik," vastas see.

„Mis sest. Oled ometi peremees, eks asi puudu sinusse niisama kui meissegi."

Et õpetajal aga veel surnuid matta, pruutpaare laulatada ja lapsi ristida oli, mis tükk aega võttis, siis läksid mehed niikauaks kõrtsi keelt kastma ja piipu panema. Kõrts seisis, nagu tavaline, ka siin otse „kiriku külje all", vaevalt mõnikümmend sammu viimasest. Ainult kiriku ümber kasvavad lehtpuud ja põõsad, mille pungad parajasti pakatama lõid, lahutasid mõisniku puskariallikat jumala pühakojast. Tõsiselt vaatas kiriku madal, jäme torn, piilusid ta lihtsad, halli krohviga müürid kõikuva oksastiku vahelt pikalt ja laialt tolmuse tee ääres trooniva tuhmi, pilbas-

katusega kivise hoone poole, mille uksest ja aknaist tihe piibusuits ja läila viinahais välja kevadisse õhku imbusid. Vidune, läkastama paneva õhuga täidetud avar ruum oli rahvast puupüsti täis. Suurem hulk seisis, istujaid oli ainult pikal laual, mis ukse kõrvalt akna juurest teise seinani ulatus. Leti ees, mille luuk oli lakke tõmmatud, valitses elav tungimine. Kõrtsmik laskis aeglase rahuga suurest ankrust vaskseisse mõõtudesse halvasti puhastatud alkoholi. Väsinud talupojad, kes kirikus poolteist tundi olid üksteise najal tukkunud, virgusid siin jälle ellu, et mõne aja pärast veel unisemalt ja uimasemalt kodu poole vaaruda.

Nagu paaril pühapäeval ennemini, nii oli ka täna kõrtsis, selle esisel ja kiriku ümber valjusti jämavaid, erutatud salku märgata. Arutati nüüdki teistest valdadest ja kihelkondadest saadud sõnumeid. Ja need osutusid küllalt huvitavaiks, sest kuuldavasti oli mitmes kohas avalik ja üldine tõrkumine abiteo tegemise vastu peale hakanud, nõnda nimelt Kose kihelkonnas mitmes vallas, nagu Ojasuus, Orus, Uuemõisas, Tammikus, Tuhalas jne., ning kus seda veel mitte polnud sündinud, seal pidi varstigi teiste eeskuju järgi tehtama. Äkiline maruhoog näis üle maa käivat, ja kuhu see veel ei ulatunud, seal kuuldi eemalt selle ulgumist ja tunti hinges salavapustust. Ikka tõsisemaid, tumedamaid nägusid, ikka ähvardavamalt vahtivaid silmi võis rahvasalkades igal pool märgata.

Kui Mahtra talitaja oma seltsimeestega kõrtsist välja astus ja kirikule lähenes, nägi ta, kuidas õpetaja Berg parajasti aeglasel, mõõdetud käigul, ametikuub seljas ja sametist müts peas, kodu poole läks. Kirikumõis, ühekordne kivimaja laia madala peatrepi ja rõduga, asetses üsna kiriku lähedal, noorusõrnalt puhkevate aiapõõsaste ja puude vahel. Mehed astusid tagumisest uksest sisse — Ants Tertsius eel, teised ükshaaval ja pikkamisi temale järele.

Neil oli avaras, lihtsas toas, kus õpetaja rahvast vastu võttis, natuke aega oodata, siis ilmus härra Berg, kel kirikukuub seljast võetud, oma priske, mõnusa Lutheri-näoga. Jaheda lahkusega

küsis ta Mahtra talitaja soovi järele, sest see mees oli ette astunud, kuna teised peale alandlikku kummardust ukse juurde seisma jäid.

„Tulime kirikhärra palvele selle uue seaduse pärast," algas Sepa Ants. „Kui kihelkonna-kohtuhärra meile jüripäe roamatud kätte andis, siis ütles, et kui teie ise aru ei soa, siis peab kirikhärra teile seletama."

„Noh, mis asjast te siis aru ei saa? Sina, Ants, oskad ju lugeda; eks loe seadust neile ette, kes lugeda ei oska," vastas vaimulik mees ja vajus kirjutuslaua ees olevasse tugitooli.

„Oskan lugeda küll," vastas talitaja, „aga vist ei oska saksad seekord hästi lugeda. Meie loeme sedasi, nemad sedasi. Seal seisab 127. numbri all, et kel on 9 tiinu põllumoad, peab 250 hobuse- ja 250 inimesepäeva tegema, ja ei ole vaimupäivi ega teise inimese päivi ega lõikusepäivi ühtigi."

„Soo, kuhu need siis jäävad?"

„Eks nad jää ära."

„Noh, kes siis Mahtra ja Maidla ja Atla härrade sõnniku väljale veab, lõikuse lõikab ja kartulid üles võtab?"

„Eks meie," vastas Ants.

„Aga te tahate selle eest raha saada."

„Noh, raha on sakste taskus kaua küll olnud, eks taha meie taskus koa olla."

Õpetaja tõusis ja astus raamatukapi juurde.

„Ma ei ole seda uut seadust küll mitte veel lugenud," ütles ta kapiust lahti keerates ja silmadega seaduseraamatut otsides, „aga ma ei usu mitte, et seal vaimupäevi üleval ei seisa. Mis paragrahvi number see oli, mis sa nimetasid?"

„Sada kakskümmend seitse," vastas Sepa Ants.

Õpetaja ulatas kapist raamatu, viis selle lauale ja otsis küsitava seadusepunkti üles. Luges mees ja luges. Tükk aega vahtis ta raamatusse ega lausunud sõnagi. Viimaks hakkas raamatut mujalt lehitsema. Ta nägu kippus ikka enam imestust avaldama,

ja et ta seda vist ei tahtnud näidata, siis toetas ta põse käe najale.

„Ses punktis ei ole abitegu tõesti mitte nimetatud," ütles ta viimaks.

„Seal ta on! Aga saksad nõuavad seda ikke edasi!"

„Küll see on vist kuskil teises kohas üleval, et teie abitegu nii kaua veel edasi teete, kui maad on mõõdetud," arvas õpetaja.

Ants tähendas, et niipalju kui tema raamatut uurinud, abitegu kuskil üleval ei ole.

„Noh, seda saate ju varsti kuulda," lõpetas õpetaja Berg, keda vist lõunasöögile oodati. „Mahtra härra tuleb varsti mõisa, küll ta teile siis ise uut seadust kuulutab. Küll siis selgub, missugune ta on."

Ta tõusis ja andis seega peremeestele märku, et nad läheksid. Atla, Maidla ja Vaitla mehe olekust oli ta küsimata märganud, et need olid Sepa Antsuga ainult kaasa tulnud.

Selle väärtusetu seletusega pidid neli tõeotsijat sedapuhku leppima. Vaikides, kulmud kortsus, astuti kirikumõisast välja, kus naeratav kevadine päike ja põõsastes siristavad varblased neid nagu pilgates teretasid. Väravas ootas suurem parmas uudishimulikke kirikulisi, kes nende nõust olid kuulnud ja nende sisseminekut näinud. Need piirasid neid sedamaid sõõrina ja pärisid õpetaja seletuse kohta teadet.

„Kirikhärra ütles koa, et uues vakuroamatus abitegu üleval ei ole," vastas Uuetoa Jüri kuuldava häälega.

„Või ütles!" kajasid hääled vastu. „Noh, siis on jo ikke õige, mis kõik rahvas arvab, et abitegu on kaotud!"

„Kirikhärra ütles aga veel, et abitegu on ehk kuskil mõjal üleval, ja käskis oodata, mis saksad ise meile ütlevad," lisas Mahtra talitaja ettevaatlikult.

Pilkavad ja osatavad hüüded kuuldusid selle ütluse järel.

„Mis saksad ise ütlevad? No-jah, need jo need parajad, kes meile õigust reagivad! Eks saksad ole meile seadust juba seletand!

Eks me nende seletust juba tea! Miks siis kirikhärra ise ei seleta? Eks kihelkonna-kohtuhärra ole öeld, et kirikhärra peab seletama!"

Ja teised suud kostsid:

„Nagu kirikhärra saks ei oleks! Kas temal täib meile muud öelda kui seda, mis teised ees ütlevad ja mis nad teda kässivad reakida! Kirikhärra jo ise koa mõisnik! Kas ta meid küll ei noomi, et peame ikke ilusti mõisavanemate käsku täitma ja kõigega rahul olema, mis nemad jumala tahtes meile peale panevad! Ärge rumalad olge ega arvake, et kirikhärra talupoja poolt on ja meie eest reagib!"

Kuna Ants ja tema seltsilised rahvakerast pikkamisi välja poetusid, et oma hobuste juurde minna ja kojumineku peale mõelda, korrutasid erutatud inimesed kirikumõisa väravas asja veel kaua edasi. Ja kui nad viimaks laiali läksid, kandis, nagu see säherdusil korril sünnib, nii mõnigi rahva sekka teateid, millele nad ise olid vabalt võõpa peale pannud. Nõnda kogunes tõetera ümber paks kord luulet, nii et seda enam ei nähtudki. Kui Uustalu Jüri tähendas, kirikhärra öelnud, et uues vakuraamatus abitegu üleval ei ole, siis levis tund aega hiljem kirikuliste seas jutt — kirikhärra öelnud, et uues vakuraamatus on abitegu *keelatud* ja et saksad seda talupojalt nõuda *ei tohi*. See oli muidugi vesi marrusattunute veskile — jällegi kinnitus, et saksad püüavad seadusest üle astuda! Arusaadav, et üldine ärevus sel kombel ainult kasvas.

„Nüid põle enam muud nõu," ütles Sepa Ants, kui ta oma kaaslastega jälle isekeskis oli, „kui pean linnatee kohe jalge alla võtma. Mul Tallinnas hea tuttav kaupmees, Hermanni-härra, tunnete teda ehk, kolme keele peale koolitud, — pärin õige selle käest veel seletust. Ehk soan linnas koa vene keeli seaduse kätte — seal ometi peab õigus sees oléma."

Teised kiitsid nõu muidugi heaks. Kuna nad linnaskäigu loodetavaid tulemusi arutades edasi sammusid, nägi Uuetoa peremees oma sulast teise noormehega vankri najale toetuvat ja juttu ajavat. Et nad neist just mööda olid minemas, siis silmas ka Sepa

Ants Päärnat ja pakkus talle teretuseks kätt, kuna kõik pisut peatuma jäid.

„Noh, mis uus vakuroamat teeb?“ küsis Uustalu sulane. „Kas õpetaja seletas ää?“

Meeste peaväristus andis talle vastuse.

„Mõni vingerpuss peab selle tühjaga ikke olema,“ kõneles Võllamäe Päärn edasi, „sest ega saksad muidu isegi kartma lööks. Kui juba aakenrehtel hoobid andmata jätab — siis on jo viimne päev käes.“

„Kellele ta siis hoobid andmata jätt?“ küsiti.

„Siin minu leerivennale — Ansu vaname' teomees Purilast. Sina, Jüri, tunned teda jo! Eks tema, mees, ole uue vakuroamatu pärast härraga juba kohutki käind. Pidand aakenrehtli juures pinna peale soama, old juba kõhuli pingilgi ja soldatil vitsakimp käes, aga ei ühti! Lastud terve nahaga minema. Mis see muud oli kui kartus. Ei söanda vist enam liig õelaks menna, muidu tõuseb kära, ja siis on pettus väillas.“

„Mis kohut sa mõisaga käisid?“ päris Mahtra talitaja. „Kudas nii vakuroamatu pärast?“

Purila noormees nuuskas naerdes nina.

„Eks naise päevade pärast. Sest mistarvis teeb sulase naine mõisale päivi, kui tal mõisalt ei põldu ega sauna käes ei ole! On jo teada, et põle vaja teha, nii seista uues vakuroamatus. Mul noor naine kodu — miks, tulise pihta, peaksin teda laskma päivi teha, kui seadus ei kässi! Võtsin siis kätte ja käisin enne kihelkonnakohtu ja pärast aagrehi läbi.“

„Ja seal taheti sulle kohtukäimise eest tupe peale anda?“

„Noh, vägise!“

„Ja siiski said terve tagaotsaga tulema?“

„Mitte täppigi ei tehtud peale!“

Ning meeste nõudel jutustas Purila mees neile oma loo.

ANTS VELT KÄIB MÕISAGA KOHUT*

„Kuulge, teomehed," ütlesin üks päe teistele, „miks teevad meie naised mõisale päivi; neil kellegil ei ole ju mõisalt põldu ega peavarju. On ju uuest vakuroamatust kuulda, et kellel ei ole mõisalt põldu ega sauna käes, see ei pruugi mõisale ühte tundigi teha**. Lähme kihelkonnakohtusse kuulama, mis seal selle kohta öeldakse!"

„Oh, kis tohib mõisaga kohut käia!" vastasid teised teomehed.

„Tulgu ometi ükski mulle seltsiks," ütlesin mina. „Juuru härra on lahke mees, soab ometi kuulda, mis ta reagib."

„Mine üksi, ja kui õiguse tood ja enam päivi ei pärita, siis maksame so päeva ja jalavaeva ära," vastasid teised.

„Oh teie, kesarebased ja argpüksid!" hüüdsin mina. „Kas teie istmenahk kasvatab kaeru, et kardate kohtusse tulla? Tule, Tõnu Jüri, sina oled julge poiss, lähme kahekesi kihelkonnakohtusse — homme on Juuru mõisas just kohtupäev!"

Tõnu Jüri*** oligi nõus, ja teisel päeval läksime kihelkonnakohtusse. Aga seal öeldi, et see ei ole kihelkonnakohtu asi, meie mingu aagrehikohtusse.

Järgmisel teisipäeval võtsin teomehe enese eest tööle ja läksime Jüriga aagrehi juurde. Aga seal ütles aagrehihärra minule: „Mul ei ole täna aega sind ette võtta; säh, vii see kiri oma mõisahärra kätte ja tule tuleva teisipäe tagasi."

---

* Selle sündinud loo on Ants Velt, Antsu pere tolleaegne sulane Purilas, kes 1902. a. elatanud töömehena Tallinnas veel elas, ise üles kirjutanud ja käsikirja mulle tarvitada andnud. Ants Velt võttis, nagu pärastpoole näha, ka „Mahtra sõjast" isiklikult osa.

** Ants Velt'i jutustuse eessõna järgi pidid teomeeste naised ja need tüdrukud, „kes vastu poissi juhtund seisma jääma" (lapsega tüdrukud), kel võimalik polnud peremeest teenida, mõisale jüripäevast mihklipäevani ühe päeva nädalas tegema, see on 23 päeva suve kohta, ja peale selle talvel 3 naela linu peeneks lõngaks või niidiks ketrama.

*** See mees, täie nimega Jüri Tork (ka Tort ehk Torter), oli pärastise „Mahtra sõja" esimene ohver. Soldatid lasksid ta mässu algul Mahtra mõisa õues maha. Sellest rohkem parajas paigas.

Viisin kirja mõisa. Seal ei reagitud mulle kedagi. Opman küsis aga, kas mul on teomees väljas, et ise tohin kohtusse minna.

„Jah, päilene on teol, päev on tehtud."

Ligemal teisipäeval võtsin jälle teomehe teole. Aga hommiku vara tuleb talitaja meile. „Noh, lähme siis nüüd aagrehi juurde!"

„Mis siis sina sinna lähed?" küsin temalt.

„Eks ma vii seda kirja, mis sind ette kutsub," ütleb talitaja.

„Noh, lähme peale! Näe, Tõnu Jüri tuleb koa juba!"

Aga nüüd hakkas minu noor naine nutma ja paluma: „Kulla, armas mees, ära mine, jää koju, nad võtavad seal su tervise!"

„Ole vait," vastasin naisele, „ma toon sulle kohtust uut õigust. Ära jääda ma ei või, siis olen kui rott lõksus... Hakkame aga nüid minema!"

„Jüri, sina oled üsna ehmatand näoga," ütles talitaja mo seltsilisele, kellele mo naise hirm vist külge hakkas.

„Ära karda, Jüri," püidsin mina teda julgustada, „ega sinule midagi tehta, sa jo ei ole kaebaja. Tule mulle aga seltsiks ja voata, mis mo'ga seal tehakse. Siis tead kodu teistele reakida, kui raske on kohut käia; muidu teised ei usu, mis kohtukäimine tähendab."

„Jah, ise tahavad küll naiste tööst lahti soada, aga kardavad kohtusse minna," ütles talitaja Ants Altsepp naerdes.

Läksime siis teele. Naine jäi mul valutava südamega koju. Jüri oli terve tee vait kui sukk. Korraga ütleb: „Näe, Triigi mõis* paistab juba! Ma värisen kõigest kehast."

„Ega so'st jah kedagi kasu ole. Mis Ants reagib, see on," ütles talitaja.

Kell oli pool kümme, kui Triigi mõisa jõudsime, kus aagrehikohus oli. Talitaja viis kirja tuppa. Kirjutaja küsind, kas Ants Velt siin olla. Talitaja vastand, et jah, on õues. — „Lase tuppa tulla!" — Talitaja kutsus minu tuppa.

„Mis su nimi on?" küsis kirjutaja toreda healega.

---

* Kose kihelkonnas.

„Ants Velt.“

„Kas nüüd on so tulemise-aeg? Kohut tahad käia, aga õigeks ajaks seie ei tule! Ajad mööda kõrtsa ümber ja lakud viina!“

„Kell on pool kümme, ja mina olen siin,“ vastasin talle. „Kell kümme hakkab kohus peale, ma põle siis hiljaks jäänd. Ja kirjutaja-härra ütleb, et olen viina joond. Ma põle kahel nädalil näind, kuda teinegi mees viina joob, ja ega see oleks mulle pähe hakand, kui seda tänagi oleksin näind. Ma põle mitte joobnud.“

„Ega tark inimene kohtusse jookse kohtuhärrasid tüütama,“ vastas kirjutaja. „Aga küll so tarkus siin tagaotsast pähe juhitakse!“

„Ega ma siit peksu tuld soama, ma tulin õigust soama,“ ütlesin mina. „Iga inimene, kellele undrehti tehakse, läheb kohtust õigust nõudma. Aga see ei ole mitte õigusetegemine, kui seal selle eest inimese ihu lõhutakse.“

„Peksu oled tuld otsima ja seda sa koa soad,“ ütles kirjutaja. „Ja kõik seda pead tegema, mis mõis kässib. Kes vasta hakkab ja mõisa käsku ei täida, see soab kohtus peksa ... Kannata natuke, kohtuhärra tuleb varsti, siis soad päris otsuse kätte. Reagi siis koa teistele, kui õige kohus sulle mõisteti!“

See kõik oli, nagu pärast nägin, minu hirmutamiseks reagitud. Sooviti, et armu paluma hakkaksin ja kaebuse tagasi võtaksin.

Kell oli üksteistkümme, kui aagreht tuli. Küsis teine, mis ma nõuda kohtuotsuseks. Hakkasin asja seletama ja ütlesin: „Ma käin kuus päeva nädalas peremehe leivakotiga mõisas teol ja mu naine on vabadikuks selle peremehe juures, keda teenin. Mu naine teeb jüripäevast mihklipäevani iga nädal ühe päeva mõisa, see on kakskümmend kolm päeva sui sees, ja talvel kedrab mõisa kolm naela linu lõngaks või niidiks, nii kuda mõis kässib. Aga minu naisel ei ole mõisalt põldu ega sauna. Mistarvis teeb tema siis mõisale päivi ja tööd?“

„Aga sinu naine elab mõisa moa peal,“ ütles aagreht.

„Selle koha eest teeb jo peremees mõisale tegu ja maksab mak-

sud!“ vastasin mina. „Ja peremehel on luba töötegijaid pidada, nii palju kui tal neid tarvis on.“

„Ega so naine peremehel tüdrukuks ole! Ta on jo sinu naine, ja peab siis mõisapäevad tegema.“

„Aga kust ta leiva võtab, et mõisapäivi teha? Peremees annab talle siis süia, kui ta tema töös on; kust ta aga siis kõhutäidet soab, kui mõisale päivi teeb?“

„Võtku, kust tahab, see ei ole minu asi!“ karjus kohtuhärra.

„Minu naine teeb sõnna tööd, kust ta süia soab,“ reakisin edasi. „Tühi kõht ei tee tööd; kus inimene tööd teeb, sealt peab ta koa süia soama. Kui mõisast süia antakse, siis lasen naist päivi teha, aga muidu mitte. Selle eest soab ta minu käest ülespidamist, et ta mu koda koristab, ja et ta peremehe toas elab, selle eest teeb ta peremehele tööd, aga seda leiba tal ei ole, kellega ta mõisa võiks päivi teha.“

„Küll aga mehel koa kuraasi vastata!“ imetles Maidla talitaja ja vaatas naeratades Sepa Antsu ja Koka Madise peale. „Eks sa koa mõeld, et aagrehi juures oled!“

Purila teomehe silm välkus. „Olin kord seal, siis tahtsin koa olla ja õigust nõuda — tulgu, mis tuleb!“ vastas ta. „Aga kuulge edasi!“

„Sina, laiskkoer, kõige oma naisega!“ kärkis aagreht. „Sinu naine peab — kas kuuled? —, ta peab kõik seda tegema, mis mõis käsib! Sinu naine tahab loomi pidada, aga ei taha mõisa tööd teha! Kas su naisel lehm on?“

„Ei ole.“

„Lammas on?“

„Ei ole.“

„Siga on?“

„Ei ole.“

„Kana on?“

„Ei ole.“

Aagreht jäi mulle ammuli suuga otsa vahtima.

„Mis kuradi inimesed te olete? Kedagi looma ei ole!“ hüüdis ta siis.

„Minu ja mu naise jaoks ei ole mõisast jalapõia võrt moad antud, kellega ma siis loomi pean?“

Nüüd kutsuti talitaja tuppa.

„Kas tead, kas selle mehe naisel lehma on?“

„Ei ole.“

„Lammast on?“

„Ei ole.“

„Siga on?“

„Ei ole.“

„Kana on?“

„Ei ole.“

„Mis kuradi inimesed nad on — ainust looma ei ole!“ hüüdis kohtuhärra pikerguse näoga. „Kas tõeste tead, et neil ühtegi looma ei ole?“

„Aulik kohus, ma tõeste tean, et neil ühtegi looma ei ole,“ vastas talitaja Ants Altsepp. „See peremees ei pea oma naiselgi muud kui kaksteistkümmend kana sui, kudas ta siis vabatnaist laseb loomi pidada!“

„Teie, laisad nahad! Kedagi looma ei ole!“ kärkis aagrehihärra punetava näoga ja kihutas talitaja toast.

Mina jäin üksi tuppa.

Korraga hüüti soldat sisse ja reagiti temaga vene keeli. Soldat läks ja tuli varsti käeraudadega tagasi. Nägin küll, et asi kõveraks läheb, aga tegin südame kõvaks. Aagreht andis soldatile käsu, ja mu käed pandi raudu. Rauad kruviti nii kõvaste kinni, et iga sõrme otsast oli veri tulemas. Siis kutsuti mind laua ette seisma ja aagreht küsis: „Lased naise mõisapäevad ära teha?“

„Ei lase muidu, kui mõisast talle see päev süia antakse, kui ta tööl on.“

Nüüd kargas kohtuhärra laua äärest püsti, lükkas minu ukse kõrva seisma ja hüüdis: „Homme hommiku kell kümme oled Tallinnas mannrihtikohtus!“

„Aulik aagrehikohus, mul ei ole homme võimalik linna minna," lollitasin tõsiselt vasta. „Mul põle homseks teomeest asemele palgatud ega ole mul koa leiba juures."

„Kohtul ei ole sinu teomehega ega leivaga asja," käratas aagreht. „Nael leiba ja pool toopi vett aitab sulle küll."

„Pool toopi vett on vähe sooja ilmaga," mögasin jälle. „Vett andke nii palju kui tarvitan, ega see raha maksa." Ise köhatasin.

Tulise vihaga hüppas kohtuhärra jälle lauast, asus mul rindu kinni ja põrutas: „Kas sa tunned, kes ma olen? Sa, lontrus, peaksid mind paluma, aga mitte kangust täis olema! Niisuke lurjus!"

Mina aga vastasin: „Kohtuhärra näeb küll, et mu käed kinni on — kellega ma härrat palun?"

„Tule ukse kõrvast laua juurde!"

Läksin laua juurde ja jäin sinna seisma.

„Tule ligemale! Kas kardad lauda?"

„Ei karda, aga ega ma kõhuli laua peale või minna!"

„Kas su jalad on väsind püstiseismisest?"

„Jah, jalad on väsind ja käed raudus on surnd."

„Kui sa nõnna väsind oled, siis istu siia tooli peale laua äärde!"

Voatasin kohtuhärrale silma ja küsisin: „Kolme mehega oleme siin; kui mina koa istun kohtulauda, kelle peale hakkame siis kohut mõistma?"

Nüüd pandi mind keset tuba püsti seisma. Soldat kutsus talitaja ja Jüri sisse. Need seati minu kõrva, nii et nende vahel olin. Kui see sündind, ütles kohtuhärra tõsise healega pikkamisi: „Voadake seda julget meest viimast korda ja viige tema naisele sõna, et tema kallis mees läheb! Enam ta teda ei näe. Näete teda kõik viimast korda."

Jüri ja talitaja näod olid ehmatusest nagu kolletand kapsalehed. Minu hing aga pakitses vihast.

Nüüd tuli aagrehihärra ja kruvis mu käed ise veel kõvemini kinni, kuna talitaja Ants Altsepp ja Jüri Tork toast välja aeti.

„Kas lased naise mõisatööd ära teha?“ pöördus seepeale kohtuhärra jälle minu poole. „Kui lased, siis soad lahti.“

„Ei lase mitte, tehke minuga, mis tahate!“ kostsin ja pigistasin hambad kokku.

„Noh, siis lähed vangitapiga linna!“ otsustas kohtuhärra.

Korraga tundsin oma südant pahaks minevat, seepärast ütlesin: „Tehke minu käed lahti! Ma ei ole inimesetapja ega lukulõhkuja, et minu käed raudus on! Tehke lahti, surm on käes! Tooge mulle külma vett!“

Soldat tõi tassiga külma vett. Jõin kahe käpa vahelt nagu karu. Vesi karastas mind natuke. Seda nähes algas aagrehihärra uuesti ülekuulamist.

„Mitme päeva teomees sa oled?“

„Seitsme päeva teomees.“

„Kuda sa, häbemata, mulle vastad!“

„Olen neh seitsme päeva teomees. Teen esmaspäevast laupäevani kuus päeva nädalas mõisa ja naine teeb ühe päeva.“

„Sinu naine tahab sooja tuba ja silmavalgust soada.“

„Minu naine teeb peremehele alati tööd ja on sellel nagu tüdrukuks.“

Kohtuhärra sammus, käed ristluudel, silmad moas, natuke aega edasi-tagasi ja näis aru pidavat. Siis astus ta jälle minu juurde.

„No, kuda jääb? Kas lased naise mõisapäevad ära teha ja kedruse kedrata? Kui lased, siis teen käed sul raudadest lahti.“ Märkasin muidugi tema lõdvenemist ja kostsin: „Kui talle mõisast süia antakse, siis lasen, muidu mitte, kas raiuge mind kervega tükkideks.“ Ühtlasi tuli minu peale niisuke vihatuhing, et tugevaste oma ahelaid raputasin ja valjuste hüüdsin: „Tehke minu käed lahti!“

Hõigatigi soldat sisse, kes mu käed raudadest lahti võttis. Aga ega mind sellepärast veel menema lastud: kuna kirjutaja krabinal kirjutama hakkas, küsis kohtuhärra minu käest veel kord:

„Mitme päeva teomees oled?“

„Seitsme päeva teomees."

„Kuda sa, lontrus, vastad!"

„Ma vastan õiete."

Nüüd pani härra oma kaks kätt mo õladele, toppis oma ninaotsa peaaegu minu ninaotsa vasta ja nuusutas, kas mul suust viinahaisu tuleb, et miks ma nii julge olin. Aga ei midagi — olin ju jumala kaine. Mis nüid teha? Ei muud, kui hakkab jälle sestsamast ennejutluse-laulust peale ja küsib, mitme päeva teomees ma olen. Vastan talle nagu ennegi.

„Vait, lurjus!" kärgib ta mu peale ja kähvab jälle laua äärest püsti. „Kas arvad karjapoisiga reakima! Kas sa ei tea, et sa aagrehi-kohtuhärraga reagid!"

„Ma ei ole kohtuhärrale mitte valetand, ma reagin õiete," vastasin mina.

„Ma panen so keldrisse kinni!"

„Jah, kohtuhärral on küll võimus mind keldrisse kinni panna, aga ega mina sellepärast veel kurjategija ole."

„Ah, sa lõugad ikka veel niimoodi! Kas tead, ma pean so keldris nii kaua kinni, kui kärvad. Kas mõistad, mis ma sulle ütlen?"

„Mõistan küll!"

„Ütle mulle, kust sa selle julguse võtsid, et mõisahärra peale tuled kaebama? Kuda sa tohid naise päivi tulla maha tellima?"

„Eks see ole uues vakuroamatus üleval," vastasin talle, „et kellele ei ole mõisalt põldu ega sauna antud, ei tee mõisale ühte tundigi palgata tööd."

„Kes sulle seda uut vakuroamatut näitas?"

„See roamat oli kubermangukohtus*," vastasin mina. „Üks kohtuhärra näitas mulle seda ja ütles, see on uus seadus. Ja mina lugesin."

„Kas näidati sulle siis seda roamatut kubermangukohtus?" küsis Uustalu Jüri jutustajalt.

---

* Kubermangukohtuga mõtles jutustaja vist tolleaegset ülemat maakohut (Oberlandgericht).

„Ei näidatud ega ole ma kubermangukohtus käinudki," naeris Ants Velt. „Seda puhusin aagrehile hambasse, et ta kartma lööks."

„Noh, mis ta seepeale ütles?"

„Kes see kohtuhärra oli?" küsis aagrehihärra. „Kas tunned ta ära?"

„Ei tunne," andsin vastuseks. „Seal oli palju kohtuhärrasi."

„Sina pead s e l l e härra ära tundma!"

„Aga ei tunne."

„Küll sa tunned, kui su nahk killendab, küll su suu siis lahti läheb!"

Kutsuti soldat sedamaid sisse. See tõstis peksupingi teise tuppa, viis vitsapuntra juurde ja jäi oodates pingi ette seisma. Mind kästi sinnasamasse minna ja ihu paljaks võtta.

Võtsin siis laia rihma vöölt ja viskasin teise vasta laudpõrandat, nii et plaksus; kiskusin koa kuue, jäki ja vesti seljast ning küsisin: „Kuhupoole ma pea panen? Ehk mõistetakse jälle süid, et ei oska ennast peksta lasta!"

„Pane pea kohtutoa ukse poole!"

Lasksin siis alumise ihukatte koa maha, heitsin kõhuli pingi peale, lõin jalad takka risti ja toetasin käed lõua alla. Nõnda vahtisin otsekui koer härrale silmi, kes minu juures seisis...

Mõtlen ise, et nüid hakkavad hoobid sadama. Ootan ja ootan — mis pagan see on? Mitte ühte laksu ei lange!

Korraga hakatakse mo õlast kinni ja aagrehihärra hääl hüiab: „Tõuse üles, kuradi lontrus! Kui veel kord tuled minu aega viitma, siis soad armetumast kuuskümmend tulist!" Ja kuna ta mulle rusikaga vasta rindu annab, karjub veel: „Kas sa mõistad, mis kohtuhärra sulle ütleb?"

„Mõistan küll," vastasin mina, ja uus julgus täitis mu südant. „Ega ma enam tulegi oma aega viitma selle tühja kuuekümne hoobi pärast."

Kuna ma riideid jälle selga hakkasin panema, kiskus kohtuhärra selle kirja lõhki, mis enne oli kirjutud, võttis laua pealt

kohturoamatu kätte ja hakkas sealt lugema, kuna kirjutaja kirjutas. Mina aga ootasin eestoas. Oli kiri valmis ja kinni pandud, tuli härra ja andis ta mo kätte. Siis tegi ukse lahti, lükkas minu välja ja praukudes langes uks mo järel kinni. Kuhu ma selle kirja pean viima, sellest ei lausutud poolt sõnagi.

Jüri ja talitaja kükitasid õues aia ääres nagu päevakoerad, oodates, et mis minust pidi soama.

„Said ometi terve nahaga tulema?“ küsis talitaja ja ta nägu lõi rõemsamaks.

„Sain küll,“ vastasin mina, „aga ma pean veel tuppa tagasi menema.“

„Mis sa sinna veel lähed?“ hüüdsid mõlemad kohkudes. „Eks sa ole juba väsind! Ära mene teda enam vihastama!“

„Aga ta andis mulle kirja, ja ma ei tea, kuhu selle pean viima. Või võtad kirja oma kätte? Sina hommiku ühe tõid, võid siis koa selle viia!“

Aga talitaja vasta tõrjuma: „Kuhu mina ta panen! Ei mina võta!“

„Noh, siis lähen ikke ise ja küsin, kuhu kirja viin,“ vastasin mina ja astusin uuesti majasse.

Härra oligi kojas vastas. Küsis kohe, et mis ma veel tahan.

„Aulik kohtuhärra andis ühe kirja mo kätte, aga ma ei tea, kuhu kirja viin — kas kohtuhärra koju üles mõisa või jätan ta oma tasku igaveseks mälestuseks.“

Oh, kui kargas ülespidi, käsa laiale lüies!

„Sa ei taha siis terve nahaga siit menna, tahad üsna vägise verist tagaotsa soada?“

„Ei taha, aulik kohtuhärra, aga ma pean ometi teadma, kuhu kirja viin.“

„Kihelkonna-kohtuhärra kätte, lambapea! Tema kirjutab oma käe alla ja siis viid kirja oma mõisahärrale!“ Ja seega andis ta mulle võmmu kuklasse ning tõukas kojauksest välja.

„Vennad, nüid lähme rahuga — see kohus on lõpetud,“ ütlesin õues teistele, mispeale sedamaid minekut tegime.

Kell oli pool kolm. Mu suhu põld täna veel toiduteragi soand. Kõht hakkas kangeste näpistama. Läksime Triigi mõisast Kuimetsa Vaopere kõrtsuni, seal ostsin kolme kopika eest kortle viina, mille kolme peale ära rüipasime, ja sõin esimest korda. Siis jälle edasi. Juuru mõisas andsin kirja kihelkonna-kohtuhärrale ära. See kirjutas käe alla, ja nüüd kirjaga kodu poole. Mul oli veel kolm kopikat raha. Maidla Mällu kõrtsus võtsin veel teise kortle viina, selle kallasime kui kolme mutiauku. Viimaks jõudsime Purila külasse. Teised läksid koju, mina aga pidin veel mõisa menema kirja ära viima. Andsingi kirja opmani kätte.

„Kas tulid terve tupega, või anti sulle koa jooksupalka?" küsis opman.

„Ega ma põle kedagi teind, et palka anti," ütlesin opmanile. Ei muud reagitud kedagi.

Teine päev läksin teole ja kuulsin, et opman olla kupjale öeld: „Teisi vabatnaisi ei ole tarvis enam tööle võtta, aga Antsu naine peab see sui veel päevad tegema selle kohtussejooksmise eest."

„Noh, kas soadad siis naise väilla?" küsis Võllamäe Päärn, kui Ants oli lõpetanud.

„Ega ma põrund ole!" naeris viimane. „Kui kõik teised teomeeste naised priid on, mistarvis mina siis oma naise väilla soadan! Kui neil õigus oleks seda nõuda, eks nad siis nõuaks kõigi käest päivi edasi!"

Siiamaani jutustas Ants Velt oma lugu keskmisel nelipühipühal, 19. mail Juurus kirikulistele. Pärast sündis aga veel midagi, nagu Antsu käsikirjast lugeda on.

Nüüd olid kõik teomeeste naised ja eksind tüdrukud mõisapäevadest priid — jutustab Ants —, aga ei old ainukest meest, kis mulle kopika raha ehk napsu viina oleks and selle eest, et oma aega viitsin ja vaeva nägin, et õigust kätte soada. Aga veel veidram oli see, et teised kõik priid olid, mind aga püiti veel kinni pidada. Päivi tegema ma oma naist ei saat. Sui läks vagusaste mööda. Sügise, peale mihklipäeva, kui perenaistele mõisast töösi

anti, visati meie perenaisele koa kolm naela peeneid linu sülle: „Säh, vii teomehe naise linad tööks koju! Mis noor inimene muidu istub!“

„Oi, aulikud saksad, ei mina, vana inime, neid tassi! Ta on noor, tulgu ise mõisa järele.“

Perenaine ei toond.

Nädal läks mööda. Käsk tuli koju: tulgu mõisa tööde järele! Naine kippus, aga mina ei lubanud teda menna. Kestis jälle edasi kuni mardipäevani. Mardipäeval läksid saksad linna elama. Tulin parajaste teolt koju ja hakkasin hoost rakkest võtma, kui talitaja ja talitaja abimees meile tulid. Mina küsin: mis nad nii hilja õhtu meile tulevad või kus nad käisid?

„Tulime sind mõisa viima,“ ütles talitaja.

„No-noh, mis ma kurja olen teind?“

„Ei meie tea.“

„Kis kutsub mõisa?“

„Opman kutsub, ja käed kästi kinni siduda.“

„Ma tulin praegu opmani silma alt mööda ja ta ei reakind mulle sõnagi,“ vastasin mina. „Oodake natuke, ma võtan hobuse eest ära, siis tulen.“

Nüid aga astus minu naine õue, nägi talitajat minuga reakivat ja küsis: „Mis teie meile tulite?“

„Tulime käsku tooma, et Ants tuleb sinu töösi mõisast ära tooma. Sulle on kolm naela linu kedruseks pakutud.“

„Eks see ole muidugi kiustetegu, et miks sa kohut käisid ja teiste vabatnaiste päevad ja tööd ära kaotasid,“ ütles minu naine.

Mul oli hobune rakkest lahti ja sööma pandud.

„Noh, lähme nüid, kui tahate. Aga ärge siin mu käsa kinni pange, naine näeb, hakkab siis jälle vinguma. Lähme eemale.“

„Noh, lähme siis.“

Saime mõisa väljale.

„Noh, siduge nüid mu käed kinni!“

„Ega sa's jooksu lähe?“

„Ei lähe, aga kui teil käsk on mind siduda, siis tehke seda!“

„Ei ole tarvis. Lähme samuti edasi.“

Talitaja läks tuppa. Opman küsis, kas Ants siin olla.

„Jah, Ants on siin.“

„Tule tuppa! ... Kas võtad oma naise tööd vasta või mitte?“ küsis opman.

„Ei võta.“

„Kas sa tõeste ei võta?“

„Ei. Ega mu naisel enam krunti ega kohta käes ole kui teistel teomeeste naistel, et talle tööd antakse!“

„Noh, ega teised ole kohut käind!“

„Kas see siis mõni undrehti asi on, kui keegi kohtus õigust käib otsimas?“

„Sa võtad oma naise tööd ja viid koju!“ ütles opman. „Kui ei, siis lähed tulev teisipäe Orusse aagrehi juurde. Ei sa sealt ilma peksuta tagasi tule. Tead küll, Purilas ja Orus on ühed ja needsamad saksad! Olgu küll, et see kiusteasi on, aga sind ei jäeta mitte trahvimata, sest et julgesid kohtus käia. Vii parem töö koju ja mene toast välja!“

Nii reakis opman pool-manitsedes, pool-vihaga ja lisas juurde: „Ma olen vana opman, aga nii rumalat meest ei ole ma veel näind, kui sina oled. Sina tahad mõisale vasta hakata!“

Ma läksin toast ja ootasin eestoas niikaua, kui talitaja välja tuli.

„Lähme koju!“ ütles talitaja.

„Ei ma tule,“ vastasin mina. „Pean opmani jutule veel tagasi menema,“ kostsin mina.

Läksingi.

„Mis sa veel tahad?“ küsis opman.

„Palun opmani-isandalt head nõu.“

„Aga sa ei võta ju mu nõu kuulda!“

„Küll võtan, kui see tõeste hea on.“

„Kuula siis mu õpetust,“ vastas opman. „Võta need linad, vii nad koju ja su naine võtku kas või köiepöör ja keeraku lõng

jämedaks nagu köie keermed. See ei ole minu asi. Ma teen aga, et käsust lahti soan. Aga kui sina mu käsku ei kuula, siis võtan tulev teisipäe teise teomehe, lasen sinu tema ree peale kui lamba niitja ette kinni siduda ja soadan su Oru mõisa. Pane tähele, seal võetakse su tervis! Lähed sa kuhu kohtusse tahes, igal pool on mõisnik kohtumõistjaks. Ega sinule õigust anta, muudkui peksu võid küll soada. Seepärast kuula, mis ma sulle õpetan!"

„Sündigu opmani tahtmine!" vastasin viimaks, kui olin enesega aru pidand.

Läksin siis üles mõisa, võtsin linad, viisin koju, andsin naise kätte ja ütlesin: „Naine, palu nüüd pereisa käest köiepöör, sellega kehra linad ära, ja sul ei ole tarvis mõisa haspeldama menna, ma teen sulle ise niisuguse haspli, nagu mõisas on. Siis ei ole sul käimist."

Kuda reagitud, nõnda tehtud.

Naine kedras linad ära — jämedaks nagu köie keermed, ja karistus oli välja kannatud, käsk täidetud.

Kahe ja poole oasta pärast läksin mõisahärralt väikest kohta rentima. Härra ütles: „Ennäh, nüid tuled minu käest kohta soama! Poari oasta eest olid uhke mees, käisid minuga kohut ja võtsid minult hulga päivi maha!"

Nõnda haugutas ta mu naha täis, andis mulle aga siiski soovitud koha rendile — minu isa pärast, kes, nagu ta ütles, viisteistkümmend oastat tema leivaline olnud.

HERBERTI PALEUS

Pärast preili Adelheidi sünnipäeva valitses parun Heideggi majas üldine hingeline surutus. Juliette Marchand tundis end proua ja Adelheidi silmas alandava kahtluse alusena, mis talle läbikäimise nende kui ka Herbertiga väga piinlikuks tegi; proua

von Heidegg ja Adelheid olid tusased Herberti „arusaamatu“ oleku üle koolipreili ja ta pahase külmuse üle nende eneste vastu, ning noorel parunil oli tundmus, nagu oleks kare, pahatahtlik käsi tol õhtul ühe tema ülevama pühaduse pealt varjava katte kiskunud ja seda pühadust tegelikult teotanud.

Sest silmapilgust peale, kus ema oli teda Juliette'iga raamatukogus leidnud ja neiule haavavaid sõnu vastu pead pildunud, tundis Herbert oma suu neiu vastu suletud olevat: ta ei puudutanud pärast enam ainsagi sõnaga jutuainet, mis tal koolipreiliga tol tunnil käsil oli olnud. Seepärast polnud aga tema tunded neiu vastu teadagi muutunud. Ei, vaid ikka selgemini ja kindlamini kerkis Herberti rinnas tõde, et ta süda sellele tõsisele, vaimukale ja kombeliselt nii kõrgel seisvale naisele võimsalt vastu kaldus. Ta uskus temas tõesti oma paleuse leidnud olevat, ja see usk hakkas ta hinge palavalt täitma. Ta elas mõnda nädalat juba nagu magusas, uimastavas unenäos ja unustas seejuures tihti kogu välise maailma, unustas ema ja isa, unustas raskused ja takistused, mis nende poolt tõuseksid, kui see unenägu pidi täide minema, ilmsiks saama, eluks muutuma.

Preili Marchand oli tema vastu paraku tagasihoidlikum kui kunagi enne. Ta püüdis näidata, nagu ei mäletaks ta jutust, milles Herbert teatud õhtul oma tundeid oli ilmutanud, enam midagi, või nagu poleks ta tema sõnu õieti mõistnud. Viisakal, aga vilul toonil vastas ta tema küsimustele söögilauas ja mujal, kus nad kokku puutusid, ja ta näis selle eest hoolt kandvat, et nad kuskil üksinda kokku ei puutuks. Mitte ainsagi pilguga ei ilmutanud neiu, et nende mõlema vahel midagi võiks olla, mis kellelegi asja annaks erilisteks järeldusteks; kõige vähem pidid proua von Heidegg ja preili Adelheid, kelle piilumist ja jälgimist ta küllalt märkas, tema olekust midagi otsitavat leidma.

Nad ei leidnud seda ka tõesti mitte, kuid see ei vabastanud neid veel mitte nende umbusaldusest. Nad jõudsid palju enam arvamisele, et see „prantsuse mamsel“ on osav näitleja, kes oma sala-

plaane hästi varjata mõistab. Kui vaesel koolipreilil noor, rikas parun võita on, siis peabki ta oma asjaajamises kümnekordset ettevaatust tarvitama. Ema ja tütre umbusaldus oli muidugi seda suurem, et Herbert oma tundmusi nii halvasti oskas peita. Kuigi ta suu neist midagi ei kõnelnud, siis seda enam ta silm, mis end nii tihti paljuütleva ilmega koolipreili näolt ja kujult laskis tabada.

Proua von Heidegg oli sellest, mis ta teataval piduõhtul oli näinud, pärast vaikides mööda läinud. Ta oli nõuks võtnud poega ja preili Marchand'i terasemalt tähele panna ning siis parajal pilgul keelava käega vahele astuda. Juliette'i olek ei andnud seks, nagu proua oma vaigistuseks leidis, mitte asja; Herbert aga muutus iga päevaga nii väga, et ema oma muret kauemini kanda ei suutnud. Ta võttis poja ühel päeval emaliku õrnusega pihile.

„Kas tahad mu vastu otsekohene olla, mu laps?" küsis ta.

„Kas ma sinu vastu mitte ikka otsekohene ei ole, mamma?" vastas noor parun tema käele suud andes.

„Ma usun, et sa minu eest viimasel ajal midagi varjad, ja see haavab mind," algas paruniproua. „Vasta mulle, Herbert, on sul preili Marchand'iga mingit salasõprust?"

Herberti kulm läks kortsu. Ta silm riivas rutulise pilguga ema.

„S a l a sõprust? Minu sõprus preili Marchand'iga pole mitte salajane, see on täiesti avalik. Ma pole seda kellegi eest salanud ega varjanud. Ja ma olen nukker seeüle, et preili Marchand minu sõprusest viimasel ajal nii tagasi hoidub, nagu oleks see mõni ülekohus. Aga ma tean ka, mis põhjusel see sünnib."

Tema viimasest lausest kuuldus etteheide, mida ema küllalt mõistis.

„Sinu vastus on minu meelest põiklev," tähendas proua von Heidegg. „Mitte sõprust tavalises mõttes ei puudutanud ma oma küsimuses, vaid ma tahtsin sinult teada saada, kas sa preili Marchand'i vastu midagi tunned, mis niisugusest sõprusest kaugemale läheb ja mida ma sinu ja tema vahet määrava olukorra pärast küll õigusega võin s a l a - või ka e b a sõpruseks kutsuda."

„Missugune olukord määrab siis preili Marchand'i ja minu vahe?" küsis Herbert.

„Noh, see peaks sinule ju selge olema! Ma usun, selles ei või sa ometi kahevahel olla, et preili Marchand sulle kunagi rohkemaks ei või saada, kui ta praegu on, ja ta on praegu isik, kes palga eest sinu õde ja vendi koolitab. Parun Herbert Heideggist peab meie seltskond ja mina loota võima, et ta oma seisust, selle au ja oma meheau ei unusta."

„Et preili Marchand palga eest peab teenima, tuleb sellest, mamma, et tema isa mitte nii rikas ei ole kui minu isa. Oleks minu isa kehv, siis peaksin minagi teenima. Rikkus on seega juhuse asi, on saatuse tuju, millé kohta me midagi ei või parata. Ja ma arvan, et teenimine ja töötamine pole ühegi seisuse kohta häbistav. Ka mina teen tööd, mamma."

„Sa teed endale tööd, poeg, sa ei teeni raha eest mitte teist," vastas proua teravalt. „Kuid jätame selle labasuse! Ma märkan sinu kõnest midagi, mis mulle tõsist muret teeb. Näib, nagu oleksid sa juba seeüle järele mõelnud, kas preili Marchand Vaitla mõisa tulevaseks prouaks ei kõlbaks. Kas eksin? Ja kui ma õieti aiman, siis oled iseeneses juba otsusele jõudnud, et ta selleks küllalt kõlbab. Tõesti, see oleks päratu armas ja nägus otsus!"

Herbert tõstis pead. „Ei, mamma, nii kaugele pole ma oma tulevikuplaanide üle veel mitte järele mõelnud, seda võin sulle otsekoheselt tõendada!"

„Jumalale tänu! Ma kartsin juba, et nii kaugel oled. Siis ei ole sõpruslikud tundmused, mida sa sellele isikule kingid, sind veel mitte kergemeelseile lootustele ja järeldustele libistanud."

Herbert lükkas oma peene valge käega pisut närviliselt ühe juuksesalgu otsaesiselt tagasi.

„Ma tahan sinu vastu täiesti õiglane olla, mamma. Ma arvan, et see kuldse südamega, kõrgesti haritud, vaimukas neiu mu õnnelikuks võiks teha, kui ta mulle mu sõpruse vastu oma armastuse kingiks."

Proua von Heideggi näo üle lagunes sügav ehmatus. Nagu tõrjudes sirgus ta parem käsi välja. Läbitungiva vaatega püsis ta kale silm poja näol.

„Herbert," kostis ta pikema vaheaja järel, „see pole mitte ilus, et sa minuga niisuguse asja üle nalja heidad."

„Ma ei naljata mitte, mamma, minu arvamine on nõnda — minu praegune arvamine. Et ma aga mitte kergemeelne ei taha olla, siis olen valmis oma arvamisi, oma praegusi tundeid tõsise proovimise alla võtma, ja lõppotsuse teen alles siis, kui mul tõde kord käes on."

„Sa armastad preili Marchand'i — a r v a d teda armastavat?"

„Jaa, ema."

„Ja tema sind?"

„Temast ei tea ma midagi. Ma pole seda temalt veel küsinud. Ta on ju nii tagasihoidlik, nii vali iseenese vastu ja nii arg." Herbert naeratas punastades ja jätkas: „Miks siis mitte? See oleks ju ainult loomulik, et ma teda armastan."

„Ja kui ta sinu lootust täidaks, mis kahtlane pole?"

„Siis küsiksin temalt, kas ta minu naiseks ei tahaks saada."

Proua von Heidegg hüppas püsti. Ta silmad välkusid, kulmud kerkisid ja suu venis imelikult laiaks. Ainult vaevaga suutis ta oma rahu alal hoida.

„Ja kui ta sinu käe vastu võtab?" hüüdis ta peaaegu karjatades.

„Siis tuleksin sinu ja isa juurde ning paluksin teilt luba preili Marchand'iga abiellu astuda."

„Aga sa tead ju, et sa meilt seda luba iialgi ei saaks — ei iialgi!"

„Miks mitte, mamma?" vastas Herbert rahuga. „Teie armastate mind ju ja soovite, et ma õnnelik oleksin."

„Sa näed und, mu poeg! See naine pole ju kuidagi sinu kohane. Õnne ei või ta sulle siis mitte tuua."

„Mitte minu kohane? Seda ma ei mõista. Kui preili Marchand on vaene, siis olen mina rikas. Ma usun, Herbert Heideggil ei ole

vaja rikast naist otsida, nagu mõnel võlgadesse uppunud leitnandil."

„Aga selle inimese seisus!"

„Tema seisus? Preili Marchand on aadliseisusest, nagu minagi, pealegi väga heast ja vanast prantsuse aadliseisusest. Ma arvasin, et sa seda tead, mamma! Et preili Marchand'i isa Šveitsi vabariigi kodanikuna oma aadlinime enam ei kanna, see tuleb tema praeguse kodumaa oludest ega muuda, kui vereküsimus otsustav on, asja ennast."

Proua von Heidegg hakkas oimude vastu vajutatud kätega mööda tuba edasi-tagasi käima. Ta kahvatanud põskedele olid punased ärevusetäpid ilmunud.

„Ma näen, et kõige viimane aeg käes on see kardetav inimene majast välja saata," ütles ta oma sinakaid huuli hammustades, kuna ta madal, kitsas rind elavalt töötas. „See oleks pidanud juba ammugi sündima, juba ammugi!"

„Preili Marchand on ju oma koha jaanipäevaks üles öelnud," tähendas Herbert, kes oli üles tõusnud. „Niisugune äkiline äraajamine sünnitaks ainult kogu seltskonnas piinlikku tähelepanu, ilma et see midagi sündimatuks teeks. Vaigista ennast seepärast, armas mamma! Ma võin sulle kinnitada, et preili Marchand mulle siis mitte vähem kardetav ei oleks, kui ta meilt eemal viibiks. Tema ei tee tõesti midagi, et mind enda poole veedelda, et minus vähemat kui lootust äratada. Ta on, nagu sulle juba ütlesin ja nagu sa iga päev ise näed, mu vastu külm ja kinnine nagu marmorkuju."

„Aga midagi peab ometi sündima!" hüüdis ema peaaegu meeleheites.

„Mispärast peaks midagi sündima?" naeratas Herbert. „Sind ei ähvarda praegu veel mingi hädaoht ja mind ennast ka mitte. Ma ütlesin sulle, et tahan oma tundmusi preili Marchand'i vastu tõsiselt ja mehiselt proovida. Leian ma nad mööduval õhinal põhjenevat, on mind ainult selle neiu iselaadi väline ilu köitnud, noh,

siis saan oma kirest varsti isegi lahti. Ja kõigepealt tuleb veel väga tõsiselt seda arvesse võtta: preili Marchand ei suuda vahest minu tundmusi vastatagi. Ma värisen selle mõtte juures, aga võimalik on kõik, ja siis olen sunnitud temast loobuma. Seepärast, mamma, laseme asju oma teed minna — vägivallaga pole siin midagi ära teha."

Proua von Heideggile olid pisarad silma tunginud; kas viha või valu nad välja pigistas või mõlemad koos, jäi kahevahele. „Herbert, mu armas, mu kallis laps, mäherduse äraräägimatu õnnetusega sa meid ähvardad!" hüüdis ta, mõlemaid käsi poja õlgadele pannes. „Katsu lahti saada sest näotust kirest, püüa end päästa, ja sa annad mulle mu elu tagasi! Usu mind, poeg, see võõras inimene ei või sulle õnne tuua! Minu emalik süda tunneb seda. Minu tunded käisid esimesest pilgust peale, mil ta meie katuse all viibib, tema vastu, nagu oleksin aimanud, missugust hädaohtu ta meile toob. Herbert, ma vannutan sind, püüa oma hingelise väära-tuse vastu kõigest hingest võidelda ja mõtle ikka sellele, et meie, sinu vanemad, sulle iialgi andeks ei annaks, kui sa meid kogu seltskonna ees põlguse alla heidaksid. Ole mõistlik, mu kallis, kallis laps!"

See oli esimene tume pilv, mida Herbert oma sinavas õnnetaevas märkas. Ta oleks seda juba ammugi võinud näha, tundes oma vanemaid ja tundes seltskonda, mille rüpes ta nendega juurdus; kuid ta oli enese meeli armastuse lootusehiilgest petta lasknud, oli enese ümber loonud luulemaailma, milles valitses ainult päikesepaiste. Mõnel kainemal pilgul oli talle küll mõte pähe torganud, et tema ettevõte võitlusi kaasa toob, aga ta tundis oma jõu ja julguse olevat nii suured ja need võitlused nii väetid, et ta endale tõsisemat muret ei lasknud südamesse asudagi.

Herbert trööstis ja vaigistas ema, nii hästi kui see tal korda läks, ning lahkus temast salajase lootusega, et emaarmastus viimaks siiski võimalikuks teeb, mis sedapuhku nii võimatu näis olevat. Proua von Heidegg aga ruttas oma ahastusega koorma-

tud südant mehele välja puistama. Juba tund aega hiljem võttis ka parun Rüdiger poja pihile.

Tema hakkas asja veidi teisest otsast peale. Ehmatusele ja ahastusele ei andnud tema kaine, võimukindel loomus maad. Ta kõneles pojaga tükk aega kõiksugu kõrvalisist asjust, enne kui sõnad sihi poole pööras.

„Ah soo — mis ma sinult veel pidin küsima," ütles ta viimaks kõige rahulikumal, ükskõiksemal toonil, „sinu ema kurdab, et sul meie koolipreiliga sihuke väike tehtel-mehtel käsil olevat..."

„Preili Marchand meeldib mulle üliväga."

„Na-jaa, on ju üsna nägus elukas, võib talle ju ajaviiteks silmi teha, võib talle ju mahedaid sõnu öelda, temaga nalja heita — oled ju priske, elurõõmus poiss. Aga kui ma ei eksi, siis kardab su ema, et sellest mingi rumalus võiks kasvada."

„Mida sa rumaluseks nimetad, papa?"

„Rumaluseks nimetan seda, kui inimene tühisele ajaviitele, tavalisele tiivaripsule, noorusenaljale tõsisemaid nimetusi hakkab andma. Seda ei teinud mina oma noorpõlves mitte."

„Aga kui nali mitte nali ei ole?"

„Lori, mu poeg! Noorele, turrale poisile meeldib laias maailmas nii palju siledaid näokesi — täna üks, homme teine, ülehomme kolmas ja neljas. Aga meeldimine pole mitte igakord peaasi. Peaasi on see, kelle o m a see sile näoke on, mis meeldib. Tark noormees, kes enesest lugu peab, teeb siin vahet. Ilusat kätt võib ju pigistada, ilusaid huuli, kui teisiti ei lähe, suudelda, aga siis tuleb peatuda, aru pidada ja — nina ümber pöörata, enne kui himutsev süda eksiteele viib."

„Aga kui ta eksiteele ei vii?"

Parun Heidegg pööras oma külmad, läbitungivad silmad tõsisemalt poja poole.

„Mida tahad sa sellega öelda?"

„Tahan öelda," vastas Herbert, „et minu tundmused preili Marchand'i vastu, niipalju kui neid sedapuhku mõistan, mitte aja-

viitliku himutsemise laadi ei ole, vaid et nad tulemuse poole tüürivad, milles sisaldub minu õnn."

„Sa arvad siis võimalikuks, et sa sellele tüdrukule kord oma kätt läheksid pakkuma?"

„Jah, isa."

Vana parun hakkas naerma, ja see naermine pidi pilges olema, aga see muutus mõruks urinaks, kui Heidegg pilgu oli poja tõsise, peaaegu väljakutsuvalt ja vaenulikult tõsise näo peale heitnud.

„Herbert," ütles ta häälega, milles nagu kaugel eemal midagi kõmises. „Sa tead, ma mõistan nalja, ka üsna kaugele minevat nalja; sa tead, et ma sulle nii mõnegi noorusetembu olen andeks andnud, et ma käega löön, kus mõni teine isa valjust tarvitaks. Ma annan sulle seekord nõu minu leplikkust mitte liiga pingule tõmmata, ja sa oled praegu kõige paremal teel seda tegema. Ma hoiatan sind, Herbert."

Noormehe nägu oli valgemaks löönud. Ta käsi, mis uurikeega mängis, värises tasakesi. „Isa," ütles ta väikese vaheaja järel, „kas sa sellele oma seisukohale ka siis jääksid, kui sa kindlasti teaksid, et see minu eluõnnele otse vaenulik on?"

„Kas tead," vastas vana parun karedalt, „ma ei usu, et inimese õnn üheainsa inimese käes seisab — julgesti pole aga sinu oma selle naise käes. See kõik on sonimine — usu mind — ja seejuures on sinu vereküllane noorus süüdi. See on esimene tuhing, mis varsti mööda läheb, see tähendab, kui sa ise mehiselt hoolt kannad, et ta mööda läheks. Ja ma loodan, et sa seda teed."

„Võib olla; aga mis siis, kui lugu nii jääb, nagu praegu veel arvan?"

„Siis küsin sinult: kas jõuad naist ja ennast toita?"

Herbert vaatas laial silmal isa otsa: ta mõistis seda ähvardust. Aga et ta seepeale midagi ei kostnud, siis tähendas parun Rüdiger käega, et ta võib minna. Ta oli hoiatatud, loodetavasti mõjuvalt hoiatatud! . . .

Nüüd algas Herbertil kibe võitlus iseendaga, võitlus, mis ööd

ja päevad kestis, ta tööhimu ja unerahu röövis. Aeg oli käes, et ta oma tundmuste sekka ka mõistuse kainet häält kajada laskis, aga et see hääl ta südamele vaenulik oli, siis kasvas ta piin iga päevaga. Isa oli teda ta varanduseosast ilmajätmisega ähvardanud, ja ta teadis, et see mees sõna pidas. Mida aga ilma eluvahenditeta peale hakata? Teise juures teenistust otsida? Tema, rikka parun Heideggi hellitatud poeg? Kui kurb tulevik! Ja siis veel vanemate, õdede ja vendade ning kogu seltskonna vaen ja põlgus! Tõesti, need kõik olid pahed, mis pidid sundima kõige kirglikumat armastajat mõtlema, kaaluma, oma tundeid hindama. Kas oli ähvardava kahju eest tõesti täisväärtuslikku tasu loota?

Leidus silmapilke, kus ta selles kahtlema lõi, kus ta käe südame peale surus ja endale selgeks püüdis teha, et tal mitte õigust ei ole oma perekonna ja iseenese vastu vägivalda tarvitada. Aga kui siis armastatud neiu jälle ta ees seisis, kui ta tema sügavasse, mõtlevasse silma vaatas, tema hääle kellakuminat kuulis, siis kadusid ühe löögiga kõik ähvardavad ohud, siis tundis ta enese jälle tugeva, kindla ja julge küllalt olevat selle naise eest kõigile raskustele vastu hakata, tema eest end rõõmuga ohverdada ja kas või päevilisena palehigis tööd teha, et aga temaga ühendatud olla.

Märkas Juliette midagi tema võitlustest? Herbert ei teadnud seda. Vahel oli ta meelest, nagu viibiks neiu silm iseäraliku soojusega ta näol, nagu tõuseks äkiline puna ta palgesse, kui ta temale ootamatult vastu juhtus astuma, ja nagu kuulduks ta häälest kerge värin, kui tema, Herbert, ta mõne osavõtliku sõnaga jutusse tõmbas. Aga see kõik võis olla eksitus, mõtte isa võis paljas soov olla. Sest teiselt poolt tuli Herbertile jälle neiu jahe, arg, tõrjuv olek tema vastu meelde, ning mõrult pidi ta võimalusele maad andma, et kogu tema võitlus vahest asjatu on, et ta kokkusonitud unenägu paljaks unenäoks jääbki.

Viimaks ei kannatanud ta enam seda vaakumist lootmise ja kahtlemise vahel. Ta võttis otsuseks endale selgust muretseda.

Kauemat aega ei läinud tal korda Juliette'iga nelja silma all

kokku saada. Siis silmas ta teda ühel õhtupoolikul mõisa suures, kaunis aias, kus õuna- ja pirnipuud täies kevadises õieehtes ilutsesid. Preili Marchand istus väikeses lehtlas, raamat käes, kuna mängivate laste hääled kaugemalt põõsaste tagant kajasid.

Juliette vaatas raamatu pealt alles siis üles, kui Herberti kogu lehtla suus raamatu valgeile lehtedele varju heitis. Noort parunit nähes jäi neiu küsivalt tema poole vaatama, kuna kerge vari ta näo üle libises.

„Kas eksitan?“ küsis Herbert.

„Ei, aga ...“

„Aga?“ kordas Herbert naeratades. „See „aga“ peab küll tähendama, et te minu tulekut ei soovi?“

„Õigust öelda — jaa,“ vastas koolipreili.

„Miks mitte, kui küsida tohin?“ päris Herbert Heidegg peaaegu kohkumisi.

„Pean teie küsimust imeks panema, parunihärra,“ rääkis neiu tõsiselt. „Ma ei tahaks mitte uuesti kahtluse alla sattuda, et mina asja annan teie lähenemiseks minule. Ja kui te mind selle näotu kahtluse eest tahaksite hoida, siis ei läheneks te mulle mitte, kui ma kuskil üksinda olen.“

Sellest tõrjumisest hoolimata võttis Herbert Juliette'i vastas sarapuisel punutud aiatoolil istet.

„Lubage, preili Marchand, et mina selle õnnetuse eest vastutan, nagu ma seda kord ennemaltki tegin, ja ühtlasi vabandage minu jõhkrust, kui ma ennast mitte ei lase ära ajada. Ma otsin juba ammust aega juhust teiega nelja silma all kokku saada, ja et see mul praegu õnneks on läinud, siis olge minu vastu kaastundlik ja ärge püüdke nüüd enam põgeneda.“

Ta kõneles pool-naljatades, pool-paludes ja ta silmadel oli nii imelik läige, et Juliette istuma jäi, kuigi tõrkumisi.

„Kõnelge, parunihärra!“

„Ja kui see nii kerge oleks,“ naeratas Herbert ja tundis ise, kuidas veri tal palgesse tõusis. „Ma ei ole muidu arg mees, aga kui

teie oma tõsiste, karistavate silmadega mu peale vaatate, siis on mu meelest, nagu tabaksite mind mõnelt kuritööl, ja sõna jääb mul kurku kinni... Ma tahaksin teilt midagi küsida, preili Marchand. Kas lubate oma vastuses täiesti otsekohene olla, ei midagi ütlemata jätta, ei millegi eest põigelda?"

„Mul on viisiks ikka otsekoheselt kosta, parunihärra."

„Hea küll. Kas mäletate veel meie jutuajamist raamatukogus minu õe sünnipäeval?"

„Jaa. Teie kõnelesite teatavaist müstilistest paleustest, mida inimlik fantaasia mõnikord nähteilmast osakaupa kogutud jagudest endale loovat."

„Õige. Ja ma jutustasin teile, et mina oma paleuse elusa inimesena olen leidnud. Sellega mõtlesin ma teid, preili Marchand."

„Selle kohta ei tea ma midagi öelda."

„Aga ma küsin teilt veel midagi. Kas teie oma terava, targa silmaga olete minu olekus teie vastu midagi märganud, mis teid mingile otsusele võis viia?"

„Jaa," vastas Juliette kõige tõsisema näoga. „Kui minu oletus ekslik pole, siis püüate minu vastu tundmusi üles näidata, mida ma nii kaua soojaks sõpruseks nimetan, kui ma muud nimetust ei tea."

„Ehk leiaksite siiski muu nimetuse," ütles Herbert paluvalt, kuna ta käsi välja sirgus, nagu tahaks ta neiu õrnast valgest randmest kinni hakata, mis tal aga eest nihkus.

„Ei, ma ei leia muud nimetust," ütles Juliette. „Ja ma ei tahaks seda leidagi."

„Teie ei tahaks?"

„Ei."

„Juliette!"

„Kuidas?"

„Preili Marchand — vabandage!" parandas Herbert. „Mind kurvastab teie vastus. Kas lubate mind öelda, kuidas mina ise oma sooja sõprust teie vastu kutsun?"

„Olge nii hea!“

„Ma kutsun seda kuumaks armastuseks, Juliette! Ainult see on minu tundmuse ainus ja õige nimetus.“

Nende peade kohal lehtla rohelises katuses vilistas äkki valjusti üks edev lind ja tõusis vurinal lendu. Juliette'i süsimustade juuste peale oli kuskilt libletavalt lehekeselt punav lepatriinu kukkunud, kes seal pikkamisi roomas nagu veerev veretilk. Läbi noore, halja lehestiku tungiv valgus muutus lehtla sees õrnaks rohekaks viduks, mis Juliette'i helevalgele näole peaaegu haiglase kahvatuse andis, millest ta mustad silmad seda hõõguvama läikega vaatasid.

„Parunihärra,“ vastas neiu väikese tumma vaheaja järel täieliku rahuga, „ma ei taha teiega selle üle mitte vaidlema hakata, kui õige nimetuse teie oma tundmusele annate. Ma ei arva seejuures mitte, et te temale m e e l e g a ebanime panete, ei usu teist mitte, et te minuga väikest kevadist lamburimängu tahate alustada, mis teil igavat maaelu aitaks lõbustada, kuigi ma tean, et inimene just tundmustes kõige ekslikum on, et ta nii kergesti kaine otsustusvõime kaotab. Teie pole mitte esimene, kes mulle säherdusi sõnu ütleb, ja need, kes neid enne teid ütlesid, on selle varsti unustanud, sest et nad oma eksitusest hiljem aru said...“

„Mina ei eksi mitte, Juliette!“ sosistas Herbert nii tungivalt, nagu tahaks ta kogu oma hinge selle kinnituse sisse panna. „Ma olen oma tundmusi uurinud, proovinud, kainelt arvustanud — nad ei muuda sisu ega värvi. Minu armastus teie vastu on õiglane ja puhas.“

„Teie ei lasknud mind ära rääkida,“ vastas Juliette. „Ma tähendasin, et ma teiega sellepärast mitte vaidlema ei taha hakata, kui õige nime teie oma tundmusele annate, aga ma tahtsin veel lisada, et meil asjatu oleks teie tundmuse üle, kuigi te teda õ i g e nimega kutsute, mõtteid vahetada. Teie peate püüdma sest tundmusest võimalikult kohe lahti saada, ta eksitab tarbetult teie meelerahu.“

„Tarbetult?“ kordas Herbert, ja ta silmis peegeldus halvav ehmatus. „Teie süda ei ole enam vaba?“

„Ma olen vaba.“

„Siis olete juba nüüd kindlal otsusel, et te oma poolehoidu minule iganes ei või kinkida?“

„Ei, sel otsusel ei ole ma ka mitte. See oleks liiga varajane otsus. Ma usun koguni, et ma teistel oludel teie pakkumise üle tõsiselt hakkaksin järele mõtlema, sest teie meeldite mulle.“

„Teistel oludel? Missugustel?“

„Parunihärra, kas te oma praeguse tunnistusega soovi ühendate mind naiseks saada?“

„Mida siis muud, Juliette?“

„Siis peate ju neid olusid tundma, mis meid lahutavad.“

„Ma tunnen neid, aga ma tahan nende vastu võidelda, ja kui te mulle oma armastuse kingite, siis võidan nad ära.“

„See on väga küsitav, parun Heidegg! Ma vaatan nende asjade peale kainemalt kui teie, sest et ma üldse olen väga kaine peaga inimene. Ma rändan juba kaunis kaua üksinda laias maailmas, olen siis iseseisvust õppinud ning asju ja olusid, mis mind piiravad, uurima ja juurdlema harjunud. Üksik eestkosteta naine, kes ainult iseenese najale võib toetuda, kasvab kõvemaks kui mõni mees. Ma arvan siis, et teie võitlus nende olude vastu, mis meid lahutavad, mitte ainult väga raske ei oleks, vaid et ta ka võiduta lõpeks. Või jälle ei oleks võit, mille saavutaksite, oma tulemuses teile ega minule küllalt väärikas. Kõigepealt lubage mind aga küsida: ons seda võitlust üldse vaja?“

„Teda on vaja, kui ma teid ilma temata ei suuda omandada,“ vastas Herbert.

„Ja seda omandamist arvate nii tingimata tarvilikuks?“

„Jah, sest sellest oleneb minu eluõnn.“

„Teie ei peaks seda mitte nii kategoorilise kindlusega väitma, parun Heidegg,“ ütles Juliette pehmelt. „Niisugusest eluõnnest, mis ühesainsas olevuses sisaldub, loeme üksnes raamatuist, ja kui

säherdust elus esineb, siis ometi väga harva. Miks peaksite just teie üks neist vähestest eranditest olema, kelle eluõnn kellegi kogemata teie silmaringi ilmunud isiku käes on? Ei, parun, teie olete noor, eluvärske, terve ja tugev mees, kogu maailm seisab teie ees paljudeks aastateks täiel ilul ja suurusel veel lahti, teie leiate sealt kahtlemata palju naisi, kelle silmist teile teie eluõnn vastu naeratab, — valige ainult! ... Kas minu kained, mõistlikud sõnad teisse veel mõjuma ei hakka?" lisas Juliette naeratades.

Ent Herbert raputas ägedalt pead.

„Ei," vastas ta, „vaid teie sõnad haavavad mind, nad teevad mulle valu. Ma pean neist oma kurbuseks järeldama, et teie rinnas kõige nõrgematki häält minule vastu pole helisemas."

Preili Marchand vaatas mõtlikult lehtla suust üles sinava taeva poole, milles valged pilvekesed nagu luiged pikkamisi lääne poole ujusid. Jälle siristas üks lind libletavate lehtede sees; kaks pääsukest, kes teineteist taga ajasid, puutusid lehtla ees tiibadega peaaegu maa külge ning porisedes lendasid jämedad pruunid põrnikad puust puusse, siin ja seal potsudes mõne tüve vastu põrgates.

Juliette mõtles järele, enne kui vastas. Kas tema rinnas mingisugust häält sellele noorele, ilusale, viisakale, meeldiva loomusega mehele vastu ei helise? Miks mitte! Juliette Marchand on ju naine nagu iga teine, tal on terased silmad, mis selle mehe ahvatlevat välimust näevad, tal on ärgas vaim, mis noormehe annetest ja hingelistest omadustest oskab lugu pidada, ja tal on soe, vastuvõtlik süda, mille kohta kõik need nii meeldivad nähtused ei või mõjuta jääda. Aga seal kerkib neiu ette selle mehe ümbrus, ja külmavärin läbistab ta liikmeid. Ei, ei, ei, hüüab hoiatav hääl ta põuest, lämmata ära, mis tärgata tahab, sinu õnn ei õitse mitte siin!

„Armas sõber," vastas Juliette Marchand ja vaatas laia sooja pilguga noorele parunile silma, „ma tähendasin juba, et ma teatavail tingimustel teie tundmuste vastu vist mitte osavõtmatuks ei jääks. Ma tunnen, et meie väga, väga headeks seltsilisteks võik-

sime saada. See tundmus pole minus aga sugugi veel edenenud, sest et ma selleks midagi pole teinud — meelega midagi pole teinud, ja ma ei taha seda nüüdki tegema hakata. Ma olen selle tunde seni maha surunud, ära salanud, ja see peab edaspidigi sündima."

„Aga jumala pärast, miks siis?" hüüdis Herbert peaaegu vihaselt.

„Sellest andsin teile juba märku. Ma aiman hädaohtu, õnnetust, kui ma teie vastu teisem oleksin, kui olen, ja teisiti tegutseksin, kui olen tegutsenud. Ma ei usu armastust, mis nii vastupidav oleks, et ta kahte inimest suudaks nende eluaegset õnnetust kannatama ja unustama panna, ja niisugune õnnetus varitseb minu arvates meie kokkuheitmise taga."

„Kuidas te oma pessimistlikku oletust põhjendate?"

„Kas see teile selge pole? Mõtelge enne kõike oma vanemate peale..."

„Neist arvan võitu saavat. Nad armastavad mind."

„Ja kuigi nad teile järele annavad, minule ei anna nad iialgi andeks; teie ema vihkab mind juba nüüd. Meie ja nende rahu oleks siis igavesti rikutud, ja mis elu oleks sel kombel ühel või teisel? Siis järgnevad teie lähemad ja kaugemad omaksed. Teie õde on minu otsene vaenlane. Ning lõpuks tuleb kogu teie seltskond..."

„Teie, Juliette, võidaksite varsti kõigi südamed — ma annan oma pea selle eest!" hüüdis Herbert kuumalt. „Ja kui te minu naine oleksite, minu nime kannaksite, minu kaitse all seisaksite, siis ei julgeks kõige vihasemgi vaenlane näppu teie vastu tõsta!"

„Oletame, et sest äärmusest üle saame, aga mul jääks tulevase elu kohta, kui see mind peab rahuldama, veelgi nõudeid. Seltskond, mille keskel pean elama, millega alatasa pean läbi käima, peab mulle üldiseltki natuke kohane olema. Lubage mind tunnistada — teie seltskond on mulle võõras ja jääb mulle võõraks. Meie ei mõista teineteist. Meie vahel pole midagi, mis meid ühen-

daks, kokku veaks. Ja ma kardan, et meie mõlemadki teineteist paljudes asjades ei mõista, sest ka teie mõtlete ja tunnete ju oma seltskonnaga. Kuhu ma pilgu iganes pööran, igast küljest paistab mulle hoiatav ei! ei! suurte tähtedega vastu."

„Kui must on kõik, mida te näete!" ohkas Herbert, sügav mõrudusejoon suu ümber.

„Mitte must, vaid loomulik, mu sõber! Teie aga näete ainult valget, musta eest pigistate silmad kinni. Näiteks on teie arvamine, nagu läheks teil korda oma vanemate vastuseisu võita, minu meelest niisugune liialt valgesti nähtud lootus. Kes teie isa ja ema ning nende seisuslikku vaateviisi tunneb — ja mina arvan neid tundvat —, ei julgeks s e l l e lootuse peale midagi ehitada. Pikk ja raske võitlus nende vastu rikuks minu ja teie elu. Ja seda, armas sõber, ei ole meil kellelgi tarvis — see oleks patt, see oleks kuritöö iseenese ja teiste vastu."

„Siis kisun enese lahti kõigest, mis mind nendega ja nende seltskonnaga ühendab, ja meie asume sinna, kus teie end tunnete kodus olevat!" hüüdis Herbert Heidegg räpakalt, sest mida kauemini ta selle naise ligidal istus, tema nägu nägi, tema häält kuulis, seda enam sattus ta tema salapärase võlu alla.

Juliette vangutas kaastundlikult pead.

„Kui kerge on niisugust vägisõna öelda, kui raske teda teoks teha! Ja kui ta teoks on tehtud — kui raske siis seda vägivaldselt kaela tõmmatud õnnetust kannatada! Jätke niisugused unenäod, sõber! Laenake minult veidi elukainust ja mõtelge selle asja üle veel põhjalikult mitu korda järele. Ma olen julge — te jõuate varsti niisugusele tulemusele, et tänades minu kui oma õiglase nõuandja kätt pigistate. Matke oma unelm maha, parunihärra, ja meie lahkume mõne nädala pärast kallite sõpradena, kellele teineteisest kaunis ja armas mälestus jääb."

Lehtla lähedal tuli nüüd härra Lustigi madal, alandlik kogu nähtavale. Tal olid mõned värsked taimed käes, mille juuri ja nuppe ta oma läikivate prilliklaaside tagant uuris. Lehtla eest

mööda minnes heitis ta kogemata pilgu sinna sisse ja jäi äkitselt seisatama. Ta silm lendas esmalt Juliette'i, siis tema vastas istuva paruni poole, veel kord vaatas ta nende poole, siis sammus ruttu edasi, kuna rohuvarred tal käest kukkusid...

Herbert Heidegg istus nagu väsinult madalal aiatoolil. Väsinud oli ta pilk, mis Juliette'i jalgade ette maha vahtis, ja väsinud kõla oli ta häälel, kui ta pika vaikimise järel küsis: „Teie ei anna mulle siis mingisugust lootust, Juliette, ei mingisugust julgustust?"

„Ma annan teile teie rahu, teie elurõõmu, teie õnne tagasi," kostis neiu toonil, mis nagu paitades noormehe kõrvu puutus. „Jäägu see, ma palun teid, viimaseks korraks, kus meie seda liiki asjust kõneleme."

„Juliette, ma armastan sind!"

Preili Marchand tõusis püsti.

„Teie ei täida minu palvet, parunihärra? Siis pean seda teilt nõudma. Ma kahetseksin aga väga, kui sel kombel meie hea sõpruski kahju kannatab... Vabandage, ma pean laste järele vaatama!"

KEL VÄGI, SEL VÕIMUS

Nelipühi teisel pühal käis opmani Miina külas vanemaid vaatamas ja astus tagasi tulles ka Uuetoa sauna sisse. Ta võeti seal muidugi suure rõõmuga vastu, ning Päärn, kes koikus kirikutee väsimust puhkas, hüppas sealt silmi hõõrudes välja, kui ta vaevalt Miina häält oli kuulnud. Kõik kolm võtsid sauna ees jämedal kasepakul istet ja magus külajutt algas.

Teadagi küsiti kõigepealt Miina käekäigu järele. Päärn oli sellest õhtust saadik, mil opman oli ta Kupja-Pritsuga köögist välja ajanud, neiuga väga harva kokku saanud.

Miina näo üle lendas vari, kui ta oma elust hakkas jutustama.

„Pritsust olen nüid lahti," algas ta, „ei topi teine enam ligi. Vahib nagu hunt üle õla, kui mind näeb, ja silmad põlevad teisel koa kui hundil. Ta on nii vihane, et mu kõige karvadega ära sööks."

Ema ja poeg küsisid muidugi uudishimulikult, kuidas see lahkumineku-ime oli sündinud.

„Noh, pidasin meeles, mis opman see õhtu ütles, kui ta Pritsu köögist välja kihutas, ega lasknud teda enam sisse, kui ta pärast veel tuli. Lõin ukse tal nina eest kinni ja ütlesin: „Opman on mulle kõvaste ära keeland sind sisse lasta; ega ma sinu pärast ometi sõimata taha soada ja viimati veel talli minna!..." Sai mees muidugi küll aru, et ma teda ise ei salli, aga mis ta parata võis! Läks teine kirudes ja sajatades minema ja ähvardas veel: „Küll soad näha, mis sest nüid välja tuleb, — ma tahan hoolt kanda, et külalapsed varsti sõrmega su peale näitavad!""

„Aga miks sa seda's nii hapu näoga reagid, et sest luupainajast lahti said?" küsis Päärn. „Täna jumalat, et niisuke koi kadus! Või kardad tema rumalaid ähvardusi?"

Miina vahtis tuhmilt väikese pihlaka poole, mis sauna ees kasvas ja mille okstel parv varblasi rõõmsalt sirtsus. „Mis ma nüid neid ähvardusi tean karta, aga eks ta või mind, kui tahab, pimedas maha lüia — ega ma selle vastu soa parata. Sest kuule, kui hirmus inimene ta on! Üks õhta paneb kunturis opmaniga päivi. Arvas vist, et mina köögis olen ega kuule, aga ma olin teises toas ja uks vahelt praokil. Kui päevad pandud, ütleb opmanile: „Tahtsin opmani-härrale nimetada, et Miinast minule naist ei soa." — „No-noh," vastab opman, „kas sulle hundipassi andis?" — „Hundipassi andsin mina temale," vastab Prits. — „Aga mis sa sest siis mulle kuulutad?" küsib opman. — „Noh, tahtsin aga nii öelda, et opman ei peaks arvama, et ta minu pruut on. Mul pole temaga enam pistmist, tehku temaga nüid igaüks, mis ise tahab!" — Kas mõistate, mis niisuke häbemata sellega tahtis öelda?"

„Miks ei mõista," vastas Päärn, kuna jäme veresoon ta otsaesisel paisuma hakkas. „Mis siis opman talle ütles?"

Miina pea langes norgu. „Mis see isand ütles? Itsitas enesele vist habemesse ja mõtles: „Või nüid mina sest hoolin, on ta sinusuguse pruut või mitte. Ja olgu kas või sinu naine!..." See'p see mu kurbtus ongi! Minust sinna majasse küll kauaks teenijat ei soa — panen kord kas või süda-ööse minema! Ennem juba vette kui niisukest elu elada."

Ja nüüd puistas Miina oma südame ka selle oma peamure poolest välja.

Opman olnud hakatuses tema vastu väga hea ja lahke. Ajanud temaga juttu ja heitnud nalja. Hoidunud temast ka, nagu kord ja kohus, viisakalt eemale. Patsutanud küll vahel heas tujus ta õlga või pihta ja hakanud lõuaotsast kinni — kuid see olnud kõik. Viimasel ajal minevat aga sõnade ja puutumistega häbematuks. Nüüd tikkuvat inetult ligi, paar korda olevat ka juba juhtunud, et koputanud öösi köögiuksele ja nõudnud sisselaskmist. Muidugi ei olevat Miina talle avanud ja mees läinud vandudes minema. Järgmisel päeval olnud õel ja turtsakas nagu pahur koer.

Päärna päevitanud nägu oli veel tõmmumaks muutunud. Tummalt vahtis ta maha liiva sisse. „Siis tule niisukese sea juurest ära!" urises ta viimaks.

„Ega viimaks muud nõu jäägi," vastas Miina. „Oleksin ehk juba ülesse öeldki — ega ta mind vägise ometi või pidada —, aga eks te tea mu isa! Sestsoadik, kui opmani abiga parema koha sai, on see mees ja terve mõis temale püha. Ei tohi keegi kõverat sõna mõisa kohta öelda. Reakisin tänagi kodu, kuda mo'ga opmani juures on, aga toat kohe vasta suruma: „Jää veel paigale, kannata veel välja — kui näeb, et vasta hakkad, siis jätab so viimaks rahule! Tuled aga ära, võetakse koht mul ehk jälle käest..." Ma usun, see vanamees müiks mu ära, kui talle head hinda pakutaks. „Ma olen kaua küll nälgind, nüid tahaks koa natuke kergemat põlve katsuda," ütleb aga."

„Sina sellest ää kuula," ütles Päärn madala, tümiseva häälega. „Ma ei salli, et sa ennast seal pead käperdada laskma."

„Kui asi ei parane, kauaks ma sinna ei jää," vastas Miina. Kõige häbematum on ta siis, kui midagi peas on. Tead isegi, on va trimpaja. Käib päevas mitu korda kapi kallal klõgamas ja õhta tõmmab vahel jumalaüksi loti täis. Kui veel võõraid juhtub olema — käivad seal tihti koarta löömas —, siis aga pudelid välguvad. Just pärast niisukest joomaõhtat käis teine kaks, kolm korda minu ukse taga. Läks siis alles minema, kui ähvardasin valjuste appi karjuda. Suur hirm on mul sellepärast tulevase laupäeva ees. Siis peab oma sündimisepäeva. Läheb homme juba linna pidukroami tooma. Tulla hulk võeraid kokku. Siis on muidugi jälle suur joomine."

„Kui kardad, et jälle tülitama tuleb — kas sul siis ahjuroopi köökis ei ole?" ütles saunaema.

„Ma ei lase teda jo sissegi! Aga mene tea, mis purjus inimene kõik ette ei võta! Kardan teda nagu sarvikut ennast. Tal on nii koledad silmad, ja ta võib nõnna irvitada, et ihukarvad sul püsti tõusevad. Küll on aga mõni inime jälk!"

Kui Miina minekut tegi, kohkus ta otse Päärna sünget nägu nähes. „Ära nüid nii väga muretse!" ütles ta vaigistades. „Eks mul ole ikkegi käed otsas ja suu peas, kui midagi juhtub."

„Pea aken hoagist lahti või lükka välise ukse riiv eest ära, kui magama lähed," õpetas Päärn, „siis võid ometi välja peaseda, kui häda käes."

„Seda olengi vahel teind," naeratas Miina. „Sa ää arva, et hooletu või ettevaatamata olen."

Pärast seda õhtut märkas saunaeit, et poja südant salajane rahutus näris. Ta rääkis vähe, oli tusane ja mõttes, söök ei maitsenud talle ning öösi nägi palju und, sest ta kõneles ärevalt ja ähkis ning ägas. Ema pärimiste peale urises ta ainult ja lõi käega.

Nädal möödus, laupäeva õhtu jõudis kätte. Päärn ütles vaimupoisile, et ta tahab kõrtsi minna, viigu poiss hobune koju. Päärn

viitis õhtu kõrtsis ära, ehk ta seal muidu küll haruldane võõras oli. Ta tegi alles kesköö eel üksinda minekut.

Ilm oli pilvine, seepärast pimedam kui harilikult. Ähvardas vihma tulla. Vaevalt oli Päärn veerand versta sammunud, kui peent sooja vihma hakkas piisutama. Jämedamad tilgad järgnesid, kui noormees mõisa puiestiku servale jõudis. Päärn ei läinud nimelt mitte koju, vaid kõrtsist otseteed mõisa poole.

Puiestikust, millesse ta üle madala kiviaia hüppas, lõikas ta endale tugeva sugara — vist mõisa koerte tarvis. Siis sammus ta jalgteid mööda, mida muidu ainult saksad tarvitasid, mõisa hoonete poole edasi. Vastu ei tulnud talle keegi, vihmane ilm oli inimesed tuppa ajanud. Puude vahelt paistis juba viinaköök, siis sepapaja, siis „alt-tuba", kus aidamees ja kubjas elasid, ning neist eemalt mööda minnes jõudis Päärn opmani maja juurde, mille aed puiestiku ääreni ulatus. Väledasti ronis noor teomees kaunis kõrgest püstaiast üle, sammus õunapuude vahelt edasi ja jõudis maja otsa, kus akende all suured tihedad, täiel õitsengul seisvad sirelipõõsad mühasid.

Ses majaotsas oli kaks akent: üks köögi ja teine sahvri oma. Esimesest paistis tulekuma. Põõsaste varjult piilus Päärn valgustatud akna kaudu kööki. Pliidi all põles veel hele tuli, laua peal küünal. Miina ja aidamehe vana ämm, kes tüdrukul nähtavasti abiks oli, sadrisid kiires tegevuses edasi-tagasi.

Nüüd puges Päärn ümber nurga maja tagumisesse külge. Valitseja eluruumide kolm akent, millest üks lahti oli, käisid siin vastu aeda. Toad olid heledasti valgustatud, häälte sumin, klaaside kõlin ja rõõmus naer kajasid välja. Põõsaste varjult heitis Päärn ka siin pilgu maja sisse ja nägi seal suuremat seltskonda istuvat, seisvat või läbisegi liikuvat. Taoti tuli siin ja seal opman Winteri tõmmuks päevitanud rasvakas nägu, valendav pealagi ja koidukalt punav nina meeste ja naiste seas nähtavale. Kuskilt kohast, kuhu vaatleja pilk ei ulatunud, said vastu lauda käivad sõrmelöögid kuuldavaks — seal mängiti kaarte.

Päärn läks köögiakna juurde tagasi. Seal sirutas ta enese, keppi kaenlasse võttes, põõsa taha märjale rohule maha. Vihm sahises talle pähe ja selga, ta ei pannud seda tähele. Pead mõlemale kokkupandud käsivarrele toetades ja silmi kinni pigistades pikutas ta seal nagu magaja liikumatult paigal.

Aga ta ei maganud. Ta kuulis kõik, mis majas sündis, niipalju kui seda siia võis kuulda. Köögis rääkis Miina vanainimesega, vahel kostis opmani käskiv hääl, vist toast tuleva ukse vahelt, nende jutu sekka, ning maja tagumisest küljest kajas paljude segane vadin ning rõkkav naer öisesse vaikusse. Viimaks hakkas maja eest, mõisa õue poolt, vankrite müdinat kostma: külalised olid lahkumisel, hobused sõitsid treppi. Ei kestnudki kaua, kui maja vaikseks jäi. Veel paar korda käis väline kojauks, siis kuuldi ta lukku käänatavat.

Päärn tõstis pead. Köögi aken oli veel väheselt valgustatud. Mõne aja pärast kustus tulekuma, aken lõi mustama. Korraga lõgistati akna kallal, valge käsivars oli hetkeks nõrgalt nähtav, siis valitses köögiski hauavaikus.

Päärn lamas veel veerand tundi endisel paigal, roomas siis üsna akna alla ja istus sinna alusmüüri veerele. Ta oli juba läbi ja läbi märg ning ikka veel niisutas vihma maha, vahel peene kihuna, vahel tugevate sagaratena. Päärn oli külmale kaua vastu pannud, nüüd, pikema paigaloleku pärast, hakkasid tal juba kerged lõdinad peale käima. Ettevaatlikult sirutas ta käe üles ja katsus, kas aken on lahti või kinni. Oli lahti. Käsi, mis tema kallal oli lõgistanud, oli vist haagi avanud.

Päärn toetas mõlemaid küünarnukke põlvedele ja pead mõlema käe najale. Tema paksu pealuu taga ei elanud muud mõtet, muud arvamist, muud tundmust, kui et ta siin peab olema, valvama, pealetikkuva une vastu võitlema. Mis otstarbeks? Seda tundis ta umbes ka. Kuidas ta aga oma siinoleku otstarvet vajaduse puhul täidaks ja mis sellele täitmisele järgneks — nii kaugele ta kujutlusvõime ei ulatunud. Ta ei teadnud sedagi õieti, milleks ta endale

mõisa puiestikust oli vembla lõiganud. Ehk on kuidagi vaja, ümises miski ta paksu pealuu taga.

Ta istus mõne aja, siis näis talle midagi meelde tulevat. Ta tõusis üles, hiilis ümber maja nurga ja nägi nüüd, et opmani akendest oli keskmine veel valgustatud. See osutus aknaks, mis ennemalt oli lahti seisnud. Nüüd oli see kinni tõmmatud.

Päärn võis aknast julgesti tuppa vahtida, sest see mees seal sees ei võinud teda näha: mitte ainult sellepärast, et väljas väga pime oli, sest ikka mustemad pilved tõmbasid taevale nagu leinakatted peale, vaid palju enam sellepärast, et Winteri-isandal nii väga iseenesega ja laua peal seisva konjakipudeliga tegemist oli.

Ta oli kuue ja vesti maha võtnud ja kõndis, tossav sigar hammaste vahel, teatava ärevusega edasi-tagasi. Taoti jäi ta laua juurde seisma, kallas pudelist pikerguse klaasikese kollakat vedelikku täis, tegi pikad musutavad mokad, ühendas need klaasikesega, tõukas kähku — ja pani tühja riistakese lõbusa ohkega jälle lauale. Ta punav-punsunud näol levis sedamaid nagu hellatav soe päikesepaiste. Aeglaselt ja mõtlikult võttis ta siis sigari tuhapannilt ja torkas oma mustavate hammaste vahele. Seepeale astus ta nurgas seisva kõrge peegli ette ja hakkas nähtava meeleheaga, aga rahutute kehaliigutustega oma lõuga, nina, otsaesist ja oma väheseid juukseid, millest paar salku silmade peale olid langenud, vaatlema ja uurima. Ta pööras nägu sinna ja tänna, silmitses seda eest, silmitses seda paremalt ja pahemalt poolt ning lõpetas selle lõbusa tegevuse seega, et püüdis tagant oma paljast pealage näha, mis aga suurt kaelavääanutust nõudis, ilma et tagajärg oleks rahuldav olnud.

Siis istus isand suitsupilvi lae poole puhudes jälle pudeli juurde, jõi ja vajus pehmele sohvale maha. Natuke aega vahtis ta siit rasvaselt läikivate rahutute silmadega õhku, pillas sigarituhka lauale, ajas põsed punni ja hakkas seda sealt pealt ära puhuma, mis tal aga alles paari märgist möödamineva katse järel korda läks.

Korraga hakkas opmani-isand sõrmi laksutama ja istudes tantslema. Kogu ta lai nägu naeris. Ilus ei olnud see naermine mitte, aga lõbus. See mees rõõmustas millegi üle kõigest südamest. Ja kaval oli see naermine, isevärki loll-kaval. See naermine näis ütlevat: Ohoo, meie oleme nupumees, meie teame, kuidas peale hakata!... Äkitselt muutus aga see lõbus, rõõmus nägu väga ähvardavaks; kulmud läksid kortsu, silmad vahtisid õnnetust kuulutavalt ja Winteri-isand raputas kolm korda rusikat seina või mõne nägematu vaenlase poole... Seepeale jõi ta kähku kaks napsi järgemööda.

Natukese aja pärast ajas ta enese raskelt ja visalt püsti, ja kui ta kõndima hakkas, astus ta samme, nagu tunneks ta end laeval olevat. Uus lõbutuju tuli talle peale. Esmalt vilistas ta, siis nägi Päärn ta suud käivat, nagu laulaks ta. Kui ta paar korda oli üle toa käinud, sai ta käik kindlamaks. Ta viskas põleva sigariotsa nurka, kahmas laualt lühtri kätte ja kadus pikkamisi teise ruumi.

Päärn astus pimedaks jäänud akna tagant ruttu teise taha, mis sedamaid valgeks lõi. Ruum, millesse ta nüüd vahtis, oli suurem tuba pika laua ja selle ümber seisvate toolidega — opmani söögituba. Laud oli juba koristatud, kokkupandud lina valendas selle peal. Söögitoast läks, nagu Päärn umbkaudu teadis, uks kööki.

Opman seisis, küünal käes, selle ukse taga ja kuulatas. Ta hoidis kõrva ukse küljes ja pidas suu lahti. Siis katsus ta kobamisi linki, püüdis nõksuva peaga lukuaugust sisse vahtida, lükkas õlaga kergesti vastu ust ja pani viimaks küünla põrandale maha. Nüüd võttis ta hoogu ja tõukas kõige oma raske kehaga tugevasti ukse vastu. See läks lahti. Päärnale oli arusaamatu, kuidas lukkus või riivis olev uks nii kergesti võis avaneda. Kuid selle üle järelemõtlemiseks polnud tal aega. Ta nägi ainult veel, kuidas opman jalaga küünla surnuks astus. Silmapilk hiljem kajas pimedusest ehmatusekarjatus...

Kahe, kolme määratu hüppega oli Päärn ümber maja nurga ja

köögi akna all. Aken lendas parinal pärani, suur must kogu täitis silmapilguks selle avandust, siis käis tume põnts ruumi seest, millele jälle hele karjatus järgnes.

Päärna silmade ees oli kõik veripunane, nagu kord ta isal, kui paruni kutsari piits sellele vastu nägu oli käinud. Selle punase pimeduse seest seletas Päärna pilk ainult ühte suurt valget täppi, ja selle peale kargas ta nagu murdja saagi kallale. Ta raudne rusikas tõusis ja langes tumeda mütsuga. Kepp oli tal, kui ta aknast sisse hüppas, käest kukkunud, ja selle otsimiseks polnud tal aega.

Niipea kui teomehe rusikahoop oli langenud, vajus valge kogu ta ees hääletult raske prõntsuga maha... Ruumis valitses seepeale hauavaikus, sest endine karjataja oli vist ehmatusest halvatud ja keeletu. Päärn silmas või — õigemini — ta aimas tema kogu nurgas sängi kõrval. „Ära karda, Miina, mina olen," kähistas ta nurga poole.

„Kes sa oled?" tuli sealt kugistav häälitsus.

„Kas sa mind siis ei tunne? Mina olen, Miina, mina!"

Seejuures kobasid Päärna käed põrandat mööda, kuni nad sooja keha leidsid, millest nõrk korin kuuldavale tuli. Niipea kui teomees seda sooja, lihavat keha oli puudutanud, kiskusid ta käed uuesti rusikasse ja viha, mis ta rinda täitis, pani ta ägama. Oma hiiglajõuga kahmas ta mehe maast, tõstis ta enda rinna kõrguseni ja laskis ta sealt nagu jahukoti jälle põrandale matsatada. Siis kobas ta piki põrandat ringi, kuni ta akna alt oma kepi leidis. Lähemal pilgul hakkasid potsuvad ja laksuvad hoobid maha sadama — tihedalt, tugevasti, halastamatult...

„Pearn! Pearn!"

Nagu ahastuses lõhkevast südamest tungis see hüüd. Siis tundis Päärn, kuidas keegi end tema töötava käsivarre külge riputas ja kuidas kepp meeleheitliku tõmbega tal käest kisti.

„Taevase isa pärast, Pearn, on sul mõistus kadund?"

Päärn ähkis, ta ei saanud sõnagi suust. Siis raputas teda uus

vihahoog, uuesti tahtis mees oma ohvri kallale karata, aga Miina asus kõige oma ihujõuga ta keha ümbert kinni ja karjus: „Pearn, kas tahad mõrtsukaks — kas tahad tõeste mõrtsukaks soada!“

Sõna „mõrtsukas“ näis meeletut pisut taltsutavat. Ta käed langesid alla. Ta laskis ennast maas lamavast valgest kogust eemale rõhuda, kuni ta Miina sängi vastu tõukas ja selle veerele vajus.

„Püha arm, mis nüid teha, — mis nüid teha?“ sosistas lõdisev tüdruk. „Opmani-härra!“ lisas ta valjemalt, „opmani-härra, tõuske üles!“

Kui hüütu vähematki häält ei andnud, kõige nõrgematki liigutust ei teinud, tundis Miina verd oma soontes tarduvat, ja ta karjus oma hingeahastuse kiljatavas hüüdes välja: „Pearn, ta on surnd!“

Vältas kaua, enne kui Päärn nii kaugele toibus, et ta märkas tuld üles võtta. Tummalt, sinakaks tõmbunud näol, midagi üllatusetaolist ilmes, nii laskis ta küünlahelki opmani liikumatu keha peale valguda. See oli otseti maas, teine põsk kõvasti vastu telliskivi-põrandat. Miina vajus ägades tema kõrvale põlvili, vapustas teda, hoidis kõrva ta suu juures ja toppis käe ta südame kohta. Jumalale tänu — süda tuksus!

„Külma vett pähe!“ sosistas Miina.

„Enne viime ta sängi,“ vastas Päärn üsna asjaliku rahuga.

Tõstiski opmani maast, kandis ta läbi söögitoa ja saali magamistuppa ja paigutas seal voodisse, kuna Miina tuld näidates eel käis. Siis toodi külma vett ja niisutati opmani pead, nägu ja meelekohti.

Kas Winteri-isanda minestuses enam teomehe rusikahoop kui joodud alkohol süüdi oli, jäi kahevahele, aga toibutust läks õieti palju vaja, enne kui ta ümisema ja suud liigutama hakkas. Korraga lõi ta oma punaseks verdunud silmad lahti. Segaselt vaatas ta esmalt vastu lage, siis seinu mööda ringi, kuni ta pilk Miinat riivas ja viimaks Päärna külge jäi. Viimane näis teda kohutavat. „Appi! Appi!“ ägas ta nõrgalt, nagu kinnimuljutud rinnast, siis

pigistas silmad jälle kinni. Ei kestnud kaua, kui ta korrapärane hingamine tunnistas, et ta oli magama uinunud... Miina ja Päärn istusid veel natuke aega ta juures; siis, kui nägid, et uni oli kestev, pugesid mõlemad toast.

„Pearn, mis nüid?" küsis Miina köögis. Ta oli näost valge kui surnu, huultestki oli iga veretilk kadunud.

Päärn vaikis.

„Mis sa siit ometi tahtsid? Kust sa tulid, kuda sa sisse said? Mis nõu sul oli?"

„Nägid jo, mis nõu!" vastas Päärn viimaks kalgi rahuga. „Sisse tulin aknast ja tarvis oli sul mind koa. Küsi parem, kuda tema seie sisse sai."

„Ma ei tea."

Päärn võttis küünla pliidi äärelt, läks sellega söögitoast tuleva ukse juurde ning hakkas selle lukku ja riivi silmitsema. Lukust puudus võti. Riiv oli ukse küljes ripakil. Nähtavasti olid selle kaunis nõrgad pidemed ennemalt lõdvale murtud, nii et see vähese tõukamisega lahti pidi minema.

„Miks sa ust lukku ei pand?"

„Tahtsin panna, ei leind võtit."

„Võti seisis ometi ikke köögi pool?"

„Jah."

„Siis oli võti aegsaste kõrvale viidud ja riivi lõdvendud... Ma usun, see seal oli oma keretäie veart... Kas sa juba magasid, kui ta tuli?"

„Pidin just jääma."

„Niisama riides?"

„Jah. Sa tead jo, et ma tänast ööd kartsin."

„Kartsid õigusega... Oota, sa võllaroog seal! Kahju, tuline kahju, et ma talle rohkem ei and!"

Ja jälle lõi teomehe silmis see kirglikult janunev, talitsematu leek loitma. Miina aga pani oma ristis käed tema rinnale ja vaatas talle anuvalt silma.

„Vait, Pearn, vait! Sa ei tohi siin enam midagi peale hakata! Mõtle parem, mis meist mõlemast nüid soab?“

„Sinul ei ole jo midagi karta,“ vastas Päärn, „sa põle midagi teind. Eks minule anta vist kere peale, aga mis sest, — või see esimene kord on!“

Miinal purskasid pisarad silmist. „Oli sul seda siis tarvis?“ nuuksus ta. „Ütle, kust sa selle aru võtsid, et ööse seie tulid ja teda peksma hakkasid! Misuke paha vaim ajas su seie?“

Päärn vahtis lõuga siludes sõõri, näos jälle midagi endisest pisut lapselikust üllatusest.

„Mis mina tean — olin aga korraga siin,“ kohmas mees viimaks. „Ise kurtsid jo koa nelipühis, et ta käib sind kimbutamas, kui purjes on, ja reakisid, et tal täna suur joomapidu olla. Noh, see kipitas mul vist hinges, ja näe, tulin.“

„Ta võib sind jo nüid röövliks ja mõrtsukaks teha, kannad viimaks veel raudu.“

Selle peale ei teadnud Päärn midagi kosta.

„Peame ometi aru, mis nüid teha,“ sosistas Miina värisedes. „Mis peame homme ütlema?“

„Sa tuled tema juurest ära — mis muud,“ vastas Päärn. „Ehk kihutab su isegi minema.“

„Aga sina?... Kuule, ta ei tund ehk sind äragi?“ võpatas tüdruk, nagu uppuja õlekõrre järele haarates.

„Aga eks ta küsi sinu käest, kes ma olin.“

„Mina ütlen, et ei tea!“

Päärn vaatas talle tänuliku pilguga näkku, raputas aga siis pead. „See ei aita vist midagi. Kui tal veel vähegi tolku peas oli, siis mäletab ta, kes siin oli, sest ta nägi jo mind. Ja kui ei mäleta — ega's võeras siin võind käia, sa pead ikke tunnistama, kes see oli.“

„Aga võis varas olla.“

„Põle jo midagi varastud.“

„Mis sest! Tahtis vargile tulla, aga opman tuli parajasti peale!“

Miina oli nutu kähku unustanud, ta nägu avaldas ainult veel põnevat, ahastuslikku arupidamist päästvate abinõude üle.

„Aga varas oleks punuma pand ega oleks mahti soand teda peksma hakata," heitis noormees vahele.

„Noh, kas vargad kallale ei kipu! Vargad tapavadki, kui tarvis — eks seda ole nähtud! Tahtis ehk opmani ja ka mind külmaks teha! Ja tal võis teisi seltsimehi veel õues olla."

„Aga miks nad siis sinugi terveks jätsid ja ise ikke ära joosid, ilma et oleks nööpnõelagi varastand?" küsis Päärn, Miina lühikeste jalgadega vale üle naeratades.

„Miks nad ära joosid? Noh, eks mina hirmutand nad menema!"

„Kulbiga või?"

„Ei, roobiga! Hakkasin roobiga vasta ja karjusin ise kõigest väest appi."

„Kes seda kuulis?"

„Mis sest, et ei kuuldud. Kõik magasid. Aga mõrtsukad said hirmu ja panivad plehku!"

„Noh, eks soa näha, mis homne päev toob," tähendas Päärn, kelle käsi kobavaid liigutusi tegi, nagu otsiks taskuist piipu. „Küll ta ütleb sulle varsti, kui palju ta mäletab. Sa pead sedapuhku muidugi veel seie jääma, muidu mõtleks teine, et sul koa süid on. Ära minu pärast muretse. Küll ma oskan enese eest seista. Ja kui parata põle — soatku pealegi aagrehi juurde! Mis nüid mõnikümmend hoopi mehele teeb!"

„Aga kas tead, Pearn?" sosistas Miina korraga ja poetus peigmehe külje vastu. „Ta ehk ei julge häbi pärast kellegile reakidagi, mis siin täna ööse oli, ega meile koa midagi teha! Sest muidu tuleb väilla, et ta ööse minu juurde kippus, ukseriivi lahti oli kangutand ja siis veel teomehe käest peksa sai. Eks ta pea kartma, et teda kõik naerma hakkavad."

Tõepoolest, sel oletusel ei puudunud asjalik alus. Päärn märkas seda kohe. „Kas tead," sosistas ta vastu, „kui ta sest reakima

hakkab — sina anna talle nii suudmööda mõista, et sa seda kõik teistele tahad öelda. Ehk lööb tõeste kartma."

„Kui ta aga ära ei sure!" pigistas Miina piinatud süda ohke välja. „Või jääb ehk raskeste haigeks."

„See mehepurakas? Ei ma usu," vaigistas Päärn. „Pähe sai vist üheainsa rusikahoobi, kepiga andsin mõjale, kus elu peale ei käi."

Väljas hakkas koitma. Taevas oli veel pilvine, aga vihm näis olevat üle läinud. Tinakarva poolvalgus oli aia peale heitnud ja see tusane helk roomas pikkamisi aknast kööki.

„Hakka minema, enne kui valgeks läheb," ütles Miina. „Hoia, et sind keegi mõisa ligidal ei näe!... Lähed vist jälle aia kaudu?"

„Jah, sealt soan kohe puiestikku," vastas Päärn.

Ta pigistas mõlema käega tüdruku pead ja õlgu, kahmas siis oma vembla põrandalt ja ronis aknast välja. Miina vaatas talle järele, kuni ta põõsaste vahele kadus. Sügavasti ohates tõmbas ta siis akna kinni. Ta istus mõne aja hauduvas meeliskluses sängi veerel, siis ajas ta hirmul pakitsev süda teda vaatama, mis opman sängis teeb.

Ta võis end vaigistada. Tugev norin kuulutas talle juba eemalt, et kardetav isik vähemasti elus oli. Kui ta oli kikivarbail tema sängi juurde jõudnud, nägi ta teda aknast sissetungival hallil koiduvalgusel lahtise suuga rahulikult magavat. Tüdruk poetas teki ta alt välja ja laotas talle peale. Siis läks ta kööki tagasi. Ta heitis küll oma asemele, aga nahka silma peale ta sel ööl ei saanud.

Isand Winteri raske uni vältas vahetpidamata peaaegu lõunani. Miina oli teda hommiku jooksul mitu korda ukse vahelt piilumas käinud, aga ikka jälle selle rahustava teadmisega tagasi tulnud, et peremees rahulikult puhkab. Kui ta kella kaheteist-kümne ajal jälle ilmus, nägi ta opmanit ärkvel olevat ja ainiti vastu lage vahtivat, nagu peaks ta millegi üle sügavasti aru.

Tüdruku süda hakkas ärevalt tuksuma. Jumal ise teab, mis nüüd tuleb! Juba tahtis ta ukse juurest tagasi minna, kui Winter kaunis tugeva, aga hädise häälega paar korda tema nime hüüdis.

Miina nägu oli lubivalge, kui ta tuppa astus. Et ta häält kurgust ei saanud, siis läks ta nõnda voodi ette, et Winter teda võis näha, ilma et tal vaja oleks olnud tema soovi järele küsida.

Opman hakkas teda iseäraliku, rahutult rändava pilguga tunnistama. Ta silmitses teda jalatallast pealaeni, ilma musta ega valget lausumata. Ta lamas nüüdki selili sängis; kui ta ennast nüüd küljeli tahtis pöörata, tungis ta suust valus oie, misjuures ta nägu kimardas ja silmad kinni pigistas.

„Ma olen väga haige," ütles ta siis nõrga, rõhkiva häälega. „Mu pea lõhub valust. Kasta salvrätik äädika sisse ja seo mulle pähe."

Tüdruk täitis sedamaid käsku. Selles oli midagi, mis vere ta soontes jälle liikuma pani. Ta niisutas rätikese äädikaga ja sidus selle osavasti haige leivavanema valutava pea ümber.

„Nüüd anna mulle pitsklaasi-täis seda kollast viina," käskis opman. „Vaata, pudel on vist veel saalis laua peal!"

Väledasti täitis Miina ka selle soovi. Winter jõi klaasikese elustavat märjukest, matsutas suud, ootas surinat südameaugus ja jõi siis veel teise. Lõbusa ägamisega vajus ta siis padjale tagasi.

„Kas opmanihärrad süia ei taha?" küsis Miina tasa ja üliväga alandlikult.

Härrad aga raputasid vastikuseilmega pead. „Veel mitte."

Kange viin mõjus haigesse rammestades. Ta silmad läksid kinni, ja Miina märkas, et ta uuesti magama uinus. Alles tunni aja pärast ärkas opman jälle ja hüüdis tüdrukut. Ta soovis midagi haput süüa — kurki, peeti, heeringat äädika ja sibulaga, või ükskõik, mis aga hästi hapu on.

Miina kandis kokku kõik, mis tal majas haput oli. Härra laskis väikese ümmarguse laua voodi ette seada, söögid sellele panna ja sõi sängist. Paar uut pitsitäit pidid talle isu andma. Teenijat käskis ta söömise ajal enda juures seista.

Õisest juhtumusest ei lausunud isand, nagu Miina ootas, ikka

veel poolt sõnagi. Kas tal ehk midagi enam meeles ei ole? Või arvab ta, et joobnud peaga kõike unes nägi? Oh, et ta ometi kord rääkima hakkaks, et ta ometi midagi küsiks!

Winteri-isand küsis varsti küll midagi, aga mitte seda, mida Miina ihkas: ta tahtis söögi peale sigarit saada. Miina tõi. Jälle selili padjale laskudes hakkas mees rahulikult suitsetama. Kui tüdruk oli laua koristanud ja siis toast välja tahtis minna, käskis opman teda jääda. Noh, nüüd tuleb! mõtles Miina, ja tal oli tunne, nagu kerkiks süda tal põuest kurku.

„Kas ta alati sinu juures magamas käib?" oli opmani sissejuhatav küsimus, kuna ta oma klaasiläikelised, tera ümbert punetavad silmad põrnitava pilguga tüdruku kahvatanud näole heitis.

„Kes?"

„Võllamäe Päärn."

Seda nime kuuldes oli tüdruku meelest, nagu kõiguks põrand tal jalge all. Ei olnud kahtlust, opman mäletas kõik!

„Ta põle minu juures ilmaski magand."

„Ilmaski?"

„Siin majas mitte."

„Aga eile ööse?"

Miina ei teadnud, mida vastata: kas ta pidi salgama, valetama või õigust rääkima?

„Teda põld koa eile ööse minu juures," ütles ta viimaks huupi.

Opman vahtis talle otsa nagu kull.

„Valetada oskad ka," ütles ta siis ja inetu vööt tekkis talle suu ümber. „Või arvad, et ma teda pimedas ära ei tund? Seisite ju mõlemad siin minu voodi ees. Tahtsite mind ära tappa — teie mõlemad!"

Miina nägi ära, et salgamine oleks nüüd niisama asjatu kui valetamine, ja otsustas parem täie tõega välja astuda.

„Pearn ei old mitte mo juures magamas, vaid ta tuli mulle aga appi. Mina sest kedagi ei teand. Ta oli aedas peidus old. Kui

opmanihärra minu juurde kippus ja ma karjusin, siis kargas tema köögiaknast sisse ja tuli vahele. Pearn on mo peidmees."

„Kuda ta's teadis aias varitseda?"

„Ma reakisin talle nelipühis, et opman mulle ligi tükib, kui peas varju on, ja et meil laupäe joot on. Tema tuld voatama, mis ööse sünnib, ja nägi, kuda opman köögiukse lahti murdis."

„Lahti murdsin?"

„Noh, kudas seda siis tuleb öelda? Ma näen jo, et riiv on lahti kangutud."

„Seda põle mitte mina teind," hüüdis Winteri-isand ähvardavalt silmi pööritades. „Ma lükkasin ust, ja ta läks lahti. Võib olla, et riiv oligi juba lõdvalt ees. Ja köögist tahtsin külma vett saada — mu süda oli pahaks läind."

Miina märkas, et opmanihärral vaheajal juba mahti oli olnud öise juhtumuse üle aru pidada ning oma au kaitseks midagi välja mõelda. Nüüd võis ehk ainult veel hea julgus aidata.

„Opmanihärral oli toas külma vett küllalt — ma panin enne magamaminekut pudeli täis. Ja riiv oli ripakile kangutud — seda tean selgeste, sest enne oli teine väga kõvaste ees. Ka on opman köögi võtme eest ära võtt, et ma ei soaks ust lukku panna. Ma leidsin võtme opmani kirjutuselaua sahtlist täna ülesse... See ei oleks vist mitte ilus, kui ma inimestele reagiksin, et opman ööse oma tüdruku juurde kööki kipub."

„Tohid sa siis valetada? Kas mõisas vitsu ei ole?"

„See põle jo mitte vale!"

„No eks me saa näha, keda ustakse — sind või mind!"

Kuna opman sinise suitsupilve tagant laisa, haiglase häälega kõneles, riivas ta himur pilk ühtepuhku luuramisi tüdruku nägu, millest vaevalt varjatud hirm ja ärevus paistsid. See hirm näis opmanile meeldivat. Et tüdrukut nagu kala õnge otsas siputada lasta, pidas ta kõnes pikemaid vaheaegu, ja kui Miina minekut tahtis teha, käskis ta teda paigale jääda. Igas lauses, mis ta ütles, peitus mingi ähvardus.

„Või see on su tänu, et ma su isale hea koha kätte muretsesin!“ algas ta uuesti. „Selle eest lased röövli ööse aknast sisse, kes mind peab ära tapma, ja ise oled talle veel abiks! Panen imeks, et ma veel elus olengi! Ta lõi mulle ju kaikaga pähe, ja kui ma uimaselt maas olin, siis on ta terve mu keha ära tümitand. Ei ma või teist külgegi pöörata — kõik ihu on kui tuld täis. Ma usun, mõni küljekontki on katki... Kas tead, Miina: Huntaugu Mihkel ei ole mitte enam kaua Ristmäel peremeheks. Selle eest tahan muret kanda.“

„Ega mu isal siis süid ole, mis siin on juhtund.“

„Sinu isal on see süü, et ta tütri on lasknud hukka minna... Kas tead, mis sinu ja selle röövliga nüüd tehakse?“

Isand Winter uppis enese padjalt suure vaevaga pool-istukile, et oma sõnadele suuremat mõju anda. Ta silmad keerlesid, kui ta äkitselt kärkiva häälega hüüdis: „Rauad saate mõlemad! Tühjale maale lähete eluajaks! Nii tõesti, kui ma Vaitla opman olen — seda peate saama!“

Kuna ta siis valusa näoga ja vaevalt tagasihoitud ägamisega padjale tagasi vajus, märkas ta salajase rahulolemisega, kuidas Miina silmist tema ähvarduse tõttu nagu ehmatusehalvatus paistis. Tüdruku suu liikus, nagu tahaks ta rääkida, aga ühtegi sõna ei tulnud kuuldavale.

„Enne kui teid Siberisse saadetakse,“ jätkas opman rahulikumalt, „lastakse teid muidugi kadalippu joosta, saate viis- või kuussada hoopi ja seisate mitu päeva kaagi peal. Nii suurte kurjategijatega, nagu teie mõlemad, tehakse seda ikke, see on vana asi.“

„Kas opmanihärrad — ei võiks meile — a n d e k s anda?“ tuli kogelemisi tüdruku värisevatelt huultelt.

Opman, kes oli sigari ära pannud, hõõrus vaiba all käsi.

„Kas sa oled hull peast! Lase ennast ära tappa, ja anna siis veel mõrtsukatele andeks! Paluge parem jumalat, et ta teie hingede peale armu heidaks! Sest võib ju olla, et kuuesaja hoobi asemel enam saate, siis ei jää teist muud järele kui kaks verist lihatompu.“

Selle ähvarduse juures tõusid opmanil eneselgi ihukarvad püsti. Ta ei pannud siis imeks, et tüdruk keeletu ning tarretunud oli, ja tundis seeüle kõdistavat lõbu.

„Opmanihärra, — võiksite meile ehk ikke armu anda," palus Miina liigutava alandusega; ei puudunud palju ja ta oleks valju süüdistaja ette põlvili lasknud.

„Ei," hüüdis see karedalt. „Juba homme seotakse teil käed selja peale ja viiakse teid haakenrihtri juurde; sealt lähete raudus vangitapiga linna... Nüüd võid minna. Tunni aja pärast tahan lõunat saada."

Kui Miina oli läinud, tegi Winteri-isand sängist tõusmisega katset. See õnnestus tal alles suure ägamise ja oigamise järel. Ta tundis ihu endal tõesti nagu tuld täis olevat: selg oli nii hell, et ära puuduta näpuga, ja iga liigutus sünnitas kuuma valu. Ja kui ta viimaks küürus ja kõveras jalul seisis, tundis ta oma valutavat pead nagu kohama hakkavat; terve tuba ta silmade ees ja kõrvad huugasid. Iga samm, mis ta astus, pani ta aietama.

Pikkamisi, toll-tollilt lonkas mees magamiskambrist saali. Seal seisis see suur peegel nurgas, mille ees ta mineval ööl oma auväärt välimust nii hoolsasti oli uurinud. Sama tegevust alustas ta nüüdki.

Kõigepealt katsus Winteri-isand kogu oma pealuu kätega murelikult ja hoide läbi. Mäherdune muhk kukla taga! Ja kui valus! Värin käis tal kehast läbi: ta oli ju otse surma suust pääsenud! Kui kergesti ei oleks niisugune hoop, kui see keset paljast pealage oleks langenud, inimese elu võinud võtta!... Kui ta seepeale peeglile lähemale astus, et oma nägu vaadelda, pidi ta ehmatuse ja viha pärast peaaegu karjatama. Kõik ta silmade ümbrus oli sinakas-must; homseni muutub see värv muidugi roheliseks ja viimaks kollaseks. Jumala eest, nagu joodik, kes on otseti vastu seina tõuganud või kõrtsis peksa saanud!... Vihaselt raputas opman peegli poole rusikat, seejuures nurjatu „mõrtsuka" peale mõeldes.

Kui pea ja nägu olid piinliku hoolega läbi uuritud, järgnes

keha. Selleks tõmbas opman, kui ta oli ukse lukustanud, särgi seljast. Oma tõmmupunase karvase rinna pealt ei leidnud ta mingit vägivallamärki. Et aga valutavat selga peeglist näha saada, pidi ta keha tublisti väänama, ja see sünnitas lõikavat valu. Mis talle seljalt aga viimaks silma paistis, polnud mitte armas: punased tursunud vorbid käisid risti-põigiti üle ihu ning paaris kohas oli nahk sinine kui pajapõhi. Tõepoolest, nagu teomees, kes mõisatallist tuleb! Uus vihavahk vapustas opmani-isandat. Nüüd näitas ta peeglile kahte rusikat. Oota, sa võllaroog, näis ta tahtvat öelda, küll maalime sinule veel toredama selja!

Ta puges ägades jälle särki, lonkas söögituppa, võttis kapist pudeli ja niisutas suud. Päris peaparandus algas aga alles siis, kui lõunasöök laual auras. Ta laskis endale pehme tugitooli laua äärde tuua, selja taha padja seada, jalge alla järi panna. Soojas hommikukuues istus ta siis seal ja püüdis ülekohut, mis ta ihule oli tehtud, söögi ja joogiga jälle heaks teha. Miina pidi teda nagu haiget kunagi ümmardama: talle suppi tõstma, praadi ette andma, viinaklaasi täitma ja patja selja taga kohendama. Seejuures oli tüdrukul nägu ees, et kivid oleksid pidanud pehmeks minema. Opmani-isand aga, kes seda väga hästi nägi, mõtles endamisi: Sa oled mul kui silk vardas!

Pärast sööki tundis Winter nii suurt ihulist mõnu kogu kehas, et ta valutava pea ja seljagi unustas. Vist selle tunde tõttu hakkas ta Miinaga, selle oma teise mõrtsukaga, üsna heldel toonil kõnelema.

„Sa palud minu käest armu. Jah, kui ma teaks, et sa meelt parandad, et sust mõistlik tüdruk saab, siis ehk võiks sellest veel rääkida . . .“

„Mis ma peaks siis tegema?“ viiksatas Miina küsida.

„Ma kergendaks siis ehk sinu nuhtlust,“ jätkas opman tüdruku küsimust tähele panemata, „ma jätaks su Siberisse saatmata, päästaks su kadalipu alt ja su isa võiks Ristmäele jääda . . . Aga sa oled ju kangekaelne, hirmus kangekaelne!“

„Ei, opmanihärra, ma ei ole kangekaelne. Ma teeniks opmanihärrat truuiste ja teeks kõik, mis mind kästakse.“

„Soo! Eks me saa näha!“

„Opmanihärrad annavad siis andeks?“

„Saame näha, saame näha!“ muigas Winter.

„Aga opmanihärra ei pea mitte mulle üksi andeks andma, Pearn peab koa armu soama.“

„Ohoo, või see kõrilõikaja armu?“

„Jah. Mis mul siis muidu sellest kasu on, et mulle armu antakse!“

„Kas ta sulle siis nii kallis on?“

„Eks ta ole mo peidmees.“

„Noh, võiksid jo mind ka natuke armastada,“ piilus opman konjakiklaasi tagant, mille ta suule tõstis, ühe silmaga tüdruku poole. „Siis võiksime ka su peidmehe päästmisest sõnakese rääkida.“

Miina vaikis. Ta hinges lõi meeleheitlik viha paisuma. Hea meelega oleks ta piinaja kallale karanud ja ta kägistanud. Winter aga pidas seda vaikimist järelemõtlemiseks, arupidamiseks, ja oli saavutatud tagajärjega rahul.

„Saame näha, saame näha,“ kordas ta end toolilt pikkamisi üles hoovates, et magamiskambri poole sammuda, sest ta tundis jälle pisut puhkusevajadust. „Saame näha, kuda asjad lähvad. Pea meeles, et ma hea mees olen, aga üksi selle vasta, kes minu vasta ka mõistlik ja tahtlik püüab olla.“

Opman ärkas alles hilja õhtul unest. Tühi kõht oli ta äratanud. Ta leidis söögitoas õhtulaua juba kaetult. Seal istet võttes tundis ta oma olukorra märksa paranenud olevat. Pea ei valutanud enam ja selg andis juba vabamalt väänata. Õnnistatud isuga, mis tal, jumal tänatud, ikka oli, ja veel parema januga asus ta pidust järelejäänud söökide ja jookide kallale. Pärast sööki hakkas ta sigarit suitsetades saalis aeglaselt edasi-tagasi sammuma, et haiget selga koolutada. Vahete-vahel jõi klaasi õlut.

Et ta oli une päeval otsa maganud, siis viitis ta nõndaviisi kesköönì aega. Tüdruku oli ta tunni aja eest lasknud magama minna.

Kell lõi parajasti kaksteistkümmend, kui opman korraga mõtlikult keset tuba seisma jäi, naeratades maha vaatas ja lõuga hõõruma hakkas. Ta näis millegi üle aru pidavat. Nagu otsusele jõudes astus ta söögituppa ja jäi seal köögi ukse taha kuulatades peatuma.

Köök oli vaikne.

Opman pani käe ukselingile ja vajutas. Uks avanes.

Ahaa! mõtles Winteri-isand.

Ja astus sisse.

„Miina!" hüüdis ta tasa ja õrnalt, kuna ta pimesi kobades teatava nurga poole liikus.

Vastust ei tulnud. Ta jõudis tüdruku sängi juurde, kaapas sellest käega üle ja võpatas tagasi. Voodi oli tühi.

Nüüd tõi ta söögitoast põleva küünla, laskis selle valgust igasse nurka paista ja pidi viimaks uskuma, et tüdrukut tõesti köögis ei olnud. Ta katsus välist ust. See oli lukkus, võti eest ära ...

Ilmotsatu viha kiskus opmani näo viltu. Ta oli nii vihane, et vabises ... See oli ju pettus, äraandmine, pilkamine! Ta tehti narriks!

Aga korraga tuksatas teine tunne ta hingest läbi — kartus. Ta vahtis heitunud pilgul köögis ringi, lõi siis silmad akna poole ja nägi, et selle teine haak lahti oli. Kähku pani ta haagi kinni, katsus veel kord välist ust, kas see ka tõesti lukkus on, ja põgenes tuppa. Peaaegu ebausklik hirm sai tema üle võitu. Ehk tuleb täna öösi tagasi ja teeb mu tõesti külmaks! oli ta mõte. Miks oli aknahaak lahti ja miks on tüdruk kadunud? Head ei või see tähendada. Selle mehe vägivaldne loomus on tuttav.

Ja opmani-isand ajas enese nii suurde hirmu, et ta lõdisedes magamistuppa jooksis. Aga sealgi ei leidnud mees kauemaks rahu. Ta hakkas aknaid igas toas järele katsuma, kas nad kinni

on, ja viimaks tõi kontorist oma laetud jahipüssi magamiskambrisse. Sängi pugedes jättis ta küünla põlema ja seadis püssi nii, et ta selle kohe, kui vaja, võiks kätte kahmata.

Unest ei tulnud sel ööl palju välja. Kolm korda käis vaeseke köögis vaatamas, kas Miina tagasi on. Ei! Alles koidikul viimaks uinus piinatu tunniks ajaks.

Kui ta hommikul kööki astus, oli tüdruk seal ja toimetas virgasti.

„Kus sa ööse olid?"

„Aidamehe juures."

„Miks?"

Hõõguv puna tõusis Miinale põske. Ta ei vastanud.

„Miks sa kodu ei olnud!" möirgas opman Winter.

„Ma kartsin!"

Kaks vägevat hoopi klähvatasid tüdrukule vastu nägu, nii et tal veri ninast purskas. Opman pööras kannapealt ümber ja sammus välise ukse kaudu köögist välja.

Umbes poole tunni pärast tuli ta jälle ja hüüdis tüdruku tuppa.

„Lähed kohe talli — vahimees ootab juba... Sinu seltsimees viiakse seotud kätega haakenrihtri juurde."

KEL VÕIMUS, SEL ÕIGUS

Köögist tormates oli opman Winter jalamaid „ülesse" läinud — selle sõnaga kutsuti üldiselt härrastemaja. Ta kõnnak oli juba üsna kindel ja liigutused painduvad, sest selg, ehk küll veel hell, ei valutanud enam ja muhk peas ei teinud ka enam suuremat häda. Aga kuigi valu oleks suur olnud — mõisaõues, kus inimesi liikus, ei tohtinud opman sellest märku anda; asi sai ju küll süüdlaste karistamise kaudu avalikuks, kui need sellest juba ise polnud rääkinud, ja opman pidi oma autoriteedi kaitseks rah-

vale näitama, et kuigi ta oli teomehe käest peksa saanud, siis ometi mitte sel määral, et see võiks kellelegi suuremaks kahjurõõmuks asja anda. Teadis ta ju väga hästi, et talupoeg ligimesearmastust ei tunne, kui mõisa sundijale mingi õnnetus juhtub.

Opmani tervise hea seisukord muutus aga kohe, kui ta paruni kirjutustuppa jõudis. Mees, kes sinna sisse astus, oli ihult ja hingelt murtud, oli vigane. Vaevalt oli veel hinge sees, ja seegi natuke kippus iga silmapilk minema. Ta ei eksinud ka sugugi lootuses siit kaastundlikke südameid eest leida.

„Jumala pärast, Winter, mis teil siis viga on?" hüüdis vana saks, kui ta vaevalt oli pilgu opmani armetule välimusele heitnud. Hoolimata varasest hommikutunnist olid isa ja poeg kui tublid põllumehed mõlemad juba jalul ning uurisid kirjutustoas põllukaarti.

Valitseja oigas, enne kui vastas, ja astus paar sammu ligemale, et sakstele oma lombakusest aimu anda.

„Mis mul viga on, parunihärra? Eks inimesed lähe hukka. Parunihärra ei teagi veel, et ma ülemineval ööl röövlite käes olin — oma majas röövlite käes!" lisas ta rõhuga.

„Mis jutt see on?"

„Ei puudunud palju, ja mulle oleks puusärki tarvis olnud! Terve eilse päeva vingerdasin suure valu käes voodis, ei läinud mul toiduraasu suust sisse, ja praegugi on mu meelest, kui peaksin siiasamasse kukkuma... Härrad lubavad, et tooli toeks võtan."

Parun Herbert tõi haigele opmanile oma käega tooli ja toetas teda käsivarrest, kui ta maha hakkas istuma. Õnnetu tänas teda nähtava liigutusega.

Kulus veelgi mõni aeg ägamiseks, enne kui Winteri-isand oma jubedat juhtumust võis jutustama hakata — lugu, mis pidi igale ausale inimesele kõlbelise jälkuse peale ajama.

Tema, opman Winter, hakanud pikemat aega juba märkama, et tema uue tüdruku juures poisid magamas käivad. Kaua ei ole-

vat ta seda tahtnud uskuda, sest ta pidanud Miinat karskeks tüdrukuks, ja see teadnud, et tema säärast kõlvatust oma majas ei salli. Ka ei ole ta kedagi tema juurest tabanud, sest et tüdruk, kui opmanit öösi kuulnud tulevat, poisi kas uksest või aknast välja lasknud, nii et ta leivavanemale tühja sängi võinud näidata. Ülemineval ööl aga kuulnud see, kuidas keegi köögi aknast sisse roninud. Opman nõudnud sisselaskmist. Ei lasta! Poiss ja tüdruk kõhistanud pealegi veel pilgates naerda. Veel kord nõudnud ta, et avataks. Ei kõssagi! Nüüd surunud ta ukse, millel nõrk riiv ees olnud, õlaga lahti ja astunud sisse. Köök olnud pime.

„Miina, sinu juures on keegi poiss!" hüüdnud tema.

„On jah," vastanud tüdruk jultunult.

„Aga sa tead, et ma oma karskes majas poiste magatamist ei salli. See on ropp patt."

„Küll ma sulle näitan, mis ropp patt on!" jõlanud seepeale mehehääl pimedusest ja lähemal pilgul sadanud opmanile kivi või malgaga hoop pähe, mis ta kohe uimaselt maha sirutanud. Ta kuulnud ainult veel, kuidas tüdruk öelnud: „Anna talle hästi, Pearn!", siis kadunud ta meelemärkus.

„See on ju ilmkuulmatu!" hüüdis vanem parun vägevasti keerlevate silmadega. Ka Herbert väristas tõsiselt pead.

Kui ta teisel hommikul toibunud — jutustas opman edasi —, leidnud ta enese sängist, kogu keha nagu puretud ja nülitud. Vist olevat nad teda maas peale vemmeldamise veel jalgadega tallanud, sest selg olevat tal paatunud verest must. Kas härrad ei soovivat ta selga vaadata?

Ei soovinud, uskusid muidugi.

„Ja seda kuritööd tulete alles nüüd teatama?" hüüdis parun Rüdiger vihases ärevuses.

„Olin eile, nagu öeldud, terve päeva sängis," vastas Winter.

„Missugune Päärn see oli?"

„Kes muud kui Võllamäe!"

„Uuetoa sulane?"

„Seesama!“

„Oo, seda mõrtsukat ma tunnen!“ hüüdis vana parun. „Pole ju esimene kord, et see mees vastu hakkab.“ Ja ta seletas pojale, mis ta Päärna vägivallategudest juba ennemini teadis. Herbert nägi teadagi, et neil siin päris röövlipealikuga tegemist oli. „Sellele poisile vaja kord eksemplaarset õpetust anda,“ otsustas parun Rüdiger; „näib, et ta ilmparandamatu on ... Herbert, ole nii hea ja kirjuta kaebus haagikohtunikule valmis! Nõua kõige valjemat nuhtlust mõlemale!“

„Mõlemale?“ küsis noor parun. „Kas me ka tüdruku haagikohtuniku juurde saadame?“

„Miks siis mitte?“

„Talle antakse seal muidugi ka ihunuhtlust — ehk võiks tüdrukut sellest vabastada?“ tähendas Herbert tooniga, millest kuuldus tasane tõrkumine.

„Jälle uudis!“ naeris parun Rüdiger. „Kas tahad lasta inimesi vägisi hukka minna? Sullegi näib olevat uue aja halemeelsus külge hakanud — see on ju nüüd moes —, kuid sellega ei valitse keegi mõisa.“

„Tüdrukuga võiks ju mõisapolitseigi valmis saada,“ pani kuritöö ohver vana paruni üllatuseks ise suurmeelselt ette. „Et ta minu teenija ja naise tõugu on, siis annan talle poole süüd andeks, kui parunihärrad nõus oleksid.“

Jõutigi otsusele, et Miina saagu mõisas, Päärn aga haagikohtuniku juures pälvitud karistuse. Tüdrukule antavate hoopide arv määrati noore paruni soovil ainult kaheksateistkümnele. Herbertil kipitas tüdruku pärast seejuures ikkagi veel midagi südames, aga kui ta kuritöö raskuse peale mõtles — Miina oli muu seas poissi peksmisele ässitanud —, siis vaigistas ta ennast viimaks. Niisugust jõledust ei suudaks Juliettegi karistamata jätta, võis ta mõelda.

Ta valmistas isa soovi mööda sedamaid kirja haagikohtunikule Päärna süü pärast; opman kui mõisapolitsei asemik ja kaebaja

pani oma käe ka alla. Talitaja pidi kirja ja mehega teisel hommikul vara haagikohtuniku poole teele minema. Seega oli asi lõpetatud, ja Winteri-isand, kaebekiri ja tüdruku peksmise voli käes, lonkas ägades minema. Mõisa õues, teda härrastemaja akende eest varjavate puude taga, oli mees aga jälle üsna sirge ja kõbus...

Mõlemad kohtunikud seal „üleval" — neile ei tulnud meeldegi ka teiselt poolelt, kaebealustelt, sündmuse kohta seletust pärida, neid üle kuulata, endid kaitsta lasta. Viimaste süü oli juba kindel ja selge seega, et nende peale kaevati. Talupoeg on ikka süüdlane ja mõis on ikka õige. Talupoeg valetab ikka ja mõis kõneleb ikka tõtt. Selle põhimõtte järgi mõistab homme ka kohtunik kohut. Kaebajal ei ole vaja kohtu ette ilmudagi — mõisahärra kiri õiendab kõik. Salgavad kaebealused oma süüd või kirjeldavad sündmust endi tuludes teisiti, kui kirjas seisab, siis nad nurjatud luiskavad...

Kevadine hommik oli õnnestav-kaunis. Kastepiisad sätendasid hõbedaselt haljal murul, puudel ja põõsastel, päike puistas kullaläiget üle nurme ja metsa ning linnud laulsid, nagu tahaks rõõm neil rinda lõhestada. Rahu ja naeratav lõbu heljus sinavas õhus, kõik värvid ja vormid näisid olevat ilutsemiseks kokku heitnud. Sel ilusal hommikul toimetati Vaitla mõisa tallis süütu inimese kallal inetut timukatööd. Varsti hakkab vitsakimp matsuma, lõhestavad hädahüüded käristavad lõhki looduse pühaliku rahu ning voolav veri, punane ja kuum, rõõmustab oma hirmsa iluga ükspäinis valekaebaja silma.

Sest Winteri-isand tahab nuhtlust pealt vaadata ja hoope lugeda. Ta teeb seda südamest meeleldi. Just pealtvaatamise naudingu pärast astuski ta nii soojalt nuhtlusealuse eest välja ja palus ta karistamist enda hoolde jätta, et ta võiks armulikum olla kui haagikohtunik, sest et nuheldav on naine. Ta oli ju nii õrn ja helde naise vastu, see karskust harrastav aulik isand!

Tallis on pink ja vitsakimp valmis. Pingi kõrval seisab vana pütt millegi segase vedelikuga. Vahimees, tusase näoga tugev habe-

mik, ootab kärsitult, millal tüdruk oma nututuhinast jagu saab ja pingile heidab. Ta kahmab vitsad kätte ja viibutab neid proovides. Winteri-isand toetub ukse samba najale ja ootab sama mis vahimeeski, aga palju suurema sisemise õhinaga. Ta silmad kiirgavad kuiva läikega ja ta suu ümber püsib jälle see vööt, mis ta näo vahel nii inetuks teeb. Ta ihkab valget liha näha, naise valget liha, ja tahab pealt vaadata, kuidas see järgemööda siniseks, mustaks ja punaseks võõpub.

„Anna kuivalt — pärast soolvett peale," mõmiseb ta vahimehele. „Ruttu pingi peale!" käratab ta tüdruku poole.

Vahimees haarab tüdruku pihast kinni, rusub ta pingile maha ja paljastab tema. Nüüd võib opmani-isand näha, mida ta tahtis. Ta nihkub lähemale, et võimalikult hästi näha, ja ta rõõmustab selle õrna, valge, tuksuva ihu üle, mis armuheitmatute hoopide all tumedaks ja ikka tumedamaks muutub, kuni ta niiskeks läheb ja kuumalt-punaselt nõrguma hakkab. Jah, ta rõõmustab nende heledate, hinge-veristavate kiljatuste üle, mis sellest tuksuvast kehast iga löögi järel tikuvad ja mida kuuldes linnud väljas ehmatuse pärast vaikivad ning pagevad.

Opman loeb hoope. Neid pidi kaheksateistkümmend olema. Kaheksateistkümmend on aga juba täis ja opman ei hüüa mitte, et küllalt on. Eksib ta kogemata? Või ei suuda ta silmi lahti kiskuda huvitavast vaatepildist? Nuhtlusealune ise ei tea, kui palju ta hoope peab saama, vahimees ei tea, kui palju ta peab andma, opman seisab aga ja vaikib — vaikib ikka veel, vaikib, kuni kaheksateistkümnest on kolmkümmend saanud. Natuke rohkem ei või ju kahju teha. Inimesed on hukkas niikuinii.

„Küll!" hüüab ta siiski viimaks, ega just mitte kergendatud rinnast, vaid tusaselt urisedes. „Jääd pingi peale paigale!" karjub ta oigava, valus vingerdava tüdruku poole.

Vahimees teab, mis tal nüüd teha on. Verist ihu vaja loputada, et liha hukka ei läheks, nagu rahva võllanali ütleb. Ta võtab räpase püti halli vedelikuga maast ja tühjendab selle verise ihu

peale. Meeleheitlik valukisa tungib tüdruku suust, ta kähvab pingilt üles, nagu seisaks ta kõige kehaga leekides.

Vedelik, millega ta haavu pesti, oli silgusoolvesi. Paruni-härra ja opmani-isand teavad, mis talupoja ihule terve on.

Keegi pole tähele pannud, et huvitav vaatemäng veel ühe pealtvaataja on ligi meelitanud. Talli teisest uksest on kubjas sisse pugenud, ühe sõime varjule seisma jäänud ja muheleva näoga vahimehe tegevust selle lõpuni silmitsenud. Seal ta nüüd on, see uhke ja ninakas tüdruk, kes mind julgeb põlata! näib ütlevat ta kollaselt kiiskav pilk, ta põlglikult irvitav suu; hea meelega hüüaks ta seda nii valjusti, et tüdruk kuuleks, aga ta pelgab opmanit. Niipea aga kui opman talliuksest kaob, väljub ta käänates ja väänates oma peidupaigast ja jääb nuuksuva tüdruku ette seisma, kes kõigest kehast lõdisedes oma riideid kohendab.

„Oligi vist preilil esimene kord mõisatallis õpetust soada," algab Prits ülbe itsitamisega.

Tüdruk ei vaata ta pealegi.

„Küll aga oli hale ulgumine! Mulgi läks meel kurvaks. Aga mis so silmnäol siis viga on? Kes sulle sinna on kläutand?"

Miina põsk on opmani löögist paistetanud, ta teine silm punane kui vereklomp.

„No voata," pilkab toores mees edasi, „kui sa kupja prouaks oleks tuld, siis põleks sulle niisukest äpardust juhtund. Siis oleksid aus naine, keda keegi ei julgeks puutuda ... Mis su ümmargune tagaots siis nüid koa teeb? Kuumab kui keris — äh?"

Miina pöörab talle sõna lausumata selja ja teeb minekut. See trotslik vaikimine aga ärritab teda. Ta hakkab jõhkra näpistusega läbi riide tüdruku lõhutud ihust kinni ja küsib: „Kas on koa kõik veel alles? Reagi ometi!"

Nüüd pöördub Miina ja sülitab talle otsekohe näkku. Inetu vandesõna susiseb kupja hammaste vahelt, ta rusikas tõuseb löömiseks, aga vana vahimees, kes on kõik pealt näinud, astub ruttu vahele ja uriseb: „Jäta tüdruk rahule! Ta on oma jäo juba kätte soand."

„On sul minuga asja?“ käratab kubjas.

„On sul siis temaga asja? Mõni mehetegu peksetud inimest veel hästitama tulla!“ Ja Miinat enda eel minna lastes astub ta tallist, kuna Prits neile natuke maad kirudes järele longib, et aga siis, vana parunit eemal õues nähes, ruttu kõrvale käändudа.

Teel opmani maja poole tuleb Miinale toatüdruk Mai vastu. See ei taha teda esmalt ära tunda, nii moondunud on nägu opmani löögist ja silmad nutust.

„Miina!“ hüüab Mai viimaks ehmatades.

Miina haarab ta käest kinni ja veab ta enesega kaasa. Ta on inimese leidnud, kellele ta oma häda võib kurta. Nad lähevad puiestikku, istuvad suure sarapuu alla pingile ja Miina jutustab toatüdrukule oma õnnetusloo ära.

Mai kuulab ristis kätel pealt. Ta rukkilillekarva silmad roosapriskes näos vahivad härdalt ja hirmunud kaastundega nutva jutustaja peale.

„Kas tead,“ ütleb ta viimaks, „seda tahan Tohvrile reakida, ja tema reagib koolipreilile. See on väga armas saks. Küll siis koolipreili noorhärra käsile võtab! Noorhärrale on see preili jo kis ta mis. Ega see küll sulle enam aita, aga eks opman soa tuupida. Niisuke häbemata!“

„Minust pole midagi,“ nuuksub Miina, „aga jumal teab, mis Pearnaga tehakse! Opman ütles, et ta seotud kätega aagrehi juurde viiakse, seal raudu pannakse ja läbi kadalipu lastakse. Ja siis soadetakse eluajaks tühjale moale!“

„Milla ta aagrehi juurde läheb?“

„Vist ongi juba läind,“ vastab Miina, kes ei tea, et Päärn alles homme hommikul teele läheb.

Mai püüab õnnetut tröösti da. Kes seda olevat kuulnud, et inimene, kes kedagi pole ära tapnud ega maja põletanud, tühjale maale saadetakse! Opman öelnud seda vist paljaks hirmutamiseks. Ning Miinale endale tuleb õnneks meelde, et opman ka teda aag-

rehi ja Siberiga ähvardas, kuna ta nüüd ainult mõisatallis karistust sai. See vaigistab teda natuke Päärna saatuse pärast.

Tüdrukud lahkuvad varsti teineteisest, sest Mai kardab, et proua teda ootab. „Ega sa niisukese juurde enam paigale jää?“ küsib ta veel Miinalt.

See raputab ägedasti pead. „Ei, otsekohe lähen külasse, pangu pahaks või mitte. Isa tulgu ja toogu mu kast ära.“

„Kahju, et koolipreilit täna kodu põle,“ kahetseb Mai. „Läks Ada-preiliga eile linna. Aga niipea kui ta homme õhta tuleb, soadan Tohvri ta juurde. Ma olen julge, et ta Pearna heaks siis kõik teeb, mis võimalik.“

Kuna Mai härrastemaja poole tõttab, sammub Miina pikkamisi, vaevalt jalgadel seista jõudes, läbi puiestiku. Varsti saab ta küla poole minevale teele. Napilt neli versta on tal käia, aga ta on peaaegu kaks tundi teel, ja kui ta viimaks Ristmäele jõuab, on ta nii väsinud, et jalga naljalt üle läve ei suuda tõsta. Nuttes hakkab ta ehmatanud ema ümbert kinni ja hüüab: „Teie uus koht on kallis! Verdki päritakse ta eest! Tegin omalt poolt, mis võisin. Nüüd laske mind natuke puhata!“

Järgmise päeva õhtul on Uuetoa saunas jälle suur seljamäärimine. Kaheksakümmend kepihoopi palja ihu peale — see ei ole naljaasi, see võtab tugevamagi mehe, kui Võllamäe Päärn on, mõneks päevaks maha. Seotud kätega nagu mõni röövel — nii oli opmani kõva käsk — pidi ta talitaja kõrval haagikohtuniku juurde minema, seal veerand tundi koledat kärkimist kuulama, ennast sõimata laskma ning siis tuttava pika pingi peal halastamatu nuhtluse vastu võtma. Nüüd võidis eideke hellake jälle ta veriseks puretud selga haisva puskari ja salaja sekkapillatud pisaratega ning jagas pojukesele tulusaid õpetusi, kuidas inimene mõisa vastu ikka peab alandlik ja kartlik olema, kui ta tervisest ja elust ilma ei taha jääda. „Mõtle isa peale, pojuke, mõtle isa peale!“

Aga kas ta mõtles!

Uuetoa Jüri sai pühapäeval, 25. mail Juuru kiriku juures Mahtra talitajaga, oma sugulasega, jälle kokku, ja nagu sel ajal peremeeste vahel kunagi, kaldus nende jutt sedamaid taas uue seaduse peale.

Sepa Antsul oli Jürile mõndagi jutustada. Tal oli vaheajal Mahtra opmaniga asja üle uuesti mõttevahetust olnud ning linnas oli ta ka juba käinud, et tuttavalt kaupmehelt, kes „kolme keele peale koolitud", nõu küsida.

„Läksin pärast pühi mõisa opmani käest ohri vahetama," jutustas Ants kirikuaias lopsaka pärna all Jürile. „Viisin temale suuri ohri ja võtsin tema käest moaohri vasta. Oleme just asjaga joonel, kui opman korraga ütleb: „Kuule, Ants! Miks sa nelipühis kirikhärrale uut seaduseroamatut undrehti seletasid?"

„Kuda ma undrehti seletasin?"

„Noh, sa olla öeld, et kel üheksa tiinu põllumoad on, see teeb 250 hobusepäeva ja 250 inimesepäeva ja muid päivi põle ühtigi. Seda juttu on nüid terve kubermang täis."

Mina vasta: „Ei seletand minuke kirikhärrale kedagi, käisin kirikhärralt ise seletust palumas, ja kirikhärra ütles sedasama, mis seaduseroamatus 127. punkti all seisab."

„Ants, Ants," vastab ta mulle, „ää hakka oma nahka turule viima! Sinust on veelgi kangemaid mehi olemas! Kirikhärra on öeld, et sa seadust nõnda seletand, et abitegu enam põle; kas tead, Ants, kui sa nüid kohtusse lähed, siis upud kui vette. Seda ütles Paunküla härra. Tead isegi, et Paunküla härra nüid Triigi härra asemel ajuti aagrehiks on. Küll tema teab, mis ta sinuga teeb!"

„Sain küll aru, et mind hirmutama hakkas," kõneles Ants Tertsius edasi, „aga või ma siis arg mees olen, et kohe saba jalge vahele tõmman ja alla vannun. Juba teine päe võtsin linnatee ette. Seaduseroamat muidugi koasas. Mõtlesin, et linnas kuskilt vene keeli roamatu soan, aga mitte kuskilt..."

„Kust sa seda siis küsimas käisid?“

„Lantrihti-kohtus. Ei võetud jutulegi! Kõik kohtuhärrad mõisnikud — tee, mis tahad! Üks kärkis veel peale: „Sa, oinas, ei oska jo moakeeltki lugeda, mis sa siis vene keeli roamatuga teed?“ ... Läksin siis kriidikassa teendri käest nõu küsima. See oli koa väga uhke härra. Vastas, et tema üksi mõisnikkusi jutule võtab ... Põld siis muud, kui läksin oma moakeeli roamatuga kaupmehe-härra juurde.“

„Noh, mis see laulis?“

Ants vangutas mõrult pead. „Ei targemat kedagi! See mees tegi, nagu oleks ma teda läind vargile kutsuma või temale vargust pakkuma ... Võtan seaduseroamatu väilla ja palun, et ta mulle ära seletaks, mis 127. punkti all orjusest seisab. Tema vasta: „Peida ära! Ei mina taha surmatunnini raudu kanda! Ei mina tohi sulle sõnakestki reakida!““

„No-noh, see on ju keisri seadus, miks sest ei tohi siis reakida?“

„Jumala pärast, mitte sõna. Sooropo on jo kõvaste ära keeland, et kui koolitud mees talupojale selle roamatu ää seletab, siis ta kannab rauad surmatunnini. Sina ää püia sellest roamatust kedagi kätte soada.“*

„Ja nii jäigi?“ küsis Jüri.

„No-jah! Tule linnast niisama targalt tagasi, kui sinna läksid!“

„Kas põle kurat lahti!“ vandus Uuetoa peremees pettunult. „Seadus on, aga seletajat kuskil pool põle! Justkui oleks mõni salaasi.“

„Jaa, jaa,“ vangutas Ants pead, „sakste käsi on raske.“

„No mis siis nüid nõuks võtta? Mis Mahtra mehed mõtlevad?“

---

* Nõnda jutustab Ants Tertsius ise seda lugu oma ülestähendustes. Et kindralkuberner Suvorovi — Antsu „Sooropo“ — poolt seesugust keeldu ei olnud, on iseenesest mõista; palju enam pidi ülemus otse soovima, et haritud mehed talupoegadele seadust püüaksid seletada. Kaupmehe argus tekkis aga küll sellest, et ta — pimesi sakste määratut meelevalda kummardades — kartma pidi, et ta ehk talupojale midagi ütleb, mida see võiks võõriti mõista ja sakste vastu tarvitada.

„Mind on esmaspäevaks mõisa kutsutud, — härra olla seal," vastas talitaja. „Eks soa näha, mis see lausub. Mehed tahvad uusi kontrahtisi nõuda ja nüid kõigepealt sõnnikuveost lahti soada. Tulevad vist täna õhta minu juurde jälle kokku aru pidama."

Uuetoa peremees vahtis mõttes maha. „Kas tead, Ants," ütles ta siis pead tõstes. „Võta mind õige koa vankriotsale ja vii Mahtrasse! Ma tahaks kõigest väest teada soada, mis teie saks homme reagib. Homne päe läheb küll jälle vett vidama, aga nõnna umbkottis edasi elada — see põle koa midagi!"

„Hea meelega," kostis Sepa peremees. „Vankris ruumi küll — olen noorema pojaga üksi kirikus."

Jüri saatis ema hobusega koju ja sõitiski Antsuga Mahtrasse. Homme tahtis ta sealt jala koju minna.

Õhtul tuli talitaja juurde hea hulk peremehi kokku. Niihästi nende nägudelt kui ka nende jutust oli iseäralikku tumedat, trotslikku kõvadust märgata. Neil kõigil oli pikema võitluse järel iseenesega korda läinud neile lihasse ja luusse kasvanud orjakartust mõisa ees sedavõrd maha suruda, et nad saksaga rind rinna vastu, pea pea vastu tahtsid astuda, et oma õiguste eest võidelda — visalt, järeleandmatult. Ja seda julgust, kindlust ja kõvadust karastasid nad teadmisega, et seadus nende poolt on. Et ta nende vastu oleks, seda polnud keegi selgeks teinud, saksad ka mitte, ja et ta nende vastu ei olnud, siis pidi ta nende poolt olema. Paljugi, mis saksad vastu vaidlevad! Või need talupojale kunagi head on soovinud!

Iseäralikku uudist seaduse enese kohta arupidamisel ette ei toodud. Kindlaks otsuseks sai niipalju, et sõnnikuveole kõik vastu tahtsid panna. Et seda vastupanu mõisnikule mõjuvamalt teatavaks teha, mõtlesid peremehed homme talitajaga koos mõisa minna. Vist kippus aga vana argus üle öö paljudele kallale, sest kui Sepa Ants teisel hommikul minekut tegi, seltsis tema juurde ainult seitse peremeest. Põnevusega jäi Uuetoa Jüri nende tagasitulekut ootama. —

Konstantin von Helffreich, Mahtra ja Piiumetsa pärishärra, võttis ainult talitaja jutule, sest et ta üksnes teda oli kutsuda lasknud; teised peremehed jäid mõisa õue ootama, mis sõnumeid Ants neile toob. Kui vaja, tahtsid nad pärast teda koos ette minna.

Sepa peremees leidis valitseja kirjutustoas mõisahärra ja opman Rosenbergi mõlemad eest. Härra von Helffreichil näis aeg kallis olevat, sest ta hakkas, kui talitaja oli vaevalt teretanud, kohe asja otsast kinni ja püüdis võimalikult lühidalt ja tõtates oma mõtteid väljendada.

„Opman räägib mulle, et peremehed on uusi kontrahtisi nõudnud," algas ta. „Mis uusi kontrahtisi teie nõuate? Uusi kontrahtisi võite alles siis nõuda, kui maad on välja mõedetud ja ära takseeritud . . ."

Talitaja tahtis midagi vahele öelda, aga härra ei lasknud. „Vait, nüüd räägin mina!" ütles ta kulmu kortsutades. „Sina, Ants, seletada igal pool, et abitegu enam ei ole, ja oled ka teised uskuma pand, et vaimupäivi ja teise inimese päivi enam põle vaja teha. Te olla ka juba kord vasta hakand ja abiteo tegemata jätt. Teie õnn, et päevad pärast ära tasusite, sest see on suur rumalus, mis sina ise usud ja ka teistele õpetad. Kõik orjus jääb nii kaua endiseks, kui maad veel mõedetud pole . . ."

„Aga on ju teada antud, aulik härra, et uus seadus käimas on, ja uues seaduses abitegu enam põle," julges talitaja siiski vahele viiksatada.

„Et teised mehed tainapead on," vastas mõisnik, „seda põle imeks panna; aga et sina, Ants, kes sa lugeda oskad ja ise talitaja tahad olla, niisama rumal oled ja veel teiste kihutajaks hakkad, seda ma ei oleks mitte uskund! Tänagi oled hulga mehi siia kaasa toond. Sina nad muidugi kutsusid. Mis need seal õues õieti tahavad?"

„Ei mina ole neid kutsund, aulik härra, nad kõik tulid ise," vastas Sepa Ants. „Ja mis nad tahvad? Eks härra küsi nende endi käest järele!"

„Mul ei ole aega — pean kohe ära sõitma," kostis härra von Helffreich, kuna ta sõrmenukkidega kärsitult laua peale trummeldas. „Sina ütle mulle, mis neil täna jälle südame peal on — kas uued kontrahid üksi, või veel midagi?"

„Eks nad vist taha sõnnikuveo poolest kergendust soada ja uusi kontrahtisi muidugi koa."

„Ja sina ise? Mis sina sooviksid?"

„Mina? Noh, ega kergendused mullegi köha teeks."

Mõisasaks tõusis püsti ja astus Antsu ette.

„Pane nüüd tähele, mis ma sulle ütlen, ja ütle seda ka teistele: Kõik orjus jääb Mahtra mõisas vanaviisi, senikaua kui teile käsk antakse, et tulete uusi kontrahtisi tegema. Teil põlegi vist kaua oodata, sest ma loodan, et meie maad juba jaagupipäevaks mõedetud saavad... Mis teil muud veel rääkida on, seda rääkige opmanile, mina pean ära sõitma."

Ta pöördus mõne saksa keeli sõnaga Rosenbergi poole; see ruttas uksest välja ja hõikas kutsarit, kes mõisa õues hobuseid jalutas. Tõld sõitis sedamaid treppi. Ilma talitajat või väljas paljaste peadega seisvaid mehi enam tähele panemata andis mõisnik, jalg tõlla jalaraual, valitsejale veel mõne juhatuse, istus siis peale ja sõitis ära.

Sepa Ants oli vaheajal välja meeste juurde astunud, kuna opman tuppa tagasi läks.

„Ikke üks ja seesama — voata eest või voata takka," ütles talitaja peremeestele. „Ei taheta uutest kontrahtidest teadagi, orjus jääb ikke orjuseks."

„Mis ta sõnnikuveost reakis?" küsis Arusepa peremees.

„Peame vidama, mis muud."

„Raha eest või?"

„Või raha eest!" naeratas Ants mõrult. „Kui kivid mõisa õues raha oleks, siis ehk antaks. Abitegu jääb abiteoks, sõnnikuvedu sõnnikuveoks. See oli ta viimane sõna, mis teile pean teada andma."

„See on seaduse vasta!" hüüdis Tilli Otto ägedalt. „Me ei lase oma õigust ära võtta, mis keiser meile on and!"

„Ennem annan koha käest ära ja suren nälga," seletas Adra Hindrek.

„Mina koa!" lisas üks ja teine.

„Sina, Ants, mine sisse ja ütle opmanile, et meie sõnnikut vidama ei tule," pani Pärtli peremees ette.

„Mine jah!" sundisid teisedki. „Kas võetagu meil pea otsast — oma õigusest me ei jäta!"

Kõmisev kindlus kuuldus meeste toonist ja seda kindlust kuulutasid ka nende tõsised näod.

„Kas keegi teist ei taha sõnnikut vidada?" küsis talitaja, kellele meeste vahvus nähtavasti meeldis, kes aga ettevaatuse pärast tahtis selgusele jõuda, kas nende otsus ühine on.

Kõik kinnitasid veel kord ühest suust, et nad sõnnikuveost lahti ütlevad. Selle otsusega läks Ants Tertsius tuppa opmani juurde.

Rosenbergi-isand, keskealine tüse ja turd mees, istus laua taga ja pani kinni äriraamatu, mida saks siin olles oli proovimisi lehitsenud. „Noh, mis veel?" küsis ta, ilma nägu tulija poole pööramata.

„Mehed lasevad öelda, et nad ennem kohad käest ära annavad ja nälga surevad, kui õiguse vasta mõisa sõnnikut tulevad vidama," vastas talitaja.

Opman kargas toolilt püsti. „Kas nad peast hullud on? Kas sa neile siis ei öeld, mis härra praegu rääkis?"

„Ütlesin küll."

„Ja tahavad siiski sõnnikuveost lahti lüüa?"

„Jah."

Opman tormas uksest välja. „Mehed, tulge seie!"

Pikkamisi hakkasid mehed aida poolt mõisamajale lähenema. Juba nende nägudest võis opman näha, et talitaja oma tõendusega ei liialdanud: tume, kuri otsusekindlus paistis kõigi palgelt.

„Kas tulete sõnnikut vedama või mitte?" karjus opman maja ukse alt.

„Ei tule!“ oli igaühe vastus.

Valitseja keeras kannapealt ringi ja vehkis tuppa tagasi, talitajat enese järel jälle sisse kutsudes. „See on kõik sinu kuradi tegu!“ hüüdis ta siin Antsule näkku. „Sina oled neile pähe toppind, et abitegu enam ei ole, ja nüüd näed, mis vilja su ässitamine kannab!... Seisa seal ja oota!“

Ise hakkas ta laua taga krabinal kirjutama. Paiskas suure, pika poogna saksa keeli kirja täis, murdis kokku, lõikas ümbriku, pistis kirja sisse ja pani laki ja pitsatiga kinni. Lõpuks aadress peale. „Lähed ja viid selle kirja homme haakenrihtri juurde.“

Antsul poeb salahirm hinge. Küllap see on vist kaebus tema peale, et ta teistele seadust seletas! Ja ühtlasi tuleb talle opmani ähvardus meelde: Kui sa kohtusse lähed, siis upud kui vette... „Ei mina lähe,“ vastab ta seepärast põigeldes, „soatke mu vaimupoiss, see oskab käia küll!“

„Vait! Sina ise lähed!“ kärgatab opman. „Aga mitte üksi: need seiste peremeest, kes sõnnikut ei taha vidada, lähevad ka. Anna neile käsk kohe kätte!“

Ants püüab lepitust sobitada.

„Opmanihärrad kirjutasid vist selle uue seaduse pärast aagrehile? Seda põleks tarvis old, sest kui mina ees kõik vana teo ära teen, siis peavad teised koa tegema. Ja kui opmanihärrad nende meeste peale seal väljas kaebavad, siis ehk oleks parem, kui soaks kõigi Mahtra peremeeste käest järele küsitud, kas nad sõnnikut tahvad vidada või mitte. Võib olla, et ükski ei taha, noh, siis peavad jo kõik kohtu alla minema.“

Opman mõtleb talitaja ettepaneku üle järele ja leiab selle sündsa olevat. Õige küll: vaja enne teada, mis otsustavad teised peremehed, kelle arvamist veel teada pole; vastupanijad võivad siis koos kohtusse minna. „Hea küll,“ pöördub ta jälle Antsu poole, kaebekirja lauale tagasi visates, „kuula siis kõigi käest kohe selgeste järele, mis nõu neil sõnnikuveoga on, ja tule ütle mulle või soada oma abimehega sõna.“

Selle ülesandega lahkus talitaja Tertsius Mahtra opmani juurest. „Kästi teid homme aagrehi juurde minna," ütles ta väljas meestele, „aga mina palusin vasta, et vaja enne teiste peremeeste tahtmist koa järele küsida, siis võivad kõik ühes summas kohtusse minna. Jäi siis nõnna. Soab näha, mis teised arvavad."

Antsule juhtus käsuga, mis ta opmanilt oli saanud, väike eksitus, millel oli paha tagajärg. Kuna Rosenberg oli nõudnud, et talitaja temale tooks teate teiste peremeeste meeleolust k o h e, see on, veel täna või homme hommikul vara, igatahes aga nii aegsasti, et sõnnikuveole vastupanijad ikka veel homme, 27. mail võiksid haagikohtuniku juurde minna, arvas Ants, et opman homsest kohtupäevast enam kinni ei pea, vaid temalt enne soovitud teadet ootab ja siis u u e kohtussemineku päeva määrab. Siiski oli Antsul kui hoolsal ja sõnakuulelikul talitajal nõu opmani käsk „kohe", see on võimalikult veel täna täita; kuid koju jõudes pidi mees kuulma, et ta kõige parem lehm oli karjamaal haigeks jäänud. Selle rohitsemisega kulus tal aeg nii käest ära, et ta sel päeval teisi mehi enam ei saanud ülekuulamisele võtta.

Nõnda siis sündis, et opman, kes kaebajana isiklikult kohtus tahtis olla, teisel hommikul ilma talitaja aruandeta haagikohtuniku juurde sõitis. Muidugi ei leidnud ta sealt talitajat ega muid peremehi eest ja pöördus vihaselt koju tagasi. Nii tema kui ka haagikohtunik pidasid seda ilmumata jäämist teadagi talitaja ning temale alluvate teiste peremeeste pahatahtlikuks vastutõrkumiseks.

Tuhmilt vaikides olid mehed tee mõisast külasse ära käinud. Sõna „aagreht" rõhus neil raskesti südamel. Siiski jäid nad oma otsuse juurde kindlaks: sõnnikuveopäevi mõisa mitte tegema hakata — tulgu, mis tuleb.

Selle Mahtra meeste otsuse viis Uuetoa Jüri ainsa uudisena õhtuks koju.

Vaevalt oli külas kuulda saadud, et Jüri on Mahtrast koju jõudnud, kui mitmed peremehed täis uudishimu Uuetoale ilmu-

sid, et Jüri sõnumitest osa saada. Oli ju neilgi sõnnikuvedu ukse ees, ning suvi ja sügis täis rõhuvaid kohuseid ähvardasid eemalt. Pääsu, pääsu ihkas iga hing, ja kui mitte täielikku, siis ometi vabamat hingetõmmet.

KURBMÄNG ALGAB

Järgnevail päevil jõudsid ka Vaitla peremehed otsusele — mõisale mitte enam abitegu teha. Nende arvamine oli kindel, et mõisnik neilt seda ilma mingisuguse õiguseta nõuab. See arvamine valitses ju rahva seas peaaegu terves kubermangus, ja kus abiteo vastu mitte tegelikult tõrkuma ei hakatud, seal oli ainult kartus haagikohtuniku ja raske karistuse ees mõjuv. Harjumaal aga, iseäranis Kose kihelkonnas, ja nimelt valdades, kus orjus väga raske ja talupoegade vaesus suur oli, algas igal pool avalik vastupanu abiteole. Kõigepealt ei mindud mõisa sõnnikuveopäevi tegema.

Seetõttu palusid Kose kihelkonna mõisnikud sõjaväelist abi, ja haagikohtunikule tehti ülesandeks vastupanijaid verise karistusega käsutäitmisele sundida. Karistusepaigaks oli asetäitja haagikohtunik härra von Hagemeister valinud Habaja mõisa Kose kihelkonnas. Sinna kutsuti kõik need vallad kokku, kes abiteo vastu tõrkusid, ja halastamatu peks soldatite abil algas. Trummide põrinal ja vilede helinal aeti rahvas sinna kokku ja nuheldi vastupanevate valdade talitajaid ja peremehi kõigi nähes. Rahva arvamine aga, et temalt abitegu seadusevastaselt nõutakse, oli nii kindel, nii sügavasti hingesse juurdunud, et mehed märtrite vapruse ja enesesalgamisega hirmsa nuhtluse alla heitsid.

Mõnest paigast Eestimaalt olid talupojad, kes järjest selgust otsisid, Tallinnas tolleaegse tsiviilkuberneri härra von Grünewaldi juures abiteo pärast kaebamas käinud; aga nad ei saanud ka sellelt oodatud õigust ja pöördusid kurvalt jälle koju tagasi,

öeldes: „Eks kuberner ole samasugune mõisnik kui teisedki, või temagi meile head soovib.“ Kogu segaduses kõige rohkem süüdi oli muidugi õnnetu paragrahv 127 uues talurahvaseaduses, kus abitegu tõesti mitte ei mainitud. Osalt seaduse puudulik seletamine ülemuste poolt, osalt talupoegade ekslik mõistmine põhjustasid, et neid punkte seaduses, mis oleksid selgust andnud, küllalt tähele ei pandud. Nii seisis seaduse 31. paragrahvis: „Talomaad hakatakse kohe pärast selle Seaduse-raamato kuulutamist rajama ja rajamärgid panema“; § 32: „Talomaade rajamine ja rajamärkide panemine peab 10 aastat pärast selle Seaduse-raamato kuulutamist kõigis mõisades lõpetud olema“; siis § 33: „Nii kauaks, kui rajamine ja rajamärkide panemine üsna lõpetud ei ole, jääb talomaa selle seaduse sisse, kuda tema 9. Jaani-kuu pääval 1846. aastal talopoegade kääs rendi ehk teo peal on olnud“, ning lõpuks § 35: „Nii pea kui ühes mõisas talomaa rajamine ja rajamärkide panemine lõpetud ja kohto poolest kinnitud on, h a k a t a k s e n e n d e s e a d m i s t e j ä r e l k ä i m a, m i s s i i n e d e s p i d i k ä s t a k s e.“

Arvatavasti ei pannud seaduse seletajad neile punktidele tarvilikku rõhku, ja seda ei teinud siis ka talupojad, kelle arusaamist pealegi vilets lugemisoskus takistas. § 127 suureks ja väga eksitavaks puuduseks oli aga, nagu öeldud, et seal abitegu polnud üles antud; ainult seaduseraamatule kaasapandud teorendi-kontrahi skeemis, milles rentniku kohused olid üles loetud, seisis midagi abiteost; seal oli öeldud, et „kohapidaja mõisahärrale peab tegema ja tasuma: 1) teopäevad, 2) abipäevad, 3) maks vilja ja muu kaubaga ja veiked mõisa kohto-maksud“. Kui palju neid abipäevi aga teatava suuruse ja headusega talu pealt pidi olema, seda polnud siingi nimetatud; nende arv jäi siis mõisniku ja talupoja vastastikuse kokkuleppe määrata.

Talupoegadele ei seletatud igas mõisas sedagi, et uus seadus igas vallas kohe maksma hakkab, kus maad mõõdetud, rajatud ja hinnatud on, vaid seal räägiti sageli kümnest aastast kui uue

seaduse maksmahakkamise tähtajast, kuna see aeg ju kogu kubermangu maade mõõtmise ja hindamise üldiseks lõputärminiks oli määratud.

Polnud siis ime, et kõik need tumedused ja puudused seaduses eneses kui ka tema seletamises rahva hulgas, kes nii kaua kuuma ihaga oli kergendusi oodanud, segadusi sünnitasid.

Mahtras oli asjal järgmine käik.

Neljapäeva hommikul, 29. mail 1858 ilmus mõisa kubjas külasse ja andis talitajale haagikohtuniku nimel käsu teisel hommikul kell seitse kõigi peremeestega Habaja mõisa minna. „Sina, Ants," lisas ta, „tuled hommiku vara mõisa ja istud opmani kõrva vankri peale, teised peremehed mingu läbi soo otsekohe."

„Mis sinna Habajale siis minnakse?" küsis talitaja.

„Ei mina tea," oli kupja vastus.

Ants aimas muidugi, et see head ei tähenda, kuigi tal vahest teada ei olnud, et haagikohtunik oli Mahtra mehi juba teisipäevaks asjata kohtusse oodanud.

Järgmisel hommikul vara hakkas peremehi Sepa talu juurde kokku kogunema. Nad tahtsid talitajaga ja isekeskis ettevõetava teekonna üle veel aru pidada. Mõned neist olid juba ääri-veeri mööda kuulda saanud, et Kose kihelkonda salk sõjaväge oli sisse marssinud ja et haagikohtunik Habajal talupoegi, kes abiteo vastu tõrkusid, peksta lasknud.

Mehi oli juba hea salk talu väravas koos, kui talitaja toast nende juurde ilmus.

„Noh, mis sa arvad, kas lähme või mitte?" küsisid mehed. „Ega küll aagrehi käsule vasta tohi panna, aga eks ole koa teada, et seal naha peale soame, kui oma õigusest tahme kinni pidada."

Talitaja ei võinud ka midagi paremat arvata ega öelda.

„Kas tahate siis ikke õigusest kinni pidada?" küsis ta.

„Muidugi," oli vastus. „Sest kui alla anname, mis meil siis veel loota on? Keiser on meile õiguse and, saksad tahvad meid sellest ilma jätta — kas peame seda siis ristis kätega pealt voatama?"

„Noh, siis peame koa aagrehi juures hoobid vasta võtma."

Arupidamine Sepa talu väravas jätkus ses suunas, kui korraga keegi punapärjaline noor tüdruk meeste juurde astus ja talitaja järele küsis.

„Näeh, see jo Habaja inimene," ütles Ants Tertsius tüdrukut nähes. „Miina, mis sa meie poolt otsid?"

Tüdruk oli nähtavasti suure tõttamisega tulnud, sest ta lõõtsutas tugevasti. Punetavast higisest näost ja rahutult vahtivaist silmist paistis tal suur ärevus välja. „Otsin just sind," vastas ta talitajat ära tundes. „Peremees soatis sulle hea tuttava poolest sõna, et teie mehed mitte Habajale ei tuleks; teie vald olla jo tänaseks sinna kutsutud."

„Soo, mis teil seal siis on?"

„Oh, sa taevane isa, kes seda kõik jõuab ära reakida!" hüüdis tüdruk niiskel pilgul ja kogu kehast värisedes. „Seal jooseb verd, et koerad võivad lakkuda! Soldatisi püssidega kõik kohad täis — kuussada meest!"

Mahtra mehed vahtisid mõistmisi üksteise otsa; ikka ligemale koguneti hirmunud tüdruku ümber kokku.

„Reagi, Miina, reagi!"

„Eks aagreht pea meil nende valdade üle kohut, kes mõisa abitegu ei taha teha," jutustas Habaja käskjalg. „Eile oli mitu valda kokku aetud. Mõisaõues pandi soldatid rahva ümber seisma. Põristasid trummisi ja puhusid vilet, et mitme versta peale võis kuulda. Siis veetud meie talitaja kõige esite kohtutuppa ja küsitud: „Kas vannud vana seaduse peale?" Talitaja vastand: „Ei vannu!" Kohe kistud raha tal rinnast, löödud mees raudu ja visatud põranda alla keldrisse. Siis kutsutud veel viie valla talitajad ette ja küsitud jälle igaühelt: „Kas vannud selle seaduse peale, mis peale neljakümne aasta on old?" Ka need vastand, et ei vannu. Jälle rebitud rahad rinnast, pandud käed raudu ja aetud mehed keldrisse. Nüid viidud kiriku vöölmölder, Poe Joan, kohtu ette. Küsitud jälle, kas vannud vana seaduse peale. „Ei vannu!"

Kohe toodi mees välla mõisa ette. Seal oli juba peksupink valmis. Kaks soldatit seisid vitstega teine teisel pool. Poe Joan seoti pingi peale kinni ja peksmine algas. Nägin seda koledat asja oma silmaga. Kui soldatid kõigest jõust kordamisi lööma hakkasid, pandi trummid põrisema ja moosekandid mängima ja külarahvas voatasid pealt. Anti Joanile viiskümmend hoopi. Küll joosis verd kivide peale! Oli viiskümmend hoopi antud, tehti mees lahti ja küsiti jälle: „Kas vannud vana seaduse peale?“ Joan tõstis pead, pigistas hambad kokku ja ütles: „Ei vannu mitte!“ Uueste seoti vaeneke pingi peale ja anti jälle viiskümmend hoopi. Jälle põristati trummisi ja aeti vilepilli. Siis küsiti veel kord, kas vannub alla. „Ei vannu!“ Kolmat korda tõmmati mees maha, lisati veel kümme hoopi juurde, peasteti jälle pingi pealt lahti ja kästi alla vanduda. Aga Joan, ise näost kollane kui surnu ja verine kui tapetud loom, — Joan hüüdis: „Mitte ei vannu! Pekske mind või tükkideks, misukese tüki külge suu jääb, see ütleb: „Ei vannu!““

Mahtra meeste sõõr tüdruku ümber püsis liikumatuses otsekui kivine sammastik, tuhkjatest nägudest vahtisid silmapaarid imelikult tuhmilt, kõigil oli käsi lõua küljes. „Vaata, kus mees oli!“ ümises viimaks Matsi peremees. „Sada kümme hoopi, ja ei vannu alla!“

„Küll ta teadis, et õigus tema pool on,“ tõukas keegi teine umbsest kurgust.

„Siis jäeti Joan järele,“ jutustas Miina edasi, „ja võeti teised mehed käsile. Joani kole peksmine oli aga teised nii hirmu täis ajand, et kõik alla vandusid. Nad pandud toas kohtukulli ette põlvili maha, ja nii pidand vanduma. Siis antud sulg kätte, et kirjutagu alla, mis vandusid. Kes kirjutada ei osand, sel hoind kirjutaja käe ümbert kinni ja kirjutud niiviisi nimi ja liignimi paberile. Siis võtt kirjutaja käe ära ja mees pidand nimele oma käega kolm risti taha tegema... Teised peremehed aga pidasid nüüd õues nõu, mis teha, kui neid koa ette kutsutakse. Ütlesid kõik, et nad ei vannu ega nime alla ei kirjuta ja peksta ei lase

endid koa mitte. Kõik tahvad vasta hakata ja kära nii suureks ajada, et see keisri kõrvu ulatab; siis ometi peab viimaks abi tulema. Kirjutad aga alla ja vannud, noh, siis võivad saksad öelda, et rahvas ise vana seadust tahab ... Seda soatis peremees mind teile ütlema. Täna on Habajal teie meeste peksukord. Ärge siis parem sinna tulge, kui peksu ei taha soada ja vana seaduse peale vanduda."

„Soldatid muidugi täna koa seal?" kuuldus kellegi suust ülearune küsimus.

„Kuda siis! Peame neid söötma ja jootma, et jää ise nälga. Kõik vallad ümberkaudu on keemas nagu kiislipada. Oleme nagu sõjas."

Mehed istusid korraga üksteise järel murule maha, nagu ei jõuaks jalad neid kanda, ning silm jäi silmalt nõu küsima. Kas minna või mitte minna? Hirm minna, hirm minemata jääda. Õigusest ilma jääda ei tahaks ükski, veristust kannatada ei tahaks ka ükski. Mis siis teha? Kui ometi kuskilt öeldaks — taevast või maapõuest —, mis teha! Kell oli juba seitse, päike seisis suurel kõrgel, ja ikka veel istusid Mahtra peremehed vaakuval arupidamisel koos.

„Kuulge, mehed," ütles siis Adra Hindrek pikema tumma vaheaja järel. „Mina arvan ikke, et meie mitte ei lähe. Teame jo nüüd selgeste, mis meid ootab. Parem siis, et me mitte ise otsekohe tulde ei joose ja oma tervist nii kaua hoiame, kui enam midagi parata põle. Ehk peaseme koa õnnekaupa kudagi lõast."

„Seda arvan mina koa," tähendas Matsi Priidik. „Kui teistel nii palju julgust oli, et endid õiguse eest nülgida lasid, siis peab meil niigi palju südant olema, et aagrehi käsule vasta paneme. Viimaks läheb asi ikke nii suureks, et nad kõiki vastapanijaid peksta ei jõuagi, ja siis ulatab kära juba seaduse andja kõrvu. Mehed, jääme koju!"

„Mina enese nahka turule küll ei vii," otsustas Tilli peremees. „Ennem jätan koha maha ja olen pool oastat metsas redus."

Sedasama kinnitasid nüüd teisedki peremehed. Ainult talitaja vaikis. Ta vahtis sügavas mõttes kord meeste erutatud nägudele, kord kaugele sinava hommiku sisse või ikka kõrgemale kerkiva päikese poole, mille seis talle näitas, et minek juba hiljaks kippus jääma.

Mehed näisid tema otsust ootavat. Keegi tõukas talle viimaks külge ja küsis: „Noh, Ants, mis siis sinu viimane sõna on? Mis talitaja ees teeb, eks meie tee seda järele! Tunned jo seadust paremini kui meie."

„Mis seadus ütleb, seda teate niisama hästi kui mina ja kõik teised," kostis Sepa Ants. „Aga mina arvan koa, et meie ei pruugiks ennast lasta jumalamuidu veriseks peksta. Mõni meist vannub ehk vitsakimbu all koa alla, ja mis siis viga sakstel öelda: näe, nad on vana seadusega rahul!"

„Antsul on õigus!" hüüdsid hääled helkjal kõlal. „Habajale me ei lähe, see oleks rumalus! Aga mis peale hakata, kui nad meid rahule ei jäta? Ja ega nad rahule jäta, neil on soldatid abiks!"

„Mis muud, eks hakkame kõik üheskoos vasta, kui vägivallaga tulevad!" kostsid teised hääled.

„Vasta hakkame jah! Kui juba muu miski ei aita ega muud ei taheta, siis olgu sõda!" anti mitmelt poolt nõu.

Jälle pidas talitaja vaikides iseenesega aru. Ta ilmest oli märgata, et ta põue täitis sisemine võitlus — võitlus äärmuseni ärritatud tundmuste ja ettevaatusele manitseva mõistuse vahel. „Mehed," ütles ta viimaks. „Ma arvan koa, et meie õiguse eest kui üks mees peame väilla astuma — kartmata ja järele andmata, aga püiame seda targu teha, katsume enne kudagi heaga läbi soada."

„Aga kuda? Kuda võib siin siis veel heaga läbi soada?" küsiti mitmest suust.

„Lähme enne veel kirikhärra juurde," vastas Ants, „kaebame sellele oma häda ja palume, et tema meid aitaks."

„Kas see siis tahab meid sakste vasta aidata? Ja kui tahabki — kas ta julgeb?“

„Eks katsume. See jo midagi ei maksa. Ehk tal on vene keeli seaduseroamat ja ta ütleb meile, mis seal sees seisab. Ja kui ta seda ei tee, siis ehk kirjutab aagrehile, et meie hirmu pärast Habajale ei läind ja et meid peksmata jäetaks.“

Suurt lootust õpetaja abi peale meestel nähtavasti ei olnud ja seda ei olnud vist nõuandjal eneselgi, sest ta lisas sellele ettepanekule varsti teise juurde. „Mehed,“ ütles ta. „Meie peame aga koa teadma, mis teised vallad asjast arvavad. Nemad otsivad jo sedasama õigust mis meiegi. Kui me enam kuskilt abi ei leia, kui kirikhärra meid koa aidata ei taha, siis oleks hea, et teised vallad meie nõus on ja meiega ühes teada annavad, et nemad koa seda uut seadust nõuavad. Kui siis meile soldatid kaela soadetakse, tulevad nad meile ehk appi ega lase meid peksta.“

See ettepanek võitis sedamaid kõigi meeled. Õige küll — kõik nad võitlesid ühiste huvide eest, ja mida rohkem neid oli ja mida kindlam üksmeel nende seas valitses, seda enam lootust jäi võiduks.

„Mingem, mehed, ja kutsugem kõik Juuru kihelkonna talitajad kella kaheks kiriku juurde kokku,“ ütles Sepa Ants. „Kes ise ei taha minna, soatku mõni kodune inimene. Aega veel on, aga viita ei maksa minutitki. Juurus lähme siis kirikhärra juurde, ja kui sealt midagi ei soa, siis peame vähemast üheskoos nõu, kuda oma nahka võiksime hoida.“

Selle otsusega hüppasid mehed murult ja läksid lahku. Ülesanne saadeti imestamisväärt ruttu ja kõige parema tagajärjega täide, sest määratud ajal, kell kaks pärast lõunat, olid kõik Juuru kihelkonna vallavanemad kirikukõrtsis koos, peale nende muidugi ka kõik Mahtra peremehed kui need, kellesse asi kõige enne puutus.

Sepa Ants ostis teistele ametivendadele toobi viina ja hakkas neile seletama, mis otstarbeks ta nad siia kutsunud. Kõigepealt

jutustas ta neile, mis sõnumeid tüdruk öösi oli Habajalt toonud. „Juba on soldatid laetud püssidega kihelkondas," lõpetas ta, „ja kes vana seadusega rahul põle, seda ootavad kepid ja vitsad. Kas teist keegi tahab vana seaduse peale vanduda ja uut õigust lasta käest ära võtta?"

„Ei, ei!" kostsid hääled.

„Siis pidage silmas, et mis eile Habajal tehti, seda tehakse homme meil ja tunahomme teil. Kas tahate sellega leppida?"

Jälle eitavad vastused.

„Siis aidake teie meid, et Mahtrasse soldatid ei tuleks, sest siis on peksmine lahti. Ja kui nad siiski tulevad ja peksta tahavad, siis tulge meile appi, et meie neile suurema jõuga võiksime vasta panna. Aga enne lähme veel kirikhärra juurde ning küsime tema käest nõu ja abi. Palume teda, et ta valla ja aagrehi vahel lepitavaks vahemeheks oleks ja aagrehile kirjutaks, et soldatid mitte seie ei tuleks, sest muidu on sõda karta. Läki, mehed! Mina lähen eel, tulge teie mulle ükshaaval järele, minuga ühes mitte rohkem kui viis või kuus meest, muidu ehk kiriksand ehmatab, kui suures summas lähme."

Neli Mahtra peremeest ja Maidla ning Atla talitaja seltsisid Sepa Antsuga ja saatkond läks kõrtsist kirikumõisa. Vaevalt aga olid mehed väravast sisse astunud, kui neile õues kihelkonnakohtuhärra kogemata vastu tuli. Et Ants teiste eel kõndis, siis sai ta temaga kõige ennem vastamisi. See kokkujuhtumine kohtuhärraga oli Antsu meelest nagu saatuse heatahtlik näpunäide.

„Tere, tere, aulik kohtuhärra," algas ta sedamaid, „see on päris õnn, et kohtuhärraga siin kokku soame."

„Mis siis?"

„Meid kutsuti täna Habaja mõisa, aga üks tüdruk tõi ööse sõna ja ütles, et seal kuussada soldatit püsside ja trummide ja viledega mõisaõues rahva ümber koos seista ja et rahvast sunnitud selle seaduse peale vanduma, mis nüid enam ei maksa, ja

kes ei vandunud, need seotud pingi peale ja peksetud veriseks, ja viie valla talitajad löödud juba raudu ja pandud keldri kinni. Ei meie julge sedasi Habajale minna."

„Aga te peate ometi kohtu käsku täitma," ütles kihelkonnakohtuhärra. „Ega teid muidu sinna kutsutud, kui teil süüd ei ole."

„Meil põle muud süid, kui et ei taha uuest õigusest ilma jääda," vastas Mahtra talitaja.

„Aga mis te siit kirikumõisast siis otsite?"

„Tulime kirikhärra palvele, et ta aagrehihärrale kirjutaks, et soldatid Mahtrasse ei tuleks. Rahvas peavad kurja nõu, tahavad vasta hakata ja sõda teha, siis soavad soldatid tapetud ja mõis põletud."

„Ära räägi nii hirmsaid asju!" hüüdis kohtuhärra, kelle pilk esmalt uurides Antsu näol viibis ja siis tema järel tulevate meeste poole lendas.

„Ärgu saksad nii hirmsaid asju tehku," vastas talitaja südilt. „Meil kõigil on jo üks keiser, kes seadusi annab, ja ta on meile uue seaduse and, aga saksad sunnivad meid peksuga vana seaduse peale vanduma. Meil on küll üks keiser, aga siin on iga viie versta peal ise kuningas."

Talitaja sõnadest kuuldus midagi, mis kohtuhärra mõtlema pani. Kui talupoeg ähvardada julgeb, kui ta vastupanust söandab rääkida, siis peab tal midagi selja taga olema, mille najale ta toetub. Kohtuhärra nägi veel teisi talitajaid lähenevat ja sealt värava tagant kerkis hulk talupoja-nägusid nähtavale. Ainult väga tõsine ja väga sundiv asi võis nii palju inimesi kibedal tööajal liikuma panna.

„Lähme tuppa," ütles ta Antsule.

Kuna Sepa peremees kohtuhärraga eel kirikumõisa sisse astus, tulid teised mehed varsti järele, ja mitte üksnes need, kes Antsule kohe olid kaasa seltsinud, vaid ka palju neid, kes kõrtsis koos olid olnud — kokku peale kahekümne talupoja.

Õpetaja Berg astus imestaval pilgul nii suurele meestehulgale vastu. Kihelkonna-kohtusaks, Juuru härra parun Stackelberg, seletas talle saksa keeli lühidalt, mispärast mehed tulevad, ja käskis seepeale Mahtra talitajat oma palve ette kanda. Ants Tertsius jutustas kirikuõpetajale kõnekal sõnal ära, mida Habaja tüdruk öösi oli rääkinud ja kuidas Mahtra mehi lastud hoiatada Habajale minemast. Paljaste peadega seisid teised peremehed ukse all ja kuulasid pealt. Nii kohtuniku kui ka hingekarjase pilgud lendasid sagedasti murelikult selle „järelväe" poole, kes näis südi õiguseotsija seljatagust katvat.

„Habajale meie siis täna ei läind," kõneles Mahtra talitaja edasi, „ega taha sinna ülepea mitte minna, sest meie põle midagi kurja teind, et peame endid peksta laskma, raudu kandma ja keldris istuma. Meie palume õpetajahärrat ja kohtuhärrat Habaja mõisa kirjutada, et soldatid Mahtrasse ei tuleks."

Õpetaja ja parun vahetasid teineteisega paar sõna saksa keeli, siis ütles esimene oma pehmel ja lepitaval viisil: „Armsad mehed, kes teie kõik minu koguduse hinged olete, meie näeme kohtuhärraga suures kurbtuses, et teid raske karistus on ootamas, ja me tahaksime teid hea meelega selle alt päästa. Aga see on rohkem teie kui meie võimuses. Ärge püüdke mõisavanematele vastu hakata, täitke oma härrade käskusi, tehke orjust vana seaduse järele edasi, siis tahame meie kohtuhärraga haakenrihtri-härrale kohe kirjutada ja teda paluda, et ta teid ei laseks nuhelda. Siis poleks sellest ühtigi, et teie täna Habajale ei läinud. Ütelge, kas tahate mõisa orjust vanaviisi edasi teha?"

Ilma pikema arupidamiseta kostsid mehed, et nad seda ei taha.

„Jah, siis ei või meie ka mitte kirjutada! Siis tulevad soldatid Mahtrasse, või teid viiakse vägise Habajale ja seal saate raske trahvi."

Kuna peremehed pead kokku pistsid ja isekeskis hakkasid sosinal nõu pidama, esines nende vahva ja visa eestvedaja õpetajale uue etttepanekuga. Ta soovis, et vaimulik mees kohtusaksa kuul-

des ametlikust „Maavalla Kuulutajast“ ette loeks, mis seal uue seaduse maksma-hakkamisest on teada antud. Lehes seisis, nagu talitaja väga hästi teadis, et uus talurahvaseadus selle aasta 23. aprillist täiel võimul on maksma hakanud ja et endine, 1816. a. kinnitatud seadus on kõrvale heidetud. Üksnes enne seda tähtaega tekkinud kohtuasju pidi veel vana seaduse põhjal otsustatama. Kuulutus oli järelikult selle poolest puudulik, et temas senise teoorjuse tähtajalist edasikestmist selgel sõnal ei mainitud.

Kas oli see kirikuõpetajale tuttav ja kartis ta selle tõttu kuulutust ette lugeda, või polnud tal ametlikku lehte käepärast, või jälle andis kohtuhärra talle märku, et ärritatud meestele ettelugemine sel hetkel sünnis ei oleks — olgu, kuidas oli: õpetaja ei täitnud Sepa peremehe soovi.

Viimane päris seepeale seaduseraamatu venekeelset eksemplari taga, mida ta seni kõikjalt asjata oli püüdnud saada. Et õpetaja kihelkonnas see mees pidi olema, kes kihelkonna-kohtuhärra juhatust mööda talupoegadele uut seadust pidi seletama, kui need sellest ise aru ei saa, siis arvas Sepa Ants muidugi, et õpetajal ka vene keeli raamat peab olema. Kuid sellegi palve lükkas vaimulik isand tagasi, olgu, et tal soovitavat raamatut ei olnud, olgu mõnel muul põhjusel. Ta kinnitas Antsule ainult — mis ka õige oli —, et venekeelsel raamatul on täpilt seesama sisu mis eestikeelsel ümberpanekulgi. Manitsedes pöördus siis õpetaja Berg veel kord meeste poole:

„Olge mõistlikud, minu armsad, ja ärge kukutage endid oma kangekaelsuses mitte suure õnnetuse sisse! Ja miks tahate oma mõisavanemaid vastupanemisega kurvastada? Kas teie ei tea, et jumal ise neid teie ülemateks on seadnud oma targa tahtmise järele? Ja nad on teile helded ülemad ja armulised leivavanemad, sest kes on siis selle uue seaduse teinud, mis teile edaspidi nii suuri kergendusi annab ja teie elu igaviisi parandab? Kas ei ole seda teie mõisavanemad ise teinud? Ja mispärast on nad selle seaduse

teinud? Sellepärast, et nad oma talurahvast armastavad, et nad teile head soovivad, et nad teie eest isalikult muret kannavad. Ja nüüd tahate nende vastu tänamata meelt üles näidata! Teie ei taha enam oma ülemate sõna kuulda, te tahate neile vastu hakata, ja olete seda juba teinudki! Ei, kallid vennad, see ei või taevase isa meele järele olla, sellega teete rasket pattu, ja jumal ei jäta seda mitte karistamata ...“

Õpetaja silm jälgis seejuures järjest meeste nägusid, et nende pealt oma kõne mõju lugeda. Aga mehed piilusid mõjutamatu rahuga oma agara juhataja poole ja näisid sellelt otsustavat vastust ootavat. Sepa Ants seisis nagu tammekänd oma madala, tugeva koguga keset ruumi. Ta ei kostnud hingekarjase tungiva noomituse peale sõnagi, ja see võis ta kõvalt, kalgilt otsaesiselt selgesti näha, kui vähe tal oli korda läinud seda meest enda sõnu uskuma ja usaldama panna.

„Nagu näha, on kogu liikumine selle mehe sünnitus,“ pöördus õpetaja saksa keeli paruni poole, kes pahaselt laua kõrval istus. „Ta on terasem kui teised, osav rääkija, julge ja visa loomuga. Ta võib veel palju paha teha, kui meil korda ei lähe teda meelemärkusele pöörata.“

„Ta ei võta ju midagi kuulda,“ urises kohtuhärra, „kõik põrkab ta raudse pea küljest tagasi.“

„Katsume veel midagi,“ pani õpetaja ette. „Ma kutsun need teised ettetuppa ja tahan neid seal manitseda. Teie, parunihärra, püüdke siin selle mehe kohta oma ametimõju maksvaks teha.“

Kuna õpetaja Berg teised talitajad ja Mahtra peremehed suurde tuppa viis ja nendega seal veel manitseval sõnal uuesti kõnelema hakkas, neid iseäranis Sepa Antsu ässituste eest tungivalt hoiatades, jäi viimane kohtuhärraga üksinda kirjutuskambrisse. Antsul polnud selle vastu midagi. Ta kandis siin ametnikule veel kord palve ette, et see õpetajaga Mahtra meeste asjus haagikohtunikule kirjutaks ja neid ähvardavast karistusest vabastada aitaks. Aga kui parun küsis, kas Ants sel puhul tahtvat muret

kanda, et peremehed mõisa sõnnikuveole lähevad ja tõrkumata kõik endise töö ära teevad, pöördus talitaja tusaselt ukse poole, et teistele järele minna.

„Pea!“ hüüdis parun, tõusis toolilt ja pani ukse Antsu eest kinni.

Mida ta veel kõnelda või teha tahtis, jäi teadmatuks, sest talitaja kiskus ukse, mille käsirauast parun kinni hoidis, vägisi lahti, lükkas kohtuhärra uksega tagasi ja astus ettetuppa. Seal jättis ta õpetajaga lühidalt jumalaga ja sammus uksest välja.

Ta läks kuni Atla tee ääres oleva Eeru kõrtsini, kuhu teised Mahtra mehed talle varsti järele tulid. Võõraste valdade talitajaist aga olid mitmed kadunud. Nagu pärast kuuldus, olnud nad Sepa Antsu kokkukutsumise üle pahased: vist pidasid mehed otsustatud ettevõtet pärast kirikuõpetaja hoiatusi liiga kardetavaks.

„Mehed,“ ütles Ants kõrtsis oma valla rentnikkudele, „nüid teame, et meie siit õigust ei soa. Teie aga minge koju ja tehke kõik, mis teile peale pannakse, siis soate vähemast aagrehi karistusest lahti. Õpetaja lubas teid jo, kui mõisa käsku täidate, peksust peasta.“

„Kas sina's koju ei tule?“ küsisid teised.

„Ei tule,“ vastas talitaja, ja ta nägu ilmutas, et ta tüdimatu vaim vaheaegu juba mingile uuele otsusele oli jõudnud. „Mina lähen Kärusse vene papi juurde kuulama, kas sakstel on keisri poolt luba meiega nõnna teha. Teile annan aga veel kord nõu: ärge hakake vasta! Kui seda siiski teete, siis põle see minu süi.“

Tehti minekut. Ants läks Matsi Priidu, Adra Hindreku ja Tilli Otto seltsis natuke maad edasi ning käändus siis paremat kätt Atla küla poole, kuna teised murelikul vaikimisel Mahtra poole sammusid. „Viige mu naisele ja lastele palju tervikseid, ja ärgu nad minu pärast mures olgu!“ hüüdis Ants neile veel järele, siis kadus ta puude ja põõsaste vahele.

Ta peas oli tõesti kindel kavatsus küpsenud pikka teed Liivimaa piiri taha ette võtta, et aga seadusele selgust nõutada. Hinge-

karjane, kelle palvel ta praegu oli asjata käinud, oli saks nagu iga teinegi ja mõisnik nagu iga teinegi; mida Ants ette kartnud, oli tõeks läinud: õiguse asemel andis see mees neile odavaid noomitusi, kergenduste asemel kuulutas ta neile orjuse edasikestmist. Mis mõisnik nõuab, on õige, ja kes mõisniku käsku täidab, täidab jumala käsku... Nii ei võinud aga lugu ometi olla. Uus seadus oli ju keisri poolt selleks antud, et piinatud talupoja ülejõulist koormat kergendada. Ja tõesti seisid kergendused, nii vähe kui neid ka oli, seaduses sees. Aga näe, ei anta kätte! Vene preester ei ole saks ega ole mõisapidaja, ta on kroonu leivas ja peab siis õigust rääkima. Temalt saab ehk teada, mis ses vene keeli raamatus seisab, mida siin keegi ei tihka näidata, ja ta ehk võib, kui saksad ülekohut teevad, sellest keisrile teatada.*

Atla külasse jõudes astus Ants kõigepealt oma vana tuttava Koka Madise tallu sisse. Tal oli nõu Madist — see oli talitaja abimees — endale Kärusse kaasa kutsuda. Leidiski sõbra kodunt ja oli talle asja parajasti seletamas, kui nad kirikuõpetaja kutsarit vankril nägid eemalt talu poole kihutavat. Antsule torkas kohe aimus pähe: See ehk soadeti mulle järele! Kihelkonna-kohtuhärra, kelle käest poolvägise minema panin, tahab mind ehk lasta tagasi viia!

Ta andis sellest Madisele märku ja puges ruttu peitu. Kutsar jõuabki lõõtsutava hobusega õueväravasse.

„Kas Sepa Ants on siin?“

„Misuke Sepa Ants?“ küsib Koka Madis, nagu ei teaks maast ega ilmast midagi.

„Mahtra talitaja.“

„Põle minu silmad teda näind.“

* Nagu Tertsius pärast kohtu ees tunnistas, olnud tal veel teisi põhjusi Kärusse minekuks: ta kartnud Mahtra opmani Rosenbergi viha, kes teda teiste peremeeste ülesässitajaks pidanud ja teda selle eest kättemaksuga ähvardanud. Ühtlasi tahtnud ta kõrval olles ära oodata, kas õpetaja Berg tahab ja suudab Mahtra valda aagrehi karistusest ja sõjaväest päästa. Tertsiuse ülestähendatud mälestused aga vaikivad neist põhjustest.

„Aga Mahtra mehed ütlesid praegu teel, et ta sinu poole on läind.“

„Tühi lori! Aga mis sa temast siis tahad?“

„Õpetaja ja kihelkonna-kohtuhärra, kellega ta meil koos oli, soatsid teda tee pealt tagasi tooma — ei mina tea, mispärast. Ajasin enne Mahtra poole, sain teised mehed, kes koa meil käisid, kätte, aga nende hulgas ta ei old.“

„Siin põle teda ammugi.“

„Kust ma teda siis veel leian!“ toriseb kutsar tusaselt ja sõidab Juuru poole tagasi...

Koka peremees oli valmis Antsuga ühes Kärru minema. Viimane magas Koka talu aida peal pärastlõuna ära ja ronis alles siis alla, kui juba pime oli.

Siis läksid mõlemad tasahiljukesi teele.

See sündis reedel, 30. mail.

Järgmise päeva hommikul vara ilmus Mahtra kubjas külasse ja andis peremeestele käsu sedamaid mõisa minna. „Kes vasta paneb,“ lisas mees, „seda lubati nii peksta, et sooled välja tulevad.“

„Kes need peksjad siis õiete on?“ küsisid kokkurutanud peremehed.

„Eks te soa näha. Küllap teate, et soldatid kaugel põle. Aagrehi süda olla teie peale hirmus täis, et miks te Habajale põle läind. Küll tema juba peksjate eest hoolt kannab.“

Mehed vahtisid jumet vahetades üksteise otsa.

„Kas keegi teab, kus Sepa Ants on? Kodunt ma teda ei leind,“ küsis kubjas.

Ei teadnud keegi, vähemasti ei vastanud ükski.

„No küll tema saun ka kuumaks köetakse!“ tähendas kubjas ja tegi minekut, kui ta antud käsku peremeestele veel kord oli meelde tuletanud.

Viimased seisid nagu kivistunud nägudega koos. Nad ei kahelnud pilkugi, et lugu nüüd kipub tõsiseks minema, sest kõige heldemgi haagikohtunik ei lase ennast nii jämedasti narrida, ja prae-

gusest haagikohtunikust teati ju Habaja sõnumite järgi, et ta nalja ei mõista. Kirikuõpetaja oli armuheitmise-palve muidugi saatmata jätnud, kuna mehed talle tõotust ei andnud, et nad mõisa nõudeid tahavad täita.

„Mis nüid heaks nõuks võtta?"

„Mis muud kui redusse!"

„Redusse jah! Loomgi hoiab oma nahka, miks siis mitte inime!"

Ja tõesti pistsid mehed jooksu igaüks oma talu poole, et seal veel naisele-lapsele mõnda juhatavat sõna öelda, ning siis algas üldine põgenemine küla ümber olevate metsade, heinamaade ja rabade poole. Noored ja väledad, vanad ja väetid — kõik jätsid oma kodud saatuse hoolde ja otsisid nagu tagakihutatud loomad metsapadrikus ja võsatihnikus urgast, kuhu oma hirmunud pead ja ahastavat hinge peita.

Hauavaikus laotus mahajäetud küla üle. Tummalt, mustalt, nagu meeleheiteks tardunud viletsus, kükitasid armetud suitsuhurtsikud heledal päikesepaistel madala liivase seljandiku peal. Palavas, virvendavas õhus, ses surmavaikuses ümberringi, haudus midagi raskesti rõhuvat, mis nagu tahtis karjatada — seal haudus õnnetus, ning eemalt aasadelt kerkis peenike põuaudu — otsekui viimne palve surevast hingest...

Mõisa pool aga, seal, kus need suured laiutavad majad kõrgi puiestiku alt välja vahtisid, hakkas õhk korraga välkuma ja sätendama. Soldatite püssitikud murdsid seal oma haljal terasel päikese palavaid kiiri. Ja maa müdises saja ähvardavalt astuva raske saapa all. Sest Mahtra mõisa on jõudnud viiskümmend meest jalaväge kahe ohvitseriga, koorem keppe, teine vitsu, kakskümmend paari jalaraudu ja kolmkümmend paari käeraudu. Täna peab Mahtras kohut peetama. Palju punast verd tõotab selle mõisa õues liiva ja kive värvida.

Küla aga on surnud.

Päike paistab nagu suurde musta hauda.

„Jumalale tänu!“ hüüdis proua von Heidegg, kui ta Herberti käest kuulda sai, et koolipreili tema kosja vastu ei olevat võtnud.

„Tüdruk on targem kui poiss!“ hüüdis härra von Heidegg, kui ta abikaasa käest kuulda sai, et „prantsuse mamslike“ oli tema poja ära põlanud.

Ja nad mõlemad olid nii õnnelikud selle üllatava uudise üle, et nad tähelegi ei pannud, kui haavav õieti oli see sündmus nende seisuslikule iseteadvusele ning uhkusele ja mäherdust häbi nende poeg, parun Herbert von Heidegg, seesugusest alandusest pidi tundma. Tüdruk, kes sunnitud on tööga oma pead toitma, kellel muud ei ole kui kolm kleiti ja soe hing, kellel laias maailmas midagi pole kaotada, aga kõik võita, — see tüdruk kostab parun Herbert Heideggile: Tänan lahke pakkumise eest, aga mul ei ole teid tarvis! Tõesti, kui parunipreili von A. või krahvipreili von B. nõnda oleksid kostnud — kosilase isa ja ema oleksid hirmsa teotuse pärast rabanduse saanud. Nüüd aga hüüdis üks jumalale tänu ja teine kiitis, et tüdruk on targem kui poiss, ja mõlematel oli tundmus, nagu oleksid nad suurest hädaohust pääsenud! See prantsuse mamslike seisis ju nii madalal, et ta kõige väetimatki Heideggi teotada ei suutnud, ja nii madalal seisis ta sellepärast, et ta palga eest tööd tegi ...

Heideggide õnn niisuguse asjapöörde üle oli siis suur. Oli ju nende poiss oma „arusaamatu eksimisega neile tõsist muret hakanud tegema“. Kuid nad eksisid ise, kui arvasid, et poeg nüüd luhtaläinud katse peale käega lööb, oma lollust naerab ja siis kogu tembu unustab. Seda ei sündinud. Palju enam hakkasid vanemad murega tähele panema, et Herberti südame kallal mingi salapiin nakitses, sest ta muutus päev-päevalt ikka tõsisemaks, kinnisemaks, elu ja ümbruse kohta osavõtmatumaks. Ta kõneles vähe, sõi vähe ja töötas vähe. Terve ta sisemine värk näis rikkis olevat.

Hm, ütlesid papa ja mamma, näib, nagu oleks see rumalus temas sügavamal pesitsenud, kui tervis lubab! Aga nad lisasid endid trööstides juurde: Aegamööda asjad käivad; mis ruttu ei lähe, läheb pikkamisi. Iga haav paraneb viimaks, kui õiget rohtu tarvitatakse.

Õigeks rohuks pidasid nad aga prantslanna varstist äraminekut ja seda, et nad pojale pruuti, õiget pruuti hakkavad otsima. Selleks valisid nad maa tütarde seast kõige võluvama ja kandsid hoolt, et poeg sellega võimalikult sagedasti hakkas kokku puutuma . . .

Ka Juliette Marchand märkas parun Herberti rõhutud olekut pärast teatud juhtumust aialehtlas. Ta märkas seda, ja ta süda tundis valu. See hea, hell süda kannatas palju, vist niisama palju kui Herbertigi oma.

See süda oli salavõitlusi pidanud juba enne seda, kui noormees oma kosjaavaldusega tuli. Oli ju Juliette naise vaimuerkusega palju varemini jälile jõudnud, et teda siin majas miski ootab, mis ühtegi noort rinda säärasel puhul erutamata ei jäta. Niisugune leid üksi juba, ilma eelkäiva aimuseta, võib põue soojendada. Ja vastuarmastuseni on siis veel üksainus samm — see tähendab, kui selleks tarvilikud tingimused täiesti ei puudu. Siin aga ei puudunud ükski tingimus. Juliette'i ees seisis noor, nägus, andekas, ausameelne mees, kellega ta oli ruttu sõbrunenud ja kelle seltsis ta nautis seda sooja lõbu ja mõnu, mida sünnitab vastastikune meeldivus.

Mis ime siis, et neiu põues midagi tärkama lõi — salaja, vastu tahtmist. Ta püüdis seda endale salata, nähtusele nagu katet peale tõmmata, südant mõistuse alla peita. Aga nii sagedasti tabas ta ennast mõtteilt, mis selle püüdega kuidagi kokku ei kõlanud. Ta leidis enese Herberti juurest, kus tal midagi tegemist ei olnud, kus ta olla ei tohtinud, ja ta peast lendasid terved suured tulevikupildid läbi, mille keskpaigas seisid koos ikka jälle Herbert ja ta ise.

Ta oli endale sedagi kord välja maalinud — salaja, vargsi muidugi —, kuidas ta oma osa mängiks Vaitla mõisa prouana! Kuis tahtis ta kõigi vastu olla nii suur ja üllas ja helde, kuis tahtis ta hädalisi aidata, vaeseid toetada, abikaasaga võidu nende nii halastamatult koormatud, hinge- ja ihupuuduste sisse rusutud talupoegade põlve kergendada, vägivalla asemel õigust, valjuse asemel armu valitsema panna. Kõik head inimesed ütleksid siis: Vaadake Vaitla olusid, võtke endale Heideggidest eeskuju, — ja seda kõike on seal see väike must prantslanna aidanud korda saata!...

Ja kui ta ennast siis niisuguse ülekohtuse unenäo pealt oli tabanud, lõi ta endale laksti vastu otsaesist, et oma hooletut mõistust äratada ja luulemaalt tõsiilma pääseda. See pääsemine maksis võitlust ja vaeva, aga ta läks, jumal tänatud, korda. Mitte asjata ei pidanud ta oma mõistust kaineks ja mitte asjata ei olnud ta oma üksikul elurännakul iseseisvust ja ettevaatust õppinud.

See mees ei püsi ju enda jalgel maailmas, ta pole vaba, pole rippumatu. Sajad sidemed sõlmivad teda ta perekonna, sugukonna, seltskonna külge — ja neist ei salli ükski seda väikest mõtlevat prantslannat; nad kõik peaksid teda julgeks sissetikkujaks, kellele kahe käega vaja vastu tõrjuda. Nad vihkavad teda juba nüüd, ilma et ta neile midagi oleks teinud, — üksnes sellepärast, et ta mõne asja peale julgeb teisiti vaadata kui nemad.

Jah, Juliette Marchand oli oma südamega võidelnud ja võitles temaga praegu veel — praegu seda kibedamini, et ta Herbertit nägi kannatavat ja et ta teadis enese olevat tema valu sünnitaja.

Ja siiski ei võinud, ei tohtinud ta teda aidata, — Herberti enda tulul, tema õnne pärast. See valus tõetundmus võitis ikka ja ikka jälle neiu heitlevas rinnas. Ta teadis, et ainus abi on nende lahkumises, ja et seda ette valmistada, selle lõpumõrudust vähendada, püüdis ta noormehele külma lähenematust näidata, nii piinav kui see talle eneselegi oli. Juba Herberti armuavalduse puhul oli ta selle enesesalgamisega algust teinud, oma tundmusi täie-

liku surve alla pannes, ning sel teel sammus ta nüüd iga päev edasi.

Nõnda seisid lood Juliette'i ja Herberti vahel, kui maikuu lõpul avalikud sündmused, mis tervet maakonda erutasid, ka nende tähelepanu isiklikkudelt asjadelt enam üldsusele juhtisid.

Juliette sai Herbertiga selle üle vähe jutusse, sest et ta piinliku hoolega hoidus temaga kokku puutumast. Aga söögilauas kuulis ta härraste omavahelisest kõnelusest ja majas teenijate käest mõndagi, mis välises maailmas sündis. Ligemal ja kaugemal olid talupojad rahutus käärimises. Uus seadus oli segadusi sünnitanud, rahva meeli kirglikult ärritanud. Mitmes mõisas jätsid inimesed oma rendikohused täitmata, tõrkusid mõisatöödele vastu. Siin ja seal avaldas liikumine nii ähvardavat ilmet, et karistamine tavaliste kohtute kaudu enam ei mõjunud: mõisnikud olid kubermangulinnast sõjaväelist abi ja kaitset palunud ning ka saanud.

Rahutuste põhjused jäid Juliette'ile kaunis tumedaks: ta kuulis härraskonna jutust ainult, et talupojad olevat tänamatud, häbematud, täitmatud ja rumalad. Neile antud ilus näpp, aga nad tahtvat tervet kätt. Toapoiss Tohver jälle sosistas sakste kavalusest ja ihnusest, ilma et ta midagi oleks mõistnud põhjendada ja seletada. Juliette ise aga mõtles endamisi, et miks küll rahutused alles nüüd tulevad? Rahva olukord oli tema arvates niisugune, et sellega kuidagi poleks leppida võidud. Igal muul maal, mida ta tundis, oleksid neil oludel avalikud mässud ammugi igapäevased asjad olnud.

Rahutusesõnumid tuletasid Juliette'ile midagi meelde, mis ta viimasel ajal oli üsna unustanud. Parun Herbert oli talvel suurtest uuendustest ja korraldustest kõnelnud, mis ta oma majapidamises, valitsemises ja talurahva elukorras, niipalju kui see mõisa mõju alla küünib, teoksile tahtvat võtta, kui mõis aprillikuu lõpul tema kätte saab. Muu seas oli ta lubanud talupoegade orjust priitahtlikult kergendada ja seaduse sellekohastest mää-

rustest veel kaugemale minna. Niisama oli ta tahtnud ihunuhtluse kaotamist kaalumisele võtta, selle kitsendamisega aga kohe lubanud peale hakata.

Preili Marchand'i huvitas nüüd küsimus, kui palju on Herbert oma kavatsustest juba täide saatnud, sest mõis oli jüripäevast saadik tema valitsuse all. Küsimus oli Juliette'ile seda huvitavam, et, nagu ta viimaseil päevil kuulis, ka Vaitla valla talupojad olid nõuks võtnud nõndanimetatud abiteo tegemisele vastu panna.

Juliette oleks hea meelega Herbertilt eneselt tema parandustööde järje kohta teatust küsinud, aga ta ei tahtnud temaga nelja silma all pikemalt jutusse sattuda, ning teiste härraste kuuldes niisugust jutuainet valida ei olnud sünnis, sest need oleksid seda mittenaiselikuks ja nina võõraste asjade sekka pistmiseks pidanud. Järelepärimist toapoisilt ei pidanud Juliette ka mitte kohaseks, sest imelikul kombel kartis ta nüüd, mil Herbert peremees oli, et Tohver mõisniku vastu küllalt erapooletu ei ole. Seepärast pöördus ta oma pärimistega katseks härra Lustigi, oma alati vaikiva ametivenna poole.

Ta küsis sellelt kõigepealt, kas ta midagi talurahva vaenuliku liikumise põhjusest teadvat.

Väheldane prillidega härra punastas nagu noor tüdruk, kui koolipreili temaga juttu tegi. Et ta tagasihoidlik ja jutukehv oli, seda Juliette teadis, aga kui naeruväärt häbelik ta oli, seda märkas ta alles praegu. Oma rõõmuks ja üllatuseks sai ta aga härra Lustigilt üsna kindlad ja selged vastused, ja neid ei antud talle nähtavasti sugugi nii vastumeelselt, nagu ta oli kartnud.

„Teid huvitab, preili, meie talurahva-küsimus?" küsis härra Lustig kõigepealt vastu.

„Jaa."

„Ma olen seda juba tähele pannud."

„Teie?"

„Jaa."

„Kuis nii?"

„Ma kuulatan palju, sest et ma vähe räägin. Ma olen mõndagi teie mõtteavaldustest kuulnud."

„Ja teie ise? Teie ei võta säherdustest asjadest vist mitte osa?"

Lustig kehitas õlgu. „Jah, vaadake, mul puudub kõnelemisanne, sellepärast ei vaheta ma teistega meeleldi mõtteid. Aga mis ma näen ja kuulen, jääb mulle meelde ja ma mõtlen selle üle siis parem üksinda järele."

„Siis olete ka kõnesolevaist asjadest mõndagi kuulnud ja nende üle järele mõelnud?" naeratas Juliette.

„Ma tean vist mõnda. Mille järele pärisite, preili Marchand?"

Juliette kordas oma küsimust rahutuste põhjuste üle, ja Gottlieb Lustig kostis: „Otseseid põhjusi on minu teada mitu, kaudseid üksainus, ja see on: liiga raske elu."

Ja härra Lustig seletas Juliette'ile lühikeste, kobavate, aga tuumalt üsna kujukate ja pihtaminevate sõnadega ära, mida uus seadus talupoegadele tõi, mis ebalootusteks ja eksiarvamisteks see asja andis, mis nõuded talupoegadel mõisade vastu on, mida rahutuste poolest siiamaani oli sündinud ja mis abinõud selle vastu on maksma pandud. Juliette ei suutnud tagasi hoida oma hämmastust selle üle, et see kinnine, näilikult kõige oma ümbruse vastu külm ja osavõtmatu inimene, keda üksnes loodusteadus ning pealegi selle üksainus osa huvitas, nüüd korraga temast nii eemal seisvate asjade üle nii asjatundlikku, põhjalikku seletust võis anda. Tõesti, see mees näis oma sisemist inimest toitvat ainult kuulamisest, nägemisest ja — vaikimisest.

„Teil on vististi ka teada," tähendas preili Marchand, kui koolihärra oli lõpetanud, „et meiegi valla talupojad vastupanijate sekka tahavad astuda?"

„Jaa, parun Heideggile on seda teatatud."

„Peremeeste eneste poolt?"

„Ei. Ma kuulsin, et üks rentnik, kes külas salakuulaja-ametit peab — ta nimi on Ristmäe Mihkel —, mõisa teate on toonud, mis nõu peremehed on pidanud ja mis otsusele jõudnud."

„Aga ma ei saa aru, mis põhjusel siis meie talupojad vastupanu peale mõtlevad!“ hüüdis Juliette. „Ma oletan, et neile mitte ainult uues seaduses määratud kergendusi pole kätte antud, vaid et nende töö- ja maksukoormat peale selle veel priitahtlikult on alandatud.“

Gottlieb Lustig vaatas laial pilgul neiule otsa. „Miks te seda oletate?“ küsis ta siis.

„Sellepärast, et mõis nüüd noore paruni käes on, ja et see, nagu talvel kuulsin, neid uuendusi siin kohe tahtis ette võtta.“

„See pole mitte sündinud.“

„Mitte sündinud? Kuidas on see võimalik?“

Lustigi käed tegid liigutuse, mis ütles: pole midagi parata.

„Teie teate kindlasti, et meie talupoegadele kergendusi mitte pole tehtud, et nad endistel tingimustel edasi töötavad?“

„Jaa, preili Marchand,“ kinnitas teine elavamalt, kui ta muidu oli kõnelnud. „Ma tean koguni, et meie talunikud käisid uues seaduses lubatud kergendusi kätte tahtmas, aga nende soovi ei täidetud.“

„Kellelt nad seda nõudsid?“

„Mõlemalt parunilt.“

„Ka mõisa praeguselt omanikult?“

„Nimelt. Nad käisid esmalt parun Rüdigeri ja varsti peale seda parun Herberti juures.“

„Kust te seda teate?“

„Vana parun rääkis sellest ise, ja siis lobises mulle opman Winter mõnda.“

Juliette'i näol levis iseäralik rahutu võõrastus, ta suu ümber tekkis terav joon. „Ja mis põhjusel ei täidetud nende nõuet?“ küsis ta.

„Samal põhjusel, mis teistelgi mõisnikkudel on, et nad oma talupoegade nõudeid pole täitnud: seadus määrab neile selleks veel aega kuni maade mõõtmise ja hindamise lõpuni.“

„Aga kergenduste vabatahtlik andmine pole ju mitte keelatud!“

„Muidugi mitte. Nagu kuulen, olevat seda paaris kaugemas mõisas ka tehtud."

„Seda olevat tehtud? Ja siin mitte?"

Preili Marchand'i näost paistis, kui ta seda pikkamisi ja rõhutades ütles, niisugune sisemine ärevus, et koolihärra teda järjest imestavamate pilkudega silmitsema hakkas. Nad seisid härrastemaja tagumisel, aiapoolsel rõdul. Vanemaid saksu ei olnud näha. All aias kilkasid nende õpilased. Juliette Marchand kõndis paar korda edasi-tagasi, siis pöördus ta jälle oma ametivenna poole.

„Kui ma liialt teie aega ei kuluta, siis jalutage minuga veidi aias. Mul oleks teilt veel midagi küsida... Ma kõnelen teiega ju õigupoolest esimest korda, ja meie elame juba nii kaua ühise katuse all ja teeme teineteise kõrval sama tööd... Kas tahate?"

Jälle värvis härra Lustigi argset, nõutut nägu see õrn, neitsilik puna. „Hea meelega," kostis ta kohmetult ja peaaegu kogeldes.

„Ma tahaksin teie arvamist teada saada," algas Juliette, kui nad pikkamisi jalutades jasmiinipõõsaste vahele olid jõudnud, „mispärast Vaitla mõisa noor peremees oma uuenduseplaane, millest ta mulle enesele rääkis, mitte pole teostama hakanud. Lubage, et ma teilt otsekoheselt küsin: kas peate Herbert Heideggi ausaks meheks?"

„Jaa."

„Tal on vist ka hea süda ja kõrgesti mõtlev meel?"

„Vististi."

„Teie tunnete ka tema üldpoliitilisi arvamisi?"

„Seda vähem; ta on paar aastat kodunt ära olnud, võõrsil alles meheks küpsenud, ja ma pole tema nüüdseid arvamisi veel mitte tundma õppinud."

„Minu meelest mõtleb ta vabamalt ja heldemalt kui tema isa ja paljud teised siinseist mõisnikkudest," ütles Juliette. „Ma olen ka tähele pannud, et ta oma hea südame tõttu palvetele vastuvõtlik on. Seda enam pean siis imeks panema, et ta oma talu-

poegade soovid võis täitmata jätta, hoolimata ta enda tõotustest nende elujärge parandada, mida ta pealegi vabatahtlikult mõtles teha, ning silmas pidades, et mõned teised mõisnikud võimalikuks on leidnud tema kavatsust teostada. Kuidas te seda enesele seletate?"

„Ma usun, parun Herbert ei ole vaba," vastas õpetaja.

„Kuidas nii? Ta on ju minu teada mõisa täieõiguslik omanik."

„Seda küll. Aga ta seisab võimsate mõjude all."

„Ja need on?"

„Kõigepealt tema isa. Kui ma ei eksi, siis on mõisa pärisvalitseja ja mõõduandev käskija siin veel parun Rüdiger, kui mitte ka Herberti ema... Peale selle on veel mõjumas kogu seisuse huvid..."

„Kas ähvardab neid hädaoht, kui mõisnikkudest keegi oma talupoegadele head teeb?"

„Praegustel oludel vahest küll. Annab üks talupoegade nõuetele järele, siis peavad seda ka teised tegema. Teised seda aga ei taha, sest et see nende huvide vastu käiks. Nii peab siis see üks oma heateo, seisuse kasu silmas pidades, ka tegemata jätma. Praegusel kriitilisel ajal peetakse järeleandmist tõesti hädaohtlikuks."

Gottlieb Lustig ei olnud vist kunagi nii pikki lauseid nii pikaks kõneks põiminud, sest ta pühkis rätiga otsaesiselt tööhigi.

„Ja neile mõjudele on Herbert Heidegg allunud," ütles preili Marchand pikkamisi ja enam endale kui oma seltsilisele, misjuures ta nägu sügav vari kattis. Juliette'i meelest oli, nagu oleks ta praegu mingist kallist asjast ilma jäänud; nagu leinatuju kippus talle peale. Kuna nad ebateadlikult olid härrastemaja poole tagasi jalutamas, tänas ta ähmil ametivenda seltsi eest ja läks ruttu oma tuppa. Seal mõtles ta kuuldud asjade üle veel kaua järele, ning tervel päeval ei lahkunud tal põuest valus tundmus — tundmus, nagu oleks keegi temale truudust murdnud.

Kuid ta pidi varsti veel midagi kuulda saama, mis talle valu tegi, mis ta praegust tunnet märksa süvendas. Paar päeva pärast

seda — ta oli linnast parajasti koju jõudnud — koputati argselt ta ukse pihta ja vana toapoiss Tohver, kelle selja taga toatüdruk Maie priske nägu ja kõrge rind nähtavaks said, lipsas Juliette'i sissehüüdmisel vargsi kambrisse. Tohver näis tüdrukut endaga kaasa kutsuvat, see aga tõrkus pooleldi vastu ning astus alles siis, kui teine talle veel käega kutsemärke andis, ka sisse. Mõlemate näod ilmutasid elavat ärevust.

„Vreilen," algas toapoiss, kui ta oli paar korda kohmakalt kummardanud, „Mai rääkis mulle imeliku jutu ja palub nüüd mind, et ma seda vreilnale räägiksin ... Meil on esmaspäeva hommiku jälle üht inimest tallis pekstud ja ta verise ihu peale silgusoolvett valatud ..."

Koolipreili vaatas pärival silmal kõneleja otsa, ta ei näinud tema sõnadest hästi aru saavat.

„Pekstud — keda on meil pekstud?"

„Valitseja tüdrukut Miinat — vreilen tunnevad teda vist — noor, viks tüdruk ..."

„Miinat pekstud? Kes on teda peksnud?"

„See, kes inimesi mõisas ikka peksab, kui kästakse — vahimees."

Ja Mai aitas elavalt pead nokutades toapoisi sõnu takka tõendada, kuna ta põllenurgaga oma kalkvele läinud silmi pühkis. Tohver aga hakkas lugu jutustama ja püüdis seda koolipreilile laiade seletuste ja elavate käteliigutustega võimalikult arusaadavaks teha. Mai oli kinnitavaks tunnistajaks, kes kõik oma pühapäevase saksa keele samaks otstarbeks ära raiskas ja Tohvri seletustele lõpmatute peanoogutustega püüdis rõhku anda.

Nii siis sai Juliette mõlemate käest kuulda, missuguse ülbuse ohvriks vaene Miina oli sattunud. Opman tükib plaanikindlalt oma teenija juurde, tüdruk paneb võideldes vastu, ilmutab oma hädа viimaks peigmehele, see tuleb ühel ööl ootamatul kombel appi ja maksab võrgutajale vihatujus kätte. Viimane ilmub, kui ta süütut tüdrukut juba ise on löönud, mõisa kaebama, ja siin

mõistetakse kohtuotsus, millest inimlikul mõistusel raske on aru saada: tüdruk saab mõisatallis, poiss haagikohtuniku juures ihunuhtlust! Tüdruk pekstakse veriseks, ta haavad pannakse soolveega põrguvalul põlema, poiss aga viiakse seotud kätega haagikohtuniku juurde tapapingile, kuna peasüüdlane ise muidugi karistamata jääb, sest ega ta kaebama oleks läinud, kui tal midagi oleks karta olnud!

Koolipreilil puudus võime seda kõike uskuda; ta pidas kogu lugu ihukarvu püstiajavaks valeks, vähemasti aga määratuks liialduseks. Vahest süüdistas tüdruk sellepärast opmanit, et iseenda süüd kahandada? Kuid Juliette'i südant haavas juba üksi see teadmine, et ihuline karistus Vaitla mõisas, ehk see nüüd küll noore paruni valitsuse all oli, ikka veel edasi kestab, et siin jälle üht naist on nuheldud, ja pealegi nii toorel kombel. Tema kahtlus loo tõe kohta hakkas aga kaduma, kui Tohver nüüd juurde lisas, mis põhjusel ta tulnud sündmust koolipreilile jutustama.

„Mai palub nüüd vaese Miina nimel vreileni," ütles Tohver, „et vreilen noore parunile jutustaks, kuidas lugu õ i e t e on olnud, et opman natuke nina peale saaks. Arvata võib, et opman asja härradele hoopis teisiti rääkis, sest ega muidu Miinale, kes täiesti süütu on, vitsu oleks kästud anda. Opman öelnud juba ise kodu Miina vastu, et ta tahab valetada, ning lisanud juurde: Eks saa näha, keda ustakse, sind või mind!"

„Kelle juures on opman kaebamas käinud?" küsis Juliette värisevate huultega.

„Eks sakste juures — kus mujal."

„Muidugi vana härra juures!"

Selle kohta teadis Tohver vastata, et ta opmanit sel hommikul kaunis vara näinud paruni kirjutuskambrisse astuvat, kus mõlemad härrad juba tööl olnud.

„Mõlemad?" hüüdis preili Marchand, ja ta ilme avaldas jälle külma, tõrjuvat umbusaldust. „See pole võimalik," lisas ta kind-

iasti, „teie eksite, Tohver, et mõlemad parunid käsu andsid Miinat peksta.“

„Kes selle käsu andis, seda ma ei tea,“ vastas toapoiss, „aga et mõlemad parunid töötoas olid, kui opman sisse astus, seda tean selgeste; ma viisin minut aega ennemine härradele sinna sigarid.“

Juliette pööras oma kahvatanud näo kõrvale; ta südamele rõhus miski nii raskesti ja valusalt, et ta meeleldi oleks karjatanud.

„Aga kas siis Miina ja tema peigmees parunitele ise ei seletanud, kuidas lugu õieti oli?“ pöördus ta viimaks toapoisi poole.

„Nende käest pole midagi küsitud,“ vastas Tohver, „nad pole härrade ees käinudki.“

„Mis jutt see on? Kuidas võidi neile karistust mõista, kui neid üle ei kuulatud?“

Toapoiss kehitas õlgu, kuna ta näol kentsakas, pooleldi mõru, pooleldi hale muie levis. „Saksad usuvad opmani üksigi — ta on kõrgem kui teenijatüdruk ja külapoiss.“

Pilk, millega koolipreili kõneleja otsa vaatas, väljendas valdama tikkuvat hirmu. „Ma ei usu seda kõike,“ ütles ta kärsitult ja pööras näo jälle akna poole. „Vähemasti ei või õige olla, et nuhtlus enne mõisteti, kui kaebealuste süü selge ja kindel oli. Ma tahan järele kuulata, kuidas kõik on olnud.“

„Vreilen!“ kuulis ta Tohvri alandlikku, paluvat häält uuesti. „Vaene Miina on opmani juurest kohe ära läinud — külasse vanemate juurde. Opman on kuri mees; Miina kardab, et ta teda selle äramineku eest veelgi laseb karistada, või kuidagi taga kiusata, või teda koguni oma teenistusse tagasi tuua. Selle ees on tüdrukul jäle hirm. Vreilen on sellepärast ehk nii lahke ja palub noort parunit, et opman Miinale enam paha ei teeks ja teda laseb vanemate juurde jääda.“

„Seda tahan teha.“

„Opman on ka ähvardanud, et Miina isal nüüd talu käest ära võetakse,“ lisas Tohver veel. „Vreilen palub ehk Herbertihärrat, et seda mitte ei tehtaks.“

Ka seda tõotas Juliette kindla, lootusjulge häälega.

Sellega ei olnud aga toapoisi jutt veel otsas. Ta arvas tarvilikuks heasüdamliku preili osavõttu oma kaitsealuste kohta veel enamgi äratada. Sellepärast ütles ta: „Vreilen peavad ka teadma, et Miina peigmees on meie Maie vend. Vreilen ehk mäletavad veel — seesama noormees, kes mineval sügisel mõisa tallis vitsu sai, millest vreilen nii ehmatanud olid."

Juliette mäletas väga hästi veel Päärnat, seda suurt, tugevat, tõsise näoga teomeest, kelle eluhurtsikutki ta kord vaatamas oli käinud. Kuna ta kaastundlikult Maie peale vaatas, küsis ta toapoisilt:

„Ja mäherduse karistuse sai Maie vend seekord?"

„Talle on haagikohtuniku juures kaheksakümmend kepihoopi antud," vastas Tohver. „See ei ole naljaasi, vreilen. Päärn on küll mees kui karu, aga ta olla siiski praegu sängis ja põdeda oma haabu."

„Kaheksakümmend kepihoopi!" kordas koolipreili, ja Tohvri meelest oli, nagu kisuks ta väike valge käsi rusikasse. Siis pöördus preili Marchand läbitungiva pilguga veel kord toapoisi ja tüdruku poole. „Ja teie mõlemad usute kindlasti, et lugu nõnda oli, nagu Miina ja Päärn räägivad? Teie ei kahtle mitte, et mõlemad õigust kõnelevad? Teie süda tunneb seda selgesti?"

Tohver vedas endal sõrmega üle kõri, mis pidi tähendama, et ta oma pea selle eest annab, kui lugu õige ei ole, ja kinnitas peaaegu vandega, et tüdruk ja poiss mõlemad on ausad inimesed, keda igaüks täiesti usaldavat. Seda ei võivat aga opmanist mitte öelda.

„Kas temast halba räägitakse?" küsis Juliette.

Tohver ajas oma hallakad kulmukarvad kõrgele üles ja lõi põlastavalt mõlema käega. „Sa taevake, vreilen! Ma ei tohiks ropp olla, aga pean siiski ütlema, et see mees mitmekordne isa on, ilma et tal naist oleks . . ."

„Kas ka Maie vennal valitseja poolt veel midagi paha karta

on?" päris Juliette, kuna ta pilk osavõtlikult toatüdruku kurval näol viibis.

„Eks ta teda kiusata või," vastas Tohver, „ja iga vähema kui süü pärast talli viia ka. Aga noh — seda meest on juba nii kiusatud ja pigistatud, et ta sellega juba üsna ära on harjunud."

„Reagi preilile Pearna kohalugu," sosistas Mai, kes oli aru saanud, et jutt tema vennast oli, kuna ta toapoissi kuuesabast tõmbas. „Ehk preili võib tema eest koa midagi teha!"

Tohver arvas isegi, et praegu on paras pilk koolipreilile ka seda asja jutustada, mida ta ju nii hästi tundis. Ja kui keegi Maie venda, kellest vana toapoiss ise palju lugu pidas, aidata võis, siis oli see ainult preili Marchand. Või siis vana, vilunud vaatega toapoisi eest midagi salajasse jääb, mis majas sünnib. Tohver teadis ammugi, mis silmadega noor parun ilusa guvernandi peale vaatab, kui väga ta teda austab ja tema mõju all seisab. Küsida võis vahest ainult, kas prantsuse preili aidata t a h a b; kuid selle kohta ei olnud palju kahtlust: kes tundis paremini koolipreili sooja südant vaeste taluinimeste vastu kui just Tohver.

„Ega vreilen pahaks pane, kui ma Maie vennast veel midagi lausun," ütles ta vabandust paluva naeratusega, kuna Mai teda sellega püüdis takka ergutada, et ta salaja talle selga patsutas. „Sel mehel, vreilen, on üsna kurvad päevad, ja ta rõõm oleks suur, kui keegi ka tema eest noorele mõisahärrale hea sõna ütleks."

Juliette andis ausale mehele, kelle head ja õiglast südant ta nii mitmel puhul oli märganud, tõrkumata rääkimisluba ning kuulatas kasvava huviga pealt, mida Tohver oma imelikus saksa keeles hakkas talle ette kandma. Jutustaja algas Päärna isa õnnetu looga, kirjeldas selle mehe surma haagikohtuniku juures saadud peksu tagajärjel ja seletas, miks isa talu poja käest oli ära võetud ning kuidas kõik noormehe katsed parunilt seda või mingit muud talu rendile saada nurja olid läinud — üksnes sellepärast, et vana parun teda ei salli. Tohver ei salanud, et Päärn äkilise

viinaga ja kangekaelne on, aga vana parun ise pidavat tunnistama, et tal usinamat, hoolsamat ja ka ausamat teomeest ei ole kui see „vastane hunt“. Kõige kurvem olevat, et Päärn sel puhul, kui talle kohta ei anta, naist ei või võtta, sest ta pidavat pisikeses saunahurtsikus elatanud ema toitma. Nii elavat pruut ja peigmees kurba, lootuseta lahkelu... Tohver ei jätnud ka seda osa puudutamata, mis mõisa kubjas Prits oli Miina ja Päärna armuloos mänginud.

„See on ju päris kirju romaan!“ hüüdis preili Marchand käsi kokku lüües, kui jutustaja oli lõpetanud.

Tohver ei teadnud küll, mis sõna „romaan“ tähendab, oli aga mõjuga, mis tema jutustus oli preilis esile kutsunud, väga rahul. Sest viimase nägu näitas, et lugu teda liigutas, ja tema silmadest paistis nagu tõotus, et ta soovitud sihis midagi tahab ette võtta. Seda avaldas lõpuks ka tema suu.

„Ma ei tea küll mitte, kui palju minu sõna paruni ees maksab,“ ütles preili Marchand, „aga ma tahan temaga parajal pilgul kõigist neist asjust rääkida. Ma tahan parunit paluda, et ta Miina ja Maie venna peale mõtleks.“

See tõotus oli Maiele ja Tohvrile niisama hea kui võit. Maiel oli nii hea meel, et ta koolipreili kätt tahtis suudelda, mida see aga sündida ei lasknud. Tänulikul ärevusel lahkusid mõlemad preili Marchand'i kambrist. —

Hoolimata suurest väsimusest, mille Juliette oli linnareisilt kaasa toonud, ei tahtnud talle sel ööl kaua und silma tulla. Mida pidi ta kõigist neist hirmsaist asjust arvama, mis ta täna õhtul oli kuulda saanud? Mis mees oli Herbert Heidegg, kui tema mõisas niisugused lood võisid sündida, nagu see valitseja tüdruku ja tema peigmehega? Kas see pole tükike rusikaõiguse ajajärgust? Ja see võib sündida mehe silma all — ei, mehe enese tahtel ja kaastegevusel, kes kõneleb vabamõttelistest, heldemeelsetest korraldustest, kelle näilikult õiglane süda ülekohut ja selginud meel vägivalda ei tohiks sallida!... Ta pole vaba, ütleb Gottlieb

Lustig, ta seisab vanemate ja seltskonna mitmekesiste mõjude all. Olgu. Aga millal suudab ta ennast siis nende mõjude alt vabastada, kui ta sellega hakatustki ei tee? Või ei tahagi ta nende alt vabaneda?... Siis valetas ta, kui seda toona tõotas... Herbert Heidegg valetas!

Tuikav valutunne hinges, suikus Juliette Marchand alles hilisel öötunnil rahutusse unne.

Saatus tahtis, et ta juba järgmisel päeval mahti leidis Herbertiga sündsal viisil kokku saada ja kõnelda. Noor parun ise võimaldas talle seda. Vana parun abikaasa ja vanema tütrega oli pärast lõunat naabrusse võõrsile sõitnud. Juliette istus väikese näputööga aiapoolsel rõdul ja püüdis oma piinavaid mõtteid taoti lugemisega lahutada. Seal astus Herbert Heidegg aiast rõdule, pühkides higi näolt — ta tuli nähtavasti põllult —, ning pöördus koolipreili poole viisaka küsimusega, kas ta ei võiks siin jalgu puhata ja mõne popsu sigarit suitsetada.

Preili Marchand'il ei olnud midagi selle vastu.

Herbert tõstis endale nurgast tooli ja võttis Juliette'i lähedal istet. Vaikides pani ta sigari suitsema ja vahtis mõtlikult alla kevadises ehtes ilutsevasse aeda. „Noh, kuidas teile meie vana Tallinn meeldis, preili Marchand?" küsis ta viimaks jutuheietuseks.

„Rõõmustasin, et jälle kord merd sain näha," vastas neiu.

„Teie armastate merd?"

„Väga. Ta on nii otsatu ja piiritu. Ma armastan vabadust, seepärast armastan merd."

„Mina hoidun oma aasade ja nurmede poole, mida mets piirab," naeratas Herbert. „Minu meri on mu heljuvad oraseväljad."

„On need tänavu heal järjel?"

„Lähevad korda. Loodetavasti lokkavad nad tulevikus veelgi rõõmsamini, kui ratsionaalsemalt tööle hakkan. Eile sain juba esimese saadetise moodsaid tööriistu — otsekohe Inglismaalt tellitud."

„Majanduslikud uuendused on teil siis hoogsalt käsil?"

„Jah, preili. Asjad peavad muutuma Vaitlas. Ma tahan enda Aasia oludest välja rabelda. Teie peaksite minu majapidamist, mu põldusid ja aasasid kahe-kolme aasta pärast nägema!"

Juliette'ile ei meeldinud, mida ta kuulis. Tal käisid need rõõmu ja iseteadvusega nuumatud kiitlussõnad nõelates läbi südame. See mees on uuendused ja korraldused teoksile võtnud, aga kõigepealt iseenda majanduses! Teistega, kelle häda suurem on, pole ta veel tegemist teinud.

„Muidugi lähevad ka teie rentnikkude põllud ja aasad edaspidi luhtama," tähendas Juliette kergesti. „Neil on ju nüüd rohkem aega nende eest hoolitseda. Nad olid kingitud orjuse eest teile vist küll väga tänulikud?"

„Kingitus pole neil veel käes," vastas Herbert põlvele kukkunud sigarituhka tuulde puhudes.

„Veel mitte käes? Kas teie talupidajad jüripäevast peale kergendatud tingimusi ei saanud?"

„Ei. See võib alles edaspidi sündida. Meie uus agraarseadus nõuab maade mõõtmist ja hindamist, enne kui kergendavad määrused võivad maksma hakata."

„Kas kergenduste andmine enne seda keelatud on?"

„Seda mitte. Ma tahtsingi uusi määrusi kohe maksma panna, pidin aga papale ja teistele vanematele põllumeestele järele andma, kes sellest kahju kartsid. Ei lähe ju ka kuigi palju aega, kui talupoegade kergendused loomulikul teel maksvusele jõuavad."

„Ma kuulen, et talurahvas rahutu olevat ja kergendusi kohe kätte nõudvat. Kas teie peremehed ka säherdust soovi on avaldanud?"

„Jah, aga paraku pidin neile vastama, et olen sunnitud seaduse järgi käima. Kahandatud tööpäevade rohke arv sunniks mõisnikke raha eest töölisi lisaks palkama, erilisi sulaseid pidama, ja selle kulu vastu ei ole kõik põllumehed veel ette valmistatud."

„Kõik?" küsis Juliette. „Peavad siis kõik korraga selle vastu olema ette valmistatud? Ma usun, kel jõudu on, võib sedamaid

raha eest töölisi palgata. Kas teie näiteks seda ei suudaks, parunihärra?"

„Mina ehk küll, preili, aga üksikud peavad ka üldsuse peale vaatama, muidu kahjustame teisi. Kui üks võib ja kaks mitte ei või, siis teeb ta neile kahele kahju. Aga kuigi enamik võiks, siis jääb ikka veel vähemik, kes mitte ei või, ja meie oleme ajalooliselt harjunud ka oma vähemiku huvisid tähele panema... Mõtelge, preili Marchand, kui suureks läheks segadus, mis praegu juba seadusest võõriti arusaamise pärast on alanud, kui mina kergendused kohe välja jagaksin, minu üleaedsed seda aga mitte ei suudaks. Talupojad nõuaksid seda neilt vägisi, ja see tähendaks mässu."

Ikka enam lõi Juliette'i rind kirvendama. Sel mehel olid kiduväärsel kombel küll ta üleaedsete mõisnikkude tulud meeles, kuid talupoegade huvidest vaatas ta nii kergel südamel mööda, nagu poleks neil kõige vähematki tähtsust, nagu poleks mõisnikul kui ligimesel ja üleaedsel talupojaga üldse midagi tegemist. Talupoeg võib oodata ja kannatada, temast pole häda, meie kasud käivad eel! See tendents käis noore mõisniku kõnest, kogu ta mõttekäigust läbi, ja ta enda meelest oli see nii loomulik, nii enesestmõistetav, et ta neid mõtteid kõige süütumal toonil kui üldiselt vastuvõetud ja heakskiidetud tõde kuulutas.

Juliette'i püüe ei olnud mitte temaga nende asjade üle vaidlusse sattuda, ta tahtis ainult tema sisemist inimest uurida, tema meelsuse ja loomuse kohta selgusele jõuda. Seepärast hoidus ta igast arvustavast vastusest ja pani talle ainult küsimusi ette.

„Kas pole mõisnikkudest keegi talupoegade soovi tööpäevade vähendamise poolest täitnud?" päris ta edasi.

„Jaa, seda on tehtud. Aga need paar meest, kellest seda kuulda, kahetsevad vististi juba oma heategu. Nad olid ettevaatamatud. Nad tegid oma talupoegadele head, aga paljude teiste valdade omadele aina halba. Meie naaberkihelkonda, Kosele, on sõjavägi sisse marssinud, sest et talupojad, kes kuulda olid saanud, et orjust mõnes mõisas vähendatud, seda ka endi härradelt nõudsid

ja oma kohused täitmata jätsid, kui nende tahtmist ei täidetud. Need inimesed langevad nüüd raske karistuse alla. Haagikohtunik peab neid sõjaväe toetusel — kahju küll! — ihunuhtluse kaudu seadusetäitmisele sundima. See oleks vististi tulemata jäänud, kui need paar mõisnikku oma heateoga nii ennatlikud ei oleks olnud...“

„Mulle tuleb meelde, parunihärra, et teil talvel talurahva kooliküsimus soojalt südame peal oli,“ ütles Juliette väikese vaheaja järel. „Teie vald pidi, kui ma ei eksi, varsti külakooli saama. Kas on see mõte teis veel elav?“

„Kooli asutamine on õiguse pärast kogukonna enese asi,“ vastas Herbert, kuna ta kepiga veidi kohmetanult oma saapanina peale kopsis. „Minu poolt sünnib aga muidugi kõik, mis asja toetamiseks ja edendamiseks vaja on. Seni pole mul veel aega olnud järele küsida, kas vald ses asjas juba otsuse on teinud. On ju ka seaduse maksmahakkamisest vaevalt kuu aega möödas.“

„Kas teie selle ettevõtte ergutamist ja juhtimist ei mõelnud enda kätte võtta?“

Herbert hakkas naerma. „Tõepoolest, paremat südametunnistuse äratajat, kui teie mul olete, ei või ma endale soovidagi!... Ent te võite julge olla, preili Marchand, et ma oma tõotust ei unusta. Peate mulle ainult natuke aega andma ringi vaadata ja hoogu võtta.“

„Te ei ole mulle mitte pahane, et ma oma nina teie asjadesse pistan, parunihärra?“

„Teile pahane? Ei!“ vastas noormees soojalt. „Ma annan teile täieliku voli minuga tõrelda, niipalju kui teie süda kutsub. Ma olen ju õnnelik, et minuga üldse kõnelete. Seda õnne ei saa mulle paraku mitte sagedasti osaks.“

„Seda voli tahan sedamaid tarvitada,“ ütles Juliette, aga mitte naljatades, vaid väga tõsiselt. „Kui mitte kõik vale ei ole, mis ma tean, siis on teie mõisas, parunihärra Heidegg, neil päevil õiguse vastu väga inetult eksitud.“

Herbert pööras näo rahutu vaatega neiu poole. „Soo? Ja mis asjas?“

„Teie olete süütut inimest raskesti nuhelda lasknud.“

„See ei ole õige, preili Marchand! Keda te mõtlete?“

„Valitseja Winteri tüdrukut Miinat. Teda on esmaspäeva hommikul tallis halastamatul kombel pekstud.“

„Aga see ei olnud mitte süütu inimene, armas preili! Ta oli oma peremehe keelu vastu öösiti mehi enda juurde lasknud, ja kui ühel ööl kedagi niisugust mindi välja ajama, ei lasknud tüdruk valitsejat kööki ja andis talle jämedad vastused. Winter pidi ukse vägivaldselt avama. Nüüd tikkus tüdruku öökülaline majaisanda kallale ja tüdruk ässitas teda takka. Valitseja löödi uimaseks maha ja peksti peaaegu vigaseks. See oli otse inimese elu kallale kippumine, ja niisugust tegu peab ometi karistama!“

„Kust te teate, parunihärra, et kõik otse nii sündis?“

„Valitseja Winteri käest?“

„See oli kaebaja?“

„Jaa.“

„Aga mida kõnelevad kaebealused?“

Herbert hakkas end toolil rahutult nihutama.

„Seda ma ei tea.“

„Kuidas? Te teate ainult, mis kaebaja tunnistab, mitte aga seda, mis süüdistatavail öelda on? Kas sündmus tehti pealtnägijate läbi nii usutavalt kindlaks?“

„Ei, pealtnägijaid ei olnudki. Aga valitseja armetu olek tunnistas liiga selgesti, mis temaga oli sündinud. Ta silmad olid hoopidest sinised ja kogu keha nii puretud, et ta vaevalt suutis käia.“

„Kui pealtnägijaid ei olnud — kust te siis nii kindlasti teate, kes teda üldse peksis?“

„Seda ütles ta ju ise!“

„Tema ise! Aga kui ta tõtt ei kõnelnud?“

Herbert jäi Juliette'i otsa vahtima, meeliskles, otsis sõnu, näp-

pis lõuaotsa, aga vaikis. „Ma ei mõista teid, preili," ütles ta viimaks. „Mis otstarbel pidi valitseja Winter valetama, kes ta kallal oli vägivalda tarvitanud? Miks pidi ta neid kahte süüdistama, ja mitte seda, kes temasse oli puutunud?"

„Aga kui tal selleks tungivad põhjused olid? See on ju mõeldav. Igatahes pole ma kunagi kuulnud, et kaebealuseid ainult kaebaja süüdistusel süüdlasteks mõistetakse — pealegi ilma, et neid üldse oleks üle kuulatudki! See on — palun lahkesti vabandada! — ühekülgne kohtumõistmine ja sellepärast ülekohtune, vägivaldne."

Sügav puna värvis paruni näo tõmmuks. Vihastas ta selle mütsuva etteheite üle, mis talle pähe visati? Või tundis ta häbi? See jäi kahevahele. Vähemasti ei kaotanud ta oma rahu. „Teil võib õigus olla, et mu isa ja minu ühine kohtumõistmine väliselt vormilt õigusteaduse nõuetele hästi ei vastanud," tähendas ta, „kuid selles oleme julged, et meie asjas eneses ja oma otsuses mitte ei eksinud."

„Millest teie selle kindluse järeldate?"

„Meie tunneme seda meest, kes valitsejale kallale kippus, juba ammu kui õelat, vägivaldset vastuhakkajat, keda selle süü pärast juba ennem korduvalt on karistatud. Teiseks tunneme seda halba pruuki oma talurahva seas, et poisid öösiti tüdrukute juures vastuvõttu leiavad."

„Aga kas tunnete ka valitseja Winteri elukombeid?"

„Ma ei tea mitte — ma olen siit kauemat aega ära olnud..."

„Aa soo!... Mis siis, parunihärra, kui valitseja Winter ise öösi oma tüdruku juures vastuvõttu lootis leidvat, seda aga mitte ei leidnud, sest et tüdrukule keegi teine armsam oli, ja et see armsam armukadeduse või ka tüdruku kaitsemise pärast valitsejale teed tuppa tagasi näitas?"

Herbert jäi pärani silmil rääkija peale vahtima.

„Preili Marchand — teie teate sellest asjast midagi?" hüüdis ta siis.

„Jaa," vastas see, „vähemasti niipalju, et ma teie kohtumõistmise viisi ei suuda õigeks pidada. Ma tean nimelt, mida süüdlasteks mõistetud kaebealused tunnistavad."

„Ja see on?"

„Ei midagi vähemat, kui et peigmees oma pruudi au ülbe pealetikkumise vastu kaitses. Et ta seda vägivallaga tegi, on ehk seaduse ees süü, inimlikult tundes ja mõeldes peab teda aga vabandama. Ma usun, et iga teine mees tema asemel sedasama oleks teinud. Tüdruk on aga igast süüst vaba. Ta on kaebaja kättemaksu ja teie kohtumõistmise haletsemisväärt ohvriks saanud."

Ikka piinlikuma üllatuse ja põnevusega vahtis noor parun neiu otsa. „Nõnda kirjeldavad tüdruk ja poiss seda lugu?" küsis ta.

„Jaa."

Ning Juliette jutustas talle sündmustiku Tohvrilt saadud andmetel täielikult ära, seejuures märgates, et Herbert sügava tähelepanuga kuulatas. Kui ta oli lõpetanud, küsis parun Heidegg: „Aga kust te siis teate, et tüdruku ja poisi tunnistus õige on, valitseja oma aga mitte? Siin seisab tunnistus tunnistuse vastu — pealtnägijaid ei ole; tõenäolisem on aga, et kaebealused eneste kaitseks vale appi võtavad, kui et seda kaebaja teeks."

„Kas on teile kaebaja kombeelu tuttav, parunihärra?" küsis Juliette.

„Kombeelu? Ma tunnen teda kui tublit põllumeest ja tean, et ta minu isale kauemat aega ustav teenija on olnud."

„See võib olla. Kuid kas te tema olekust naiste vastu, kes tema meelevalla all seisavad, ka midagi teate?"

Herbert mõtles järele. „Kui õieti mäletan, siis oli mõne aasta eest küll kuulda, et Winterile teatav — „äpardus" juhtunud. Lähemat ei tea ma sellest aga mitte."

„Teil on kerge selle kohta lähemaid teateid koguda. Mulle tõendati, siin teadvat iga inimene, et valitseja Winter mitte mees ei ole, keda naisesoolised kombelisest küljest usaldada võiksid. Teatavaid „äpardusi" olevat tal enam kui üks kord juhtunud. See-

vastu ei teata nuheldud kaebealustest ses suhtes midagi halba. Tüdruk, keda ma ise tunnen ja kelle kohta ma teistegi arvamisi olen kuulnud, ei anna oma mineviku ega oleviku poolest vähemaks kui kahtluseks asja. Ta armastab juba mitu aastat liigutava püsivusega meest, kellest ta ei teagi, kas see teda äranähtaval ajal naiseks suudab kosida. Ta truudus on nii kõikumatu, et ta kellegi teise väga visa kosija, kes temale kõike võis pakkuda, mis niisugune talutüdruk soovida teab, peaaegu vägivaldselt enesest eemale tõrjus, et aga selle vaese, lootusteta sulase vastu truudust hoida. Opmani väide siis, et see tüdruk meestega — see on mitmetega — öösi kokkutulekuid pidas, ei või juba sellepärast õige olla. Aga tüdruk ei ole, nagu ta kinnitab ja nagu seda temast ka usutakse, oma peigmeestki öösiti vastu võtnud, ehk küll säherdused kokkukäimised siinsel maarahval kombeks olevat. Otse ilmuskumatu on aga minu meelest, et see viisakas, karske tüdruk oma peigmeest võis ässitada leivavanemat peksma ... Mis puutub veel sesse noormehesse, siis on ka tema kombeelust aina head kuulda. Ta võib ju äkilise viha ja trotsliku loomuga olla, aga säherdusi „äpardusi", nagu opman Winterile, ei olevat temale iialgi juhtunud ... Nii ei leia ma mingit mõistlikku põhjust, miks opmani tunnistust enam peab usutama kui nende kahe oma. Täiesti arusaamatu, nagu juba öeldud, on mulle aga teie kohtuotsus, mis põhjeneb üksnes ja ainult opmani kaebusel."

„Meie oleme harjunud oma kõrgemaid ja haritud teenijaid rohkem uskuma ja usaldama kui taluinimesi," vastas Herbert tasahiljukesi, kuna ta üles tõusis ja murelikult paar korda edasi-tagasi kõndis. „Ma kahetseksin aga väga, kui papa ja mina ses asjas oleme eksinud ja kui meie läbi kellelegi ülekohut on sündinud. Teie võite julge olla, preili Marchand, et ma selle loo põhjalikult läbikatsumisele võtan."

„Kas teil on teada, parunihärra, kuidas ja mil määral mõlemat süüdlaseks mõistetud inimest on karistatud?"

„Tüdruk pidi saama kaheksateistkümmend vitsahoopi, poisi

karistus jäi haagikohtuniku määrata. Mul pole veel meelde tulnud järele küsida, kui suur viimase nuhtlus oli."

„Kaheksakümmend kepihoopi palja ihu peale, parunihärra," ütles preili Marchand rõhuga, ja ta must silm leekis. „Mees, ehk küll hiiglatugev, on sellest haige. Ja haige on ka tüdruk ... Kui ma tohin küsida, parunihärra: kas oli teie karistusemäärusel tüdruku kohta veel üks raskendav lisandus juures?"

„Ei."

„Kes oli nuhtluse kätteandmisel ülevaatajaks?"

„Opman Winter."

„Kaebaja ise?!"

„Jaa."

Kibe, pilkav naeratus kärsutas prantsuse neiu peeni huuli. See ajas parunile uuesti tõmmu vere põske.

„Siis mõistan ka, et hoopide arv, nagu räägitakse, kolmekümneni ulatunud ja et õnnetu verine ihu ka veel silgusoolveega üle ujutatud, et aga alatu kaebaja kättemaks täielik oleks."

„Mis te räägite — silgusoolveega?"

„Ja teie ei tea sellest midagi?"

„Ma kuulen seda esimest korda! Mu isa ja minu käsul pole see mitte sündinud!"

„Noh, siis õpite sellest teost tundma mehe loomust ja eetilist tasapinda, keda te nii väga usaldasite, et te temast kui kaebajast ka veel ta teise vastase nuhtleja tegite. Ma pean tunnistama, parunihärra, teie maal valitseb hoopis iselaadi õigus! Säherdusi õigusevaateid ja õigusemõisteid pole ma veel kuskilt leidnud!"

Herbert Heidegg oli huuled tugevasti kokku pigistanud ja liikus, käed ristis seljal, tiiru ühe tooli ümber. Ta näis asja üle kõige piinlikumate tundmustega järele mõtlevat. Viimaks jäi ta koolipreili ette seisma ja ütles: „Kui siin eksitus on juhtunud — ja ma hakkan teie seletuste järgi tõesti kartma, et lugu nõnda on —, siis kahetsen seda südamest ja arvan, et minu isa seda-

sama teeb. Minu lähemaks ülesandeks on sündmuse kohta selgust muretseda. Õige süüdlane ei jää siis karistusest ilma, neile aga, kes süütult on kannatanud, tahan hea meelega tasu anda... Teile, armas preili, pean aga tähendama, et te minu üle liiga valjusti kohut mõistate. Kas te mitte ei leia, et minu eksitus, kui see eksitus peaks olema, vähemasti vabandatav on? Mõtelge ise: minu isa kauaaegne truu ja ustav teenija, mõisa valitseja, mõisapolitsei asemik ja volinik, tuleb ja tõstab kellegi peale kõige kindlamal, usutavamal toonil kaebust. Süüdistus on minu isa ja minu meelest täiesti tõenäoline; luulet, valet või liialdust ei paista kuskilt välja, ning pekstud kaebaja välimus annab meile tema sõnade kohta täieliku kinnituse. Meil pole vähematki kahtlust, et kõik nõnda on sündinud, kuidas meile räägitakse. Mis ime siis, et meie kõike usume, kaebealuste ülekuulamist asjatuks peame ja oma ärevuses süüdlastele karistuse määrame?"

„Võib olla, et teie seekordne eksitus vabandatav on," ütles Juliette. „Aga vabandatav pole mitte teie kohtumõistmise viis, mida te ise harilikuks nimetasite. Teie tähendasite, et te oma kõrgemaid ja haritud teenijaid enam usute ja usaldate kui talupoegi. Ma tahaksin teada saada, mispärast? Miks te arvate, et teomees ja toatüdruk on kombeliselt pahemad kui opman, kubjas või pereneitsi? Üldise arvamise järgi leiduvat ju harimata külainimeste seas rohkem rikkumata inimesi kui nõndanimetatud haritud ringkondades."

„Meie maal arvatakse selle üle teisiti, minu vali kohtumõistja," kostis Herbert, „ning vististi headel põhjustel. Meie talurahvas ei ole sugugi nii rikkumata, nagu sooviksime. Seks võiksin teile palju näiteid anda, ma mainin aga ainult ühte. Meie talupoja kombelise tunde järgi ei ole sugugi ülekohus igal mõeldaval võimalusel mõisa varanduse külge puutuda. Talupoeg varastab mõisa omandust, kui selleks vähegi mahti on, kõige rahulikuma südametunnistusega. Ta varastab rehest vilja, põllult kartuleid, aiast puuvilja, aasalt heinu, metsast puid, ja kui ta viinavooriga

linna läheb, siis puurib ta uuele tervele aamile augu sisse ja varastab piiritust. Need kõik on meil igapäevased nähtused."

„Kas teate, armas sõber, — ma ei imesta nende kurbade nähtuste üle sugugi," sõnas Juliette Marchand. „Minu meelest on lugu nii, et mõisnik ja talupoeg teie maal elavad majanduslikul sõjajalal, kusjuures talupoeg on palju nõrgem pool ega või sõjariistade valimises seepärast ülearu piinlik olla. Talupoeg lihtsalt näeb, et mõisnik temalt kõik võtab; miks ei peaks ta siis ka vastaselt midagi sõjasaagiks võtma? Saagivõtmine sõjas on ju lubatud — on ju samuti harilik nähtus... Ei või ju asja oluliselt muuta, et mõisnikul on seaduslik voli talupoja varalist jõudu võtta, talupojal ta vastase vara kohta seda voli aga mitte ei ole. Talupoeg saab aru, et see voli ülekohtune on, ta ei pea mitte õigeks, et tema mõisnikule, kes temast palju rikkam on, kõik oma ihulise ja varalise jõu peab ohverdama, mõisnikult aga midagi ei või võtta. Ja et ta seda õigeks ei arva, siis v õ t a b ta mõisnikult midagi, ja ta südametunnistus on seejuures üsna rahulik — seda enam, kuna ta näeb, et mõisnik ikka rikkaks jääb, ta ise aga ikka vaeseks."

Vist kahetses parun Herbert juba, et ta Juliette'ile nii laialise arvustamisõiguse oli andnud. Tema ilmes tuksatas midagi, millest mitte just lõbus meeleolu ei selgunud. Aga et ta neiule karedasti ei raatsinud kosta, siis püüdis ta veel kord naljatusega asjast mööda pääseda ning ütles: „Kui te meie talupoegade keelt mõistaksite, kallis sõbranna, siis ei kahtleks ma silmapilkugi, et teie nende sekka astuksite ja neid vaeste mõisnikkude vastu päris õigele sõjale kihutaksite. Aeg selleks on ju väga soodus. Kuri käärimine on juba peale hakanud. Ainult kõneosav, vaimukas ja südi juhataja puudub veel..."

Vist ei meeldinud aga Juliette'ile see puiklus, ta läks naljatusest kinni hakkamata mööda ning lähenes oma sõbrale ja vastasele selle asemel uue hoobiga.

„Kui õieti mäletan, siis oli teil, parunihärra, nõu ihulisele

karistusele oma mõisas kitsendust teha, et seda viimaks hoopis kõrvale heita. Valitseja tüdruku karistamine ei näita aga mitte, et te selle nõu täidesaatmisel olete."

Herbert võttis jälle neiu vastas istet ja vaatas talle otsekohe näkku.

„Mina isiklikult ei olnud mitte selle karistuse poolt, preili Marchand," ütles ta. „Kõik minu tunded tõrkusid sellele vastu, iseäranis sellepärast, et karistatav oli naine. Ma olin aga sunnitud järele andma oma isale, kes niisugust karistust pooldas."

„Teie olite sunnitud?"

„Jaa ... Meie oleme harjunud oma vanemate sõna kuulama ja nende nõuandeid tähele panema. Meie arvates on see laste kohus vanemate vastu. Meid on nõnda kasvatatud ja õpetatud, seda nõuab meilt meie eetika."

„Ükski eetika ei nõua, et laps oma südametunnistuse vastu peaks vanema sõna kuulama. Muidu peaks ju laps vanema käsul ka vargile minema."

„See võrdlus ei ole minu meelest tabav, preili Marchand," vastas noor parun juba veidi ärritatult. „Ma tahtsin ainult öelda, et isa on minust palju vanem, et tal on palju rohkem elutarkust kui minul, et ta inimesi palju enam tunneb kui mina; sellepärast pidasin oma kohuseks temale järele anda, tema nõu kuulda võtta."

„Ja see nõu oli?"

„Tema arvas, et pehmus nii raske süü kohta — meie uskusime seda süüd valitseja tunnistust mööda — otsekohe kahjulik on ... Tüdruku nuhtlemine mõisas tähendas pealegi ta karistuse kergendamist. Kui meie Miina haagikohtuniku ette oleksime saatnud, siis oleks seal igatahes ka ihunuhtlust saanud, aga julgesti palju raskemat."

Juliette ohkas. Kõikjalt, kuhu ta silmad pööras, paistsid talle keskaegsete olude paksud ja kõrged vägivallamüürid vastu. Peale häbistava ihunuhtluse ei olnud alamast seisusest inimese tarvis

muud karistust olemaski — kepi ja vitsaga õpetati rahvale voorust ja kõlblust, nendesamade abinõudega karistati kuritöid. Ja see noor, õiglaste aimustega, haritud mees seisis nii täiesti nende olude võimu ja mõju all, et ta oma paremad tunded ja püüded hõlma alla peitis ning vanemate ajaloolisel eeskujul ülekohut edasi tegi, seda pealegi veel vanemate sõna kuulamise vooruseks pidades!

Äraräägimatu kurbus asus neiu hingesse. Tema meelest oli, nagu istuks ta leinates rusuks läinud paleuste ahervareme otsas. Ta oli sellest mehest palju lootnud, pidi aga nüüd nägema, et ta oli paljalt soninud. Mõjud, mille all see mees seisis, olid liiga võimsad ja tema loomus nende vastu võitlemiseks nähtavasti liiga nõrk. Ta oli rohkem tõotanud, kui ta suutis täide saata. Temast saab kahtlemata seesama mõisnik, nagu on kõik teised, üksnes vahest selle vahega, et talupojad ja teenijad teda „heaks härraks" kutsuvad, sest et nad enamasti õelaid tunnevad. Aga kui palju vahet on siis hea ja kurja härra vahel? Hea härra nõuab talupojalt sedasama mis kurigi härra, muudkui et ta nõudmise toon ja ta nägu seejuures vähe pehmemad on; vahest määrab ta kolmekümne hoobi asemel ka ainult kaheksateistkümmend...

Juliette'il ei olnud himu seda mõlemale nii piinlikku arutust edasi kesta lasta, seepärast ruttas ta lõpule ja kandis ainul veel Miina edaspidise käekäigu ja Päärna tuleviku kohta käivad palved parunile ette.

„Valitseja tüdruk, kes oma peremehe viha ja kättemaksu eest külasse vanemate juurde on põgenenud, kardab härra Winteri poolt veelgi vägivalda ja tagakiusamist. Minult on soovitud, et ma temale opmani vastu teie kaitset paluksin. Viimane võiks tüdrukut ehk veel oma teenistusse sundida tagasi astuma, ja selle ees on Miinal suur hirm."

„Minu kaitse peale võib ta julge olla — ka siis, kui ma ta leian süüdlase olevat," vastas Herbert ruttu.

„Miinal on aga veel üks kartus: valitseja Winter on ähvardanud, et tüdruku isa oma talust pidavat ilma jääma."

„Mispärast?"

„Sellepärast, et tütar valitseja viha all seisab."

„Seda on Winter ähvardanud?"

„Jaa."

„Temal pole ju võimust kellegi käest talu ära võtta!"

„Aga tal ehk on mõju nende kohta, kel selleks võimus on, nagu tal mõju oli oma vastaseid nuhelda lasta, ilma et viimaste süü oleks kindel olnud."

Herbert raputas ägedalt pead. Ta silmadest leekis kuum viha. „Oma teenijate mõju all pole Heideggid iialgi nii väga seisnud, et nad oleksid unustanud, mis õigus ja ülekohus on! Teie võite julge olla, preili Marchand, et Miina isa oma koha peale jääb, ning seda ka siis, kui ta tütar peaks süüdlane olema."

„Ma tänan teid, parun! Teist vastust ma teilt ei oodanudki... Kas tohin teile veel ühe palve ette kanda?"

„Ja see on?"

„Ma olen nimelt julge, et teie juurdlusel, kui te selle põhjalikult ja ilma kellestki hoolimata käsile võtate, mõlema karistatud kaebealuse süütus tagajärjeks on. Sel puhul tõotasite kummalegi tasu anda. Kõige soovitavam tasu oleks, kui te neile võimalikuks teeksite abiellu astuda. Seda võiksid nad siis, kui teomees Päärn peremeheks saaks. Parunihärra, andke sellele mehele ta isa talu tagasi!"

„Minu isa on väga selle vastu — —"

„Mispärast?"

„See mees on vastane, vägivaldne, kangekaelne..."

„Ja neid omadusi arvate valjusega hävitada võivat? Mõtelge järele, kas see on võimalik! Kas ei toeta ja kõvenda valjus ainult säherduse iseloomu halbu külgi, kas ei ärrita see teda ikka visamale vastupanule, ikka sügavamale vihkamisele? Tehke ta aga enese vastu tänulikuks, ja ta põuest kaovad vägivaldsed ning kan-

gekaelsed tunded ja püüded. Teie võite teda üksnes seeläbi taltsutada, et te tema enda poole tõmbate; eemale hurjutatud on teda juba küllalt, ilma et ta meelt oleks parandanud."

„Teil võib õigus olla, preili Marchand," vastas Herbert iselaadi rämeda häälega. „Ma tahan sedagi teie soovi täita ja sellele „röövlipealikule", nagu mu isa teda nimetab, edaspidi talu anda — kui võimalik, ta isa koha... Nüüd aga lubage, et ma värske tuule kätte lähen... Mu pea valutab, süda pakitseb. Mind pole veel eluilmas nii raskesti süüdistatud ega hukka mõistetud kui täna."

„Teie pahandate minu üle?" küsis Juliette.

„Jaa," hüüdis parun Herbert, juba trepist alla tõtates, „aga mitte muu pärast, kui et ma niisugusest kohtumõistjast ja nõuandjast edaspidi pean ilma jääma! Mul oleks teda nii väga tarvis!"

ÄIKESEPILVED

Mahtra mõisas oodati laupäeval, 31. mail sinna kutsutud peremehi asjata. Mitte ükski ei ilmunud. Kõik olid rabavõsastikus sõjaväe eest redus. Soldatitele tapeti lõunasöögiks kaks lehma ära ja mõisa viinaait andis neile isuäratavat keelekastet. Mõlemad ohvitserid olid valitseja Rosenbergi külalised. Ka asetäitja kohtunik oli kohale jõudnud, et vastupanijaid sedamaid karistamisele võtta. Aga kui ta nägi, et talupojad nüüdki ülemuse käsu täitmata jätsid, tegi ta valitsejale ülesandeks kubjas uue kutsega külasse läkitada: kõik peremehed tulgu esmaspäeval, 2. juunil mõisa kokku ja pangu endid ka selle vastu valmis, et nad kohe hakkavad sõnnikut vedama.

Õhtu eel jõuab kubjas külasse ja astub kõigepealt Sepa peresse sisse. Kas Ants on juba koju tulnud? Perenaine Tiiu kostab, et ta mehest midagi ei tea. Olevat reedest saadik, mil õpetaja juures

käis, jäljeta kadunud. Kubjas rändab edasi talust tallu — ei ainustki peremeest kodus! Kõik kadunud nagu talitajagi. Naised-lapsed hirmu täis, majapidamine ui-ai, nuttu ja ohkamist kõik kohad täis. Kuhu peremehed on läinud? Kes seda teab! Ja kui teakski: kes seda ütleb! Otsigu ise metsast ja rabast!

Ainus peremees, kelle kubjas viimaks leiab, on vana Mihkel Pärtel.

„Noh, mis uudist sina's jälle mõisa poolt tood?"

Kubjas ütleb käsu ära ja lisab: „Sina mene kohe, otsi teised ülesse ja anna neile teada, et nad esmaspäe mitte enam tulemata ei jää. Mida kauem te vasta panete, seda suuremaks läheb teie trahv."

„Kust mina, vana inimene, neid metsast otsida jõuan," punnib Mihkel vastu.

„Küll sa jõuad," kostab kubjas, „ega nad nii kaugel või olla. Pea meeles, et ma sulle olen käsu and!"

Mihkel viibki meestele metsa mõisavalitsuse ja haagikohtuniku uue käsu. Kuid keegi ei julge koju minna. Sest kes teab, kas mitte soldatid sedamaid külasse ei tule, ja siis on kinninabimine ja peksmine kohe käsil!... Päike läheb looja, ehapuna kustub pikkamisi, öövarjud heidavad raba ja võsastiku üle. Nüüdki ei julge mehed veel kojuminekule mõelda. Valutava südamega, pead täis kihavaid hirmumõtteid ja musta muret, kükitavad ja pikutavad nad põõsaste all ja mätaste vahel, kuni lühike kevadine öö möödub.

Täna on pühapäev. Ega ometi sel päeval keppide ja vitstega tulda! Nüüd võib jälle külasse minna... Päike tõuseb naeratával säral ja seltsib meestele julgustavaks kaaslaseks. Nad poevad oma urgastest välja ja lähenevad ükshaaval külale.

Vainul algab varsti suur nõupidamine. Küsimuseks on, kas veel edaspidigi peitu jääda, või uut käsku täita ja esmaspäeval mõisa minna.

„Kui kauaks me ikke metsa võime jääda, viimaks peame ometi väilla tulema," on meeste ühine arvamine.

„Aga kas mõisa menna või mitte?"

Jah, selles on juba raskem otsusele jõuda! Teab ju igaüks, mis neid seal ootab. Kes tahab ennast peksta lasta? Ei keegi.

„Jah, kui me midagi oleks teind, mis seaduses keelatud, siis võiksime hoobid vasta võtta," seletavad mehed. „Aga meie pärime jo õigust taga, mis meile on antud. Miks peaksime endid selle eest veristada laskma?... Ei, mehed, seda me ei tee! Parem lähme ja kutsume teised vallad appi, et nad meid peksta ei laseks!"

See otsus võetakse ühel häälel vastu.

Jaagu Hindrek ja Pärtli Priidik võtavad eneste peale Juuru kiriku juurde minna ja seal teiste valdade mehi esmaspäevaks appi tellida. Veel muidki käskjalgu saadetakse külast lähemasse ja kaugemasse naabrusse sama palvega teele. Kui palve täitmist leiab ja Mahtra mehi homme tõesti tahetakse nuhtlema hakata, siis on sõda lahti... See ähvardus heljub õhus nagu õnnetust kuulutav kõuepilv.

Hindrek ja Priidik ei söanda suurt teed mööda kirikusse minna, sest see viib mõisast läbi ja seal luurab hädaoht viiekümne soldati näol. Võib olla, et sõjaväge asub ka Atla mõisas, kust vaja mööda minna, ja et soldatitest juba terve kirikutee kubiseb. Sellepärast lähevad Hindrek ja Priidik taliteed mööda, üle soo, Juuru poole.

Jõuavadki enne jumalateenistuse algust kiriku juurde, ning hakkavad varmalt oma tööga peale. See õnnestub paremini, kui võidi arvata. Kõik lubavad appi tulla, ilma et neil palju oleks vaja paluda või seletada. Ühesugune vihane ettevõtlikkus ühise asja pärast täidab iga mehe rinda. Neid tahetakse uuest õigusest ilma jätta ja vana, kõrvaleheidetud seaduse peale vanduma panna! Mis Habajal sündinud, on kõigile tuttav. Homme peab sedasama Mahtras sündima. Siis tuleb järg iga muu valla kätte, mis ei taha alla vanduda. Ja alla vanduda ei taha ükski. Aitame homme

Mahtra mehi, siis aitavad nemad meid ülehomme. Võib aga olla, et meid rahule jäetakse, kui võit Mahtras meile jääb. Saksad ehk kardavad, et kära liiga suureks läheb ja Neeva äärde ära kostab. Siis oleks meil käes, mida soovime.

See umbes võis Atla ja Maidla, Juuru ja Kaiu, Purila ja Kuimetsa meeste mõttekäik olla, kui nad Mahtra käskjalgade kutset kuulsid. Kiriku ümbrus oli täis arupidavaid meestesalku. Nagu kohrav murdlainetus käis võitlushimuline ärevus kõigist üle. Silmad välkusid, põsed õhetasid, käed kiskusid rusikasse. Sõna „sõda" käis suust suhu, ja vähe oli neid, kelle palge ta kahvatama pani.

Seetõttu polnud imeks panna, et meestest keegi kirikusse ei läinud. Juuru kirik pakkus sel pühapäeval haruldast vaadet: ainult naised ja tüdrukud olid koguduseks. Võõrastades vaatas õpetaja Berg ringi, kui ta altari ette ilmus. Aimas ta, mis see tähendab? Vististi, sest käärimine rahva seas oli temale ju tuttavam kui kellelegi muule kihelkonnas. Niipea kui ta mahti sai, läkitas ta köstri välja mehi kirikusse kutsuma. Kuid see tuli tagasi teatega, et kutset keegi kuulda ei võtvat.

„Mis nad siis vastavad?" küsis õpetaja.

„Neil vaja sõja üle aru pidada," kostis elatanud köster Koch.

Laulmise ajal läks kirikuõpetaja ise välja, et tõrkujaile südame pihta koputada. Kogu kirikuaed kubises meestest ja poistest.

„Miks te kirikusse ei tule jumalasõna kuulama?" küsis vaimulik mees, salkade sekka astudes, kaugele kuuldava häälega.

„Meil põle aega," kosteti talle mitmest küljest, „me peame Mahtra mõisa sõtta menema!"

„Teie, sõgedad hinged, mis see kole jutt peab tähendama? Mis sõjast te räägite? Kas teil häbi ei ole niisukest rumalat sõna suhu võtta?"

„Või rumal sõna!" kuuldusid pahandavad hääled. „Ega seda naljapärast suhu võeta, meid sunnitakse sõda tegema!"

„Kes sunnib teid sõda tegema?"

„Saksad!"

„Ja teie peategi siin sõja üle nõu?“

„Just sõja üle. Me lähme Mahtra meestele appi ega lase neid homme peksta.“

„Mul on teist hale meel, teie, vaesed, eksinud hinged!“ hüüdis kirikuõpetaja. „Teie ei tea, mis teie räägite ja mis te teha tahate! Teie olete oma terve arusaamise kaotanud!“

„Tehku kirikhärra, et Mahtra mehi ei pekseta, siis me sõja peale ei mõtle!“ vastati talle ühest suurest kobarast.

„Mehed, tulge kirikusse! Kuulake oma hingekarjase sõna!“ manitses õpetaja. „Ma tahan pärast jumalateenistust Mahtra külasse sõita ja sealse rahvaga rääkida. Ma tahan teha, et teil mitte vaja pole vastuhakkamise ja vägivalla peale mõelda. Tulge kirikusse, mehed, hingerooga võtma! See toob teile rahu.“

Aga ta kõneles kurtidele kõrvadele. Ainult mõningad tegid, nagu tahaksid nad õpetaja kutset täita, teised jäid trotsliku kindlusega paigale või pöördusid kiriku juurest eemale minema.

See nõupidamine kiriku juures sai esmaspäevaste saatuslikkude sündmuste kohta otsustavaks. Sõjahüüd lagunes telegraafikiirusel üle kogu kihelkonna laiali, tungis ka naaberkihelkondadesse ja sealt veelgi kaugemale. Pühapäeva õhtuks oli paljudele tuhandetele teada, et homme päev poegib Mahtras midagi, mille ennustamiseks ja kujutlemiseks igaüks oma vaba luulevõimet tarvitas. Hea ei võinud see olla, niipalju oli kindel.

Hulk võõraste valdade mehi ei läinud enam kojugi, vaid pööras sammud kohe Mahtra poole. Nende seas oli ka Uuetoa Jüri Vaitlast, kes asjast noorusõhinaga osa võttis. Juba Raba möldri juures, kes mõisa viina müütas, võõrustasid Mahtra peremehed oma vahvaid abilisi märjukesega; suurem vennastusejoomine aga algas külakõrtsis ja kestis ööseni.

Õpetaja Berg pidas sõna. Ta sõitis köstriga õhtul külasse. Kuuldes, või õigemini nähes, et mehed kõik kõrtsis koos on, peatus ta seal. Siin polnud aga mitte üksnes Mahtra peremehed ja nende abimehed, vaid terve vald oli kõrtsi juurde kogunenud, et

kuulda, mis õpetaja räägib, sest tema tulekust oli kirikulistelt teateid saadud.

Väike, madal, must kõrts oli puupüsti täis oma ja võõraste valdade mehi, niisama kubises tema ümbrus rahvast. Paks, kibe piibusuits pani vaimuliku mehe juba lävel läkastama, vali häältemenu lõi talle kõrvu. Õhetavad põsed, kiirgavad silmad, lällavad keeled ja vaaruv käik andsid paljude kohta tunnistust, et siin juba varakult homse kriitilise päeva vastu oli hakatud julgust ja elevust soetama. Siiski ei puudunud ka kained näod, millest paistis muljuv mure või tummalt hauduv viha.

Õpetaja ilmumisel polnud meeste kohta mingit vaigistavat mõju. Häältekõmingi ei raugenud vähemaks. Siit ja sealt lendas koguni tigedaid, trotslikke pilke mustakuuelise mehe peale, millel pilkavad ja ässitavad sõnad kannul käisid.

„Mis see kirikusaks siit talupoegade kõrtsist otsib!" hüüti rahva seast. „Tuleb vist jälle noomima, et peame mõisasakste sõna kuulama ja oma naha parkida viima!"

„Visake papp uksest välja!" hõigati teisest kohast. „Kui ta meid aidata ei taha, siis põle noomimist koa tarvis!"

Kainemad aga kogunesid õpetaja ümber, et tema sõnu kuulda. Matsi Priidik ja Adra Hindrek kui endised talitajad astusid teiste seast välja kirikhärra ette ja küsisid viisakalt, mida ta soovivat.

„Tulgu kolm kõige vanemat peremeest täna veel minu jutule, et ma nendega teie asja läbi räägiksin," ütles õpetaja Berg, kes ära nägi, et tal raske oleks selle rahutu, ülesärritatud hulgaga mõtteid vahetada.

Aga ka vanad mehed olid tõrkujate liiki löönud.

„Ei me tule," sai õpetaja vastuseks. „Mis see jutuajamine kõik maksab. Meid ootavad kepikoormad ja vitsakuhjad ja ahelad. Kui kiriksand ei tea öelda, kuda neist peaseme, siis põle meil ka tühja targutamist vaja..."

„Papp mingu ajagu soldatid, keda saksad meie vasta väilla on

kutsund, Mahtra mõisast minema, siis tulgu meid noomima," kajasid jälle nooremate hõiked.

„Kirikusaks toogu uus õigus meile kätte, siis võib kõrtsiski meile jutlust pidada," lisasid karedalt naervad kõrid.

„Nendega pole midagi peale hakata, pastorihärra," ütles köster Koch, kes aralt oma ülema selja taga seisis, tasahiljukesi saksa keeles. „Kas poleks parem, kui minema hakkaksime?"

Aga Berg tahtis siiski veel katset teha, kas ta sesse maruvasse hulgasse südamesse tungivate sõnadega ei suudaks mõjuda.

„Mehed, armsad, kallid ristivennad," algas ta kaugele kostva, kuid pehme, lepitava häälega. „Ma näen oma suureks kurvastuseks, et teie hukatusetee poole olete sammumas, ma näen, et õnnetusekuristik oma suu lahti ajab ja teid ähvardab ära neelata. Ma näen seda, ja minu süda nutab teie pärast... Kas te siis aru ei saa, kelle töö see on? Kas te ei mõista, kes teie jalgu põrguaugu poole veab, kes teie silmad sõgedusega on löönud? Kas see ei ole teie hingevaenlane, see, kellel teie õnnetusest hea meel on? Kurat ise on teie hulka astunud ja ässitab teid takka. Tema paneb teile need rasked sõnad, need koledad ähvardused suhu, mida ma teie käest praegu kuulen... Teie tahate oma mõisavanematele vastu hakata, tahate nende vastu vägivalda pruukida, teie tallate nende käsud ja seadused jalge alla. Kallid hinged, kas te siis jumalat enam sugugi ei karda? Kas on kuri teie üle juba nii väga võimust saanud, et te enam ei mäleta, et jumal käsib ülemate sõna kuulata ja neid austada? Kas te olete oma Õnnistegija ära unustanud, kes ka siis vägivalda ei tarvitanud, kui temale ülekohut tehti, kes vastu panemata kannatas ja suri, ehk tal küll võimus oleks olnud oma vaenlasi ühe sõnaga pihuks ja puruks teha? Teile aga ei taheta midagi undrehti teha, ja teil on nõu vastu hakata, teie julgete sõjast rääkida — sõjast oma ülemate vastu!"

„Või ei taheta undrehti teha! Kuule aga, kuule: tema ütleb, meile ei taheta undrehti teha," voogasid juba vihased hääled vahele. „Kas põle kepikoormad ja käerauad ja ahelad mõisas

meie jaoks valmis? Kas meid ei oota soldatid püsside ja tääkidega? Ja mis kurja me oleme teind? Pärime oma õigust — see on kõik meie kurjus!"

Õpetaja kuulis, kuidas tume urin nagu kauge kõu meesteridadest läbi käis, ning järeldas sellest väga õieti, et ta jumala ja ülemate meeldetuletamisega praegusel seisukorral mitte õiget kohta meeste rinnas ei puudutanud. Seepärast katsus ta teist vahendit.

„Teie võite uskuda, mehed," ütles ta, „et mina teile mitte paha ei soovi, vaid üksnes head. Teie õnnetusest ei tule mulle mingit kasu. Teiega ei räägi mitte ainult teie hingekarjane, vaid ka teie tõsine sõber. Kuulge, mehed! Kas teil iseendi pärast hale meel ei ole? Kas te siis ei või ära arvata, mis teiega tehakse, kui te mõisale ja kroonu sõjaväele, keda mõis endale appi on kutsunud, vastu hakkate? Uskuge mind, teie ülemad on kangemad kui teie! Soldatitel on püssid, ja need ei ole mitte tühjad. Teid lastakse loogu maha, kui te julgete oma väikest näppugi nende vastu üles tõsta. Ja kes teist elama jääb, see võetakse vangi ja pannakse raudu ja saadetakse eluajaks sinna, kust enam tagasitulemist ei ole. Enne aga nuheldakse teid keppidega, kuni teie ihutervis lõpeb. Seda kõike võiksite isegi arvata, sest ega te lapsed ole! Teie, pihutäis talupoegi paljaste kätega, — teie lendate kui aganad tuulde laiali, kui te oma härrat julgete puutuda."

Kuid õpetaja oli ka nende sõnade arvatud mõjus paraku eksinud. Ta oli tahtnud mehi kohutamisega sundida mõtlema ja järele andma. Vastuseks tõusis aga märatsevalt ähvardav müra. Raputati rusikaid, karjuti, vannuti.

„Eks soa näha, keda rohkem on — meid või saksu!" kriiskasid rüvedad kõrid, mida viha paisuma pani ja sinakaks värvis. „Pihuks teeme nad — aganateks peksame neid, mitte nemad meid! Nad peavad talumeeste rusikaid katsuda soama! Küllap näeme, kus rohkem rammu on, kas talupoja või saksa kätes? Meie ei karda saksu ega nende soldatid!"

„Kallid sõbrad, ma tuletan teile veel midagi meelde!“ kisendas õpetaja Berg viimast jõudu kokku võttes. „Teie, peremehed siit ja kaugemalt, teie kõik olete naisemehed ja teil on lapsed kodus. Kui te iseeneste peale ei mõtle, siis mõtelge oma vaeste naiste ja laste peale! Kui te sõda tahate teha, nagu ise ütlete, siis saab teist nii mõnigi surma, või kaotab oma ihutervise, või läheb tühjale maale või vangitorni. Siis jäävad teie armsad naised ja kallid lapsed teid nuttes leinama, sest neil pole enam toitjat ega hoolekandjat. Mehed, mõtelge nende õnnetute peale ja laske oma kõva meelt liigutada! Teie leskede ja vaestelaste pisarad saavad taeva poole karjuma ja teie peale kõigevägevama kohtumõistja ees rasket kaebust tõstma. Mehed, halastage oma naiste ja laste peale!“

Alles nüüd oli kirikuõpetaja vähegi märki lasknud. Perekondlik õnn oli ju nende vaeste tööorjade ainus vara, armastus naise ja lapse vastu nende ainus ülevam aimus. Naine ja laps hädas ja ahastuses — jaa, see mõjus! Kainendav vaikus heitis ärrituse lainetava kogu peale. Meeste kõvad, vihavisad näod pikkade juuste raamis lõid mõtlema, vahetati küsivaid pilke üksteisega, pisteti siin ja seal pead sosistades kokku.

Seda soodsat seisukorda püüdis õpetaja kasutada. Ta lükkas kõrtsiukse, mille lähedal ta seisis, ruttu lahti, pistis pea välja ja hüüdis naised ja lapsed, keda kõrtsi ees rahva hulgas kaunis palju oli, ukse ette kokku.

„Vaadake, peremehed, siin seisavad teie naised ja lapsed ja paluvad teid härdalt: Jätke oma kuri nõu maha, heidke armu meie väetite peale, keda teie tahate meheta ja isata ja toitjata jätta! ... Kui teil inimesesüda põues on, mehed, siis ei või teie nende peale vaadates kõvaks ja külmaks jääda, siis ei või teie neile leiva asemel kivi pakkuda ... Ja teie, naised ja lapsed, tõstke häält ja ütelge oma toitjatele: Kes teist õige mees on ja oma naist ja last armastab, see ei pea siin kõrtsis viina juures mitte sõja üle nõu, vaid see läheb oma armsatega koju, kosutab oma ihu unega

ning läheb homme tööle — mitte sõtta! Siis ei jää teil leskesid ega vaeseidlapsi leinama ja nutma."

Paar ligitõtanud naist nutsid; lapsed vaatasid neile näkku ja hakkasid samuti nutma. Ka kõrtsi sees olevad naised olid liigutatud. Õpetaja eemaldus ukse vahelt, et mehed vabalt välja ja väljas ukseesisel olevad naised sisse näeksid. Pilt äratas tõesti härdust, ning see tundmus paistiski paljudelt mehenägudelt.

Kuid liigutuse-meeleolu ei kestnud kaua. Pealegi pidi see üks naistest olema, kes karedal käel lõhki käristas haleduseloori, mis praegu oli südametele heitnud. Keegi suur, tugev, kuivetu naine koltunud näoga, millele töö ja mure olid sügavad vaod kündnud, astus piitade vahele ja hüüdis rämeda mehehäälega kõrtsi sisse:

„Ega meie mehed, kullake, naljapärast sõtta taha menna, nad lähvad häda pärast! Mõisa töö on meil nagu veskikivi kaelas, mis meid maha vaotab, nii et hing kinni jääb. Meil on üks nahk selgas, aga, näe, mõis võtab meilt mitu nahka. Ma olin veel laps, kui juba uut õigust hakkasime ootama, kui juba kergendustest teati reakida; nüid on uus õigus antud, kergendusi on lubatud, aga mõis pärib vana orjust edasi! Kas jumal seda tahab? Kas keiser seda teab? Jutlust pidada, kiriksand, on kerge, aga tööd teha raske. Meie meestele on naine ja laps kallid, aga kas õigus kallis ei ole? Kas parem põlv kallis ei ole? Kui mehed õigust taga ei päri, kes siis peab pärima? Kas naised ja lapsed? ... Mehed, pärige mõisa käest õigus väilla ja ärge laske endid peksta! Kui keiser kuuleb, mis meiega tehakse, siis ei tohi ükski soldat püssi meie poole pöörata!"

Neil valju hääle ja vaheda selgusega kõneldud sõnadel oli rahvahulga kohta kirjeldamatu mõju. Liigutuse- ja härdusetuju oli nagu pühitud. Tümin tõusis. Hõiguti, karjuti läbisegi. Jälle oli näha vapustavaid rusikaid, välkuvaid silmi, ähvardavaid nägusid. Uuesti käis sõna „sõda" suust suhu. Õpetaja tahtis rääkida, aga teda ei kuulatud enam. Mõned nokastanud mehed tükkisid jõhkralt ta ette ja hakkasid teda kimbutamisi nöökama.

Teistest suudest kajasid sõimu- ja vandesõnad otsesihti vaimuliku isanda kohta. Uuesti kuuldi hüüdeid: „Visake papp uksest väilla! Ta on sakste sõber ja tuli meid võrgutama!“ Ja juba nähtigi mehi ähvardavalt ligemale nihkuvat, nagu tahaksid nad kätt õpetaja külge panna.

„Pastorihärra, nüüd on aeg, et mineku peale mõtleme,“ sosistas köster täis hirmu Bergile.

Kuid õpetajal näis südamest kahju olevat, et ta lahingu pidi kaotama, pealegi ühe vana naise mõjul. Olles ukse vahele taganenud, hüüdis ta siit müriseval häälel voogava kära sisse: „Kuulge, mehed! Ma ütlen teile veel viimase sõna. Teie võite veel priiks saada raskest peksust, mis teid ootab. Kas tahate?“

„Miks ei taha! Tahame küll!“ karjus keegi vastu.

„Te teate, et teid peks ootab! Kas teate seda?“

„Teame muidugi!“

„Siis vanduge vana seaduse peale, kuni teile uus kätte antakse! See antakse teile kätte, mina vastutan selle eest! Kas vannute vana seaduse peale?“

„Ei vannu!... Mitte ei vannu!... Kas aetagu meid rattarummu sisse — mitte ei vannu!... Kas pandagu meid ahelasse, maetagu meid elusalt maha või peksetagu meid narmasteks — mitte ei vannu — mitte ei vannu!“

Õpetaja pöördus ümber ja läks.

Siin polnud tal enam midagi teha. Ennem võisid ta sõnad mässavat merd või lõõmavat tuld vaigistada kui seda vihast, hinge põhjani ärritatud massi. Ta istus köstriga tõlda ja sõitis minema. Rüvedad hõiked kajasid talle järele, ähvardav kõmin kõrtsist ja kõrtsi eest saatis teda tüki teed.

„Siin pole enam kahtlust,“ ütles ta saksa keeli köstrile, „nad tahavad avalikku mässu tõsta. Ma pole neid niisuguses meeleolus veel kunagi näinud. Kui neile teistest valdadest rohkesti abi tuleb, siis on kõige pahemat karta. Mahtras on liiga vähe soldateid.“

„Aga mis nüüd nõuks võtta?“ küsis hirmunud köster.

„Peame küll mõisa sisse minema ning valitsejat ja ohvitsere hoiatama," otsustas õpetaja Berg. „Nad peavad enestele viibimata väge juurde muretsema."

„Aga kust nad seda nii ruttu saavad?"

„Habajalt — kust mujalt. Kell on praegu üksteistkümmend. Kui käskjalg jalamaid teele saadetakse, siis võib lisavägi, kui ta kiiresti marsib, homme enne keskhommikut siin olla. Jumal andku, et see liiga hilja ei oleks!"

Pastor Berg sõitiski otsekohe Mahtra mõisa, et oma nõu teostada. Ta jutustas Rosenbergi-isandale ja mõlemale ohvitserile, kuidas lood on, ning ehmunud opman saatis kapten Bogutski, siinse väesalga juhataja kirja, milles see endale silmapilk lisaväge palus läkitada, ühe vaimupoisiga vastu ööd Habaja mõisa poole teele. —

Mahtra külas ei maganud sel ööl vist keegi. Kõrtsis valitses palavikuline elu ja liikumine kuni koiduvalgeni, ja kes meestest naiste ja laste meelitusel koju läkski, ei püsinud seal sängi heita, vaid saatis öö ärkvel, murelikus ärevuses mööda. Kerge ja lõbus ei olnud homne ettevõte ühegi meelest, kellele viin veel natuke aru pähe jättis. Nii mõneski hurtsikus valas naine, ema, õde või mõrsja hirmupisaraid, nii mõnestki piinatud rinnast pigistasid kohutavad aimused valuohkeid ja hädapalveid välja. Aga see pidi ju olema! See sündis ju seaduse ja õiguse eest! See oli lubatud enesekaitse ähvardava vägivalla vastu. Ainult see südame põhjani ulatuv kõikumatu teadmine andis neile vagusaile, roomavaile, sõnakuulmise ja käsutäitmisega põliselt harjunud orjadele selle julguse, millega nad olid homse ettevõtte otsuseks teinud, ja selle kindluse, millega nad seda tahtsid täide saata.

Vaikne suvine öö kaisutas küla. Õhk oli mahe ja pehme nagu soe piim, aga rõhuv, halvav. Ainuski leheke ei liikunud. Tasa, unenäoliselt imbus aasadelt rammestavaid rohu- ja lillelõhnu hauduvasse õhustikku. All lepikus lõi ööbik oma nuuksuvat lugu, kaasikust kajas taoti rukkiräägu särisev saagimine ja kasteniiskes

heinas andsid sirtsud hilist kontserti. Nahkhiir lendas üle küla, kuulmatult tiibu lüües, rahutult loovides ja tiireldes, sünge ja salalik nagu varitsev õnnetus.

Mahtra poole viivatel teedel algab salapärane öine elu. Vaikivaid mehi, hobusega ja jala, ükshaaval ja paarikaupa, näikse ühise eesmärgi poole rühkivat. Ei küsita, ei peeta enam aru, ei viideta aega sõnadega, teretataksegi aina tummal viipel. Ja lüli liitub lüliga, rühm rühmaga, ning kui koidu kumavast rüpest päikese esimene tera ilmale sünnib, siis juba mustavad teeharud rahvast ning kõrtsides algab elu, mille sarnast neis tööpäeva hommikul enne pole nähtud.

Võõrad vallad on sõna pidanud, nad tõttavad Mahtra meestele appi. Kõik need hulgad lähevad Mahtra sõtta. Nad tahavad keelata, et Mahtrast Habajat ei tehtaks, et seal keppide ja vitstega ei sunnitaks õigust jätma ja ülekohut võtma. Nad tahavad Mahtra mehi peksust ja uue seaduse rikkumisest päästa. Sest kõigi meelest on kindel: vannuvad Mahtra mehed täna alla, siis pannakse homme meidki alla vanduma; võidavad aga Mahtra mehed, siis võidame meie nendega ühes. Sõda ei jää salajasse — küll seaduseandja sellest kuuleb ja meile abi saadab...

Kõrtsides aga võetakse julgust. Kaine talupoeg on arg mehike; tal pole sõnu suus, ei jõudu käes. Ja täna läheb ehk mõlemat tarvis — suud ja kätt. Vaja sakstele suuga vastata, kui nad seadust taas võõriti seletavad, ja vaja neile käega vastata, kui nad kepid ja vitsad välja toovad. „Kui juba muu miski ei aita, siis olgu sõda!"

„Jooge, vennad, kes teab, kuniks elu on!" hüütakse ühes ja hüütakse teises kõrtsis. Klaasid ja peekrid käivad ringi, jagades meestele vahvust ja vahvusega vaimustust. Vägisõnad lendavad suust suhu, kiitluskõned on käimas, julged ergutavad argu. Sõbrad kaelustavad sõpru, vihamehed pakuvad üksteisele vennakätt. Nad kõik on ju ühise asja eest väljas, nad kõik lähevad ühisele vastasele vastu.

Juba pühapäeva õhtul oli Mahtra mõisa ümber võõraid mehi näha; mida kõrgemale aga päike esmaspäeva hommikul tõuseb, seda suuremaks läheb pilv, mis siia kokku valgub. Varsti mustab mõisa ümbrus rahvast, ja ikka veel tuleb väge juurde — vankril ja jala. Tolmupilved tõusevad, rattad ragisevad, hobused hirnuvad, piitsad plaksuvad.

Teomehed mõisade väljadel jätavad töö seisma, nabivad hobuse adra eest, kihutavad koju, rakendavad looma vankri ette ja sõidavad sõtta. Teised ajavad sõnnikuvankrites Mahtra poole, teel jalamehi peale võttes. Kolmandad ratsutavad, neljandad jätavad hobused omapead põllule ja jooksevad jala. Ei kuula ükski enam sundija sõna, iga keeld ja käsk läheb tuulde. Määratu ärevus asub aga alles siis kõigisse, kui Mahtra poolt esimesed püssipaugud kõmmuvad. Metsik jooksmine, kihutamine saab üldiseks; kellel hing sees ja jalad all, see on teel Mahtra poole. —

Ka Vaitla vallas teatakse, mis päev täna on.

Mehed, kes kirikus käisid, tõid sõjasõnumeid ja kandsid hoolt, et need kellelegi teadmatuks ei jäänud. Uuetoa Jüri saatis teomehele vaimupoisiga sõna: ärgu homme teole mingu, tulgu parem sõtta, tugevaid mehi olla vaja; tema ise minna juba täna Mahtrasse, et teistega sõjanõu pidada.

Päärna selg on veel kange ja valus haagikohtuniku hoopidest, aga see ei takista teda külasse jooksmast ega sõjaväge kogumast — see mitte üksnes ei takista teda, ei, vaid see ergutab teda otse takka. Ta raputab oma suurt rusikat taeva poole ja vannub, et ta neid hoope ei unusta, vaid nende eest sakstele tasu tahab anda — iga hoobi eest kaks vastu, ükskõik kus ja kellele. On sõda homme Mahtras, siis võib ta tunahomme siin olla; kahju ainult, et ta siin mitte juba täna ei ole!

Kuid tulemata ta ei jää. Teevad Vaitla mehed ju sedasama, mis Mahtra mehed tegid ja mispärast neid homme nuhelda tahetakse. Esmaspäeval peab mõisas sõnnikuvedu algama, peremeestel on käsk käes; aga ükski ei lähe, välja arvatud vahest Ristmäe

Mihkel. Kõik on ühisel kindlal otsusel — abiteole vastu panna kas või sõjani. Asjata ootavad parunid ja sundijad homme valda, asjata läkitavad kupja käskudega külasse — kõrvad, mis kuulamas, on kurdid, ja mida kuulamas ei ole, on sõjas. Päärn loodab aga, et terve vald ilma ühegi erandita sõjas on, ja selleks teeb ta perest peresse käies vihase õhinaga tööd.

„Mehed!" hüüab ta igal pool. „Lõugadega oleme juba palju ära teind, kätega mitte kanapesagi. Homme peame näitama, et me mitte üksi lõuamehed ei ole, vaid ka töömehed. Mahtra mehed paluvad meid appi. Neil on homme peksupäe. Habajal on verd juba küll joost — kas peame lubama, et Mahtras veel enam jooseb? Kas tahate, käed vahelite, pealt voadata, kuni peksukord teie kätte jõuab? Küll see varmalt tuleb, ennem ehk veel, kui arvate. Iga sõnnikukoorm, mis homme vedamata jääb, võib tunahomme soada vitsakoormaks. Kui teie nahk ei sügele, siis läki sõtta! Homme on Mahtras sõda, mehed! Kes tõeste mees on, paneb hobuse ette ja läheb aegsaste teele! Koju jäägu see, kes muud ei ole kui lõuamees!"

Ja Päärna sõnad idanesid. Nad idanesid seda paremini, et ta mitte peremees ei olnud, kes oma aineliste huvide eest välja astus ja keda hädaoht ähvardas, vaid teomees, teise sulane, kel midagi ei olnud võita, küll aga palju kaotada. Tahab juba teomees võõraste eest oma naha turule viia, miks ei peaks siis peremehed peremeestele appi tõttama!

„Lähme jah! Aitame neh! Rahuga oleme küll juba katseid teind, katsume siis nüid sõjaga!"

Need olid vastused, mis Päärn peaaegu kõikjalt sai. Osa mehi hakkas juba pühapäeva õhtul teele minema, teised läksid neile öö ja hommiku jooksul järele. Päärn ise kuulus esimeste minejate sekka.

Enne oli tal aga kodus emaga olnud äge lahing lüüa. Hirmunud vanake, kellele Päärn oma mineku üle oli tõtt tunnistanud, hakkas poega jumalakeeli paluma, et ta mitte meelega surma

suhu ei jookseks. Mõisa vastu sõda pidama — taevane halastus, kas tal siis veel aru peas on! Kas ta juba küllalt ei teadvat, mis kepid ja vitsad on! Kas ta tahtvat nüüd veel ka raudu kanda, vangitorne näha ja viimati tühjale maale rännata?

Asjata kõik. Päärna pähe ei pääsenud ükski hoiatav sõna. „Kõik teised lähvad — mina lähen koa!" seletas ta lihtsalt. „Sina ära minu eest karda, ma põle poisike, vaid tugev mees. Ja meid on mitu tuhat. Ma tahaks näha, kes meist jägu soab."

Eide palumine ja nurumine oleks vahest kauemgi kestnud, kui mitte Uuetoa ema poleks Päärnale appi tulnud. See oli nimelt oma poja pärast suures mures ja lootis sellest head, kui Päärn Jürile seltsiks läheb. Kuid ka tema palus, et mõlemad ohtudest, olgu need missugused tahes, võimalikult hoiduksid.

„Pearn, too mu poeg tervelt tagasi!" hüüdis ta sulasele veel järele, kui see juba vankril istus ja õueväravast välja sõitis.

„Pearn, too minu toitja tervelt tagasi," lisas saunaema omalt poolt.

Ja siis vahtisid mõlemad tudid sõitjale järele, kuni ta pimedusse kadus, ja mõlemal veeresid pisarad üle põskede.

Aga Päärnale tuli veel üks järelehüüdja. Vaevalt oli ta Ristmäe talu väravast möödunud — ta sõitis siinkohal hea iiliga, et teda kaks teatud silma ei näeks —, kui talu õueaiast väle neiu välja hüppas, vankrile järele jooksis ja valjusti sõitja nime hakkas hõikuma:

„Pearn, pea kinni! Pearn, pea kinni!"

Aga olgu, et Päärn ta häält vankrimürinas ei kuulnud, olgu, et ta seda meelega kuulda ei tahtnud — ükskõik, ta sõitis edasi ilma kordagi tagasi vaatamata — jah, ta andis kõrvile veel tublisti piitsagi, nagu oleks tal mõni kullerisõit käsil...

Ka Päärn viitis hommikupoolse öö teeäärseis kõrtsides teiste „sõjameeste" seas, ka tema jõi julgust ja jõudu oodatava raske päeva vastu. Kell võis kuus või pool seitse olla, kui ta suure salga seas Mahtra mõisa väravatesse jõudis.

Mõisaõue piiras aia ja väravate taga nüüd juba määratu rahvavall ilma vähema kui vaheta. Ja ikka veel voolas uusi rühmi juurde, kogu tee mustas veel tulijaist. Paika täitis tume sumin, mille sekka taoti kajasid üksikute joobnute kisavad hüüded. Paljudel olid käes malgad ja porgud, kaugelt suurem osa aga oli paljaste kätega, päris sõjariistu polnud naljalt ühelgi kaasas — ei püssi ega pussi. Mõisaõue ümber tõmbus nagu liikumatult püsiv must vöö. Veel tõrkus rahvas mõtte eest — väravatest õue tungida ja seega oma nõu ilmutada; aga juba hakati seeüle aru pidama, juba rõhuti väravate vastu, juba kajasid ergutavad hüüded igast küljest.

Viivitamise põhjus paistis igaühele silma. Härrastemaja ees seisid soldatid korrapärases võitlusrinnas juba valmis, sirged ja liikumatud kui tikud. Nende püssid ja täägid ning ohvitseride mõõgad särasid päikese käes, veripunased pagunid mustal kalevil torkasid igaühele silma ning puude all puristasid tähenduslikult kaks sadulas hobust.

Nagu näha, oldi siingi sõja vastu valmis.

„MAHTRA SÕDA"

Korraga äratas miski rahva elavat tähelepanu. Maanteel tulid kaks ratsalist nähtavale. Nad kihutasid tuhatnelja, nii et pikk tolmupilv otsekui hall loor neile järele jäi heljuma. Kui nad olid ligemale jõudnud, nähti, et nad sõjaväemundreid kandsid. Eelsõitja näis kõrgem ohvitser olevat, tema kaaslane aga oli lihtsoldat, vist väeülema teenija.

Mõlemad ratsalised lõõtsutavate, vahuga kaetud hobuste seljas, ise paksust tolmust üleni hallid, peatusid lähemas väravas, sest läbipääs rahvamurrust oli võimatu. Ohvitseri silm käis mureliku vaatega üle ootamata suurest massist, kes mõisa selle kahe värava

juurest ning hoonete ja aia tagant piiras. Umbkaudsel hindamisel võis siin paar tuhat talupoega koos olla.

Vanaldane habemik ohvitser oli major Laiming, kes Uuemõisast, Kose kihelkonnast, oli Mahtrasse tõtanud. Talle oli siinsete ähvardavate olude üle Habajalt teade saadetud. Väeülema ilme avaldas kõigepealt kohkunud üllatust. Ta oli küll trobikonda talupoegi arvanud eest leidvat — Mahtra valla oma mehi mõne uudishimuliku naabervalla inimesega —, pidi aga nüüd nägema, et siin oli sõjavägi koos, kellest silm ei tahtnud üle ulatuda! Tema tõsist muret äratas pealegi hingeline meeleolu, mis ses piiramisväes esile tuli: ta võis nende inimeste nägudelt selgesti lugeda võitlushimu, vihast ärevust ja trotslikku kangust — nähtus, mida temale murru seast vastukajavad, julgelt ässitavad hüüded aina kinnitasid. Kui major Laiming Kose kihelkonna valdades oli tähele pannud, et rahutud talupojad sõjaväe ilmumisel kohe araks lõid, kõrvale pugesid ja iga vastupanumõtte sedamaid unustasid, siis pidi ta siin nägema, et mitte ainult tema tulek rahva kohta täiesti mõjuta ei jäänud, nii et tema eest teedki lahti ei tehtud, vaid et ka mõisaõues püssi all seisev väesalk kellelegi hirmu peale ei ajanud. Tõsteti teibaid, karjuti ja naerdi. Need kõik olid väga halvad märgid.

„Tee lahti! Tee lahti!“ karjus majori teener vene keeli, kuna ohvitser ise hobuse otsekohe rahva sekka ajas. Väga aeglaselt ja vastumeelselt tungiti värava eest veidi lahku, ainult samm-sammult nihkus ohvitser edasi.

„Mehed, ärge laske neid läbi! Mingu tagasi, kust tulid!“ rõkkasid üksikud hääled, kuna suur kogu tumedalt vaikis.

Nii kulus tükk aega, enne kui major Laiming värava vahele jõudis ja sellest oma kaasalisega läbi pääses. Korraks hakkas üks käsi juba hobuse ratsutist kinni ja teine kiskus looma sabast; siiski suutis ohvitseri vali keeld neid liigjulgeid taganema ning tee kinnipanijaid ruumi andma sundida. Niipea aga, kui väeülem oli väravast mõisaõue jõudnud, voolas inimestemurd talle

rüsinal järele; sedasama sündis teise, vastas oleva värava kaudu. Paari minutiga oli avar õu mustavalt kihava rahvaga täidetud.

Paremal pool asetsesid reastikku mõisa aida-, lauda- ja tallihooned ning härrastemaja ise — kõik õlgkatustega puuehitised; pahemal käel seisis kivist viinaköök kahe tiigikese ääres, kuna hoonete vahe ja läänepoolne osa õuest lage oli. Härrastemaja ja kõrvaliste hoonete tagust piiras rohuaed. Püssi all seisvad sõdatid aga asusid härrastemaja ees, mille aknad hommikuse päikese paistel kullaselt särasid.

Õues oli suur virn aiateibaid. See sai talupoegadele sõjariistadelaoks. Niipea kui rahvas oli väravatest sisse voolanud, asuti kõigepealt selle teibapinu kallale ja kahmati tüsedad malgad kätte. Siis valgus rahvapilv mürinal väeosa ümber kokku.

See andis tema juurde ilmunud majorile parajasti au. Kapten Bogutski ja teine noorem ohvitser lähenesid, käed mütsi ääres, ülemale, kes neil teretades kätt pigistas. Tõsiselt vaatasid kõik kolm üksteisele otsa ja astusid sedamaid nõupidamiseks pisut kõrvale.

„Kust see päratu rahvahulk on tulnud?“ küsis major Laiming surutud häälega. „Need inimesed ei või ometi kõik kohalikust vallast olla!“

„Muidugi mitte,“ kostis kapten Bogutski. „Siinsed talupojad on, nagu ma kuulen, teised vallad kogu kihelkonnast endile appi kutsunud, ja paraku on nende kutset täidetud.“

„Meie olukord võib seetõttu väga hädaohtlikuks minna,“ ütles Laiming. „Ma nägin teel, et siia rahvast ikka veel juurde on voolamas, ja kõik need inimesed näikse väga kardetavas tuhinas olevat; ka on nende seas rohkesti viina läbi julgeks läinud isikuid. Vaevalt pääsesin neist puutumatult läbi.“

„Ma läkitasin eile õhtul Habajale käskjala nõudega, et sealne poolrood viibimata siia marsiks,“ tähendas kapten. „Seni olen aga lisasalka asjata oodanud.“

„Ta on teel, kuid küsitavaks jääb, kas ta enne siia jõuab, kui meile liiga hakatakse tegema," ütles major, kes murega nägi, missuguse julge pealetikkuvusega talupojad piirava vöö nende ümber ikka kitsamalt koomale tõmbasid. „Meie jõud selle määratu ülevõimu vastu on liiga väeti, hoolimata meie viiekümnest püssist, — me satume nagu merre! Mis te arvate — kas me ei peaks katsuma neid endil nii kaua heaga kaelast hoida, kui abi tuleb?"

„Aga mil kombel?"

„Oleme kõigepealt kannatlikud nende väljakutsuvate sõnade ja väiksemate puutumiste vastu. Ma püüan ka kõige julgemaid neist jootrahaga taltsaks teha."

„Ma usun, see on hea nõu."

Väike väesalk seisis tõesti nagu tilluke laid mühavas meres. Mida tähendasid viiskümmend eestlaetavat püssi selle ilmatu teibametsa vastu! On esimesed paugud antud, ilma et pealetikkujad tagasi kohkuvad, siis ujutab see meri väeti salgakese nii kähku üle, et püsside laadimiseks aega ei jää, ja siis on ta kadunud...

Vägivalda ei olnud aga, nagu näis, talupoegade poolt esiotsa veel karta. Nad seisid küll soldatitega rind rinna vastu ja katsusid kätega koguni nende püsse, aga külgetikkumisele ei mõelnud veel keegi. Seevastu hakati soldatitega kaupa sobitama, kas nad mitte Mahtrast ära ei läheks ja siinseid talupoegi rahule ei jätaks. Muidugi raskendas kauplemist see, et ohvitserid ja soldatid mitte eesti ning talupojad mitte vene keelt ei mõistnud.

Kõige julgemad, nende seas mitu nokastanud meest, tikkusid rüsinal ohvitseride ümber sõõri.

„Mistarvis te seie tulite?" hakati neilt pärima. „Meie põle midagi kurja teind, et meile püssidega kallale tullakse ja meid kepikoormate ja vitsavirnade ning käe- ja jalaraudadega ähvardatakse. Kas teie, kroonu-ülemad, siis ei tea, et saksad meile ülekohut tahavad teha? Teie peaksite meile abiks olema ja mitte neile. Minge siit ära, ja meie ei tee teile midagi! Tahate meid

aga peksta, siis teeme teid pihuks ja puruks! Vaadake, kui palju meid siin koos on! Teid aga on näputäis. Kuningamehed, minge Mahtrast ära!"

Ohvitserid vaatasid küsivalt üksteise otsa, kuna nad ei taibanud, mida mehed seletasid.

„Kas teist keegi kõneleb vene keelt?" hüüdis siis major Laiming valju, kõlava häälega üle rahvahulga.

„Mis ta karjub?" küsisid mehed isekeskis.

„Tahab meid vist ära ajada," vastasid teised.

„Mehed, seiske paigal, ärge nihkuge poolt tolligi tagasi!" kisendasid kolmandad.

Kapten Bogutski kordas niisama valju häälega majori küsimust. Nüüd leiduski rahva seas mees, kes vene keelt oskas: Peeter Olander Kaiust, väljateeninud soldat, tungis ettepoole.

„Ohvitserid küsivad, kes meist vene keelt reagib," seletas ta rahvale. „Laske mind läbi, ma küsin siis, mis nad tahavad!"

„No-jah, laske Peeter läbi, ta oskab vene keelt!" karjuti ümberkaudu. „Peeter, ütle neile, et nad kohe menema koliksid, kui elu neile armas on!"

Nõnda jõudis Kaiu mees varsti ohvitseride juurde. Teistele tegi nalja, kuidas ta käe kõrva äärde tõstis, kannad kokku lõi, silmad pungi ajas ja nii sirgelt püüdis seista, kui ta kanged talupojakondid vähegi lubasid.

„Sina oskad siis vene keelt?" küsis major.

„Natuke, teie kõrgestisündinu," tönkas Peeter vastu.

„Siis tõlgi meile, mis need mehed meiega kõnelevad. Näe, need siin!"

Peeter seletas, mehed nõudvat, et soldatid Mahtrast ära läheksid.

„Siis vasta neile, et meie ära minna ei või, sest meil on käsk siin olla, ja oma ülemate käsku peame täitma."

Peeter tõlkis. Vihased hüüded kuuldusid. Siin ja seal tõsteti kaikaid ja malku.

„Meie mehed ütlevad, et nad soldatitele vasta hakkavad, kui need ära ei lähe," seletas tõlk ohvitseridele. „Neid on palju, soldatid aga väga vähe."

„Siis vasta neile, et nad mitte meelega õnnetusse ei jookseks. Kes meisse puutub, on surma laps. Ja kuigi nad meist viimaks võitu saaksid, siis ei tähendaks see midagi, sest varsti tuleks mitu tuhat uut soldatit meie asemele, ja siis ei jääks neist ükski ellu."

Ähvardus ei heidutanud aga rahvast sugugi. Ässitavate ja nöökavate hüüete seas sai pilav naer majorile vastuseks.

„Ohoo, eks me soa näha!" karjuti igalt poolt. „Kes on kuuld, et keiser lubab oma alamaid kõmmutada, kes oma õigust nõuavad. Ega keiser teid seie ole soat — saksad on teid seie kutsund! Mehed, ärge kartke! Hoidke koomale, ärge neile nii palju moad andke, et püssa soavad palge panna! Nihkuge ligemale, pigistage nad kokku, et nad liigutada ei soa!"

Ära nähes, et hoiatamine ja ähvardamine midagi ei aita, hakkasid ohvitserid õnne katsuma sõbrustamise ja meelitamisega.

„Meie teisse ei puutu, kui teie meisse ei puutu," laskis kapten talupoegadele öelda. „Meil pole teie vastu midagi vaenu, me oleme teie sõbrad ja peame siin ainult käsu tõttu olema, et mõisas vahti pidada."

„Aga te tahate meid jo peksta!" karjuti vastu.

„See pole õige. Meie ei taha teid mitte peksta. Kohus võib teid peksta, mitte meie. Meil on ainult mõis valvata ja kaitsta. Kui te vagusad olete ja mõisa elanikkudesse ning hoonetesse ei puutu, siis ei tee meie teile midagi paha."

See vaigistas rahvast ainult vähe; parem tagajärg oli juba jootraha andmisel. Major Laiming kutsus mõned ninakamad ja ettetikkuvamad kisajad — need olid enamasti kõik pooljoobnud — meelitades enda juurde ja pistis neile mõned hõbedased vargsi pihku. See oli õli maruvaile lainetele. Vaesed talupojad, kes rahast ainult öösi und nägid, ei suutnud kiusatusele vastu panna. Kingituse eest nõudsid ohvitserid meestelt, et nad teisi

keelaksid soldatitesse puutumast ja väesalgale aitaksid läbi rahva teed teha. Major Laiming ja kapten Bogutski tahtsid nimelt oma meeskonda natuke soodsamasse, rohkem kaitstud paika viia, kuna ta siin oli igast küljest mitmekordselt ümber piiratud.

Mehed, kes kingitusi olid saanud, täitsidki seda soovi. Nad aitasid inimesi tagasi rõhuda ja hoiatasid neid „kuningameestesse" puutumast, kellel rahvaga mingit kurja nõu ei olevat ja kes siit viimati vist rahulikult lahkuvat, kui neid vihale ei ärritata. Nõnda sai ohvitseridele võimalikuks oma salgake härrastemaja juurest alla talli ette viia.

Kuid soldatite kitsik seisukord seega palju ei paranenud. Mürinal valgusid talupojad, keda äraostetud vaigistajad ainult hetkeks olid suutnud mõjutada, neile sinna järele, ja sedamaid olid nad sealgi ümber piiratud. Igatsedes vahiti alla maantee poole, aga seal ei tahtnud oodatud lisavägi ikka veel nähtavale tulla. Kapten Bogutski laskis majori nõuandel soldatid nelinurka rivisse astuda, nõnda et nad nägudega igast küljest vastaste poole seisid, millega nende seljatagune kallaletikkumise eest varjatud oli.

Talupoegade olek aga läks minut-minutilt väljakutsuvamaks. Ja neid tuli pealegi ikka veel juurde, väga rohkel arvul sõites. Mõnel vankril oli kaks, mõnel koguni kolm hobust ees ja suured kobarad mehi peal. Kihutati suurustleva käraga mõisaõue, karjuti käsi ja kaikaid tõstes sealolijate tervist. Ühtlasi näis joobnute ja pooljoobnute arv kasvavat, ning mitte üksnes juurdetulijate, vaid ka selle läbi, et paljudel viina pudelitega kaasas oli, mida virgasti rüübati.

Sellest viinutamisest tuligi, et Kaiu teomees Peeter Olander, ohvitseride senine tõlk ja vahelträäkija, oma esialgsest kaunis viisakast olekust ja asjalikust kõnetoonist võõrduma hakkas ja varsti kõige julgemaks ässitajaks ning pealetikkujaks arenes. Oli teda esmalt au, et väeülemad ta tõlgiks olid valinud, nähtavasti meelitanud, siis pahandas teda pärast see, et ta — vist kogemata

— oli jootrahast ilma jäänud. Kui väesalk oli uude seisupaika asunud, pakuti Peetrile kui sõnakale vahemehele külameeste poolt ohtrasti va kibedat ja käidi talle peale, et ta rahva nimel südisti ikka soldatite äraminekut nõuaks. Peeter, kelle julgus iga joodud lonksuga kasvas, tikkus siis ka piirajate esimesse ritta, üsna ohvitseride lähedale.

Viimased nägid nüüd, et Peetril püss käes oli. Kas ta öösi tõesti pardijahil oli käinud, nagu ta ise ja mõned teised pärast tunnistasid, või kas ta püssiga otse „sõtta" oli tulnud, see jääb kahevahele. Tõlgiks olles oli ta püssi pahema käega selja taha varjanud, võib ka olla, et mõni teine seda nii kaua oli hoidnud — nüüd aga seisis ta temaga kui sõjamees kunagi vaenuliku väesalga ees.

Peetri ja teiste viinastanud meeste jõhker väljakutsuvus ohvitseride vastu avaldus kõigepealt selles, et nad staabikapten Bogutski lonkamise ja kepikandmise üle naersid ja pilkasid. See väeülem oli nimelt Krimmi sõjas kuuli jalga saanud ja sellest kergesti lonkama jäänud, ilma seepärast väeteenistusest lahkumata. Ta toetus kõndides kepi najale. Pilkajad levitasid neist tagapool seisva rahva sekka jutu, ohvitser olevat puujalaga — ei niisugust maksta karta! Teised nokastanud lobasuud lisasid juurde, ka major olla vigane. Rahva seast rõkkas rämedat naeru.

Kui sellest küllalt sai, hakati uuesti tungivalt nõudma, et väesalk Mahtrast viibimata lahkuks, ja nõudjate seas oli Peeter Olander esimene. Mõistis ta ju sugu vene keelt ja võis siis nõuet arusaadavalt väljendada.

Ta katsus esmalt soldatitega õnne.

„Vennad," ütles ta neile nina alla tikkudes, „olge mõistlikud ja pistke punuma! Teie püssa me ei karda. Me ei lase teid ainustki pauku lasta, enne olete juba meie jalge alla tallatud. Mahtra mehi peksta te ometi ei soa — mis te siin siis muidu seisate? Mina, vennad, olen ise vana soldat. Võtke mu nõu kuulda, kui elu teile armas on."

Seejuures äigas ta käega kord ühte, kord teist ja hakkas taoti mõne püssist kinni. Soldatid aga seisid tummalt ja liikumatult paigal, nagu neile kästud, nad ei pilgutanud silmigi. Peeter kõneles nendega veel tükk aega oma viletsas vene keeles, aga kui ta nägi, et mehed temast väljagi ei teinud, veel vähem tema nõu kuulda võtsid, siis tüdines mees ära ja läks ovitseridega kauplema.

Major Laiming ja kapten Bogutski ei jätnud teda vastuseta, aga nad kordasid sedasama, mis nad tema kaudu rahvale juba olid lasknud öelda. Äraminekust ei võivat juttugi olla, ja olgu rahvast kas või kümme korda rohkem kui praegu. Nad lootvat, et rahvas mõistlik on ja aru saab, et soldatid omapead väljas ei ole ja et neid vali karistus ootab, kui nad ilma kõrgema käsuta paigast nihkuvad.

Peetri mõistust valitses aga viin; seepärast jonnis ta edasi ja nõudis nüüd korraga, major Laiming pidavat temale käsku näitama, mille põhjal ta ise on Mahtrasse tulnud ja ka oma soldatid lasknud siia tulla. „Mehed," hüüdis ta rahva poole, „kui ohvetseridel keisri käest luba põle Mahtra mehi peksta, siis on soldatite siiakutsumine sakste vigur, ja meile ei tehta kedagi, kui me soldatid siit menema kihutame... Näidake keisri käsk ette!" pöördus ta pealekäivalt jälle major Laimingi poole.

See ei võinud muidugi talupoja soovi täita ning püüdis talle tähelepanemisväärt rahu ja kannatusega selgeks teha, et temal, Peetril, kui erainimesel mingit õigust ei ole ohvitseridele antud käskkirju taga nõuda; seda võivat neilt ainult nende kõrgemad ülemad pärida.

„Ei taha käsku näidata!" karjus Olander rahva poole. „Ega see muud või ollagi kui sakste temp, et nad siin on, ja sakste kutset ei julge ta meile näidata."

Viin ajas vaese teomehe veelgi kaugemale. Ta hakkas ohvitseride käest raha nõudma, ja kukkus vihaselt vanduma, kui seda talle tema arvates liiga vähe anti. Ses tujus tikkus ta teiste

ässitusel kapten Bogutski poole ja hüüdis: „Oota, vennike, küll ma su pagunid õladelt rebin! Eks saksad või nad sulle pärast jälle külge õmmelda!“

Pidigi ohvitseri õlapaeltest kinni krahmama, aga keegi mõistlikum rebis ta sabapidi veel õigel ajal tagasi.

Rahvaringi esimestes ridades leidus veel muidki hulljulgeid pealetikkujaid, kelle juhm vahvus tekkis osalt viinast, osalt sellest teadmisest, et võimus pisukese väesalga üle rahvahulga käes oli. Seal seisis soldatite vastas esimeses reas Mahtra mees Aadu Andrei ja julgustas rahvast järjest kallaletikkumisele. Juuru meest Mihkel Baumanni huvitasid iseäranis soldatite püssid; ta püüdis laskeriista ühe ja teise käest ära kiskuda, et vaadata, kas nad ka laetud on. Soldatid seisid muidugi vastu, ja nii tekkis nende ja Baumanni vahel rüselemine, mida lähedal seisjad naerdes pealt vaatasid, kuna ohvitseride kulm ikka enam kortsu läks. Viimaste kannatus tegi aga veel kibedamaid katsumisi läbi. Noorem ohvitser oli praegu ühele pealetikkujale jälle raha andnud, kui talle Ants Piller lähenes ja ka raha nõudis; kui tema soovi mitte kohe ei täidetud, kiskus mees rahapunga ohvitseril käest ja ähvardas teda ja ta kaaslasi oma teibaga.

Rahvas taipas teadagi väga hästi ohvitseride imestamisväärt kannatuse ja järeleandlikkuse põhjust: nende väesalgake oli rahva masendava ülekaalu kohta liiga väeti. Et abiväge tulekul oli, seda teadsid või aimasid ainult vähesed. Seetõttu polnud imeks panna, et viinastanud meeste seas julgete pealetikkujate arv ühtepuhku kasvas. Mehed unustasid alkoholi mõjul ja üldises sõjatuhinas ikka enam oma siinolemise päris otstarbe: nad olid tulnud Mahtra mehi ülekohtuse karistuse eest kaitsema; seda ei tahetud aga veel sugugi käsile võtta, ja nii oli nende kippumine rahulikult seisva väesalga kallale ettevaatamatu ja asjatu.

Kuid rahva seas ei puudunud ka kaine ja kaaluva mõistusega mehi, kes tülinorijaid ja pealetikkujaid vaigistada ja keelata püüdsid. Sagedasti nähti ühte ja teist neist hulljulgeist soldatite juurest

kraedpidi tagasi rebitavat või neile pandi rahva hulgast väljapugemiseks tee kinni ja rõhuti nad kardetavaist kohtadest eemale.

„Jätke soldatid rahule, nemad põle meile veel midagi paha teind!“ käisid hoiatavad hüüded ässituste ja julgustuste sekka. „Pange vasta, kui nad meisse puuduvad, aga ärge jooske neid enne puutuma! Neil on laetud püssid käes, ja kui nad lasevad, siis meist mõni ikke ninali kukub. Lollus on meelega surma minna otsima!“

Kahel niisugusel mõistlikul hoiatajal oli iseäranis raske võitlus ühe joobnud pealetikkujaga. Need kaks olid Võllamäe Päärn Vaitlast ja Purila teomees Ants Velt, kes püüdsid oma võitlushimulisele tuttavale Jüri Tork'ile aru pähe panna. See oli sama mees, kes toona Velt'iga ühes haagikohtuniku juures käis. Jüritki piinas nimelt kirglik himu järele katsuda, kas soldatite püssid on tühjad või laetud. Seda himu, mis viimaks kindlaks nõuks küpses, ilmutas ta Antsule, kes temaga ühes oli sõtta tõtanud, ning Päärnale, kes nendega mõisaõues oli kokku saanud. Jüri oli umbes kahekümneviie-aastane hiiglakasvuga mees ja üks neist, kes oma tugevuse peale uhke oli. Julgust oli ta juba ülearu võtnud, mida tunnistasid ta pehme keel, punetavad jõllis silmad ning vaaruv käik.

„Mis niisukesed kapsaussid koa mehele jäksavad teha!“ hoopples ta oma suurt rusikat tõstes. „Küsin ühe käest püssi, lasen vasta taevast lahti ja annan talle jälle tagasi. Siis soame näha, kas peame neid kartma või mitte.“

„Ää ole rumal, Jüri!“ sõitles teda Ants Velt. „Soldat annab nüid sinu kätte püssi!“

„Noh, kui heaga ei anna, siis võtan vägise!“

„Paigale jää, Jüri!“ manitses Ants tungivalt. „Sul on noor naine kodu — kas ta sind küll ei palund, et ära mine, ehk kui lähed, siis hoia oma tervist!“

„Ääh, eks naiste vingumist teata! Sinu naine vingus jo koa, ja tulid ikke!“

„Aga mina ei kipu soldati käest püssi võtma! Et nende püssid laetud on, eks seda või lapski arvata."

„Ma usun koa, et sellest head ei tuleks," ütles Võllamäe Päärn. „Hakkad tal püssi vägise käest kiskuma, pistab sulle tikuga keresse või mõni teine laseb sulle kuuli pähe!"

„Mis kuradi sõda see's on, kui rüseleda ei soa!" karjus Jüri Tork joobnud inimese võitlusjõuga. „Ega's ma seie tuld soldatite ninasi vahtima. Ma tahan ometi kellegile pinna peale anda, olgu kes tahes!"

Võllamäe Päärn, kasvult ja rammult isegi hea hiiglane, ep olnud aga nähtavasti rumal ega purjus küllalt, et oma võitlusehimu, mis mitte vähem elav ei olnud kui Jüril, tarbetul ja ülekohtusel kombel teoks teha. „Ää lorise, vennas," ütles ta Jürile tõsiselt, „kas sa's enam ei tea, misjaoks me seie tulime! Kui Mahtra mehi peksma hakatakse, siis lähme teivastega vahele — õiguse nimel lähme vahele. See oli meie kõigi nõu. Neid põle aga veel peksma hakatud."

„Mis kurat nad siis ootavad, et ei hakka?" kirus Purila hiiglane. „Kepid-vitsad valmis, aga ikke veel ootavad. Kas minu aeg siis moast on võetud!"

„Seda parem, et peksma ei hakka," tähendas Antsu Ants. „Nad kardavad meid, ja viimaks jätavadki peksmata. Ega me ilma muhkudeta jääks, kui vaheleminemine tuleks."

Aga kõik hoiatused ja manitsused põrkasid õnnetu Jüri küljest tagasi. Kaks korda suutis teda Ants Velt, paar korda ka Päärn sõnadega tagasi hoida, ja kui ta sellest hoolimata minekut tegi, hoidsid nad teda kätt- ja hõlmapidi kinni. Aga viimati, kui kõik midagi ei aidanud ja rabelev mees vihaseks sai, laskis Ants ta lahti, hüüdes: „Tõmma siis takka, tee on hea!"

Jüri tikkus rüsinal rahvaridadest läbi, otsekohe soldatite juurde. Ants ja Päärn poetusid talle pikkamisi järele. Nad nägid, kuidas nende tuttav ühe soldatiga juttu tegi, siis käe mehe püssi järele sirutas ja sellest kinni kahmas. Soldat tõukas ta aga tagasi ja kis-

kus püssi tal käest. Veel teisega katsus Jüri õnne. Ka see ei andnud sõjariista talle kätte ega lasknud seda eneselt vägisi ära kiskuda.

Nüüd aga sündis midagi, mida nähes rahvahulk hingetõmbamise unustas, mis näod kahvatama ja südamed tuksumast seisma pani.

Jüri Tork sammus ilma malgata otsejoont kapten Bogutski ette, asus mõlema käega ta pagunitest kinni ja kiskus need krauhti maha. Siis langes ta määratu rusikas raske hoobiga väeülemale pähe.

See kõik oli lühikese silmapilgu töö; enne kui keegi märkas endale sündmusest õieti aru anda, oli kõik möödas.

Aga niisama rabavana tuli pahateo hirmus tagajärg. Mitu püssi tõusis, paugud käisid, ja Jüri Tork'i hiiglakeha langes silmili liiva sisse — kaks surmavat kuuli rinnas.

Sõda oli esimese ohvri nõudnud.

Ta oli peale hakanud.

Silmapilkne sügav vaikus järgnes sündmusele. Ehmatuse kohmetus köitis keeli ja meeli. Siis aga tuli elu tardunud rahvamassi tagasi. Metsikult plahvatas põlema vihane võitlusehimu. Mürisev hurraa rohkem kui kahest tuhandest kõrist pani õhu värisema, terve mets teibaid kerkis üles ja mässav laine oli soldatite pisukese salga üle kokku löömas.

Veelgi püüdsid väeülemad tõsisema verevalamiseta läbi saada. Major Laiming andis soldatitele käsu lasta, aga mitte rahvamurru sisse, vaid õhku. Kakskümmend viis pauku raksatas korraga. Suitsupilv varjas laskjaid ja heljus siis pikkamisi üle mässuliste hulga. Rahvas püsis paigal. Taheti näha, kuidas kogulask oli mõjunud. Suurem hulk ei teadnud, et soldatid olid õhku lasknud. Vahiti langenute järele. Kui neid ei leitud, rõkkasid uued hurraa-hüüded, jälle tõusid teibad ja rahvameri sattus julgemini võimetu vastase poole liikuma.

Juba hakkasid malgahoobid soldatite sekka sadama, Peeter Olander laskis oma püssi nende peale lahti, Taaniel Schmiede-

berg Mahtrast tormas major Laimingi kallale ja tahtis mõõka tal käest kiskuda, Jüri Mursa Harmist kiskus nooremagi ohvitseri pagunid õlgadelt. Väesalga juhatajad nägid ära: nüüd ei aita enam paljas hirmutamine, vägivallale pidi vägivallaga vastu astutama, verevalamist ei suutnud ükski võim enam keelata.

Soldatid said uuesti laskmiskäsu; seekord sihtisid nad püssid otsekohe rahva sekka. „Tuld!" mürises majori komando, ja jälle kõmmus kakskümmend viis tuleriista korraga.

Kui suitsupilv seekord hajus, nähti igal pool voolavat sooja punast verd. Ja iga verelombi juurde oli tolmu sirutatud inimene, kes veel praegu oli jalul seisnud, teivast tõstnud ja täiest kõrist hurraa hüüdnud. Ühed olid otseti kukkunud, malka kramplikult käes hoides, teised selili, kolmandad küljeli; mõned põlvitasid, kätt rinna või külje vastu surudes, kuna neil veri sõrmede vahelt nõrgus, teised seisid veel püsti, aga tuikusid — tuikusid ja vajusid nõtkuvate põlvedega pikkamisi maha. Üht haavatut nähti naeratavat — üllatatult, umbusklikult; ta tundis, et temaga on midagi sündinud, ei uskunud aga, et tal surm ihus on. Alles siis, kui ta oma riiete seest nägi verd tilkuvat, tõmbus ta näost tõsiseks ja langes tummalt kummuli ...

Esimese tardunud vaikuse järel kajas rahvamurrust umbne, lämblik sumin. See oli haavatute oigamine ja surijate viimne ägamine. Siis tuli nagu mere kohin kuuldavale. See oli vihalaine, mis rahvast üle käis. Kõik aga kostis ainult hetkeks kõrva. Taplusemüra, mis kohe seepeale algas, mattis sootuks iga nõrgema hääle.

See esimene tõeline tuleandmine ja voolav veri mõjusid kahte viisi rahva kohta: ühed pöördusid metsikul rüsinal põgenema — see oli väike vähemik; teised tungisid vihase vaprusega, teibaid keerutades, karjudes ja vandudes soldatite kallale. Lähemal pilgul algas kibe käsitsivõitlus; nagu mässav uputus lõi pisukese väehulga üle kokku ja mattis ta enda alla. Nähti ainult tõusvaid ja raksatavaid teibaid, vehklevaid ja torkavaid püssitikke, rüselevaid inimkeresid, kukkunute otsa hunnikusse langevaid võitle-

jaid. Ainust pauku ei käinud enam. Püssid olid soldatitel tühjad, laadimiseks ei antud neile mahti. Meeleheitliku jõuga, surm silma ees, püüdsid nad tääkide ja püssipäradega määratule ülevõimule vastu seista, aga nad olid varsti nagu müüri sisse kiilutud, nii et nad sedagi võitlusviisi enam mõjuvalt ei saanud tarvitada. Mitmed neist olid teibahoopide all juba langenud, mõnedel kisti püssid käest ning siin ja seal oli neid hirmsas rüselemises maha rabatud, nii et nad võitlejate jalge alla jäid...

Ka Võllamäe Päärnale ja Uuetoa Jürile oli sõjapalavik külge hakanud, kui nad haavatud talupoegi vere sees maas nägid. Eks need olnud ju nende vennad ja seltsimehed, kes seal olid maha tapetud, ja sama saatus võis iga silmapilk neile enestele osaks saada. Võitluseviha, see pimestaja, mis aragi soldati lahingusse ajab, ning loomulik endakaitsesund selle juurena käskisid mõlemat sõpragi oma teivaste ümbert tugevamalt kinni hakata ja esimestena võitlejate ridadesse tungida.

„Tule, Jüri! Tulge, mehed!" müristas Päärn, kui esimesed surmavad paugud olid langenud, ning paisunud veresooned ta otsaesisel ja vaht ta suuäärtes näitasid, kui vihane ärevus teda täitis. „Hoidke kokku, mehed! Pange tee kinni, kui põgeneda tahavad! Meid tapetakse — tapame neid koa! Siin on igamees oma elu eest väillas! Kõik veri, mis jooseb, tulgu sakste hinge peale!"

Ta tuiskas eel, temale järgnes sedamaid Jüri mitme oma valla ja paljude võõraste meestega, kes veel olid nõutult seisnud. Raske jõuga hakkas Päärna malk sõdurite sekka sadama; keda hoop tabas, see tuikus ja langes võitlejate jalgu, kuna ta lähedal seisnud seltsimehed metsikul rüsinal pahemale ja paremale poole lahku lõid.

Ainult vähe aega kestis väesalga vastupanu. Siis tuli peatu ja korratu põgenemine. Soldatid murdsid meeleheitliku täägivõitlusega rahvavallist ühes kohas läbi ja tormasid värava poole, mis viis Atlasse minevale teele. Seda teed mööda olid juba eel jooksmas need talupojad, keda püssipaugud olid pakku ajanud.

Ohvitserid Laiming ja Bogutski ei püüdnud soldatite põgenemist takistada. Nad nägid ära, et siin muu nõu enam ei aita. Aga nad poleks seda takistada võinudki, sest see sündis nii äkitselt ja nii kabuhirmulisel rüsinal, et ükski nende käsusõnu poleks kuulnud ega tähele pannud. Pealegi oli neil iseenese elu kaitsemisega nii väga tegemist, et neil väesalga juhatamiseks enam mahti ei olnud. Nad vehklesid, samm-sammult taganedes, mõõkadega. Major Laiming oli haavatud; murru seas oli ta selja tagant tugeva teibahoobi pähe saanud. Kuna tal mööda põske ja kaela jooksev veri mundri peale tilkus, püüdis ta, endale mõõgaga teed raiudes, eemal sadulas seisvate hobuste juurde pääseda. Selsamal sihil võitles ka kapten Bogutski, kes imelikul viisil veel veata oli, ehk ta küll ägedas teibarahes oli seisnud.

Kolmas, kõige noorem ohvitser, oli võitluse eel majorilt käsu saanud võimalikult salamahti rahva seast välja pugeda, hobuse selga hüpata ja oodatavale lisaväele vastu sõita, et selle tulekut takka kiirustada. Kuid nõu aeti nurja. Rahva seast oli noor leitnant või lipnik õnnelikult välja pääsenud ja härrastemaja ees seisvate hobuste juurde jõudnud. Aga kui ta parajasti hakkas hobuse selga hüppama, kisti ta jalgupidi jälle maha. Mitu talupoega oli talle järele hiilinud. Nähtavasti aimati tema nõu. Talle ei tehtud aga mingit muud paha. Mehed piirasid ta ainult ümber ja keelasid teda ära sõitmast.

Major Laiming ja kapten Bogutski aga lõidki endid õnnelikult hobuste seisupaigani läbi, hirmutasid siin seisvad vähesed talupojad mõõkadega kõrvale, hüppasid sadulasse ja kihutasid mõisaväravast välja, põgenevatele soldatitele järele. Ka leitnant pääses nüüd kuidagi hobuse selga ja ajas mõlemale tuhatnelja järele. Temaga ühes ratsutas majori teener, kes seni oli hirmust lõdisedes hobuste juures vahis olnud.

Atla poole minev, kaskedega piiratud puiestee ja ümberkaudne heinamaa pakkusid nüüd kummalist vaatepilti. Igal pool, kuhu silm küündis, nähti jooksvaid inimesi. Eel põgenesid need talu-

pojad, kellele esimesed rahva sekka vinguvad kuulid ja haavatute ägamine olid hirmu peale ajanud. Nende kannul ja osalt nende seas vehkisid plehkupistnud soldatid väikeste salkadena või ükshaaval. Nende järele jälle tormasid talupojad, kes olid soldatid pagema löönud ja neid nüüd kaigaste ja vemmaldega taga ajasid.

Rübelevale rinnutsivõitlusele, mis mõisaõues oli möllanud, järgnes siin taplus kauge maa pealt. Joostes laadisid soldatid oma püsse, ja kellel tagaajajaid mitte otse kannul ei olnud, need pöördusid ümber ja lasksid järelejooksjate peale. Kuul kuuli järel vihises üle tee ja heinamaa ning mõnigi mees, kes esimesest võitlusest elu ja tervisega oli pääsenud, langes siin haavatult maha. Kes märkas, otsis puude tagant varju. Julgemad ja vihasemad aga tormasid soldatitele püsimata järele. Siin ja seal tekkisid uued rübelemised. Saadi soldat kätte, kelle tuleriist oli tühjaks lastud, siis algas võitlus teiba ja täägi vahel. Kahekesi ja salgakestena nähti vastaseid kõikjal võideldes koos olevat. Mõnes kohas hoidis soldat püssipärast, talupoeg aga täägist heideldes kinni. Verejäljed värvisid maantee tolmu ja aasa rohupinda. Siin oigas lõhkise peaga soldat vereoja sees, mitte kaugel temast talupoeg, kuul või pistehaav rinnus. Kes jõudis, puges põõsa või puu taha varju, et särgiribaga oma haava siduda. Ja ikka veel vihisesid kuulid üle tee ja heinamaa ning väsimatul tasuhimul jooksid talupojad võidetud väesalgale järele...

Tagaajajate seas olid ka Jüri ja Päärn. Viimasel oli praegu olnud äge võitlus ihe soldatiga, kes oli tema peale püssi tühjendanud, aga ilma märki tabamata. Vihaselt haaras Päärn kinni püssitikust, millega soldat ennast nüüd kaitses. Ta oli aga endakohase vastase leidnud. Soldat, tugev kui Simson, ei lahkunud püssist ja tõmbas viimaks tiku Päärna käte vahelt niisuguse jõuga ära, et peopesast nahk ja liha kaasa läksid. Vist oleks ta talupoja nüüd täägiga läbi pistnud, kui mitte Jüri poleks juurde jõudnud ja talle malgaga vägevat hoopi pähe andnud. Oimetult langes mees tee

kõrvale maha. Paarkümmend sammu temast kükitas puu all elutult Matsi Jaan Mahtrast, kelle keegi teine soldat oli rinnust püssitikuga läbi torganud...

Kuna Jüri ja Päärn siin kemplesid, jõudis üks noor peremees Mahtrast, Adra Mihkel, paari teise mehega neile järele; nende eel põgenes üks musta habemega soldat ja laadis joostes püssi. Et Päärnal oma haavatud kätega tegemist oli ja Jüri mahalöödud soldatit kaastundlikult aidata püüdis, siis ei pannud kumbki põgenevat soldatit tähele.

„Hurraa, moameeste võit!" hüüdis Adra Mihkel, kuna ta rõõmsalt oma teivast keerutas.

Sel silmapilgul pöördus soldat, kes püssi täites siit praegu oli mööda lipsanud, äkitselt ümber ja hüüdis kõige selgemas eesti keeles Mihkli poole:

„Küll ma sulle näitan, kelle võit on! Säh!"

Püss paukus ja Mihkel langes surnult maha.

Seda nähes hakkasid Jüri ja Päärn laskjat taga ajama. Viimane oli teistest soldatitest tüki teed maha jäänud. Aga tal olid jooksmiseks niisama väledad jalad, kui tal laskmiseks osav silm ja kindel käsi olnud. Jänese kombel põõsaste vahel põigeldes ja ikka sügavamale heinamaa sisse sibades kadus ta tagaajajail varsti silmist. Need aga jooksid huisapäisa ikka edasi, seda enam, et teisi põgenevaid soldateid nende eel veel küllalt oli.

Nende juurde seltsis teisigi lõõtsutavaid ja higistavaid tagaajajaid, tuttavaid ning võõraid. Karu Antsul Kaiust oli omatehtud oda käes — teivas otsakinnitatud vikatiteraga, mille ta kodunt oli kaasa toonud. Seda algupärast sõjariista, mille peale ta mitte vähe uhke ei olnud, hoidis mees joostes õieli nagu kasakas tormijooksul. Tema kõrval putkas teine Kaiu mees, Aadu Trost, toomingase tubinaga. Teel said nad Peeter Olanderiga kokku. See oli ühe soldati käest, kellelt püss oli ära kistud, padrunid saagiks võtnud ja katsus parajasti, kas need tema jahipüssi ei mahu. Kui see ei läinud, purustas mees padrunite kestad ja puis-

tas palja rohu püssi sisse. Kuid topi ettepanemiseks ei saanud ta nii pea aega, sest põõsaste vahelt vihisevad kuulid sundisid teda kõhuli heitma, mida teisedki tegid, kes jämedamat puud varjuks ei leidnud.

Kui pauke enam ei tulnud, joosti jälle edasi. Varsti äratas ühe kadakapõõsa tagant tulev valus oigamine meeste tähelepanu. Seal nähti üht haavatud talupoega käpakil roomavat. Ta nihkus põlvedel ja küünarnukkidel maad mööda edasi, punast vereteed rohule jättes. See oli Jaan Kroon Maidlast. Paari minuti eest oli ühe põgeneva soldati kuul ta maha rabanud. Kuhu ta õieti minna tahtis, seda ei teadnud mees isegi. Roomas ainult valu ja ehmatuse pärast. Möödajooksjate seas leidus keegi, üks Maidla mees, kes ta peale armu heitis ja teda aitama jäi.

Paarsada sammu eemal lamas teine õnnetu. See oli noor, tugev soldat, kes purustatud peaga vereojas selili oli. Kuum päike paistis talle näkku. Pead toetas ta püssipärale. Lähenejaid nähes hakkas ta nõrga, härda häälega midagi paluma — kas armu või midagi muud, sellest ei saadud aru. Viimaks tõstis ta suure vaevaga käe ja näitas oma suu peale. Nüüd mõisteti, et ta juua tahab. Aga kust võtta vett, või kellel on selle muretsemiseks aega! Eemal põõsaste vahel tempas jälle jooksvaid soldateid nähtavale, kes põmmutama hakkasid. Igaüks otsis oma elu peale mõeldes kähku puude ja põõsaste tagant varju.

Nõnda kestis hull jaht edasi kuni Mahtra ja Atla vahelise jõeni, mis põigiti üle tee ja läbi mõlemal pool haljendava heinamaa voolas. Jõgi, õigemini oja, polnud lai, aga mõnest kohast kaunis sügav. Tee kohal viis temast kitsas sild üle. Suure rüsinaga olid eel põgenevad talupojad ja neile järgnevad soldatid, kes teele olid jäänud, silla peale jooksnud. Seal aga tekkis nii äge rüsklemine, et mitmed üle ääre jõkke kukkusid. Teised, kes nägid, et sillast sel kombel küllalt kähku üle ei saa, hüppasid ise vette ja ujusid läbi. Heinamaa sees, kus oja paiguti kardetavalt mustas, sattusid soldatid, kes vee sügavust ei tundnud ja ujuda ei mõistnud,

suurde kitsikusse, kui nägid tee eest kinni olevat. Tagant ähvardasid neid talupoegade teibad, eest neelav vesi. Mõned kargasid seepärast hea õnne peale sisse, teised, kel püssid laengus, kõmmutasid tagakihutajatele vastu, et neid maha sirutada või eemale kohutada, ning kolmandad, kelle püssid tühjad, täitsid neid laskjate selja taga meeleheitliku rutuga.

Vaevalt lähenes see tagakihutajate salk, milles ka Jüri ja Päärn olid, hurraa karjudes ojale, kui neil kuulid kõrvade ümber hakkasid ulguma. Jälle otsiti kiiresti varju. Üks neist aga, Aadu Trost, tuikus korraga jalgadel, jäi lahtise suu ja päraniaetud silmadega vahtima, nagu imestaks ta millegi üle üpris väga, — siis lõi käe vastu kõhtu ja istus pikkamisi rohu peale maha, tundes särki kõhu eest märjaks minevat. Katsub käega ja katsub — tõmbab pihu tagasi ja vaatab — verine! Nüüd siis teab ta, et tal kuul kõhus on. Mees langeb maha ja minestab ...

All ojas on põgenevad soldatid kaelast saadik vees, jõuavad õnnelikult teisele kaldale ja vehivad edasi.

Soldat aga, kes Adra peremehe Mihkel Teini maha laskis — ainus eestlane väesalgas —, jäi kadunuks. Rahva jutu järgi olevat ta all heinamaal, mitte kaugel ojast, hirmutuhinas otsekohe Õrde ehk Ulme allikasse jooksnud ja seal, pead ohtlikkudel silmapilkudel vee alla tõmmates, nii kaua peidus olnud, kui tagaajajaid põõsaste vahelt enam nähtavale ei ilmunud. Siis tulnud ta jääkülmast veest tardunud liikmetega välja ja lipanud plagisevate hammastega edasi. Kuid selle külma sauna eest püüdnud mees „moainimestele" tasu anda. Nagu ta ise pärast kiidelnud, lasknud ta, oma kütiosavust kasutades, kolmveerand versta kauguselt ühe naisterahva peale, kes seal rahulikult teed käinud. Nagu pauk käinud, nii naine või tüdruk kukkunud. Õnnetu leitud sealt raskesti haavatuna maast.

Kui Päärn, Jüri ja nende seltsilised eesti keelt rääkivat soldatit metsas pikemat aega asjata olid taga otsinud, et temale Adra peremehe surma kätte maksta — see vihane püüe oligi nad nii

kaugele soldatite järele ahvatanud —, pöördusid nad viimaks ümber, et Mahtra poole tagasi minna. Nad tahtsid teadagi näha saada, mis seal vaheajal oli sündinud ja mida veel sünnib. Sinna oli rahvast küllalt maha jäänud ja võis oletada, et kaugemate valdade inimesi veelgi juurde voolas, sest aeg oli praegu alles keskhommikus.

Teel mõisa tagasi nähti vaatepilte, nagu neid sõjaski peale taplust nähakse: surnuid ja haavatuid vereojades, kergesti vigastatuid seotud käte ja peadega, joobnud võidumehi, kes oma vägitükkidega hooplesid, ning sõjaväljahüääne, kes langenud vaenlaste taskuid tühjendasid.

Ühes padrikus paistis neile järgmine pilt silma. Neli meest ja üks poisike olid seal kuulide eest redus. Mitte kaugel neist, lagedal, istusid kolm haavatud soldatit, kes suure rutuga üksteise haavu sidusid. Tihnikus olevad mehed luurasid põõsaste varjust, nagu kipitaks neil südames mingi kuri nõu. Sosistades pistsid nad nokad kokku ja tähendasid käte, peade ja pilkudega saladuslikult soldatite poole.

Nad olid parajasti nõu pidamas, kui tihnikus, sada sammu neist eemal, kolm pead põõsaste seest vargsi üles kerkisid. Nagu näha, oli siin veel teisi talupoegadest põgenejaid peidus. Jüri ja Päärna seltsilised tundsid neid kolme: need olid Kaiu mehed Prits Vader, Jüri Kütsin ja Tõnu Illistom. Nad olid kohe, kui mõisaõues esimesed paugud langesid, jäneseväledusega metsa poole pakku pannud ja nähtavasti endid seni siin redus hoidnud.

Need kolm pugesid ettevaatlikult põõsastest välja ja hiilisid pehmet soomaad mööda kuulmatul sammul viie varitseja poole, kes põnevusega soldatite tegevust jälgisid. Need ei kuulnud ega näinud lähenejaid.

„Mis te siin luurate?“ küsis üks neist otse meeste selja taga enam nalja- kui tõetoonil.

Näis, nagu oleks pikne varitsejaid rabanud. Esmalt tuksatasid kõigi pead sortsti rohu sisse, siis vibasid kõik korraga püsti ja

tahtsid üle pea ja kaela plehku pista. Alles ehmatajate naer julgustas neid niipalju, et tagasi vaatasid ja seisma jäid.

„Mis nõu te siin pidasite?“ kuuldi juurdetulijaist ühte küsivat.

Argpüksid tähendasid sisistades eemal kükitavate soldatite poole. Siis aga astusid mõlemad salgad nõupidamiseks kokku. Mida nad kõnelesid, ei olnud kaugemale kuulda, aga seda võis märgata, et nad viimaks milleski, mis haavatud soldatitega ühenduses pidi seisma, ühisele otsusele jõudsid.

Äkki tormasid kõik kaheksa — poisikegi meeste kannul — võsastikust välja ja suisa soldatite poole. Need püüdsid põgeneda, saadi aga kätte. Nüüd algas lühike rüsin, mis sellega lõppes, et soldatitel püssid käest rebiti. Haavatud sõjamehed pidid võitluspaigalt paljaste kätega lahkuma. Longates ja tuikudes, kätega veriseid päid hoides, panid nad Atla poole plagama. Kui kaugele jalad neid kandsid, jäi teadmatuks. Taga neid ei aetud, sest võitjad olid oma saagiga rahul. Nähtavasti oligi pealetikkujate himu just püsside peale käinud. Võidetud tuleriistadest oli üks laetud. See paugutati rõõmu pärast põgenejate suunas lahti.

Kõige kohutavam sõjapilt ootas Jürit ja Päärnat aga puiesteel, umbes kolmsada viiskümmend sammu Mahtra mõisast Atla poole. Nad mõlemad olid enamasti mööda padu ja võsa jooksnud, seepärast ei teadnud nad teel juhtunud sündmustest midagi. Vaevalt olid nad teed palistavate noorte kaskede vahele jõudnud, kui neile pilku hakkas suurem rahvarühm, kes ühes paigas koos seisis. Seal pidi midagi iseäralikku sündinud olema. Ja oligi.

Kroonu väesalga juhataja, staabikapten Johann Bogutski, oli sõjas surma saanud. Seda teatati lähenejaile juba enne, kui nad pärale jõudsid. Vanaldane ohvitser, kes Krimmi sõja oli läbi teinud, pääsedes sealt eluga, kuigi vigastatud jalaga, pidi siin talupoegade teivaste läbi oma elutee kuulsuseta lõpetama.

Vaade, mis juurdetõttajaile silma paistis, oli vapustav. Kapten Bogutski surnukeha, lõhkilöödud verise pea ja näoga, millest teine silm oli välja jooksnud, lamas põigiti üle tee, punaseks po-

riks pahtunud tolmus. Ta lähem ümbrus oli üksainus verine lomp. Seljas polnud tal enam mundrit, ei mütsi peas, ei saapaid jalas. Tapjad ise või teised sõjalised olid ta paljaks riisunud. Ihu katteks olid talle jäetud ainult särk ja aluspüksid, mis üleni hangunud verega koos olid. Natuke maad temast eemal, tee ääres, oli ta kõrb hobune surnult maas. Malgad ja kaikad olid temagi pea purustanud.

Verisest võitlusest, mis siin oli olnud, ei teadnud paigalolijaist keegi lähemalt rääkida. Sõjalistel enestel, kes väejuhi üle olid võidu saanud, oli tungivaid põhjusi suu pidada, sest et nad sõjasaaki pidid varjama, ja sama põhjus köitis keeli ka pealtnägijail, kes olid saagist osa võtnud. Võib aga olla, et üksainus mees ohvitserile surmava hoobi andis ja et keegi seda ligidalt nägemas ei olnudki; sel puhul rööviti surnu riided ja tühjendati ta taskud osalt hiljem pealetulnud inimeste poolt, sest Bogutski omandust leiti pärast mitme talupoja käest. Kohtulik uurimine ei toonud nimelt kapteni surmaja või surmajate kohta selgust; tapmise kahtluse alla sattus kindlamalt ainult üks mees, Üleallika peremees Jüri Purilast. Rahva arvamised väeülema mahalööja kohta läksid juba mässupäeval lahku. Üleallika Jüri kõrval nimetati ka sõjaliste vahvamat tegelast Peeter Olanderit. Veel muidki mainiti. See arvamiste lahkuminek oli arusaadav, sest soldatite pagemine ja nende tagaajamine sündis kiirel rüsinal, meeletus segaduses. Polnud ühelgi aega kuhugi pikemalt seisatama ja vahtima jääda. Jüri peale langes kahtlus iseäranis sellepärast, et teda, nagu mõned pärast tunnistasid, kõige ennemalt surnud ohvitseri juures oli nähtud, kus tal kapteni mantel käe peal olnud. Mantel, ärapeitmiseks ja äraviimiseks liiga suur, leiti pärast tee äärest heinamaalt ja kaeti sellega surnukeha kinni.

Ka Bogutski kuub tuli juba mässupäeval nähtavale. Sellega oli kentsakas lugu. Jaan Liiv Mahtrast oli ohvitseri mundrikuue purjus peaga endale selga tõmmanud ja mängis sellega mõisaõues uhkesti väeülemat. Vaade, mida pikajuukseline talumees kints-

pükste ja pasteldega ses punasega palistatud ja kuldpagunitega ehitud mundririides nägijaile pakkus, pidi kõige tõsisemalgi tunnil igaühele naeru peale ajama. Uus väeülem valis endale natuke hiljem ülesandeks malgaga mõisa aknaid purustada. Tema tore välimus äratas aga teise Mahtra mehe kadedust. Matsi Priidik, priinimega Kastan, tikkus parajal pilgul Liivi kallale, tahtes temalt „kuningakuube" ära võtta. Mõlema viinastanud sõjamehe vahel arenes sõjasaagi pärast palav võitlus, mis Matsi Priidiku võiduga lõppes...

Kapten Bogutski muud riided, rahapung, mõned nööbid jne. tulid alles hiljem, läbiotsimiste ja ülesandmiste kaudu, nähtavale.

Väeülema surma kohta räägib rahvasuu muu seas, et mees kallaletikkujatega oma elu pärast kaua kaubelnud. Ta olnud soldatitest täiesti lahku ja keset vaenulikke talupoegi sattunud. Ta hobune saanud hirmsa kaikahoobi pähe ja langenud. Mõõk löödud ohvitseril käest, nii et ta oma vigase jalaga kaitsetuna vaenlaste ees seisnud. Oma hädas tõmmanud ta rahapunga ja pakkunud pealetikkujaile kuldraha. Need mõelnud aga: kui me su maha lööme, on su pung kõige täiega meie ning muud asjad veel pealekauba. Ja nõnda hukkunud ta nende teibahoopide rahe all.*—

Uuetoa Jüri ja Võllamäe Päärn ei peatunud surnu juures kaua. Nad tõttasid mõisa poole tagasi, et näha, kuidas lood seal olid kujunenud. Soldatite tagaajamiselt olid kõik teisedki sõjalised tagasi pöördumas. Metsik jaht oli umbes kolmveerand versta kauguseni ulatunud. Siis väsiti ja tüdineti ning mindi tuldud teed tagasi.

Nüüd alles võisid laialipillatud soldatid kogunema hakata. Salgake pakkus armetut pilti. Paljud olid verised, lõhkikistud mundritega, üleni tolmu ja higiga kaetud, mitmed kiivrita, püs-

* Kask, mille all kapten Bogutski surma sai, on veel praegu ristiga märgitud. Kasvab rist välja, siis uuendatakse seda.

sita või täägita, paljudel pead või käed mingi kiiresti rebitud riidelapiga seotud. Mitmed raskemalt haavatud olid maha jäänud, mõned ka muidu veel kadunud. Üldse oli kuni viisteistkümmend meest tõsisemaid haavu saanud, nende seas, nagu juba tähendatud, major Laiming ise. Tema olid ainult ta hobuse väledad jalad talupoegade teivaste alt päästnud. Tuhmilt, kahvatanud näoga ratsutas ta nüüd oma löödud salgakese eel Atla mõisa poole.

Kuhu oli oodatud abivägi jäänud?

Ta oli teel. Varsti silmas major Atla mõisa juures teelt tõusvat suurt tolmupilve, ja soldatite püssid ja kiivrid lõid päikesepaistel sirama. Abi tuli, aga ta tuli hilja — õnneks hilja. Sest kuidas oleks lahing alles siis kujunenud, kui viiekümne soldati asemel veel viiskümmend oleks võitlusse astunud! Talupoegade käsi oleks kahtlemata halvemini käinud, aga sõjaväe võit oleks, talupoegade määratu arvu peale vaadates, ometi kahtlane olnud, seda enam, et võitlus siis palju vihasemaks ja visamaks oleks muutunud: ohvrite arv mõlemalt poolt oleks mitmekordselt tõusnud.

Et major Laiming ka lisaväe abil võidu peale julge ei olnud, näitab lugu, et ta sellega mitte Mahtrasse tagasi ei pöördunud. Kui mõlemad väesalgad umbes pool versta Atla mõisast Mahtra poole olid kokku saanud, ühendati nad ja major laskis nad Habajale marssida, kust lisasalk praegu oli tulnud. Habajalt saadeti nad Kose Uuemõisa. Major ise aga läks Atla mõisa oma haava siduma ja ravitsema.

OPMAN ROSENBERG

Mõisamajas elati mässu ajal hirmurikkaid tunde.

Hommikul vara oli asetäitja haagikohtunik härra von Hagemeister, kes haigeks jäänud Triigi härra von Kotzebue ametikohused oli enda peale võtnud, oma abilisega Mahtrasse jõudnud. Kui need härrad kokkuvoolavate talupoegade ilmatut arvu,

nende sõjalist tuju ja väesalga suurt kitsikust märkasid, arvasid nad kohaseks hädaohtlikule paigale aegsasti selg pöörata. Mõisamajasse jäi ainult opman Gustav Rosenberg oma abikaasaga, kellele umbes nädala eest oli laps sündinud, ning selle ühe sugulase, mõisa perenaise, oma tüdruku ja Rosenbergi naise juures viibiva, linnast toodud ämmaemandaga.

Juba hommikul vara hakkas rahutu liikumine mõisaõues nende inimeste tähelepanu äratama. Kihutati vankritega, millel kaks ja kolm hobust ees oli, läbi õue, ühest väravast sisse, teisest välja; karedad kõrid karjusid, joobnud hääled laulsid ning Mahtra küla kui ka Atla mõisa poole olevast väravast voolas rahvast alatasa juurde. Läbi akna nähti ka, kuidas mõisa ees roodus seisvad soldatid ikka rahutumaks läksid, kuidas kapten Bogutski kepi najal ikka elavamalt hakkas edasi-tagasi virkima ja noore ohvitseriga murelikke pilke ning närvilisi sõnu vahetas.

„See ei või enam head tähendada," ütles ämmaemand Reisberg opmani noorele naisele, kes oma esimest lapsukest imetas, „neil inimestel peab mingi kuri nõu olema. Kas me ei peaks uksed lukku keerama?"

„Oh, meid on ju viiskümmend soldatit kaitsemas," vastas Auguste Rosenberg, ehk küll ta enesegi silm väga tõsiselt aknast välja vaatas. „Olge head, kuulake parem järele, kas mu mees pole väljalt tagasi jõudnud. Ma kardan, et mõni purjus inimene temasse võiks puutuda."

Kuna proua oma täditütrega, ühe noore neiuga, kes lapsukesele kuivi mähkmeid otsis, tuppa jäi, läks ämmaemand vaatama, kas mitte valitsejat kuskil näha ei ole.

Opman Rosenbergil oli ühekordses, kaunis madalas härrastemajas kaks ruumikat tuba elukorteriks, mille aknad osalt õue, osalt aia poole käisid. Aed piiras maja pahempoolset otsa ja selle kogu tagust. Opmani korterist, mis hoone pahempoolses küljes oli, käis uks avarasse eeskotta. Opmani ukse vastas, eeskojas, oli veel teine uks, mis viis maja parempoolsesse tiiba, esmalt

peretuppa ja sealt kööki; siis järgnes mõisaperenaise kamber. Maja kogu tagumist osa, mis vastu aeda oli, täitis aga härraste eluruumide pikk rida, mis tühjad seisid, sest et mõisnik mujal elas. Õue poolt tulevast suurest uksest jõuti läbi eeskoja otsekohe sakste suurde saali.

Ämmaemand läks üle koja peretuppa ja küsis seal ühelt tüdrukult, kas ta opmanit ei olevat näinud. See eitas. Ka vanaldane perenaine, kes oma toas ehmunud näol aknast välja vahtis ja rahutuid rahvasalku silmitses, ei teadnud valitsejast midagi rääkida. Õnneks astus aga isand Rosenberg parajasti kojauksest sisse, kui otsija oli tuppa tagasi minemas. Valitseja lihav, päevitanud nägu avaldas suurt ärevust.

„Jumala pärast, mis seal väljas õieti on?“ pärisid kõik naisterahvad, kui Rosenberg oli tuppa jõudnud. „Mis need inimesed ometi tahavad?“

Opman seisis nõutult keset tuba. Ta oli naiste eest püüdnud salajas hoida, mida õpetaja Berg talle eile õhtul talupoegade kardetavast meeleolust oli teatanud. „Kui ma seda teaksin!“ ümises ta. „Mahtra inimesed on võõra valla mehi endale appi kutsunud, et neid ei pekstaks, aga ma poleks uskunud, et need tulevad, pealegi nii suurel hulgal. Kogu mõisaõu kihiseb neist juba. Ja kõik on nii julged ja hakkajad, nagu ma neid enne iialgi pole näinud. Ega peksust taha sel viisil nii pea midagi välja tulla. Abiväge pole ka veel siin.“

„Kas arvad siis, et vastu hakkavad?“ küsis noorik.

„Ei usu,“ vaigistas teda Rosenberg. „Ma lähen õige ja küsin härra von Hagemeisteri käest järele, mis nõu tal on.“ Ja opman tahtis toast astuda, et haagikohtunikku sakste tubadest üles otsida.

„Härrasid ei ole enam seal,“ ütles aga noor neiu, proua Rosenbergi külaline; „ma nägin neid juba poole tunni eest väga kiiresti välja minevat.“

„Nad läksid välja? Siis on nad ka ära sõitnud, sest ma ei näinud nende hobuseid enam õue peal,“ ütles opman, kelle nägu

ikka tumedamaks muutus. „Vist sõitsid vaatama, kas Habajalt tulevaid soldateid veel näha ei ole.“

„Jumala pärast, ära lase neisse inimestesse täna puutuda!“ hüüdis opmaniemand hirmunud näoga. „Sa näed ju, kui palju nende hulgas joobnud mehi on. Ma usun, nad kõik on viina saanud. Kui neil tõesti peaks kuri nõu olema, et nad vastu hakkavad, siis võib jumal teab mis veel sündida.“

„Pole viga, meile tuleb ju veelgi sõjamehi appi.“

Kõik vahtisid aknast välja. Nad nägid, kuidas soldatite ümber ikka rohkem ja rohkem rahvast kogunes, kuidas need viimaks täiesti ümber olid piiratud, kuidas ohvitserid üksteisega sosinal nõu pidasid ja kuidas nad lärmitsevaid pealetikkujaid esmalt sõnade ning siis jootrahaga vaigistama hakkasid.

„Tulge kõik akende juurest ära!“ käskis korraga valitseja, ja kes ta peale vaatas, nägi, et ta lubivalgeks oli kahvatanud.

Naised kuulasid sõna ja astusid enam toa sisse. Kohe seepeale nähti, kuidas väesalk püssid õlale tõstis ja rahvahulgast läbi alla aida poole hakkas tungima. Millised etendused seal varsti algasid, see ei paistnud neile enam silma.

„Paneme uksed lukku,“ ütles emand Rosenberg ikka suuremasse ärevusse sattudes; „mõni purjus mees ehk tungib siia sisse. Gustav, keera kõik uksed lukku, ka kojauks!“

„Ei ma usu, et nad siia julgevad tikkuda,“ vastas opman vaigistuseks, sest ta oli oma paari päeva eest nurgavoodist tõusnud abikaasa tervise pärast mures. „Aga uksed võime ju lukku keerata, kui see sinu julgemaks teeb.“

Ta oli parajasti eestoa poole astumas, kui ta äkki, nagu põranda külge naelutatult, seisma jäi ... Väljas paukusid püssid ... Siis täitis õhku karjuvate häälte mürin ... Kohe seepeale raksatasid jälle paugud ... Ja natukese aja pärast uuesti ... Siis müdin ja tümin ja metsik kriiskamine ...

Naisterahvad olid kogu aja keeletud. Rosenbergi emanda jumekast näost oli iga veretilk kadunud, ta huuled sinasid. Noor

neiu hoidis kramplikult ämmaemanda ümbert kinni ja lõdises kui haavaleht. „Issand Jumal, seal tapetakse!“ tungis viimaks kiljatav hüüd noore naise suust.

Kuna valitseja, ise kõigest kehast värisedes, abikaasa juurde tõttas, et vaigistades kätt tema piha ümber panna, oli emand Reisbergil nii palju vaimuerksust, et ta ruttu eestoa ukse lukustas.

Aga vaevalt oli see sündinud, kui eeskoja ust kuuldi käivat ja müdisevad sammud valitseja korterile lähenesid. Eestoa ukse käeraud lõgises. Kui uks tunti lukkus olevat, hakati valjusti koputama.

Seesolijad vaikisid. Igaüks seisis liikumata oma paigal ja vahtis pärani silmil ukse poole.

Koputamine läks tugevamaks, ikka tugevamaks.

„Kes seal on?“ hüüdis opman viimaks ja astus eestuppa.

„Mahtra peremehed,“ kosteti väljast.

„Mis te tahate?“

„Tahaksime opmanihärra jutule soada. Tehke aga lahti, ega meil paha nõu ole!“

Valitseja oli kahevahel, mis teha.

„Jumala pärast, ärge tehke ust lahti!“ sosistas ämmaemand.

„Tulge teine kord,“ vastas Rosenberg ukse poole, „mul ei ole praegu aega.“

„Kuidas?“ kajasid hüüded väljast. „Opmanihärral ei ole aega meid jutule võtta? Lasite jo ise meid tänaseks mõisa kutsuda! — Me tahame sõnnikuveo pärast reakida.“

Häältel oli nii rahulik kõla ja opmanil vastupuiklemiseks nii vähe asjalikku põhjust, et Rosenbergi-isand vähese sisemise võitluse järel otsustas meeste soovi täita. Ta käskis naisi tagatuppa jääda, tõmbas vaheukse kinni ja avas eestoa ukse. Mitu Mahtra peremeest astus sisse. Viisakalt võeti kaabud peast ja jäädi ukse juurde vagusasti seisma.

„Õues on sõda,“ algas Noore-Tõnu Ants. „See kõik on sellest tuld, et rahvas ei tea, mis uus seadus nõuab või lubab.

Opmanihärra öelgu nüid viimast korda täpipealt ära, mis uues seaduses abiteost õieti seisab. On mõisal õigus, siis hakkame sõnnikut vedama; ei tohi mõis seda pärida, siis me ei hakka."

„Ma olen teile jo mitu korda öeld, kuda seadus on, ja härra ütles seda talitajale ka," vastas opman, mehi teravasti silmas pidades.

„Siis peame ikke vanaviisi edasi orjama?" küsis Koidu Ants.

„Muidugi."

„Aga kuda selle peksuga jääb?" päris Jaagu Hindrek.

„Ei mina tea sellest midagi," vastas opman. „See on kohtu asi. Mis see teeb, on tehtud."

„Aagreht on jo vist siin," ütles Peerupuu Jaan; „eks ta võiks meile öelda, kas need vitsad ja rauad, mis mõisa on toodud, meie jaoks on või mitte."

„Haakenrihtri-härra on ära läind," vastas Rosenberg. „Kas ta täna veel tagasi tuleb, seda ma ei tea. Kui ei tule, küll ta siis laseb teile teada anda, mis nõu tal on."

„Kas teie ei võiks aagrehile kirjutada, et ta meid rahule jätaks? Siis ehk hakkaksime sõnnikut vedama."

„Eks ma või seda teha. Parem on ikka, mehed, kui sõna kuulaksite ... Aga mis seal väljas siis õieti on? Lastakse ju püssi ja karjutakse!"

Mehed vaatasid mõistu üksteisele otsa, siis kostsid: „Seal on sõda, mis muud. Hulk inimesi juba maha lastud — soldatid pistsid punuma, meie mehed robinal järele neid taga ajama ..."

„Mis?" hüüdis opman, ja ta kahmetu pale lõi üsna tuhkjaks, „soldatid jooksid ära? Kas see võimalik on?"

„Miks ei ole. Meie mehi jo mitu tuhat, neid aga pihutäis. Kui nad põleks plehku pand, neid oleks sulbiks tehtud."

Vaevalt olid need sõnad vahetatud, kui väljast jalgade müdinat, kraaksuvaid hääli ja valju vilistamist kuuldus. Majauks tõugati mürinal lahti, eeskoda täitus kisa ja käraga, ning nüüd lendas opmani toauks ristselili lahti. Sisse voolas suur trobikond higiste, erutatud nägudega mehi, kõigil teibad ja malgad käes.

Nende seas oli peremehi, teomehi ja vaimupoisse nii Mahtra kui võõrastest valdadest ja isegi mõned naised.

„Kus aagrehid on? Aagrehid tulgu väilla! Meil on aagrehtidega omavahel tegemist!“ kajasid vihased, märatsevad hüüded ja ähvardavalt tikuti malkadega opmani ette kokku.

See hakkas samm-sammult taganema. „Haakenrihter ja teine härra on juba ära läind,“ vastas ta.

Vihane torm järgnes sellele vastusele.

„Vale! Ta, koer, valetab! Opman toogu need isandad väilla, kes soldatid seie kutsus ja Mahtra mehi tahtis peksta lasta! Nuutmeistrid väilla! Kaagitajad väilla!“

„Neid ei ole tõesti enam mõisas,“ hüüdis opman kära sekka. „Nad läksid ammu juba ära. Mistarvis mina teile valetama hakkan!“

Uus vihavahk, uus tormihoog.

„Sina, kurat, jo muud ei oskagi kui valetada!“ karjus Päärna-Miku Aadu. „Sinu seaduseseletamine on koa vale! Sa, lurjus, oled jo sakste tallalakkuja!“

„Ja meie ihunülgija!“ lisas Mäe Taaniel juurde. „Kesse oli, kes aagrehi juures meie peale kaebas? Kesse topib oma nina alati valla ja mõisa asjadesse ja pigistab meid kui ukse vahele? Kui meie härraga uusi kontrahtisi tahtsime teha, siis ei lastud meid jutulegi — küll opman teeb ja reagib kõik! Opman ees ja opman taga! Ilma opmani loata ei tohi enam oma asjalegi minna! Meil oleks uus õigus käe, kui sind siin ei oleks! Sina see õige talupojanülgija oledki!“

Teibad ja rusikad kerkisid, silmad kiiskasid, suud kirusid ja vandusid. Opmani seisukord läks iga pilguga kardetavamaks. Ta oli juba laua juures seisva tugitooli taha pugenud. Väljast aga voolas ikka rohkem mehi majja. Eeskoda rõkkas nende kärast. Ja ikka enam tungis neid ka valitseja tuppa. Hüüded haagikohtuniku järele ei tahtnud vaikida. See näis meestel lipukirjaks olevat.

„Tooge aagreht väilla! Anname aagrehile pinna peale!“ möirgas Kuimetsa mees Mihkel Otsa.

„Tema on meie nahka küllalt veristand, katsugu ise koa kord, kuda mekib!“ lisas Võllamäe Päärn, kes praegu oli tuppa tunginud, pundunud vihasooned otsaesisel.

„Kui aagreht väilla ei tule, lõhume mõisa pihuks!“ räuskas Kaiu mees Otto Olander.

Sellel oli käes raudse heinahangu haru, teiste väidete järgi soldati püssi otsast kistud tääk, millega ta ähvardavalt opmani nina all vehkles.

„Ma ütlen teile veel kord, mehed,“ hüüdis Rosenberg, kellel hirmuhigi otsa eest tilkus, „et haakenrihtri-härrat mõisas ei ole! Ta on oma abilisega ammu juba ära sõitnud, kui mina alles väljal olin. Te võite jo mõisa läbi otsida, kui tahate.“

„Noh, siis pead sina oma nahaga aagrehi ja kõigi sakste eest vastama!“ müristas Päärna-Miku Aadu. „Mehed, mis me ootame! Tõmmame ta, kuradi, maha!“

„Maha neh!“ kinnitas Purila mees Päärn Valk. „Kui ta aagrehi lasi ära lipata, siis olgu nüid ise tema asemel!“

„Andke opmanile opmani keretäis!“ ässitas Mihkel Otsa. „Ta on sadandeid mõisatalli soat — teadku nüid ise koa, mis punasetriibulised püksid tähendavad!“

Mehi valdas selline meeletu ärevus, et ükski võim neid enam poleks suutnud tagasi hoida vihatud sundija kallale tikkumast. Silmapilk oli opman Rosenberg mässavast hulgast ümber piiratud. Esimese käe sirutas tema järele välja Päärna-Miku Aadu. Krauhti kiskus ta valitsejal maniski eest maha ja vestinööbid lahti. Mihkel Otsa virutas talle lajatava hoobi näkku. Nüüd kisti tagumise toa uks lahti ja opmani noor naine ning ämmaemand Reisberg tormasid lõikava hädakisaga vahele. Esimene tikkus meeleheitliku jõuga meestehulgast läbi, asus abikaasa ümbert kaitstes kinni ja kiljus: „Jätke minu mees rahule! Tema pole teile midagi teind! Halastage minu mehe peale!“

Vihased talupojad nihkusid ka tõesti sammu tagasi. Nende nägudelt paistis peitmatu hoolivus naise vastu. Hetkeks valitses toas vaikus. Malgad ja porgud vajusid madalamale. Juba julges opman kergemini hinge tõmmata. Kuid meeste järeleandlik meeleolu ei kestnud kaua. „Naistega põle meil midagi tegemist!" tõusid hüüded. „Naised mingu oma tuppa ja olgu vait! Meil on opmani vaja, mitte naisi."

„Oma mehesse ei lase mina puutuda!" nuuksus Auguste Rosenberg, kelle käed kramplikult abikaasa kaela ümbert kinni hoidsid. „Kui te teda peksate, siis peate ka mind peksma!"

„Emandat meie ei peksa," seletasid mehed. „Emand põle meid pekst, meie ei peksa emandat. Aga opman on meid küll peksta last, tema peab nüid koa ise soama!"

Valitseja noorik oli kogu kihelkonnale tuttav, sest ta oli Juuru köstri Kochi juures, kelle emanda sugulane ta oli, kasvandikuna üles sirgunud. Temast peeti kui lahkest ja heasüdamlikust inimesest lugu. Emand Rosenberg võis siis julge olla, et isegi need meestest, keda viin oli õelamaks teinud, kui nad muidu olid, tema külge kätt ei paneks; aga kui ta arvas mõjuga, mis tal märatseva hulga kohta isiklikult oli, ka oma meest kaitsta võivat, siis eksis ta. Rosenberg oli oma aja kohane vali sundija, kes pehmust ja armuheitmist talupoja vastu nõrkuseks pidas, millega edasi ei saa, ja kellel arvamine oli, et ainult mõisa tulud on õigustlikud tulud, talupojad aga igale pitsitusele peavad vaikides alla heitma. Selle vaateviisi said sundijad muidugi oma leivavanematelt, kelle kogu valitsussüsteem ju sellele põhimõttele tugenes.

„Mehed, olge ometi ristiinimesed!" astus nüüd ka ämmaemand Reisberg südilt vahele. „Teie teate vist, et noor proua alles mõne päeva eest oma esimese lapsukesega maha sai. Alles eile hommiku tõusis ta nurgavoodist. Ta on praegu veel nõrk ja põdur. Kuigi teie temasse ei taha puutuda, aga mõtelge ometi, kui väga te teda olete ehmatand! Ja kui te nüüd veel valitseja kallale lähete, siis tapate selle noore inimese ära, kes teile midagi paha pole teind."

„Emand mingu tahatuppa!“ hüüdsid mehed jälle võimust võtva karedusega. „Ärgu ta kartku, et me opmani hinge võtame. Tema hinge põle meil tarvis. Aga naha peale peab soama! Tema, mees, jõuab opmani keretäit küllalt välja kannatada — tal on enam ossi luude peal kui meil kõigil kokku... Mehed, tõrjuge naised tahatuppa!“

Tuli ikka veel käratsevaid sõjalisi juurde. Rüsinal tungiti uuesti opmani poole. Tugevad käed kiskusid nutva ja valjusti karjuva emanda ta küljest lahti. See rabeles meeleheitlikult nende vahel ja püüdis ikka jälle mehe juurde tikkuda, nagu kana pojukest kaitsema.

„Mehed!“ hakkas nüüd opman nutuse häälega paluma. „Jätke minu naine rahule! Ärge minu naisele häda tehke! Ärge tapke minu naist ära!... Auguste, ma palun sind, mine tahatuppa!“

„Vait!“ käratas Otsa Mihkel teda lüües. „Sinu naisele ei tehta midagi paha! Aga sinu nahk peab parki soama!“

Löömist nähes karjatas noor naine ääretus ahastuses. Uuesti püüdis ta salga vahelt abikaasale appi tõtata, kuid nüüd asusid mitmed käed ta ümbert kinni, ta tõsteti nagu lapsuke sülle ja kanti tagumisse kambrisse. Temale järele aeti ka proua Reisberg ning pandi uks nende taga kinni. Nuuksudes langes emand Rosenberg oma täditütre juurde põlvili, kes hirmust poolsurnult pisikese lapsega hälli ääres istus.

Eestoas algas aga nüüd opmanil võitlus elu ja surma peale. Ära nähes, et pääsu kuskilt loota ei ole, katsus ta vaenlastele ahastuse sunnil vastu hakata. Ta oli tugev mees ja surmahirm andis talle kahekordse jõu. Vägevate hoopidega virutas ta esimesed kaks-kolm meest tagasi ning püüdis taganeda ühe ukse poole, mis sakste eluruumidesse viis. Tema vastuhakk aga ässitas pealetikkujaid seda suuremale vihale, ja nende ülevõimule ei suutnud ta kaua vastu panna. Voolas ju tuppa ikka veel mehi juurde, iseäranis neid, kes soldatitejahilt tagasi jõudsid. Nende seas oli ka üks mässajate peameestest, Peeter Olander, sama viinastanud teo-

mees, kes ohvitseridel oli tõlgiks olnud ja neid pärast nii julgesti kimbutanud.

Taibates, mis siin valitsejaga teoksil oli, kiitsas ta kohe teiste pealetikkujate sekka ja julgustas neid sõna ja teoga takka. Nii asus hulk mehi, nende seas Mihkel Otsa, Päärn Valk, Sepa Mart Juurust ja Otto Olander, uue tuhinaga opmani kallale. See kandis sinisetriibulist õhukest suviülikonda. Üks-kaks-kolm olid tal kuub ja vest lõhki kistud. Kätest, rinnust, kõrist asusid tal töökaredad talupojakäed kinni. Ühed rebisid meest sinna, teised tänna, otsekui tahetaks teda lõhki kiskuda. Mõnel pilgul polnud muud kuulda kui võitlejate ähkimist, jalgade müdinat ja opmani riiete kärtsumist.

Seal sündis väike ime.

Mahtra valla omad mehed, needsamad, kes kõige esmalt olid rahulikul viisil tuppa tulnud, et opmanilt uue seaduse ja sõnnikuveo pärast veel kord seletust pärida, — need peremehed heitsid korraga valitseja kaitsjateks. Kaastundmusest see vist ei sündinud, sest kes oli valitseja Rosenbergi valju valitsuse all rohkem kannatanud kui nemad; palju enam on arvata, et meeste peades tänaste sündmuste tagajärgede pärast paha aimus koitma hakkas. Olukord kippus neil üle pea kasvama. Nad olid enestele võõrad vallad appi kutsunud, et need neid peksu eest kaitseksid, aga kaitsjatest olid saanud pealetükkijad. Sest väljas löödud lahing oli peaasjalikult võõraste meeste läbi tekkinud. Kartus siis ajas Mahtra peremehi valitsejale appi minema. Kõige agaram neist abimeestest oli Koidu peremees Ants Tilli.

„Jätke opman rahule, tema põle t e i l e miski kurja teind!“ hüüdis ta rüselejate vahele tikkudes, kes samuti enamasti võõrad mehed olid. „Kui Mahtra omad opmani ei peksa, siis põle teil temaga ammugi asja.“

„Ta on oma jao koa juba soand,“ toetas teda teine Tilli, ristinimega Oto. „Eks te näe, tal jooseb juba suust ja ninast veri.“

Ka mõned teised tõstsid nurisevat häält ja püüdsid vahele

tikkuda. Aga nende võim oli vihaste peksjate suure hulga kohta liiga väeti. Nad rõhuti tagasi, tuubiti nurka või uksest välja, ja vägivald opmani vastu kõndis oma teed edasi. Vahel oli õnnetu meeste jalus maas, vahel tõsteti ta kätel üles kõrgesse, ja halastamatult sadas talle rusikahoope pähe ja selga, kuna teivaste tarvitamiseks trobikond liiga tihe oli.

Vaheajal läks Koidu Antsul korda härraste tubadesse viiv uks lukust lahti keerata. Ta tahtis opmanile sinna teed avada, lootes, et ta sealt ehk läbi akna aeda ning aiast edasi põgenema pääseb. Teiste Mahtra peremeeste abil läkski Antsul korda Rosenbergi peksjate käest silmapilguks ära kiskuda ja läbi ukse tõugata; nad ise püüdsid ust jälle sulgeda, ja kui see ei õnnestunud, siis ukse peal vastas seista, et opmanile põgenemiseks aega anda. Nende nõu märkasid aga peksjad, ning vihase tormijooksuga uhtusid nad eesseisjad ukse vahelt ära. Mürinal ja kolinal voolas nüüd kogu rahvahulk sakste tubadesse. Samal ajal raksatas rahva rusumisel see uks, mis eeskojast saali viis. Ta lendas lahti, ja nüüd mühas sealt teine mässajatevool sisse.

Kogu mõis oli võitjate võimuses.

Võidujoovastus oli niisama suur kui see, mis alkoholist oli saadud ja mida ikka veel juurde saadi. Sest väljas oli mõisa viinaait vaheajal lahti murtud, ja seal joodi viina piimapüttidest. Neist joojatest oli nüüd päratu hulk härrastemajja sisse tormanud.

Mõisal on palju vara. Ja täna on sõda. Sõjas aga võetakse saaki. Võtku siis igamees, mis saab. Kaugelt suurem osa sõjalistest on võõras rahvas. Vii oma saak koju, peida ära — kes seda võõrast kohast teab tulla otsima! Ja mida ei suuda ära viia, see lõhu puruks. Sakstele vaja ka kord kätte maksta seda ülekohut, mis nad talupojale põlvest põlve on teinud ja praegu seega teevad, et nad keisri poolt lubatud õigusi ei taha kätte anda. Mõis vaja tühjaks teha ja siis hävitada — hoiatuseks ja ähvarduseks kõigile muile sakstele, kes sunnivad talupoega vana seaduse peale vanduma...

Ja mõisa tühjendamine ning purustamine algas. Seda toimetati nii metsikult, nagu oleks kõik viha ja vaen, mis talupojal põlvpõlvelt mõisniku vastu hingesse oli kogunenud, siin nüüd korraga plahvatama löönud. Kuna üks osa mehi opmanit tuuseldas, hakkas rahva suur hulk saaki otsima ja tubades majariistu, iluasju ja aknaid lõhkuma. Kapid, kummutid, laualaekad — kõik murti lahti ja rüüstati ära. Et saksad siin ei elanud, siis ei olnud tubadest kallimat vara palju leida. Selle eest oli aga purustamiseks kraami küllalt. Kõigepealt tormati suurte toredate peeglite kallale, mis säravates pronksraamides seinu ehtisid. Parinal langesid paksud lihvitud klaasid teivaste hoopidel põrandale kildudeks. Rasked polsterdatud tugitoolid visati läbi akende aeda; need viisid ruudud ühes keskpuude ja prossidega kaasa. Ainust ruutu ei jäetud terveks; mida väljaloobitavate asjadega ei purustatud, see lõhuti malkadega. Märatsevad käed kahmasid toolid maast, lõid need vastu põrandat puruks ja pildusid tükid laiali. Kappidel löödi uksed sisse, kummutitel kisti laekad välja, lükati, kui need tühjad olid, kummuli ja lammutati. Seintelt kisti pildid maha ja tallati jalgade alla; kroonlühtrid, vaasid ja lambid peksti kaigastega pihuks, vooditest pilluti padjad, madratsid ja vaibad välja ning purustati puuvärk. Lühidalt: mida härrastemaja tubades iganes liigutada suudeti, see langes hävituse ohvriks.

Aga mitte üksnes sakste eluruumides ei tehtud pöörast hävitustööd, vaid ka opmani korteris ja kõigis kõrvalistes ruumides: köögis, sahvrites ja keldrites. Muu seas kisti opmani suur söögikapp lahti ja tühjendati ära. Suhkrud, jahud, riisid, mannad kahmati välja, ja mida kaasa ei võetud, puistati maha. Siin olid meeste seas ka mõned naised, kes kraami endile põlledesse kallasid. Samuti kadusid hõbelusikad, noad, kahvlid ja kõik vähegi peidetavad tarbeasjad. Mis ei kõlvanud, visati põrandale ja sõtkuti puruks. Varsti oli põrand paksult ja üleni täis jahu, mannat, riisi, peent suhkrut ning taldriku-, tassi- ja klaasitükke.

Seda kõike vaatasid opmani nais-kodakondsed, kelle eest ust

nüüd enam kinni ei peetud, tumma ahastusega pealt. Emand Reisbergil oli julgust märatsejatelt küsida, miks nad nõnda teevad.

„Sõjaaeg, mis muud!“ sai ta vastuseks.

„Kui on sõda, siis olgu õiete!“ karjuti igalt poolt.

„Mis sõda see's on, kui midagi vaevatasuks ei soa!“ kostsid isegi naised, kes põllesid täitsid.

Keset seda lõhkumist ja riisumist tekkis sakste suures saalis, mille väline, kahe tiivaga uks pärani lahti seisis, väike vahesündmus, mis Võllamäe Päärnasse puutus. Ta oli ühes teistega valitsejale saali järele tikkunud, kui keegi selja tagant ta käest kinni asus ja teda rüsina seest hakkas välja rebima.

„Pearn, Pearn!“ käis ähkiv, kugistav hüüd, ja kui noormees ümber vaatas, jäi ta suu üllatusest ammuli.

Tema ees seisis Ristmäe Miina.

Noor tüdruk hingeldas nagu meeletust jooksust, higi tilkus tal sinise pärja alt mööda pead ja nägu alla ning ta suurtest silmadest paistis karjuv hirm. Aga kui ta noormeest elusalt ja tervelt enda ees nägi, lendas ta ilmest sedamaid helkjas paiste üle ja ta tõmbas sügavasti hinge tagasi.

Päärn oli tükk aega tumm.

„Mis sina siit otsid?“ hüüdis ta viimaks.

„Sind otsin! Sind — sind — —“

„Mis sa minust siis tahad? Ma olen jo sõjas!“

„Koju pead tulema! Silmapilk minuga koju —“

„Tühja kah! Sõda põle veel otsas!“

„Pearn, sa oled purjus!“ karjatas tüdruk tema tüma keelt kuuldes ja ta ähmase läikega silmi nähes.

„Olen, mis olen! Sõjas peab mehel hea tuju olema ... Sina aga katsu, et menema soad! Võid siin kogemata koa mõne hoobi kuklasse soada ...“

„Pearn, sa pead kohe ära tulema,“ algas tüdruk paluvalt sosistades. „Eks sa näe, mis hirmsaid asju siin tehakse! Mõisa õu on verd ja surnuid ja haavatuid täis ... Seal lõhutakse ja riisutakse

aitu... Ja näe, mis siin tubades tehakse!... Pearn, mõtle, mis sellest viimaks välja tuleb!... Võta meel pähe ja lähme kohe...“ Ja Miina hakkas teda rüüstajate murrust meeleheitlikult välja rebima. Kuid Päärn punnis vastu.

„Ole vait, ega ma putku või panna, kui teised kõik siin on. Võit on jo meie käes — karta meil midagi põle... Kes su hullu ülepea siia soatis?“ jätkas ta ärkava vihaga. „Kas inimesel aru peas — ise naisterahvas, aga jooseb huisapäisa sõtta! Ütle mulle, tulise pihta, mis sa siit õiete tahad?“

„Tulin sulle järele!“

Tüdruk ütles seda kõige lihtsamal toonil, aga tema häälest kuuldus siiski midagi, mis pooljoobnud mehele imeväega hingesse helises. Ta vahtis tüdrukule nagu hämmastunult silma, sattus kahevahele, nihkus temale sammu ligemale.

„Mulle järele?... Tulid mulle järele?... Kas jala või?“

„Jala.“

„Jala joosid? Terve tee jala?“

„Jah.“

„Eks sa koa kart? Kas sa paukusi ei kuuld?“

„Miks ei kuuld. Nägingi, kuda lasti... Soldatid jooksid robinal vasta. Lippasin parajaste üle heinamoa, kui kuulid vihisesid...“

Päärna nägu lõi korraga valgemaks. Ta oli rüsinast juba täiesti välja astunud. „Ja sa ei kart?“ ümises mees ikka veel tüdruku otsa vahtides. „Nägid, kuda lasti, ja ei kart! Kuradi tüdruk — niisuke!... Aga kust sa mind siis otsisid?“

„Igalt poolt. Küsisin siit, küsisin sealt. Viimaks jooksin seie... Aga nüid tule! Sinu ema ootab sind koju. Pearn, sa oled tema toitja!“

Kui Päärnal üldse veel vastupanujõudu oli, siis rauges see selle sõna mõjul. Õige küll, tal oli ju ema kodus! Kui kergesti poleks see võinud toitjast täna ilma jääda!

Ja nüüd äkki lõi ka Päärna tuhmis peas nagu koidik kumama.

Mis see oli, mida täna siin tehti? Kas ta oli lõhkumiseks ja röövimiseks siia tulnud? Oli talle midagi säärast korrakski meelde torganud, kui ta kodunt välja sõitis? Kas ta ei tulnud Mahtra meestele appi, et neid ülekohtuselt ja seadusevastaselt ei nuheldaks? Vägivalla peale oli ta välja tulnud, võitluse vastu oli ta ette valmistatud olnud, kuigi ta ei aimanud, et see nii veriseks läheks. Aga rüüstama ja röövima — ei, see oli tema plaanis sootuks puudunud. Kui sõgesuurt paha sellega tehti, seda ei mõistnud küll temagi kaaluda, selleks oli ka tema seesama vihane talupoeg, kes sakstele kõigest hingest tasu ihkas, nagu kõik teisedki. Aga ta meelest oli siiski, nagu poleks lugu korras, nagu teeks see märatsev rahvahulk siin endale kasu asemel kahju. Ei, nõnda ei peaks see sõda mitte olema! Ta oli teda enesele teisiti kujutlenud. Kahju oli tal ainult, et haagikohtunik oli keretäiest ilma jäänud — selle peale oli ta süda nii väga põlenud, ning rahul oli ta sellega, et soldatid olid ära aetud ja et opman teenitud palga saab. Kõik muu aga — —

„Miina, lähme pealegi menema," ütles ta korraga nagu unest ärgates. „Aga enne otsime Jüri ülesse. Temal koa ema kodu."

Kuna Päärn ja Miina mõisamajast välja pugesid, et Uuetoa Jüri järele vaadata, kes õues oli oma teomehest lahku sattunud, kestis sakste tubades hävitusemöll edasi, samuti ka opmani kludimine. Viimase kallal ei olnud aga enam nii palju mehi kui hakatuses, sest rüüstamistöö ja saagiotsimine oli neid ära meelitanud; sündsal pilgul läks siis ka Rosenbergil korda ennast peksjate käest lahti rabelda ja oma eluruumidesse tagasi põgeneda. Ta kiitsas eestoas olevast rahvast rüsinal läbi ja pääses tagatuppa. Tema naine ja tragi ämmaemand seadsid endid kaitseks ukse ette. Aga vaenlased olid opmanil kohe kannul. Ei aidanud nooriku, ei ämmaemanda härdad palved: nad tõugati ukse eest ära, emand Reisberg sai koguni hoobi näkku, ning vihane salk uhas oma ohvrile järele.

Aga ka kaitsjad ilmusid. Neid oli Mahtra meeste seast veel

juurde tulnud. Ja nüüd algas opmani tagatoas rüselemine peksjate ja kaitsjate vahel. Seeläbi pöördus esimeste tähelepanu valitsejast natukeseks ajaks ära. Seda soodsat silmapilku oimas Koidu peremees Ants Tilli tarvitada. Ta avas kähku aia poole mineva akna, näitas opmanile põgenemisteed ja oli teda parajasti aknalauale upitamas, kui nende nõust aru saadi. Vaevalt oli opmani tüse kogu akna pealt aeda kadunud, kui mõned mehed talle tulisijalu järele hüppasid.

„Kuhu nii ruttu, vennas? Päris keretäis jo veel soamata!" karjus Mihkel Otsa põgenejat kaelusest jälle kinni tabades. „Poisid, pidage teda, ma muretsen vitsad!"

Sedamaid oli opman aias jälle ümber piiratud.

„Tõmmake ta maha!" kajasid hõiked. „Teeme ta naha tuliseks, nagu kord ja kohus!"

Kuna ühed ligitõttavaid kaitsjaid kaigastega eemale hakkasid peletama, püüdsid teised valitsejat jalult maha saada. Veel kord püüdis viimane meeleheitlikul jõupingutusel vastu hakata. Seisis tal ju ta enda arvates surm suu ääres. Sest kui kõik need teibad ja kaikad talle pähe ja selga hakkavad sadama, mis tast siis veel võis järele jääda! Tükil ajal ei saadudki tugevat meest maha. Päärn Valk oli kõhuli maas, kiskudes valitsejat jalust, et ta komistades kukuks. Temale appi asus veel Sepa Mart Juurust. Teised jälle rebisid teda kätest, kolmandad tõukasid seljast. Viimaks langes opman otseti ühe peenra peale maha.

Nüüd hakkas mees palumisega õnne katsuma. Häda ajas talle nutu peale. Kõigest kehast lõdisedes hüüdis ta härda nuuksumisega: „Mehed, jätke mind elusse! Ma tahan teile kõik anda, mis soovite, aga jätke mind elusse! Te peate viina saama, peate raha saama — kõik, mis minul ja mis mõisal on, peab teie olema, aga laske mind lahti! Vennad, laske mind lahti!"

„Või nüid oleme sulle vennad!" puhkes julm kogunaer valla. „Kes me siis olime, kui sa soldatid seie kutsusid meie nahku parkima?"

Teised jälle hüüdsid: „Mis sina meile pakud, seda võime nüid ilma sinutagi võtta! Ütle parem, mis sa sõnnikuveost ja abiteost praegu arvad?“

„Mehed,“ nuttis opman, „te saate minust lahti — ma lähen Mahtrast ära, lähen linna elama, muudkui jätke mind elusse! Ma vannun teile, et ma mitte enam Mahtrasse opmaniks ei jää!“

Kuid asjata olid kõik palved ja vanded, asjata ka, et õnnetu oma piinajate põlvi ning jalgu kaapas ja neile ikka magusamaid nimesid andis. Ta ei suutnud ühtegi neist liigutada, nagu pihtide vahel hoidsid nad teda kinni. Ajaviiteks lohistati teda mööda maad edasi ja kisti teda karvust.

Mihkel Otsa oli vaheajal vitsad valmis muretsenud. Ja missugused! Tõesti, sel mehel oli annet nuhtlemiseks — vähemasti niisama palju kui neil mõisavanemail, kes peksuvahendid soolvette kasta lasksid või verise ihu peale soolvett kallasid. Mihkel ilmus nimelt karusmarjaokstega, mis ta oma pussiga oli aiapõõsastest lõiganud.

Nüüd rebiti vaesel opmanil, et tema ihu paljastada, viimased riidehilbud seljast lõhki. Üks mees istus talle jalgade, teine kaela peale, ja ihuline karistus okkaliste veristavate vitstega algas. Otsa Mihkel ja Aadu Andrei olid lööjateks. Nad lõid kordamisi ja kindlas taktis, nagu „kord ja kohus“. Ümberseisjad, näod naerul, käskisid aga hästi anda. Isegi opmani kaitsjad olid vagusi jäänud ja vaatasid pealt. Näis, nagu meeldiks neilegi südamepõhjas vaatemäng, kus talupoja asemel kord ka mõisavanem vitsahoopide all vingerdab.

Oldi parajasti selle lõbusa toimingu kallal, kui korraga väljast mõisaõuest tuhandehääleline hurraa kajas. Mõned karjusid härrastemaja purustatud akendest aeda: „Tuli lahti! Tuli lahti!“

Peksjad peatusid, nuheldava kinnihoidjad vibasid jalule, vahiti ringi ja hakati siis maja poole jooksma. Vaevalt oli valitseja märganud, et käed ta küljest lahkunud olid, kui temagi püsti kargas. Kõik tormasid õue poole — ühed maja seest läbi, teised aia-

värava kaudu. Valitseja nägi enese sootuks vaba olevat... Virgunud elurõõmu esimese tuhinaga hakkas ta sügavamale aia sisse jooksma, et sealt eemale, mõne naabermõisa poole pageda. Aga poolelt teelt pöördus ta hiilides tagasi. Ta tahtis enne veel vargsi järele vaadata, kuidas ta perekonnaga lugu on. Oma rõõmuks leidis ta maja võõrastest tühja olevat. Kuid tühi oli ka tema korter elanikkudest. Ta naine lapse ja noore neiuga oli, nagu hiljem selgus, vaheajal hea õnne abil majast pääsenud ja Juuru poole põgenenud; neile järele oli natuke hiljem ka ämmaemand läinud. Nad kõik jõudsid pahast puutumatult sealse köstri katuse alla. Viimane põgeneja aga oli Rosenberg ise.

Ta puges aeda tagasi, et sealt salaja lagedale pääseda. Palja peaga, särgi ja aluspükste väel jooksis pekstud mees üle aasade ja väljade plaanitult edasi, kuni ta viimaks nõuks võttis Järlepa mõisast kaitset ja ihukatet minna otsima. Teel leidis ta väikese külapoisi sõnnikut vedamast. Sellelt võttis ta hobuse ära ja sõitis sõnnikuvankris Järleppa, kus ta sealselt valitsejalt, oma tuttavalt ametivennalt, endale riided selga laenas.

VÕIDUPIDU

Vaheajal oli mõisaõues veel mõndagi sündinud.

Raske töö ja hiilgava võidu järel tundsid vahvad sõjamehed kõigepealt keelekaste-vajadust. Mõisa viinaait varjas küllalt piiritust. Mis muud, kui uks maha ja saagile.

Jaan Baumann Juurust ja Vade Jaan Paulus Kaiust heitsid ses asjas eestvedajaiks. Esimene muretses tugeva puupaku ja hakkas sellega aidauksele pihta andma; Vade Jaan aitas suure kiviga takka. Uks mürtsuski lahti.

Hõisates valgus rahvas sisse. Peale kolmekümne aami leidus aidas piiritust — küllalt, et kas pese või pead. Sedamaid löödi

prundid pealt ja pisteti pumbad sisse. Alt kaevult, kus hulk piimapütte pesemiseks virnas oli, toodi joomiseks riistad. Kes pumpamist ei läbenud ära oodata, lõi aamipõhja sisse ja täitis nõnda oma pütti. Lõhuti ka palja koeruse pärast aame. Aidast veeretati mitu neist välja õue peale, seati püsti, löödi põhjad sisse ja kutsuti rahvast jooma. Oli ju võidupidu pühitseda. Paar aami veeresid seejuures aida eest kallakut maad mööda vastasseisva viinaköögi poole ning sulpsasid tiiki. Oma suure raskuse pärast vajusid nad muidugi sügavasse tiigi põhja, muda sisse.

Aidamees, kes meeste vägivallatööd eemalt oli silmanud, tõttas neid keelama ja noomima. Oli ju vara, millesse puututi, tema hoiu alla usaldatud. Aga keegi ei kuulanud teda. Jaan Baumannil, kalli varakambri avajal, kargas pealegi süda eksitaja peale nii väga täis, et ta viinapumbaga tema kallale tikkus. Aidamees pistis eest jooksu, purjus mees temale järele. Hädakiralt sai põgeneja ennast viinaköögi taha päästa, kuna Baumann pumba tiiki viskas ja tagasi jooma läks. Pärast arvas aidamees paremaks võimumeestega leplikult ümber käia, ja see oli tema tervisele tõesti parem. Räägitakse koguni, et ta hiljem meestega ühes aidanud mõisa vara võõrandada.

Meeletu joomine algas nüüd.

Näis, nagu tahaksid need alalise häda ja puudusega võitlevad, rõõmu ja lõbuta inimesed kord nende kulul, keda nad nii raskesti pidid orjama, lustipidu pidada, kus nad kõik võisid unustada, mis neid rõhus ja koormas — ka tänase hirmsa veresauna. Nad tahtsid vist ka kurje aimusi, mis nende hinges selle veresauna tagajärgede pärast taoti esile kerkisid, viinaga uputada, oma südametunnistust uinutada. Täna olgu pidu, homme tulgu, mis tuleb! Paljud olid aga, nagu teada, juba varemalt joobnud, nii et nad ei teadnudki, mis tegid. Nii mõnigi mässaja ja riisuja võis teisel hommikul magamast ärgata ja eneselt imestades küsida, kas see kõik paljas kole unenägu ei olnud ...

Raske on kirjeldada, mis selle joomapidu ajal Mahtra mõisa

õues kõik sündis. Viin tõi rahvale uut julgust ja uut sõgedust, ja selle tõttu võttis uut hoogu ka riisumine. Muu seas kanti mõisamajast, sahvrist ja aitadest kokku kõik, mis kõlbas süüa: leiba, võid, lambakintse, heeringaid, silku. Saelaudadest ehitati paar pidulaudagi, kuhu söök ja jook peale pandi. Väiksemate joogiõude puudusel käis viin piimapüttides ringi. Kogu õu kubises söövaist, joovaist ja hõiskavaist inimestest, kellel lihakäntsakas ühes ja viinaanum teises käes. Suurem osa tuikus ja vaarus ning mõnigi kukkus viinapütiga äkki maha, et surmataolisse unne suikuda. Va Andrese peremees Purilast, elatanud Ants Sommer, oli õnnelik kui lapsuke. Lambakints kaenlas, piiritusepütt käte vahel, nii tuikus mehike ringi mööda mõisaõue ja kutsus kõiki endale külaliseks. „Poisid, rüübake Mahtra märjukest!“ hüüdis ta oma armsa, pehme naisehäälega, kuna kogu ta lai ja lage nägu naeris. „Jooge, poisid, täna on!“

Aga keegi temalt ei tahtnud, sest igaühel oli endalgi. Oldi ometi kord külla otsas! Aamide ümber kihises suurepärane elu. Tõsteti ja tõsteti, rüübati ja rüübati. Siin ja seal istusid ringid maas — ühed jõid, teised sõid, kolmandad laulsid, neljandad juba norskasid. Teisal jälle kaelustati ja suudeldi üksteist, hoobeldi tänaste vägitegudega või mindi uuesti lõhkumistööle. Leidus veel muudki ajaviidet. Nõnda tegi Jüri Nikolole Juurust lõbu malgaga kupja elutoa aknaid purustada, piimapütte kaevu pilduda ja viimaks tõllahoones üht vedruvankrit purustama hakata. Tegi mees vankri suure töö ja vaevaga ka päris pihuks. Jaan Baumann jälle oli ühe haavatud soldati käest püssi kiskunud. Seda peksis ta nii kaua vastu aidaust, kuni talle ainult kõver raud pihku jäi.

Vaade, mida Mahtra mõisa õu selle joomapidu ajal pakkus, pidi igale vähegi kainele nägijale jälestuse peale ajama. Igal pool surnud, haavatud ja purujoobnud inimesed segamini maas ning tardunud vereloike, purustatud teibaid, tarbeasju, viina-aame, piimapütte kõik kohad täis. Siin oigas valu käes soldat, kelle pea lõhki löödud, tema kõrval ägas talupoeg, kellel kuul rinnas

või täägihaav küljes, ja mitte kaugel neist lällitas mõni jalapealt otseti kukkunud viinavend, kes püüdis ennast asjata jälle püsti upitada. Tumma und magasid ainult need, kelle eluküünla kuul oli täiesti kustutanud, või need, kes olid viina-aamist küllalt unerohtu imenud.

Ohvrite arv oli suur, sest taplus oli palav olnud. Mõisaõues ja soldatite tagaajamisel olid kuulid ja täägid seitse talupoega kohe surnult maha sirutanud, kuna kaks raskesti haavatut varsti peale sõda surid. Muid raskesti haavatuid leidus talupoegade seas viieteistkümne ümber. Nende arvu aga, kes kergemaid haavu ja vigastusi olid saanud, ei suutnud keegi kindlaks teha, sest talupojad hoidsid neid äraandlikke sõjamärke pärast mässu arusaadavail põhjusil hoolega salajas. Väesalk kaotas, nagu juba teada, oma kapteni ning major ja umbes viisteistkümmend soldatit said kergemaid või raskemaid haavu; kas neist keegi hiljem oma haavadesse suri, on teadmata.

Mõisaõues puhkavate surnute ja haavatute juurde toodi veel mitmed, kes heinamaal ja võsas surma või haavu olid saanud — enamasti Mahtra küla mehed. Mõnda haavatut püüdsid nende omaksed või sõbrad, kui neil veel arukest peas oli, haavade pesemise ja sidumisega hädapärast ravitseda; suurem hulk aga oli nii joobnud, et hädaliste peale ei oimanud mõteldagi, või kui ehk ometi, siis tehti neile kergenduse asemel ennem suuremat valu, kui neil muidugi juba oli. Pearohuks tarvitati viina. Sellega pesti haavu ning vaigistati haavatute valu seeläbi, et nad samuti purju joodeti. Surnutelegi kallati piiritust suhu, et neid selle virgutusel ehk veel ellu äratada.

Üks soldat, kes purustatud lõualuuga raskes valus kahe surnud talupoja vahel vaevles, palus härdalt vene keeles midagi. Tema soovist ei saadud aru. Jaan Baumann Juurust, kes mööda tuikus, tegi õnnetuga juttu. Soldat tähendas oma hirmsa haava peale, näitas sõrmega pähe, suhu, südame kohta ja anus hingelõhestavalt edasi. Tema soov oli nähtavasti, et talumees ta armu pärast

surnuks lööks. Baumann aga arvas, et haavatud soldatigi himu va kibeda peale käib, mida nii suure õhinaga igal pool rüübati. Ta halastaski langenud vaenlase peale, tõi pütitäie piiritust ja hakkas sellega kõigepealt soldati verist nägu loputama. Viin aga põletas haava nii väga, et soldat valu käes karjudes vingerdas. Siis andis Baumann talle püti äärest rüübata. Soldat jõigi, ja jõi nii, et ta meelemärkuseta kivide peale tagasi vajus...

Teises paigas püüdsid kaks joobnud meest oma raskesti haavatud sõpra maast tõsta. Üks haaras tal peast, teine jalust kinni. Õnnetul punas kuulihaav kaelas. Abimeeste käed aga olid nii lõdvad ja jalad nii nõrgad, et nad ainult paar sammu vaarudes edasi said, siis aga õnnetu prõntsudes maha lasksid kukkuda. Haavatul purskas veri suust ja ta valus ägamine oleks võinud kive pehmendada.

Mõne surnu või haavatu juures nuteti. Isa oli poja, vend venna või sõber sõbra sõja ohvrite seast leidnud. Leina pühadust rikkus aga kõigi viinatuju; nutu sekka kajas joobnute naermine, lällitamine, aiduraidutamine.

Ja kõige selle vere ja valu ja viletsuse peale naeratas sinine taevas maha ja noor päike puistas oma karsket kevadist kulda alla. Katmatult, varjamatult seisis igaühe silma ees vaatepildi inetus, jälkus, aga ka selle ärarääkimatu härdus. Kahju ainult, et ei olnud nägijaid, kes seda pilti oleksid mõistnud, kelle hinge see kõige oma määratu raskusega oleks rabanud. Vagusad, alandlikud, sõnakuulelikud talupojad mässajaiks ja riisujaiks saanud! Kuidas õieti? Mispärast õieti?...

Joominguga kõrvuti kestis edasi kolamine mõisa hoonetes, mille uksed ja väravad kõik olid lahti tehtud. Mida saagiks ei võetud, see lõhuti ära. Hobused aeti aitade ette ja laoti varastatud kraami vankritesse. Tähtsat osa saagi seas mängis viin. Kõiksugu riistades püüti seda kaasa võtta. Ankrud, vaadid, lähkrid, pütid kanti kokku ja pandi täis. Kõrtsmik Hindrek Piil Kaiust ajas oma valla mehe Mart Klemmeri ja Mahtra mehe Ants Pil-

leri abil koguni terve viina-aami vankrile, et nendega saaki pärast jagada. Koorem läks aga liiga raskeks, sest nad olid vankrit täitnud veel odrakottide, hobuseriistade ja vankrimäärde-tünnidega; seepärast tõukasid nad teel viina-aami pealt maha, kurba lugu pisarsilmil kahetsedes. Nende vankergi oli mõisa oma. Saagiks võeti peale viina veel vilja, jahu, tangu, leiba, lõuendit, kalevit, kõiksugu pesu, kasukanahku, pastlanahku, seebikange, lusikaid, nuge ja kahvleid, tööriistu jne. Rahva suure hulga pärast polnud üksikute saagiosa enamasti kuigi suur: ühel oli ühte, teisel teist natuke, paljud jäid ilmagi. Oli ka neid, kes näppasid paljalt tüki valget mõisaleiba, et tühja kõhtu täita. Mõnel oli hõlma all asi, mille väärtus viiest kuni kümnest kopikast üle ei ulatunud. Kaine peaga poleks suurem hulk vist varguse peale mõtelnudki; kogu riisumine tekkis alles alkoholi julgustaval ja sõgestaval mõjul, mis selgus sellest, et mitmed oma saagi pärast priitahtlikult tagasi tõid.

Lõhkumist ja riisumist toimetasid mõisas peaaegu üksnes võõraste valdade inimesed. Mahtra peremehed sellest osa ei võtnud ja selle valla muust rahvast tegid seda ainult vähesed. Veel enam: Mahtra mehed püüdsid purustamisele ja röövimisele vastugi tõrjuda, katsusid seda takistada ning mõisa ja opmani vara kaitsta, hoida ja koguda, kus ja kuidas aga said. Kuid nende jõud selle määratu rahvahulga vastu, kes oli neile naabervaldadest appi tõtanud, oli liiga väeti. Nad pidid nägema, et nad vaimudest, keda nad olid kutsunud, enam lahti ei saanud. Nad olid vesivärava avanud, aga vool ujutas nende veski üle. Nende avitajad said nende vastasteks. Nende manitsusi ei võetud kuulda, nende vastupanu löödi tagasi. Kogu mõis sattus nõnda võõraste inimeste meelevalda.

Nii kestis meeletu rüüstamine edasi, kuni sõgedusele kohane lõpp tuli. Juuru vabadik Jüri Nikolo, joobnud nagu kõik teisedki, süütas kalkunionni juures, mille kõrval haopinu seisis, vääveltikkudega oma piipu. Kas meelega või kogemata viskas ta

põleva tiku onni õlgkatusele, mis kohe tuld võttis*. Seda nägi teine Juuru mees, Mihkel Baumann, kes Jüri lähedal seisis ning hüüdis:

„No noh, mis sa teed! Joanipäevani on jo veel kolm nädalat aega!“

„Näh, sõja-aeg — las läheb!“ vastas Jüri irvitades.

Ja eks läinudki.

Naljatades vaatasid mõlemad mehed pealt, kuidas tuli laiali lagunes, onni leekidesse pani, haopinu külge roomas ja sealt nilpavaid keeli õlgkatusega aida poole hakkas sirutama. Päike paistis palavalt, puu ja õlg olid kuumad ja kuivad kui tael — määratul kiirusel levisid leegid, kuni üks hoone teise järel tules seisis: kaks aita, karjalaut hobusetalliga ning lõpuks härrastemaja. Mahtra meestel läks korda mõni loom tallist ja laudast päästa; muu mõisavara hoidmisele ei mõelnud aga keegi ning tule kustutamisest ei võinud ammugi juttu olla. Selleks puudus vaenulikul rahvahulgal tahe ja üldise joobnud oleku pärast ka võime.

Sõjadraamale tuli nüüd sünge lõpuakt.

Raginal otsekui murdjad asusid leegid vanade kuivanud puuhoonete kallale, vägevad suitsu- ja tulesambad lõid vastu taevast, versta kaugusele kandis tuul tihedat sädemerahet ning leekide mühin ja praksumine segunes joobnud pealtvaatajate hõiskamise ja haavatute ägamisega. Ses uues valgustuses pakkus lahingupaik mõisaõues oma verelompide, surnute ja haavatutega ning marralt määratsevate sõjalistega veel õudsemat vaadet kui seni. Joobnud meestel oli tulest hea meel nagu lastel. Nad karjusid hurraa, naersid ja püüdsid taarudes keksida. Joodi ergutatult edasi, trallitati,

* Kohtu protokolli järgi ei olevat tule tekkimise põhjus selgeks saanud; oletatakse, et tapluse aegu põlev tropp mõnest püssist aida õlgkatusesse sattus ja selle põlema süütas, millest siis ka kõrval olev mesilastekuur ja teised hooned tuld võtsid. Et aga püssilaskmisest juba rohkesti aega oli möödunud, siis on tõenäolisem, et tuli lahti pääses ülemalkirjeldatud viisil, nagu seda rahvasuu jutustab. Võib olla, et kalkunionni asemel mesilastekuuri tuleb mõelda.

suurustati ja ähvardati. Jaan Baumann — purjus, nii et vaevalt jalul seisis — karjus rahvahulga poole:

„Vennad, nüid marsime Atlasse! Põletame selle sakste kantsi koa maha! Kui juba sõda on, siis olgu laialt. Ja Atlast paneme Juuru, Juurust Maidlasse. Terve kihelkond põlegu! Ühed saksad igal pool! Tulge minu järele, mehed!"

Aga ükski ei läinud. Vaid keegi pani Jaanile jala ette, nii et ta täies pikkuses maha prantsatas. Hirnuv naer ümberringi...

Kuid varsti algas pagemine. Tule kõrvetav lõõsk peletas rahva eemale. Ühtlasi püüdis igaüks oma saaki päästa, kuna ära nähti, et siit enam midagi võtta ei ole — leegid olid hävitustööd vägeval käel lõpetamas. Peale kivist viinaköögi, mille müürid alles jäid, põlesid kõik mõisahooned maani maha. —

Miina ja Päärn olid tule alguses härrastemajast õuele tulnud, et siit Uuetoa Jürit otsida. Rahva paljuse ja üldise segaduse pärast polnud leidmine kerge. Päärn käis nagu peata kana rahvamurrus ringi, ainult Miina terastel silmadel läks korda Uuetoa peremeest ühes viinajoojate salgas viimaks tähele panna. Jüri oli muidu kaine mees, aga täna jõi temagi. Tal oli parajasti piiritusepütt suu peal, kui Päärn ja Miina ta juurde astusid ja viimane teda kampsunisabast tugevasti tõmbas.

„Jüri, tule koju, sinu ema kutsub sind!"

Sama laia imestusega, nagu ennist Päärngi, vahtis nüüd ka noor peremees tüdrukule näkku.

„Kas sa hull peast oled! Sina siin!"

„Sinu ema soatis mu sinu järele," tähendas Miina rõhuga.

„Minu ema?... Ah soo — jaa, jaa, eks ta vist ole poja pärast hirmu täis. Aga ega ma's enne koju lähe kui Pearn."

„Ma olengi juba minekul," ütles sulane pisut tõrksalt ja agraselt. „Meie vanamooril koa oma emalik igatsus poja järele, nagu Miina reagib."

Nüüd oli Jürigi minekuga nõus.

Hakati hobust otsima. Päärn oli ta hommikul mõisa aia taha kinni sidunud, ilma pärast kordagi tema järele vaatamata. Loom oli seal alles. Aga oleksid nad natuke hiljem tulnud, siis oleks ruun vahest viimset korda hinge tõmmanud. Sõjakära oli teda vaest nii kohutanud, et ta oli endale rangid kurku ja ohjad keerdu ümber kaela ajanud ning poole kerega aiste vahelt välja karanud. Nõnda mässates oli ta viimaks veel küljeli kukkunud. Ta leiti tõsises poomishädas eest.

Mõlemad mehed jooksid talle sedamaid appi. Päärn aga tegi oma haavatud kätele seejuures nii väga häda, et need uuesti hakkasid verd jooksma. Nüüd alles märkas Miina tema olekut.

„Jumal aita, poiss," hüüdis ta hirmudes, „mis sa oma kätega oled teind?"

„Sõja-aeg — mis teha," vastas noormees, püüdes käsi peita. „Põle suurem asi — mõned kriimud pihupesas."

„Pearn," sosistas tüdruk ja astus oma kahvatanud näo ja ahastavate silmadega üsna poisi suu juurde, „Pearn, ega sa kedagi sõjas ära tapp?"

Sõjamees, kelle teivas mõisaõues nii võimsaid hoope oli jaganud, mõtles järele ja väristas siis pead. „Ei usu. Surnd soldatid põle siin näha. Aga eks mõni ikke pähe soand."

Nüüd kiskus Miina ta käed vägisi nähtavale ning silmitses neid pealt ja alt. Ka Jüri, kes hobuse juba maast üles ja aiste vahele oli saanud, astus ligemale. Ta ise oli veata jäänud, välja arvatud paar muhku põlvede otsas, mis ta oli soldatite tagaajamisel kukkudes saanud.

„Pearn," ütles tüdruk summutatud häälega, „neid käsa ei tohi sa kodu kellegile näidata! Siis teatakse kohe, mis sa sõjas tegid."

„Tühja kah! Küll nad soavad terveks!"

„Sa peaksid nad ära pesema."

„Seda võime kohe teha," ütles Jüri naerdes ja tõmbas taskust väheldase plekist kannu. „Hoia käed õieli!"

Ta kallas kannust sulase kätele midagi, mille lõhn kaugele eemale ilmutas, et vedelik puhastamata piiritus oli — Mahtra mõisa viin, mis täna igal pool ojadena jooksis. Kui Päärna käed olid tublisti üle ujutatud, küsis Miina Jürilt nuga ja nüsis pikema arupidamiseta oma takuse särgi sabast ribad välja, et nendega Päärna käsi kinni siduda.

„Hoia käed varjul, kui teel meile inimesi vasta tuleb," õpetas ta seejuures emalikult.

Siis asusid kõik kolm vankrile ja sõit kodu poole algas.

See oli pilt Soodomast ja Komorrast, mis neile selja taha jäi ning teel neist möödus. Mühinal ja praginal pahvasid vägevad tule- ja suitsusambad vastu taevast, sädemeid, tuhka ja helbeid sadas neile pähe, kisa ja kära paarist tuhandest rämedast kõrist kajas leekide ragina sekka ning kõikjal metsik jooks, tung, rüselus. Vanker vankri järel, täis joobnud inimesi ja riisutud sõjasaaki, pöördus mõisaõuest või selle ümbrusest paosarnasele minekule. Tihedad salgad vaaruvaid, vanduvaid või huilgavaid jalamehi, saagiga või saagita, täitsid teed ja selle ääri. Nii mõnigi salk vedas enda vahel seotud pea või käega vigastatut ühes, nii mõneski vankris puhkas tardunud verega kaetud surnu või nõrgalt ägav haavatu. Kus kõrts tee ääres oli, seal rohitseti mõnda nõrkema kippuvat haavatut, ja kus küla oli, seal nähti nutvaid naisi ja lapsi, kellele mees ja isa, vend või muu sugulane veriselt koju kanti.

Eeru kõrtsi juurde, Atla ja Juuru vahel, oli sõitnud kohalik kirikuõpetaja köstriga. Vist oli tal nõu tapluspaigale tõtata, sest püssipaugud ja suitsusambad ei jätnud tedagi kahevahele selles, mis Mahtras täna sündis. Eeru kõrtsis võis aga õpetaja kohe juba paari sõjaohvrit näha: praegu oli sinna toodud Purila peremees Kaarel Anresmann raske seljahaavaga ning varsti saabus sinna ka sama valla talitaja Tõnis Laur läbilastud käsivarrega.

„Teie sõgedad, mis te olete teinud!" hüüdis õpetaja oma valida, tümiseva häälega ühe meestekobara poole, milles oli ka Antsu pere sulane Ants Velt Purilast.

„Tegime, mis tõotasime," vastas keegi meestest. „Ehk soame nüid uue seaduse sakstelt kätte."

„Jaa, jaa, nüüd saate te uue seaduse sakstelt kätte," vastas kirikhärra pead vangutades, kuna ta nägu irooniliselt naeratas. „Oodake aga, see uus seadus antakse teile varsti kätte; ärge aga siis imeks pange, missugune ta on!"

Õpetaja pöördus nüüd Antsu kui kõige kainema poole ning päris temalt Mahtra sündmuste kohta lähemat teatust. Järjest mõrult ja pilkavalt pead noogutades kuulas ta selle juttu pealt.

„Ja mis sina siis Mahtrasse läksid?" küsis ta lõpuks.

„Niisama voatama, mis tehakse," vastas Velt.

See kokkupuutumine vaimuliku härraga päästis Antsu pärastise ülekuulamise ja karistuse alt: õpetaja oli teda kainelt näinud ja tema suust kuulnud, et ta ainult uudishimu pärast Mahtras käinud.

Samal ajal parajasti jõudsid Jüri, Päärn ja Miina kõrtsi kohale. Nad nägid, kuidas õpetaja kõrtsi astus, vist et minna haavatuid vaatama. Peatumata sõitsid nad kõrtsist mööda, sest neil oli kartus Päärna seotud käte pärast. Teel murdis Miina vahetpidamata pead, kuidas Päärna haavu inimeste eest salajas pidada või neid hädakorral teisiti seletada. Sõjas olid ju kõik käinud, terve kihelkond mehi oli seal koos olnud; võta siis nende seast välja, kes sõdis ja kes ainult pealt vaatas, kui ihu küljes märki pole. Aga Päärnal on ihu küljes märk, ta siis sõdis! Küll ei teadnud Miina endale kujutleda, mis nüüd võiks tulla, aga ta valutav süda aimas, et midagi tuleb ja et see pooltki hea ei ole.

„Kuule," ütles ta viimaks Päärnale, „sina ütle homme kõigile, et su hobune peruks sai, kui tema karjamaal olid kinni püünd, ja et ta päitsete raudoheliku su pihupesadest läbi tõmmas. Täna hoia ennast kõigi eest varjul."

Mehed kiitsid mõtte heaks. Õnneks polnud haavad nii sügavad, kui et seesugune vale usutav poleks olnud.

„Ega sa mõisa kroami midagi koasa võtt?“ päris Miina äkki uue ehmatusega.

Päärn vahtis pisut pikakoonulise naeratusega oma jalgade peale alla ja vaikis.

„Sul on midagi, Pearn, sul on midagi!“ pitsitas Miina usutada. „Kohe anna seie, kas kuuled!“

Päärn hakkas kampsuni ja vesti alt haige käega kobama ja tõmbas sealt viimaks häbelikult kirju põlle ja peene lõuendist naisesärgi välja. Ta oli need opmani toas ühe lõhutud kummuti kõrvalt maast leidnud. „Need poar hilpu on — tahtsin nad sinule anda,“ kohmas ta ise.

Vaevalt oli Miina pilk asjadest üle käinud, kui ta nad pihku kahmas ja säuhti vankrist välja viskas; nad lendasid lepapõõsasse. „Ole meheks ilusa kingi eest!... Ja sina, Jüri, kas sul koa midagi on?“

Jüri poetas kaukast pisukese hõbedase teelusika ja ühe asjakese, mille otstarvet keegi neist ei tundnud; see oli kingakujuline tuhatoos maalitud portselanist. Nokastanud sõjamees püüdis asju pihu peal veel hellitseval pilgul silmitseda, ent tragi tüdruk tõmbas sellegi saagi enda kätte ning pildus lusika ja tuhatoosi põllele ja särgile järele.

„Kas on veel midagi? Teie, tormid, võtke meel pähe ja andke kõik ära, mis teil iganes veel on!“

Aga mõlemad kinnitasid, et neil enam midagi ei ole. Miina tegi nüüd ruunale jalad alla, ning ruttu kaugenes maa nende ja mahajäänud sõjavälja vahel.

Ühe lageda kõrgustiku laugult vaatasid kõik kolm veel Mahtra poole tagasi. Ikka veel mustas põhjapoolne taevalaotus paksudest suitsupilvedest, mida tuul keerutades ja mässides üle kihelkonna laiali kihutas, ning ikka veel kihisesid teed talupoegade võidurikkast malevast, kes hõisates ja trallitades saagiga kodu poole tõttas.

Vanem parun Heidegg oli sõjapäeva hommikul, 2. juunil vihane nagu unest äratatud lõvi. Ta pidi täna kuulma ja nägema, mida ta iganes polnud kuulnud ega näinud: talupoeg ei täitnud mõisniku käsku, talupoeg pani mõisale vastu! Opman tõi härradele hommikul vara teate, et peremehed saatnud oma otsuse täide ja jäänud sõnnikuveole ilmumata. Ainult kupja isa Pärtli Jaan, Ristmäe Mihkel ja paar teist argsemat mehikest olid mõisale truuks jäänud.

Esimese vihahooga tahtis parun Rüdiger otsekohe külasse ratsutada, et peremehi oma piitsaga läbi vihtuda, siis neile vallakohtus õpetust anda lasta või neid ka seotud kätega otseteed haagikohtuniku juurde ajada. Ta kutsus poega ja opmanit endaga kaasa. Kuid selle nõu pidi ta katki jätma, sest opman tähendas, et parun peremehi kodunt ei leiaks — nad olevat kõik Mahtra sõtta läinud.

„Mahtra sõtta? Mis see tähendab?"

„Mahtra mehi tahetakse täna vastuhakkamise pärast nuhelda."

„Seda ma tean. Aga mis minu peremeestel sellega tegemist on?"

„Nad läinud keelama, et Mahtra mehi ei pekstaks. Need olevat kõik teised vallad enestele appi kutsunud."

„Ja nad läksid? Minu peremehed läksid?"

„Olevat enamasti kõik läinud."

„Aga Mahtras on ju sõjavägi."

„Seda nad teadsid."

Parun Heidegg ähkis ja puhkis ning puristas nagu liia auruga täidetud katel. Ka noor parun oli tusane. Seal nad nüüd on, need vagusad ja rahulikud ning alandlikud eesti talupojad, keda see prantsuse koolipreili mitte küllalt ei jõua kiita ja kaitsta! võis ta endamisi mõelda. Mitte ainult, et nad söandavad mõisa tööst ära jääda — neil on ka veel pöörane julgus minna võõraid vastuhakkajaid toetama, ja seejuures ei karda nad sõjavägegi!

Muidugi ei suutnud noor ega vana parun sel silmapilgul veel arvata, et see toetus kuni verise vägivallani võiks ulatuda. Mida nad talupoegadest uskuda võisid, oli ainult see, et need oma suure arvu ja suusõnalise protesti kaudu püüavad nuhtlejaid araks teha ja neid sundida peksmisnõu katki jätma. Astub aga väesalk ähvardavalt välja ja liigutab püsse — siis muidugi on talupojad laiali aetud nagu lambakari!

Parunid ja opman pidasid asja üle mõisaõues just aru, kui kubjas nutunäol ja longates juba uue erutava teatega ilmus. Ei kuulavat töölistest enam keegi sundija sõna, nagu kurivaim olevat kõigi sisse läinud. Mitu teomeest jätnud töö kus tühi ja pannud Mahtra poole minema. Tema püüdnud kahte keelata, saanud nende käest aga tublisti võmmida. Seejuures katsus Prits valusa ägamisega selga ja kukalt. Nähtavasti kipitsevat teistelgi nõu südames seemendamist, sõnnikuvedu ja loovõtmist koplimetsas jumala hoolde jätta ja „sõda" vaatama minna. Tulgu härrad ja opman ise neid keelama. Kiltri ja aidamehe sõna maksvat niisama vähe kui tema omagi.

Tõtati siis ka vastupanijaid jalamaid sõnakuulmisele ja kohusetäitmisele põrutama. Vana parun ise vemmeldas kepiga ühe noore teomehe läbi, kes parajasti hobust saha eest oli võtmas, et Mahtra poole pühkida. Ulguv poiss tegi, nagu tahaks ta jälle kündma hakata, aga niipea kui härrad olid talle selja pööranud, näitas ta neile keelt järele, nabistas hobuse adra eest ikkagi lahti ja tuiskas ratsa minema.

Lähema „mässaja" juurde jõuti liiga hilja. See istus juba hobuse seljas.

„Kuhu sa, lurjus, lähed?" karjus parun Rüdiger.

„Sõtta," kostis mees üsna külmavereliselt.

„Kes su töö ära teeb?"

„Eks ma teinekord tee."

„Vait, lontrus! Kohe tuled hobuse seljast maha ja hakkad kündma!"

„Põle aega!“ karjus mees vastu, lõi hobusele jalakannaga kubemesse ja kadus. Ei ta näinud enam parunite keppe ega opmani rusikat, mida talle järele raputati.

See oli avalik vastupanu, mida parun Heideggi vanad silmad esimest korda nägid. Oli siis maailm pea peale pööratud? Temale enesele juleti vastu panna, tema enese käsku tihati täitmata jätta! Noh, siis vaja ju kõik pihuks ja puruks sõtkuda, mis veel talupoja nime kannab! Tarvis mõisaõue võllas seada ja kõik üles riputada!

Korraga kandis tuul isevärki pragisevaid toone härrade kõrvu. Oli, nagu löödaks vemmaldega lapiti vastu laiu laudu. Jäädi teraselt kuulatama. Jälle see imelik pragin.

„Need on püssipaugud,“ ütles viimaks opman Winter.

„Paugud jah,“ tõendas parun Herbert. „Sealpool lastakse mitmest püssist korraga.“

„Siis on see Mahtras, ei kuskil mujal!“ hüüdis vana Heidegg, ning kotid ja kortsud ta silmade ümber tõmbusid pingule, sest et ta silmad suureks ja kulmud kõrgele ajas. Ta pikad vurrud hakkasid liikuma nagu kassil, kes hambaid paljastab.

Kui härrade ilmumine mõnegi mehe veel sundis töö juurde paigale jääma, siis lõpetasid Mahtra poolt tulevad püssipaugud iga kartuse ja sõnakuulmise: siin ja seal nähti inimesi töö juurest jooksu panevat ning sundijate tagasikutsumised leidsid ainult kurte kõrvu. Kõik ei läinud muidugi mitte „sõtta“, ei jooksnud kuni Mahtra mõisani, vaid suurem osa püüdis ainult tapluspaigale ligemale saada, et kõrgematelt ja lagedamatelt kohtadelt laskmist vaadelda.

„Siin pole enam kahtlust, Mahtras tarvitatakse vägivalda,“ ütles parun Rüdiger väga tõsise näoga. „Talupoegadel on vististi julgus olnud Mahtra peremeeste karistamist keelata katsuda, ja soldatid said seepeale käsu nende sekka lasta. Ma tahaksin sellest aga kindlaid teateid saada. Winter, läkitage Mahtrasse keegi mõistlik inimene, kes seal järele kuulab, kuidas kõik on tulnud,

ja näeb, mis seal sünnib. Andke käskjalale üks minu ratsahobustest.“

Kuna valitseja paruni käsku läks täitma, pöördusid mõlemad Heideggid mõisa juurde tagasi. Ka siin oli vaheajal pauke kuuldud. Igal pool nähti ehmunud ilmega inimesi, kes pärani silmil sinnapoole vahtisid, kust paugud tulid. Proua von Heidegg tõttas Adelheidi ja Adaga suures ärevuses mehele ja pojale rõdul vastu.

„Mis seal sünnib? Mida tähendab see püssiragin?“ hüüdis ta kriitvalge näoga. „Kas on talupoegadel tõesti häbematust olnud ülematele kuskil vastu hakata?“

Isa ja poeg püüdsid prouat vaigistada, aga nende ülitõsised näod vaidlesid nende suudele vastu, mis vana daami ärevust aina suurendas.

„Me saame varsti kuulda, mida need paugud tähendavad,“ ütles parun Rüdiger, „sest Winter saadab käskjala kohe Atla ja Mahtra poole. Meil siin pole midagi karta, ole üsna mureta; küll soldatid tarbe korral oma kohust täidavad.“

„Aga meie talupojad olevat ju samuti vastased!“ hüüdis proua von Heidegg. „Mis siis, kui nad ka meie vastu kurja nõu peavad ja mõisa tulevad? Kuigi soldatid seal oma kohust täidavad, meid siin pole soldatid mitte kaitsemas.“

„Armas laps,“ tröösti teda parun Rüdiger, püüdes vägisi naeratada, „kui neil meie vastu paha nõu oleks, siis ei putkaks nad kõik Mahtra poole. Tuleme mõlemad praegu väljalt ja nägime seal, et kõik meie teomehed uudishimus sinnapoole jooksid, kust paugud kostsid. Kui vägivallategusid sünnib, siis ainult Mahtras, kus haagikohtunik vastaseid talupoegi täna tahtis peksta lasta. Meie vastu ei avaldanud rahvas mingit vaenu.“

Ikka veel kandis tuul laskmispraginat ligi, kuid nüüd ei kuuldunud enam kogupauke, vaid taoti käis ükshaaval mõni kõmakas ja nende vahele tekkis ka pikemaid vaheaegu. Siis järgnes vaikus.

Saksad arutasid rõdul veel asja, kui all nähtavaks said Raimund ja Kuno, kes õhetavate, higiste nägudega puiestiku poolt joostes tulid ja kõigest jõust „tulekahju, tulekahju!“ karjusid. Rõdule tormates kuulutasid poisid vanematele ja vennale, et Juuru pool paksud mustad suitsupilved tõusvat, vist põlevat seal mõni suur hoone või ka mitu hoonet.

„Siis on see mõni mõis!“ karjatas proua von Heidegg.

„Jah,“ kinnitas Raimund. „Kas Atla või Mahtra mõis, või ehk ka mõni küla emmas-kummas vallas.“

„Kust seda kõige paremini näeks?“ küsis vana parun, kelle käsi tasase värisemisega vurrusid kohendas.

„Igalt poolt, kus lage on,“ vastas Raimund. „Meie ronisime puiestikus suure papli otsa ja nägime sealt kõige paremini. Tuldki oli näha.“

„Herbert, too oma pikksilm ja lähme sellega pööningule,“ pani vana parun ette.

See sündis. Härrastemaja otsmisest pööninguaknast võis selgesti suitsupilvi ja virvendavat tulelõõska näha. Sedamaid oli mõlemale härrale selge, et Mahtra mõisa hooned põlesid. Ümbrus oli neile liiga tuttav, kui et nad oleksid eksida võinud. Kuno ja Raimund, kes olid nendega ühes pööningule läinud, võisid oma noorte silmadega sedasama näha, mida pikksilm nende isalegi näitas. Ka Herbert ei vajanud kiikrit. Vana ja noor parun vaatasid viimaks tummalt ja tõsiselt teineteise otsa.

„Seal on midagi väga halba sündinud,“ ütles viimaks Herbert litsutud häälega. „Ma kardan, mõis on põlema p i s t e t u d.“

„Siis on ju avalik mäss lahti!“ tõukas vana parun rämedast kurgust. „Neil nurjatuil on tõesti julgus olnud sõjaväele vastu hakata! Muidu ei oska ma endale seda laskmist ja põlemist seletada ... Herbert, kas pole ka meil midagi karta — meie naabritel ja meil?“

„Me ei tea enne midagi karta, kui Winteri käskjalg on tagasi tulnud ja meile teatanud, mis seal sünnib.“

Uuriti pikksilmaga veel kord suitsupilvi, mis ikka suuremaks ja mustavamaks läksid, siis mindi trepist jälle alla. Proua mõlema tütrega ruttas neile hirmunud, küsivate silmadega vastu.

„Kindel. on, et Juurust põhja-hommiku pool midagi põleb," püüdis parun võimalikult kerge ja rahuliku tooniga seletada. „Aga kas seal hooned põlevad või turbasoo leekides seisab, seda on raske otsustada."

„Aga, papa, mis sa nüüd räägid, Mahtra mõis ju põleb!" hüüdis väike Kuno edevalt. „Oli ju ülevalt selgesti näha, et suured hooned põlevad."

Proua von Heideggi silmadest hakkas ahastus karjuma. Ta värises kõigest kehast ja tegi kätega liigutusi, otsekui tunneks ta kindlat pinda enda alt kaduvat. Adelheid ja Ada püüdsid teda hellitsevate kaelustustega asjata vaigistada. „Talupojad mässavad!" hüüdis ta huultega, millest iga veretilk kadunud oli. „Nad põletavad mõisu ja tulevad ka meile! Rüdiger, meie peaksime aegsasti põgenema! Lase hobused kohe ette panna! Saada haagikohtunikule jalamaid sõna, et ta saadaks sõjaväge mõisa meie varandust kaitsema!"

„Armas mamma, põgenemiseks ei ole meil asja," katsus Herbert teda rahustada. „Meie vastu pole veel mingit vaenulikku ettevõtet märgata, ja meie käskjalg, kes meile kindlaid teateid toob, pole veel tagasi."

„Aga siis võime ehk juba tapetud ja põlenud olla, kui teie käskjalg tagasi jõuab," karjus proua, kuna tal suured kuumad pisarad silmist tikkusid. „Mina nõuan sinult, Rüdiger, enda ja oma laste elu pärast: kohe hobused ette, et me võiksime põgeneda!"

„Kuhu siis, mu armas, mu kallis laps?" päris vana parun ühelt jalalt teisele tammudes, suu nõutuses ammuli.

„Linna, linna!" nuttis proua, kuna ta käsi ringutades lühikeste sammudega edasi-tagasi jooksis.

Vaheajal jõudis parunite käskjalg tagasi ja lähenes opmani saatel ruttu härrastemaja peatrepile, kus vanem parun, kes oli

neid aknast silmanud, neile kätega kutseviipeid tegi. Kogu Heideggi perekond jooksis nüüd tubadest siia kokku, kõige eel muidugi heitunud proua. Viimase hädakisa oli ka preili Marchand'i ja härra Lustigi välja meelitanud; nad poetusid kõige viimaks teineteise järel rõdule, et proua ja ta tütarde suure ärevuse põhjust teada saada.

„Noh, Jaan, mis seal Atla või Mahtra pool siis täna õieti sünnib?" küsis parun noorelt teraselt aednikupoisilt, kes ratsahobusega käskjalaks oli käinud. „Ütle meile kõige enne, mis see suur suits seal tähendab?"

„Mahtra mõis kõigi kõrvaliste hoonetega põleb, parunihärra," vastas Jaan, kelle nägu suurest elevusest punetas. „Kõik on nii suures tulemeres, et ei pease ligigi."

„Kuidas tuli on tõusnud?"

„Kes jumal seda teab! Mahtras on jo sõda! Verd kõik kohad täis, palju haavatud ja surnud inimesi, soldatid kõik menema aetud..."

Kuna vana ja noor parun hambaid alumisse huulde litsudes mõistu teineteise peale vaatasid, käis proua suust ehmatusekiljatus. Mõlema käega Adelheidi ja Ada ümbert kinni asudes kriiskas ta vanale parunile näkku: „Kas kuuled nüüd, Rüdiger? Kas polnud minu aimused õiged? Ja sa seisad ikka veel paigal ega lase hobuseid ette panna!"

„Kohe, mu laps, kohe!" vastas vana parun jälle tammudes. „Anna mulle ainult nii palju aega, et võiksin endale asjast õige pildi muretseda... Jaan, siis on rahvas Mahtra mõisale ja kroonu sõjaväele vastu hakanud — päris vägivallaga vastu hakanud?"

„Jah, jah, parunihärra!" hakkas Jaan jutustama. „Mahtra mehed olid endile inimesi võerastest valdadest appi kutsund, et neid täna mõisas ei soadaks peksta. Eks olegi rahvast teistest valdadest pilvena Mahtrasse kokku vooland. Soldatid old liig vähe — vaevalt viis- või kuuskümmend meest; need aetud nii kitsikusse ja kägarasse, et poar korda soandki mõisaõues püssi

lasta, siis juba pist moameeste teivaste eest plehku. Püssilaskmine ajand ka hulga külamehi eel jooksma, soldatid robinal neile järele, ja siis jälle need talupojad, kes soldatid taga ajasid! Joostes last soldatid tagaajajate peale ühtelugu püssi ja hulk mehi jäänd, kuulid keres, tee ja heinamoa peale maha . . .“

„Ja kuidas on siis lugu praegu? Mis põleva mõisa juures nüüd tehakse?“

„Rahvas on mõisa enne põlemapistmist seest ära lõhkund, tühjaks riisund ja rändab nüüd soagikoormatega kodu poole. Oi, küll seal on joodud ja priisatud, kui õnneks läind mõisa viinaaita lahti murda! Suurem hulk inimesi — kõik purjes!“

„Kas joobnud rahvas nüüd mitte teiste mõisade kallale ei taha tungida?“ päris vanem parun edasi.

„Kes teab, mis nõu neil on. Inimesi veel kõik teed ümberkaudu täis. Eks soa näha, kuhu otsa pööravad.“

Proua von Heideggi ahastus pääses nüüd alles päriselt lahti. See avaldus niisuguse meeletu tuhina ja välise kentsakusega, et koolipreili vastu tahtmist pidi naeratama ja nähtavasti võitles ka härra Lustig salaja naerukõdi vastu. Mõlemaid tütreid kaenlas kaasa viies ja väikest Kunot enda eel jooksu ajades hakkas paruniproua, kui ta oli rõdult saali jõudnud, ühest toast teise tormama ja valjusti appi karjuma, nagu oleks tal keegi noaga kannul. Vana parun, Herbert, Raimund — kõik jooksid talle järele, püüdes teda vaigistada ja talle kallistustega julgust teha — asjata! Proua karjus nagu rattal. Hirm mässavate talupoegade ees oli ta mõistuse võtnud. Meeleheitlikud pilgud, mida ta akende poole heitis, näitasid, et ta juba mõisa ümberpiiramist kardab. Vist kuulsid ta kõrvad leekide praginatki katuselt. Ahastus oli prouakese näo nii võõraks kiskunud, et teda vaevalt veel võis ära tunda. Iga liige ta küljes lõdises ja vabises.

„Hobused, Rüdiger, — hobused, hobused!“ kiljus ta vahet pidamata. „Miks ei ole hobused veel trepis? Miks lastakse meid ära tappa, tulle jääda, ära põleda?“

„Hobused silmapilk ette!“ pasundas parun Rüdiger valju hüüdega läbi saaliukse rõdul seisva opmani poole.

„Kui palju härraseid tahab ära sõita — kas kõik?“ küsis Winter.

„Kõik, kõik!“ huilgas proua häälega, mis sarnanes veduri vilega. „Mitte ükski ei jää siia! Hobused kahe suure tõlla ette!“

Herbert vaatas küsivalt isa peale. Ta luges sellegi ilmest nüüd selgesti ehmatuse kohmetust ja täiesti vallapääsenud kartust. Kahtlemata luges parun Rüdiger ennastki põgenejate kilda.

„Meie kõik ei või mitte mõisast lahkuda ja seega oma vara saatuse hoolde jätta,“ ütles noor parun poolvaljusti isale. „Sõitke teie kõik, mina aga jään siia.“

„Kuidas? Sa tahad maha jääda? Mõtle, milline hädaoht on ähvardamas!“ sosistas vana parun vastu.

„Niipea kui tõsisemat ohtu on karta, tahan enda päästmise eest hoolt kanda,“ vastas Herbert. „Seda aga ei luba mu süda, et ma kui mõisa omanik ja noor, tugev, terve mees juba enne ära jookseksin, kui ohtu selgesti on märgata. Muidugi pean tarvilikuks, et mamma ja sina lastega ettevaatuse pärast eemale lähete. See peabki aegsasti sündima, sest teid on palju ja nägematu pääs on viimasel silmapilgul hoopis raskem kui nüüd.“

„Sinagi pead siis võimalikuks, et talupojad vägivallaga ka siia võiksid ilmuda?“ küsis parun Rüdiger kasvava ärevusega, toonis palju poisikeselikku naiivsust.

„Kui Mahtrast saadud sõnumid õiged on,“ vastas Herbert, „ja meil pole asja neid valeks arvata, siis on ka väga võimalik, et talupojad naabermõisadegi vastu paha plaanivad. Ma tahan kohe veel paar käskjalga välja saata, et nad nende liikumist tähele paneksid ja mulle iga ähvardava ohu kohta teatust tooksid.“

„Kõigepealt läkita käskjalg kirjaga haagikohtuniku juurde ja nõua Vaitlale sõjaväelist kaitset!“

„Ka see peab sündima.“

Kuna vana parun ära nägi, et Herberti siiajäämist mõisa kaitsjaks vaja oli, leidis see nõu aga proua poolt kõige kirglikumat vastupanu. Ta hakkas uue hooga nagu varda otsas karjuma, kui Herbert talle seletada püüdis, et ta kui Vaitla mõisa peremees enda omanduse kaitseks ometi midagi pidavat tegema; põgenevat ka tema, siis tähendavat see, et ta kõik oma vara argpüksusest vaenlaste kätte jätab. Muidugi pidavat see siis joobnud salkade julgust ja hävitamishimu ainult kasvatama.

Herbertil oli emaga vaja pikemat aega ägedasti võidelda, enne kui see vähegi järele hakkas andma.

„Sa pead mulle aga vandega tõotama, et sa kõik mõisas olevad ustavad inimesed siia kokku kutsud ja neile laetud püssid kätte annad," hüüdis proua von Heidegg viimaks nuttes. „Kõik uksed paned lukku ja akendest lased püssidega välja sihtida. Sina ise ära ennast kellelegi näita! Ka pea endal aias saduldatud hobune valmis. Kui su elu vähegi ohus on, siis kihuta kohe minema!"

Herbert tõotas muidugi kõik teha, mis proua emalikku südant võis vaigistada. Nüüd pidid teenijad kõik kallimad väärtasjad kokku kahmima ja sisse pakkima. Tohver ja Mai jooksid proua, vana paruni ning preili Adelheidi läbisegi karjutud käskude järgi toast tuppa nagu hirmunud jänesed, kusjuures nad tarvilikud asjad unustasid, väärtuseta kribu-krabu aga reisikottidesse ajasid. Varsti seisis kaks kinnist tõlda, kutsar ja tallipoiss pukkides, mõisa peatrepis ning proua Heidegg mõlema tütrega — ühel üks, teisel teine rutuga leitud üleriie seljas ja valimata kuskilt haaratud peakate peas — tormasid trepist alla ja pugesid ühte tõlda; teise astus vana parun mõlema poja ja härra Lustigiga, keda parun oli käskinud ühes tulla. Teise tõlla pukile ronis veel Tohver, kuna Mai polnud kaasasõiduks käsku saanud.

Imelikul kombel jäeti ka koolipreili Marchand hädaohtlikku mõisa maha. Teda nägi Raimund, kui tõllauksi parajasti kinni taheti tõmmata, rõdul seisvat, ja poiss hüüdis ahastava häälega,

millesse segunes üleskerkiv nutt: „Preili Marchand, miks teie kaasa ei tule? — Papa, preili Marchand jääb maha!“

Alles nüüd märkasid vana parun ja ka proua, et nad oma lastekasvataja üldises hirmukeerises täiesti olid unustanud.

„Preili Marchand,“ hüüdis esimene tõllauksest pead pistes pahaselt, „mis te veel ootate? Kas te meiega kaasa ei tule?“

„Kui lubate, siis jään koju,“ vastas neiu rõdult selge, kõlava häälega, millest helkis midagi lõbusavärvilist.

„Mis? Teie usaldate siia ähvardava hädaohu kätte jääda?“ hüüdis parun Rüdiger.

„Jaa, minu härra. Ma arvan, et teie talupojad mulle kui võõrale naisele midagi paha ei tee, sest et mina neile midagi paha pole teinud. On aga midagi karta, küll ma siis ära jooksen!“

„Siis jääge! Meil pole aega teiega siin nii kaua kaubelda!“ kiratas proua von Heidegg tõllaukse vahelt. „Ruttu minema!“ hüüdis ta siis kutsari poole, ja kõmmudes lendasid mõlemad tõllauksed kinni. Teisest tõllast kuuldi veel Raimundi nutust häält; poiss hädaldas vist koolipreili mahajäämise pärast. Siis veeresid mõlemad sõiduriistad trepist ja kadusid varsti puiestiku taha. Rõdul seisid ainult parun Herbert ja Juliette, vaadates heitunud põgenejaile mõtlikult järele.

„Ma pean teie julgust tõesti imestama, preili Marchand!“ ütles noor parun, pead äkki Juliette'i poole pöörates ja temale laial pilgul näkku vaadates. „Teile oleks vististi kohasem olnud ühes minu vanematega linna kaitsvate müüride varju põgeneda.“

„Ja teie ise, parunihärra?“

„Ma olen mees.“

„Jaa, aga üksik mees paljude vastu. Ma tahaksin teile seltsiks olla. Iseenda kohta ei pea ma hädaohtu sugugi suureks.“

„Ma tänan teid teie seltsi eest,“ vastas Herbert süttival ilmel ja pigistas Juliette'i kätt. „Ma usun, teiega koos pole mul ühtegi vaenlast vaja karta,“ lisas ta naeratades, tõusev puna põsis.

Neil polnud aga vaenlasi üldse mitte karta. Mahtrast kodu poole pöörduvad talupojad ei mõelnudki enam edasistele vägivaldsetele tegudele. Suurem osa neist oli joodud viina tõttu tahtejõu poolest nõrgendatud, tapluses langenud ohvrid hoiatasid kainemaid, ja need, kes olid saaki saanud, ruttasid seda koju peitma; pealegi võis neidki palju olla, kelle põues salahirm sündinud tegude tagajärgede pärast iga muu kurja nõu maha surus.

Kui parun Herbert õhtupoolikul Juuru poole välja ratsutas, et ise asjade seisukorra järele vaadata, võis ta varsti koju tagasi pöörduda vaigistava teadmisega, et ümberkaudsetel mõisadel sedapuhku, vähemalt aga täna, enam midagi karta ei olnud. Ta nägi teedel küll veel sõitvaid ja jala rändavaid taluinimesi, kellest mitmed Mahtragi poole läksid — need olid nähtavasti kaugemaist kihelkondadest tulnud ja sõtta hiljaks jäänud —, aga suuremaid vägivallahimulisi salku ei olnud enam koos ja kaugelt suurem osa oli rahulikult kodu poole ruttamas. Õhtu jooksul olevat küll veel, nagu rahvasuu räägib, Juuru kihelkonda ilmunud piirilähedasi Liivimaa inimesi, kellel peidetud püssid ja muud sõjariistad vankritel olnud, aga kui nad kuulnud, et sõda otsas on ja Mahtra mõis tuhaks saanud, siis pöördunud needki sõjalised vagusalt koduteele. Ärap nemadki tahtsid Mahtra mehi arvatava ülekohtu ja seadusevastase nuhtluse eest ainult kaitsta aidata, ilma et neil muud nõu oleks olnud.

Kui suurt ehmatust ja hirmu aga Mahtra sündmused mõisasakste seas ligemal ja kaugemal sünnitasid, näitab lugu, et neid mässupäeval ja pärast seda nähti hulganisti Tallinna põgenevat — ühed oma paljast elu, teised aga ka oma raha ja muid ainelisi väärtusi päästa püüdes. Mitte siis üksnes parun Heideggi majas ei valitsenud mässu tõttu meeletu ahastus, millele üle pea ja kaela põgenemine järgnes, vaid ka paljudes teistes mõisades Juuru ja naaberkihelkondades, kuhu Mahtra sündmustest teateid oli lagunenud. Nõnda jutustatakse muu seas ühest elatanud mõisnikust järgmist: Vallarahvas pidanud temast kui hea südamega saksast

palju lugu. Vägivallale tema vastu ei olnud mõteldagi. Vaevalt kuulnud aga mõisnik, mis talupojad Mahtra mõisas teinud, kui tema ja ta perekond hakanud tulise rutuga põgenemise vastu valmistuma. Teenijad palunud, ärgu saksad põgenegu, neil ei olevat oma ega teiste valdade poolt midagi karta, neid tuntavat ju kui häid ja heldeid saksu. Ei midagi! Mõisniku umbusaldus on võitmatu. Viimaks tõttavad veel valla peremehed kinnitama, et neil oma härra vastu kõige vähematki paha nõu ei ole, jäägu saksad rahulikult koju. Nad lubavad neid koguni hädaohu eest, mis ehk mujalt võiks tulla, täiest jõust kaitsta. Kõik asjata. Mõisnik ja ta perekond ei usu neid. „Mis täna Mahtras sündis," vastavad nad, „võib homme või ülehomme meilgi sündida, sest teie, talupojad, vihkate oma mõisavanemaid." Ja vist lisasid endamisi, et ei ole kardetavamat vaenlast kui ori, kes oma ahelad murrab.

Ja nad kihutavad tõesti linna poole minema, oma mõisa kõige varaga maha jättes. Muidugi leiavad nad tagasi tulles kõik jälle tervelt eest, sest nende truud teenijad ja ausad talupojad on näpud puhtad hoidnud omandusest, mis on h e a d e sakste päralt, ja on selle omanduse eest valvel olnud . . .

Kui järgmistegi päevade jooksul midagi hädaohtlikku nähtavale ei tulnud ja parun Herbert Heidegg haagikohtunikult pealegi oli teate saanud, et mõisade kaitseks rohkesti sõjaväge juurde olevat tulnud, võis ta vanematele Tallinna sõna saata, et kodus kõik asjad korras on ja pagulased rahuga võivad tagasi tulla.

PÄRAST SÕDA

Juba sõjapäeva õhtul hakkas talupoegade seas Mahtras sündinud koledate asjade kohta kainem kaalutlemine maad võtma. Kõigepealt ärkasid Mahtra oma inimesed hirmsast viirastusest, millesse nad viina ja võõra rahva kaudu olid sattunud. Nad hõõ-

rusid silmi ja küsisid üksteiselt ehmatusega, mis nüüd peab saama? Nad olid nuhtlemata jäänud, haagikohtuniku vitste ja keppide alt pääsenud, aga, taevane halastus, mäherduse hinna eest! Päästmisele olid seltsinud tapmine, riisumine, põletamine! Need olid kuulmata rasked kuritööd, mida kõige heldem seadus ei võinud kergesti karistada, ammuks siis karistamata jätta.

Süü kõige eest lükkasid Mahtra mehed teadagi võõraste valdade peale. Nad olid neid enestele küll appi kutsunud, aga ainult ähvardava ülekohtu ja vägivalla ärahoidmiseks. Mida tegid aga need abilised? Nad unustasid oma ülesande ära ja saatsid korda, et Mahtra mehi nüüd uus ja palju suurem karistus ootas, pealegi tõsise süü eest. Sest kes tegi nüüd selgeks, et Mahtra meestel võõraste appikutsumisega mitte kohe kurjad rüüstamisnõud ei olnud? Oli ju nende keelav vaheleastumine täiesti luhta läinud. Eks võidud ju öelda, et see oli ainult silmakirjaks sündinud.

Mahtra inimeste esimene tunne peale toibumist oli siis suur tusk ja viha appitõtanud võõra rahva vastu. Abi asemel oli neile õnnetus kaela toodud. Kui neil rohkem võimu oleks olnud, nad oleksid vist mõne naabervalla inimesi karistama läinud ja röövitud saagi nende käest ära toonud.

Kuid sapine tuju täitis ka võõraste valdade inimesi pärast esimest ärkamist. Karistusekartus pitsitas ka nende südameid. Jumala pärast, mis oleme teinud? küsis nendegi seas iga suu. Kuhu on meid viina- ja sõjajoovastus viinud? Aga et inimene ikka ennem teist kui ennast süüdistab, siis otsiti ka siin patuoinaid mujalt kui eneste hulgast. Võõrad sõjalised ladusid süü Mahtra inimeste peale, kes nad kodust välja olid ahvatlenud ja nüüd õnnetusse tõuganud. Juba sõjast lahkumisel oli nende seas, kellel rohkem taipu peas, vastastikku etteheitmisi ja süüdistamisi kuulda. Mahtra mehed mõistsid oma abimeeste lõhkumis- ja röövimishimu hukka, need jälle kirusid, et miks neid kardetavaile tegudele välja ahvatletud. Vastastikune pahameel paisus aga alles siis suureks, kui sündinud tegude tagajärjed kõigile selgemini aimatavaks said.

Mahtra külas valitses sõjapäeva õhtul niisama kibe hirmu- ja paotuhin kui mõnes ümberkaudses mõisaski. Elanikkude seas oli nimelt tekkinud kindel jutt, et Mahtra külagi sama päeva õhtul või järgneval ööl tühjaks riisutakse ja maha põletatakse, nagu mõisaga oli sündinud. Ühed kartsid seda hädaohtu võõraste valdade inimeste poolt, kelle kohutavaid vägivallategusid nad mõisas täna olid näinud, teised jälle kroonu sõjaväe poolt, keda saksad rahvast karistama läkitavat. Teati ju, et Habajal ja mujal Kose kihelkonnas rohkesti väge seismas oli, keda ruttu teele võidi saata. Kartus riisumise ja põletamise ees oli igaühele nii külge hakanud, et kogu küla kihinal-kahinal põgenema pani. Kahmati huisapäisa riideid, toiduvara ja muud kergemini kaasavõetavat omandust kokku ning haduti jala ja hobusel metsa, raba ning võsa poole, et sealt redupaiku otsida. Varsti oli küla rahvast tühi. Ainult Adra Tõnu talus kopiti veel suure rutuga puusärki teha, et sõjas surmasaanud peremeest sisse sängitada. Haavatud mehed leidsid hädavaevalt mahti endid verest puhastada ja oma haavu siduda, et teiste toel või omal jõul tervetele metsa järele longata.

Rabas ja võsastikus algas aga õhtul elu nagu mõnes suures pagulaste-leeris sõja ajal. Mehed otsisid kaotsiläinud naisi, naised hüüdsid hirmul oma laste järele; ühtedel oli kaasavõetud varast midagi kaotsi läinud, teised ei leidnud iseeneste ega oma asjade peitmiseks sündsat kohta. Põgenejad ei märganud üldises segaduses sugugi seda kära ja müra, mida nad sünnitasid ja mis nende peidupaiga igale otsivale pealetikkujale sedamaid oleks kätte juhatanud. Nagu sõjaleeris kunagi, söödi, joodi ja magati, kus juhtus, muudkui tulesid ei juletud üles teha, et vaenlastele mitte redupaiga asukohta näidata. Emad lõikasid nutvatele lastele pätside küljest leiba kätte, teised lüpsid lehmi, et õhtuks piima saada, ning Sipelga Mari istus rabas Kuhjamäe veerel ja logistas pika kirnu sees võidki teha.

Ööseks hiilisid mitmed mehed salaja küla valvama. Oli ju suur osa nende varast taredesse ja aitadesse maha jäänud. Ehk võis

sellest hädaohu puhul mõnda veel päästa. Kuid riisumise- ja põletamise-kartused ei läinud õnneks täide. Ei ilmunud võõraste valdade joobnud sõjamehi, ei ka soldateid püsside ja tääkidega. Öö möödus täielikus vaikuses.

Mahtra inimeste seas oli ka nende talitaja Ants Tertsius, kes oli hommikul Kärust tulema hakanud ja õhtuks koju jõudnud. See agar mees oli oma teekonna vene preestri juurde uue seaduse seletuse pärast ära käinud, saabus aga liiga hilja Mahtrasse, kui et ta veel katsetki oleks võinud teha hirmsat õnnetust kõrvale pöörata. Hommikul Kärust teele minnes polnud tal aimugi, missugused koledused teda õhtul Mahtras ootavad. Ehmatusest keeletuna seisis ta mõisa suitsvate rusude juures ja kuulis rahva käest, kui palju verd ja vara tänane päev oli nõudnud. Sõda oli peetud — paraku, paraku peetud!

Oma rõhutud südametele lohutust otsides kogunesid Mahtra peremehed talitaja ümber, et temalt kuulda saada, kuidas Käru preester talupoegadele antud uut seadust oli seletanud. Kas oli mõisnikkudel õigus olnud talupoegi peksu sunnil vana seaduse peale vanduma panna? Polnud neil seda õigust mitte, olid nad seadusest tõesti üle astunud, nagu talupojad kõik arvasid, siis võis ehk Mahtras sündinud tegude eest vähemalt kergemat karistustki loota, sest vägivallale oli vägivallaga vastu astutud.

Sepa Ants tõi Kärust omajao tröösti kaasa. Nimelt oli preester arvanud, et mõisnikkudel mitte õigust ei ole talupoegi vägivallaga vana seaduse alla suruda, kuna uus seadus ametlikult maksma on pandud. Aga selle otsuse tegelikku väärtust kahandas talitaja enese ja teiste meeste arvates see, et preester mõisnikkude teguviisist mitte sedamaid keisrile polnud kirjutanud, nagu Ants oma lapselikus meeles teda oli palunud, vaid et ta soovitanud asjade edaspidist käiku ära oodata.

„Meie jõudsime Koka Madisega pühapäe hommiku Kärusse, kui papp parajaste kirikus oli," jutustas Ants Tertsius meestele. „Kui laste ristimine ja lauale-võtmine mööda oli, läksin üksi

preestri juurde ja reakisin talle kõik sõnad, mis Habaja tüdruk meile oli reakind, et kuda Habajal inimesi oli pandud koleda peksuga selle seaduse peale vanduma, mis neljakümne oasta eest on antud. Küsisin preestri käest, et mis ta arvab: kas sakstel on keisri poolt luba meiega sedasi teha? Vene kirikhärra arvas, et neile seda luba ei ole antud ja et seda ilma keisri teadmata tehakse. Palusin siis, et papp sellest keisrile kirjutaks. Tema aga ütles: Mis ma talle nüid kirjutan. Sulle põle jo veel hädа tehtud. Mine tagasi, voata, mis veel sünnib, siis tule uueste minu juurde, küll siis näen, mis võin teie eest teha. Aga ära ennast kinni anna!"

Tertsius oli peale selle ka Käru kogukonnakohtu esimehe juures käinud ja selleltki kahtlaste seadusepunktide kohta seletust pärinud. Mida see temale kostis, pole lähemalt teada, aga Ants pöördus selle kindla arvamisega koju tagasi, et õigus talupoegade pool on.

Kui Mahtra inimesed nägid, et nende kartus küla põlemapistmise pärast põhjuseta oli olnud, pöördusid nad oma pelgupaikadest teisel hommikul koju tagasi. Järgmine päev saadeti tumedas, rõhutud meeleolus mööda, ilma et midagi oleks sündinud. Kesknädalal, 4. juunil aga ilmus tohutu hulk sõjaväge — Ants Tertsius kõneleb oma mälestustes tuhandest mehest, kuid see arv on vist liialdatud — Mahtra mõisa ja sealt pärast külasse. Kartes üldist verist mässu kogu Tallinnamaal, olid mõisnikud nimelt kubermangu ülemuse kaudu enestele viibimata suuremat sõjaväelist kaitset palunud. Et Eestimaa kubermangus olev sõjavägi mässu mahasurumiseks nende arvates ei ulatunud, lasti Peterburist veel lisa paluda, ja sedamaid läkitatigi Kroonlinnast neli pataljoni jalaväge suurtükkidega ning siis veel suurem väejagu uurali kasakaid Eestimaa poole teele. Kiirmarssidel jõudis vägi paigale ning jaotati suuremate ja väiksemate üksuste kaupa maad mööda laiali.

Juuru ja osalt ka Kose kihelkonnas sai sõjaväele ülesandeks Mahtra mässajaid tabada, ühtlasi teisi ümberkaudseid mõisu

kallaletikkumise eest kaitsta. Viimane kartus oli aga täiesti asjatu. Talupoegadest ei mõelnud keegi enam Mahtra tegude kordamisele. Palju enam hakati vallaametnikkude ning muude araks läinud elanikkude poolt süüdlasi priitahtlikult üles andma ja peitupandud sõjasaaki kätte juhatama. Äraandjaid leidus nendegi seas, ja pealegi palju, kes ise olid sõjast ja riisumisest osa võtnud.

Üks esimestest, kelle soldatid Mahtra vallas vangi võtsid, oli talitaja Ants Tertsius. Saksad pidasid teda mässu peategelaseks, selle vaimseks sünnitajaks ja juhtijaks, hoolimata sellest, et Tertsius Kärusse minnes oma valla peremehi selge sõnaga oli käsutäitmisele manitsenud ja neid vägivalla eest nii kauaks hoiatanud, kui seaduse tumeduste kohta kindlus käes on. Seda kindlust läks ta ise veel kord muretseda püüdma.

Ants Tertsius jutustab oma vangivõtmise lugu ise järgmiselt. Tema läheb kesknädala hommikul mõisa vaatama, mis sinna ilmunud sõjavägi hakkab ette võtma. Kohe nabitakse mees kinni ja viiakse „tuhande soldati keskel" jalamaid lähedasse Atla mõisa, kus on sõjaväe asukoht ja moonajaam. Soldatid seavad endid vangiga mõisa peatrepi ees üles. Härrastemajas on juba koos ametnikud ja kohtusaksad kohalikust kõrgemast ülemusest, nende seas ka abikuberner Tallinnast. Kohtusaksad astuvad välja trepile, et kardetavat mässupeameest vastu võtta. Antsu kästakse ametiraha rinnast võtta ja trepist üles minna. Mees täidab käsu. Üleval trepil ütleb abikuberner, üks Eestimaa parun, talitajale:

„Kas puudel metsas oksi ei olnud, kuhu sa ennast oleksid võinud üles puua? Et sa nüüd elusalt siia oled tulnud, siis peame su väljal püssidega maha laskma."

Soldatitele antakse märku, nad tõmbavad Antsu käed köiega selja taha kinni, nii et mehel rinnaluud raksuvad ja tuli silmist käib, seovad ta jaladki kokku ja veavad ta kolinal trepist alla. Kahe soldatirea vahelt läbi talutatakse Ants, kelle köidikutest soldatid kinni hoiavad, alla peretuppa, kus ta kööki kinni pannakse, mille ukse sisse valvamiseks neljanurgeline auk saetakse.

Mõne aja pärast algab ülekuulamine kuskil härrastemaja toas. Enne lastakse vangil pealisriided seljast võtta ja otsitakse ta hoolega läbi. Ants jutustab kohtusakste nõudel kõik ära, mis ta uue seaduse seletuse asjus seni on teinud ja kõnelnud — kuidas ta on seaduseraamatu kihelkonnakohtus kätte saanud, kuidas inimesi kästud kirikuõpetajalt seletust pärida, kui nad mõnest asjast aru ei saa, ja kuidas temagi seda teinud, ja kuidas ta siis Kärusse läinud vene preestrilt nõu küsima. Ka annab ta hulga inimesi üles, kes on teda Käru teel näinud ja kes võivad tunnistada, et ta Mahtra sõja ajal koduski polnud.

Antsu tunnistused pannakse protokolli, siis seotakse ta käed jälle selja taha ja veetakse teda oheliku otsas saja soldati ja kahekümne muusikandi saatel Kuimetsa mõisa poole edasi. Kui Atla küla vahelt läbi minnakse, mängivad pillimehed ja põristavad trumme, et külarahvas kokku jookseks suurt kurjategijat vaatama.

Kuimetsa mõisa on abikuberner ja kohtusaksad juba ette jõudnud; nende seas näeb Ants ka Mahtra mõisa opmanit Rosenbergi. Saksad tulevad vangile vastu ja ütlevad:

„Sa oled kogu kubermangu keema pannud nagu hernepaja — küll sa nüüd näed, mis palga sa endale oled teeninud!“

„Ei mina ole midagi keema pand; kui kubermang keeb, siis olete teie, saksad, seda ise teind,“ vastab vang.

Kaebealune viiakse tuppa ja hakatakse teda seal usutlema.

„Sina oled mässajate peamees,“ karjutakse talle vastu, „sina andsid teistele nõu sõda teha. Kui sina poleks talupoegi ässitanud, siis poleks keegi soldatitesse ega Mahtra mõisasse julgenud puutuda.“

„Mina põle kedagi ässitand,“ püüab talitaja end kaitsta. „Mina just olin see, kes teile ette teada andis, mis võiks sündida, aga teie ei pand minu juttu tähele, vaid tulite kohe vitsa- ja kepikoormatega. Sellega ajasite ise rahva viha keema.“

Vahepeal on mõned teisedki Mahtra mehed vangi võetud ja soldatite keskel seotud kätega siia toodud. Talitaja viiakse toast

rohuaeda vahi alla. Lähedal õue peal näeb ta teisi mehi seisvat. Viimaste juurde läheb toast opman Rosenberg ja Ants Tertsius kuuleb teda meestele ütlevat:

„Teie ärge kartke midagi, teil pole süüd; Ants üksi kaob, kui aga ütlete, et te tema käsu järele olete teinud."

Mehed haaravadki sellest pääsemisvõimalusest kinni, ja kui nad tuppa ülekuulamisele kutsutakse, tunnistavad kõik, et Ants neid käskinud teha, mis nad teinud.

Tunnistus on aga abikuberneri meelest nähtavasti veidi kahtlane. Mehed aetakse jälle mõisaõue ja tuuakse Ants rohuaiast nende juurde — nad pannakse suu suud vastu. Abikuberner parun Rosen küsib meestelt, kas nad võivad kiriku altari peale vanduda, et talitaja Ants Tertsius neid käskinud sõda teha, et nad ainult tema nõuandel mässama hakanud? Kes selle peale võivat vanduda, öelgu jah, kuid igaüks, kes valet vannub, mõelgu, et tal viimsel kohtupäeval jumala kohtulaua ees iga veretilga eest on vastutada, mis ta süüta laseb valada.

Meestel igaühel enda elu armas — nad kostavad kooris: jah! Kuid Ants ennast südilt kaitsema.

„Teie valetate!" hüüab ta meestele. „Teie loodate opmani peale, et see teid peastab. Kui mina aias olin, tuli opman teie juurde, ja ma kuulsin, kuda ta teile ütles: „Lükake kõik süü Antsu peale, siis ei tehta teile ühtigi!" Teie teate kõik, et ma reede hommiku kodunt ära läksin ja alles esmaspäe õhta Mahtrasse jõudsin, kui mõis põlend oli. Kuda võisin mina teid käskida sõtta minna?"

Ants viiakse seepeale keldrisse ja peetakse seal kogu öö kange vahi all kinni. Hommikul palub vang lähemat vahti, et teda „oma asjale" lubataks minna. Soldat teatab seda ülemale. Lastakse väejagu kahte rittà astuda, ja kardetav mässumees peab nende vahelt läbi minema. Vaevalt on Ants poole õueni jõudnud, kui üks kohtusaks, kes teda aknast näeb, toast välja astub ning pärib, kuhu vangi viidavat. Antakse seda talle teada.

„Viige ta kohe tagasi," käsib kohtusaks. „Ta võib oma asja seal toimetada, kus ta kinni on."

Vang viiakse keldrisse tagasi. Natukese aja pärast kutsutakse ta kohtutuppa, ja kohtusakstest ütleb keegi temale:

„Sinu süü on nüüd ära kaalutud. Sa saad tuhat viissada hoopi kadalippu. Kui veel hinges oled, siis pannakse post rehe otsa püsti ja puuakse sind üles... Kas oled ka jumalat palunud, et ta su vaese hinge peale armu heidaks?"

Võllast hakatakse Antsu nähes sedamaid üles seadma. Ta ise pannakse mõisa trepi alla istuma. Sealt võib ta ka pealt vaadata, kuidas soldatid kahte tegelikku peamässajat, Aadu Andreid ja Peeter Olanderit, peksavad — ikka kolm hoopi vitste latvadega ja kolm hoopi tüvedega.

Vaheajal on Antsul hakatud pead paljaks pügama ja jalgu raudu lööma. Korraga ilmub üks väeülem — Ants nimetab teda „kaheteistkümne kindrali kindraliks" —, kes vangi kallal tegutsejaile midagi ütleb, mis asjale teise pöörde annab. Antsul on pahem jalg juba rauas, parem lahti ja käärid juustes, aga töö seisab nii kaua, kui kindral toast jälle välja tuleb. Ja nüüd needitakse Antsu jalarauad kinni, ta pool pead aetakse habemenoaga paljaks, rinna ette tõmmatakse kriidiga kolm risti ja öeldakse talle, et ta linna viiakse ja seal püssidega maha lastakse. Ants istub vankrile, Peeter, Aadu ja teised, kokku kuus meest, käivad jala järel, kuna neid kõiki sada soldatit piiravad. Küladest läbi minnes põristatakse trumme ja puhutakse pille, et rahvas kokku jookseks mässajaid hirmuvärinaga vahtima. Trummipõrinal ja pillihelinal marsitakse ka Tallinna sisse. On just pühapäev ja rahvast palju uulitsail liikumas. Joostakse siingi murruna kokku „Mahtra sõjamehi" vahtima. Alles Viru väravas, kustkaudu linna sisse minnakse, vaikib muusika ja trummipõrin. Vangid viiakse üles Toompea turule. Seal võtab kuberner ise nad vastu, silmitseb uudishimulikult mässu peameest, paneb talle paar küsimust ette ja laseb mehed siis vangikotta viia ning üksikkongidesse asetada.

Kõigi muude kinnivõetud süüdlaste esialgne ülekuulamine ei olnud aga mitte Atlas või Kuimetsas ega viidud neid ka seda maanteed mööda, Kose kihelkonna kaudu, Tallinna, vaid kaugelt suurem osa vangistatuid koguti Juuru kihelkonna läänepoolsesse serva, Purilasse. See mõis, Mahtra härra von Helffreichi isa omandus, oli valitud kinnipüüdmist juhatavate ametnikkude ja sõjaväe peakorteriks ning seega ühtlasi vangide kogumispaigaks. Paar nädalat järgemööda, sedamööda kuidas rahvast redupaikadest kätte saadi, veeti siia soldatite vahel vange suuremate ja väiksemate salkadena vahi alla. Siin püüti süüdlasi süütute hulgast välja leida, löödi kohtu alla antavad raudu ja saadeti viimaks kõik üheskoos Tallinna.

Mitte ainult Mahtra rahvas polnud pärast sõda kihinal-kahinal pakku pannud, vaid seda sündis igas vallas, millest elanikke oli mässust osa võtnud. Kõikjal valitses arvamine, et külad nüüd tühjaks röövitakse ja maha põletatakse. Kuna aga osa Mahtra rahvast seda teiste valdade poolt kartis, räägiti muudes kogukondades, et mõisnikud sõjaväele riisumis- ja põletamiskäsu andnud. Kartus põhjenenud osalt sellel, et üks mõisasaks esimeses vihases ärevuses külade mahapõletamisega mitme inimese kuuldes otse ähvardanud.

Põgenemine algas siingi kohe, kui rahvas päeval pärast Mahtra sündmusi viinapohmelusest pisut oli toibunud. Kõik vara, mida toas ja aidas iganes suudeti liigutada, tassiti ja veeti metsa, võsasse ja rappa. Paljud talud olid kraamist sootu tühjad, niisama nagu terved külad kõigist hingelistest tühjad olid. Mehed, naised, lapsed, isegi haiged elutsesid tihnikutes lageda taeva all kaks, kolm ja rohkem päevi. Mõisades seisis töö kas täiesti või suuremalt osalt, sest et teomehed kadunud olid. Purilagi mõisas oli Antsu pere teomees Ants Velt paar päeva üsna üksi tööl; tema julge ilmumine aitas teda siis ka kahtlaste liigist päästa.

Sõjaväge lasti põgenenud mehi otsida ja varitseda. Soldatid tungisid küladesse, kolasid seal kõik urkad ja unkad läbi ning

usutasid naisi, kus neid eest leiti, meeste redupaikade ülesandmiseks. Seejuures oli soldatitel voli talupoegade omandust võtta, kus seda veel leidus, iseäranis aga nende kulul kõhtu täita. Aidauksed löödi sisse ja leitav toidukraam söödi või viidi ära. Siis mindi mehi pelgupaikadest otsima. Keda kuskil nähti, see võeti kinni, olgu süüdlane või süütu. Nii mõnigi kord nõudis kinnivõtmine enne kibedat tagaajamist üle puu ja paku, läbi vilja ja heina. Ujuti jõgedest läbi ja otsiti rukkiväljad läbi. Igal pool peeti jahti surmahirmul jooksvate inimeste peale.

Kinnivõetud mehed, keda iga päev salkade kaupa Purilasse toodi, pisteti esiotsa ühte pisikesse pimedasse loomalauta kinni. Laudas võis kaheksale loomale ruumi olla, aga sinna tuubiti aegamööda sada meest või rohkem hunnikusse sisse ja pandi väravad kinni. Kas nad üksteist vigaseks tallasid või lõhki pigistasid, kes selle järele küsis. Kuumus tahtis tappa, hais hinge matta. Vange, kogu seda suurt inimestehulka, ei lastud välja oma loomulikku tarvidust toimetama, vaid see pidi laudas sündima. Tervelt kaks päeva ja ööd peeti neid ses võimatus vangikojas kinni. Ning selle kahe päeva ja öö jooksul ei antud neile raasukestki süüa ega tilkagi juua. Niisama vähe sai keegi neist ses piinakitsikuses und silma ... Kui mõisnik talupoega karistab, siis peab see nii mõjuma, et järeltulevadki põlved seda veel mäletavad.

Ka kõik haavatud sõjalised tassiti Purilasse kokku. Haavade raskuse peale ei vaadatud. Kes tahtis, võis surra. Haavade arstimisest ei olnud juttugi. Mõisa viinaköök oli haavatute asupaigaks määratud. Seal võisid nad abita ägada, niipalju kui tahtsid.

Vangide ülekuulamist toimetati siin ainult pealiskaudselt. Pandi mehi tunnistama, kas nad Mahtras üldse käinud, küsiti, kui keegi salgas, teistelt järele, ning lasti eriti mõisade sundijaid tunnistada, kes töörahvast sõjapäeval töölt puudunud ja kellest kuulda olnud, et nad Mahtras käinud. Kõige rohkem süüdlasi teadsid muidugi üles anda Mahtra mõisa sundijad, opman ja aidamees,

iseäranis esimene, kes veel Mahtra sõja mälestusmärke ihu küljes kandis.

Kardetavaiks tunnistajaiks talupoegadele said ka soldatid, kes mässupäeval Mahtra mõisast põgenema olid löödud. Nad kõik — peale nende, kes raskete haavade pärast veel haigemajas põdesid — toodi Purilasse kinnivõetud talupoegade seast nägude järgi süüdlasi välja otsima. Vangid seati ritta ning soldatid sammusid tunnistades neist mööda. Esiteks lasti mehi silmitseda peakatteta, pärast kaabudega. Keda üks või teine soldat mälu järgi süüdlaseks arvas, see pidi reast välja astuma. Vaieldi muidugi ihust ja hingest vastu. Kellel korda läks soldateid kahtlema ajada ja kelle süü kohta ka teisalt tunnistusi ei saadud, sellel muidugi oli õnn lahti pääseda; süüdlastest polnud ju ka puudust — üks ehk kaks ees või taga!

Nagu juba tähendatud, polnud mässajate eneste seas äraandjaist puudust. Iseäranis põlastusväärt osa nendest mängis Purila mees Päärn Valk, üks kombeliselt langenud inimene, kes varguse pärast oli kohtulikult karistatud. Mahtras oli ta ise olnud üks tooremaist märatsejaist nii mõisa lõhkumisel kui ka opmani peksmisel ja piinamisel. Ta oli üks esimestest, kes valitseja Rosenbergi kallale tormas, teda lõi ning tõukas ja aias jalust vedas. See mehike püüdis pärast oma nahka seeläbi päästa, et ta süüdlaste otsijaile ja süü uurijaile vabatahtlikult käsilaseks heitis ning mitmekaupa oma ja võõraste valdade mehi üles andis. Üks noor, agar ohvitser — vist Baltimaa saks, sest ta kõneles selgesti eesti keelt — käis järjest Päärn Valk'i seltsis ringi ja laskis endale süüdlasi näidata. Päärn läheb ühe juurde ja teise juurde ja hüüab: Sina tegid seda ja seda! Mees puikleb muidugi vastu, aga kes seda usub. Aetakse reast välja, ja ongi rauad oodata. Kahest oma valla mehest teadis Päärn, et need mahalöödud kapten Bogutski saapad ning püksid koju viinud ja rehe juurde haopinusse peitnud. Need mehed olid Ants Laur ja Ants Käsper. Ainult joobnud pea oli nad riisujaiks teinud, sest mida pidid talupojad ohvit-

seri läiksaabastega, mis neile jalgagi ei läinud, ja tema peenest kalevist ning punaste triipudega mundripükstega õieti peale hakkama? Kanda või kellelegi müüa nad kumbagi asja ei võinud, seda nägid mõlemad kainena väga hästi ära. Hirmuga peitsid nad saagi siis võõraste silmade eest hagude alla. Päärn Valk aga oli seda näinud või sellest teada saanud. Mehed nabitakse kinni ja hakatakse neid soldatite vahel mõisaõuest välja viima. Ei öelda neile teel midagi, kuhu neid talutatakse. Alles rehe juures tähendab noor ohvitser järsku:

„Tooge saapad ja püksid välja!"

Mehed kahvatavad ja hakkavad lõdisema. Püüavad ka natuke salata, aga Päärn Valk, kes nagu koer ohvitseri järele jookseb, annab neile otsekui vasaraga pähe, kuna ta hüüab:

„Teie peitsite saapad ja püksid haopinusse — ärge ajage tagasi!"

Ega muud, kui mehed toogu asjad välja. Aga nad on kas ehmatusest uimased või sündis asjade varjamine joobnud olekus, nõnda et nad peidukohta enam ei mäleta — ükskõik, nad ei leia neid haovirnast. Terve pinu laotatakse koost, enne kui saapad ja püksid nähtavale tulevad.

Meeste süü on päevavalgel. Võimetus vihas vahivad nad irvitava äraandja peale, kellele ohvitser „maladets" ütleb.

Kui aga Päärn oli lootnud, et ta oma denuntsianditeenetest kasu saab, siis eksis ta. Ka teda ootasid mõisas rauad ja peale kohtumõistmist kibe karistus: ta sai sada vitsahoopi, läks kuueks aastaks sunnitööle ja pidi lõpuks Siberisse eluajaks asuma jääma.

Kuna Purila mõisa iga päev kinnipüütud talupoegi üksikult ja salgakeste kaupa soldatite vahel kokku toodi, sündis sama valla külas iseloomulik kurbmäng, mille peategelaseks oli noor peremees Üleka Jüri.

Teda arvati sõjas surmasaanud staabikapten Johann Bogutski mahalööjaks või vähemasti üheks tema mõrtsukaist. Ülesandjate tunnistust mööda oli teda ohvitseri surnukeha juures, selle mantel

käe peal, kõige ennemalt nähtud. Teadagi, et väeülema tapjat iseäraliku rutu ja õhinaga tabama mindi. Teda ei leitud aga kodunt. Nagu teisedki, nii hoidis ka tema ennast redus. Talu läbiotsimisel tuli asju nähtavale, mis Jüri süü kindlaks tegid. Kõigepealt leiti ohvitseri mundrikuub majast ja siis veel kapten Bogutski rahapung.

Kohe pärast sõjapäeva, kui Jüri oli oma viinastanud pea selgeks maganud, sattus ta nii rõhuvasse kartusesse, et ta ivakest ei söönud ega kellegagi sõna ei rääkinud. Hirm kinnivõtjate ja karistuse ees kippus ta mõistust segama. Tumedais mõtteis vahtis ta istudes ainiti enda ette maha või liikus ringi tummalt ja kahmetult nagu surnukuju. Naise trööstimistel polnud tema kohta mingit mõju. Korraga kadus ta kodunt ära. Naine oletas muidugi, et ta on redusse jooksnud, nagu kõik teised, ja selleks oli ta ise talle nõu andnud. Jüri oligi redus, aga ta ei tulnud enam nähtavale, nagu kõik teised. Purila jõe kaldalt leiti tema kaabu ja kuub. Ta oli need sinna nagu märgiks pannud, kust teda tuleks otsida. Ta surnukeha leitigi mõne aja pärast jõe põhjast. Nii oli see õnnetu sõjamees enesele ise kohut mõistnud, valides kõige raskema nuhtluse — nuhtluse, millest teised mässupeamehed keiserliku armu läbi pääsesid. Jüri, umbes kolmekümne-aastane mees, kuuepäevakoha rentnik, jättis leinama naise nelja lapsega, kellest kolm olid võõraslapsed — Jüri oli lese kosinud — ning üks tema pärislaps. Vaevalt võis oletada, et tema kui kaunis väheldane ja mitte tugev mees omast jõust üksi ohvitseri ja selle hobuse maha nottis, vaid arvatavasti oli tal seejuures kaaslasi olnud. Kes aga, selle saladuse viis Üleka Jüri endaga jõkke. —

Purila mõisal oli neil päevil päris sõjaleeri nägu. Kõik kohad kubisesid soldatitest, nende seas liikusid väeülemad, adjutandid tulid ja läksid, meeleolu seisis elevil. Jalaväele lisaks ilmus varsti veel ratsaväge, kasakaid. Osteti loomi ja muud toidumoona mõisast ja küladest üles, jahvatati jahu veskitel, niideti rohtu hobustele, tapeti elajaid, küpsetati, keedeti, söödi ja joodi. Kümme

vedru ja rohkem joodi päevas viina ära — mõisaaidas oli ju seda märjukest küllalt!

Soldatite olek kohaliku talurahva vastu oli üldiselt heatahtlik, isegi sõbralik. Venelase lihtlapselik südameheadus tikkus tihtigi esile. Soldatite seas oli märgata otsekohest kaastundmust nende vaeste rõhutud ja hirmunud inimeste vastu, kellega nad siin, neile võõras riiginurgas, kokku puutusid. Sellest teadis rahvas mõndagi lookest jutustada. Nii nähti, kuidas soldatid teomeestega oma paremat sööki ja viina jagasid, neid nende töös aitasid ning külas vanade inimeste ja lastega õrnalt ümber käisid. Seevastu pandi tähele, et soldatid mõisasundijate peale, kelle karedus ja kõrkus talupoegade vastu neile ju saladuseks ei jäänud, mitte just hea silmaga ei vaadanud. Räägitakse, et nad ühele või teisele neist kiusu pärast nii mõnegi väikese ninanipsu mänginud. —

Suurt kahinat tõi Purila sõjaleeri ja kogu mõisa ühel päeval kindralkuberner vürst Suvorovi sinnatulek Eestimaa kuberneri von Grünewaldi saatel. Vangid toodi Balti kubermangude kõige kõrgemale ülemale ette, kes nad lühikese ülekuulamise alla võttis, et seepeale varsti jälle mõisast lahkuda.

Nüüd algas kaebealuste raudupanemine. Käe- ja jalaraudu oli sõjavägi koormate kaupa kaasa toonud. Purila mõisa sepp Mihkel Aaver toimetas lageda taeva all raudade neetimist. Alasi seisis murul, ja mees mehe järel pistis jala sepa kätte, et siis kõlisevate ahelatega teiste sekka jälle tagasi astuda.

Siis tuli lahkumine.

Naisi ja lapsi oli küladest hulgakaupa kokku tulnud. Eks need olnud ju enamasti kõik perekonnatoitjad, kes seal püsside vahel ahelaid kõlistasid ja kellest keegi ei teadnud, kuhu nad viiakse ja mis nendega tehakse. Sakste valjust tundes oli talurahva üldine oletus, et vange enam kellegi silm näha ei saa. Läbi pisarate vahiti neid veel, nuuksuva suuga hüüti neile viimseid kogelevaid sõnu järele. Haavatud laoti küüthobustele, terved võeti soldatite vahele. Nõnda hakkas kurb rong Purila mõisa õuest liikuma. Nai-

sed ja lapsed, õed, vennad ja vanemad — nad jooksid oma kallimaile nuttes veel tüki teed järele, siis pandi pillid hüüdma ja trummid põrisema. See lämmatas kõik muud hääled. Ja lõpuks aeti kõik saatjad tagasi. Nad jäid nagu kari lambaid teele seisma — liikumata, ühe koha peal hunnikus. Seal vahtisid veel, ikka veel rongile järele, kuni viimase soldati läikiv tääk nende silmist kadus.

JULIETTE'I VIIMANE PALVE

Parun Herbert Heideggil oli kindel nõu olnud koolipreilile antud sõna pidada ning valitseja Winteri asja sedamaid valjule läbikatsumisele võtta. Muidugi ei tahtnud ta seda isa teadmata teha — parun Rüdiger oleks niisugust iseseisvust, mis ju tema autoriteedi vastu käis, väga pahaks pannud —, seepärast pani ta kogu loo enne vanale parunile ette ja palus temalt tõe valge ette toomiseks tungivalt abi.

Parun Rüdiger kuulas poja juttu kõige külmema rahuga pealt. Ta nägu avaldas ainult natuke imestust, ja seda mitte muu kui selle rahutu viisi pärast, mida poeg oma lugu jutustades avaldas. Vanem Heidegg ei mõistnud tema ärevust. Tule jumal appi — mis sellest siis on, kui mitte kõik nõnda ei sündinud, nagu opman oli üles andnud! Eks sellest ole küllalt, et teomees oli julgenud mõisa ülema sundija vastu kätt tõsta! Ja eks sellest ole ka küllalt, et niisugune võllaroog selle sundija tüdruku kosilane on! Oma karistuse olid nad ju sellegagi ikka ära teeninud. Kas nüüd opman tüdruku juurde kippus või mitte, või kas tüdruk kaheksateistkümne hoobi asemel kakskümmend viis sai — sa taevake, kas sellel siis mingit tähtsust on! Maksab sellepärast suudki kulutada!

Herbert aga oli teisel arvamisel. Ta püüdis papale selgeks teha — hoolimata selle kentsakast muhelemisest —, et ülekohus jääb ikka ülekohtuks, olgu ta rikkale või vaesele, kõrgele või ma-

dalale tehtud. Kui poisi ja tüdruku jutt õige on, siis on opman viimase peale valekaebuse tõstnud ning tüdruk on selle kaebuse põhjal süütult nuhelda saanud. Seda vaja ometi heaks teha ja valesüüdistaja vastutusele võtta. Asja läbi katsumata jätta olevat otse võimatu.

Vana Heidegg andis siis ka, noorsoo jabura sentimentaalsuse üle pead raputades, viimaks järele. Herbert võivat ju opmanilt veel kord seletust pärida, ka tüdruku ja poisi jutule võtta — tema ise ei tahtvat asjaga tegemist teha. Kuid ühte pidavat poeg tähele panema: seda ülekuulamist ja õigusetegemist ei võivat ta ette võtta praegusel rahutuste momendil, vaid see pidavat edaspidi sündima.

Herbert puikles vastu, pidi aga lõpuks järele andma. Kuid vanal parunil oli veel üks tingimus. Kuidas tahtvat Herbert oma valitsejat, kui see tõesti veidi luisanud on, õieti karistada?

„Ma lasen ta lahti," vastas noormees.

Vana härra aga tõstis ristis käed taeva poole niisuguse rumaluse üle. „Mis!" hüüdis ta. „Sina tahad praegusel ajal, kus talupoja-närakad sul silmad peast tahavad nokkida, mõisasundija nende naeruks ja ässituseks lahti lasta? Jumal andku sulle mõistust pähe! Ükski hing mõisas ega vallas ei tohi teada saada, et opmanile ainus halb sõna on antud, — kas kuuled? Nelja silma all võid talle öelda, et ta siga on, minupärast suurgi siga, aga kohe lahti lasta — ära ole pöörane!"

„Siis lasen ta aasta pärast lahti," otsustas Herbert, andes isale selleski punktis alla.

„Ka selle eest hoiatan sind," vastas vana Heidegg. „Winter on mees, kes mõistab talupoegi pöidla all hoida. Niisugust abilist on noorel algajal mõisnikul vaja. Sul on ju vaba voli teha, mis tahad, aga kui sa minu nõust vähegi lugu pead, siis lase Winterit kümme rubla trahvi maksta ja anna see raha oma kingituse nimel tüdrukule valurahaks. Seega oleks kogu tühine asi kolikambrisse heidetud."

Herbert lubas isa nõuande üle järele mõelda ja ülekuulamise

edaspidise aja peale jätta. Raske südamega mõtles ta seejuures Juliette'ile. Mida sellele kosta, kui see asja seisukorra järele küsib? Vaene noor parun oli tõesti kitsikuses. Oma õiglase südame poolest oleks ta ju kõik teinud, mis talle kõlbelise kohusena tuntavaks sai, aga seal tuli isa ja temaga tegelik elu oma möödapääsmatute nõuetega. Ruttu oli kaks korda kahest viis saanud, ja õiglane süda pidi suu pidama!

See kõnelus isaga sündis paar päeva enne Mahtra mässu. Et Juliette'i peen taktitunne teda keelas noore paruni otsuste ja tegevuse peale kuidagi rõhumast, siis ei küsinud ta lähematel päevadel temalt järele, mida ta Miina ja Päärna asjus oli ette võtnud ja mis tagajärjed olid sellest küpsenud. Noor parun aga tänas jumalat, et preili Marchand uudishimulik ei olnud. Ta mõtles ööd ja päevad järele, kuidas kitsikusest kõige paremini pääseda. Jah, kui isa juba oma uues mõisas oleks, siit eemal, siis võiks ju mõndagi teha. Siis võtaks ta, hoolimata talupoegade rahutusest, ülekuulamise ometi sedamaid ette ja karistaks süüdlast, kuidas kord ja kohus. Aga nüüd? Talurahva rahutus võis ju veel kaua kesta — pidi ta siis Juliette'i teadmata ajani selles kahevahele jätma, kuidas ta oma tõotust oli täitnud?

Seal tuli mässupäev ja päästis noore paruni kimbatusest. Isa ja ema põgenesid linna. Herbert tundis end esimest korda mõisa pärishärrana. Kui talle paari päeva pärast oli selgunud, et teda mingi otsene hädaoht rahva poolt ei ähvarda, võttis ta kohe nõuks Juliette'ile antud tõotust, mis teda kui luupainaja rõhus, võimaluse piirides täita.

Opmani karistamise küsimuses leidis ta hea nõu: ta mõtles tema vastu nii kare ja hammustav olla, et Winter, kui tal vähegi iseteadvust ja isiklikku uhkust oli, oma koha ise pidi üles ütlema. Ühtlasi tahtis Herbert temale süütult nuheldud tüdruku heaks palju suurema trahvimaksu peale panna, kui isa oli nõuks andnud. Ka seeläbi arvas ta opmanit nõnda haavata võivat, et sellele ametist lahkumine ainsaks valikuks jäi.

Küll pakitses parun Herbertigi mõisnikusüdames tasuhimuline viha talupoegade vastu, kes oma õiguspärastele valitsejatele verise mässu näol olid julgenud hambaid näidata, ja ta ei oleks praegusel pilgul mõnda neist, liiati seda kõige vastasemat Vaitla teomeeste seas, Uuetoa Päärnat, mõisavalitsuse võimu vastu mitte kaitsema hakanud, pealegi kus ta teadis, et see mees ühes mõne muuga juba teist päeva töölt puudus. Aga see pidi ju sündima! Ta pidi oma rüütlisõna lunastama. Muidu ei võinud ta Juliette'i ees enam silmi tõsta. Ei olnud lihtsalt midagi parata — sel naisel oli tema üle vastupanematu võim.

Noor Heidegg võttis kõigepealt opman Winteri kirjutuskambris nelja silma all käsile. Ta oli ülekuulamise ja usutamise kava enne peenelt välja mõelnud, et süüdlast tunnistamisele pitsitada. See läks ka tõesti korda, olgugi et tal eriti kavala rebasega tegemist oli. Ta ajas mehikese nimelt seeläbi kitsikusse, et ta temale ta teo ilma mingisuguse sissejuhatuseta suu sisse ära ütles ja sündmuste täieliku kirjeldamisega temale näitas, et ta kõik teab. Ühtlasi luges ta opmanile tema endised erootilised salapatud ette, milleks ta endale vana Tohvri käest oli andmeid muretsenud. See mõjus. Winter sattus kohmetusse, enne kui ta häid kaitsevalesid sai välja mõelda. Ta püüdis puigelda, aga see õnnestus tal üsna armetult. Ta kael oli murtud, seda märkas ta isegi. Lõpulöök tuli veel Miinale antud hoopide arvu ja pekstule soolvee pealekallamise poolt.

„Teie saite käsu tüdrukule kaheksateistkümmend hoopi lasta anda; vahimees ütleb aga, et te ligi poole osa hoope rohkem laskside lüüa."

„Ma ei lugenud hoope."

„Aga teie p i d i t e neid lugema, see oli teie kohus!" käratas parun. „Ja kes käskis teid tüdruku verist ihu silgusoolveega üle kallata?"

„Me oleme seda sagedasti ennegi teinud."

„Aga siis oli teile selleks käsk antud!"

„Mitte iga kord...“

„Vait! Siis olete oma voli varemgi kurjasti tarvitanud, kuid see ei anna teile õigust seda alati teha. Niisugust toorust ma aga oma mõisas ei salli. Ma nõuan, et minu käskusid tähele pandaks. Ilma minu loata ei ole teil voli midagi sellesarnast teha.“

„Vana parunihärra ajal oli voli —“

„Sest et minu isa teid usaldas. Mina ei usalda teid aga mitte, sest ma näen, et teid usaldada ei või. Ma nõuan, et te tüdrukule, kellele nii rasket ülekohut tegite, kolmkümmend rubla valuraha maksate.“

Nüüd tuligi, mida Herbert oli soovinud ja oodanud. Opmani lihav ja verekas nägu kiskus vihast tõmmuks. Temaga tapeldi ja teda noomiti nagu poisikest! Ja seda tegi see noor mehike, kes vast hiljuti oli koolist tulnud! Ning mispärast pealegi? Ühe külast tulnud tüdrukunäraka pärast, kellele mõisatallis oli natuke õpetust antud! Ja sihukese eest pidi ta ka veel trahvi maksma! Vahest sunniti teda tüdrukult andekski paluma! Mida ütlevad teised teenijad, mida teomehed väljal, kui nad seda kuulevad!

„Seda raha mina ei maksa,“ seletas opman väriseva suuga, „ja parunihärra võivad tulevaks kevadeks endale uue opmani otsida.“

„Olen nõus. Valuraha tüdrukule maksan enda taskust,“ otsustas Herbert külmalt ja uhkelt.

Seega oli lugu lõpetatud. Noor parun rahuldus ülekuulamise tulemusega täiesti: opmani süü oli selge, karistuse sai ta seega, et ta heast kohast ilma jäi, ning Herbert ei tarvitsenud isale öelda, et ta oli Winteri lahti lasknud. Ka polnud tal enam vajagi tüdrukut ja poissi praegusel kardetaval ajal ülekuulamisele võtta. Valuraha võis ta Miinale ju siis kätte anda, kui papa enam Vaitlas ei ela, ning siis ka Päärna eest Juliette'ile antud tõotust mööda hoolt kanda. Väga võimalik, et sellest kangekaelsest poisist, kes muidu usin ja aus tööline oli, veel tubli peremees saab.

Julgelt ja sirgelt võis Herbert nüüd Juliette Marchand'i ette astuda.

Kui ta koridorist läbi sammus, et koolipreilit, kes sel ajal harilikult aiapoolsel rõdul või aias viibis, üles otsida, nägi ta toatüdruk Maie punaseks nutetud silmadega preili Marchand'i kambrist välja astuvat.

„Mis sul viga on?" küsis ta tüdrukult.

„Küll koolipreili parunihärrale reagivad," vastas Mai käega nägu varjates.

„Kas preili on oma toas?"

„Jah, parunihärra."

Preili Marchand ilmuski juba uksele. Ta nägu avaldas ärevust, aga noort parunit nähes süttis helkjas läige ta silmis. „Mai ja mina tahtsime praegu teie palvele tulla, parunihärra," ütles ta elavalt.

„Ja mina otsisin teid, preili," vastas Herbert. „Mis on Maiele juhtunud?"

„Ta jutustas mulle oma loo, aga meie ei mõista teineteise keelt veel nii hästi, et ma oleksin kõigest aru saanud. Niipalju sai mulle selgeks, et Maie vend ja ta peigmees on mingisuguses hädaohus, ja see oht näib ühenduses seisvat Mahtras esmaspäeval sündinud asjadega. Mai palus mind praegu, et ma tema venna ja peigmehe asja teile, parunihärra, ette kannaksin. Ta võib oma asja teile nüüd ise ära rääkida, kui lubate."

„Hea meelega, preili. Kas võime teie tuppa astuda? — Tänan väga! — Mai, tule siia ja kõnele, mis su vennaga siis jälle on olnud."

Nad astusid kõik koolipreili nägusasse elutuppa, kus Herbert teatava aukartusega ringi vaatas, enne kui ta Juliette'i palvel istet võttis. Mai kuivatas põllenurgaga silmad ära ja püüdis nuuksumisest võitu saada. Siis ütles ta:

„Parunihärra lubavad, et ma Miina koa siia kutsun. Ta on minu toas. Tema oskab ehk härrat paremini paluda kui mina."

„Missugune Miina?" küsis Herbert.

„Ristmäe Miina — opmani endine tüdruk; tema on ju minu venna pruut."

„Ja sinu peigmees on?“

„Uuetoa Jüri.“

„Siis mine ja too Miina!“

Varsti ilmus Mai tüdrukuga, kelle pärast noor parun mõne minuti eest oli oma opmanit karistanud. Uudishimulikult silmitses Herbert sisseastujat. Miina karske, otsekohene nägu, ta terased, südilt vaatavad silmad ja midagi lapselikult usaldavat ta olemuses meeldisid talle. Kui ta mitte juba ei oleks teadnud, et Winteri süüdistused selle tüdruku vastu luisatud olid, siis oleks ta seda nüüd, Miinat palgest palge nähes, kahtlemata uskunud.

Ta laskis teda jutustada.

Päärn ja Jüri käinud esmaspäeval Mahtra sõjas nagu kõik teisedki. Nüüd olevat karta, et neid sellepärast vastutusele võetakse ja jumal teab mis nuhtluse alla mõistetakse. Kõik rahvas olevat metsas redus, sest räägitavat, et sõjavägi tuleb ja küla maha põletab ja kõik mehed maha laseb. Hirmu pärast, et teda siin kinni võetakse, ei olevat ka Päärn täna teole tulnud. Tema, Miina, tulnud siis mõisa, et noort parunit, kellel hea süda olevat, heldemeelse koolipreili kaudu paluda lasta, et Päärnat ja Jürit mitte kinni ei võetaks ega karistuse alla ei antaks.

Parun küsis, mida siis mõlemad mehed sõjas teinud — kas olnud seal ainult uudishimu pärast või teinud ka kurja.

„Eks nad old teiste seas koa,“ seletas Miina, kelle nägu tõmmu leek varjutas, „aga maha põle kumbki kedagi löönd ega võerast vara koju toond.“

„Aga miks nad sinna siis ülepea läksid?“

„Eks see ole nende süi, parunihärra,“ vastas Miina kurvalt. „Nad tahtsid Mahtra mehi peksu eest hoida; need kutsusid neid jo appi. Aga ega nad vist sõja sekka oleks läindki, kui neil selge aru peas oleks old. Aga nad joond jo teel enne viina, ja mõlemad olid üsna purjes, kui mina nad ära kutsusin.“

„Mis?“ hüüdis parun. „Sina käisid neid Mahtrast ära kutsumas?“

„Jah, parunihärra. Juhtusin nägema, kui Pearn õhta sõtta läks, ja jooksin talle läbi öö järele. Mu süda tahtis kartusest lõhkeda. Ega sihukesest asjast head võind tulla. Leidsin siis Pearna ja Jüri mõisast ja tõin nad koju.“

„Sa oled tragi tüdruk, Miina, ja see oli sinust mõistlik, et sa mehed Mahtrast ära tõid,“ ütles noor parun. „Aga kui Päärn ja Jüri Mahtras muud kurja ei teinud, kui et nad ainult vahtijate hulgas olid, siis ei ole neil ju midagi karta. Võib küll olla, et nad ühes teistega kinni võetakse, aga kui neil süüd ei ole, siis lastakse nad varsti jälle lahti.“

Miina lõi silmad segaselt maha, ta rind töötas sisemisel võitlusel ja seda võitlust ilmutas ka tema ärev-tõsine nägu. Kui ta oli natuke aega vaikinud, lõi ta pilgu tunnistades ja uurides noore mõisniku näole, nagu tahtes välja saada, mis sellelt mehelt loota on ja kui kaugele teda usaldada võib. Ruttu vilksas ta silm ka paruni lähedal seisva koolipreili poole. Kui see julgustavalt pead noogutas, võttis tüdruk südame rindu ja, minnes ise näost valgeks kui surnu, pitsitas kurgust:

„Pearnal on haavad kätes. Kui seda leitakse, siis ei lasta teda enam lahti.“

„Haavad kätes? Kuidas ta need sai?“

Jälle tõrkus tüdruk kõnelemast, jälle liitus ta silm Herberti näo külge, nagu tahaks ta temale kuni hinge viimse põhjani vaadata. Siis vastas ta toonita häälega: „Pearn on soldati püssitikust kinni hakand. Soldat aga tõmmand püssi nii räpakalt tagasi, et tikk Pearna pihupesad veriseks kiskund.“

Noore paruni näo peale heitis pilv. „Siis sõdis ju sinu peigmees kaasa, ja pealegi väga vahvasti!“ ütles ta häälega, millel külm ja kare kõla oli. „Jaa, jaa, temasugusest ei võinud ju muud arvatagi! Kus lüüakse ja kistakse, seal on tema, mees, ju ikka esimene platsis... Sedaviisi ei või mina aga tema eest midagi teha. Süüdlasi ei saa ma trahvi alt päästa.“

Paruni validat vastust kuuldes hakkas vaene tüdruk kõigest

kehast vabisema. Vist kahetses ta, et oli saladuse ilmutanud. Miina oli nimelt küpsemal arupidamisel selgusele jõudnud, et väljamõeldud põhjus, nagu oleks peruks läinud hobuse päitseahel Päärna käsi haavanud, teda mitte küllalt kaitsta ei suudaks. Sest eks olnud ju silmi küllalt, kes olid Päärnat sõdimisel näinud, ja eks võinud leiduda äraandjaid küllalt, kes seda kohtusakstele ninasse pistaksid. Kauase kaalumise järel oli siis terane tüdruk otsusele jõudnud, et Päärna kui ka Jüri päästmine ainult mõne vägeva võimu poolt võiks tulla, ning selleks võimuks pidas ta oma mõisahärrat. Õnneks teadis ta, et noor parun, keda heaks saksaks kiideti, praegu üksi kodus on, ja ta teadis ka, missuguse inimese kaudu kõige julgem oleks temale läheneda. Kui mehi keegi võis päästa, siis oli see noor parun, ja kui ta seda tegi, siis ainult selle prantsuse koolipreili palvel.

„Pearn ja Jüri olid purjes, muidu põleks nad soldatitesse puutund," kogeles Miina, kuna ta värisevad sõrmed helevalgete käiste küljes näppisid. „Aga nad põle — seda kinnitan parunihärrale veel kord —, nad põle sõjas kedagi tapp ega poole kopika võrra midagi varastand."

„See võib ju olla, aga nad on soldatitega võidelnud, ja see on suur kuritöö. Kuidas tohiksin mina aga kurjategijaid kohtu alt lahti teha? Kohus trahviks mind ennast selle eest. Teine asi oleks, kui Päärn ja Jüri midagi muud poleks teinud kui sõda pealt vaadanud. Siis võiksin andeks anda, et Jüri sõnnikut ei tulnud vedama ja teomees teolt ära jäi, ja kohus ei teeks neile palja vahtimise eest ka midagi. Kes aga kurja on teinud, peab kurjategija palga saama — sinna ei või mina ka midagi parata."

Ja noor parun tõusis istmelt, pööras mõlemale tüdrukule selja ning jäi tigeda näoga vaikides aknast välja vahtima.

Mai ja Miina pistsid pead kokku, vahtisid teineteisele näkku ja mõlemate silmist purskasid pisarad.

Preili Marchand seisis nagu tulistel sütel. Ta soovis õnnetute palvele kõigest hingest head tagajärge ja oli seda juba lootmagi

hakanud, kui nägi, missuguse osavõtliku pilguga paruni silm Miina näol viibis, pidi aga nüüd nägema, et asjale äkitselt halb pööre oli tulnud, sest Herbert Heideggi ilme avaldas varjamatut viha ja jäist külmust. Mis oli sündinud? Juliette polnud Miina ja paruni kõnelusest midagi aru saanud.

„Kas tohiksin teada saada, mis teid pahandab, parunihärra?" pöördus Juliette oma tasase, vaigistava kellahäälega noore Heideggi poole.

„Miks mitte," vastas viimane. „Tüdruk ilmutas minule praegu midagi, mis mulle täiesti võimatuks teeb nende meeste heaks midagi ette võtta. Nad on ju mässust tegelikult osa võtnud, on sõjaväe vastu võidelnud! Üks neist on pealegi haavatud. Nende päästmiseks ei või ma sel kombel midagi teha. Nad on mässajad."

„Aga kui nad süütud oleksid, siis poleks ju abipalumist vajagi, parunihärra! Siis poleks neil ka mingisugust ohtu karta. Et nad aga süüdlased on — sellepärast just teie armu ja abi palutakse!"

„Seda armu ja abi ei või mina aga sel puhul mitte anda," kostis Herbert karmimalt, kui Juliette oleks võinud arvata. „See tähendaks seaduse vastu eksimist m i n u poolt. Ma ei või oma kätt mitte õiguse käigu vahele pista, mitte kohut ta ülesande täitmises takistada. Seega heidaksin avalikkude kurjategijate kaitsjaks ja püüaksin midagi vabandada, mis üldise korra ja hüve vastu käib. Ma kiidaksin avalikku vägivalda, põletamist, riisumist ja tapmist heaks!"

Juliette'il kerkis midagi keelele, mille ta aga targu väljendamata jättis, et parunit mitte veel rohkem ärritada. Ta oleks hea meelega küsinud, kas mitte need, kes nüüd talupoegade vägivalda kombelise jälkusega hukka mõistsid, selle juures ka ise süüdi ei olnud. Kas nad ei olnud seda vägivalda mitte iseenda vägivallaga välja kutsunud? Kas polnud neil igatahes abinõud ja võim käes talupoegi ja iseendid toore mässu eest hoida?

„Kas te mitte ei arva, parunihärra, et talupojad nüüd, kus nad on kainele arusaamisele toibunud, oma tegusid kõigest südamest

kahetsevad?“ ütles Juliette Marchand selle asemel pehmelt ja lepitavalt. „Neist mõlemaist meestest on seda kindlasti arvata, sest ega nad muidu käskjalga oleks saatnud teilt armu paluma. Sel juhul aga oleks see mõisniku poolt suur ja kallimeelne tegu, kui ta armupalujaid tagasi ei tõrjuks.“

„Armuandmiseks ei ole aga minul siin mingisugust õigust, preili Marchand!“ hüüdis Herbert. „See mäss ei käinudki minu vastu. Minule tehtud kurja võiksin andeks anda, teistele tehtud ülekohtu üle otsustamiseks pole mul meelevalda.“

„Teil on õigus, parunihärra. Aga mõtelge, et neid küllalt ja küllalt saab olema, kes selle ülekohtu pärast peavad karistust kannatama. Tehtud kuritööd ei jää ju mitte tasumata, ning seega on eesmärgile jõutud, mida kurja karistamisega saavutada püütakse. Kas süüdlasi kaks rohkem või vähem on, see ei tähenda tõesti midagi. Neile kahele teeksite teie aga head, mida nad iialgi ei unustaks, — te teeksite neist tänulikud inimesed ja sõnakuulelikud talupojad nende surmatunnini.“

„Ma ei või mitte,“ otsustas Herbert lühidalt ja kärsitult.

„Ka mitte sellele mõteldes, et teil sellele tüdrukule ja tema peigmehele üks auvõlg tasuda on?“

„See on juba tasutud.“

„Juba tasutud?“

„Jah. Valitseja Winter kui süüdlane kaotab oma koha, ja tüdruk, kes süütult karistust kannatas, saab minu käest valuraha.“

„Ning mees, kes selle eest, et ta oma mõrsjat ülbe pealetikkumise eest kaitses, kaheksakümmend kepihoopi sai?“

Noore mõisniku nägu jumetas tõmmu vari.

„Kas sellest küllalt ei ole, et tema vastane tulusa teenistuse kaotab?“ küsis ta puuduliku kindlusega. „Temale jääb ju ikka omajagu süüd, sest et ta opmani kui oma ülema vastu vägivalda tarvitas.“

„Kui teil, parunihärra, o m a mõrsja kellegi ülema vastu kaitsta oleks olnud —?“

„Siis oleksin sedasama teinud, mis see teomeeski, aga seadus oleks mind ka samuti nuhelnud."

„Mitte nii rängasti. Põhjus, m i s p ä r a s t te vägivalda tarvitasite, oleks kaalule heidetud ja teie karistust märksa kergendatud."

„Siis tahan ka teomehele valuraha maksta."

Mõlemad nutvad tüdrukud olid lootuse ja kartuse vahel vaakudes koolipreili ja härra vaidlust, mille põhjust nad aimasid, pinevil pealt kuulanud. Kui nüüd parun kõva, liigutamatu näoga, mis neile näitas, kui vähe senised palved temasse mõjunud olid, akna juurest ümber pöördus, võttis toatüdruk Mai alandlikult ja härdalt sõna. Ta kandis kõik ette, mida ta mõlema mehe heaks iganes leidis. Ta juhtis paruni tähelepanu Uuetoa Jüri kui tubli, kaine ja korraliku peremehe peale; ta tuletas meelde, kuidas ta ise, selle mehe mõrsja, mitu aastat saksu ausalt ja truult teeninud, ega jätnud ka Päärna ja Miina kohta häid sõnu ütlemata.

„Jüril ja Päärnal on mõlemal elatanud emad kodu, kelle ainsad toitjad nad on," hüüdis ta lõpuks, kuna kuumad pisarad tal üle põse voolasid, „ehk on parunihärral nende vaeste raukadegi peale hale meel! Mis ütleb nende süda sees, kui pojad raudu pannakse ja jumal teab kuhu igaveseks ajaks ära viiakse! Kas siis parunihärral nii raske on kahele vanale emakesele nende poegi tagasi anda?"

Noor Heidegg nägi mõlema tüdruku kibedat nuttu, ilma et ta olekust liigutust või kaastundmust oleks paistnud. Ta mõisnikumeel oli mõlema mässaja üle nähtavasti liiga väga ärritatud. Korraga tuli muutus. Herbert oli silmad juhtumisi Juliette'i peale löönud. Nagu raputus käis ta liikmeist läbi.

„Teie nutate, Juliette?"

Õrn, värisev, peaaegu paluv oli toon, millega need sõnad ta huultelt tulid. Ruttu, nagu abi pakkudes, astus ta neiule paar sammu lähemale.

„Jah, ma nutan," vastas Juliette. „Ma nutan, sest et nemad mõlemad nutavad, ja ma nutan selsamal põhjusel. Mai rääkis,

kui ma ei eksi, mõlema mehe emadest. Ma tunnen neid vanakesi, sest ma käisin sügisel nende hurtsikuis. Nende näod viirastusid mulle praegu silma ette — need närtsinud, kolletanud, verest kuivad näod täis vaeva ja mure sügavaid jälgi. Nende kõbukeste ainus rõõm, ainus tröösť, ainus side eluga on nende lapsed, nende prisked pojad. Kas teil, parunihärra, oleks tõesti südant neid vanakesi enne surma veel nende ainsast elupidemest ilma jätta? Ons teil südant endale kujutleda seda pilti, kuidas need raugakesed oma poegi soldatite keskel, püsside vahel, kõlisevates ahelates näevad, kuidas neid nende käte vahelt röövlitena ja põletajatena vangikotta veetakse? Kui teil see süda on, siis ei ole teil inimesesüda, ja siis on teil õigus oma kätt, mis aitamiseks vägev küllalt on, neist väetitest tagasi tõmmata. Minul niisugust südant ei ole, ja sellepärast nutan ma."

Ta vaatas oma suurte ja sügavate silmadega otsekohe noormehe otsa, ja kuna ta nõnda vaatas, rahulikult, vabalt, teatava võõrduvusega, veeresid suured, läikivad pärlid pikkamisi ta marmorvalge näo üle. Täiel loitel langes aknast voolav päikesekuld ta peensaleda, ülla kogu peale ja pani ta musta pea imelikult sinama.

Herbert tunnistas teda laia, tumma pilguga. Ses imestavas ja ihaldavas vaates kujunes juba vankumine, tahte lõdvenemine. Neiu märkas seda ja püüdis sündsat momenti kasutada. Ta sõnas sooja, sisendava lihtsusega:

„See on minu viimane palve teile, Herbert. Ma lahkun varsti teie majast. Ma tahaksin siit aga midagi kaasa võtta, mis mulle kallis oleks. Ma tahaksin teie mälestust puhtal, heledal kumal kaasa võtta, et selle juures edaspidi, laias maailmas rännates, rõõmu ja uhkusega taoti viibida. Kinkige mulle see mälestus enesest, Herbert! Teie õnnestate mind seega. Ja kuigi see teile kerge ei ole — mõtelge, ma ei palu teilt elus enam midagi."

Veel ühe pilgu heitis noor parun paluja peale, pika, kuuma, kurva pilgu, siis keeras ta kannapealt ringi ja ütles Miina ja Maie poole: „Ma tahan teie peigmehi aidata."

Tüdrukud vahtisid teineteise otsa, nagu ei teaks, mis nüüd teha. Siis näis neil peaaegu nõu olevat rõõmu ja tänu pärast paruni ette põlvili laskuda. Viimaks jooksid mõlemad Herberti käte kallale ja suudlesid neid vägisi.

Ka koolipreili tõttas parunit tänama. Aga vaevalt oli ta oma kitsa valge käe tema pihku pistnud, kui väljast midagi tuppa kuuldus, mis kõikide silmad akende poole juhtis. Mõisaõuest kajas trummipõrin, ja kui välja vaadati, nähti salka soldateid, tääkidega püssid õlal, ratsaohvitseri juhatusel väravast sisse marssivat.

Miina ja Maie põskedest oli iga veretilk kadunud. Ristis kätega, karjuv ahastus pilkudes, vahtisid mõlemad paruni ja koolipreili selja tagant aknast välja.

„Mis nüid teha, parunihärra, mis nüid teha?“ sosistas Mai.

Heidegg pöördus rahulikult tüdrukute poole ümber. „Te ärge kartke — ilma minu loata ei tee soldatid kellelegi paha ... Sina, Miina, mine kohe külasse ja käsi Päärn ja Jüri mõisa tulla. Sa tead ometi, kus nad redus on?“

„Jah, parunihärra!“

„Nad tulgu silmapilk, aga mitte jala, vaid hobuse ja vankriga. Ka võtku nad kirved, saed ja muud puutööriistad ühes ning kaheks-kolmeks päevaks endile ja hobusele teemoona. Kas mõistad?“

„Aga — soldatid, parunihärra!“

„Nad tulgu julgesti, soldatid ei tee neile midagi. Mine, ära viida aega!“

Väljas oli väesalk mõisaõues seisma jäänud ja püssid õlalt võtnud. Ohvitserid hüppasid higiste hobuste seljast maha ja lähenesid härrastemaja peatrepile. Parun ruttas neile toast sõbralikult vastu.

Vaitla mõisas ja vallas algas sellest tunnist peale samasugune elu ja tegevus, nagu seda neil päevil peaaegu kogu kihelkonna mõisades võis näha. Soldatid võtsid mõisas selle kaitseks asupaika, neid söödeti ja joodeti siin ning nende peaülesandeks sai

püüda neid kohalikke talupoegi, kes Mahtra mässust olid osa võtnud.

Väesalk oli parajasti lõunasöögile asumas, ohvitseridele kaeti härraste söögitoas ka juba lauda, kui Uustalu peremees oma teomehega mõisa jõudis. Noor mõisnik võttis nad kirjutuskambris sedamaid jutule. Mõlemad mehed olid tõsised ja rahutud. Nende pilgud ilmutasid torkivat kartust ja umbusaldust. Vist ei saanud nad mõttest lahti, et neid siin ehk kavalasti lõksu tahetakse püüda.

„Kas teie kodud on vargusest puhtad?" oli paruni esimene küsimus.

Mehed jaatasid.

„Kas seal vähemat kui asja Mahtrast ei ole?"

„Mitte küünemusta võrd," kinnitasid mõlemad.

„Näita oma käed siia, Päärn!"

Teomees, kes oli käsi selja taha hoidnud, astus tervel oma hiiglasuurusel paruni ette ja sirutas need välja. Miina suust teadis ta juba, et parun tema haavadest oli kuulnud. Herbert silmitses mehe karukäppi pihupesast ja leidis, et need süsimusta kärnakorbaga kaetud olid.

„Tööd ei või sa nende kätega veel teha?"

„Võin küll. Põle vigagi."

„Hoia neid veel paar päeva, ja ära kellelegi viiksata, miks nad kärnased on... Sina, Jüri, oled terve?"

„Jah, parunihärrad."

„Kas oskate mõlemad natuke puutööd?"

„Oskame küll."

Herbert võttis kirjutuslaualt suure pitseriga suletud kirja, ulatas selle Jüri kätte ja ütles: „Teie mõlemad sõidate Kose kihelkonda vana parunihärra uude mõisa — tee on teil teada. Kirja annate seal opmanile ära. Ise jääte nii kauaks sinna, kui teid jälle koju kutsutakse. Seal ehitatakse uut mõisamaja — olla puudus puuseppadest. Opman paneb teid seal ehituse juures tööle. Olge usinad ja sõnakuulelikud! Ja nüüd minge!"

„Kas soldatid teel —?“ algas Jüri kogeldes.

„Ei nad teisse puutu! Näidake aga ohvitseridele seda kirja minu pitseriga ja teid lastakse igalt poolt läbi.“

Mehed tegid, nagu tahaksid nad härrale, kelle nõu nad nüüd õieti taipasid, midagi tänuks öelda, aga noor parun tõrjus nad suu ja kätega toast välja ...

Jüri ja Päärn olid päästetud.

Parun Heidegg oleks neid ka võinud päästa, ilma neid otsimise ja ülekuulamise ajaks eemale saatmata — ainult oma mõisnikusõnaga. Aga vist häbenes ta oma heategu teiste mõisnikkude ees, kes sellest kohtusakste kaudu oleksid kuulda saanud; seepärast hoidis ta selle eest, et mõlemaid mehi kinni ei tabatagi ega ülekuulamise alla ei võetagi.

Vaitla valla rahva seast ei leitud üldse mitte suuremaid süüdlasi. Teibavõitluses olid neist Päärn ja Jüri üksinda tegutsenud ja mõisalõhkujate seas ei mänginud Vaitla meestest keegi tähtsamat osa. Vähest sõjasaaki olid mõningased küll kaasa toonud, aga Jüri ja Päärna tungival nõuandel toimetati juba järgmisel ööl kõik hoolsasti kõrvale või hävitati ära, nii et taludest ainustki võõrast asja ei leitud. Nii oli vangiviidavate arv väike, ja needki said ülekuulamiselt terve nahaga tulema. Tõsisteks süüdlasteks oleks võidud lugeda ainult Päärnat ja Jürit, kuid need olid, kui teisi Purilas üle kuulati, paruni kaitsel ammu juba julgesse paika jõudnud.

LAHKUMINE

Mõni päev pärast neid sündmusi saabus koduõpetaja Gottlieb Lustig Tallinnast ja tõi kaks kirja parun Heideggi käest: ühe Herbertile, teise preili Marchand'ile. Pojale teatas vana parun, et ta otsuseks võtnud perekonnaga nii kauaks linna jääda, kui elumaja ta uues mõisas on viimseni valmis saanud; Juliette'ile

anti teada, et tema lahkumisel Vaitlast takistusi ei olevat, kuna lapsed sel poolaastal õpetust enam ei vajavat. Preili palgaarve jäävat noore paruni õiendada.

Nõnda oli Juliette'i lahkumistund paar nädalat varem kätte jõudnud kui oletatud. Ta ei olnud selle üle mitte õnnetu; oli ta ju kalli kodumaa ja armsate omaste poole ruttamas. Teisiti mõjus parun Heideggi määrus Herbertisse. Küll oli Juliette'i varstine lahkumine tal alati ähvardavalt teadvuses seisnud, ent siiski haavas teda selle kiirendamine nii väga, et ta vanemate vastu, kes selles süüdi olid, esimestel päevadel päris viha tundis. See viha väljendus viimaks pahura, sapise tujuna, mida maitsta sai iga inimene, kellel temaga neil päevil tegemist oli.

Herberti rinda täitis hõõguv, purev valutunne. Tal oli kahju sest tüdrukust, ärarääkimatu kahju. Mitu korda päevas tegi ta otsuseks tema südame peale veel kord tormi joosta, temale oma hingepiina kogu selle traagilises suuruses ilmutada. Aga neiu näos oli midagi, mis teda ikka jälle tagasi tõukas, ning lahkuja minekurõõm, mis tema eest varjule ei jäänud, uhkas talle jäiselt vastu. Ja seal tuli talle ta uhkus meelde. See ei oleks tema uut allajäämist enam kannatanud. Ning sellega ühes pidi ta korraga jälle mõtlema nende vallikõrguste takistuste peale, mis tema ja selle naise vahel muidu veel seisid. Ta õhkas ja vajus kössi.

Juliette Marchand pidi enesele tunnistama, et tema põues ei olnud enam mingisugust võitlust, ei kahju-, ei kurbusetunnet. Tema sisemine inimene oli sellele kindlale, selginud otsusele jõudnud, et tema ja selle mehe vahel nii köitvad sidemed puuduvad, kui et ta oma tervet elu temaga ühendada suudaks. Sõprust, head lõbusat sõprust võiks ta temaga pidada, aga mitte enam. Kust ja kuidas oli see otsustav selgus temale tulnud? Kõigepidiselt ja täpselt ei teadnud ta seda öelda, tundmuste võrgustik on ju nii tihe ja peen. Üksnes niipalju võis ta endale tunnistada, et painduvus noore paruni loomuses, tema tiivuta tahtejõud, tema viis võimsate mõjude alla maha lömitada temale, Juliette'ile, ei

meeldinud. Mida oli ta kõik kavatsenud ja plaanitsenud, ning mida tõesti ette võtnud ja teostanud! Ta püüded ja nõud, kuigi mitte kõik ta enese sünnitatud, olid ju head; ei puudunud ka õiglane usk neisse ja tarvilik õhin. Aga vaevalt puhus mõni karedam tuul talle vastu, siis oli kõik vankumas ja varisemas.

Juliette ei nõudnud ju mehelt, kes võis tema põue elavamalt tuksuma panna, kes teab missuguseid imestamisväärt tegusid; tema mehepaleus ei olnud pooltki mõni kangelane, kellele kõiksugu eeskujulikud voorused aupaiste ja luulekuma pea ümber joonistavad. Kuid tema südant ei võinud ka jälle soojendada mees, kes suuri ja ilusaid ettevõtteid ainult ajus veeretab, ning sellest rohkem sisemist rahuldust leiab kui momendist, neid valmis teona näha. Juliette oli julge, et Herbert kõigist neist kaunitest uuendustest talurahva heaks, millest ta talvel õhinaga oli soninud, midagi täide ei saada, liiati kui ta jälle täiesti oma seltskondliku ümbruse meelevalla alla on sattunud, ilma jäädes sellestki takkatõukamisest ja tüürist, mis tal seni oli olnud.

Juliette'ile ei meeldinud ka see hinge põhjani juurdunud isiklik ja seisuslik enesearmastus, mis noormehe mõtetest ja tegudest võitmatu võimuga ikka jälle nähtavale kerkis. Tema katsed selle vastu võidelda jäid ainult katseiks. Ja kuigi mõni neist korda läks, siis olid selleks kaasa aidanud enam välised mõjud või hea juhus kui Herberti enese tahtmine selginud tõeteadmise sunnil.

Viimastel päevadel pidi siis veel midagi sündima, mis seda meest Juliette'i hingele kaugendada aitas, mis talle tema poolt nagu kare-külm põhjatuul vastu lõi.

Juliette oli puiestikus viimast korda vaatamas käinud mõnda paika, mis temale ta lühikesel siinolemisel, iseäranis tänavu kevade, armsaks oli saanud. Puiestikust mõisa majapidamishoonetele lähenedes sai ta tahtmata väikese etenduse pealtvaatajaks, mis karjaaia juures, kus parajasti sõnnikut veeti, noore paruni ja ühe vaimutüdruku vahel juhtus. Tüdruk näis midagi paha teinud olevat. Parun riidles temaga valju häälega. Seal korraga —

Juliette ei tahaks oma silmi uskuda — tõuseb Herberti käsi ja klähmib tüdrukule kaks korda näkku.

Juliette ei tea, mis kurja tüdruk on teinud, ta arvab aga asjaloost nii palju järeldada võivat, et löödu hoobid eriti vasturääkimise pärast sai. Aga olgu süü kui raske iganes, mõtleb Juliette vihavärinaga, tohib siis mees, haritud mees ennast nii kaugele unustada, et ta inimest, et ta n a i s t lööma läheb. See tegu ei mahu kuidagi Juliette'i mõtte- ja tunderingi. V a n a Heideggi poolt oleks see veel mõistetav olnud — see oli ju kuuldavasti eluaja rusika ja kepiga valitsenud. Aga tema, Herbert Heidegg — — Neiu surus käe külje vastu, sest seal puuris terav, lõikav valu. Ta ruttas pool-joostes puiestikku tagasi, et teist teed mööda koju minna...

Jaa, jaa, — keegi ei pääse oma sotsiaalsest tupest! Juliette teadis, et noore paruni põues ka väärikatele ja üllastele liigutustele aset on, ta oli sellest elavaid näiteid saanud. Aga Herbert Heidegg oli kord siitmaa mõisnik — vahest tahtmata, vahest oma parema teadmise vastu — ja käis pimesi verre võrsunud traditsioonide järgi, kui ta oma käsualuste vastu nõnda oli, nagu nende vastu olid kõik teised temataolised. Temas ei uinunud balti võimukandja, kelle autoriteet kannatas, kui ta rusikajõudu ei tarvitanud.

Vahest oleks preili Marchand noore paruni teo üle veidi pehmemalt otsustanud, kui ta tema hingehärmi enda lahkumise pärast oleks lähemalt tundnud. Mitte ainult neiu kiirendatud lahtilaskmise tõttu ei olnud Herbert vanemate peale vihane, palju enam needis ta neid südame põhjas sellepärast, et see lahkumine ülepea tarvilikuks oli saanud, et nad poja ühendusele lahkumasunnituga nii järeleandmatult vastu seisid. Seda valuviha vanemate vägivalla üle andis ta siis tigedusena oma ümbrusele maitsta.

Lahkumispäeva eelõhtul püüdis ta armastatud neiule viimast korda läheneda. Aga vaevalt oli ta mõne asja poole sihtiva sõna

väljendada saanud, kui Juliette Marchand pead hakkas raputama. Ta raputas nii kindlasti, nii otsustavalt pead ja ta silmadest paistis nii puhas, ei ühelegi teisitimõistmisele maad andev lahkus ja sõprus, et Herbert endale nagu jääõhku põse vastu tundis puhuvat ning sõnad ta huultele surid.

Ja siis lähenes lahkumistund.

Mai pakkis preili viimaseid asju, ning iga asja peale, mida ta käsi tõstis, langes pisar. Nii head saksa ära saata — küll oli kurb ja raske! Ning siis tuli veel Miina külast, kes helde preili äraminekust oli kuulnud, ja avaldas ka enda haledust nii liigutavalt, et Juliette'igi ripsmed niiskusid.

Korraga tõi aednikupoiss koolipreilile lihtsa, aga peene maitsega kombineeritud lillekimbu. Enamasti olid need metsa- ja aasalilled, ainult mõningase aialillega segatud. Tumesinine siidist pael hoidis kimpu koos.

Juliette päris, kes oli kingituse saatnud. Ta mõte lendas muidugi kohe parun Herberti poole. Oma imestuseks kuulis ta aga, et viisakas kinkija olevat koolihärra Gottlieb Lustig. Ta valmistanud kimbu enda otsitud lilledest ise.

Küsides oli neiu naeratanud, vastust kuuldes lõi ta nägu tõsiseks. Ja siis vaatles ta väga tõsiselt ja ikka tõsisemalt kaunist kimbukest, ning pikkamisi, pikkamisi kerkis sügavam värv ta põskedesse ja ta silmades oli midagi, mis nagu põnevat uurimist ilmutas, ja siis jälle midagi, mis nagu leitud otsuse helkjas paiste kumendas . . .

Ta käskis koolihärra enda juurde paluda.

Selle suured läikivad prilliklaasid tekkisid varsti piitade vahele. Ta jäi alandlikult ukse alla seisma, ja Juliette ei saanud aru, kuhu ta väikesed silmad klaaside tagant vahtisid, kas põrandale maha, aknast välja või lakke; ainult seda märkas neiu, et need silmad tema peale ei usaldanud vahtida.

Juliette ruttas talle väljasirutatud käega vastu.

„Teie kingitus teeb mulle suurt rõõmu, sõber! Nagu näen, pole

te mitte ainult suur taimeteadlane, vaid ka suur kunstaednik. Ma tänan teid!"

Gottlieb Lustigi kahvatanud näo mustja nüri habeme vahel ja ta päratu kõrge ja laia otsaesise ujutas korraga punav meri üle. See neitsilik puna andis ta näole ning kogu ilmingule midagi, millest naised oskavad lugu pidada.

„Teie ei ole minu — julguse üle mitte pahane, preili Marchand?" küsis ta häälega, mis kurgu pitsituse tõttu vägisi sosinaks kippus raugema.

„Pahane? Ei. Ma olen rõõmus!"

Tekkis vaheaeg. Härra Gottlieb Lustig kohendas erilise agarusega oma prille, ehk need küll talle üsna nina sisse olid kasvanud.

„Mul oleks teilt — oleks teilt midagi — paluda," ütles ta viimaks.

„Siis paluge!"

„Kui te mulle mõned read võiksite kirjutada — oma kodunt — edaspidi — ma oleksin väga tänulik . . ."

„Ainult sel tingimusel, et teie mu kirju vastamata ei jäta."

„Kuis ma seda võiksin!" See hüüd tuli Lustigi suust peaaegu ehmunult.

„Tubli! Meie astume siis kirjavahetusse."

Õpetaja prillid lõid rõõmsalt sätendama. „Ma tänan! Oma aadressi läkitan teile varsti ja palun teiegi oma."

„Kuidas? Kas teie siia ei jää?"

„Ei. Ma lõpetasin oma teenistuse siin majas. Mulle pakuti Riias sügiseks ülemkooliõpetaja koht ja ma võtsin selle vastu."

„Missugune uudis! Ja kus te tahate suve ära viita? Vist vanemate või sugulaste juures?"

„Vanemaid mul enam ei ole. Tartus elab mul vend. Kui ma teda olen näinud, siis tahaksin väikese teekonna välismaale ette võtta. Mind huvitavad seal mitmed kuulsad taimeaiad."

„Siis lähenete ehk ka minu kodumaale?"

„Ma — ma arvan.“ Ja ta punastas jälle.

Juliette asus aga nüüd ta mõlemast õlast kinni, vahtis talle naerdes otsekohe näkku, raputas teda ja hüüdis: „Ja seda kõike ei võinud te mulle varem öelda! Te olete mul aga kena ametivend! Aga ma annan teile andeks, kui te sõna peate ja mulle mu vanemate majas külla tulete. Minu vana isa rõõm saab suur olema, sest ta on suurim mägestikukütt kogu kantonis, ja kuna tema kaljude vahel süütuid loomakesi varitseb, võite teie tema kaasaline olla ja endale haruldast umbrohtu otsida. Ma hüüan teile juba nüüd oma vanemate, kolme õe ja kahe venna nimel tere tulemast vastu.“

„Ja teie ise?“

„Mina ise? O m a rõõmu ilmutan teile lähemalt Genfis.“ Ja Juliette naeris talle prillidesse, kuni ise ka sügavasti punastas.

Gottlieb Lustig kohendas seekord kaelasidet ja vesti, siis pistis ta käe põuetasku ja tõmbas sealt kaunis paksu pehmekaanelise kaustiku esile.

„Teil oli sooja huvi ja osavõttu meie maa sotsiaalseist oludest,“ ütles ta. „Te juhtusite ka neist oludest väljakasvanud väikese mässu ajal siin elama. Ma olen aastate jooksul siia kaustikusse üles tähendanud kodumaa elust üksikuid nähtusi ja sündmusi, mida te ehk teel või ka kodus ajaviiteks võiksite lugeda, et vaimset ühendust meie maa ja tema elanikkudega mitte nii ruttu kaotada. Kas sooviksite seda tühist asjakest kaasa võtta?“

Uudishimulikult sirutas Juliette käe manuskripti järele ja lõi selle nimilehe lahti. „Kolm aastat haagikohtuniku majas“ — paistis talle suures selges kirjas vastu.

„Te olete oma isiklikud nähtused ja elamused üles tähendanud?“

„Jaa.“

„Missuguse haagikohtuniku majast te räägite?“

„Parun Heideggi omast.“

„Parun Heidegg oli kord haagikohtunik?“

„Jaa."

„Kas te tahate seda raamatut trükkida lasta?"

„Ei. Ma ei ole kirjanik. Ainult ajaviiteks ja endale alalhoidmiseks olen mõne värvikama juhtumuse, mis mulle elavalt meelde jäi, paari kriipsuga üles tähendanud."

„Ainult ajaviiteks?"

„Noh, vahest võiks ka keegi, kes kirjutada või kõnelda oskab, sellest aineid saada. Mina ei oska kumbagi."

„Aga teie oskate tunda — südamega tunda, härra Lustig!" hüüdis Juliette, kes käsikirja oli põnevusega lehitsenud ja mõnda kohta ruttu lugenud. „Ma kardan, et olen teid liiga hilja tundma õppinud, teie igavene vaikija! Ma loen siin praegu mõnda mõtet, millele meeleldi alla kirjutaksin. Ma tänan teid selle huvitava lektüüri eest!"

Ning elavalt pigistades hakkasid ta soojad pehmed sõrmed Gottlieb Lustigi käe ümbert kinni.

Neid eksitati. Väljast koputati ukse pihta ja parun Herbert Heidegg astus sisse. Lustigit nähes noogutas ta talle sõbralikult peaga ja pöördus siis lahkumissõnadega preili Marchand'i poole.

Nende jumalagajätmine oli lühike ja kuiv. Parun näis püüdvat oma olekus vägisi midagi varjata ja oma hääles midagi maha suruda; see sundis teda sõnadega kasin ja tõttav olema. Ta pilk ainult ehk kõneles, aga selle keelt ju siin ei mõistetud.

„Kas teil on veel mingit soovi, preili Marchand?" küsis ta lõpuks.

„Jaa, parunihärra. Ma paluksin teilt varsti teadust, kuidas teie kaitsealuste käsi käib."

„Teie mõtlete Maie ja Miina peigmeeste peale? Ma tahan teile nende saatust teatada."

„Veel kord — minu tänu teile! Ma lahkun teist mälestusega, mida soovisin."

Veerand tundi hiljem veeres tõld, mis Juliette Marchand'i Tallinna poole viis, kust ta laevaga Saksamaale tahtis reisida, tolmust hallil maanteel. Reisija nägi teel sagedasti soldateid ja nende

vahel veetavaid rõhutud talupoegi ning külades nutvaid naisi ja lapsi. Et niisugustest piltidest neid nägemata mööda pääseda, hakkas ta tõllas Gottlieb Lustigi käsikirja lugema. Kuid see oli halb lohutus. Mis Eestimaa haagikohtuniku majas kolm aastat sündinud, see ei võinud meelt lõbustada. Juliette Marchand lõi raamatu kinni, toetas pea tõlla padja vastu ja pigistas silmad kinni. Ta ei tahtnud sellest kurvast maast enam midagi näha ega kuulda.

KURBMÄNGU LÕPPVAATUS

Mahtra sündmusi hakkas Tallinnas üks komisjon uurima, mille eesistuja ja liikmed peale kirjatoimetaja, sekretär Lamp'i kõik olid mõisnikud, nimelt härrad parun von der Pahlen, von Nottbeck ja krahv Manteuffel. Komisjon kuulas vangitoodud süüdlased üle ja pani oma protokollid sõjakohtule ette, mis pidi süüdlastele otsused mõistma.

Et asi mitte tavaliste kohtute otsustada ei läinud, vaid et selleks sõjakohtu asutamist tarvilikuks peeti, tuli sellest, et saksad seletasid Mahtra sündmusi mässuks riigivalitsuse vastu, kuna need õiguse pärast muud ei olnud kui talupoegade vastuhakkamine mõisnikule, rentnikkude vihaavaldus ühe valju rendihärra ja ühtlasi kohaliku haagikohtuniku vägivalla vastu. Meelepaha avaldamiseks riigivalitsuse vastu ei olnud talupoegadel mingit põhjust; tuli ju seadus, mis neile pehmendusi tõi, just riigivalitsuse poolt, muudkui saksad ei tahtnud nende arvates kätte anda kõiki kergendusi, mis selles seaduses neile olid määratud. Mäss käis siis mässajate eneste mõttes ainult nende vastu, kes seadust ei tahtnud täita, ja mässul oli üldisemaks otstarbeks see, et riigivalitsuse tähelepanu seadusest üleastujate peale taheti juhtida.

Kui uurimiskomisjon oli oma töö lõpetanud, saatis ta otsused sisemiste asjade ministrile läbivaatamiseks. Keisri käsul asutati

seepeale sõjakohus, mille liikmed osalt olid samuti Eestimaa mõisnikud, see on talupoegade loomulikud vastased. Sõjakohus koosnes järgmistest isikutest: esimeheks oli Laadoga jalaväepolgu neljanda tagavarapataljoni komandör polkovnik parun von der Brinken, liikmeiks kapten Malšev, staabikapten Markuševski, alamleitnant parun Pritwitz, haagikohtunik von Mohrenschild ja Harju maakonna manngerihti kaasistujad von Brevern ja von Klugen.*

Peale uurimiskomisjoni ja sõjakohtu oli mässu kohta selgust muretsemas veel üks kõige kõrgemalt poolt läkitatud erisaadik, kindralmajor Issakov. See jõudis juba mõni päev pärast Mahtra sõda Eestimaale, kuulas keisri ülesandel mässu põhjuste järele, revideeris kubermanguvalitsust ning reisis juunikuu lõpul Peterburi tagasi, et riigipeale sündmustest erapooletut aruannet viia.

Pealinnas valitses Eestimaa mõisnikkude vastu tol ajal selgesti nähtavale tulev meelepaha, mis kuni keisrini ulatus. Seal arvati või teati, et kubermangus ettetulnud rahutused, mis Mahtras kuni verise mässuni olid paisunud, mitte ilma sakste süüta nähtavale ei võinud tulla, ja Eestimaa rüütelkonnal kulus palju vaeva, enne kui tema asemikud Peterburis riigivalitsuse ja keisri usalduse jälle eneste poole suutsid pöörata.

Mida keisri käskjalg kindral Issakov Mahtra sündmustest riigipeale teatas ja temale mässu põhjustena üles andis, seda kuuleme ühest kirjast, mille sisemiste asjade minister Eestimaa kubernerile läkitas ja millele Issakovi aruanne oli juurde lisatud. Keisri saadik kirjutas muu seas:

„Raske orjuse läbi himulikuks saanud varstise, kergendusi toova uuenduse vastu, ei oodanud talupojad neid kergendusi mitte mõisnikkudelt, vaid viimaste soovide vastu; uus talurahvaseadus

---

* Sõjakohtu kirjatoimetajaks oli Kovenev, tõlgiks Fr. Russov. Viimase sulest on autoril olnud tarvitada kohtuaktide järgi kokkuseatud kujukas kirjeldus.

pettis aga neid nende lootustes. Olgu, kuidas on, aga talupojad koondasid oma tähelepanu enam kohuste peale, mis uus seadus neile peale pani, kui õiguste peale, mis see neile andis. Nüüd olid aga orjuse määrused põhjendatud maahindamisele, mille tagajärjed veel teadmata olid, lugu, mis meeli mitte ei võinud rahustada aidata. Sinna juurde tuli veel, et 127. paragrahvis, mis teoorjuse kõige kõrgema määra kindlaks tegi, rahvasuus nõndanimetatud abiteoks kutsutud tööd mitte nimepidi üles ei olnud antud, millest talupojad mitmeti järeldasid, et abitegu on ära kaotatud, kuna mainitud paragrahvis kõik tööd, nii ka erakorralised, orjuse kõige kõrgemas määras üleval olid. Talupoegade põllulisi olusid korraldavaist seadlustest oli uues seaduses terve rida maahindamistööde lõpu külge seotud — see sünnitas umbusaldust; arvati ka, et hindamistöödeks määratud kümneaastane aeg tuleb arvata 9. juunist 1846 peale, arvamine, mida see lugu toetas, et maade mõõtmine kubermangus viimasel ajal jõudsasti edenes. Pealegi oli ametlikus lehes enneaegu üks kirjutis ilmunud, milles teatati, et uus seadus kohe pärast tema väljakuulutamist maksma hakkab, mida talupojad muidugi kogu seaduseraamatu sisu kohta arvasid. Lõpuks tuli veel juurde, et seaduse väljakuulutamisega kaks aastat viivitati ja et kohalikud ülemused kuulutamisviisi poolest kõikuvat, kindluseta olekut avaldasid, mis meeli ainult eksitas ja segas."

Nõnda olid siis talupojad eksiarvamiste ohvriks saanud, milles süüdi leiti olevat uue seaduse puudused ja kohaliku valitsuse poolt tehtud vead. Sellest hoolimata anti nad kui kuritahtlikud riigivaenlased, kui kardetavad mässajad sõjakohtu alla, mis neile mõistis kõige kangemad nuhtlused, suuremalt osalt surmanuhtluse.

Kohtu all seisis üldse kuuskümmend viis talupoega Juuru ja Kose kihelkonnast. Peale mässu- ja riisumissüü oli neil ka tehtud ainelise kahju eest vastutada. Mahtra mõisas põlemise ja röövimise läbi sündinud kahju oli umbes 8000 rublaga üles antud.

Mõisa omanik K. von Helffreich määras oma kahju 6204 rbl., valitseja Rosenberg endal 1178 rbl., aidamees ja teised teenijad endil mõnesaja rbl. peale. Uurimiskomisjoni töö vältas kuni sügiseni, mil sõjakohus kokku astus ja esimese istungi 29. oktoobril ära pidas. Sõjakohtu tegevus kestis umbes kuu aega, kuni 27. novembrini.

Oma vangistus- ja ülekuulamisajast Tallinnas jutustab üks protsessi peategelastest, talitaja Ants Tertsius, oma mälestustes mõndagi iseloomustavat.

Ants Tertsius istub Toompea lossi vanglas üksikkongis. Tema kongi kõrval olevas ruumis juhtub kinni olema Jõhvi talitaja. See kuulutab, kui Ants kuus päeva on istunud, et teda varsti keegi „viieteistkümne kindrali kindral" vangikotta üle kuulama tulevat. Jõhvi talitaja oskab vene keelt, seepärast palub Ants, et ta temale õpetaks, kuidas vene keeli tuleks öelda: „Mina põle mitte süidi, teised kodu on süidi." Seda tahab Ants kõrgele ülemale vastata, kui see teda üle kuulama tuleb. Teine õpetabki: „Ja ne vinavat, kak drugi dooma vinavat." Et sõnu mitte unustada, hakkab Tertsius neid näpuga ähmasele aknaruudule kirjutama, aga enne, kui ta sellega valmis saab, käib juba uks ja ümber pöördudes näeb ta uut ülemat teise seltsis enda ees seisvat.

„Ja ne vinavat, kak drugi dooma vinavat!" hüüab Ants neile vastu, enne kui nad on saanud suud lahti teha.

Uus kohtuhärra hakkab Antsuga vene keeles kõnelema, kuid viimane ei saa ta jutust sõnagi aru. Väeülem vaatab Antsule hulga aega uurides silma ning pöördub siis oma kaaslase poole, paludes teda vangiga eesti keelt rääkida. See hakkab Antsule küsimusi ette laduma:

„Kas vene keelt oskad?"

„Ei oska."

„Kas saksa keelt oskad?"

„Ei oska."

„Kas prantsuse keelt oskad?“

„Ei oska. Ma põle kusagil reisi peal käind, et oleks võeraid keeli õppind.“

Seepeale küsib umbkeelne ülem teiselt, mida vang oli kõnelnud.

„Tunnistab enese kõiges süüdi,“ kostab see.

„Noh, seda parem, et ta süü oma suuga üles tunnistab,“ tähendab kõrge härra ja lahkub kaaslasega vangi juurest.

Jõhvi talitaja aga, kes kõnelust enda kongi on kuulnud, seletab Antsule ära, kuidas tema sõnu võõriti vene keelde tõlgiti.

„Ole valmis, et sind homme jälle näpistusele võetakse,“ lisab ta juurde; „siis aga ütle ära, et sa ennast mitte süidlaseks ei tunnista, nagu täna ümber pandi.“

Järgmisel päeval on kolm peasüüdlast: Ants Tertsius, Aadu Andrei ja Peeter Olander jälle ülekuulamisel. Ants ja Aadu ei oska vene keelt, aga Peeter, sama Kaiu teomees, kes Mahtra sõja eel ohvitseridel tõlgiks oli, kõneleb vene keelt ning jutustab Peterburi ülemale kõik ära, kuidas ja mispärast sõda hakanud.

„Viieteistkümne kindrali kindral“ küsib Peetrilt, kas Ants Tertsius tõesti Liivimaal sõja tarvis püsse käinud tellimas, nagu teda süüdistatavat. Peeter vastab, et see õige ei olevat; Ants käinud ainult vene preestri käest salamahti järele küsimas, kas mõisnikkudel on keisri poolt luba talupoegi vana seaduse peale vanduma panna, või teevad nad seda oma voliga. Ühtlasi kuuleb kõrge härra nüüd ka, kuidas see kohalik võimumees, kellega ta eile Antsu vangikojas vaatamas käis, viimase sõnad sootuks võõriti ümber pannud. Seeüle vihastab ülem nii väga, et sülitades minema läheb.

Eestimaa võimumees aga tuleb teisel hommikul tigedalt Peetri juurde ja ütleb: „Sinu keel kuluks suust välja lõigata!“ Ja Antsu juurde ilmudes hüüab ta: „Kuuesajal mehel ei ole nii targad sõnad kui sinul. Ega see pea enam esimese keha otsas ole, see on juba üheksanda otsas!“ Seejuures asub ta Antsu peast kinni, vapustab seda ning läheb siis minema.

Antsu süüd uuritakse suure agarusega. Seitse nädalat järjepannu käib ta iga päev ülekuulajate ees. Mida temalt küsitud ja mida ta kostnud, seda pole ta kõike suutnud meeles pidada, aga ta on end vahvasti iga võõriti süüdistuse vastu kaitsta püüdnud.

Kord ütleb üks kohtuhärra temale: „Kuigi sa üheksakümne seitsme numbri all õigeks jääd — kolme numbri all oled siiski süüalune."

„Missuguse kolme numbri all ma süialune olen?" pärib Ants.

„Esiteks on sinu süü see, et sa Habajale haakenrihtri juurde ei läinud, kui käsu said. Sa oleksid pidanud kas või joonega ahju minema, kui sind oleks kästud."

„Kui meie oleksime teise jumala loodud ja saksad teise, siis ehk küll; aga nüid on meil üks jumal, ja see ei pea ühest rohkem lugu kui teisest, — kuda ma siis ilma süita teie käsu peale peaks ahju menema?" küsib Tertsius kartmata. „Aga miuke see teine number on?"

„Teine number on see, et sa, nagu ise jutustad, kõik kihelkonna talitajad kirikukõrtsi kokku kutsusid ja neile toobi viina ostsid. Mis asjamees sina õieti oled, et sa rahvast kokku ajad?"

„Ma kutsusin talitajad sellepärast kokku, et see väga tõsine asi oli; seda ei võind ju külanaiste hulgas ära õiendada," kostab Ants, kes ka selles punktis enesel mingit süüd ei näe. „Ja nüid siis kolmas number?"

„Sinu kolmas süü on, et sa Kärusse läksid, ilma et sul selleks luba või passi oleks olnud, ja et sa tagasi ei pöördunud, kui kirikumõisa kutsar sulle tagant järele ajas ja sind Kokal otsis."

„Ega ma paha pärast ega kurja nõuga Kärusse läind, ma läksin teistele ja omale uue seaduse kohta seletust tooma," vastab Ants. „Kirikumõisa kutsarit ma ei näind, ma magasin Koka pere aida peal."

Tunnistajate seas on ka vene preester Kärust, kelle palvel Ants Tertsius käis. Tema nõudel olevat Antsule ja vist ka mõnele

muule kaebealusele viimaks see kergendus tehtud, et nad kohtuliku juurdluse ajaks raudadest vabastatud. Nad pandud alles siis jälle raudu, kui nad mitme kuu pärast Mahtrasse viidi peksunuhtlust kohtuotsust mööda vastu võtma.

Tervelt viiskümmend isikut mõistis sõjakohus surmanuhtlusele; kaks meest pidid tuhat viissada hoopi kadalippu saama ja Siberisse minema ning kolmele määrati üksnes peksukaristus kadalipu läbi. Tule ja riisumise läbi tehtud kahju eest vastutas süüdlaste varandus, mis enampakkumisel pidi ära müüdama. Sõjakohtu otsus, mille kindralkuberner vürst Suvorov kõige kõrgemale poole kinnitamiseks ette pani, muudeti aga keisri käsul pehmemaks: surmanuhtlusest vabastati kõik süüdlased ja suurim kadalipu-hoopide arv määrati tuhande hoobi peale.

Mahtra kurbmängu viimane südantlõhestav vaatus oli 10. küünlakuu päeval 1859 selle mõisa väljal.

Valda oli aegsasti ilmunud suurem väejagu. Talud said käsu sulane või tüdruk mõisa saata, kes pidid vankri esimesed rattad, kotitäie kõlkaid ning labida ja luua kaasa viima. Vankriratastel pidi nõrku nuheldavaid läbi kadalipu veetama, kõlkakottide peal taheti neid süüdlasi peksta, kes ainult vitsu pidid saama, ning labidaid ja luudi läks tarvis lume rookimiseks väljal, et sinna peksmiseks paika valmistada. See paik oli nn. häärberirehe ja mõisa vahel, lagedal põllul. Poisid ja tüdrukud kühveldasid paksu lume kõrvale ning pühkisid paiga luudadega üle. Varakult hakkas sinna nii Mahtrast kui ka ümberkaudseist valdadest rahvast kogunema, vanu ja noori, mehi ja naisi, et kohtuotsuse verist täidesaatmist pealt vaadata.

Kuuekümne küüthobusega veeti raudus vangid Tallinnast Mahtrasse. Neid saatis hulk jalaväge ja kolmkümmend kasakat, kuna Mahtras, nagu öeldud, isegi juba sõjaväge ees oli. Kardeti vist, et kodune rahvas võiks vangide vägivaldsele vabastamisele mõelda. Linnast veeti roguskist kottide sees ka kaasa kadalipukepid ja peksuvitsad.

Pikas vooris lähenes vangide kurb salk jalaväe ja kasakate vahel Mahtra mõisale. Nende hallid, lõpnud näod, millest silmad tuimalt ja osavõtmatult välja vaatasid, andsid tunnistust pika vangielu kurnatusest ja kõigest hinge- ja ihupiinast, mida nad enam kui kaheksa kuud olid pidanud kannatama. Paljud neist pidid viimset korda oma kodukohta nägema, et siit verise ihuga, vahest ka meelemõistuseta ja surnultki igaveseks lahkuda. Hobused norskasid, rauad kõlisesid, soldatite sammud panid maa müdisema.

Varsti mustas Mahtra mõisas lumine väli rahvast. Paljud jooksid vangidele teele vastu ja hakkasid neid nähes valjusti nutma. Naised otsisid silmadega vankritelt oma mehi, lapsed isasid ja sugulased sugulasi. Iga leitud nägu, koltunud vangikoja õhust, kuivetanud kehvast toidust, teretati ahastushüüete ja nutukahinaga. Vangidele ligi ei lastud kedagi; jalavägi püssidega ja kasakad hobuste seljas, kes voori tihedalt piirasid, hoidsid kõik neist eemale.

Nuhtluspaiga ümber seisis enne siia jõudnud sõjavägi vahis. Kepid ja vitsad olid kottidest välja võetud ja virna pandud. Nende kõrval ootasid vankrite rattad, millele taheti siduda neid pekstavaid, kes kadalipus enneaegu nõrkesid. Lume peal maas olid kõlkakotid, millele vitsanuhtluse saajad pidi tõmmatama. Kaks tohtrit, kutsutud minestavaid nuhtlusealuseid toibutama, ja kohalik kirikuõpetaja, kes neid nende süü pärast pidi noomima ning surma vastu ette valmistama, olid ka juba paigale jõudnud.

Vangidevoor peatus. Mehed kõlisevais raudades tulid regedelt maha ja seati sõjaväe vahele reastikku seisma. Kokkujooksnud rahvas lõi vangide ja sõjaväe ümber nagu pilv kokku.

Kõigepealt loeti nuhtlusealustele kohtuotsused karistusmääradega ette. Ehmatusvõbin käis rahvahulgast läbi, kui kuuldi nuhtlusi, mis olid süüdlastele peale pandud. Kaks meest, Aadu Andrei ja Peeter Olander, pidid tuhat hoopi kadalippu saama,

kõik õigused kaotama, kahekümneks aastaks kõige rängemale sunnitööle minema ning siis eluajaks Siberisse asuma jääma. Kuuele mehele, Hans Pillerile ja Jaak Kastanile Mahtrast, Otto Olanderile ja Aadu Trostile Kaiust, Mihkel Baumannile Juurust ja Jaan Kroonile (Kraanile) Maidlast, oli määratud kuussada hoopi kadalippu; nad pidid kõik õigused kaotama, viieks või kuueks aastaks rängale sunnitööle minema ning samuti eluajaks Siberisse elama jääma. Nelisada hoopi kadalippu oli anda: Arusepa Taaniel Schmiedebergile, Mäe Taaniel Schmiedebergile, Oti Jüri Rosenmäele ja Tooma Juhan Reinverk'ile — kõik Mahtrast; ka nemad saadeti eluajaks Siberi kaugemaisse kohtadesse asuma. Talitaja Ants Tertsiuse kadalipu-hoopide arv oli kõige väiksem — ainult sada; ta pidi Siberi ligemais kohtades eluaegse asupaiga saama. Lõpuks järgnes nende süüdlaste pikk rida, kellele olid määratud üksnes vitsahoobid ja mitmesugused muud pehmemad karistused. Kümne mehe karistuseks oli: sada hoopi vitsu, kõigi õiguste kaotamine, kuus aastat vangiroodu ja Siberisse eluajaks asuma saatmine. Viis meest pääsesid kaheksakümne vitsahoobiga, nelja-aastase vangitööga ja kõigi iseäralike õiguste kaotamisega. Seitsekümmend vitsahoopi ja kaks aastat vangitööd oli kuuel mehel oodata, ainult seitsekümmend hoopi kahel ning ainult viiskümmend hoopi viiel. Kolm Mahtra meest, Matsi Priidik Kastan, Adra Hindrek Ader ja Peerupuu Jaan Ustel (Uster) jäeti peale eeluurimisaega veel kuueks kuuks vangi, kolm teist, Aadu Peber (Pever) Atlast, Jüri Uit (Uitküll) Mahtrast ja Tiits Rodemann Hõredalt, lasti lahti, aga seati politseilise valve alla. Üheteistkümne mehe karistus piirdus vangistusega, mille nad olid kohtu-uurimise all ära istunud, ning seitse meest — Tõnu Paabelson Mahtrast, Jüri Sille, Mart Toll (Tõll) ja Jaan Pestel (Penter) Kaiust, talitaja Jüri Näpp (Lepp) ja tema abimees Madis Veimer (seesama, kes Tertsiusega Kärus käis) Atlast ning Maidla talitaja Ants Piip (Piiper) — olid süütuks mõistetud. Ihunuhtlusest vabastati sedapuhku mõned, kes olid sõjas raskeid

haavu saanud, nagu Jaak Kastan, Aadu Trost, teine Taaniel Schmiedeberg, Priidik Ott ja Ants Kullerkupp; arstid arvasid nimelt, et nad rasket karistust välja ei kannata. Nad pidid selle hiljem, kui nad on haavadest kosunud, kätte saama.

Olid kohtuotsused nuhtlusealustele ette loetud, pandi neile rinda tähed, millel hoopide arv ülal seisis.

Siis algas kirikuõpetaja Berg vaimulikku tegevust. Kaugele üle lageda lumise välja, mille helevalge pinna päike siretama pani, helises matuselaul paljudest nuuksuvatest suudest. Hulka segunes tume nutukahin, kajasid üksikud karjatavad hääled valu pärast lõhkevaist südameist. See oli matuseteenistus veel elavatele; nad seisid veel tervelt jalul, hingasid, tundsid, nägid, kuulsid. Aga paljud neist pidid end mõttega harjutama, et nad elavate killast on lahkunud, ainult et neile mahti anti kujutlust saada oma surma julmusest ning inetusest ja et neid lasti iseendi matuseid pealt vaadata.

Laulule järgnes õpetaja matusekõne. See oli osalt noomitus- ja karistusjutlus mässajaile nende raskete kuritööde pärast, osalt leinapalve neile, kes soldatite hoopide alt eluga ei pääseks, osalt ka manitsus ja hoiatus vabadele pealtkuulajatele, et neile kunagi ei peaks meelde tulema oma isandate ja ülemate käskudele ja korraldustele vastu hakata.

Kirikhärra Berg seletas pikas salvikas kõnes ära, mäherdust nõgimusta tänamatust talupojad Mahtras sündinud häbitegudega on üles näidanud oma jumalast seatud peremeeste ja vanemate vastu, kes nende eest alati nii isalikult on hoolt kandnud. Sest kelle poolt tulnud siis kõik need kergendused, mis talurahvale aegade jooksul juba osaks on saanud ja edaspidi veelgi osaks saavat? Kelle palvel olevat siis tehtud ja antud kõik endised ja nüüdsed talupoja elupõlve hõlbustavad seadused? Kas ei olevat kõiges selles mõisavanemate hool ja armastus tegev olnud? Ikka ja ikka jälle lähenevad mõisavanemad riigivalitsusele ettepanekutega: meie tahame oma talupoegadele seda anda ja seda lubada;

meie soovime neile ise, priitahtlikult, kristlikust südamest, isalikust meelest uusi seadusi luua ja laiemaid õigusi määrata; selleks palume ainult riigivalitsuse luba ja keisri kinnitust. Selle loa ja kinnituse olevat mõisavanemad alati saanud, keiser ja valitsus olevat neid ikka usaldanud, teades, et nad talurahvale üksnes head soovivad. Muudkui talupojad ise oma patupimeduses ei taha oma ülemaid usaldada, nad tasuvat nende heategusid sõnakuulmatuse ja käsutäitmatusega — jah, nende tänutundmatu meel, nende vaimusõgedus läinud mineval suvel koguni nii kaugele, et nad riisumise, põletamise ja tapmisegi eest ei olevat tagasi hirmunud! Seegà olevat nad oma hinged kuradile müünud, põrgule pühendanud, oma ihud aga raske, verise karistuse alla andnud. Kes ülematele vastu hakkab, hakkab jumalale vastu, aga jumal ei lase enesele mitte vastu hakata — ta nuhtleb! See nuhtlus olevat nüüd süüdlastel käes. Kuid jumal on armuline. Kes oma tegusid praegu veel, nuhtluse eel, kus mitmetel surm silma ees seisab, õiglasest südamest kahetseb, sellele annab jumal andeks, selle hinge päästab ta oma armus põrgutule käest. Aga ka talurahva ülemad, mõisavanemad, on armuheitlikud. „Rohkem kui viiskümmend süüdlast teie seast ei elaks enam," hüüdis vaimulik mees masendava paatosega, „kui mitte mõisavanemad nende eest poleks palunud, et neid mitte püssidega maha ei lastaks, nagu kroonu sõjakohus mõistis. Teie näete sellest, et teie ülemad kurjategijategi peale halastavad, sest et nad oma talurahvast armastavad. Ons teil südant põues niisuguseid ülemaid vastupanemise ja allaheitmatu olekuga kurvastada ning pahandada? Kas te ei peaks ometi kord ära tundma, kes teile head soovivad ja ühtelugu head teevad? Kas võiksite veel kauemini umbusaldust ja kangekaelsust oma vanemate vastu südames kanda?..."

Rahvas ja nuhtlusealused kuulatasid kõnet tuima vaikusega. Nende ridadesse tuli alles siis elu, kui kirikuõpetaja otsekohe vangide poole pöördus ja neile meelde tuletas eelseisva nuhtluse raskust, mis mitmetele neist surma võivat tuua. Naised püüdsid

nuttes nuhtlusealustele ligemale pääseda; vangid vahtisid kahvatades üksteisele näkku ja nende pilgud otsisid rahvahulgast omakseid. Mõnel veeresid pisarad mööda palet, teised peitsid endid nagu varjates kaaslaste selja taha.

Pärast matuseteenistust lubati vange omastega mõni sõna kõnelda. Aga ühed ei märganud, teised ei suutnud midagi kõnelda. Nad vahtisid üksteisele ainult silma, tummalt, läbi pisarate, ja hoidsid kõvasti üksteise kätest kinni.

Siis algas nuhtluse verine vaatemäng.

Ohvitseride käsusõnad kajasid. Soldatid asusid kepi- ja vitsahunnikute kallale ja seadsid endid siis, malgad käes, kahte pikka kadalipu-ritta. Teised astusid vitstega kõlkakottide ümber kokku.

Kaks peasüüdlast, Päärna-Miku Aadu Andrei Mahtrast ja Peeter Olander Kaiust, kutsuti ette. Esimese süü oli, et ta sõnikuveole vastu pani, et ta osa võttis nõupidamistest, kus vastupanu üle aru peeti, et ta Habajal ja Harmis käis inimesi Mahtra meestele appi kutsumas, et ta 2. juunil Mahtra mõisa õues teibaga sõdalaste esimeses reas seisis, teisi soldatite kallale tikkumisele ässitades, ning et ta oli opman Rosenbergi peksta aidanud. Peeter Olanderi süükiri oli veelgi pikem. Tema oli mässupäeval püssiga Mahtrasse ilmunud, nõudis soldatitelt ja ohvitseridelt, et nad ära läheksid, päris major Laimingilt sõjaväe Mahtrasse tulemise käskkirja, tahtis kapten Bogutski paguneid maha kiskuda, nõudis ohvitseridelt raha, laskis püssiga soldatite peale, tormas hurraa karjudes esimeste seas nende kallale, võttis vägivaldselt ühe soldati käest padrunid ära, aitas opman Rosenbergi peksta ja piinata, jõi röövitud viina ja andis seda ka teistele.

Mõlemaid süüdlasi kästi peale pükste kõik riided seljast maha võtta. Ilm oli kaheksa kuni kümme kraadi külm. Varsti seisid mehed ihualasti lõikava talvise külma käes. Nende ihu lõi siniseks, nende liikmed lõdisesid, kuid külma nad siiski ei tundnud.

Kumbki nuhtlusealune pidi nüüd kinni hakkama ühe soldati püssitikust, mis tema rinna poole oli pööratud, kuna soldat ise

püssipära hoidis. Soldat astus kadalipu-tänava sisse ja kõndis seal pikkamisi edasi, pekstav sammus talle järele. Seejuures sadas talle mõlemalt poolt kepihoope selga. Seda käiku algas üks süüdlane tänava ühest, teine teisest otsast, nii et nad kahekordse soldatirea keskpaigas kokku said, sealt jälle otsa poole ümber pöördusid ning uuesti tagasi tulid — käikusid nii kaua korrates, kuni neil tuhat hoopi käes oli. Kumbki soldatirida oli sada meest pikk, nii et kakssada meest vastastikku seisid ja nuhtlusealune iga käiguga sada hoopi sai.

Juba esimesed paarkümmend hoopi panid ihu sinama, lähemad mustama, siis hakkas tõmmupunane veri helevalge lume peale jooksma, kus ta ruttu tardus. Jäle veretee tekkis varsti soldatite kaksikrea vahele. Ahnelt imes lumi seda esiotsa sisse, aga kui tee oli kinni ja kõvaks tallatud, sündisid siia ja sinna punased auravad lombid.

Talupoja turi, raske töö ja kõva asemega harjunud, paneb kepihoopidele kaua vastu. Aadul ja Peetril oli juba kolm-nelisada hoopi seljas, aga nad kõndisid veel omal jalal püssitiku järel läbi tänava. Juba oli paar korda soldateid vahetatud, seniste löödjate asemele uued võetud, kelle käed olid puhanud; juba hakkasid tohtrid lähemale nihkuma, et mehi, kui nad nõrkevad, jääkülma vee või ergutavate rohtudega jälle jalule aidata; juba olid nuhtlusealuste seljad iga sarnasuse inimese ihuga kaotanud, — aga ikka nähti Aadut ja Peetrit veel liikuvat, ikka veel vastu võtvat laksuvaid hoope, mis neile kahelt poolt verise, puretud liha pihta sadasid. Nende tuhakarva näod lõid aegamööda tõmmuks, peaaegu mustaks, nende siniste huulte ümber seisis punakas-kollane vaht, nende silmad olid sügavasti auku vajunud ja pilk iga eluläike kaotanud. Ja siiski elasid nad veel! Viimaks ometi, seitsmendal käigul, vajus Aadu veretänavale põlvili. Ta rinnust tuli tume korin. Ta pea hakkas otseti vajuma.

Arsti käsul valati talle pähe ja näkku vett, milles jäätükid ujusid. Kaks soldatit kiskusid ta püsti. Toibuski mees ja kõndis

jälle edasi. Lihanarmad ripendasid tal selja küljest, ta oli üleni verine nagu murdjate kistud loom.

Ka Peeter oli korraks juba põlvili langenud, ka tema oli ainult veel paljas verine lihatomp. Aga teda toibutati niisama kui Aadut ja temagi kõndis, viimast jõudu kokku võttes, täägi tõmbel edasi.

Kuid iga uue käiguga rauges nende jõud halastamatute löökide ja hirmsa verekaotuse läbi. Nad langesid lossi ja vajusid silmili maha. Uus tohterdamine jääveega. Neid lasti ka pudelist midagi sisse hingata. Siis aga, kui arstid ära nägid, et neil jalul kõndimine kauemini võimatu oli, toodi vankrirattad platsi. Nad seoti telgede külge kinni, soldatid asusid ette vedama, ja nii tõmmati neid poolsurnud, nõrgalt tuksuvaid, veriseid lihatompe pikkamisi läbi tänava, kuna neile ikka veel lõhkuvaid lööke peale sadas.

Vaheajal oli süüdlasi ka kõlkakottide peal vitstega nuhtlema hakatud. Talupoeg oli tol ajal vitsahoopidega nii harjunud, et sadatki hoopi kergemaks karistuseks võidi pidada, mida igaüks arvas võivat välja kannatada. Ja siiski sündis siin see ime, et paar meest kottidel ära minestasid. Vist olid hoobid nii armuheitmatult valjud või nuheldavad kehaliselt eriti nõrgad. Päris elutult jäi Mahtra peremees Jaagu Hindrek, kes pidi kaheksakümmend hoopi saama, oma koti peale maha, kui ta oli seitsekümmend kätte saanud. Tema olek näis nii kardetavana, et teda enam edasi ei pekstud. Kuid seda kümmet hoopi talle ei kingitud. Ta sai need pärast Tallinnas täiel arvul kätte.

Aadu ja Peetriga sündis, mida naljalt keegi poleks suutnud uskuda: nad kannatasid tuhat hoopi kadalippu välja, jäid elama! Küll oli elusädemeke, mis neile ihusse õhkuma jäänud, nõrk ja väeti, küll ei suutnud nad vankriteljelt enam tõusta, kui nad viimase käigu olid lõpetanud, küll polnud nende ihud enam muud kui narmendavad ja verest nõrguvad korjused, mida nähes nõrga loomuga inimene võis ära minestada või jälkuse pärast pakku joosta. Aga nad elasid, nende südamed tuksusid ning Peeter lõi

silmadki lahti, kui tohter oli teda oma abinõudega toibutanud.

Mõlemad õnnetud pandi ree peale pikali ja kaeti valgete linadega kinni nagu surnud. Neile riideid ärapuretud ihu peale tõmmata oli võimatu.

Sedamaid võeti uued nuhtlusealused peksule. Nende rinda kinnitatud sedelid näitasid, et nad kuussada hoopi pidid saama. Üks neist oli Peetri vend Otto Olander Kaiust, teine Mahtra mees Hans Piller, kellele järgnes Mihkel Baumann Juurust. Siis tulid neljasajahoobilised, Mäe Schmiedeberg ja Tooma Juhan. Esimesest liigist puudus kolm, teisest kaks meest, keda sõjas saadud raskete haavade pärast, mida nad linnas põdesid, nuhelda ei võidud. Viimane, kes ihulise karistuse kadalipu näol kätte sai, oli siis Sepa peremees Ants Tertsius.

Nuheldavaist olid ühed tugevamad, teised nõrgemad. Kuna ühed vahedate hoopide all ainult ägasid ja viimaks korisesid, ei suutnud teised valju, lõikavat karjumist maha suruda. Nende hädakisa pani üdi tarretama, puuris luust ja lihast läbi. See kajas kaugele üle valendava välja, ja kes seda kuulis, mattis kahvatades kõrvad. Üks mees püüdis selga sadavate hoopide eest loomusunnil rutemini pääseda ning jooksis, aga jooksis rinnaga soldati täägi otsa, mis talle vastu hoiti. Üks ja teine nõrkes ära ja langes kummuli punase räitsaka sisse. Ämber jääkülma vett pähe — see ajas mehe jälle jalule. Ei tõusnud ta mitte enam, siis pidid vankrirattad aitama. Pikkamisi vedasid paar soldatit rattaid, mille telgedel pekstavate kehad järele lohisesid, kadalipust läbi, ning hoop hoobi järel mütsus mõlemalt poolt veriste ihude peale maha. Niipea kui neil määratud löögid käes olid, mähiti neile linad ümber ja visati nad silmili regedele.

Tummalt, kokkupigistatud huultega, pea püsti, kõndis talitaja Ants Tertsius soldatite vahelt läbi. Ta sai ju ainult sada hoopi. Mis olid sada hoopi tuhande ja kuuesaja vastu! Ka Antsu ihu katkes veriseks, ka tema seljas lõi liha narmendama, aga mees

jäi kindlalt jalule. Ainult lõpu poole vajus ta pisut kössi ja nägu kattus surnukahvatusega.

Etendust vaadates seisis rahvahulk ümberringi nagu vall liikumata paigal. Ta oli nagu ehmatusse tardunud. Ei leitud enam jõudu nutmiseks. Hakatuses valatud pisarad olid põskedel jääks külmunud. Päraniaetud silmadega, millest ahastav hing keeletult kisendas, tunnistati koledaid, ühtelugu vahelduvaid ja siiski ühesuguseks jäävaid sündmusi. Nähti neid ju esimest korda elus. Veri, igal pool veri! Kuidas see päikesepaistel ja lumekumal punas ning auras! Silmad ei näinud viimaks enam muud kui verevaid varje, punaseid loore, mis kogu ümbruse peale olid heitnud. Rinnus oli kõik kustunud, lämbunud. Nagu raskel, hingematval surmavõitlusel tuli siin ja seal ainult veel mõni lämmatatud ägamine kuuldavale. Ja mõisaõuest, põlenud hoonete süsinenud rusudelt, tõusis suur must ronk valjusti kraaksudes lendu. Muidu oli kõik vaiki ja elutu nagu hauas. Ning veri, punane, aurav veri voolas edasi, voolas kaua veel edasi, sest seda oli küllalt valada.

Kui nähtused liiga jälgiks läksid, pidid naisterahvad kirikisanda käsul peksupaigalt ära minema. Õpetaja viis nad mõisa juurde, kus ta nendega palvetas ja laulis. Naised, tüdrukud ja alaealised võisid sinna alles siis tagasi minna, kui nuhtlemine oli lõpetatud.

Hulk regesid oli linadesse mähitud veriseid inimkehasid täis laotud. Näis, nagu hakataks siin tapetud loomi müügile viima. Paljud ägasid ja korisesid, teised olid tummad ja liikumatud. Õnnetute naised, tütred ja muud sugulased voolasid regede ümber kokku, igaüks otsis tungides ja kobades oma „surnut". Neid ei lastud kauaks ligi. Veel üks vaade armetu vahakarva näole, veel üks hüüe nuuksuvast rinnast, siis ajasid soldatid rahva regede ümbert ära; need hakkasid liikuma ja läksid jalaväe ja kasakate saatel pikas vooris teele Atla mõisa poole, kus pekstuid taheti ulualla viia, et nad linna tagasiminemiseks toibuksid.

Varsti oli Mahtra väli inimestest tühi. Kahmetu läikega vaatas talvine päike suure porise verevöödi peale alla, mis lagendiku puhast, siretavat lumepinda rüvetas. Tumedalt piilus põlenud hoonete ahervare eemalt raagus puude vahelt. Ja sügav, surnud vaikus heitis maha. Alt rabast aga ja Juuru poolt mustavast metsast tuli uut elu verisele tallermaale. Mõned kraaksuvad varesed olid esimesed külalised, kes himukalt punase pori peale laskusid. Siis tuli süsimusti kaarnaid ja ahneid hakkisid. Nad jõid ja olid rõõmsad. Varesed ja kaarnad ja hakid — nad pühitsesid täna pidu...

Mahtra tragöödia oli otsas.

Nuheldud viidi peatselt Tallinna tagasi, kust ühed vangitapiga Siberi poole teele saadeti, kuna teised vangiroodudesse paigutati ning kolmandad määratud ajaks veel türmi jäeti. Siberisse viidavaist marssisid terved jala, neid aga, kes veel sõjahaavu põdesid, veeti küüthobustega. Siberisse saadetavate naistele ja perekondadele anti luba oma toitjatega „tühjale maale" kaasa minna. Seda luba tarvitasid paljud.

Kes suudaks kõiki neid hädasid ja viletsusi kirjeldada, mida need inimesed sel määratu pikal teel ning pärast võõral, karedal maal näha said! Paljud jäid teel haigeks ja põdesid vanglate ja tapijaamade laatsarettides, mitmed panid silmad igavesti kinni, teised elasid mõne aja rasket vangi- ja asunikupõlve, siis tuli surm ka neile järele. Mõnedel läks aga tugevama tervise ning tüdimatu töö ja usinuse tõttu ka korda oma elule Siberis kindlamat alust panna ning kõrgema vanuseni elada. Nõnda suri Ants Tertsius, Mahtra sündmuste arukam ja vaimukam tegelane, umbes kaheksakümne aasta vanuses 1900. aastal Omi asunduses jõuka mehena. Temagi oli terve perekonnaga, naise ja nelja alaealise lapsega, kaugele maale läinud, kus ta temale määratud asupaigas põllumeheks hakkas ning talu- ja veskiomanikuks tõusis.

Enne kui Mahtra mässus 2. juunil 1858 surmasaanud talupoegi matma hakati, küsib Eestimaa kirikliku valitsuse esimees kindral-superintendent Rein ametliku kirjaga kubernerihärra von Grünewaldi käest järele, kuidas neid surnuid tuleks matta, kas harilikul viisil või kui enesetapjaid. Kuberner käsib neid matta kiriklikkude kommete järgi, kuid ilma kelli helistamata.

See looke iseloomustab kohalike vaimulike ja ilmalike võimude kristlikku seisukohta talupoegade kohta, kes uue seaduse tegijate ja kuulutajate eksituste pärast kah eksitustesse sattusid ning oma vaimupimeduses, milles nad hariduse puudusel elasid, tegusid korda saatsid, mida nad sedamaid kõige liigutavamal kombel kahetsesid. Kiriklikus mõttes neetute kilda taheti lugeda inimesi, kes õigust ja tõde otsides olid kurja teinud, aga seda kurja oma eluga juba tasunud! Ilma viimse inimliku auta taheti jätta neid, kellest nende hingekarjane kohtu ees ise oli tunnistuse andnud, et nad ausad, kombeliselt laituseta inimesed olnud!

Riigi peavalitsuses mõeldi Mahtra ja teistest rahutustest, mis Eestimaal 1858. aasta suvel puhkesid, pisut teisiti. Seal arvati, et neil nähtustel loomulikumad põhjused on kui see, et vagune ja virk eesti talupoeg korraga üleannetuse pärast seadusele, mida ta muidu alati oli respekteerinud, tahtis vastu hakata. Need põhjused selgusid peagi. Tahtes või tahtmata pidi Eestimaa rüütelkond oma osa süüd enda peale võtma. Uus seaduseraamat oli ju rüütelkonna ettepanekute põhjal ja tema kaasabil kokku seatud, ning need ettepanekud olid osalt vigased ja puudulikud. Seda pidi rüütelkonna peamees krahv Keyserling ise keisrile tunnistama, kui ta pärast rahutusi, 12. juulil 1858, Peterhofis Aleksander II ees käis rahutuste üle aru andmas. Ja need vead ja puudused olid nii olulised, et keiser rüütelkonnale sedamaid käsu pidi andma täiendusi ja parandusi viibimata käsile võtta, mis ka sündis.

Talupoegade rahutused Tallinnamaal, iseäranis Mahtra verised sündmused, ei jäänud seega ilma tulusate tagajärgedeta. Juba 2. septembril samal aastal kutsuti erakorraline maapäev kokku, kus uue talurahvaseaduse puudused ja tumedused läbivaatamisele ja parandamisele võeti, niipalju kui rüütelkonna majanduslik egoism seda talurahva kasuks lubas. Rüütelkond seadis täiendavad määrused uue seaduseraamatu tarvis kokku ja esitas need riigivalitsusele. Iseäralikke kergendusi neis uutes määrustes talurahvale ei tehtud; palju enam korraldati ja kindlustati sisult ja kujult mõnd painduvat seadusepunkti ning heideti niisugused välja, mida oli võimatu täita.

Rüütelkonna poolt valmistatud „täiendavate määruste" projekt läks esialgseks läbikatsumiseks ühe pealinnas asuva komisjoni kätte, käis siis Läänemere-komiteest läbi ja kinnitati 23. jaanuaril 1859 kõige kõrgemalt poolt kolme aasta peale ajutiseks seaduseks. Pärast seda aga pikendati nende määruste maksvust kuue aasta peale, aga nad jäid mõne vähese muutusega tsaariaja lõpuni jõusse.

Tähtis oli uutes määrustes, et talumaade vahetamist mõisamaade vastu märksa raskendati, et mõlemate maaliikide teineteisest lahutamine lihtsamal ja kiirendatud viisil, ilma mõõtmiseta pidi ette võetama ja et maa ning talupoja töö hinda mitte enam vilja mõõdu järgi ei tohitud arvestada, vaid vilja raskuse järgi.

„Täiendavate määruste" sisu oli lühidalt järgmine: Iga mõisaomanik on kohustatud ühes vallatalitaja ja selle abimehega mõisamaa ja talumaa vahele, kus need teineteisega kokku puutuvad, selgesti nähtavate märkide ülesseadmise kaudu kindla piiri panema; see töö peab kuni 1. oktoobrini 1859 lõpetatud olema.* Talitajad ja nende abimehed peavad kohalikku kihelkonnakohtusse tunnistuse andma, et rajamärkide läbi äramääratud talu-

* Tõepoolest lõppes see aga alles 1. augustiks 1867.

maad niisama palju on, kui talupoegade käes 9. juulil 1846 seda maad oli.

Seega oli uue talurahvaseaduse määrus, mille järgi mõisa- ja talumaad kümne aasta jooksul pidid üle mõõdetama ja uuesti hinnatama, enne kui kergendatud teoorjus võis maksma hakata, ümber lükatud. Sest see töö poleks mitte kümne aastaga tehtud olnud, ei ka kahekümne ega kolmekümne aastaga, mis juba sellest selgub, et poolteise aasta pärast, 1859. aasta suvel, 655 mõisast ainult 8 mõõdetud ja hinnatud olid! Sellest võib järeldada, kui kauaks talurahvas veel „vana seaduse" peale oleks pidanud „vanduma".

Edasi oli „täiendavates määrustes" öeldud: Iga mõisaomanik peab kihelkonnakohtule seletuse andma, kas ta soovib orjuse täieliku lõpetamise puhul talumaa kuuendat osa enese voli ja tarvitamise alla jätta. Soovib ta seda, siis peab ta kohe need rendimaad üles andma, mis tema vaba voli alla peavad jääma. Rent nende endale jäetud kruntide pealt ei tohi mõisa kogu talumaa rendi suuruse kuuendast osast üle ulatuda. Tahab mõisnik mõisamaad talumaa vastu vahetada, siis peab asjaomane hindamiskomisjon vahetatavad krundid mõisnikkude krediitkassa hindamisviisi järgi nende väärtust mööda ära määrama.

Ka rendilepingute tegemine mõisniku ja talupoja vahel seati järgnevalt uuele alusele: Iga mõisnik on kohustatud nõndanimetatud „laagriraamatut" pidama, millesse ta sisse kirjutab kõigi oma renditalude kohta käivad renditingimused ja mille ta peab kihelkonnakohtule kinnitamiseks ette panema. Laagriraamatus peavad üleval seisma: esiteks kõik üldised renditingimused, mis kõigi talude kohta ühtlaselt käivad, ning teiseks kõik iseäralikud tingimused, mis iga üksiku talu kohta käivad. Viimased tingimused on igale rendikontrahile aluseks ja nad peavad olema laagriraamatus iga talu jaoks erilisele poognale üles tähendatud. Laagriraamatuis olgu siis veel ülal kõik taludele määratud tarvituseload kui ka iga krundi peal olevad endised harili-

kud orjused. Kõigi kruntide rent on rukki väärtuse alusel määrata, kusjuures selle raskus mõõdupuuks võetakse.

Põhjeneb rendikontraht teoorjusel, siis peavad harilikud nädala-tööpäevad olema abiteo-päevadest lahus üles tähendatud; iga nädala kohta olgu päevade arv ära määratud ning suve- ja talvepäevad seisku üksteisest lahus. Abiteo kohta olgu selgesti ära tähendatud: mitu päeva igalt rentnikult nõutakse, missuguse töö tarvis ja mil aastaajal. Abiteoks nimetatakse üldse ainult neid töid, mida tehakse teatud aegadel ja mis on nimepidi üles antud. — Talurentnik saab mõisniku käest selle poolt allakirjutatud kontrahi, milles peavad kõik tingimused sees seisma, mis laagriraamatus üleval on, kui ka need, mis seal mitte üleval ei ole või mis rentniku isiku kohta käivad. Kontraht on kihelkonnakohtu kinnitada.

Laagriraamatuisse ülestähendatud teoorjuse-määruste kohta peab mõisnik oma allkirjaga tunnistama, et need endistest harilikkudest orjusetingimustest üle ei ulatu. Endisteks harilikkudeks orjusemäärusteks arvatakse aga need, mida teatav rentnik, kes rendi teoorjusega tasus, ühel aastal neljast viimasest aastast kuni 23. aprillini 1858 täitis. Kui ühe talu orjust on kergendatud ja kergendatud orjus on rohkem kui kolm aastat kestnud, siis arvatakse seda endiseks harilikuks orjuseks. Endisi hariliku orjuse määrasid peetakse kõige kõrgemateks ja neid ei tohita kõrgendada.

Ehk küll see uus teoorjuse määrus talurahvaseaduse 127. paragrahvi, sellesama, mis rahva seas nii õnnetut segadust oli sünnitanud, kõrvale heitis, taheti temast siiski veel ses mõttes kinni pidada, et ta üldiselt kõige kõrgema teoorjuse mõõdupuuks pidi jääma. Iga mõisnik pidi eraviisil, oma au peale, rüütelkonna peamehele kirjaliku kinnituse saatma, et tema talupoegadest keegi oma koha eest rohkem ei orja, kui talurahvaseaduse 127. punktis kõige kõrgema orjusemäärana on ette kirjutatud.

Edasi sai orjuserentnik õiguse oma kontrahti kolmel esimesel aastal pärast selle tegemist üles öelda ja kohast lahkuda, ilma

rendiaja lõppu ära ootamata. Tühjaks jäänud talukohta pidi mõisnik ise tohtima ainult kolm aastat enda käes pidada; pärast seda oli ta kohustatud talu igal hinnal raha- või viljarendile andma. — Ühe hilisema määruse järgi ei tohitud rendilepinguid lühema aja peale teha kui kuue aasta peale.

Et maa ja orjuse väärtust rukki mõõdu asemel tema raskuse järgi määrama hakati, sellest tuli talupojale ennem kahju kui kasu, ehk küll orjust vähe kõrgemini hinnati. Teatava raskusega rukki hind oli nimelt märksa madalam määratud, kui oli turuhind.* Ühes tööhinnaga tõsteti ka rendihinda. Maksis näit. mõõdupuuks võetud talu, millel 9 tiinu keskmist põldu, 400 ruutsülda aiamaad jne., uue määra järgi ainult 123 rbl. 86 kop. hõb. renti, siis maksis ta rukki turuhinna järgi umbes 155 rbl. Selle koha eest tehtava orjuse väärtus üksi oli uue määra järgi 78 rbl. 87 kop., tõepoolest aga, rukki turuhinna järgi, 97 rbl. 87 kop. Jäi orjuserentnik mõisapäevi võlgu ja tasus neid viljaga, siis pidi ta nende eest märksa kallimalt maksma.

Nõnda olid mõisnikud ka siin mõistnud eneste tulu silmas pidada. Siiski tõid täiendavad määrused vähemasti omajao selgust ja kindlust uue seaduse ebatäpsustesse.

Talurahva vabanemine mõisnikkude meelevalla alt hakkas sest ajast peale tasakesi edenema. Põhjalikumad sammud selles, iseäranis viimaseil aastakümneil, astuti riigivalitsuse eestvõttel, kuna mõisnikkude mõju maa seadusandluses alatasa kahandati.

Lähem uuendus oli uus passiseadus. Mõisnikud olid 1856. aasta talurahvaseaduses talupojale küll ühe käega värava vabamaks liikumiseks avanud, teise käega selle aga jälle nii kokku tõmmanud, et ainult suure hädaga võis vahelt välja pääseda. Talupoeg tohtis minna teise valda, teise kubermangu, kogu Vene riiki, aga nii raskeil tingimustel, et loast vähe kasu oli. Muidugi püüti rahvast sel kombel kodukohas kinni hoida, et mõisnikul oda-

* 1 setvert = 210 vene naela = 4 rbl. 80 kop., kuna turuhind oli umbes 6 rbl.

vaist tööjõududest puudust ei oleks. Kõigist neist kitsendustest hoolimata aga algas Tallinnamaal rõhuvate elutingimuste tõttu 1860. aastast peale suur väljarändamistuhin, nagu seda endine Liivimaa mõisnik härra von Seydlitz parun Heideggi pidul oli ennustanud. Enamasti kiputi ja mindi Samaara kubermangu. See tuhin ähvardas nii suureks ja ägedaks minna, et valitsus kõiksugu korratusi kartes sunnitud oli rahvast avalikult hoiatama. Ühtlasi pandi aga Peterburis tähele rahva alalisi kaebusi selle üle, et mõisnikud oma tulul väljarändamist ja üldse vaba liikumist talurahvaseaduse sellekohaste punktide põhjal liialt kitsendasid. Need kaebused aitasid sünnitada uue passiseaduse, mille projekti kindralkuberner Suvorov sisemiste asjade ministri ülesandel valmistas ja mis aastal 1863 kinnitati ning maksma pandi. Uus seadus andis talurahvale laialise liikumisvoli.

Aastal 1865 keelati mõisnikkudele, kogukondadele ja politseile ära talupojale ilma kohtu mõistmiseta, see on kodust ihunuhtlust anda.

Juba aastal 1866 järgnes uus maakogukonna-seadlus. See vabastas valla ja tema omavalitsuse mõisahärra eestkostmise ja meelevalla alt. Mõisapolitsei võimupiire kitsendati. Ta valitsus ulatus edaspidi üksnes mõisamaa üle, kuigi talle sedapuhku veel jäi ülevaatuseõigus vallapolitsei kohta. Samal aastal ilmusid — jällegi ülempoolse nõudmise tõttu — nõndanimetatud kahjutasumäärused. Nende läbi kinnitati talupoegadele eesõigused nende käes olevate talude kohta rendi uuenduse ja ostu puhul ning määrati neile sealt lahkumise korraks maa arenduse ja paranduse eest kahjutasu.

Kaks aastat hiljem, 1868, lõpetati Eestimaal teoorjus lõplikult. Ka see sündis riigivalitsuse rõhumisel. Liivimaa rüütelkond oli pidanud oma maapäeval 1865 otsuseks tegema kõik orjuse- ja segarendi-kontrahid jüripäevaks 1868 lõpetada ning uute tegemine keelata. Riigivalitsus tahtis seda ka Eestimaa rüütelkonnalt nõuda. Kindralkuberner krahv Šuvalov andis Eestimaa rüütel-

konna peamehele parun A. von der Pahlenile teada, et tal nõu on Eestimaa maapäevale varsti teoorjuse lõpetamise nõue esitada. Seda teatas parun Pahlen 1865. a. maapäevale ning pani sellele ühtlasi ette, et Eestimaa rüütelkond ise, ilma riigivalitsuse asemiku vaheletulekuta, teoorjuse lõpetamise käsile võtaks ning selle lõputähtajaks 23. aprilli 1868 määraks. Ettepanek võeti muudetud kujul vastu. „Et riigivalitsuselt põhjust võtta meie vaba arenemise külge vägivaldselt kätt panna" — nii oli maapäeva otsuse põhjenduses öeldud —, „volitab rüütelkond rüütelkonna peameest riigivalitsusele teatama, et teoorjus Eestimaal kolme aasta jooksul saab lõpetatud olema; selle aja järel jäägu riigivalitsuse otsustada, kas siis veel on vaja teoorjuse kaotamiseks lõpptermini määrata." Et aga paljudes mõisades teoorjuse lõpetamist püüti pikale venitada, siis andis uus kindralkuberner kindraladjutant Albedinski keisri volitusel käsu, et teoorjus jüripäevaks 1868 tingimata kõigis Tallinnamaa mõisades peab lõpetatud olema, ja et teoorjuse-kontrahid, kus neid pärast seda aega veel peaks olema, riigivõimu läbi tühistatakse. Nõnda kadus teoorjus kui seaduslik asutis Eestimaa kubermangus.

Rüütelkonna võimule maa valitsemises andis tugeva hoobi talurahva-asjade komisjoni kaotamine aastal 1893. Kuna 1856. a. talurahvaseaduse järgi selles komisjonis rüütelkonna ja valitsuse poolt ühepalju liikmeid pidi olema, said rüütlid täiendavate määruste järgi ülevõimu enda kätte — kolm nende asemikku olid kahe valitsusametniku vastas. Sisemiste asjade ministri käsul pandi 1886 vanem seadlus jälle maksma, hoolimata rüütelkonna vasturääkimisest; 1893 kaotati aga see komisjon hoopis ning seati tema asemele kubermanguvalitsuse talurahva-asjade osakond, milles istus üksainus mõisnik, rüütelkonna peamees, seitsme valitsusametniku vastas. Nii uues talurahvaseaduses eneses kui ka täiendavates määrustes muudeti aja jooksul veel mõndagi punkti.

Tähtsaid muutusi tõi aga Eestimaa oludesse suur kohtute uuendus aastal 1889, mille eel oli käinud politseireform aasta enne-

malt. Seni oli mõisnik ja ikka jälle mõisnik talupoja kohtumõistja olnud. Erapooletust õigusemõistmisest, iseäranis kui talupojal mõisniku vastu asju oli ajada, võis ainult harukordadel, juhtumisi juttu olla. Kohtute muutmine päästis talupoja mõisniku kohtuliku vägivalla alt ja tõi talle erapooletud kutselised õigusemõistjad — erapooletud vähemasti ses ulatuses, et neil õigusemõistmise juures isiklikke ega seisusetulusid polnud silmas pidada.

Nõnda pudenes rüütlitel nende administratiivne meelevald talupoegade üle tükk-tükilt käest ja nad jäid isandama ning valitsema, nad valitsevad veel ainult oma majandusliku ülevõimu kaudu — kui maapinna peremehed ja tööandjad.

KUUS KIRJA

Vaitlas, 13. juulil 1858

Kallis, unustamatu sõbranna!

Teie soovi mööda teatan Teile, kuidas Teie kaitsealuste käsi käib. Kuidas minu käsi käib, sellest Te teadet ei soovinud, aga vabandage, kui kirja lõpul ka enesest paar sõna kõnelen. Teie teate ju, et üksik, mahajäetud inimene oma südant kirjas armastab välja puistata.

Päärn ja Jüri on jälle kodus. Neid ei puudutanud seal, kuhu ma nad varjule saatsin, mingi hädaoht ega ole neil nüüd ega edaspidi enam midagi karta. Mai, kes minule tüdrukuks jäi, on oma koha üles öelnud. Jüri teeb temaga sügisel pulmad. Päärna eest tahan edasigi teha, mis mul võimalik. Kui mõlemad mehed mu isa mõisast õnnelikult koju olid jõudnud, tulid Miina ja Mai mind selle eest tänama ja palusid Teile teatada, kui tänulikud nad on ka Teie abi ja eestkostmise eest.

Minu vanemad ning vennad ja õed elavad juba uues kohas. Mõni päev pärast Teid lahkus siit ka härra Gottlieb Lustig jäädavalt ja jättis mu endagi vaikivast seltsist ilma. Ma elan üksinda suures tühjas mõisas. Nii maha jäetud pole ma veel kunagi olnud. Vahel on mu meel nii raske, et ma hakkaksin nutma otsekui väike poisike. Miski ei tee mulle enam rõõmu, mingi asi ei huvita mind. Mul on tundmus, nagu oleks mu hingel tiivad maha lõigatud. Ma ei leia kuskilt erutust ega õhutust, ma ei näe oma tööl, kogu oma elul otstarvet, mul pole enam midagi oodata — mul puudub paleus...

Kas teate, mis tegin, kui tõld Teid meie õuest ära kandis? Ma läksin salaja pööningule, sinna, kust me kõik Mahtra mõisa põlemist silmitsesime, ning vaatasin Teile sealt järele. Kui mul häbi ei oleks seda tunnistada, siis ilmutaksin Teile, et ma kaks suurt pisarat oma vestilt ära pühkisin. Ma vahtisin Teie tõllale nii kaua järele, kui seda nägin. Siis pöörasin silmad Mahtra mõisa rusude poole. Ka minus oli kõik rusudeks varisenud...

Teie Herbert Heidegg.

Genfis, 4. augustil 1858

Vaene sõber!

Teie kurb meeleolu äratab minu sügavama kaastunde. Kuid ma tean Teile tröösti: tehke palju tööd ja tehke palju head! Mõlemaks tegevuseks on Teil mahti küllalt. Olen julge, et see magus tundmus, mis tehtud ja kordaläinud töö ning iga heateo järel rinda täidab, varsti kõik kurbuse ja mõruduse Teis maha matab.

Sõnumite eest minu kaitsealustest palju tänu! Ma loodan, et nad viimaseiks ei jää. Erilise rõõmuga võtaksin vastu sõnumi, et ka Päärn ja Miina loodetud sihile on jõudnud. Mulle meeldib see suur, tugev, tõsine ja vastane talupoeg, niisama ka tema hakkaja ja siiski nii õrnameelne mõrsja.

Kas teate uudist? Minu ametivend Eestist, see tumma suuga umbrohu-uurija Gottlieb Lustig, viibib praegu Genfis ja on minu perekonna igapäevane külaline. Alles nüüd olen seda imelikku inimest pisut paremini tundma õppinud. Kõnelda ei oska ta praegugi veel, aga ta mõistab kirjutada. Ma olen läbi lugenud ühe käsikirja tema sulest, milles ta kodumaa elu väikeste pildikeste, lookeste, mälestuste kujul kirjeldab. Ma olin liigutatud, vaimustatud ja püüan talle nõu anda kirjanikuks hakata. Ta tõrgub aga kõigest jõust vastu. Tal ei olevat selleks vähematki annet. Tema tervised Teile lisan kirjale juurde.

Teie Juliette Marchand.

Vaitlas, 17. detsembril 1858

Armas preili Marchand!

Vabandage, et Teie viimase kirja peale nii hilja vastan. Ma võtsin Teie nõu kuulda ja hakkasin tööd ja head tegema. See viitis aja käest. Oma majapidamist olen hakanud täiesti ümber muutma ja võin uhkusega senise raske,

aga kordaläinud töö peale tagasi vaadata. Ma arvan, et minust aegamööda tubli mõisnik saab. Nii palju minu tööst.

Head võisin seni ses ulatuses teha, et Päärna ja Miina abiellu ning kindlale majandusjärjele aitasin. Poiss leidis ühest naabervallast väikese talu, mille ta kohe rentida võis. Mul ei olnud sedapuhku talle kohta anda. Ma maksin temale ja ta mõrsjale saadud karistuse eest nii palju valuraha, et nad endile osta võisid talupidamiseks tarvilikud loomad ja tööriistad. Paari kuu eest heitsid nad paari ja elavad õnnelikult oma väikeses pesas. Ka Miina endine austaja, kubjas Prits, keda tunnete, on vaheajal lohutunud ning uue kallima leidnud, kelle ta jõuluks altari ette viib. Natuke varemini olid Maie ja Jüri pulmad.

Teid tervitab Herbert Heidegg.

Genfis, 3. jaanuaril 1859

Aulik parunihärra!

Teie viimased sõnumid rõõmustasid mind. Ma tänan Teid. Kui see Teile tüli ei tee, siis laske noorpaarile minu poolt lahkesti terviseid öelda. Seda võiks vana hea Tohver teha, kui ta Teie teenistuses on. Kui Teil vähegi aega jätkub, siis teatage mulle kord, mis sai neist talupoegadest, kes Mahtra rahutustest osa võtsid. Ka muud uudised Teie ümbrusest huvitaksid mind. Minu aadress on endine. Ma jään sedapuhku veel vanemate juurde.

Aupaklikult Juliette Marchand.

Vaitlas, 20. veebruaril 1859

Aulik preili!

Teie viimase kirja peale vastuseks, et Mahtra mässajad on teenitud palga saanud. Kümne päeva eest oli kuritööde paigal riisujate ja põletajate nuhtlemine. Peamehed said kadalipul tuhat hoopi ja saadeti Siberisse sunnitööle; teistel olid väiksemad karistused: vitsahoobid ja vangistus. Ma arvan, et see õpetus mõjuta ei jää.

Tohver on minu teenistuses ja lubas Teie tervitused noorpaarile kätte toimetada. Teatada oleks Teile minu ümbrusest veel, et opman Winter minu juurde paigale jääb. Ta palus minult süü andeks ja ma andsin järele. Olgu mis on — ta on tubli põllumees.

Lõpuks väike uudis: olen krahvipreili Gertrud von Meyendorfiga kihlatud. Teie nägite teda paar korda meie juures. Armas, lõbus lapsuke.

Austades Heidegg.

Genfis, 2. märtsil 1859

Austatud parunihärra!

Soovin Teile kihluseks õnne. Pentsikul kombel on mul Teile otse samasugune „väike uudis" teatada. Umbrohu-uurija Gottlieb Lustig kirjutas mulle hiljuti Riiast, et tahtvat mind naiseks saada. Vastasin talle, et mul midagi selle vastu ei ole. Sellest saab vagune, tumm abielu. Aga me mõistame teineteist ka tummalt. Nii pean jälle Baltimaale tagasi pöörduma. Soovinud ma seda ei oleks. Teie maa on külm, kare, kurb — nii kurb!

Juliette Marchand.

Puulõiked valmistanud
Märt Laarman.

Neljas trükk.
Tallinn 1945.

Vastutav toimetaja *Jaan Kärner.*

Keeleline toimetaja *Leida Raudsepp.*

Ladumisele antud 18. V 1945. Trükkimisele antud 22. VI 1945. Paber 56 : 79 cm 1/16. Trükiarv 10 200. Trükitähti trükipoognas 32 480. Trükipoognaid 30,75. Arvutuspoognaid 24,81. MB-02897. Trükikoda „Punane Täht" Tallinn, Pikk tänav 54/58. Tellimise nr. 478.

На эстонском языке.
Эдуард Вильде. Война в Махтра.